A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETE

RÖVID ÁTTEKINTÉS

A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETE

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETE

RÖVID ÁTTEKINTÉS

ÍRTÁK

HECKENAST GUSZTÁV
KARÁCSONYI BÉLA
LUKÁCS LAJOS
SPIRA GYÖRGY

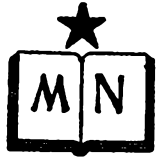

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ
1951

AZ I—III. RÉSZ
KARÁCSONYI BÉLA
A IV. RÉSZ
HECKENAST GUSZTÁV
AZ V—VII. RÉSZ
SPIRA GYÖRGY
A VIII—XIII. RÉSZ
LUKÁCS LAJOS
MUNKÁJA

CÍMLAPOT TERVEZTE:
VÉGH GUSZTÁV

Felelős kiadó: Lukács Ernőné
Felelős szerkesztő: Köpeczi Béla
Műszaki felelős: Flórián László

512246. Athenaeum (F. v.: Soproni B.)

HAZÁNK hatalmas léptekkel halad előre a szocializmus építésének útján. A szocializmust építő magyar népben egyre erősödik az a vágy, hogy ne csak a népi demokrácia fejlődésének irányát lássa tisztán, hanem megismerje azt az utat is, amelyen a szocializmus építésének szakaszáig eljutott, megismerje saját küzdelmes történetét is. A mult megismerése eszköze a jövő tudatos alakításának.

Dolgozó népünk nemcsak világos jelenét, ragyogó jövőjét köszönheti a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak, a Forradalom szülöttének, a hatalmas Szovjetuniónak s a felszabadító Szovjet Hadseregnek, hanem bizonyos értelemben multját is: hiszen amíg népünk nem vette saját kezébe sorsának irányítását, addig a maga igazi történetét sem ismerhette meg. A történetírók tollát kizsákmányolói irányították, s igyekeztek kiirtani multunkból minden haladót, minden forradalmit. A felszabadulás után nemcsak lehetővé, de megtisztelő kötelességünkké is vált, hogy a marxizmus-leninizmus tudományának fényével feltárjuk népünk igazi történetét s szétzúzva a reakciós történethamisítók hazugságait, rávilágítsunk oly sokszor megrágalmazott hősi harcaira, haladó hagyományaira. Ezt a feladatot szolgálja a készülő egyetemi magyar történeti tankönyv, amely a marxista-leninista történettudomány egyedül helyes és tudományos módszereinek alkalmazásával először fog összefoglaló képet nyujtani történelmünk egészéről. Hogy azonban már most is legalább rövid áttekintését adhassuk a magyar nép történetének, helyesnek tartottuk dolgozóink számára könnyen kezelhető alakban, egy kötetben közzétenni az új középiskolai magyar történeti tankönyveket.

Annak ellenére, hogy a tankönyvek szövegét néhány helyen átdolgoztuk, helyenként bővítettük, munkánknak számos hiányossága van. Igy könyvünk nem ismerteti elég részletesen az egyetemes történet kapcsolódó eseményeit s elsősorban a szomszédnépek történetét; nem foglalkozik kellő mértékben nemzeti kultúránk fejlődésének kérdéseivel. A könyv középiskolai tankönyv-jellegének megfelelően nem száll vitába a reakciós történelemhamisítók egyes megállapításaival, de marxista történetkutatásunk eddigi eredményeire támaszkodva megpróbál világos képet adni a döntő, súlyponti kérdések kutatásának jelenlegi állásáról.

Ha végigtekintünk, bármily röviden is, népünk történetén, azt látjuk, hogy hazánk haladásának legfőbb motorja mindig a dolgozó nép volt. A mi népünk története is azt bizonyítja, hogy az igazi szabadságért, az igazi fel-

emelkedésért folytatott küzdelem mindenkor egybeesik, összekapcsolódik az egész emberiség haladásának nagy ügyével. A hősi szabadságharcok, amelyeket népünk legjobbjai folytattak a tatár, török, Habsburg hódítók, majd pedig a nyugati imperialisták támadásai ellen, példájukkal ma is erőforrást jelentenek számunkra a béke megvédéséért, a szocializmus felépítéséért vívott harcunkban. Történelmünk arra tanít bennünket, hogy a hősi erőfeszítések, szabadságharcok a multban azért buktak el sorozatosan, mert a hazaárulók által is támogatott, erőfölényben levő hódítók ellen mindig magunkra maradtunk. Napjaink küzdelmei azért alkothatják nemzeti történetünk legdicsőségesebb szakaszát, mert a népek szabadságának legfőbb védelmezője, a legyőzhetetlen szocialista Szovjetunió megdöntötte a reakciós magyar uralkodóosztályok hatalmát, kiszakította országunkat az imperializmus láncából, a hatalmat a munkásosztály vezette dolgozó nép kezébe adta és állandó támogatásával segíti előrehaladásunkat. Csakis a hatalmas Szovjetunió és a népi demokráciák együttes ereje biztosíthatja a felszabadult népek számára, hogy továbbra is megőrizzék szabadságukat és függetlenségüket a nyugati imperialisták támadó kísérleteivel szemben. Annak tudata, hogy részesei vagyunk a Szovjetunió vezette hatalmas béketábornak, még fokozottabb helytállásra lelkesíti népünket.

A Szovjetunió segítségével, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével eljutottunk odáig, hogy azok, akik Dózsa György tüzes vaskoronáját kovácsolták, akik Mohács, Világos okozói voltak, akik Orosházán, Hódmezővásárhelyt és máshol a gyilkos csendőrfegyvereket irányították, az orgoványi, siófoki pribékek, az első magyar proletárdiktatúra árulói és vérbefojtói, a munkásosztály gyilkosai, akik a magyar dolgozó népnek évszázadokon keresztül hóhérai voltak, ma már, ha éberek vagyunk, belülről nem fojthatnak meg bennünket. Erejüket ma már nem a magyar nép felett bitorolt uralmuk adja, hanem a nyugati imperialisták kegyeitől és zsoldjában lesik napjaink jobbrafordulását. Velük és gazdáikkal szemben népünk igazi történetének, oly sokszor idegen segítséggel levert harcainak feltárása nem lekicsinylendő fegyver a kezünkben. Ha egész népünk világosan látni fogja saját küzdelmes történeti útját a lerázott szolgaságtól a szabadság, a jólét, a kommunizmus ragyogó világa felé, minden erejét megfeszítve fog harcolni azok ellen, akik megpróbálnák ismét visszataszítani a kapitalizmus bilincseibe. Így válik népünk igazi történetének feltárása a szocializmus építésének, alkotó békénk megvédésének fegyverévé.

Budapesten, 1951 április 4-én

A szerzők

I.

AZ ŐSTÁRSADALOM ÉS BOMLÁSA (A 10. SZÁZAD VÉGÉIG)

1. A MAGYAR NÉP KIALAKULÁSA ÉS VÁNDORLÁSA

Népünk kialakulásának kezdeteiről nincsenek írott forrásaink. Az őstörténet kutatói különböző tudományágak eredményeit használják fel: az *összehasonlító nyelvtudomány* pl. nyelvünk szókincsének és szerkezetének elemzése alapján megállapította, hogy a magyar nyelv az ú. n. *finn-ugor* nyelvrendszerhez tartozik. A *régészet* és a *néprajz*, de a *nyelvtudomány* is elődeink életmódjának, társadalmi viszonyainak fejlődésére vet fényt s különösen az írott források megjelenését megelőző korszak feltárásához nyujt becses segítséget. Mindezek a tudományágak azonban csak akkor bocsáthatnak rendelkezésünkre megbízható adatokat, ha a társadalmi fejlődés *igazi* törvényeinek ismeretére támaszkodnak. A *termelőeszközök*, melyeket a régészek hoznak napvilágra, a *nyelv*, melynek fejlődését a nyelvtudomány vizsgálja és a történelem *egyéb forrásai* csak a *marxi-lenini elmélettel* felvértezett tudósok számára beszélnek világosan, egyértelműen. A magyar nép történelmét is *csak a történelmi materializmus* alapján álló marxista-leninista történettudomány képes helyesen feltárni. E tudomány élenjáró képviselője a *szovjet történettudomány*. A szovjet tudomány felbecsülhetetlen segítsége már történelmünk legrégibb korszakának feltárásánál is megmutatkozik: hiszen népünk kialakulásának, vándorlásának színtere jórészt a mai Szovjetunió területén volt.

Az Ural-vidéki haza

A magyar nyelv szerkezete és alapvető szókincse *finn-ugor* jellegű. A finnek történetileg ismert legrégibb hazája a Szovjetunió európai területének északi része volt; az ugorok viszont való-

színűen Közép-Ázsiából húzódtak át az Ural-vidékre. Legrégibb finn-ugor jellegű szavaink a *gyüjtögető*-életre (»gyökér«, »bogyó«, »méz«), *halászatra* (»hal«, »háló«), *vadászatra* (»róka«, »nyúl«, »íj«, »nyíl«, »tegez«, »ló«, stb.) vonatkoznak, de utalnak a *fazekasság, állattenyésztés, földművelés* elemi ismeretére is. Ez utóbbiak a termelésben kezdetben még csak alárendelt szerepet játszhattak, akárcsak a fém-(bronz)-eszközök, melyeket finn-ugor elődeink — ugyancsak a nyelv tanúbizonysága szerint — szintén ismertek. Általában csiszolt kő- (neolit) és csontszerszámokat használtak (időszámításunk kezdete előtti 2—1. évezred). Mindez azt mutatja, hogy mai ismereteink alapján a *barbárság* korának kezdetéig tudjuk visszafelé követni finn-ugor elődeink életét. Az időszámításunk kezdete körüli évszázadokban a magyarság finn-ugor elődei áttértek a félnomád állattenyésztésre s megkezdődött *vándorlásuk* az Uraltól délre elterülő száraz pusztaságon.

A pásztortársadalom termelőerői és termelési viszonyai

Az időszámításunk kezdete utáni 5. században *a Kaukázustól északra*, a Kubán és Don folyók közti területen találjuk elődeinket, a Fekete-tenger és az Azóvi-tenger mellékén. A pásztoréletmód ekkor már uralkodott náluk. Itt, a Kubán-vidéken kerültek szorosabb kapcsolatba *török* pásztorelemekkel. E kapcsolat emlékét számos török eredetű jövevényszavunk (csikó, kos, ürü, kecske, gyapjú, bika, tinó, ökör, borjú, sajt, túró, disznó, tyúk, búza, árpa, eke, sarló, gyümölcs, alma, szőlő, stb.) őrzi, melyek egyszersmind az állattenyésztés magasabb fejlettségére és a földművelés szélesebb körű ismeretére vallanak.

A termelőerők ezen fejlődése mélyreható változásokat vont maga után a termelési viszonyokban. Régebben a munka nagyjából csak az életfenntartáshoz szükséges javak megszerzését tette lehetővé. A kezdetleges termelőeszközöknek, fejletlen termelőerőknek szükségképpen *ősközösségi termelési viszonyok* feleltek meg. Az őstársadalom tagjai csakis *közös* munkával tudták megtermelni az élet fenntartásához szükséges javakat, csakis kollektíven tudtak megküzdeni a természet erőivel. A közösen végzett, tehát *társadalmi termelésnek megfelelően társadalmi tulajdonban voltak a termelőeszközök és a termelt javak.* Közös volt mindenekelőtt a legfontosabb termelőeszköz, a *föld.* (Legfeljebb az egyénileg készített és használt tárgyak — fegyver, ruha stb. — voltak *személyi* tulajdonban. Ez azonban még *nem* jelentett *magántulajdont*, mert éppen a föld köztulajdona révén ilyen tárgyakat bárki

szerezhetett, készíthetett magának. A személyi tulajdon éppen ebben különbözött a magántulajdontól, melynek *másokat kizáró*, monopolisztikus jellege van.) A termelt javak társadalmi tulajdona azt jelentette, hogy a *közös* munka eredményéből *közösen részesedtek*, vagyis — ha biztosítva volt a közösség létfenntartása — biztosítva volt a közösség *minden tagjának* létfenntartása. Minthogy a termelőeszközökkel az egész társadalom rendelkezett, természetszerűleg *nem voltak »egyes személyek, csoportok, osztályok, akik azokat más személyek, csoportok, osztályok kizsákmányolására használják fel« (Sztálin:* A dialektikus és a történelmi materializmusról. A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története IV. fejezet, 2. rész, Szikra, Budapest 1950. 152. old.).

Az állattenyésztés uralkodóvá válása a termelőerők nagymértékű fejlődését jelentette: »a nyájak tenyésztése a gazdagságnak eddig nem sejtett forrását tárta fel és egészen új társadalmi viszonyokat hozott létre. A barbárság alsó fokáig a vagyon és gazdagság csak a házból, ruházati cikkekből, durva ékszerekből és a táplálék megszerzésére és elkészítésére szolgáló szerszámokból: csónakból, fegyverből, a legegyszerűbb házieszközökből állt. Az élelemért napról napra kellett megküzdeni. Most, az előnyomuló pásztornépek ... szarvasmarha-, ló-, teve-, szamár-, juh-, kecske- és disznócsordáikkal, nyájaikkal olyan vagyonra tettek szert, amely csak őrizetet és a legcsekélyebb gondozást igényelte ahhoz, hogy állandóan szaporodjék és tejben, húsban a legbőségesebb táplálékot nyujtsa« *(Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx-Engels Válogatott Művek II. 209—210. old., Szikra, Budapest 1949).

A pásztortársadalom az életfenntartáshoz nélkülözhetetlenül szükséges javakon felül már *felesleget* is termelt. Az elsajátítható felesleg a felesleg elsajátítását, a *magántulajdon* megjelenését eredményezte — ezzel pedig megjelentek az *osztályviszonyok*, a kizsákmányolás formái: elődeinknél is megkezdődött az *ősközösségi termelési viszonyok bomlása.*

Az állattenyésztés elsősorban a férfi munkája volt: e mellett a nő munkája háttérbe szorult s így háttérbe szorult maga a nő is. Ez az anyajog megdöntésében, az apajog felülkerekedésében jutott kifejezésre. A nagycsalád állatvagyonát a férfi kezelte, ő rendelkezett vele s csakhamar magántulajdonába vette. A föld, a legelő továbbra is köztulajdonban maradt, de az állatmagántulajdon nagysága arányában osztották ki használatra az egyes nagycsaládok közt. A magántulajdon megjelenését a *vagyoni egyenlőtlenség* kialakulása követte. Ezt véletlenek (a legelő, állat-

állomány különböző minősége, gyorsabb vagy lassabb szaporodása, állatvészek, háborús pusztítás stb.) közvetítették, de maga a folyamat *szükségszerűen* következett be. Az elszegényedő pásztorok gazdagabb nagycsaládfők, nemzetségfők szolgálatába szegődtek, akik az általuk termelt felesleget elsajátították. Ezek a szolgák éppúgy együtt dolgoztak a családtagokkal, mint a hadifoglyok, akiket most már szintén érdemes volt beállítani a termelésbe (patriarchális rabszolgaság). A családfő és családtagok, gazdagok és szegények, szabadok és szolgák, rabszolgatartók és rabszolgák ellentétének megjelenésével az alárendeltség, az osztályviszonyok elemei jelentek meg elődeink ősközösségi-nemzetségi rendjén belül.

A katonai demokrácia

A kialakuló magántulajdon védelmét jogi eszközökkel is biztosítani kellett: e korból valók »törvény«, »tanú«, »bírság« stb. szavaink. A nemzetségfők a leggazdagabb, legnagyobb fegyveres kísérettel rendelkező nagycsaládfőkből kerültek ki, akik leginkább tudták karhatalmi eszközökkel biztosítani a magántulajdon védelmét. A több nemzetséget összefogó törzs, mely eddig pusztán nyelvi, rokonsági és csere-szervezet volt, most katonai szervezetté (»had«) vált, melynek élén a leggazdagabb nemzetségfő állott, aki a gazdag nemzetségfők *tanácsá*nak meghallgatásával intézte a közösség ügyeit. A gazdagok tanácsa a nemzetségen belül is háttérbe szorította a régi népgyűlést. A háborúk, melyek a magántulajdon növelését, rabszolgák szerzését célozták, meggyorsították az egyenlőtlenség fejlődését. A hadizsákmány oroszlánrésze a legnagyobb kísérettel rendelkező főnököké lett.

A társadalom többségét még a középsorú szabadok alkották, akik még sem másoktól nem függtek, sem másokat nem tartottak függésben, tehát sem kizsákmányolók, sem kizsákmányoltak nem voltak. A függési viszony azonban egyre jobban tért hódított. A gazdag főnökök katonai kísérete, a felfegyverzett néptől különválva, egy azzal szembefordítható *közhatalom* szerepét kezdte betölteni. Ezzel csírájában már adva volt a lehetőség a főnökök számára, hogy a szabad pásztorokat leigázzák. Az osztályviszonyok kialakulásának, az ősközösségi társadalmi viszonyok bomlásának ezen átmeneti szakaszát *Engels* nyomán *katonai demokrácia*nak nevezzük. Elődeink a 8—9. században már eljutottak erre a fokra.

A Dél-Oroszország pusztáin való vándorlás kora, az 5—9.

század jelentős lépés volt *a magyar nép kialakulása* szempontjából is. Ugor elődeink török elemekkel keveredtek, bár ez a török hatás nem érintette nyelvünk finn-ugor jellegét. Elősegítette a keveredést a politikai kapcsolat is: elődeink egymásután több pusztai török nép birodalmába tartoztak. Így az 5. században a hun-bolgár, a 6—7. században a türk, majd a 8—9. században a kazár birodalom volt a legjelentősebb ebben a tekintetben. A kazároknál már fejlett földművelés, ipar és kereskedelem alakult ki. A kazár birodalmat kelet felől a besenyők támadása fenyegette. Ezért elődeink a 9. század elején a Dontól nyugatra, a magyar hagyományban »Levédiá«-nak nevezett területre húzódtak. Amikor a 9. század végén a kazár birodalom az oroszok és részben a besenyők támadásai alatt összeomlott, az ugor és a hozzájuk csatlakozott török törzsek, melyek már a Don-vidéken kezdtek szorosabb egységbe kovácsolódni, még nyugatabbra, a Dnyepr és az Al-Duna közé szorultak (»Etelköz« = folyóköz). Főleg a védekezés, a katonai szempont szükségessé tette, hogy e törzsek közt még szilárdabb együttműködés, *törzsszövetség* jöjjön létre. A törzsszövetség vezetőjévé, fejedelemmé a törzsfők maguk közül a leggazdagabbat, Árpádot, a »Magyar« törzs főnökét választották meg.

Az etelközi haza sem bizonyult véglegesnek. További támadások azt eredményezték, hogy az ugor és török elemekből álló törzsszövetség elfoglalta mai hazánkat, ahol kapcsolatba került, összeolvadt az itt talált szlávokkal. Ezzel vált teljessé *a magyar nép kialakulása.*

2. A HONFOGLALÁS. MAGYAROK ÉS SZLÁVOK

A honfoglalás

A magyar törzsszövetség komoly katonai erőt képviselt. A bizánci császár a dunai bolgár birodalom ellen velük kötött szövetséget. Amikor azonban a magyar és bizánci csapatok harapófogója összeroppantással fenyegette a bolgár államot, a bizánci császár kibékült a bolgárokkal és a magyarság etelközi szállásterületeire zúdította kelet felől a besenyőket. Bizánc számára ugyanis a megrendült bolgár birodalom pillanatnyilag nem jelentett komoly veszélyt.

A besenyők, bolgárok és Bizánc hármas ellentámadása új helyzet elé állította elődeinket. Csak a közelmult portyázásai során megismert nyugati területek felé volt menekvés, hiszen dél

felé a bolgárok, kelet felé a besenyők zárták el az utat. A Balkánon hadakozó csapatok az Al-Duna mellett dél felől, az etelközi szállásterületekről nyájaikkal meginduló magyarok pedig a kievi állam területét érintve, az Északkeleti Kárpátok hágóin keresztül ereszkedtek le az új haza területére, melyet azután fokozatosan szálltak meg (895 és a következő évek).

A honfoglalás nagyjelentőségű esemény volt népünk történetében. A magyarság kiszakadt a pusztai nomád népek sorából. A további fejlődés útja, a megtelepedés, a földművelésre való áttérés, az államalapítás a honfoglalással vált lehetővé. E további fejlődésben nagy szerepet játszottak az itt talált *szlávok* fejlettebb termelőerőikkel, kialakult állami szervezetükkel.

A honfoglaláskori Magyarország területén természetesen a szlávok és magyarok előtt is laktak különféle népek. A régészet tanúbizonysága szerint már a régebbi kőkorszakban megjelent itt a barlanglakó ősember (Szeleta-barlangi, Avas-hegyi leletek a Bükk-hegységben). A történeti korban többek közt trák, illir, kelta törzsek éltek itt, Erdélyben pedig a dákok. Az időszámításunk kezdete utáni évszázadokban a rómaiak, majd a népvándorlás idején különféle germán és török népek szállták meg ezt a területet: hunok, gepidák, gótok, longobardok, avarok. A 6. század óta már biztosan éltek szlávok is a Duna-vidéken. Miután Nagy Károly 800 körül megsemmisítette az avar birodalmat, a 9. század folyamán *szláv államok* alakultak a Dunántúlon és az Északnyugati Felvidéken.

Magyarok és szlávok

A szlávok a honfoglalás idején már *ekés földművelést* folytattak, eléggé fejlett háziiparuk volt és értettek a vas bányászatához és megmunkálásához is. Előrehaladt az osztályviszonyok kibontakozása: a leghatalmasabb főnökök, megnövekedett kíséretükre támaszkodva, alávetették a többi főnököket népeikkel együtt. Igy alakult ki Szvatopluk fejedelem nagy-morva állama, mely a németek és magyarok támadásai alatt omlott össze, a Dunántúlon pedig a Pribina nevéhez fűződő szláv állam.

A honfoglalás idején a szlávok termelőerői valamivel fejlettebbek voltak, mint a magyarok termelőerői, a nem túlságosan jelentős különbséget azonban kiegyenlítette a hódítók számbeli túlsúlya. Hosszú harcok után, melyeknek emlékét későbbi krónikáink (pl. Anonymus) is megőrizték, a szlávok kénytelenek voltak meghódolni.

A szlávok nem lettek valamennyien szolgává, aminthogy a hódító magyarok közt sem vált mindenki úrrá. A honfoglaló magyarok a zsákmányból hatalmuk arányában részesedtek: a gazdagok, elsősorban a törzsfők szerezték meg maguknak a

szláv főnökök *várait* és szolgáltató, adózó népeit: a szegényebb pásztoroknak jóformán semmi sem jutott a honfoglalás zsákmányából — a szűkös közös-legelőterületen kívül. A szlávok alávetett rétegei számára a terhek szempontjából a hódítás nem jelentett lényegbeli változást: eddigi uraik helyett ezentúl a magyar főnökök zsákmányolták ki őket. A szláv uralkodóosztály tagjai, amennyiben önként meghódoltak, *megtartották kiváltságos helyzetüket.* A magyarok lényegi változtatás nélkül átvették azokat a kereteket is, melyek a szlávoknál a kizsákmányolás biztosítása érdekében kialakultak. A régi szláv várakban továbbra is ottmaradtak a szláv zsupánok *(ispánok)*, akik, most már mint a magyar uralom bizalmi emberei, továbbra is behajtották a magyar főnökök számára a várhoz tartozó területről *(megye)* a terményadót: ennek fejében a szolgáltatások bizonyos hányadát megtarthatták maguknak. Kíséretük, katonaságuk a magyar főnökök katonai erejét növelte.

Ily módon tehát *a szlávok a náluk kialakulóban lévő osztálytagozódásnak megfelelően* illeszkedtek bele a hódító magyarok társadalmába, amelyen belül most már szintén rohamosan bontakoztak ki az osztályviszonyok. Az együttlakás következtében megindult az összeolvadás is: ezzel befejeződött a magyar nép kialakulásának folyamata.

A szláv hatás nyelvünk fejlődésében, szókincsében is visszatükröződik. A földművelés, állattenyésztés, az ipar, az osztályrend, az állami és egyházi életre vonatkozó szavaink jelentős mértékben szláv eredetűek s a mindennapi életben is számos szláv eredetű szót használunk: *a kása*, a *lepény*, a *galuska*, a *kalács*, a *tarhonya*, a *tészta*, a *szalonna*, a *pecsenye*, amit a magyar paraszt eszik, a *kemence*, amelyben ételét süti, a *zsír*, a *paprika*, amellyel elkészíti, az *asztal*, amelyre tálalja, az *abrosz*, amellyel ezt leteríti, a *lóca*, amelyre az evéshez ül, a *tányér*, amelyből eszik, a *villa*, amellyel eszik, az *uzsonna*, a *vacsora*, amikor eszik, a *korsó*, amelyet maga elé állít, a *pohár*, amelyből iszik, a *pálinka*, amelyet iszik, a *nyoszolya*, *párnája*, *vánkosa*, amelyre fekszik, ezek a szláv eredetű, vagy közvetítésű szavak épúgy a szláv hatás mélységét mutatják, mint a *ruha*, a *gatya* és a *suba*, a *nadrág* és a *kapca*, amelyet a magyar paraszt, a *szoknya*, amelyet asszonya visel. Ha a magyar paraszt kinéz az *ablakon*, kiül a *pitvarra*, lemegy a *pincébe*, bemegy a *konyhába*, vagy a *szobába*, vagy a *kamrába*, kimegy az *udvarra*, vagy az *utcára*, ha *beszél*, ha *komáját* szólítja, ha a *szomszédot* keresi, ha *barátjához* fordul, ha a *kocsmában* mulat, ha *csárdást* táncol, ha körülnéz a *rónán*, vagy a *pusztán*, ha *bojtárnak* megy, ha *betyáréletre* adja magát, ha *elemózsiát* visz magával, ha *tanyán* lakik, ha a csikó nyakába *pányvát* vet, ha az ökröt *igába* fogja, ha a *csordát* hazahajtja, ha a *kaszá*nyelét megfogja, ha *asztagot* rak, ha a jószágnak *abrakot* ad, ha *talicskát* tol, ha *dolgozik*, vagy ha *munkáját* befejezi, ha bármit *csinál* — egyformán olyan dolgokat művel, amelyeket szlávból jött szóval fejez ki. (*Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, 2. kiadás, Szikra, Budapest 1949. 171—172. old.)

A magyarság elsősorban a *Dunántúlt és az ország középső részét szállta meg.* Ebben szerepet játszott a *katonai szempont:* hogy t. i. minél messzebb legyenek a besenyők etelközi szállásaitól; továbbá a *földrajzi-természeti szempont*, elsősorban azonban a *kizsákmányolás* szempontja: e területen élt ugyanis az adózó, földműves szlávok zöme és ezek a részek voltak a legalkalmasabbak a nyájak legeltetésére. A honfoglalók elkerülték a Felvidék és Erdély magasabb hegyeit, legeltetésre alkalmatlan erdőségeit, sőt az Alföld mocsaras és homokos vidékeit is.

A fejedelmi törzs az ország közepét szállotta meg — körülötte védőgyűrű alakban helyezkedett el a többi törzs. A törzsek szállásterületét lakatlan sávok, »*gyepük*« választották el egymástól, hogy az esetleges összeütközésnek elejét vegyék. A törzseken belül az egyes nemzetségek szintén úgy helyezkedtek el, hogy a törzsfő nemzetsége került középre, körülötte, kisebb gyepükkel elválasztva, szállt meg a többi nemzetség. A törzsszövetség egész szállásterületét több napi járóföld-szélességű, mesterségesen eltorlaszolt gyepü vette körül, melyen állandóan őrzött, rejtett utak, »kapuk« vezettek keresztül.

Dél-Oroszország szinte végtelen pusztaságaihoz viszonyítva az új haza zárt és eléggé szűk területet jelentett a nomád állattenyésztéssel foglalkozó magyarság számára. A szabad pásztorok rendelkezésére álló, amúgyis elégtelen legelőterület azonban az osztályviszonyok kibontakozása következtében egyre jobban csökkent: ez a folyamat döntő mértékben hozzájárult a *pásztortársadalom mind jobban elmélyülő válságának* kibontakozásához.

3. A KATONAI DEMOKRÁCIA FELBOMLÁSA (10. SZÁZAD)

A pásztortársadalom válsága

A honfoglalás után a nemzetségi szervezet csakhamar válságba került. A magyarság eddig a termelőeszközökre vonatkozóan csak az állatmagántulajdont ismerte. A szlávok földjeinek birtokbavételével a magántulajdon új formában jelent meg, mint *földmagántulajdon.* A szláv földek tulajdonosai a gazdag főnökök lettek. Ezeken a magántulajdonba vett földeken a középsorú és szegény pásztorok természetesen nem legeltethették állataikat, márcsak azért sem, mert ezzel veszélyeztették volna a földművelő munkát, a főnököknek járó terméktöbblet termelését.

A gazdag főnökök nem elégedtek meg azzal, hogy a szlávok földjeit magántulajdonukba vették, illetve őket magukat kizsákmányolták. Kezdték kinyujtani kezüket a nemzetségek *közös* földjei, legelői után is. Minthogy ezeket a földeket ők kezelték, ők osztották ki használatra az egyes nagycsaládok közt, különféle szolgáltatásokat kezdtek követelni a használat fejében. Közel *két évszázadig* tartó harc vette ezzel kezdetét. A szabad pásztorok szembeszálltak e kísérletekkel, melyek szolgaságba döntésükre, kizsákmányolásukra irányultak. Nem akartak eleget tenni a főnökök követeléseinek, ragaszkodtak szabadságukhoz. A rendelkezésükre álló szűk legelőterületen alig tudták önmaguk és családjuk fenntartását biztosítani, nemhogy fizetni tudtak volna a föld használatáért. A megoldást a fejlettebb életmódra, a nagyobb termelékenységű *földművelésre* való átmenet jelentette volna. A külterjes állattenyésztés könnyű munkájához szokott pásztoremberek azonban nem tértek át a földművelés nehéz munkájára, nem cserélték fel szabadságukat az alávetettséggel addig, amíg más lehetőség kínálkozott. Az állattenyésztésből megélni nem tudó pásztorok a törzsfők fegyveres kíséretéhez csatlakoztak. A katonai kíséret a bomló ősközösség, a katonai demokrácia intézménye volt, ezért a lesüllyedés elől menekülő pásztorok azt hitték, hogy annak segítségével megtarthatják szabadságukat. Ámde még a leggazdagabb törzsfők közül is csak a fejedelem rendelkezett annyi szláv földműves-szolganéppel, hogy el tudja tartani megduzzadt kíséretét. A többi törzsfő külföldre vezetett rablóhadjáratok, zsákmányszerző vállalkozások segítségével próbálta megoldani a kérdést. A kalandozó hadjáratok az ősközösség előrehaladó bomlásának, a pásztoréletmód válságának jelei voltak.

A kalandozások

A 10. század első felében a kalandozó magyar törzsfők (Bulcsu, Lehel, Botond és társaik) évről évre megismétlődő hadjárataikkal szinte egész Európát rémületben tartották. A kalandozások színtere Nyugat- és Dél-Európa (Német- és Franciaország, Itália és a Balkán-félsziget) volt. Ezekről a vállalkozásokról a magyar források mellett a nyugati évkönyvek is megemlékeznek. Feljegyzéseikből képet alkothatunk magunknak arról a rémületről, mely a nyugati népeket eltöltötte a magyarok jövetelének puszta hírére is.

A kalandozó vállalkozásokban többezres tömegek vettek

részt. A hadjáratok tavasztól őszig tartottak. Ez az időszak a pásztorkodásban is a legfontosabb munkaidő; ez is alátámasztja azt a tényt, hogy nem a termelők, hanem *a termelésből kiszorult* elemek rendszeres kirajzásáról volt szó.

A hadjáratok gazdag zsákmányt eredményeztek. A zsákmány legértékesebb részét a hadifoglyok jelentették, akiket rabszolgaként hurcoltak haza. Ezek a hadifoglyok földművelő parasztok voltak, akiket idehaza beállítottak a termelésbe, földművelésre fogták őket, hogy velük tartassák el magukat.

A kalandozások azonban nem tudták levezetni a pásztortársadalom válságát. A források egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy a 10. század közepe felé a magyarok zsákmányoló hadjáratai abbamaradtak. A kalandozó csapatok ugyanis csak addig tudtak eredményeket elérni, amíg az európai államokat a hűbéri széttagoltság, *a feudális anarchia* gátolta a sikeres védekezésben. A Balkánon a bolgár és bizánci birodalom állandó harcai, Itáliában és Németországban a hűbérurak szűntelen torzsalkodásai tették lehetővé az átmeneti sikereket. Időbe telt, míg a nyugatiak megismerték a magyarság számukra szokatlan, színlelt megfutamodásokat, rejtett cselvetéseket gyakran alkalmazó lovasnomád-haditaktikáját. Mikor azonban a veszélyeztetett országokban — részben a magyar támadások következményeképpen is — megerősödött a központi hatalom, a helyzet megváltozott.

A nyugati népek *ekés földművelésen* alapuló gazdálkodása magasabb fejlődési fokot képviselt, mint a magyarságnál uralkodó *pásztorkodás. Feudális osztálytársadalmuk* fejlettebb társadalmi forma volt, mint a magyarság bomlófélben lévő *ősközösségi társadalma.* Megszilárduló *állami* szervezetük a politikai szervezettség magasabb fokát képviselte, mint a magyar *törzsek laza szövetsége.* Mindezeknek megfelelően *katonai fölényüknek* is csakhamar meg kellett mutatkoznia. 933-ban sikerült első ízben »Madarász« Henrik német királynak nehéz páncélos lovasaival megfutamítania a magyar könnyű lovasságot (merseburgi vereség). 955-ben fia, Nagy Ottó vezetésével Augsburgnál mértek döntő vereséget a német lovagok a kalandozó magyar csapatokra. A vezetőket, Bulcsut, Lehelt és társaikat foglyul ejtették és kivégezték. Nem sokkal ezután létrejött a német-római császárság (962), mely Németország és Itália nagy részének egyesítésével elzárta a kalandozó hadjáratok lehetőségét nyugat felé, sőt, megkezdte hódító, terjeszkedési politikáját keleti irányba, a csehek, lengyelek, magyarok és oroszok leigázására. A Balkánon a bizánci császárság átmeneti megerősödése követ-

kezett be, keleten pedig új erőre kaptak a besenyők, akikkel a kievi orosz állam vívott hősies s végül is győzelemmel záruló harcot.

A külpolitikai erőviszonyokban bekövetkezett változások választ elé állították a magyarságot. A helyzetet súlyosbította a belső válság, mely a kalandozó hadjáratok kudarcával még jobban elmélyült.

Az osztályviszonyok további fejlődése

Az idegen munkaerő behurcolása a termelőerők fejlődését jelentette. Ugyanakkor azonban a főnököknek *földről* kellett gondoskodniok a behurcolt *rabszolgák számára*, mert csak akkor lehetett tőlük terméktöbbletet elsajátítani, ha a termelő munka lehetőségét biztosították számukra. A főnökök ezt a kérdést a nemzetségi közlegelők rovására próbálták megoldani, ami ismét csak a szabad pásztorok helyzetét súlyosbította.

A kalandozó hadjáratok megnövelték a főnökök gazdasági-katonai erejét. Övék lett a zsákmány, az országba hurcolt munkaerő oroszlánrésze. Megnövekedett hatalmukat, kíséretük katonai erejét a zsákmányszerző hadjáratok kudarca után arra használták fel, hogy fokozottabb mértékben szolgáltatásokra kényszerítsék, *alávessék* a szabad pásztorokat, akik közül egyre többen kerültek függésbe a főnököktől. E mellett ott voltak a kizsákmányolt szlávok és a behurcolt rabszolgák tömegei is. A társadalomban tehát hatalmasan *megnövekedett a függő- és rabszolgaelemek száma*. A még szabad rétegeket is a *kizsákmányolás alávetés veszélye* fenyegette. *Az osztályviszonyok fokozódó mértékben kezdtek kibontakozni.*

Az osztályviszonyok kibontakozása szétfeszítette *a nemzetségi szervezet* kereteit. A nemzetségi-törzsi szervezetnek nem állottak rendelkezésére olyan *kényszerítő* eszközök, melyekkel a kisebbség rákényszeríthette volna akaratát a többségre. A nemzetségi szervezetnek ilyen *erőszak-szervezetre* nem is volt szüksége, hiszen az ősközösségi társadalomban, amikor a társadalom még nem hasadt szét ellentétes érdekű osztályokra, az egyéni és a közérdek egybeesett. Most azonban, amikor meggyorsult a társadalom osztályokká hasadásának folyamata, felmerült a szükségessége egy olyan szervezetnek, mely a kizsákmányolók akaratát rákényszeríti a kizsákmányoltakra, mely *megvédi a kizsákmányolók* föld- és állat-*magántulajdonát* azoktól, akik ezeknek a termelőeszközöknek a tulajdonából ki voltak zárva, s amely

biztosítja magát *a kizsákmányolást*, sőt, *elősegíti* annak *kiterjesztését* a még szabad elemek fölé is.

A német hódítók elleni védekezés érdekei szintén olyan hatalmi szervezet kiépítését követelték meg, mely megszünteti a törzsfők különállását és szilárdabban *egybefogja* a rendelkezésre álló erőket. A német *hódító* törekvések *ideológiai* leple *a kereszténység* terjesztése, megvédése volt a *pogány* magyarság felé ; ugyanakkor a kialakuló uralkodóosztálynak szüksége volt egy olyan ideológiai támaszra, mely szentesíti a kizsákmányolást, elősegíti az osztályelnyomást.

A válságban felmerült kérdéseket a magyar nép *Géza* fejedelem és *István* király korában oldotta meg az *államalapítással* és a *kereszténység* felvételével.

II.

A FEUDALIZMUS KEZDETEI. A MAGYAR ÁLLAM KIALAKULÁSA ÉS MEGSZILÁRDULÁSA (11—12. SZÁZAD)

1. AZ ÁLLAMALAPITÁS ÉS AZ EGYHÁZ MEGSZERVEZÉSE (ISTVÁN KIRÁLY KORA)

Géza fejedelem. A kereszténység terjedése

Míg a törzsfők kalandozó hadjárataikkal tették ismertté és rettegetté nevüket, Árpád utódai, a fejedelmek csendes, de szívós munkával megszervezték saját birtokaikat. Teljesen kiépítették a szlávoktól átvett vármegye-rendszert. A kalandozások vérvesztesége i a fejedelmi törzset nem gyengítették. Mindez lehetővé tette a 970 körül trónralépő *Géza* fejedelemnek, hogy leverje a *dunántúli törzsfőket* és földjeik elvételével megerősítse a fejedelmi hatalmat. 973-ban elküldte követeit a német császárhoz, hogy a várható támadásnak *békekötéssel* vegye elejét s egyszersmind keresztény *hittérítőket* kérjen tőle. A császári udvarban Géza lépését úgy magyarázták, hogy ezzel a magyar fejedelem elismerte a császár hűbérúri fennhatóságát. Akárhogy is állt a kérdés, tény az, hogy Géza uralma alatt a német császárok kísérletet sem tettek hűbérúri igényeik gyakorlati érvényesítésére s így Géza zavartalanul a belső feladatok megoldására fordíthatta figyelmét.

A keresztény vallás nem volt ismeretlen a magyarság előtt. Egyházi vonatkozású szavaink tanúbizonysága szerint az új vallással, a keresztény kultúrával a magyarság elsősorban a *szlávok* révén ismerkedett meg. Keresztény vallásúak voltak a kalandozások során nyugatról behurcolt hadifoglyok is. Igen erős volt a keleti, *bizánci egyház* hatása. Több törzsfőről, így Bulcsuról, az erdélyi Gyuláról és Ajtonyról tudjuk, hogy a keleti keresztény-

séget vették fel. Tudunk e korban *görög* nyelvű kolostorokról Magyarországon s első templomainkat Bizáncból jött építészek emelték. A fejedelmi udvar megtérítése szláv, elsősorban cseh papok műve volt.

973 után megindult a nyugati, főleg német, olasz papok, bencés szerzetesek beözönlése az országba. A papok az urak iránti engedelmességet, a kizsákmányolásba való alázatos beletörődést hirdették az elnyomottak felé. A főnökök éppen ezért nem gátolták működésüket, sőt, szívesen látták, ha a szabad magyar pásztorok áttértek az új hitre, mert *ez megkönnyítette alávetésüket.* A római egyház előőrseit földre éhes német lovagok követték. Az egyház is, a lovagok is a fejedelemnek ajánlották fel szolgálataikat, *adománybirtokok reményében.* Gézának a törzsfők elleni küzdelemhez szüksége volt a *fejlettebb haditechnikát képviselő páncélos lovagok* segítségére; felismerte azt is, hogy hatalma kiterjesztéséhez, megszilárdításához milyen jelentős ideológiai, de ugyanakkor gazdasági és külpolitikai segítséget nyujthat az egyház.

Géza a családi kapcsolatok kiépítését is felhasználta uralma belső megszilárdítására, országa külpolitikai megerősítésére. Felesége, Sarolta, a Gyulák családjából származott. Fiát és örökösét, a keresztény vallásban nevelt Istvánt a *német császárral szembenálló* bajor herceg leányával, Gizellával házasította össze. Gizella kíséretében német papok és lovagok új csapata jött be az országba. Leányai révén Gézát dinasztikus kapcsolatok fűzték a szomszédos uralkodóházakhoz. Egyik veje a magyarokhoz csatlakozott kabar törzs főnöki családjából származó Aba Sámuel volt. Ezzel, valamint saját házasságával a törzsfők utódai ellen nyert belső támaszt.

Igy készítette elő és kezdte meg Géza a törzsi szervezettel való leszámolást. 997-ben bekövetkezett halála miatt azonban a feladat nagyobbik részének megoldása fiára maradt.

István király (1000—1038). Az államalapítás

A fejedelemváltozást a törzsi-nemzetségi arisztokrácia megpróbálta felhasználni régi töretlen hatalma visszaállítására. A lázadás a dunántúli *Koppány* vezetésével tört ki. István azonban kísérete, a német lovagok és az egyház fegyveres segítségével leverte őket; Koppányt felnégyeltette és a lázadók birtokait elkobozta. Ebből jutalmazta *birtokadományokkal* híveit, a német lovagokat és az egyházat. Igy pl. hatalmas birtokokat adományozott a pannonhalmi bencés apátságnak. A föld és nép jelentős részét maga

vette tulajdonba. A dunántúli lázadás leverése után kelet felé fordította figyelmét. Véres harcokban megtörte a besenyőkkel szövetkezett keleti főnököket. Ajtony legyőzésével a Marosvidék, a Gyulák hatalmának szétzúzásával pedig Erdély fölé terjesztette ki hatalmát. Ezidőtájt már elérkezettnek látta az időt a királyi cím felvételére is: 1000-ben megkoronáztatta magát.

A levert törzseket és nemzetségeket a király az ország különböző vidékeire, részben saját birtokaira telepítette szét. Az elkobzások és a belső gyepük birtokbavételével *a király az ország leghatalmasabb földesura lett.*

A nemzetségek széttelepítése végleg betetőzte a már amúgyis működésképtelenné vált *nemzetségi* szervezet szétbomlását. Az új szervezés *nem vérségi, hanem területi alapon* ment végbe: a királyi birtok területi szervezete, a szlávoktól átvett *vármegye* hatásköre kiterjedt szinte az egész országra, beleértve a szabadokat is, akik a királynak adófizetéssel tartoztak. Kivétel csak a behódolt főnökök, valamint az új egyházi és világi adománybirtokosok földje volt.

A megyék élére a király saját kísérete, udvara tagjai sorából *ispánokat* nevezett ki. Ezek a királyi uradalmak központjaiban, a királyi várakban székeltek. A szolgáltatások, adók behajtásában, az igazságszolgáltatásban *fegyveres karhatalomra* támaszkodtak. Háború esetén fegyvereseiket a megye katonáskodó népével együtt a királyhoz vezették. Tisztségük ellátása fejében és embereik eltartására a megye jövedelmének egyharmadát megtarthatták maguknak. *A jövedelem terményben folyt be.* Minthogy az akkori közlekedési és szállítási viszonyok közt alig lehetett a terményeknek az udvarba való felszállítására gondolni, a király udvarával együtt bejárta az országot és kíséretével felélte a megyék jövedelmét, miközben maga, vagy helyettese, a *nádorispán* igazságot is szolgáltatott. Ilymódon épült ki szilárdan *a néptől különvált közhatalom és fegyveres hatalom,* mely *a területi szervezettel* együtt az állam kialakulásának döntő ismertető jegye.

»A régi nemzetségi szervezettel szemben az államot elsősorban az állampolgárok *terület szerinti* beosztása jellemzi. A régi, vérségi köteléken alapuló és azzal összetartott nemzetségi közösségek, mint láttuk, már nem feleltek meg ... Az állam második jellegzetessége olyan *közhatalom* létesítése, amely már nem közvetlenül azonos az önmagát fegyveres hatalomként megszervező lakossággal. Ez a külön hatalom, ez a közhatalom azért szükséges, mert a lakosság öntevékeny fegyveres szervezete a lakosság

osztályokra szakadása óta lehetetlenné vált ... Ez a közhatalom minden államban megvan; nemcsak felfegyverzett emberekből áll, hanem dologi függvényekből is, börtönökből és mindenféle kényszerintézményekből, amelyekről a nemzetségi társadalom mitsem tudott ... E közhatalom fenntartásához az állampolgárok anyagi hozzájárulása szükséges — az *adó*. A nemzetségi társadalom az adót egyáltalában nem ismerte ... A közhatalom és az adóbehajtás birtokában a hivatalnokok most már a társadalomnak a társadalom *felett* álló szerveivé váltak. A szabad önkéntes tisztelet, amellyel a nemzetségi társadalom övezte szerveit, őket már nem elégíti ki, még ha meg is kaphatnák azt; minthogy a társadalomtól elidegenedő hatalom hordozói, tekintélyüket kivételes törvényekkel kell megteremteni, amelyek különleges tiszteletet és sérthetetlenséget biztosítanak számukra« *(Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx-Engels Válogatott Művek, II. 314—316. old., Szikra, Budapest 1949).

Kiknek az érdekeit képviselte az állam? »Minthogy az állam abból a szükségből keletkezett, hogy az osztályellentéteket fékentartsa, de minthogy ugyanakkor ez osztályok összeütközésének közepette keletkezett, ezért az állam rendszerint a leghatalmasabb, a gazdaságilag uralkodó osztály állama, amely osztály általa politikailag is uralkodó osztállyá válik és ekképpen az elnyomott osztály fékentartásának és kizsákmányolásának új eszközeire tesz szert« *(Engels:* i. m. 316. old.*)*.

A király, az ispánok, a behódolt főnökök, a német lovagok és az egyház, tehát a *nagybirtokosok* alkották az uralkodóosztályt. Őket szolgálta a bírósági, a katonai szervezet, az *államapparátus*, melynek rendeltetése az elnyomott dolgozók kizsákmányolásának biztosítása volt, az osztályrend megvédelmezése belső és külső támadások ellen. Az állami rend kiépülésének távolabbi következménye a még szabad dolgozók földesúri alávetése lett.

Az osztályrend védelmét célozta a *törvényhozás* is. Istvánnak két törvénykönyve maradt ránk: ezeket a királyi tanács meghallgatása után papokkal foglaltatta írásba. A törvénycikkek többsége *a magántulajdon védelmét* szolgálta. A vérdíj és a különféle büntetések mértékét a bűnös és a károsult *osztályhelyzete* szabta meg. A szolgákat a törvények egyszerű vagyontárgynak tekintik. Ha valaki megölte másnak a szolgáját, az árát, vagy más szolgát kellett adnia helyébe. Ha saját szolgáját ölte meg valaki, semmi büntetés nem érte, hiszen saját tulajdonát semmisítette meg, önmagát károsította. A rabszolgák szökését és szöktetését szigorúan büntették. Uraik ellen tett tanúvallomásukat — éppúgy mint

később a jobbágyét — a bíróság nem vette figyelembe. A büntetések közt nagy szerepet játszott a csonkítás : a kéz- és orrlevágás.

István törvényei az uralkodóosztályon belül is elsősorban *az egyház kiváltságait* biztosították.

Egyházszervezés

A kereszténység azt hirdette, hogy az osztályrend, a királyi hatalom isteni eredetű. A dolgozóknak a kizsákmányolást békén kell tűrniök: az alázatnak a másvilágon lesz meg a jutalma, míg az engedetlenséget még itt a földön megtorolják az egyházi és világi hatóságok.

A nyugatról jött Gellért püspökről feljegyezték, hogy egyszer énekszó riasztotta fel álmából : egy leány kézimalommal búzát őrölt s munka közben énekelt. Ezt hallva „a jámbor püspök könnyekre fakadt és így szólt : »Boldog a szolgaságra vetett ember, aki vidáman, zúgolódás nélkül végzi a rá kirótt szolgai munkát.«"

Nem véletlen tehát, hogy az osztálytársadalom fejlődésével, az államalapítással a középkori Európában mindig együtt járt az egyház megszervezése is.

István nyolc püspökséget és két érsekséget szervezett. Az egyház megszervezésében, a püspökök kinevezésében teljesen önállóan, *a római pápától függetlenül* járt el. A püspökségeknek és kolostoroknak hatalmas birtokokat, rengeteg szolganépet adományozott, megszabva, hogy milyen szolgáltatásokkal tartoznak új földesuraiknak. Törvénnyel *kötelezett mindenkit*, hogy jövedelme *tized*részét (dézsma) az egyháznak adja. Az ispánok karhatalommal hajttatták a folyókba a még pogány lakosságot, ahol a papok megkeresztelték őket. A király megparancsolta, hogy minden tíz falu építsen közösen egy templomot és adjon a pap eltartására földet, szolgákat, állatokat. Törvény rendelte el a vasárnapi templomba járást ; azokat, akik a mise alatt nem figyeltek oda, megvesszőzéssel büntették és kopaszra nyírással szégyenítették meg. A pogányokat kegyetlenül üldözték. Thonuzóba besenyő főnököt, mert a »hitben ingatag« volt, István elevenen eltemettette feleségével együtt.

István az uralkodóosztály élén erőszakkal szervezte meg mind az államot, mind az egyházat. Ez az erőszak szükséges volt és haladó szerepet töltött be. Nélküle a magyarság elpusztult volna. István felismerte a haladás irányát és azt cselekedte, amit az adott helyzetben népünk fennmaradásának érdeke követelt.

Az osztályrend és az állam kialakulása a dolgozók számára szabadságuk elvesztésével, hatalmas terhekkel járt ; mégis ez jelentette a további fejlődés kiindulópontját.

A földművelésre való áttérés kezdetei. A feudalizmus kialakulása

A dolgozókra súlyos terhek nehezedtek. Dézsmával tartoztak az egyháznak ; adót kellett fizetniök a királynak és ispánjának ; ha királyi birtokon, egyházi vagy világi magánbirtokon éltek, a földesúrnak is. A megnövekedett terheknek a pásztorok jórésze már képtelen volt eleget tenni. Minthogy más lehetőségük nem volt, megkezdték a fejlettebb életmódra, a *földművelésre való áttérést.* Ez a folyamat először *a Dunántúlon indult meg :* itt volt a legsűrűbb a szláv földműves-lakosság ; itt volt a legtöbb kolostor, melynek szerzeteslakói elsősorban buzgólkodtak azon, hogy megtanítsák népeiket a nyugati parasztságtól tanult fejlettebb földművelési technikára, hogy ezáltal nagyobb terméktöbbletet tudjanak elsajátítani tőlük. A földművelésre való áttérést tehát a kizsákmányoló erőszak *siettette ; lehetővé* azonban az tette, hogy *a magyarság termelőerői megérettek* erre a szükségszerű és haladó lépésre.

Az alávetett dolgozók helyzete nem volt egyforma. A meghódolt szláv parasztok megtartották földjük *birtokát*, melyen saját termelőeszközeikkel többé-kevésbbé önállóan termeltek, jóllehet a föld a magyar főnökök *tulajdona* lett. Lényegében hasonló helyzetbe kerültek a lesüllyedő szabad magyarok is, akik szintén munkával (robot) és termékszolgáltatással tartoztak, miután földesúri hatalom alá kerültek. Ezek a nagybirtokosoktól függő kisparasztok tehát alapjában véve *jobbágyi függőségbe jutottak.* Ugyanakkor a magyar társadalom ismerte a *rabszolgaság* intézményét is. Rabszolgává lettek pl. a behurcolt hadifoglyok. Egy részük a ház körül teljesített szolgálatot. Más részüket földművelő munkára fogták munka- és termékszolgáltatási kötelezettséggel. Ezek a rabszolgák megindultak a jobbággyá-emelkedés útján.

A magyar társadalomban tehát megvolt mind a jobbágy-, mind a rabszolgakizsákmányolás. Az osztálytársadalom fejlődése mégis a *feudalizmus* irányába mutatott : elsősorban azért, mert a termelőerők adott fejlettségi foka ennek felelt meg. Másfelől : a rabszolgatársadalom fennállásának feltétele az, hogy állandó rabszolgaszerző hadjáratokkal lehessen biztosítani a rabszolgautánpótlást. A kalandozások bukása megmutatta, hogy a fej-

lettebb hűbéri Európával szemben erre nincs lehetőség. A függő kisparasztok, féljobbágyok — mint *Engels* nevezi őket — rabszolgasorba süllyesztése ezek fegyveres ellenállásába ütközött volna. Egész Európában a jobbágykizsákmányolás rendszere uralkodott, melyről a magyar urak is láthatták, hogy magasabb termelékenységű. A feudalizmus kialakulását támogatta az egyház is, elsősorban a saját birtokain, bár ugyanakkor a rabszolgaság fenntartása *ellen nem* emelt szót. Buzdította ugyan a hívőket, hogy szabadítsák fel rabszolgáikat, de csak azért, hogy lelkiüdvük biztosítása érdekében telkesjobbágyként földdel együtt az egyháznak ajándékozzák őket. (Ezeket nevezték torlóknak vagy dusnokoknak.)

A szabadok süllyedésével párhuzamosan haladt tehát a rabszolgák emelkedése : a két folyamat a *feudális osztályviszonyok* és a jobbágyság kifejlődését jelezte (prefeudalizmus). A rabszolgák maguk is harcot indítottak, legalább is egyénenként, emelkedésük érdekében : erről tanúskodnak a törvények szigorú megtorló rendelkezései a szökéssel kapcsolatban.

A pásztorkodásnál magasabb termelékenységű földművelés térhódítása, a *dolgozók*nak immár magasabb termelékenységű *munkája* lett az a szilárd alap, melyre az *állam* felépült, hogy biztosítsa a magyar nép önálló politikai életét.

Német támadás. A trónöröklés kérdése

A lengyel, a cseh és a magyar állam nagyjából egy időben alakult ki. Mind a háromnak szinte születésétől kezdve majdnem *szakadatlan harcban kellett függetlenségét védelmeznie* a német császársággal szemben, mely kelet felé akarta kiterjeszteni uralmát. 1030-ban II. Konrád német császár nagy sereggel indult Magyarország ellen, hogy Istvánt hódolásra, hűbérúri fennhatóságának elismerésére kényszerítse s a magyar népet idegen elnyomás, a német uralkodóosztály kizsákmányoló igájába döntse. Vállalkozása azonban kudarcot vallott és kénytelen volt eredmény nélkül kivonulni az országból. A megkötött béke István tekintélyét és hatalmát növelte : a császár a Lajta-folyón túl osztrák területeket engedett át neki. István alkotása, az új állam kiállta az első próbát.

Istvánt uralkodása utolsó éveiben a trónöröklés kérdésének rendezése foglalkoztatta. Fia, Imre herceg, fiatalon meghalt. Az Árpádház felnőtt tagjai, Vászoly és fiai, András, Béla és Levente a pogányság felé hajlottak : az udvar és az egyház a régi rend

híveinek tartotta őket. István mellőzte őket s nővérének a velencei dogeval kötött házasságából származó fiát, *Orseolo Pétert* jelölte utódának. Hogy biztosítsa számára a trónt, a hadsereg parancsnokává tette, majd amikor a mellőzött hercegek összeesküvés gyanujába keveredtek, Vászolyt megvakíttatta, — azaz alkalmatlanná tette az uralkodásra — fiait pedig száműzte.

A magyar állam szervezője 1038-ban halt meg. A halála után készült három legenda jámbor, imádkozó szentnek ábrázolja. Fiához intézett *Intelmeiből*, melynek megfogalmazását neki tulajdonítják, törvényeiből és tetteiből más kép tárul elénk : az államszervező erőszak képviselőjének az alakja. István, apja munkáját folytatva, *megdöntötte az idejétmult régi rendet*, mely a további fejlődést akadályozta. *Megvédelmezte az országot a legveszedelmesebb külső ellenséggel, a nyugati hódítókkal szemben* s vaskézzel söpörte félre azokat az akadályokat, melyek akkor népünk haladását gátolták. »*István király volt az, aki szilárd alapokra helyezte a magyar államiságot. Alakja 900 esztendő távlatából is sok tekintetben figyelmeztető útmutatással szolgálhat a mai magyarságnak*« *(Rákosi Mátyás).*

2. A MAGYAR ÁLLAM A 11. SZÁZAD DEREKÁN (TRÓNVISZÁLYOK. — NÉMET TÁMADÁSOK. — POGÁNYLÁZADÁSOK)

Péter és Aba Sámuel. Német beavatkozások

István halála után kijelölt utóda, Péter, akadály nélkül elfoglalta a trónt. Csakhamar megkezdődtek azonban a pártküzdelmek az uralkodóosztályon belül a kormányhatalomért. A szembenálló két csoportot a »magyar« urak és Péter »idegen« hívei alkották. (Valójában mindkét csoportban voltak magyar és idegen eredetű nagybirtokosok.) Az ellenzék István régi híveinek egy részéből került ki, akiket az új uralkodó háttérbe szorított. »Német dühvel kegyetlenkedve megvetette a magyar előkelőket ; a föld javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel vadállatok módjára üvöltő németekkel és fecskemódra csacsogó, fecsegő olaszokkal falta fel, az erősségeket, birtokokat és várakat németek és olaszok kezére adta« — mondja Péterről a 14. század közepén készült, de régebbi forrásokra támaszkodó Bécsi Képes Krónika. 1041-ben az elégedetlenkedő urak fellázadtak és elűzték a királyt, aki a német császárhoz menekült.

A győztes urak István sógorát, *Aba Sámuelt* (1041—1044) helyezték a trónra. III. Henrik császár megragadta a magyar uralkodóosztály frakcióharcai által nyujtott lehetőséget: pártfogásába vette Pétert és több kísérletet tett visszahelyezése érdekében, hogy a hűbéres bábkirályon keresztül válthassa valóra hatalmi terveit. Eredményt azonban csak akkor ért el, amikor azok a magyar urak is szembefordultak Abával, akik eddig támogatták. Bebizonyosodott ugyanis, hogy *Aba* nem rájuk, hanem *a tömegek támogatására akarta alapozni királyságát.* Ezek megnyerésére a törzsi-nemzetségi szervezet alapja, a *közös földtulajdon* mellett foglalt állást. »Úgy vélekedett, hogy minden *közös* az urak és a szolgák között . . . Az ország urait megvetve, mindig a parasztokkal és nemtelenekkel tartott közösséget« — írja a krónika. Az urak ezért elhatározták, hogy a királyt elteszik láb alól. A terv kitudódott, mire Aba ötven összeesküvőt kivégeztetett. Az osztályuralmat fenyegető veszély közös táborba hozta a két frakciót: az urak készek voltak arra, hogy — ha kell, a német hűbér elismerése árán is — megvédjék hatalmukat s a magántulajdon rendjét. Hívásukra III. Henrik ismét betört az országba, magával hozva Pétert. Az áruló urak átvezették a német sereget a gyepün. Győr mellett, *Ménfőnél* volt az ütközet (1044). A király kíséretében lévő magyar urak a csata alatt seregeikkel együtt átpártoltak a császárhoz s ezzel megszerezték számára a győzelmet. Abát menekülés közben meggyilkolták.

Aba a lesüllyedő dolgozó szabadok tömegeire támaszkodva akarta az államot kormányozni. Törekvései azonban a magántulajdont s ezzel az osztályrend és állam fennmaradását veszélyeztették. A magántulajdon rendje *akkor* a haladást képviselte. Aba, éppúgy mint elődei és követői, elbukott. A nép, mely védelmezőjét látta benne az urak és a német hódítók ellen, halála után is tisztelettel övezte s azt mesélte, hogy ruhája, szemfedője a sírban is épségben maradt, sebei pedig, melyeket a gyilkosok ejtettek rajta, behegedtek.

A Vata-lázadás. I. András

A császár Székesfehérvárt Péter fejére rakatta a koronát, majd a következő évben ismét Magyarországra jött, hogy hűbéri hódolatát fogadja.

A német uralom nem volt tartós. A békési *Vata* vezetésével csakhamar hatalmas lázadás borította lángba az országot, mely elsöpörte Péter uralmát s vele együtt a német fennhatóságot is.

A lázadásban a *tiszántúli pásztorok* játszották a főszerepet, akiket a terjeszkedő osztályrend ekkor már választ elé állított. A kizsákmányolás előtt való behódolás és a földművelésre való áttérés helyett a fegyveres felkelést választották. Minthogy az osztályelnyomás, a kialakuló feudalizmus ideológiai támasza, ugyanakkor a rájuk nehezedő terhek egyik fő haszonélvezője az *egyház* volt, a felkelők a régi rend helyreállítását a *pogány* vallás visszaállításának követelésével kapcsolták össze. A tömegek felkelésével egybeolvadt a német uralommal elégedetlen magyar urak összeesküvése, akik felvették a kapcsolatot a külföldre menekült árpádházi hercegekkel. András a kievi Oroszországban élt és *Bölcs Jaroszláv kievi* fejedelem leányát vette feleségül. Béla a lengyel udvarban tartózkodott, felesége lengyel hercegnő volt. Ebben az időben *»lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással;* egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont« (*Marx Károly :* Kronológiai kijegyzések). Ez a kapcsolat a későbbi időkben még szorosabbá vált.

Amikor a hercegek bejöttek az országba, kétféle követeléssel találták szembe magukat. Az urak a német uralom lerázását és az osztályrend megszilárdítását, Vata és társai viszont a régi rend és régi vallás helyreállítását várták tőlük. Követelték, hogy »engedjék az egész népet pogány szokás szerint élni, a püspököket és papokat megölni, a templomokat lerombolni, a keresztény vallást levetni«. A felkelők nem maradtak meg a puszta követelésnél. Eltörölték a tizedet és az adót. Halálra keresték a papokat, püspököket, ispánokat. Pétert, aki a kezükbe került, megvakították s a király csakhamar belehalt sebeibe.

A Vata-lázadás trónrajuttatta *I. Andrást* (1046—1060), aki az Oroszországból magával hozott fegyveres erők segítségével helyreállította az osztályrendet és ismét megszilárdította az egyház helyzetét, egyszersmind a »magyarokat felszabadította a német fennhatóság alól« *(Marx).*

Trónviszályok

III. Henrik császár nem nyugodott bele, hogy Magyarország lerázta magáról a hűbéri köteléket. Kétszer is betört hatalmas sereggel és hajóhaddal hazánkba (1051 és 1052), ereje azonban megtört a magyarság szívós ellenállásán. A németellenes függetlenségi harcok hőse a király öccse, *Béla herceg* volt, ki nagy népszerűséget és hatalmas pártot szerzett magának. Részfejedelem-

ségként megkapta az ország egyharmadát. Öccsével szemben a király a német párthoz közeledett : fia, Salamon számára német császárlányt kért meg feleségül. A fegyveres leszámolás a két párt közt csakhamar bekövetkezett. András német, Béla lengyel segítség után nézett. A küzdelem Béla győzelmével végződött : András a csatában szerzett sebeibe belehalt, Salamon pedig sógorához, IV. Henrik német császárhoz menekült.

András és Béla harca mögött megint csak az egymással szembenálló nagyúri csoportoknak a hatalomért vívott harca húzódott meg. E harcokban a frakciók egyike mindig a császári hatalomra támaszkodott s így vetélkedésük nemcsak meggyengítette az országot, hanem az állami függetlenség állandó veszélyeztetését is maga után vonta. Ugyanakkor a lesüllyedő szabad dolgozók is megpróbálták kihasználni az uralkodóosztály belső ellentéteit. Igy tört ki *I. Béla* (1060—1063) uralomra jutásával kapcsolatban az *utolsó pogánylázadás*, melyet Vata fia, János vezetett.

Azok a tömegek, akik a trónviszály során Bélát támogatták, a Fehérvárra meghirdetett törvénynapon álltak elő követeléseikkel. A lakosok minden faluból két »vénet« küldtek fel, akik immár nem a világi hatalom, hanem csak az egyházi kizsákmányolás felszámolását követelték : »Engedd meg nekünk, hogy apáink szokása szerint pogányul éljünk, a püspököket megkövezhessük, a papokat kibelezhessük, a deákokat megfojthassuk, *a tizedszedőket* felakaszthassuk, a templomokat lerombolhassuk, a harangokat összezúzhassuk ... Vezetőik vallásellenes gúnyverseket prédikáltak. Az egész nép pedig örvendezve zúgta : Úgy legyen ! Úgy legyen !« (Képes Krónika.) A királynak azonban már nem volt szüksége rájuk : szétverte őket és kegyetlen megtorlással élt.

Béla halála után *Salamonnal* (1063—1074) ismét a német befolyás jutott uralomra. Az ország feudális szétdaraboltsága — a frakcióharcok következtében — kezdett állandósulni. Béla fiai, Géza, László és Lampert párthíveikkel együtt külön hercegi országrészt hasítottak ki maguknak. Salamon uralma Horvátország és Bizánc ellen vívott hiábavaló harcokban telt el. Kelet felől a nomád *uzok (fekete-kunok)* törtek rá az országra s elözönlötték Erdélyt. A kunok elleni harcokban különösen kitűnt *László herceg*, kinek hőstetteihez egész mondakör fűződött.

A kunok kiverése után ismét fellángoltak a pártharcok, kiéleződött a feudális anarchia. A döntő ütközetet Pest mellett, *Mogyoród*nál vívták (1074). Salamon a német segítség ellenére csatát vesztett a cseh segítségre támaszkodó hercegekkel szemben s ismét sógorához menekült. IV. Henrik azonban birodalma belső bajaival volt elfoglalva. Nemsokára megindult a nagy küz-

delem a császárság és pápaság közt, s ez lehetővé tette, hogy a belső megszilárdulás útjára lépő magyar állam hosszú időre megszabaduljon a többévtizedes német befolyástól.

3. AZ OSZTÁLYREND ÉS AZ ÁLLAM MEGSZILÁRDITÁSA (LÁSZLÓ ÉS KÁLMÁN KORA)

A külpolitikai helyzet

Az István halálát követő négy évtized alatt nyolcszor cserélt gazdát a trón. A belső harcokat kihasználva, a németek hétszer törtek be az országba, hogy megsemmisítsék függetlenségét. I. Gézának (1074—1077) újabb hódító kísérletektől kellett tartania Salamon és Henrik részéről, ezért a bizánci birodalom felé keresett közeledést. Egyszersmind kapcsolatba lépett VII. Gergely pápával, aki a császárral való nagy leszámolásra készülődött. VII. Gergellyel kezdődött a pápáknak az a törekvése, hogy beavatkozzanak hazánk belügyeibe s Magyarországot *pápai hűbérré* tegyék. Minthogy azonban a császárral szemben szükségük volt a magyar királyok támogatására, kénytelenek voltak megelégedni igényeik elvben való fenntartásával. A két hatalom közt kitört harc mind a császár, mind a pápa erőit lekötötte. A külpolitikai helyzetnek ezt a kedvező alakulását a trónra lépő erőskezű királyok, *I. László* (1077—1095) és *Könyves Kálmán* (1095—1116) az osztályrend és az állam megszilárdítására, valamint külső hódításokra használták fel.

Az osztályrend és az állam megszilárdítása. László és Kálmán törvényei

A 11. század derekának belső harcai meggyorsították a szabadok elszegényedésének és lesüllyedésének folyamatát. A pogánylázadások leverése után a szabadok *elvándorlással* kísérleteztek: a magánföldesúri hatalom elől menekülve az ország keleti és északi, addig jobbára lakatlan vidékeire húzódtak s ott telepedtek meg. A belső vándorlás természetesen nem jelentett végleges menekvést a dolgozók számára: az állami rend és a magánföldesúri hatalom csakhamar rájuk is kiterjeszkedett.

A szabad pásztorok válságára mutatnak a kétségtelenül nagymértékű *tolvajlás* ellen hozott rendelkezések. A pásztorok még nem akarták elfogadni a magántulajdon elvét, nem tudtak belenyugodni abba, hogy a rájuk nehezedő terhek miatt nélkülözniök, éhezniök kell, amikor a földesúrnak mindene van. Igy

érthető azután az a tény, hogy László törvényeinek középpontjában a magántulajdon védelme áll s ennek érdekében szinte statáriális szigorúsággal intézkedik. Ha szabad ember egy tyúknál, illetve 10 dénárnál nagyobb értékű dolgot lop, *halállal* bűnhődik. A szolgarendű tolvajnak első alkalommal orrát vágják le, másodszor már kivégzik. Ha a lopott árut az ellenőrzés kikerülése végett piacon *kívül* értékesítik, a vevő, az eladó és az üzlet tanúi egyaránt halállal lakolnak.

Az államhatalom megszilárdítása érdekében szabályozta László az erőszakszervezet, az *államapparátus működését.* Intézkedett a nádorispán, a bírák, a királyi futárok stb. hatásköréről. Szabályozta az egyháznak járó szolgáltatásokat. A misehallgatást ő is kötelezőleg törvénybe iktatta: megvesszőzéssel büntették azokat, akik nem jártak templomba. A pogány vallást az uralkodóosztály, az egyház erőszakos intézkedései már teljesen háttérbe szorították s csak kevésszámú, szegény pásztor áldozott ősi módon a régi isteneknek. Ezekre egy ökör büntetést rótt ki a király.

A lopás ellen hozott drákói törvények segítségével az uralkodóosztálynak sikerült megszilárdítania a magántulajdon rendjét. *Kálmán* törvényei azt bizonyítják, hogy a magántulajdon elleni kihágások már háttérbe szorultak: a lopásra kiszabott büntetések sokkal enyhébbek.

A törvényhozás visszatükrözi az osztályrend kiszélesülését, fokozatos kiépülését. Az egyházi és állami kizsákmányolás mellett egyre jobban kiépült a *magánföldesúri* kizsákmányolás. Az addig szabad dolgozók közül mind többen és többen maradtak alul a küzdelemben s kerültek a magánföldesurak fennhatósága alá. A szabad dolgozók alávetése elsősorban a legnagyobb birtokosoknak sikerült. Már László törvényei megemlékeznek olyan szabadokról, »akik valamely püspökhöz vagy ispánhoz állottak«. Ezekkel uraik *»úgy bánhatnak, ahogy nekik tetszik,* csak a szabadságukat nem vehetik el« — vagyis szolgáltatásokra kényszeríthetik őket, bár jogilag még megmaradtak szabadoknak. Kálmán a nagybirtokosokat, az ispánokat már katonaállításra kötelezte *magánföldesúri népeik után:* »Az ispánok, ha *saját* falvaikban *szabadjaik* vannak, akiktől lovakat és 100 pensa *adót szedhetnek be,* ebből egy páncélos vitézt állítsanak ki a királynak. Ha 40 pensa szolgáltatást kapnak, akkor könnyűfegyverzetű katonát állítsanak; ha kevesebbet, saját használatukra tartsák meg«.

Kálmán törvényei rávilágítanak arra az eltolódásra is, amely

a birtokmegoszlásban végbement. Az ispánok már nemcsak a király tisztviselői, hanem egyszersmind hatalmas magánbirtokok urai. A magánbirtokok kialakulása túlnyomórészt a királyi birtokok rovására történt. Különféle szolgálatok fejében az uralkodók az egyházat és világi híveiket birtokokkal adományozták meg. A királyi birtokok eladományozásának folyamatát a frakcióharcok, a trónviszályok meggyorsították s a királyi vagyon apadása Kálmán alatt már olyan méretet öltött, hogy a király kénytelen volt bizonyos lépéseket tenni védelmére. Törvénybe iktatta, hogy az István király *utáni* időkből származó *adománybirtokok* a közvetlen örökösök kihaltával *visszaszállnak a királyra.*

Kálmán intézkedéseinek másik csoportja a termelőerők fejlődéséről tesz tanúbizonyságot. A mezőgazdaság, különösen a földművelés fejlődésével több termék vált áruvá, került piacra. A belső és külső csere bizonyos mértékű fejlődése szükségessé tette a kereskedelem szabályozását. Kálmán törvényei már megkülönböztetik a termelőt, aki saját termékeit viszi piacra, a kiskereskedőt, aki kereskedésből tartja fenn magát és a távolsági kereskedőt, aki csak azért kereskedik, hogy meggazdagodjék. Ez utóbbi kétszeres vámot tartozik fizetni. A külkereskedelem szinte kizárólag külföldiek kezében volt. Ugyancsak a kereskedelem fejlődésére vall a főként ebből élő mohamedánok (izmaeliták) és zsidók helyzetének szabályozása.

Hódítások

A kereskedelmi szempontok bizonyos szerepet játszottak már az Adriai-tenger felé irányuló hódító politikában is, melynek egyik célja a gazdag dalmát kereskedővárosok megszerzése volt. A főok azonban másutt keresendő. A feudális társadalom fejlődésének abba a szakaszába érkezett el Magyarországon, amikor az alávethető szabadok már kezdtek elfogyni s az uralkodóosztály idegen területek meghódításával akarja kielégíteni birtokkal nem rendelkező tagjainak igényeit, a nagybirtok és az egyház egyre fokozódó étvágyát. A feudális hódító háborúk a királyi hatalom érdekeit is szolgálják : új adózók révén gyarapszik a bevétel ; elcsitulnak a pártharcok, mert a feudális urak az új területek megszerzésére összpontosítják erőiket ; növelni lehet a királyi birtokokat, vagy ha nem, legalább a leigázottak rovására lehet kielégíteni azokat az igényeket, melyek különben a királyi birtokokra irányulnának.

A külpolitikai helyzet — a császárság és pápaság harca, valamint

Bizánc meggyengülése révén — kedvezett a hódítások megindításának. László sógorának, az utolsó horvát királynak halálát használta fel jogcímül arra, hogy beavatkozzék Horvátország ügyeibe. Először a Dráva-Száva közének nyugati részét, *Szlavóniát* szállta meg a pápa támogatásával. A délszlávoknál ekkor még nem dőlt el a római és a keleti egyház küzdelme. A horvátok és a többi szláv törzs nagy része a bizánci egyház híve volt és ragaszkodott az anyanyelv használatához a szertartásokban és a vallásos szövegekben. A római egyház, fennhatóságának elismertetése és a pápai kizsákmányolás kiterjesztése érdekében, mindenkor támogatta a magyar királyok balkáni hódító politikáját a görög-keleti egyház és az eretnekek ellen. A Rómához való hűség biztosítása érdekében alapította László az újonnan megszállt területen a zágrábi püspökséget. Ezután a Kulpától délre eső Horvátországot támadta meg. Bizánc aggodalommal nézte a magyar uralom s a római egyház balkáni terjeszkedését. A görög császárnak ahhoz ugyan nem volt ereje, hogy fegyverrel állítsa meg az előrenyomulást, de diplomáciája segítségével Magyarországra zúdította a kunokat. László sikerrel vette fel ellenük a harcot, Horvátországból azonban ki kellett vonnia csapatait a védekezés érdekében.

Kálmán folytatta elődje hódító politikáját. Felhasználva az első keresztes hadjáratot, mely mind Bizánc, mind Velence erőit lekötötte, elfoglalta *Horvátországot*, majd a *dalmát városok* meghódításával az Adriai-tengerig terjesztette ki hatalmát (1102—1105). Ezzel kezdődött meg az évszázados harc Magyarország és Velence közt a dalmát tengerpart birtokáért.

Ugyancsak Kálmán nyitotta meg a magyar királyok északkelet felé irányuló sikertelen hódító kísérleteinek hosszú sorát: megpróbálta elfoglalni a halicsi orosz fejedelemséget, csapatai azonban megsemmisítő vereséget szenvedtek (*Przemysl*, 1099).

Kálmán uralkodásának utolsó éveiben ismét fellángoltak a nagyurak frakcióharcai s ezzel együtt felújultak a német császárság beavatkozási kísérletei is. Az ellenpárt a király öccse, *Álmos* herceg köré csoportosult, akit a császár is támogatott azzal a megfontolással, hogy hatalomra juttatásával Magyarországot a pápával szemben a maga oldalára vonja. A küzdelemből Kálmán került ki győztesen: Álmost elfogatta és csecsemő fiával, Bélával együtt megvakíttatta.

László és Kálmán korában a feudális rend megszilárdult. A termelőerők fejlődését a földművelés előrehaladása, az ország felvirágzása jelezte. Megerősödött az állam is. *László*, az országra törő kunok elleni harcok hőse, mind a pápa, mind a császár be-

avatkozási kísérleteit sikerrel utasította vissza. A 12. század elején a pápaság a császárság ellen vívott harcban megnövelte hatalmát. *Kálmán* már jelentékeny engedményeket tett a pápának: így lemondott a püspökök kinevezésének jogáról. A pápa hűbéri fennhatóságát azonban nem ismerte el és elhárította a német törekvéseket is. Az ország nemcsak megőrizte függetlenségét, hanem terjeszkedett is, más országok függetlenségének rovására.

4. A FEUDÁLIS VISZONYOK ÁLTALÁNOSSÁ VÁLÁSA. — KÜZDELEM A BIZÁNCI HÓDÍTÓ TÖREKVÉSEK ELLEN (12. SZÁZAD)

Trónviszályok. Bizánci támadások

Kálmán fiának, II. Istvánnak (1116—1131) trónralépése a *feudális anarchia* felújulását jelentette Magyarországon. Az egymással szembenálló nagybirtokos csoportok ádáz harcokat vívtak egymással a hatalom birtokáért. A kormányon lévő csoport *hódító politikával* próbálta elterelni a figyelmet a belső bajokról. II. István szinte valamennyi szomszédjával úgyszólván állandó harcban állt: hadakozott Velencével, a csehekkel, az osztrákokkal, Bizánccal, az orosz fejedelemségekkel. Csapatai a megszállott területeket kegyetlenül feldúlták. A hiábavaló áldozatokkal járó háborús politika az ellenzék malmára hajtotta a vizet s az orosz hadjáratról az urak már azzal kényszerítették hazatérésre a királyt, hogy megtagadták neki az engedelmességet.

István halála után Álmos fia, a megvakított II. Béla került a trónra (1131—1141). Vele az ellenzék, a volt Álmos-párti urak jutottak hatalomra. A feudális anarchia tovább tombolt. Kálmán és II. István nagyúri híveit legyilkolták. Azok, akik elkerülték a lemészároltatást, Kálmán kitagadott fia, Borisz köré csoportosultak, aki külső segítség után nézett.

A feudális anarchia ismét veszélybe sodorta hazánk függetlenségét, utat nyitott a *bizánci hódító törekvések* előtt. Bizánc trónján ekkor Komnénosz Mánuel ült, aki leányágon László király unokája volt. Mánuel a régi római birodalom feltámasztásáról ábrándozott — Bizánc vezetésével. Tervei megvalósításához szüksége volt arra, hogy Magyarországot bekapcsolja a bizánci birodalom hatalmi rendszerébe, mint hűbéres államot. Mánuel próbálkozásait az elégedetlenkedő nagyurak hatalmas táborára alapította,

akik különböző trónkövetelők köré csoportosultak. Ezek a nagyurak az egyházi nagybirtok túlsúlya ellen is felvették a küzdelmet. A pápa és az egyházi nagybirtok viszont éppen ezért teljes erejével *a római egyház hatalmát* fenyegető bizánci hódító törekvésekkel szemben foglalt állást. Bizánccal szemben sikerült együttműködést kiépíteni a függetlenségükben fenyegetett délszláv népekkel is.

Évtizedeken át tartott a súlyos belső és külső küzdelem. Vak Béla fiának, II. Gézának (1141—1162) és unokájának, III. Istvánnak (1162—1172) egész uralkodása a Mánuellel, valamint az általa támogatott trónkövetelőkkel vívott harcban telt el. Mánuel Borisz után Géza testvéreit, II. László (1162—1163) és IV. István (1163) ellenkirályokat támogatta, sőt, egy időben magának is követelte a magyar trónt. Végül III. István öccsét, Béla herceget kerítette hatalmába, akit udvarában neveltetett, hogy majdan a magyar trónra kerülve, a bizánci politika készséges kiszolgálója legyen. Tervei azonban messze túlhaladták a bizánci birodalom tényleges erejét. Halála után a bizánci birodalom anarchiába süllyedt s a magyar trónt elfoglaló *III. Béla* (1172—1196), aki a császári udvarban alaposan megismerte a birodalom gyengéit, *véglegesen felszámolta a bizánci befolyást* Magyarországon, sőt, ellentámadásba ment át a Balkánon.

A trónviszályok, az urak véres pártharcai, a bizánci támadások ellenére Magyarország a 12. században is a *fejlődés* képét mutatja. A dolgozók munkája biztosította az ország további gazdagodását, népesedését, művelődését.

A falusi földközösség. Naturálgazdálkodás

A 12. század végére a magyarságnál az *ekésföldművelés* lett uralkodóvá. Az eke fából készült, de kétélű ekevassal volt felszerelve. Az eke mellett a sarló, kasza, borona, csép, stb. a földművelés munkaeszközei. Megnövekedett a szántóföldön termelt növényfajták száma és azok a gabonaneműek emelkedtek jelentőségre, amelyek a magyar földművelést később is jellemzik : a búza, rozs, árpa és zab. A földet már *szabályozott talajváltórendszer* szerint művelték, vagyis a szántónak kijelölt terület meghatározott részeit szabályos időközönként vették művelés alá. Ez nagy lépést jelentett előre a régebben szokásos *vad talajváltórendszer*hez viszonyítva, mikor ugyanazt a területet egyfolytában 6—7 évig felszántották, művelték — majd utána meghatározatlan ideig pihentették, illetve legelőnek használták. A *Dunántúlon* a paraszt-

ság a föld jobb kihasználása érdekében már kezdett áttérni a még fejlettebb két- vagy háromnyomásos rendszer alkalmazására is : a szántóterületet két, illetve három részre osztották és évente mindig csak a terület fele, illetve egyharmada maradt parlagon. A parlagot is felszántották. Fejlődött a kertészet, gyümölcstermelés és szőlőgazdaság is. A földműveléssel egybekapcsolva folytatták az állattenyésztést. Az Alföldön azonban még mindig az állattenyésztés volt túlsúlyban. A termelési ágak közt fontos szerepet játszott a halászat és méhészet.

A termelőerők fejlődését a munkaerő, *a népesség gyarapodása jelezte.* A kizsákmányolás elől menekülő dolgozók benépesítették az eddig lakatlan területeket, gyepüket, határszéleket. Az állami rend és a földesúri hatalom azonban csakhamar rátelepedett az előle menekülő népre. Ezt mutatja, hogy a László-korabeli 45 vármegyével szemben a 12. század közepén már 72-ről tudunk. A belső kirajzást külső *telepítés* egészítette ki. Megindult nyugat felől a fokozódó feudális kizsákmányolás elől menekülő parasztság beáramlása hazánkba. Főleg német, kisebb részben vallon telepesek beköltözéséről tudunk, akik a szláv településekkel és a magyar parasztokkal együtt irtották, égették az eddig lakatlan erdőket, szárították a mocsarakat és így újabb meg újabb területeket hódítottak meg a földművelés számára. Erdélyben II. Géza korában, a Szepességben a 13. század folyamán telepedtek meg egy tömbben német parasztok, az ú. n. »szászok«.

Magyarországon bőven állt rendelkezésre föld. Minden parasztcsaládnak annyi jutott, *amennyit a rendelkezésre álló termelőeszközökkel* és munkaerejével meg tudott művelni, hogy önmagát fenntarthassa és eleget tehessen a reá nehezedő terheknek is. Az ország, mely a pásztor-életmód mellett szűknek bizonyult, a termelőerők fejlődésével, a földművelés általánossá válásával mintegy tágasabb lett.

A paraszti földek a *falusi földközösség* keretébe tartoztak. A falusi földközösség gyökerei az ősközösségi társadalomba nyúlnak vissza, amikor a legfontosabb termelőeszközök, így a föld is, köztulajdonban voltak. A föld köztulajdona a pásztorkorszakban mint *nemzetségi földközösség* élt tovább. A honfoglalás idején az itt talált *szlávok falusi földközösségben* éltek. A szabad magyar dolgozók magánföldesúri alávetésével földjük az *urak magántulajdonává* lett ugyan, — akárcsak a szlávok földje — de a magyar *parasztok*, a szlávokhoz hasonlóan, továbbra is *közösen birtokolták* azt. A földművelés ugyanis továbbra is megkívánta az egyes parasztcsaládok együttműködését. Erdőirtás, erdőégetés révén

új területeket művelés alá vonni csakis közös erőfeszítéssel lehetett. Mind a talajváltó, mind a nyomásos rendszer megkívánta, hogy a parasztcsaládok a falu határának egyes részeit egységes terv szerint műveljék meg.

A falusi földközösségben a falu határa nem volt állandó birtoktestekre felosztva. A parasztok az erdőket, legelőket, vizeket *osztatlanul* és egyenlő jogon használták. A szántóföldeket és a réteket felosztották ugyan az egyes családok közt, de csak rövid ideig tartó használatra, ideiglenesen. Minthogy a falu határa közös birtokot képezett, annak használatához a közösség minden tagjának, minden családnak joga volt. Persze, a kisebb létszámú és a kevesebb termelőeszközzel, igásállattal rendelkező családok kevesebb szántóra tartottak igényt. Természetesen a faluközösség nem volt azonos a régi nemzetségi közösséggel: ez vérségi közösségen épült és szabad emberek közössége volt; a faluközösség a többi termelőeszközök (igaerő stb.) magántulajdonán alapult és a földesúrtól függő dolgozók, jobbágyok közössége volt. Ennek ellenére a falusi földközösség — mondja *Marx* — »*az egész középkor folyamán a népi szabadság és élet egyetlen tűzhelye volt*« a feudális kizsákmányolás rendszerében. A falusi földközösség, mint a régi egyenlőség maradványa, »*fegyver volt az elnyomottak kezében*«, mely egybetömörítette őket (*Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx—Engels Válogatott Művek II., Szikra, Budapest 1949. 298. oldal.); olyan szervezeti formát jelentett, melynek segítségével jobban megvédhették érdekeiket s amelyen belül egyesülve, jobban folytathatták osztályharcukat kizsákmányolóik ellen.

A falusi földközösség tehát az ősközösség maradványa volt a feudális termelési viszonyok közt s mint ilyen, az őskommunizmus egyik cáfolhatatlan bizonyítéka. Az ősközösségi társadalom korában a közösség még az egész társadalomra kiterjedt; az ősközösség bomlása idején a közös tulajdon már a társadalom zömét kitevő középrétegre, a szabad pásztorokra és csak a földre korlátozódott; végül a feudális termelési viszonyok általánossá válásával a közös birtoklás általában leszorult a társadalom alávetett osztályába.

Ahol vad talajváltórendszer mellett művelték a határt, ott az ú. n. *nomád földközösség* volt a *felosztás* uralkodó formája: kiválasztottak egy részt a határból, azt felosztották a családok közt s addig művelték, míg a föld ki nem merült. A fejlettebb szabályozott talajváltórendszernek a *nyilas osztás* felelt meg: a szántónak és rétnek kiszemelt területet minőség és a falutól való

távolság alapján dűlőkre vagy járásokra osztották. Ezután minden dűlőt »annyi egyenlő részre, hosszú, keskeny földsávokra osztanak, ahány jogosult van a közösségben ; e részeket sorshúzással osztják ki a jogosultaknak, úgyhogy a közösség minden tagja eredetileg egyenlő nagyságú darabot kapott minden egyes belsőségből, tehát valamennyi fekvésű és minőségű földből«. (*Engels:* A Mark. Melléklet »A német parasztháború«-hoz. A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 49—51. szám. Szikra, Budapest, 1949, 156. old.) A parcella-sorozatok kisorsolása a parasztcsaládok közt rendszerint *nyílhúzással* történt. Meghatározott idő mulva a határ más részeit osztották fel hasonló módon. A falutól egészen távol eső földeken *szabad foglalás* alapján osztás és sorsolás nélkül bárki annyit szánthatott fel, amennyit csak akart és meg tudott művelni. A családok ideiglenes parcelláit csak egy keskeny, felszántatlan füves mesgye választotta el : erre utal a középkori okleveleinkben előforduló »fűvönosztás« kifejezés.

A falusi földközösségbe a földesúr is beletartozhatott, ha igényt tartott rá s rendszerint kétannyi nyilat (parcella-sorozatot) kapott, mint egy parasztcsalád. Többre nem is igen volt szüksége, hiszen háztartása szükségleteit majdnem teljesen fedezte a jobbágyok szolgáltatása. Ez a korszak a *természeti, naturálgazdálkodás* kora. A naturálgazdálkodás azt jelenti, hogy a termelés döntő többségében maguknak a termelőknek közvetlen szükségleteit elégíti ki és a termelt javak csak kis mértékben válnak áruvá, kerülnek piacra. A jobbágy saját és földesura jóformán minden szükségletét megtermelte. A parasztok nemcsak a földművelés, szőlőtermelés, állattenyésztés, halászat és vadászat termékeiből, hanem háziiparszerűen végzett ipari munkájuk termékeiből is *termékszolgáltatással* tartoztak uruknak. A földesúr saját kezelésében tartott ú. n. majorsági földjét *munkaszolgáltatással,* robotban tartoztak megművelni. Ilyen majorsági föld egyelőre nagyon kevés volt s így a robotnál sem ennek megművelése, hanem az egyéb kikényszerített munkák, elsősorban a fuvarozás, hírszolgálat jelentették a legsúlyosabb terhet.

A kapitalizmusban a munkás nem rendelkezik termelőeszközökkel. A megélhetés, a *gazdasági kényszer* készteti arra, hogy eladja munkaerejét az őt kizsákmányoló tőkésnek. A feudalizmusban, bár a föld a földesúr tulajdona, a jobbágy rendelkezik termelőeszközökkel s a birtokában tartott földön önállóan gazdálkodik. A földesúr ezért csakis erőszakkal, *gazdaságon kívüli kényszer* alkalmazásával kényszerítheti termék- és munkaszolgáltatásra : az államhatalom erejével, törvényekkel, úriszékkel, fegyveres csatlósaival, az egyház által kilátásba helyezett evilági és másvilági büntetésekkel stb. A jobbágyok e gazdaságon kívüli kényszer alapján

személyükben függöttek földesuruktól, aki bírói, közigazgatási, rendőri hatalmat gyakorolt velük szemben.

A dömösi prépostság 1138-ban kelt oklevele szerint az egyik falu lakosai évenként két juhot, két köböl lisztet, két köböl sört és egy kősót fizettek ; más falvak meghatározatlan mennyiségű kenyeret. Más települések a rendes szolgáltatásokon felül bizonyos ünnepnapokon négy hízott ökröt, 30 birkát, 30 libát, 40 tyúkot, 20 kősót adtak. Emellett robotban »az összeírt szolgák kötelesek az egyház ódonság miatt összedűlő falait, tetejét megjavítani, a kolostor épületeit kijavítani, vagy újakat építeni, juhaklokat készíteni, halastavat gáttal ellátni, vagy ásni, évente szénát kaszálni« a kolostor elöljáróinak utasításai szerint. A robot mennyisége nem volt tehát meghatározva, sem a mezőgazdasági munkáknál, sem a legsúlyosabb robotterhet jelentő fuvarozásnál, hírszolgálatnál. Pénzszolgáltatásról még nem igen hallunk. Mindez megfelel a naturálgazdálkodás viszonyainak.

III. Béla

A 12. század végére általánosultak a feudális osztályviszonyok a magyar társadalomban, kialakultak a feudalizmus alapvető osztályai : a feudális dolgozóosztály, a parasztság és a feudális uralkodóosztály : a király, az egyházi és világi nagybirtokosok, a kisebb birtokosok, valamint függelékeik, tiszttartók, katonák stb. Kiszélesült az államapparátus. III. Béla felállította a *királyi kancelláriát*, ahol írásban intézték az ország ügyeit. A kancelláriában művelt emberekre volt szükség. Az egyház féltékenyen ügyelt arra, hogy a királyi udvarokban neki megfelelő emberek képviseljék érdekeit ; a pápa az egyházi főiskolákon képeztetett papokat kancelláriai szolgálatra. Több magyar diák fordult meg ebben az időben a párizsi főiskolán, részben a király költségén. Külföldi főiskolát végzett *Anonymus* is, Béla király jegyzője, aki a honfoglalás történetét írta meg. Idehaza is terjedt az egyházi műveltség ; központjai a kolostorok voltak. A világi feudális urak nem törődtek a művelődéssel, a tanulást lenézték. A dolgozók iskoláztatásáról még évszázadokig szó sem volt ; így a műveltség monopóliumát az egyház tartotta kézben. Az egyház hatalmát hirdető templomok, kolostorok építésében a félköríves, ú. n. *román* stílus hódított tért.

Az államháztartás a király magánjövedelmein, elsősorban *a királyi birtokok terményjövedelmén* alapult. Feltűnnek azonban már egyéb jövedelmek is : a pénzverésből származó haszon, vámok, révek, vásárok jövedelme, bírságpénzek. Ezek az árutermelés és pénzgazdálkodás kezdeti fejlődésére vallanak s a 13. században bekövetkező változások előjelei.

III.

A FEUDALIZMUS TELJES KIBONTAKOZÁSA MAGYARORSZÁGON. — KISÉRLETEK A KÖZPONTOSÍTOTT MONARCHIA MEGTEREMTÉSÉRE (1200—1526)

1. AZ ARANYBULLA KORÁNAK TÁRSADALMI HARCAI

A parasztság osztályharca

A feudális viszonyok általánossá válásával az osztályharc kiéleződött. A kiindulópont a termelőerők fejlődése, *a társadalmi munkamegosztás* előrehaladása volt. Kialakult egy olyan *iparos-paraszti réteg*, mely a földművelés mellett főleg háziiparral foglalkozott, a földesúrnak ipari készítményekkel adózott s olyan mesterségbeli ügyességre tett szert, hogy már eladásra, piacra is tudott termelni. Az adatok elsősorban az egyházi nagybirtokra vonatkoznak. Ugyanígy a mezőgazdaságban is : a termelőerők fejlődése lehetővé tette, hogy a parasztok saját szükségletükön, az állami, egyházi és földesúri szolgáltatásokon felül *felesleget* tudjanak már termelni. A felesleg értékesítése a *csere* fejlődését eredményezte, melyet egyre inkább *vertpénz* közvetítésével bonyolítottak le. Vertpénzt már I. István óta forgalomba hoztak a magyar királyok, de csak a 13. századtól kezdve lett a kialakuló áruforgalom egyre fontosabb közvetítő eszközévé a természeti pénz (állat, termény), valamint a természeti fémpénz (veretlen, pl. rúdalakú nemesfém) mellett.

A termelőerők fejlődésének eredményét *az uralkodóosztály akarta lefölözni*. A földesurak növelni próbálták a szolgáltatásokat. Rákényszerítették parasztjaikat arra, hogy termékszolgáltatásaik egy részét *pénzben* váltsák meg. Számos per tanúskodik arról, hogy ennek ellenére a földesurak — különösen az egyháziak — a termékszolgáltatást *is* követelték. Nagy mértékben

emelték a robotterheket is, különösen a fuvarozást. Míg azelőtt a dolgozók különböző csoportjai különböző szolgáltatásokkal tartoztak (voltak akik halat, mások fuvart, ismét mások lisztet adtak stb.), most egyaránt kezdtek tőlük terményt, pénzt, robotot is követelni. Az egyház megpróbálta a *tizedet* országosan *pénzben behajtani*. Az uralkodóosztálynak pénzre volt szüksége, hogy növekvő igényeit ki tudja elégíteni, nagyobb fényűzést tudjon kifejteni, katonáit fizetni tudja stb.

A terhek növelése a parasztság egyre hevesebb ellenállásába ütközött. Sok helyen megtagadták a szolgáltatásokat. A földesúri hatalom alá süllyedt szabadok a földesúrhoz fűződő személyi kötöttséget tagadva, pert indítottak szabadságuk bizonyítása és a *szabad költözés jogának* elnyerése érdekében. Harc folyt az egyházi tized korlátozásáért, a földesúri terhek szabályozásáért és pontos meghatározásáért. A parasztok sok helyen jelentős eredményeket értek el: községi önkormányzatot nyertek, megszerezték földjük öröklési jogát stb. E harcokkal kapcsolatban érdekes anyagot tartalmaz a Váradi Regestrum, a nagyváradi káptalan bírósági jegyzőkönyve, mely a káptalan közreműködésével lefolytatott peres ügyek, az istenítéleti eljárás (tüzesvas-próba) eredményének és az ítéletnek rövid kivonatát tartalmazza.

Az ellenállás másik formája az egész 13. században végighúzódó *vándormozgalom* volt. A parasztok elszöktek, elköltöztek azoktól a birtokosoktól, akiknél a terhek nagyobbak voltak és olyan földesúr birtokára költöztek, ahol viszonylag ritkább volt a népesség. Azok a földesurak ugyanis, — elsősorban a nagybirtokosok — akiknek birtokán munkaerőhiány mutatkozott, átmenetileg »méltányosabb« szolgáltatásokkal is megelégedtek. Az uralkodóosztály tehetetlen volt a vándormozgalommal szemben. A feudális államszervezet nem volt elég erős a parasztság próbálkozásainak elfojtására s az uralkodóosztály tagjai sem tudtak a kérdésben egységes álláspontra helyezkedni, hiszen a vándormozgalom az urak egyik részét sujtotta, másik részének viszont előnyös volt. Az országosan kibontakozó vándormozgalom élén a szabadparasztok állottak s az elvándorlás elsősorban az egyházi nagybirtokról és a kisebb világi birtokosok földjeiről indult meg, mert itt volt a legnagyobb a kizsákmányolás.

A parasztság 13. századi osztályharcának egyik eredménye *a szabad költözés jogának elnyerése lett,* melyet nemcsak a szabadok, hanem a parasztság egyéb rétegei, a régi rabszolgák utódainak túlnyomó többsége is elnyert. Ezzel Magyarországon lényegileg megszűnt a rabszolgaság és létrejött a jogilag egységes paraszti osztály,

a jobbágyság. A szabad költözés elősegítette a társadalmi munkamegosztás további fejlődését. Az iparosparasztok, a szabad költözési joggal élve, olyan helyekre költöztek, ahol egyre inkább képesek voltak ipari munkájukból megélni. Ezek a települések fejlődtek mezővárossá s a mezővárosok egy részéből fejlődtek ki idővel az ipari városok.

Az uralkodóosztály frakcióharcai. A szerviensek mozgalma

A parasztság osztályharcával párhuzamosan az uralkodóosztályon belül is heves harcok dúltak, mégpedig most már nemcsak a nagyurak szembenálló csoportjai, hanem az uralkodóosztály egyes rétegei közt is a jobbágytól elsajátított terméktöbbletért.

Az egész uralkodóosztály a jobbágyság kizsákmányolásából élt. A jobbágykizsákmányolás eredményéből való részesedésük azonban nem volt egyforma. A *király* birtokai jövedelmének egyharmadát átengedte az ispánoknak. Minthogy az ispánok világi nagybirtokosok voltak, ez annyit jelentett, hogy ezen a terméktöbbleten a király megosztozott a világi nagybirtokosokkal. Ugyanakkor a dézsma révén az egyház is részesült a királyi birtokokon élő dolgozók kizsákmányolásából. *A világi nagybirtokos* népei a királynak még alig adóztak, az egyháznak viszont ők is dézsmával tartoztak. A világi nagybirtokos tehát a királlyal nem osztozott a terméktöbbleten, de az egyházzal igen. Végül *az egyházi birtokos* népeitől nemcsak a dézsmát szedte be, hanem mindazokat a szolgáltatásokat is, amelyeket a világi földesurak szedtek a maguk népeitől. Ezen felül részesült a királyi és a világi magánföldesúri kizsákmányolás eredményéből is, ő maga viszont nem osztozott senkivel. *Az egyház volt a feudális rend legnagyobb haszonélvezője.*

Az egyház mérhetetlen jövedelmének tekintélyes része külföldre, *a pápai udvarba vándorolt.* A Rómában folytatott perekért szedett illetékek, a különböző gyűjtések, a püspökök kinevezéséért és megerősítéséért szedett pénzek, a később bevezetett »pápai tizedek« mind elvesztek a magyar gazdasági élet számára. Nem kis összegekről volt szó: az újonnan kinevezett püspökök pl. jövedelmük felét, egyharmadát adták le egy éven keresztül a pápának. A pápai udvar magyarországi jövedelme többezer kg ezüstre rúgott évente.

Az egyház nem elégedett meg ezekkel a hatalmas jövedelmekkel sem. A tizedek pénzre való átváltásával, a kereskedelmi és

uzsoraügyletekbe való bekapcsolódással akarta növelni vagyonát. A zálogügyleteknél 50—80%-os uzsorakamatot szedtek a kölcsönök után. A pécsi egyházmegye papjai és szerzetesei oly buzgalommal vetették bele magukat a borkereskedelembe, hogy még a pápa is kénytelen volt megróni őket. Egyéb »üzletektől« sem riadtak vissza. Az ittebei bencés apát 1219-ben a kolostor szentelt és nem szentelt ezüstedényeiből hamispénzt veretett s azt hozta forgalomba.

Az egyháziak harácsolása nemcsak a jobbágyság gyűlöletét, hanem az uralkodóosztály világi részének irígységét is felkeltette: szívesen rátették volna kezüket e hatalmas jövedelmekre.

Ugyanakkor viszont az egyházi és világi nagybirtok egyaránt fellépett a kisebb birtokosréteg ellen, hogy függésbe kényszerítse. Nyugat-Európában ekkor már a kisebb birtokosok a nagyurak hűbéresei lettek. Magyarországon még csak a királytól függöttek, neki tartoztak szolgáltatásokkal, elsősorban katonáskodással. Ezért *szerviensek*nek nevezték őket (servientes regis = a király szolgái). A szerviensek felvették a harcot a nagybirtokosok nyomásával szemben és a királytól követelték jogaik megvédését.

A királyi hatalom gyengülése. Az aranybulla

A király azonban nem volt képes megvédeni a szervienseket. A feudális osztályviszonyok általánossá válása egyszersmind a feudális nagybirtokrendszer kiépülését és megerősödését jelentette. A nagybirtokosok egyre erősebbek lettek, egyre függetlenebbé váltak a királytól. A királyi hatalom alapját képező vármegye-rendszerből egyre nagyobb birtoktesteket hasítottak ki, vettek magántulajdonukba. *A királyi vármegye-szervezet bomlását* meggyorsították a pártharcok. III. Béla után fia, Imre (1196—1204) került a trónra, akivel szemben a feudális urak egy része öccsét, Andrást támogatta. Imre a pápa támogatását akarta megszerezni, ezért irtóháborút vezetett a balkáni »eretnek« parasztok, a bogumilok ellen. Persze, a magyar feudális uralkodóosztálynak is érdekében állott a bogumil-mozgalom vérbefojtása, mert az eretnekmozgalmak a feudális rend ellen irányultak.

A magyarországi pártharcok során mindkét fél birtokadományokkal próbálta megnyerni magának a feudális urakat. Imrének és fiának, III. Lászlónak korai halála végül is trónra juttatta *II. Andrást* (1205—1235). II. András a trónon sem tehetett mást, mint trónkövetelő korában. Az ország főtisztviselőit, saját párthíveit további birtokadományokkal fizette. Különösen

felesége, a meráni Gertrud rokonainak és kíséretének tett nagyobb birtokadományokat. A pápa jóváhagyásával a királyné testvérét, aki az ábécét sem ismerte, kalocsai érsekké tette.

Az államháztartás katasztrofális helyzetbe került. A királyi birtokok elvesztett jövedelmét valamivel pótolni kellett, s az adott viszonyok közt, a pénzgazdálkodásra való áttérés kezdetén már pénzbeli jövedelmekre volt szükség. Ezért a király az állami jövedelmeket idegen, főként zsidó és izmaelita kereskedő-tőkéseknek adta bérbe, akik meghatározott évi összeget fizettek a kincstárnak. Így került bérlők kezébe a vámok, a sóértékesítés, a pénzverés jövedelme. A bérlet hatalmas hasznot eredményezett a *bérlőknek*, akik, hogy jövedelmüket még jobban növeljék, a népet nyomorgatták. Egyre nagyobb mértékben folyamodott András a pénzrontás eszközéhez is: évente többször is bevonta a pénzt s új pénzt bocsátott forgalomba, hogy ezáltal *a pénzbeváltási hasznot* (lucrum camerae = a kamara haszna) növelje. A pénz egyre kevesebb ezüstöt tartalmazott s lassan papírvékonyságúvá hitványodott. A pénzspekuláció elsősorban a dolgozókat sujtotta, mert a bérlők, a kereskedők és uzsorások veretlen nemesfémet használtak.

Fokozta a nehézségeket az, hogy András a pápával egyetértőleg a balkáni népek és a halicsi orosz fejedelemség ellen vezetett hódító hadjáratokat, hogy azokat a magyar király és a római pápa fennhatósága alá vesse. Ezt a célt azonban nem érte el. Magyarországon *feudális anarchia* lett úrrá. 1213-ban, míg a király Halicsban hadakozott, az elégedetlenkedő nagyúri csoport *Bánk* vezetésével összeesküvést szőtt: erőszakkal akarták átvenni a kormányt. Az összeesküvők meggyilkolták a királynét, akit a bajok okozójának tekintettek. Nemsokára újra területileg is *szétdarabolódott az ország:* az ellenpárt a trónörökös, Béla herceget játszotta ki a király ellen, akit »ifjabb királlyá« tettek, külön udvartartással és országrésszel. Öccsei ugyancsak »királyi« címmel külön tartományokat kormányoztak. 1217-ben a pápa András keresztes hadjáratra küldte, hogy foglalja el Jeruzsálemet. András elindult, de azzal a céllal, hogy Bizánc trónját szerzi meg magának. A vállalkozás minden szempontból eredménytelen maradt. A nagybirtokosok a király távollétében még jobban megerősödtek.

1222-ben ismét kirobbant az elégedetlenség András és kormánya ellen. A parasztság, a szerviensek, a kormányból kizárt nagyurak egyaránt megmozdultak a hatalmon lévő nagybirtokospárt ellen s a királyt az *aranybulla* kiadására kényszerítették.

Az aranybullában a szerviensek olyan jogokat nyertek el, amelyek addig csak a nagybirtokosokat illették meg: magukat és népeiket mente-

sítették a királyi adók alól, parasztjaik felett bíráskodási jogot nyertek, szabadon rendelkezhettek saját birtokaikkal. Főbenjáró per esetén csak a király bevonásával lehetett felettük ítélkezni. Külföldön csak akkor tartoztak katonáskodni, ha a király zsoldot fizetett nekik. — Több cikkely intézkedett az idegenek korlátozásáról: a tanács hozzájárulása nélkül nem kaphatnak tisztséget, nem lehetnek kamara-ispánok, só- és vámtisztek, nem kaphatnak birtokot. Megtiltják egész vármegyék eladományozását, viszont a »méltó szolgálattal« szerzett birtokadománytól senkit sem szabad megfosztani. Azok birtokait sem szabad bántani, akik a királytól az ifjabb királyhoz pártoltak, vagy fordítva. Korlátozták a nagybirtokos-főtisztviselők hatalmát, amennyiben kimondták, hogy a négy országos főméltóságot kivéve, senki két tisztséget nem viselhet. Az egyház ellen irányul *a tized pénzbeli szedésének tilalma*. Az aranybulla a parasztságról nem sok pontban emlékszik meg. Elrendeli, hogy a nagyurak úgy kövessék a király udvarát és mindenfelé úgy járjanak, hogy a szegénységet ne nyomorgassák, ne fosztogassák. A király megígérte, hogy jobb pénzt fog veretni. — Végül a 31. pont az uralkodóosztály fegyveres ellenállási jogát biztosította arra az esetre, ha a király ígéreteit, a bulla pontjait nem tartja meg.

Az aranybulla kibocsátása *tömegmozgalom eredménye* volt, melyben a *parasztság* is résztvett. Az egyházi és világi nagybirtok a maga hatalmának korlátozására irányuló lépést látott benne. A pápa, aki élénk figyelemmel kísérte a magyarországi ügyeket, a magyar püspökökhöz írt levelében *forradalmi veszélytől tart:* nagy aggodalommal hallja, hogy a tömeg a királytól »súlyos és jogtalan« dolgokat követel: hogy az ország főembereit zárják ki méltóságaikból és tisztségeikből s javaikat osszák fel a nép közt. Ezért a püspökök intsék a népet, »maradjon a jogrend határain belül« és ne merészkedjék a király, a főemberek, vagy javaik ellen törni. Különösen vigyázni kell, nehogy tömegek gyülekezzenek egybe, mert látni való volt, hogy az milyen veszélyeket rejt magában: »Minél nagyobb tömeg gyűlik egybe, annál kevésbbé lehet érvekkel fékentartani . . . s ha nem tesznek eleget esztelen kívánságaiknak, könnyen forradalmat robbanthatnak ki.«

A pápa beavatkozására lehet visszavezetni azt a tényt is, hogy 1231-ben, a második aranybulla már nem beszél sem a tized pénzben való szedésének tilalmáról, sem az ellenállási jogról. Ehelyett az esztergomi érseket ruházza fel a király kiközösítésének jogával, ha ígéreteit nem tartaná meg. A harmincas évek jelentik az egyház, a pápaság hatalmának tetőpontját Magyarországon. Nemsokára sor is került a kiátkozás »jogának« érvényesítésére: 1232-ben az érsek nemcsak a királyt, hanem az egész országot kiközösítette, mert az izmaeliták és a zsidók még mindig királyi jövedelmeket béreltek s emiatt az egyház sok jövedelemtől elesett. A kiátkozás hátterét az 1233-ban megkötött *beregi egyez-*

mény világítja meg. Ebben II. András esküvel kötelezi magát a pápának arra, hogy izmaelitát többé nem tesz meg semmi tisztségre, majd részletesen kifejti, hogy milyen kárpótlást kap az egyház a *sóértékesítés* addigi bérleti rendszere miatt elmaradt jövedelmei fejében és a jövőben hogyan részesedik a sóértékesítés hasznából.

Az idegengyűlölet szítása, a kereszténység védelmének jelszava mögött tehát kézzelfogható anyagi érdekek húzódtak meg: *a pápa és az esztergomi érsek a sóértékesítés jövedelmében való részesedés kedvéért vetette egyházi átok alá egész Magyarországot.*

II. András kora a pápaság gazdasági és politikai befolyásának csúcspontja volt, mely Magyarország számára gazdasági és politikai kiszolgáltatottságot jelentett. A római pápák később is sokszor megpróbáltak beavatkozni hazánk politikai életébe, megpróbálták szembefordítani vallási ürüggyel népünket a szomszéd népekkel. A pápai beavatkozás legtöbbször bajt, veszedelmet, elnyomást jelentett a magyarságra: ezért harcoltak népünk legjobbjai e kísérletek ellen.

2. A TATÁRJÁRÁS

A nemesi vármegye kezdetei. Erdély: — a szászok és a német lovagrend

Az aranybulla legtöbb intézkedése papíron maradt. Az egyházi és világi nagybirtok erejét nem sikerült megtörni. Épp ellenkezőleg: erejük egyre nőtt. A kisebb birtokosok, a szerviensek válságos helyzetbe kerültek. A király messze volt és hatalma meggyengült. A királyi vármegye, melytől védelmet várhattak volna, a nagyurak kezére került. A szerviensek megpróbáltak egymással összefogva létrehozni egy olyan szervezetet, mely megvédi őket a nagybirtokosoktól és biztosítja továbbra is, hogy parasztjaikat kizsákmányolhassák. 1232-ben a király »a Zala-folyón innen és túl lakó királyi szolgák«-nak (szervienseknek) megengedte, hogy saját bírákat válasszanak maguknak, mert a királyi bíróságok nagyon messze estek tőlük s így peres ügyeikben ki voltak szolgáltatva a nagyurak kényének-kedvének. A szerviensek, királyi szolgák magukválasztotta bíráit utóbb szolgabíráknak nevezték. Ez a szervezkedés vetette meg az alapját a későbbi *nemesi vármegyének.* (A szervienseket ugyanis 1267 után már *nemeseknek* nevezték.)

Erdélyben, mely különösen távol esett az ország központjától, másirányú szervezkedéssel is találkozunk. 1224-ben, az »Andreanum« néven ismeretes kiváltságlevélben az erdélyi szászok a dal-

mát városokéhoz hasonló kiváltságot, sőt, területi önkormányzatot (autonómiát) kaptak a királytól.

Ugyancsak messzemenő kiváltságokat élvezett a német lovagrend, melyet II. András a Barcaságban telepített meg, hogy az ország keleti határait védelmezze a pogány kunok ellen. A hatalmas birtokokon a lovagok önállóan rendezkedtek be, várakat emeltek, pénzt verettek, sőt, kivétették területüket a pápával az erdélyi püspökök egyházi főhatósága alól is. Ezzel sem elégedtek meg : a magyar király fennhatóságát megtagadva, a pápának ajánlották fel birtokaikat hűbérül. A veszedelmes »vendégeket« csak 1226-ban sikerült kiverni az országból.

IV. Béla

IV. Béla (1235—1270) már apja életében, mint »ifjabb király« megpróbált a maga országrészében gátat vetni a feudális szétdarabolódás folyamatának. Trónralépése után kiszorította apja párthíveit a hatalom gyakorlásából, száműzte vagy börtönbe vettette őket. Bizottságokat küldött ki a birtokadományok felülvizsgálására, *a királyi birtokok visszaszerzésére*. *Rogerius* mester nagyváradi kanonoknak a tatárjárásról írt munkájából tudjuk, hogy jelképes eszközökkel is megpróbálta emelni a királyi tekintélyt: a királyi tanácsból kivitette és elégettette a székeket s megtiltotta, hogy jelenlétében bárki is leüljön. Megszilárdította a központi királyi hivatal, a *kancellária* hatalmát : elrendelte, hogy még a leghatalmasabb birtokosok is írásban nyujtsák be a kancelláriához ügyes-bajos dolgaikat. Ezzel is korlátozni akarta kiváltságos helyzetüket, mert eddig szabad bejárásuk volt az udvarba és közvetlenül a királlyal tárgyaltak. Mindezek az intézkedések, természetesen, felkeltették a nagybirtokosok ellenállását. A legnagyobb csapás azonban a birtokok visszavétele volt : »Ez az a fájdalom, ez az a kard, mely átdöfte lelkét« a magyar uraknak (Rogerius).

IV. Béla a feudalizmus további kifejlődését akarta megállítani. A központi hatalmat régi alapjaira, a királyi birtok túlsúlyára próbálta visszahelyezni. A magyar feudalizmus fejlődése azonban *már* túlhaladt ezen a fokon : ugyanakkor a központi hatalom megszilárdításának új feltételei, új alapjai *még nem* fejlődtek ki. A király kísérlete még átmenetileg is csak akkor sikerülhetett, ha a feudális anarchia erői ellen egy, a magyarországi feudális társadalmon kívül álló erőre támaszkodhatik. Ezt az erőt vélte megtalálni IV. Béla a *kunok* betelepítésével. A nomád kunok a *mongolok* (tatárok) elől menekülve kértek bebocsátást

az országba. Betelepítésüket a honvédelmi szempont is indokolta. Az Ázsiából Európába törő mongoloktól már két évtizede *az orosz nép hősies küzdelme* védte meg Nyugat-Európát is, hazánkat is. II. András céltalan orosz hadjárataival semmi eredményt nem ért el, viszont meggyengítette az orosz fejedelemségek ellenállóképességét s megnehezítette az orosz-magyar összefogást a mongolok ellen. A harmincas évek végén a mongol terjeszkedés már Magyarországot fenyegette. 1240-ben elesett Kiev. Ezzel leomlott az a bástya, mely addig oly sokszor védte meg hazánkat a pusztai népek betörésétől. A kievi és halicsi fejedelmek Magyarországra menekültek.

A fenyegető külső veszély elleni eredményes védekezés érdeke még sürgetőbben vetette fel a királyi hatalom megszilárdításának kérdését.

A tatárjárás

A betelepítés idején a kunok társadalma a bomló ősközösség, katonai demokrácia állapotában volt. Életmódjuk, harcmodoruk hasonlított a honfoglaláskori magyarságéhoz, valamint a mongol támadókéhoz. Ezért látott bennük IV. Béla alkalmas szövetségest, kifelé a mongolok, befelé a magyar feudális urak ellen. De ugyancsak ez zúdította a magyar urak dühét is a kunokra. Egyfelől látták, hogy a király a kunokra támaszkodva akarja hatalmukat korlátozni, másfelől a kun pásztorok nemigen tartották tiszteletben a nagyurak birtokait. Kóborló nyájaikkal sok kárt okoztak a földművelő parasztságnak is. A feudális uraknak csakhamar sikerült általános gyűlöletet szítaniok a kunok és az őket támogató király ellen. Elterjesztették azt az *alaptalan hírt*, hogy a kunok a tatárok kémei és a király azért hívta be őket, mert el akarja adni az országot a tatároknak.

1241 tavaszán a tatárok betörtek az országba. A király hiába hordoztatta körül ősi szokás szerint a veszély jeléül a véres kardot, az urak nem mozdultak. A portyázó mongol előőrsök Vácig, sőt Pestig is eljutottak.

IV. Béla *hasztalan fordult segítségért a nyugati keresztény uralkodókhoz*. A pápa és II. Frigyes császár az egymással vívott harccal voltak elfoglalva. A pápa kijelentette, hogy csak akkor gondolhat Magyarország megsegítésére, ha a császárral már leszámolt. II. Frigyes — akinek a király még a Magyarország feletti hűbéruraságot is hajlandó lett volna felajánlani, ha hathatós segítséget küld a mongolok ellen — arra biztatta IV. Bélát, hogy ne a tatár vesze-

delemmel törődjék, hanem csapataival együtt csatlakozzék hozzá Róma elfoglalására. A pápa a Magyarország megmentésére szánt keresztes hadjáratra gyüjtött pénzeket is saját céljaira fordította.

A veszedelem nőttön-nőtt s vele együtt növekedett a kunok elleni gyűlölködés is. Amikor az első tatár lovasok feltűntek Pest alatt, a felizgatott lakosság megrohanta a kun udvart és fejedelmüket meggyilkolta. A kunok erre felkerekedtek és pusztítva-rabolva elhagyták az országot.

A tatár támadás egyik ága Lengyelország—Csehország—Szilézia ellen irányult s a lengyel és német hercegek leverése után északnyugat felől zúdult Magyarországra. A főerő kelet felől tört hazánkba három hadoszlopban. A király nagynehezen összeszedett csapataival a Sajó melletti *Mohi-pusztáig* ment elébük s ott ütött tábort. A tábort szekérvárral erősítették meg. Emiatt a magyar csapatok szinte teljesen mozgásképtelenekké váltak, amikor a tatárok meglepetésszerűen rájuk törtek. A vereség megsemmisítő volt (1241. április 11.). IV. Béla az osztrák herceghez menekült, aki teljesen kifosztotta őt s megszállta a Dunántúl nyugati részét. A pápa időszerűnek látta keresztes hadjáratot hirdetni Magyarországon — a császár ellen. Közben a tatárok kirabolták a megszállt területeket, a lakosságot rabszíjra fűzték. Már csak a Dunántúl tudta védeni magát — egy ideig. Amikor azonban beállt a tél s a Duna befagyott, a tatárok ezt az országrészt is feldúlták. Csak néhány kővár és fallal körülvett város tudta tartani magát. IV. Béla családjával Dalmáciába ment, majd, mikor a tatárok ide is betörtek, az Adriai-tenger egyik szigetére menekült.

Több mint egy esztendei dúlás után a mongolok kivonultak Magyarországról. Magyarország túlságosan messze esett szállásterületeiktől s összekötő vonalaikat *az orosz támadások* veszélyeztették. A tatárok rengeteg rablott kincset s a foglyok tízezreit hurcolták magukkal. A pusztítás, melyet hátrahagytak, oly nagy volt, hogy egy német krónikás ezt jegyezte fel: »Magyarországot ebben az esztendőben háromszázötven évi fennállás után megsemmisítették a tatárok.«

Az ország helyreállítása

A krónikás tévedett. A magyar nép nem pusztult el: nekiállt a munkának és helyreállította az országot. A parasztok megkezdték újra a földek művelését, felépítették falvaikat. A nagy pusztítás után a jobbágyok sokkal szabadabban járhattak-kel-

hettek, mint azelőtt: a földesúrtól való személyi függésük meglazult. Lassan az urak is visszamerészkedtek birtokaikra. A legyilkolt, elhurcolt nép pótlására megindult a *telepítés*. Parasztok, iparosok, bányászok költöztek be az országba. A király ismét behívta a kunokat. Megkezdődött a hadszervezet újjászervezése is. A tatárjárás tapasztalatai azt mutatták, hogy a gyepürendszer nem nyujt védelmet a támadások ellen. Megindult a *várak építése*. A várható újabb tatár roham sikeres visszaverése érdekében növelni kellett a korszerű, páncélos fegyverzettel ellátott lovaskatonák számát.

Mindez azonban csak úgy volt elérhető, ha a király lemond eddig követett politikájáról és támogatja azokat, akiknek megvolt az anyagi erejük várak emelésére, páncéloskatonák felfegyverzésére: a bárókat (így nevezték 1267 után a nagybirtokosurakat).

IV. Béla ugyanakkor a *városok* fejlődését is támogatta. A társadalmi munkamegosztás fejlődése, az ipar, kereskedelem fellendülése következtében a polgárság egyes városokban annyira megerősödött, hogy városfalakkal tudta körülvenni településhelyét. Ezeknek a városoknak a király kiváltságokat adományozott. Több bányavárosunk és ú. n. szabad királyi városunk IV. Béla alatt nyerte el privilégiumait (Székesfehérvár, Esztergom, Pozsony, Nagyszeben már régebben is rendelkezett kiváltságokkal; most Buda, Késmárk, Lőcse, Zólyom, a bányavárosok közül pedig Gölnic-, Selmec-, Körmöc- és Besztercebánya csatlakoztak hozzájuk). Ezek a városok nem tartoztak az ispánok fennhatósága alá, maguk választották bíráikat, előljáróikat.

A király a védelem érdekeihez igazította külpolitikáját is. Családi kapcsolatokkal megerősített *szövetségre lépett a lengyel és orosz* fejedelmekkel, tudva, hogy nyugati segítséget nem remélhet. Délen és keleten hűbéres előtartományok védőgyűrűjével övezte az országot. Nyugat felé leszámolt az osztrák herceggel, aki a csatában elesett. Tartományain Béla megosztozott Ottokár cseh királlyal.

Így felkészülten várta IV. Béla az újabb tatár támadást, melynek kivédésére okos politikával minden lehető intézkedést megtett. Erre azonban már nem került sor: *az orosz nép hősies küzdelme megállította a mongol előrenyomulást*, majd hosszú harcokban felőrölte a részekre szakadozott tatár fejedelemségeket, lerázva magáról a mongol igát.

3. A FEUDÁLIS ANARCHIA ERŐINEK FELÜLKEREKEDÉSE AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK ALATT

Az oligarchák erősödése

Sem IV. Bélának a birtokok visszavételére irányuló politikája, sem a tatárjárás nem tudott gátat vetni a nagybirtokosok erősödésének. IV. Béla uralkodásának második felében már ismét kiújult a *feudális anarchia*. A hatalmas váraikban székelő bárók szinte független kiskirályokká, tartományurakká váltak a maguk területén. Egy részük úgy járt el, mint II. András-korabeli elődeik: az apa ellen kijátszották a fiút. A királyi hatalom két-, sőt három kézben oszlott meg. István »ifjabb király« kormányozta Erdélyt és a Tiszántúlt, Béla herceg Horvátországot és Szlavóniát, míg a királynak meg kellett elégednie a fennmaradó területekkel. Mindebből csak a Csákok, Amadék, a németújvári, a brebiri grófok és társaik húztak hasznot, mert a bárók ellen egyik uralkodó sem lépett fel. Az ország ismét pártharcok, belháborúk színtere lett. IV. Béla, hogy a kunokat magához kösse, örökösét kun hercegnővel jegyezte el. Ez a kötelék most visszájára fordult: a kunok, az »ifjabb király« mellé állva, nem a központi hatalmat, hanem az anarchia erőit támogatták.

Az utolsó Árpádok

Apja és öccse halálával *V. István* (1270—1272) ismét egy kézben egyesítette a királyi hatalmat. Fia és leánya számára a francia eredetű Anjou-dinasztiából szerzett házastársat. Az Anjouk a pápaság segítségével szerezték meg maguknak Nápolyt. E házassági kapcsolat nemcsak az Anjouk igényét alapozta meg az Árpádok trónjára, hanem ismét teret nyitott a pápai beavatkozásnak.

Tovább növekedett az oligarchák hatalma *IV. László* (1272—1290) kiskorúsága alatt. Velük szemben a király részben a megyei nemességre, főleg azonban az anyja révén hozzá ragaszkodó kunokra támaszkodott (»Kun« László).

Kifelé a magyar állam még mindig meglehetősen nagy erőt képviselt, bár IV. Béla külső hódításai hamarosan elvesztek. 1278-ban a Habsburg Rudolf német király és Ottokár cseh király közt kitört háború sorsát magyar csapatok döntötték el a Habsburgok javára (morvamezei csata). Kun László ezzel a támogatással hozzásegítette a Habsburgokat Ausztria birtokához és hozzájárult annak a hatalomnak a kialakulásához, mely hosszú évszázadokon keresz-

tül Magyarország szabadságának, függetlenségének legnagyobb ellensége lett.

Idehaza a bárók a kunokkal való végső leszámolásra készülődtek. Egyfelől meg akarták fosztani a központi hatalmat egyetlen megmaradt támaszától, másfelől megtelepedésre, földművelésre akarták őket kényszeríteni, hogy ezáltal jobbágyaik számát növeljék. Már a tatárjárás idején feljegyezte Rogerius, hogy a kunok közt »sok szegény van, akik szinte ingyen szolgálnak« a magyar uraknak. *Az osztályrend kiépítésének ideológiai eszköze a kunok esetében is az egyház volt.* 1279-ben a kunokat megkeresztelték, ennek azonban nem volt sok foganatja. A következő esztendőben *a pápa követe valóságos keresztes hadjáratot szervezett a magyar urak, a feudális anarchia erőinek érdekében a kunok ellen* s a király is kénytelen volt velük tartani. A hódtavi csatában (1280) a kunokat leverték. Ezután már hiába próbált a király ismét rájuk támaszkodni az oligarchák ellen, erejük nem volt a régi. Náluk is megkezdődött az osztályrend fokozottabb kiépülése. A kunok társadalmának feudalizálódásával többségük a jobbágyságba süllyedt le, vezetőik pedig felemelkedtek a nemességbe.

Amikor a bosszúvágyó kunok az oligarchák helyeslésével meggyilkolták Lászlót, az urak egy része II. András kitagadott unokáját, III. Andrást (1290—1301) ültette trónra. A pápa, aki már ekkor az Anjouk magyarországi trónigényét támogatta, hevesen tiltakozott a választás ellen. Az utolsó árpádházi király Olaszországban nevelkedett. Minden jószándéka ellenére az urak játékszere volt csupán, bár megpróbált a nemesekre, a közép- és kisebb birtokosokra támaszkodni és folytatta a nemesi megye megerősítésének már IV. Béla és Kun László alatt megkezdett politikáját. Több ízben országgyűlést tartott a nemesekkel, ahol különböző törvényeket hoztak az oligarchák ellen. Elrendelték pl., hogy le kell rombolni a nagyurak várait.

E törvények azonban, épúgy, mint az aranybulla korában, csak papíron maradtak, mert hiányzott a végrehajtásukhoz szükséges erő. A 13. század végén, a 14. század elején a nemesek tekintélyes része már nem is volt önálló: sokan arra kényszerültek közülük, hogy elismerjék valamelyik oligarcha hűbéri fennhatóságát. Katonai és egyéb szolgálatokat teljesítettek neki, ennek fejében védelmet nyertek tőle más oligarchák hatalmaskodásai ellen és megtarthatták birtokukat. Ezeket a függésbe került nemeseket nevezték *familiárisoknak*. A familiárisok uruk hatalmát növelték. Nekik szolgáltak, mert tőlük függtek, hűbéruruktól reméltek birtokadományokat, jövedelmi forrásokat. Ha vala-

melyik nagyúr állami hivatalt kapott, nádorispán, erdélyi vajda, horvát bán, vagy ispán lett, akkor familiárisaival intéztette hivatala ügyeit ; viszonzásul részesítette őket jövedelméből.

Feudális anarchia

A familiárisi viszony térhódítása miatt tehát a nemesség sem lehetett a királyi hatalom támasza az oligarchák ellen. Így az országgyűlés, mely a rendszeres évi törvénynapokból fejlődött ki, a nemesség tömeges részvétele ellenére sem lehetett akcióképes. De nem támaszkodhatott a király a nemesi vármegyére sem, mely erre az időre már országszerte kialakult s összeolvadt a királyi vármegyék maradványaival. *A nemesi vármegye* ugyanis *szintén az oligarchák ellenőrzése alá került.* Közülük kerültek ki a nemesi vármegye főispánjai, familiárisaik közül nevezték ki az alispánokat, s a nemesség által választott szolgabírák még akkor sem tehettek semmit a kiskirályok ellen, ha történetesen ők maguk nem voltak familiárisok.

III. András halála után a feudális anarchia teljesen elharapózott az országban. Önmagában az oligarchák egyike sem volt elég erős ahhoz, hogy az Árpádház kihaltával gazdátlanul maradt trónt a maga számára megszerezze, azt azonban meg tudták akadályozni, hogy valamelyik vetélytársuk tegye fejére a koronát. Nem volt hiány külföldi trónkövetelőkben sem : ezek leányágon rokonságban álltak az Árpádokkal s ezen a címen követelték maguknak az országot. Mindegyiknek volt pártja is a nagyurak körében, de tartós hatalomra egyikük sem tudott szert tenni, mert egyik csoport sem akarta alárendelni a maga érdekeit a másikénak. A báróknak kedvükre volt ez az állapot : nem kellett tartaniok senkitől sem. A Felvidék ura, Csák Máté például teljes királyi hatáskört gyakorolt a maga területén. Bíráskodott, pénzt veretett, háborúkat viselt ; udvart tartott és külön nádora volt. A parasztokat hol erőszakkal hurcolta, hol kedvezményekkel csalogatta saját birtokaira. Minthogy politikailag is szembenállt a pápai párttal, a pápa kiközösítette őt az egyházból.

Ugyanakkor a dolgozók élete elviselhetetlenné, a termelőmunka szinte lehetetlenné vált. A nagyurak versengve pusztították egymás birtokait, vetélytársaik jobbágyait. A kereskedőket kirabolták, a városokat megsarcolták. Az anarchia megtépázta az egyház lelki hatalmát is. Mind világosabbá vált, hogy a pápa a maga hatalmának biztosítása érdekében avatkozott bele a magyarországi pártharcokba. Amikor a budai polgárok nem akarták

elismerni a pápa trónjelöltjét, az Anjou-családbeli Károly Róbertet, a pápa kiközösítette őket. A budaiak kérték papjaikat, hogy tekintsék a kiközösítést meg nem történtnek és végezzék tovább funkcióikat. A papok ezt megtagadták. Erre a polgárok közül támadtak prédikátorok, akik feloldották a várost a kiközösítés alól — sőt, a polgárok helyeslése mellett, kiközösítették a pápát (Képes Krónika).

Az anarchia hovatovább az osztályrendet magát kezdte fenyegetni. Az uralkodóosztály belső zavarait kihasználva, a jobbágyok sokhelyütt megtagadták a szolgáltatásokat, gyakorlattá tették a szabadköltözést, itt-ott birtokba vették az úriföldet, falusi önkormányzatokat hoztak létre, sőt, kezdtek részt venni a megyei autonómia életében is. A közép- és kisbirtokos nemesség már a III. András-korabeli országgyűléseken törvényeket hozott, melyek a jobbágyság visszaszorítását célozták; kitiltották a »nemteleneket« a közhivatalokból, földesúri engedélyhez kötötték a költözködést stb. Lassan maguk az oligarchák is szükségesnek látták a központi hatalom bizonyos mérvű helyreállítását: névlegesen elismerték tehát Károly Róbert uralmát.

A trónralépő Anjou-dinasztiára nagy feladat várt: a feudális anarchia visszaszorítása, a termelőerők további fejlődésének lehetővé tétele, a feudális állam új alapokon való megszilárdítása.

4. A HŰBÉRI REND ÚJJÁSZERVEZÉSE. AZ ANJOUK FEUDÁLIS MONARCHIÁJA

Az oligarchák megfékezése

A hosszú évekig tartó trónharcokból *Károly Róbert* (1308—1342) került ki győztesen, akit a pápa és az olasz, főleg firenzei és velencei bankárok támogattak. Az oligarchák, annak ellenére, hogy elfogadták Károly Róbert uralmát, saját joguknak tekintették a trón betöltését. Amikor Gentile bíboros, a pápa követe a királyválasztó gyűlésen arról kezdett szónokolni, hogy a magyar trón betöltése a pápa joga, olyan felzúdulás támadt, hogy vissza kellett vonnia szavait.

Károly Róbert nehéz helyzetben vette át az ország kormányzását. Az országon belül eleinte csak a délvidéki urak támogatták, akik az Anjouktól a Velencével és Itáliával való szorosabb gazdasági kapcsolatok kiépítését várták. A király jó politikai érzékkel használta ki az oligarcha-csoportok közti féltékenységet és fék-

telen gyűlölködést. A dunántúli Németújvári grófokat és Kán László erdélyi vajda csoportját semlegesítve először a Felvidékre fordította figyelmét. A Felvidék nyugati része Csák Máté, keleti része pedig a vele szövetkezett Abák (Omodék) birtokában volt. Károly Róbert a gyengébb felet, az Abákat támadta meg, amikor azok harcban állottak a kassai polgárokkal. Csák és az Abák egyesült seregét 1312-ben Kassa mellett, a rozgonyi ütközetben Károly Róbert a kassai polgárok segítségével leverte, elfoglalta az Abák várait s megtörte hatalmukat. Az Abáktól elkobozott birtokoknak csak kis részét tartotta meg magának: a javát híveinek adományozta. Ez a politika nagy mértékben megnövelte táborát. A középbirtokosok egyfelől látták, hogy a kiskirályok napja leáldozóban van, másfelől azt tapasztalták, hogy a király pártján emelkedés, *birtokadományok* várnak rájuk. Az Abák megtörése után Csák Máté védekezésbe szorult s szövetkezett a Habsburgokkal. 1317-ben Kán László erdélyi vajda és a Borsák csoportjának felszámolására került a sor. Nem sokkal ezután meghalt Csák Máté s birtokait a király könnyűszerrel elfoglalta. A porondon már csak a Németújváriak maradtak, akik az osztrák urakkal játszottak össze. Károly Róbert elcserélte határmenti váraikat az ország belsejében fekvő birtokokra s ezzel tulajdonképpen kihúzta a méregfogukat.

Több mint két évtizedes harc után Károly Róbert valóban az ország urának mondhatta magát: megtörte a kiskirályok hatalmát s helyreállította a központi hatalmat. Ennek azonban ára volt: *új nagybirtokos osztályt kellett teremtenie.* Az új nagybirtokos osztály az Anjouknak köszönhette emelkedését, hatalmas birtokait, vagyonát s ezért — legalább is átmenetileg — hűségesen szolgálta őket.

Az új államhatalom tehát nem irányult *általában* a nagybirtok ellen: csak a nagybirtok uralmának *anarchikus* formáját akarta felszámolni, mert ez *az anarchia már magát a feudális rendet és kizsákmányolást veszélyeztette*, a parasztság feletti uralom fenntartását fenyegette.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése

A feudális anarchia visszaszorításával a király az új uralkodóosztály élén megszilárdította a hűbéri rendet. Ez a lépés a haladást szolgálta, mert a feudalizmus keretei, a feudális termelési viszonyok *ekkor még lehetővé tették a termelőerők további fejlődését.* Ez elsősorban a társadalmi munkamegosztás előrehaladásában mutat-

kozott meg. A természeti (naturál-) gazdálkodás még mindig uralkodó, de bomlása már megkezdődött: előrehaladt a mezőgazdaság és ipar közti társadalmi munkamegosztás; az árutermelés, pénzgazdálkodás korábbi kezdetei továbbfejlődtek; erősödött a polgárság.

A folyamat már a 13. században megindult. Alapját a mezőgazdasági termelőerők fejlődése vetette meg. Ez tette lehetővé, hogy a paraszt fölös termékeit piacra vigye. Az iparosparasztok egyrésze fokozatosan áthelyezte a fősúlyt addig háziiparszerűen űzött *ipari foglalkozására*, mert iparcikkeit már el tudta cserélni élelmiszerre. Aki tehette, behúzódott olyan településekre, ahol a cserére nagyobb lehetőség volt: fontosabb piachelyekre, vásárhelyekre. Általában a püspöki és megyei székhelyeken voltak a legforgalmasabb vásárok, ahol az urak és kíséretük tagjai is megfordultak. Itt telepedett meg a legtöbb kereskedő. A kereskedők megtelepedése, az iparosparasztok behúzódása, a helyi parasztlakosság egy részének fejlődő iparűzése folytán ezek a nagyobb falvak *mezővárossá* emelkedtek, ahol néhány képzett, külföldről jött iparos is dolgozni kezdett. A királytól kapott kiváltságok, a városfal építése már bizonyos anyagi jólétre vall és elősegíthette a további fejlődést, de semmiesetre sem volt döntő ebből a szempontból. A döntő a munkamegosztás fejlődése volt: az, hogy az iparosparasztok ipari termelőerőiket — szerszámaikat, mesterségbeli tudásukat — fejlesztették. Egyre kevésbbé foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel és egyre többet ipari munkával. Az életfenntartáshoz szükséges élelmiszereket jelentős részben a piacon vásárolták meg; ugyanott, valamint a környéken értékesítették iparcikkeiket. Az ipari munka összpontosulása és térhódítása révén vált a mezővárosból *valódi város, ipari város*. Persze, ez a folyamat hosszú ideig tartott s a 14. század elején Magyarországon még alig volt ipari város.

Az árutermelés bizonyos mérvű fejlődésének, a társadalmi munkamegosztás előrehaladásának, a mezőgazdaság és ipar fokozódó különválásának és *az ipar fejlődésének bizonyítéka a céhek megjelenése*. A 13. század végén már vannak nyomai a kezdetleges, céhszerű szervezkedésnek hazánkban is (esztergomi pénzverők, mészárosok, óbudai mészárosok, pesti hajósok). 1307-ből kelt a kassai szűcsök céhlevele (ennek eredetiségét, illetve a dátum hitelességét vitatják). Az Anjou-kor végére a céhszervezet kialakulása már előrehaladt. 1376-ban az erdélyi szász városokban 17 céh keretében 24-féle mesterséget űztek. Ugyanebben az évben kelt a *pozsonyi* mészárosok céhszabályzata, a pékek, cipészek céh-

levele, működött a szabó, szűcs, posztónyíró, ács és halász-céh is. A céhek szervezete a nyugati céhekéhez volt hasonló. A magyarországi céhek is *a konkurrencia, a verseny kiküszöbölése céljából* jöttek létre: a szakképzett iparosok tömörültek, hogy védekezzenek versenytársaikkal szemben. A céhszervezet *ekkor még* elősegítette a termelőerők további fejlődését. A városon s a céhen belül megkezdődött a plebejus-elemek, legények, inasok, napszámosok kizsákmányolása. A céhszervezet még távolról sem volt általános: az iparűzők zöme nem szerveződött céhekbe.

A kialakuló ipari városok külsejükben is elütöttek a mezővárostól. A polgárok emeletes, kőből vagy fából épült házakban laktak. A templomok az egyre inkább tért hódító gót stílusban épültek. Az egyház, a nagyurak, a tehetős polgárok igényeit a fejlődő luxusipar elégítette ki. Különösen híres volt a magyar szobrász- és ötvösművészet (Kolosvári Márton és György szobrai, az Aachenben őrzött magyar ötvösmunkák).

Fejlődött a bel- és külkereskedelem. Az ország egyes vidékei közt, eltérő természeti viszonyaik folytán már a 11—12. században kifejlődött csere most megélénkült. Fontos belkereskedelmi cikk volt pl. az erdélyi só, a szerémségi bor stb. Ezek voltak legfőbb kiviteli cikkeink is, az élőállat, réz és nemesfém (arany, ezüst) mellett. A behozatali áruk elsősorban ipar- és luxuscikkek voltak (keleti, levantei selyem, fűszer, flandriai és kölni posztó, fegyver és egyéb fémáru). A nyugati, német területek felé irányuló forgalmat német kereskedők közvetítették. Délnyugat felé a dalmát városok és az olasz, főleg velencei kereskedők bonyolították le a ki- és behozatalt. Számottevő volt a Lengyelország, Kiev és a román tartományok felé irányuló kereskedelem.

Károly Róbert gazdaságpolitikája

Károly Róbert sokat tett a kereskedelem és ipar fejlesztéséért, hogy ezáltal saját bevételeit növelje. Erre annál is inkább szüksége volt, mert a feudális fejlődés következtében le kellett mondania arról, hogy az ország területének túlnyomó többségét ismét királyi birtokká tegye. Az oligarchák leverése után Károly Róbert csak az ú. n. királyi várgazdaságokat tartotta meg magának s az elkobzott birtokok zömét híveinek, az általa felemelt új nagybirtokos családoknak adományozta. Igy váltak hatalmassá a Drugethek, Szécsényiek, Garaiak, Kanizsaiak, Bánffyak, Lackfiak és társaik. A 14. század második felében ez az új oligarchia már az ország területének és népességének mintegy 40%-a

felett rendelkezett. (Ennek kb. egyharmada lehetett az egyház kezén). Másik 40%-ot tett ki a közép- és kisbirtok. De ezen másik 40% is részben a nagybirtokosok hatáskörébe esett, mert a közép- és kisbirtokosok jelentékeny része már familiárissá süllyedt s a nagybirtok hatalmát növelte. A királyi birtok alig 20%-ra csökkent. Bár a király nem mondhatta magáénak az ország területének többségét, még mindig viszonylag a legnagyobb birtokos maradt. Birtokának jövedelmei — az ú. n. domaniális jövedelmek — azonban távolról sem voltak elegendők a királyra háruló kiadások fedezésére. *Az államháztartás* súlypontját tehát a királyi jog alapján szedett egyéb jövedelmekre, az ú. n. *regále-jövedelmek*re kellett áthelyezni.

A regále-jövedelmek közt a *bányaregále* és a *királyi nemesérc-monopólium* volt a legfontosabb.

Az aranybányászat központja a 14. században Körmöcbánya, míg az ezüstbányászat terén Selmecbánya és környéke játszotta a főszerepet. Fontos volt a Besztercebánya környékén és a Szepes-Gömöri Érchegységben folytatott rézbányászat is. A bányaművelésben eleinte kommunisztikus termelőviszonyok állottak fenn. De a földesurak, illetve a király személyében a feudális uralkodóosztály rátelepedett a bányaközösségekre és kizsákmányolta őket. A bányabér (urbura) a kibányászott érc $^1/_8$—$^1/_{10}$ része volt. A királyi birtokok eladományozásával a bányák is magánföldesurak kezére kerültek. IV. Béla úgy próbálta továbbra is az államnak biztosítani a bányászat jövedelmét, hogy a legfontosabb bányatelepeket királyi bányavárosi rangra emelte, lakóikat pedig kiváltságolt királyi bányászoknak nyilvánította. Kiváltságuk abban állt, hogy bármely magánföldesúr földjén nyithattak bányát saját hasznukra. Bányabért csak a királynak fizettek. Ez a rendszer azt eredményezte, hogy a földesurak akadályozták a kutatást és a bányaművelést, eltitkolták, ha valahol lelőérre akadtak, hiszen semmi hasznuk nem származott a bányaművelésből.

Károly Róbert megreformálta a bányaművelés rendszerét. A királyi bányászok továbbra is szabadon kutathattak érc után, bárkinek a birtokán. A bányabér egyharmadát azonban már a földesúrnak, a bányaterület tulajdonosának fizették s csak kétharmad rész maradt meg a királynak. Minthogy most már a földesurak is érdekelve voltak a bányák feltárásában és műveltetésében, *a bányászat nagy mértékben fellendült* s a király jövedelmei nem hogy csökkentek, de még meg is növekedtek. Ettől az időtől fogva a bányászat területén már megjelentek a tőkés kizsákmányolás kezdetei. A bányászok közt vagyoni különbségek álltak elő: a meggazdagodó bányászok megvásárolták az elszegényedők s a nincstelenek munkaerejét és kezdték kizsákmányolni őket.

A bányászok *nemcsak az urburát* voltak kötelesek lefizetni a földesúrnak és a királynak, *hanem a fennmaradó nemesérc-*

mennyiséget is oda kellett adniok a királynak (királyi nemesércmonopólium). A nemesércért a király vertpénzben fizetett a bányászoknak — természetesen kevesebbet, mint amennyit ért. A haszon a beváltáson kb. 35%-os volt. Az így begyüjtött nemesfémből verette azután a király a pénzt, *melynek névértéke magasabb volt nemesfém-tartalmánál*, úgyhogy a pénzverés továbbra is jelentékeny haszonnal járt.

Végül a regále-jövedelmekhez tartoztak a *vámjövedelmek*; a legfontosabb a külkereskedelemre kivetett *harmincadvám* volt (1, majd 3·33%): ezt a legjelentősebb kereskedelmi utak mentén szedték.

Az államháztartás másik fontos bevételi forrását az *adók* tették. Ezek növelése érdekében mindenekelőtt a pénzforgalom területén fennálló lehetetlen állapot nyűgétől kellett a kereskedelmet és ipart megszabadítani. A 14. század elején 35-féle pénz volt forgalomban Magyarországon. Károly Róbert *valutareformot* hajtott végre. Firenzei mintára állandó értékű aranypénzt (forint) veretett, amit nem kellett évente beváltani. Később ezüst váltópénzt hozott forgalomba. A pénzreform után fellendült a gazdasági élet. A kereskedők nem menekültek már a pénztől, a pénz értéke nem hullámzott, az árucsere kiszélesedett. A pénz évenkénti beváltásának megszűntével a király elesett a »kamara haszná«-tól. Ennek pótlására Károly Róbert bevezette a *kapuadót*, mely a jobbágyokra nehezedett és kapunként (portánként) évi 18 — később 20 — dénárt tett ki. Változó összegben szedetett *rendkívüli hadiadót* (subsidium), melynek kivetésével — (collecta néven) — már II. András megpróbálkozott. Az adójövedelmek közé tartozott a városok egy összegben fizetett adója (cenzus) és a zsidóadó. Károly Róbert uralma alatt a pápaság már rendszeresen szedte a *pápai tizedet*: a király azonban ezt is megadóztatta.

A jövedelmeket a *királyi kamarák* kezelték és hajtották be; számukat Károly Róbert tízre emelte. Élükön kamaraispánok állottak. Ezek tulajdonképpen bérlők voltak: meghatározott évi összeget fizettek a királynak és hivatalukat saját embereikkel, familiárisaikkal igazgatták. A bérlők eleinte a nagybirtokosok, később a polgári származású — főleg idegen — kereskedő-tőkések közül kerültek ki, akik számára a bérlet rendkívül jó üzlet volt.

A magyarországi külkereskedelem legfőbb akadályozója Bécs volt, melyet az osztrák hercegek a 13. század eleje óta *árumegállító-joggal ruháztak fel*. Bécs ezen joga érzékenyen sujtotta a nyugati kereskedő-tőkéseket, akik nem hozhattak be közvetlenül

árut Magyarországra s nem juthattak hozzá nemesfém-termelésünkhöz, hanem kénytelenek voltak a bécsi kereskedők beiktatásával lebonyolítani a forgalmat; ez természetesen hasznuk rovására ment. Nagy összegekről volt szó, hiszen ebben az időben — Amerika felfedezése előtt — Magyarországon termelték ki a világ aranytermelésének felét-harmadát s az ezüsttermelésben is jelentős szerepet játszott hazánk.

1335-ben a cseh, lengyel és magyar uralkodók *visegrádi kongresszus*án egyéb vitás ügyek mellett ezt a kérdést is rendezték. A három ország közt politikai és kereskedelmi együttműködés jött létre. A szerződés a külföldi kereskedők számára a Buda—Esztergom—Holics[1]—Brünn útvonalon szabad utat biztosított Morva- és Csehországon át nyugat felé, lehetővé téve Bécs megkerülését. Lengyelország felé Kassán és a Szepességen át nyílt szabad út. Persze, a kereskedelem hasznát továbbra is túlnyomóan a külföldi tőkések fölözték le. A visegrádi kongresszus jelentősége főleg abban áll, hogy *szoros politikai kapcsolat létesült Csehország, Lengyelország és Magyarország közt.* A három uralkodó együttesen lépett fel külpolitikai kérdésekben: így pl. a Habsburgok ellen.

A jobbágyság helyzete

Károly Róbert nagy feladatokat oldott meg sikerrel. Visszaszorította a feudális anarchiát, helyreállította a királyi hatalmat, rendbehozta az ország pénzügyeit, az államháztartást és nem utolsó sorban: megszilárdította a baráti kapcsolatot a cseh és a lengyel néppel. Károly Róbert rendezett és kitűnő külpolitikai kapcsolatokkal rendelkező feudális monarchiát hagyott fiára és örökösére, *Nagy Lajos*ra (1342—1382).

Mint minden feudális államnak, az Anjouk monarchiájának is *a jobbágyság kizsákmányolása* volt az alapja. *A parasztság tartotta el a feudális uralkodóosztályt és a feudális államot.* Az uralkodóosztály, miután megszilárdította az államot, hatékonyan lépett fel a parasztsággal szemben a terhek növelése és a szabad költözés megnehezítése érdekében.

A mezőgazdaság termelőerői jelentékeny mértékben fejlődtek a 14. század folyamán. A földművelésben tért hódított a két- és háromnyomásos rendszer. A háromnyomásos rendszernél a szántót három részre osztották. Az egyikbe őszi, a másikba tavaszi vetés került, míg a harmadik részt pihentették, ugaron hagyták.

[1] Városka a cseh határ közelében.

Az adatok a kertgazdaság, gyümölcstermelés további fejlődésére vallanak. Az állattenyésztésben kezdett elterjedni az istállózó állattartás.

A termelőerők növekedését jelzi a munkaerő, a népesség gyarapodása. Folytatódtak a telepítések. A telepítést a király megbízottai, az ú. n. kenézek, vagy soltészek vezették, akik ennek fejében bizonyos kiváltságokat kaptak s nem ritkán felemelkedtek az uralkodóosztályba. »Telepítettek« a nagybirtokosok is: részben különböző kedvezmények kilátásba helyezésével, részben erőszakkal költöztették birtokaikra a kisebb urak jobbágyait. *A szabadköltözés joga a gyakorlatban az erősebb úr szabad költöztetési jogát jelentette.* Különösen elharapózott az erőszakos jobbágyköltöztetés az 1347—49. évi nagy pestisjárvány, a »fekete halál« pusztítása nyomán. Nagy volt ekkor a munkaerőhiány. Az Európaszerte dúló hatalmas járványhullám mindenütt elsősorban a zsúfolt, egészségtelen városokban és a falvakban szedte áldozatait. A nagyurak váraikba zárkóztak s így elkerülték a fertőzést.

A kisebb birtokosok követelésére Nagy Lajos 1351-ben megújította az aranybullát, melyhez további pontokat csatolt. A *kilenced törvénye* a jobbágyköltöztetések miatt elszegényedő kisebb birtokosok érdekében *egységesítette és felemelte a jobbágyszolgáltatást.* A király elrendelte, hogy minden jobbágy egységesen termése egykilencedét szolgáltassa földesurának. Hogy ez a terhek emelését jelentette, kitűnik a törvény azon intézkedéséből, hogy ha valamely földesúr ennél kevesebbet szedne, a különbözetet a király fogja a maga javára behajtani. Eleve számoltak tehát azzal, hogy az intézkedés papíron marad s a földesurak egyrésze sem az egységesítést, sem a terhek felemelését nem fogja a gyakorlatba átvinni. Valóban, a király és a nagybirtokosok általában nem hajtották végre a kilenced-törvényt. Ez azonban egyáltalán nem jelentette a jobbágyság helyzetének javulását. A szolgáltatások a szabályozás nélkül is igen súlyosak voltak s egyre növekedtek. Állami vonalon a már említett kapuadó, földesúri vonalon az évi 1 forint körül mozgó pénzszolgáltatás mutatta *a feudális kizsákmányolás fokozódását.* Az árutermelés, pénzgazdálkodás, valamint a fokozódó feudális terhek hatására megkezdődött a jobbágyság vagyoni rétegződése, *a parasztság differenciálódása.* Ez a folyamat azonban csak a következő időkben öltött nagyobb méreteket.

Az 1351-es törvény az *ősiség* törvénybeiktatásával a birtokosnemesség érdekeit védte. Lajos kimondotta, hogy a nemesi bir-

tokot nem szabad elidegeníteni, mert az családi tulajdon s a rokonságban öröklődik mindaddig, amíg a közös ős leszármazottai élnek. (Az intézkedés az *egész* nemesség javát szolgálta *a királlyal szemben*, mert korábban az öröklési jog nem volt ilyen széles s a király a *közvetlen* örökösök kihalása esetén már igényt tartott a birtokra.)

A jobbágyterhek növelésével, a kisebb birtokosok védelmével a király a hadszervezet újjászervezésének érdekét is szolgálni akarta.

A hadszervezet

Már IV. Béla a tatárjárás tapasztalatai alapján arra törekedett, hogy a földesurak magánhaderejét növelje. Az Anjouk folytatták ezt a politikát, annál is inkább, mert az új uralkodóosztály egységesen sorakozott fel mögöttük s — legalább is, egyelőre — nem kellett attól tartaniok, hogy azok a nagyurak, akik nekik köszönhették felemelkedésüket, a királyi hatalom ellen fordítják magánhadseregüket. Az Anjouk megengedték, hogy minden földesúr, aki legalább egy zászlóaljat fegyverben tart, azaz ötvennél több páncélos lovast szerel fel, saját zászlaja és címere alatt vezesse *bandériumát* a királyi seregbe. A kisebb nemesek a vármegye zászlaja alatt állították ki csapataikat. Mindez együtt járt a feudális harcmodor után a feudális, lovagi külsőségek elsajátításával, a nemesi címerek divatjával, »a lovagtornák és heraldika[1] ostoba szokásá«-val (Marx). A lovagi hadviselés teljes kifejlődése egyszersmind hanyatlásának kezdete is volt. A 13. században megjelent Magyarországon is a zsoldos katonaság intézménye. A zsoldos katonaság már jelentékeny szerepet játszott Nagy Lajos külföldi hadjárataiban.

I. Lajos háborúi

Károly Róbert nem vezetett nagyobb háborúkat. Megelégedett az ország határainak védelmével. A dalmát városok birtokáért Velencével folytatott harcainak nem volt eredményük. Ugyancsak eredménytelen maradt az a kísérlete, hogy a román vajdaságot leigázza. 1330-ban bevonult csapatai élén Havasalföldre; Basarab vajda azonban sikerrel védelmezte meg országa függetlenségét. Károly megsemmisítő vereséget szenvedett, serege elpusztult s ő maga is csak nagy üggyel-bajjal tudott hazavergődni.

[1] Címerek használata, címertan.

Lajos uralkodása szűntelen háborúskodásban telt el. Elsősorban dinasztikus célok vezették. Károly Róbert fiatalabbik fiát, Andrást a nápolyi király leányával, Anjou Johannával házasította össze, hogy megszerezze számára Dél-Itália trónját. András azonban a nápolyi politika cselszövényeinek áldozata lett : meggyilkolták. Nagy Lajos öccse örökségének megszerzésére több hadjáratot vezetett Nápoly ellen, megszállta az országot, megtartani azonban nem tudta. E hadjáratok során a magyar oligarchák és zsoldos katonáik alaposan kifosztották Itáliát, versenyre kelve e téren az olasz feudális urakkal. A pápai udvar Lajos ellen foglalt állást : emiatt a király kétszer is megtiltotta a pápai tizedek szedését Magyarországon. Ennek ellenére, élete végéig nem tett le arról a reményről, hogy a pápa támogatását elnyerve megszerezheti magának Nápolyt. Részben a pápai támogatás elnyerése kedvéért vezette balkáni hódító hadjáratait, melyeket a római egyház fennhatóságának elismertetésével kapcsolt egybe. Boszniában és Szerbiában tűzzel-vassal pusztította a bogumil »eretnekeket« és a görögkeleti vallású »szakadárokat«, »félkeresztényeket«. Balkáni hadjárataival meggyengítette e népek ellenálló erejét, megakadályozta, hogy a balkáni államok és Magyarország közt szoros együttműködés jöjjön létre a dél felől feltűnő *közös ellenség, a török ellen.*

Az itáliai politikát a magyar uralkodóosztály gazdaságilag igen jól ki tudta aknázni. A diplomáciai tárgyalásokat pl. Nagy Lajos püspökeire bízta, akik megbizatásukat hatalmas üzletek lebonyolításával kapcsolták össze. Az Itáliában hadakozó magyar urak, az ide-oda szegődő német zsoldos csapatok »jóindulatát« az olasz városoknak tekintélyes összegeken kellett megvásárolniok. A magyar beavatkozás érzékenyen érintette a pápa és Velence üzleti érdekeit. Nápoly pápai hűbér volt s a délitáliai lakosság kizsákmányolásából származott a pápai udvar jövedelmének jelentékeny része. Velence számára Lajos délitáliai törekvéseinek sikere a dalmát városok, a balkáni piacok elvesztésén túlmenőleg teljes szárazföldi bekerítést jelentett volna ; a velencei patricius polgárság ezért minden eszközt latbavetett ellene. 1381-ben Lajos békére tudta ugyan kényszeríteni Velencét legveszedelmesebb kereskedelmi vetélytársának, Genovának a segítségével, az Adriai-tenger feletti uralmát azonban nem sikerült megtörni.

Élete utolsó éveiben családi kapcsolatai révén Lajos megszerezte magának a lengyel trónt is. Lengyelország ügyeivel azonban nem sokat törődött : uralma a széthúzó nagybirtokosok szabad garázdálkodását jelentette. Halála után a lengyelek ezt

az uralkodó személyén keresztül való kapcsolatot (perszonálúnió) sietve felbontották.

Az Anjouk nevéhez fűződik a hűbéri rend újjászervezése Magyarországon. A feudalizmus újjászervezése azt jelentette, hogy a feudális anarchia átmenetileg megszűnt, de a hatalom továbbra is túlnyomórészt a nagybirtokos-oligarchák kezében maradt. I. Lajos feudális hódító hadjáratai átmenetileg lekötötték az uralkodóosztályt, de halála után az anarchia ismét felújult.

5. ZSIGMOND KORA. — HUSZITA HÁBORÚK

Küzdelmek a nápolyi párttal

Lajos halála után nagyobbik leánya, Mária (1382—1387) örökölte a magyar trónt: a kisebbik leány, Hedvig a lengyel trónra került és csakhamar férjhez ment Jagello litván fejedelemhez, aki megkeresztelkedett a lengyel korona kedvéért. Így egyesült Lengyelország és Litvánia a Jagello-dinasztia uralma alatt.

Magyarországon Mária kiskorúsága alatt Nagy Lajos özvegye, Erzsébet vitte a kormányt Garai Miklós nádor és pártja támogatásával. A délvidéki oligarchák, a Horvátiak vezetésével a nápolyi Anjou-ág fejét, Kis Károly nápolyi királyt akarták a trónra ültetni. Hívásukra Károly be is jött az országba: párthívei Székesfehérvárt megkoronáztatták, majd Budára kísérték. A két királynő nem nyugodott bele a fordulatba: ötheti uralkodás után Kis Károlyt meggyilkoltatták. A délvidéki urak erre nyílt lázadásban törtek ki s az országban ismét elharapódzott a feudális anarchia. Horvátország, Szlavónia, Bosznia és Dalmácia a lázadók birtokába került. Luxemburgi Zsigmond, Mária férje a királynők segítségére bejött az országba. A királynők azonban nem bíztak benne: tőle is féltették hatalmukat. Nélküle indultak el a Délvidékre a lázadás lecsillapítására. A felkelők megtámadták őket: a két királynőt fogságra vetették, híveiket, Garai nádort és Forgács Balázst (Kis Károly gyilkosát) felkoncolták. Nem sokkal ez után az özvegy királynét megfojtották börtönében.

Mária pártja erre királlyá koronázta *Zsigmondot* (1387—1437), aki felesége kiszabadulása után formailag társuralkodóként, valójában azonban egyedül gyakorolta a királyi jogokat. Az ellenpárt trónjelöltje Nápolyi László, Kis Károly fia volt, akit a pápa is támogatott. Ez a párt attól sem riadt vissza, hogy a törökkel szövetkezzék. Zsigmondot Velence támogatta: egyfelől

tartott attól, hogy Nagy Lajos tervét, Nápoly és Magyarország egy kézben való egyesítését a nápolyi párt megvalósítja, másrészt a segítség fejében a dalmát városokat akarta megszerezni magának.

Török háborúk

Az anarchiából elsősorban a terjeszkedő török hatalom húzott hasznot. Meghódította Bulgáriát és 1389-ben, a rigómezei győzelemmel megdöntötte az önálló szerb államot. Szerbia nagyrésze török hűbér lett s *a török közvetlenül Magyarország határait fenyegette.* Meghódoltatta Havasalföldet is s megindította betöréseit a magyar területekre. Zsigmond nagyszabású *támadó hadjáratot* akart szervezni a töröknek Európából való kiverésére: Nyugat-Európa uralkodóihoz fordult segítségért és keresztes hadjárat meghirdetését kérte. A Balkán és a Közel-Kelet elfoglalásának, kirablásának reményében jelentékeny sereg gyűlt egybe és be is tört a török által megszállt területre. A döntő ütközet (nikápolyi csata, 1396) megsemmisítő vereséggel végződött. A lovagok többsége elesett, vagy fogságba jutott. Zsigmond néhány hívével hajón menekült a Dunán s a Fekete-tengeren Konstantinápolyba; onnan ugyancsak hajón Dalmáciába ment s hosszú távollét után érkezett meg Magyarországra.

A nápolyi párt megpróbálta felhasználni a vereség nyomán keletkezett zűrzavart. A Lackfiak fellázadtak. Hedvig férje, Jagello Ulászló bejelentette igényét a megüresedettnek vélt trónra. Zsigmond csak a Cilleiek és Garaiak hatalmas oligarchacsoportjának támogatásával tudta megmenteni koronáját. Az állandósuló pártharcok szinte teljesen megbénították az ország erőit.

Ligák

Az egymással szembenálló főúri csoportok különféle szövetségekbe, *ligákba* tömörültek. A liga tagjai szerződésben kötelezték magukat arra, hogy kölcsönösen megvédik egymás érdekeit, birtokait. A ligák, az oligarchák pillanatnyi érdekeinek megfelelően, gyorsan felbomlottak és újracsoportosultak. Zsigmond már koronázása alkalmával kénytelen volt ligát kötni a nagybirtokosok egyik csoportjával. Meg kellett ígérnie, hogy nem fog »idegeneket« tisztségre emelni, hanem a liga tagjai közül választja tanácsosait, a liga tagjait nem hagyja el, nem zárja ki őket a ligából, nem okoz nekik károkat, valamennyiüket pártfogolja, megvédelmezi és közös akaratuk szerint kormányozza

az országot. Ha pedig ellenkezőképpen cselekednék, a liga tagjainak joguk van hűtlenség vétke nélkül ellenszegülni és a királyt fegyverrel kényszeríteni a liga-szerződés pontjainak megtartására.

A ligák hatalma óriási volt. A közép- és kisebb birtokos nemesek a *familiaritás* révén közvetlenül, vagy közvetve a legnagyobb oligarcháktól függöttek, akik mögött ilyenformán egész országrészek birtokossága sorakozott fel. A ligák fegyveres erejét az oligarchák zsoldosai, magánhadserege és felfegyverzett familiárisaik alkották.

A ligára támaszkodva Zsigmond megkísérelte a központi hatalom helyreállítását s erélyesen fellépett a nápolyi párt, valamint a többi csoport ellen. Megtörte a Horvátiak, Lackfiak erejét s elkobozta birtokaikat. Az elkobzott birtokokból leghűségesebb embereit, elsősorban a Cillei—Garai-csoportot jutalmazta. Centralizációra irányuló törekvése azonban az egész oligarchiát, még saját híveit is, ellene hangolta. A nagybirtokosok attól tartottak, hogy Zsigmond Károly Róbert politikáját akarja feleleveníteni s az oligarchia hatalmát az uraknak egymás ellen való kijátszásával akarja megtörni. Az oligarchák tehát egységes fellépésre szánták el magukat. 1401-ben elfogták Zsigmondot s Visegrád, majd Siklós várában őrizet alatt tartották. Felvették a kapcsolatott a Habsburgokkal s a Jagellókkal, tárgyalásokat folytattak a trón betöltéséről. Közben a török megsemmisítő vereséget szenvedett Timur-lenk mongol hadaitól s a szultán is fogságba esett (ankarai csata, 1402). Zsigmond nem tudta felhasználni ezt a kínálkozó alkalmat a török európai hatalmának megsemmisítésére. Az oligarchák viszont nem voltak hajlandók anyagi áldozatot vállalni egy támadó hadjárat érdekében: csak saját hatalmuk biztosításával törődtek, az ország érdekeivel nem.

Zsigmond végül is úgy szabadult ki, hogy új ligát kötött a leghatalmasabb csoporttal, a Garai—Cillei párttal. Cillei egyik lányát Zsigmond, a másikat Garai Miklós vette feleségül. A liga hatalma elégségesnek bizonyult a nápolyi párt leverésére. Tagjai meghódoltak a királynak. Ugyanakkor azonban Zsigmondnak is arra a belátásra kellett jutnia, hogy erői gyengék az oligarchia hatalmának korlátozásához. Felhagyott hát centralizációs politikájának eddigi vonalával. Uralkodása második felében, ha tett is bizonyos lépéseket a központi hatalom megerősítésére, már nem került összeütközésbe a nagyurakkal.

Ebben az időben a nagybirtok már az ország területének kb. 56%-át tette ki; 39%-ra becsülhető a közép- és kisbirtok, míg a királyi birtok 5%-ra csökkent. A közép- és kisbirtok állo-

mánya tehát szinte változatlan maradt a 14. század második feléhez viszonyítva. Ez érthető is, hiszen a nagybirtoknak nem volt érdeke, hogy saját familiárisai rovására terjeszkedjék. Annál inkább terjeszkedett a királyi birtok rovására. A királyi birtok alig egyharmadára csökkent, a nagybirtok viszont csaknem másfélszeresére növekedett. Ez lett a liga-politika ára. A nagybirtok területének ez a hatalmas megnövekedése részben az adományozásoknak, főleg azonban *a királyi birtokok zálogba bocsátásának* volt a következménye. A nagybirtokosok pénzt adtak kölcsön a királynak s fedezetül királyi birtokokat kaptak, melyeknek jövedelme mindaddig őket illette meg, amíg a király a kölcsönt vissza nem fizette, a birtokot vissza nem váltotta. Már 1380-ból van adatunk arra, hogy a Frangepánok 10.000 forintért zálogba kaptak egy királyi várat. Az elzálogosítás Zsigmond korában rendszerré vált. Csak egy esztendőben, 1435-ben több mint 50.000 forintot vett fel ily módon a nagybirtokosoktól. Zálogüzletei révén uralkodása alatt többszázezer forintra tett így szert. Az elzálogosított birtokok elvesztek a király számára, mert ezeket többnyire soha nem tudta visszaváltani. A zálogkölcsön nyujtása viszonylag olcsó módja volt a főúri birtokszerzésnek. A birtok jövedelméből a zálogösszeg, a kölcsön maga bizonyos idő multán megtérült és megmaradt a birtok is.

A nagybirtokos osztály pénzvagyona. Pénzügy és hadügy

A kölcsönügyletekből kitűnik, hogy a nagybirtokosok jelentékeny pénzvagyonnal rendelkeztek. Az oligarchia pénzvagyona több forrásból táplálkozott: így pl. *a regále-jövedelmek bérléséből, később zálogba vételéből.*

Már az Anjouk bérbe adták a regále-jövedelmeket — persze, főleg polgári tőkéseknek. Ezek jelentékeny összegeket kerestek a bérleten. Zsigmond, miután a megmaradt királyi birtokokat is túlnyomórészt elzálogosította, az államháztartás költségeinek fedezésére megkezdte *a regále-jövedelmek elzálogosítását.* A pénzverés, a harmincadvám, a bányavárosok jövedelme, a városok adója egyre nagyobb mértékben került zálogba.

A nagybirtokosok pénzvagyonának döntő forrását *a jobbágyaiktól szedett pénzszolgáltatások* képezték. Voltak továbbá mezővárosaik, belső vámhelyeik, melyek szintén nagy hasznot hajtottak. Megkezdték az egyházi jövedelmek, elsősorban a tizedek bérbevételét is. Jelentős szerepet játszott még e tekintetben a *bányákból* származó jövedelem és — egyes családoknál — a be-

kapcsolódás a marhakereskedelembe. Jelentős összegeket vágtak zsebre a nagybirtokosok különböző tisztségek betöltése, katonaállítási költségek fedezése címén, végül pedig a kezelésükre bízott állami jövedelmek elsikkasztása révén.

Ily módon gyarapodott az oligarchia gazdasági és politikai ereje s így csökkentek a rendszeres állami jövedelmek — egyenes arányban az állami jövedelmi források elvesztésével. Az oligarchák az állami adójövedelmeket apasztották akkor is, amikor birtokaik számára különböző kedvezményeket csikartak ki (pl. a kapuadó, vagy a rendkívüli hadiadó alóli mentességet). A nagybirtokosok egyszerűen nem engedték meg Zsigmondnak, hogy beszedesse a hadiadót. A kedvezményekből a jobbágyságnak, természetesen, nem volt haszna, mert amennyivel csökkentek az állami terhek, annyival növekedett a földesúri kizsákmányolás.

Ismét divatba jött a pénzrontás — de az államháztartás szorult helyzetén ez sem segített.

A jobbágyság helyzete tovább romlott: *mindenki pénzt akart a parasztról.* Súlyos teherként jelentkezett a *katonaállítási kötelezettség:* 1397-ben elrendelték, hogy háború esetén minden 25 telek után a földesurak kötelesek egy könnyű fegyverzetű katonát felszerelni és saját költségükön fegyverben tartani. 1435-ben ezt oda módosították, hogy 33 jobbágytelek után kellett egy *lovaskatona minden költségét* fedezni *(telekkatonaság).* A földesurak ezt a terhet igyekeztek jobbágyaikra áthárítani. Persze, a fegyvert nem a jobbágyok kezébe adták, hanem az így beszedett pénzen *zsoldosokat* fogadtak. Ezzel az uralkodóosztály a hadszervezet terheinek egy részét közvetlenül is áthárította a jobbágyság vállaira.

Zsigmond centralizációs kísérletének még egy mozzanata érdemel figyelmet: megpróbálkozott azzal is, hogy fokozottabban támaszkodjék *a városok gazdasági erejére.* Ez főleg kölcsönök felvételében nyilvánult meg. A tehetősebb városoknak, melyek anyagi ellenszolgáltatást tudtak nyujtani, kiváltságokat adományozott. 1405-ben a városok és mezővárosok küldötteit megbeszélésre hívta össze; ezen orvosolta panaszaikat, egységesítette a bonyolult s éppen ezért a kereskedelmet gátló súly- és mértékrendszert, szabályozta a vámkérdést. Zsigmond tett bizonyos lépéseket az ipar fejlesztése érdekében is; megpróbált külföldi iparosokat betelepíteni az országba.

A városok fejlődését mutatja Buda városának e korból való jogkönyve. Ebből kitűnik pl., hogy a fémipar fejlődése a harangöntők, lakatosok, sarkantyúsok, vasöntők, tűcsinálók mesterségé-

nek különválását eredményezte. Az építőiparban önálló szakmaként jelentkeznek az ácsok, kőművesek, kőfaragók, téglavetők és utcakövezők. Említés történik a bőr-, szövő-, fonó- és szabóipar számos ágáról is.

Zsigmond kereskedelmi politikájában is figyelemmel volt a városokra. A fontosabb határszéli városok, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Brassó tőle nyerték *árumegállító jogukat.* Igy a külföldi kereskedők csak a határig hozhatták volna az árut: az ország belseje felé való közvetítés már a magyarországi városok polgárságának jutott volna. Ez az intézkedés alig járt eredménnyel: a külkereskedelem továbbra is a külföldi kereskedők kezében maradt s a hazai kereskedők jelentős része is az ő ügynökük lett. Egyébként a külkereskedelem lehanyatlott. Zsigmond véglegesen elvesztette Dalmáciát, mely Velence zsákmánya lett s így az adriai út bezárult, illetve csak a velencei és dalmát kereskedők közvetítésével volt használható. Északon a szepesi városok egy részét a lengyel királynak zálogosította el s Ulászlóval való gyakori viszályai miatt a lengyel gazdasági kapcsolatok is meglazultak. Nem volt jobb viszonyban bátyjával, a cseh királlyal sem, akinek trónjára tört. *A nyugati irányú magyar külkereskedelem így ismét Bécs zsákmánya lett.*

Német politika

Uralkodásának második felében Zsigmond lemondott törökellenes támadó politikájáról is, és csak védekezésre szorítkozott. Alatta kezdődött meg a déli erődítményvonal kiépítése. Ennek fenntartására azonban Zsigmondnak nemigen volt pénze. Igy a török egyre gyakrabban tört be az országba. 1416-ban és 1418-ban a Temesközt dúlták, 1420—21-ben Erdélyt pusztították és Brassót égették fel. 1428-ban a Galambócot ostromló magyar seregre mértek súlyos vereséget, majd 1432-ben Nagyszebent és Brassót vették ostrom alá.

Zsigmond mindezzel nem sokat törődött. Figyelmét nyugat felé fordította: a német császárságot és Csehországot akarta megszerezni.

Ehhez először idehaza kellett szabad kezet nyernie. E célból alapította 1408-ban a Sárkányos-Társaságot, melynek élén 24 báró állott. A Sárkányos-Társaság a Garaiakkal és Cilleiekkel kötött ligának lovagi formák mögé bujtatott kibővítése volt: Zsigmond megosztozott a hatalmon a sárkányos-lovagokkal, tehát az uralkodóosztály leghatalmasabbjaival s cserébe elnyerte

támogatásukat nyugati terveihez. Ezután feleségül adta leányát Habsburg Albert osztrák herceghez, akit örökösének tett meg. A Habsburgok támogatásával aztán elnyerte 1410-ben a római királyi címet (császárrá csak 1433-ban koronáztatta magát). 1413-ban párthíveire hagyta az ország kormányzását és Németországba ment. Hat évig volt ekkor távol Magyarországtól. Elnökölt a konstanzi zsinaton, mely megszüntette az egyházszakadást, letette a három egymással vetélkedő pápát és egy negyediket választott meg. Ő volt az, aki bántatlanságot biztosító hitlevelet állított ki a cseh *Husz Jánosnak*, majd hitlevelét megszegve *hozzájárult megégetéséhez*.

A német-római császárság nem jelentett már komoly hatalmat. Zsigmond azonban ezt a korlátozott hatalmat sem használta fel arra, hogy megkísérelje a török visszaszorítását. Német- és magyarországi erőforrásait a csen korona megszerzésének és *a huszita mozgalom vérbefojtásának szolgálatába állította.*

Huszita háborúk

Zsigmond éppenséggel nem volt a pápaság intézményének buzgó híve. A nápolyi párttal vívott küzdelmei óta bizalmatlansággal nézte a pápák politikai tevékenységét. *Ő tette meg az első lépéseket a pápától független egyház létesítése felé.* Ragaszkodott a magyarországi *püspökök kinevezésének jogához* és saját főkegyúri jogait mindenképpen megvédelmezte. *1404-ben megtiltotta, hogy királyi hozzájárulása* (placetum regium) *nélkül pápai bullát, rendeletet, ítéletet, vagy bármiféle intézkedést Magyarországon kihirdessenek.* Megtiltotta a pápai adók és egyéb illetmények beszedését, lefoglalta a pápa által illetéktelenül kinevezett főpapok egyházi jövedelmeit. A rendeletet megszegő papokat, püspököket elfogatta, jövedelmeiket elkobozta. A megüresedett püspökségeket nagybirtokos-családok tagjaival töltötte be — de még gyakrabban egyszerűen betöltetlenül hagyta, a püspöki birtokok jövedelmét pedig magának tartotta meg. A konstanzi zsinaton azok mellé állt, akik kimondották, hogy a zsinat tekintélye a pápáé felett áll.

Ennek ellenére a huszitákkal szemben Zsigmond összefogott a pápával, valamint a német rendekkel. Mint feudális uralkodó, a feudális rend védelmében a pápasággal lépett egy táborba a cseh husziták antifeudális és nemzeti mozgalmával szemben.

A háború hallatlan kegyetlenséggel folyt. Zsigmond csapatai többször végigpusztították Csehországot. A husziták ellentáma-

dásba mentek át s betörtek Németországba, valamint a Felvidékre. Az elnyomott, kizsákmányolt parasztság mindenütt rokonszenvezett a taborita-parasztok, a huszitizmus forradalmi szárnyának antifeudális és Róma-ellenes tanaival. A huszita néphadsereg mindaddig győzelmesen állt helyt Európa feudális hatalmasságainak összpontosított támadásaival szemben, amíg a belső árulók hátba nem támadták. 1434-ben a cseh nemesség és gazdag polgárság, a huszitizmus megalkuvó, kelyhes irányzatához tartozó elemek Zsigmond pártjára álltak. Árulásukat azzal tetézték, hogy fegyverrel fordultak szembe a parasztsággal és a városi plebejusokkal. A lipani csatában a taboritákat leverték.

Az árulás végre Zsigmond kezére játszotta Csehországot. Zsigmond megalkudott a cseh feudális urakkal és a patriciuspolgársággal: engedélyezte a megalkuvó husziták, a kelyhesek szabad vallásgyakorlatát: ezek viszont elismerték őt királyuknak. A politikai hatalmon megosztoztak s együttes erővel fordultak a parasztság ellen.

A megalkuvók árulása, Zsigmond győzelme ellenére *a taboriták nem semmisültek meg.* Tanaik továbbéltek a cseh parasztok és városi plebejusok körében, sőt, tovább is terjedtek. A huszitizmus taborita irányzata nyomta rá bélyegét az 1437. évi nagyarányú erdélyi parasztfelkelés ideológiájára is.

6. AZ 1437. ÉVI PARASZTFELKELÉS

A huszitizmus terjedése Magyarországon

A feudalizmus egész történetén végighúzódik a kizsákmányolt parasztság antifeudális harca: ez a harc a feudális társadalom történetének leglényegesebb része. A parasztság antifeudális osztályharcának fegyveres szakaszai a parasztfelkelések és parasztháborúk.

A feudális rend ideológiai tartópillére és egyik legfőbb haszonélvezője az egyház volt. Éppen ezért minden olyan megmozdulásnak, mely bármiféle vonatkozásban a feudalizmus ellen irányult, szükségképpen szembe kellett kerülnie az egyházzal is, mely a feudális osztályrendet valamiféle »isteni« rendeltetésnél fogva örökkévalónak, szentnek és sérthetetlennek nyilvánította. »*... Az egyház a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője volt. Világos tehát, hogy ezáltal a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak elsősorban az egyház ellen kellett irányulnia, s valamennyi forradalmi irányú*

társadalmi és politikai tannak egyszersmind és túlnyomóan vallási eretnekségnek kellett lennie. Ahhoz, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz hozzányúlhassanak, előbb meg kellett fosztani azokat dicsfényüktől« (*Engels :* A német parasztháború. A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 49—51. szám. Szikra, Budapest, 1949.— 25. oldal).

Ilyen *egyházellenes,* antifeudális ideológiát jelentett a magyar parasztság osztályharca számára a huszitizmus. A huszitizmus gyorsan terjedt hazánkban, mindenekelőtt azokon a területeken, ahol a parasztság forradalmi elégedetlensége a legerősebb volt : a Délvidéken és Erdélyben. Ez a két terület szenvedett a legtöbbet a feudális pártharcoktól és a török betöréseitől. A Délvidéken erős bogumil- és patarénus-hagyományok voltak. *A pápa külön inkvizitort küldött* Magyarországra Marchiai Jakab személyében a huszita és egyéb eretnekek kiirtására. A magyarországi püspökök *versengtek* azért, hogy melyikük egyházmegyéjét »tisztítsa meg« előbb az inkvizitor. Marchiai Jakab 1436-ban a Délvidéken kezdte meg »működését«: az eretnekeket megkínoztatta, mágyára vettette és még a halottakat is kiásatta sírjukból, hogy meggyalázza őket. Az üldözés elől sokan Moldvába menekültek. Ez a görög-keleti, nem Róma alá tartozó vajdaság a huszita menekültek egyik gyülekező pontja lett ; itt született a mi ú. n. huszita bibliafordításunk. Erdélyben is rohamosan terjedt a huszitizmus. Lépes György erdélyi püspök ismételten kérte az inkvizitort, hogy tegye át működésének színterét Erdélybe. Egyik levelében felpanaszolta, hogy »nyáját a Moldvából bejött rühös juhok megmételyezték«.

A pápai inkvizitor írásba foglalta a magyarországi eretnekek tanait. Jelentése szerint tagadták a pápa főhatóságát. Azt hirdették, hogy »a pápai kiváltságokat nem kell figyelembe venni«, »a pápának nincs nagyobb tekintélye, mint az egyszerű papnak«. Nem tisztelték a »szenteket« és az ereklyéket, »mert azokat kapzsiságból találták ki«. Nem ismerték el a papság kiváltságos helyzetét : »Bármely világi ember, a nő is, gyóntathat és feloldozást adhat . . . A papoknak is marhát kell őrizniök, mint más embereknek« — hirdették. »Semmit sem kell ajándékozni az oltárra. A világi javak körül buzgólkodó egyháziak az ördög eszközei. A dézsmákkal, a világi javakkal és tisztségekkel foglalkozó egyháziak« az igazi »eretnekek«. »A római egyház hamis, a sátán zsinagógája (= gyülekezete), emberek találmánya, a kárhozat anyja, minden rossznak forrása és eredete.« Mindebből kétségtelenül kiderül, hogy a *magyarországi eretnekek a huszitizmus forradalmi, taborita irányát képviselték.*

A parasztság helyzete Erdélyben

A Délvidéken az inkvizíciós terrornak sikerült a parasztmozgalmat még kirobbanása előtt vérbefojtani. Máskép állt a helyzet Erdélyben, ahol a parasztság elégedetlensége pattanásig feszült. A szabadköltözködési jogot az uralkodóosztály teljesen megsemmisítette. Az előrehaladó feudalizálódás a románok és a székelyek közt is elmélyítette az osztályellentétet. A lesüllyedő román parasztok helyzetét súlyosbította a katolikus egyház, mely a görög-keleti vallásúaktól is követelte a tizedet. Magyar és román parasztok egyaránt elviselhetetlennek érezték a feudális elnyomást, elsősorban az egyházi kizsákmányolást. *Az egyház a tizedet pénzben követelte.* A tizedkizsákmányolás miatt elkeseredett parasztok már 1393-ban megtámadták a váradi püspököt. 1434-ben az erdélyi vajda a brassókörnyéki román parasztok mozgalmát fojtotta kegyetlenül vérbe.

A főpapság mérhetetlen kapzsisága adta meg a végső lökést az 1437. évi nagy magyar-román parasztfelkelés kirobbanásához is. Zsigmond, hogy császárrá választása költségeit fedezni tudja, 1433-ban rossz pénzzel árasztotta el az országot. Ezért Lépes György, erdélyi püspök *három évig nem szedett tizedet.* Amikor ismét jobb pénz került forgalomba, a püspök *visszamenőleg is jó pénzben követelte* a felgyülemlett tizedhátralékok megfizetését. A parasztság megtagadta a jogtalan követelés teljesítését. Erre a püspök az *egyházi terror* fegyveréhez nyúlt: kiközösítette a nemfizetőket. A módszer nem volt új: hasonló eljárást alkalmazott az egri püspök az eperjesi, majd a győri püspök a soproni polgárokkal szemben. Lépes eljárása súlyosan érintette nemcsak a magyar és román jobbágyokat, hanem az egytelkes nemeseket is, akiknek egyházi adómentességét a püspök nem ismerte el.

A felkelés

A felkelés 1437 tavaszán Déva környékén robbant ki és csakhamar átterjedt Erdély és Kelet-Magyarország nagy részére. A parasztcsapatok Kardos János vezetésével megtámadták a Szászföldet. A Nyírségben egy Márton nevű paraszt vezetésével tört ki a felkelés, ezt azonban a szatmári és szabolcsi nemesség leverte s a vezetőket kegyetlenül kivégeztette. Az erdélyi parasztcsapatok az Alparét község határában lévő Bábolna-hegyen gyülekeztek, ahol elsáncolták magukat, jelezve, hogy nincsenek támadó szándékaik, csak jogos sérelmeikre akarnak orvoslást. Határozatlan-

ságukban lemondottak a gyors és meglepetésszerű támadásról akkor, amikor a nemesség a maga erőit még nem szervezte meg.

A táborból elküldték követeiket az erdélyi vajdához a *tárgyalások* felvétele céljából. Csáki László vajda *a követeket lefejeztette.* A gyilkosság után kitört a harc, melyben a nemesség bizonyult gyengébbnek. 1437 július elején a rosszul felszerelt parasztseregek, a kisnemesség támogatásával nagy győzelmet arattak. Az urak tárgyalásokra kényszerültek a felkelt magyar és román jobbágyokkal. Július 6-án *egyességet kötöttek* a kolozsmonostori káptalan előtt. Az egyezmény kimondta, hogy a felkelt parasztok közkegyelemben részesülnek, vezetőiket a nemesek nem bántalmazhatják. Évenként a parasztok és nemesek képviselőinek gyűlést kell tartaniok a Bábolna hegyén, ahol megvizsgálják, hogy az egyezményt a szerződő felek megtartották-e. A parasztok elvben elismerték a földesúri jogokat, a gyakorlatban azonban alaposan megnyírbálták azokat. A szabad költözés terén helyreállították a törvényes helyzetet: terheik és adósságaik rendezése után a jobbágyok szabadon költözhetnek. Vagyonukkal szabadon végrendelkezhetnek. A tized körüli jogtalanságokat, többletterheket eltörölték. A legjelentősebb vívmány *a földesúri kilenced eltörlése* volt. A földesúri pénzterhek, ajándékok, a bérelt földek és szőlők után járó bér, valamint a robot megmaradt ugyan, de mennyiségét leszállították, illetve pontosan szabályozták. A rekvirálással kapcsolatban kimondották, hogy a katonaság a piaci áron köteles megvásárolni az élelmicikkeket.

Az urak nem tartották meg a kolozsmonostori egyezményt. Céljuk az volt, hogy időt nyerjenek, hogy a tárgyalások alatt felkészüljenek. A püspök nem ismerte el a megállapodást: azzal érvelt, hogy az »eretnekekkel« kötött szerződés semmis. Az egytelkes nemességet leválasztotta a parasztság oldaláról, azzal, hogy elismerte egyházi adómentességüket. Az uralkodóosztály, a magyar nemesség, a székelyek vezetői, valamint a szász polgárok 1437. szeptember közepén *a magyar és román jobbágyok ellen* megkötötték a *kápolnai uniót* és hatalmas sereget vontak össze. Az Apáti mellett lefolyt véres csatában *a nemesség ismét vereséget szenvedett* és újból alkura kényszerült. Október 6-án Apátiban kötötték meg a *második egyességet*, amit szintén Kolozsmonostoron irattak le.

A második kolozsmonostori egyezmény jóval *kedvezőbb* feltételeket eredményezett *az uralkodóosztály számára.* Az évenkénti ellenőrző-gyűlés már nem szerepel. A vitás kérdésekben a döntést a királynak tartják fenn. Nem rendelkeznek a tized kérdésében

sem. A parasztok terheit összegszerűen szabják meg: az egésztelkes jobbágy 1 aranyforintot fizet évente, a fél- és negyedtelkes kevesebbet, de még a nincstelen zsellér is fizet 12 dénárt. E mellett (évenként háromszor) adnak ajándékot és robotolnak is. A szabadköltözködési jogot ismét biztosították. A »parasztok egyeteme« (= összesége) nevében a vezérek, *Budai Nagy Antal*, *Kolosvári János* mester, *Virágosberki Oláh Mihály* és *Vajdaházi Nagy Pál* kötötték az egyességet. A kedvezőtlenebb feltételek abban nyerik magyarázatukat, hogy az első egyezményben bízva, sok paraszt hazament s így a paraszti tábor ereje megfogyatkozott. Az egytelkes nemesek is elpártoltak már s a seregben az egyezkedni akaró mérsékelt szárny kerekedett felül.

A nemesség, természetesen, a második megállapodást sem tartotta meg. Megmozdult az államapparátus, az egész uralkodóosztály s az erdélyi urak segítségére sietett. A nemesek ismét megtámadták a parasztok még fegyverben álló csapatait s így a harc felújult. A parasztok a velük szövetkezett plebejus-elemek, *a városi szegénység segítségével elfoglalták Kolozsvárt*. A döntő ütközetet 1437. december közepén vívták Kolozsvár és Kolozsmonostor közt. A megfogyatkozott paraszti sereg vereséget szenvedett. A vezér, *Budai Nagy Antal elesett a csatában*. Holttestét a bosszúálló nemesek feldarabolták. Az ütközet után a parasztok védekezésbe szorultak. Egy részük Nagyenyed városába húzódott vissza, de nem tudta sokáig tartani magát. A többség Kolozsvárt zárkózott be s hosszú ideig védte a várost. Kolozsvár — a parasztoknak nyujtott támogatás miatt — utóbb büntetésképpen elvesztette átmenetileg kiváltságait. 1438-ban a nemesség és szövetségesei szükségesnek látták Tordán újabb egyezményt kötni egymással »az átkozott parasztok lázadásának és rosszaságának« kiirtása érdekében. Egyes szétszórt paraszti felkelő csapatok még 1439-ben is harcoltak Erdélyben.

Az uralkodóosztály vérbefojtotta a magyar és román jobbágyok nagy felkelését. A vezetőket kegyetlenül kivégezték. A vereség egyik oka az volt, hogy a parasztság élén nem állott olyan vezetőréteg, mely a harcot megfelelően tudta volna megszervezni és győzelemre vezetni. A kolozsvári, nagyenyedi kézművesek és legények gyengék voltak erre a szerepre. A fejlettebb és kiváltságolt szász városok szembefordultak a parasztsággal, az egytelkes nemesség pedig elpártolt tőle. A felkelés elszigetelt maradt, nem lett országos méretűvé, viszont az erdélyi nemesség segítséget kapott az egész uralkodóosztálytól. A parasztok hittek a megkötött szerződésekben, míg a nemesség csak papírrongynak tekintette azo-

kat. A felkelőknek téves illúzióik voltak a királlyal kapcsolatban is: azt hitték, hogy a király az uralkodóosztállyal szemben az ő pártjukra fog állni.

Az erdélyi nagy parasztfelkelés leverése következtében tovább romlott a parasztság helyzete. A szabadköltözés gyakorlatilag megszűnt. — A harcok mégsem voltak hiábavalók: bebizonyították, hogy *az uralkodóosztályt a harcmezőn is le lehet győzni*; megmutatták, hogy *a magyar és román dolgozók összefogása* a felfegyverzett uralkodóosztállyal szemben is képes helytállni. Végül: az uralkodóosztály is kénytelen volt belátni, hogy a jobbágyság kizsákmányolását nem lehet a végletekig fokozni, mert az a parasztok fegyveres ellenállásába ütközik.

7. HUNYADI JÁNOS KÜZDELME AZ OLIGARCHÁKKAL. HARCAI A TÖRÖK ELLEN

Párthareok és trónviszályok

A parasztság leverésének következményei csakhamar megmutatkoztak. A kápolnai únió ugyan *elvben* a török ellen is irányult, a védelem megszervezésére azonban nem bizonyult olyan hatékonynak, mint a jobbágysággal szemben. A török betört Erdélybe és hat heti pusztítás után hatalmas zsákmányt, rengeteg foglyot hurcolt magával. *Az állandósult török veszély az erők összefogását, a központi hatalom megszilárdítását követelte. A feudális urak e helyett ismét anarchiába döntötték az országot.*

Zsigmond halála után veje, Habsburg Albert került a magyar trónra. Rövid uralma (1437—1439) a cseh trón megszerzéséért vívott harcokban telt el. Az oligarchák egy része feleségét, Erzsébetet játszotta ki ellene. Albert egyezkedni kényszerült velük. Meg kellett ígérnie, hogy *az országot saját költségén, zsoldosaival* fogja megvédelmezni s a nemességet csak végső esetben szólítja fegyverbe. Az uralkodóosztály ezzel lerázta magáról a honvédelem terheit s a török szinte akadálytalanul nyomulhatott előre. 1439-ben elesett a déli védővonal egyik legfontosabb bástyája, Szendrő vára. A felmentésére küldött nemesi sereg »szégyenletesen viselte magát: farkas! farkas! kiáltással megszaladtak a török sereg elől; a török lovasság tömegével fogta el és adta el őket rabszolgának« *(Marx)*. A seregben vérhas ütött ki, mely hamarosan a királyt is elragadta.

A trónbetöltéssel kapcsolatban ismét kitört a *belháború*

nagybirtokos-ligák közt. A Cillei-Garai-csoport az esztergomi érsek és a pécsi püspök segítségével — mindkettő a Habsburg-ház készséges szolgája volt — Albert csecsemő fiát, V. Lászlót választotta királlyá, akit a koronával együtt a Habsburg-ház fejének, III. Frigyes német-római császárnak szolgáltattak ki. A másik nagyúri párt tagjai olyan uralkodó után néztek, aki hajlandónak mutatkozik saját költségén megvédeni birtokaikat és az országot. Választásuk *I. Ulászló* lengyel királyra esett. Lengyelország ebben az időben súlyos harcokat vívott a törökökkel szövetkezett krimi tatárok ellen: mindkét országnak érdeke volt tehát egy *erős magyar-lengyel szövetség* létrehozása a török és szövetségesei ellen. I. Ulászlónak (1440—1444) azonban nemcsak a közös külső ellenség, hanem a Habsburgok belső ügynökei, sőt, a saját táborába tartozó nagyurak féktelen önzése ellen is fel kellett vennie a harcot.

Egyetlen olyan tagja volt csak a nagybirtokos-osztálynak, aki a központi hatalom megszilárdítását és a töröknek Európából való kiszorítását valóban szívügyének tekintette: *Hunyadi János, a török háborúk legnagyobb hőse, a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb, európai jelentőségű alakja.*

Hunyadi János pályafutása

Hunyadi János román eredetű családból származott. Mint hivatásos katona, majd zsoldosvezér harcolt Szerbiában a török ellen, részt vett Zsigmond külföldi vállalkozásaiban. Ebben az időben már Európaszerte a zsoldoshadsereg jelentette a korszerű hadviselés alapját. A zsoldosvezérek — hadseregükre támaszkodva — jelentős politikai hatalomra tettek szert, tartományurakká váltak, sőt, nem egyszer a kormányzást is magukhoz ragadták. Az itáliai uralkodócsaládok jelentős része így szerezte hatalmát.

Hunyadi is gyorsan emelkedett pályáján. 1439-ben már az ország főtisztviselői közt találjuk, mint szörényi bánt. 1441-ben erdélyi vajda és temesi főispán lett. Teljes erejével a német- és törökellenes párthoz csatlakozott és Ulászlót támogatta. Rettenthetetlen bátorságával, sok csatában bebizonyított hadvezéri képességeivel nagy hírnevet szerzett magának. Állandóan gyarapította birtokait is s csakhamar az ország leghatalmasabb földesura lett: 28 vár, 57 város és mezőváros, több mint ezer falu vallotta őt urának s adózott neki. Uradalmainak kiterjedése 4,200.000 katasztrális holdra becsülhető. Birtokai főleg a Tiszántúl és Erdélyben terültek el.

Természetes, hogy Hunyadi, aki az ország déli részein ilyen óriási birtokokkal rendelkezett, érdekének tartotta uradalmainak megvédelmezését a fenyegető török veszéllyel szemben. A többi oligarchának is hasonló volt az érdeke saját birtokaival kapcsolatban. Hunyadi és a többi oligarcha közt azonban volt két *döntő különbség*. Az egyik: az oligarchák lehetőleg nem akartak áldozatot hozni birtokaik megvédése érdekében, hanem másoktól, —a Habsburgoktól, vagy a Jagellóktől — várták a segítséget. Hunyadi János viszont vállalta a hatalmas vagyonnal járó kötelezettségeket s hajlandó volt áldozatokat hozni nemcsak saját birtokai, hanem az egész ország megvédése érdekében. Mérhetetlen birtokainak jövedelmét, zsoldosseregét mindenkor kész volt ennek a célnak szolgálatába állítani. A másik: a többi oligarcha is megvédte birtokait, ha más nem volt hajlandó ezt helyette megtenni. Hunyadi azonban ennél sokkal többet akart. *Ő volt az egyetlen, aki valóban ki akarta verni a törököt Európából*, aki tehát az önérdek-diktálta védelmen túlmenően a támadó politikát tekintette életcéljának s e támadó politika kedvéért — az egész uralkodóosztályban teljesen egyedül állva — áldozatokat hozott. Hunyadi e tekintetben is kivételes történeti egyéniség volt. Tisztán látta, hogy nem elég Magyarország határaitól visszaverni a törököt, mert az országnak csak az ad biztonságot, ha a törököt Európából is kiszorítják. Nyugat-Európa politikusai — a pápát is beleértve — sokat fecsegtek a török kiűzéséről, tenni azonban semmit sem tettek ennek érdekében, sőt, ugyanakkor, amikor hatalmas szónoklatokat tartottak a török ellen, titokban a kezére játszottak, szövetkeztek vele a szabadságukat védő népek ellen, vagy egyszerűen eladták magukat neki, mint a velenceiek és genovaiak. A lengyel, a magyar, a román, a bolgár, a szerb, a bosnyák, az albán nép viszont, tehát mindazok a népek, melyeknek egész jövő fejlődését fenyegette a török, azokkal a célokkal azonosították magukat, melyekért Hunyadi küzdött.

Ugyanakkor Hunyadinak azt is látnia kellett, hogy saját erői gyengék a török kiűzésére, viszont az oligarchák nemcsak távoltartják magukat az ország védelmétől, hanem egyenesen *gátolják* azt önzésükkel, széthúzásukkal, azzal az anarchiával, melyet felidéztek. *A török elleni sikeres védekezés* érdekében, mint az ország legnagyobb birtokosa, hatalmas uradalmaira, zsoldos magánhadseregére, familiárisai erejére támaszkodva, a közép- és kisbirtokos nemességgel és a mezővárosokkal összefogva megkísérelte magához ragadni a hatalmat. Célja az volt, hogy *erős központi hatalmat* építsen ki, mely képes lesz, éppen centralizált-

ságánál fogva, a török kiűzésére. Törekvései teljes visszhangra találtak a jobbágyság körében, mely a nagyurak garázdálkodásaitól és a török pusztításaitól egyaránt szenvedett.

Török háborúk

A kettős királyválasztásban kifejezésre jutott anarchiát a török tüstént kihasználta. 1440 elején ostrom alá vette Nándorfehérvárt (a mai Belgrádot). A következő évben Hunyadinak már magyar területről kellett kivernie zsákmányoló csapataikat. 1442-ben a Balkán-félszigeten állomásozó török haderő a román vajdaságon keresztül Erdélybe tört. Hunyadi először csatát vesztett; a második ütközetben azonban kiköszörülte a csorbát s a törököt kiszorította a Havasalföldre. Nem sokkal ezután az idesiető másik sereget is megverte.

A harc további sikeres folytatásához mindenek előtt a belső békét kellett helyreállítani V. László és I. Ulászló hívei közt. Hunyadi felvette a tárgyalások fonalát nagy vetélytársával, a cseh Giskrával, aki ugyancsak zsoldosvezérként emelkedett fel s lett a Felvidék urává. Giskra huszitákból álló zsoldosseregére s a felvidéki városokra támaszkodott, erőit azonban nem a magyarországi centralizáció, hanem saját hatalmának növelése érdekében használta fel. Az egy évre kötött fegyverszünet biztosította *továbbra is* Giskra számára a királyi jogok gyakorlását a Felvidéken: rendelkezhetett a bányák, a pénzverés, a jobbágyadók, a városok, vámok stb. jövedelmével.

A fegyverszünet lehetővé tette az első nagyszabású támadó hadjárat megindítását. 1443 nyarán Hunyadi vezetésével nagy sereg tört be a Balkánra. A szerb és a bolgár nép a török iga lerázására fegyvert ragadott. Az ősz végére már Szófia is felszabadult. A sikerek alapján Hunyadi úgy döntött, hogy a tél beállta ellenére is folytatja a hadműveleteket Drinápoly elfoglalására, végül pedig Bizánc felmentésére. A *téli hadjárat* azonban, mely az akkori harcászati viszonyok közt hallatlanul merész kezdeményezés volt, meghiúsult. A csapatok nem tudtak átkelni a Balkán-hegység úttalan meredekein s az élelmezés is igen nagy nehézségekbe ütközött a hadtápvonal hosszúsága miatt. A török rablógazdálkodás annyira kifosztotta a balkáni parasztságot, hogy a szerb és bolgár jobbágyok még önmaguk élelmezéséről is alig tudtak gondoskodni.

A »hosszú hadjárat« ennek ellenére nagy jelentőségű volt és szinte megrendítette a török birodalmat: »Timur ideje óta

nem szállta meg a törököket ilyen félelem. Murád szultán janicsárjainak és spahijainak nagyrésze elpusztult ebben a hadjáratban« *(Marx)*. Hunyadi ragyogó sikere európai ügy volt. Nemcsak Magyarország határaitól szorította vissza — ha csak átmenetileg is — a törököt, hanem megerősítette a balkáni törökellenes frontot is. Bosznia, Szerbia visszanyerte függetlenségét és megkezdődött az albán nép hosszú, hősies harca a török ellen Skander bég (Kastriota György) vezetésével.

A várnai csata

Az 1443. év sikerei a magyar, bolgár, román és szerb nép közös erőfeszítésének eredményei voltak. A pápaság és Velence csakhamar átlátták, hogy a görög-keleti népek Rómához csatolása és a balkáni piacok megszerzése szempontjából milyen komoly lehetőségekkel kecsegtet ezen erőfeszítések kihasználása. Ők maguk, természetesen, nem akartak sokat kockáztatni: az volt a tervük, hogy a magyarok, albánok, bolgárok, szerbek és görögök harcoljanak — a velencei és pápai hajóhad viszont vállalta volna, hogy a Dardanellákat elzárva megakadályozza, hogy a szultán átszállítsa ázsiai haderejét a Balkánra.

A szultán egy ázsiai lázadás leverésével volt elfoglalva, ezért követei útján Ulászlónak 10 esztendőre szóló békét ajánlott — mind Magyarország, mind a balkáni népek számára igen előnyös feltételek mellett. 1444 júliusában Szegeden létrejött a megállapodás s a békét megkötötték. A hosszú hadjárat eredményei s a béke kedvező feltételei lehetővé tették volna, hogy a töröktől fenyegetett népek nyugodtan felkészüljenek a végső harcra. A pápai és velencei diplomácia azonban nem nyugodott bele abba, hogy tervei ilyen hosszú halasztást szenvedjenek. A pápának sürgősen valami nagyszabású vállalkozásra volt szüksége, hogy az egyház belső bajairól és a *bázeli zsinatról* elterelje a figyelmet. A bázeli zsinaton az alsópapság képviselői felvetették az egyházi visszaéléseket s ezzel kapcsolatban a pápai adóztatás korlátozását, sőt, arról tárgyaltak, hogy meg kell vonni a pápától a püspökök kinevezésének jogát, a pápa érje be egyszerűbb udvartartással, stb. Egy nagyszabású keresztes hadjárat tervének felvetése alkalmas eszköznek látszott arra, hogy ezek a pápaság számára kényes kérdések feledésbe menjenek. A pápa Cezarini Julián bíborost küldte Magyarországra az új keresztes hadjárat meghirdetésére. A pápa azon a nézeten volt, hogy a pogánnyal kötött béke és a hitetlennek tett eskű nem érvényes. Cezarini meggyőzte a

Botond Bizánc kapuja előtt

(Képes Krónika)

Géza fejedelem

(Képes Krónika)

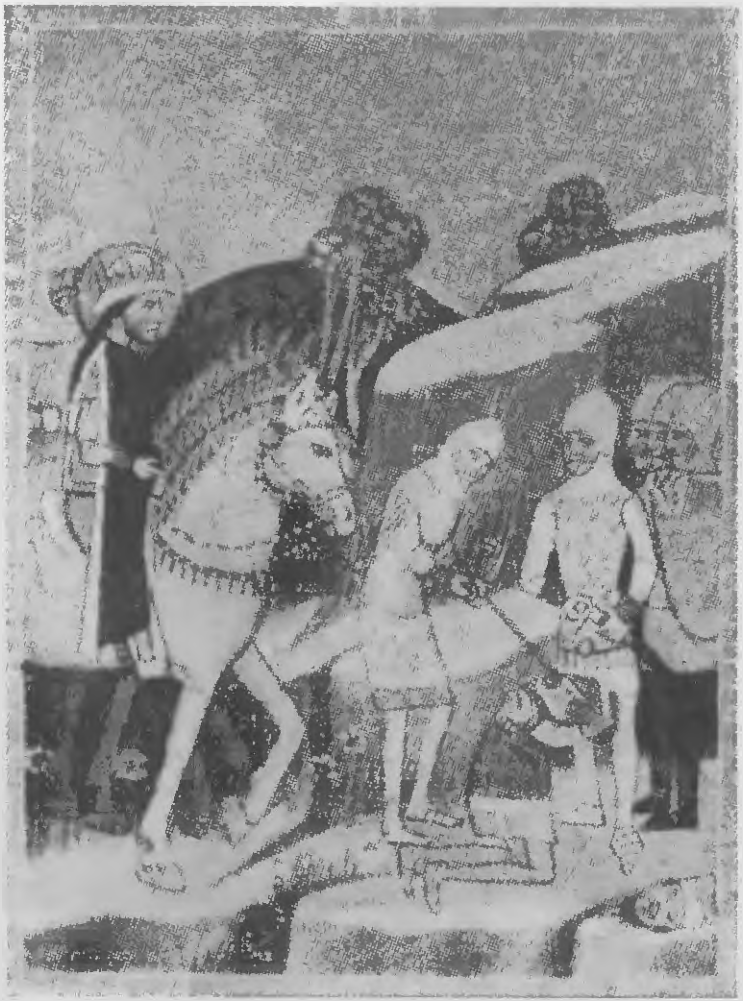

Koppány levetése

(Képes Krónika)

I. István

(Képes Krónika)

I. László

Esztergom a 13. században

(Pecsétről)

Magyar főúr és familiárisai a 15. században

A budaiak
kiátkozzák a pápát

(Képes Krónika)

Külföldi vándorkereskedő
a 14. században

I. Károly.
(Képes Krónika)

I. Károly aranyforintja

Bányászok a 14. században

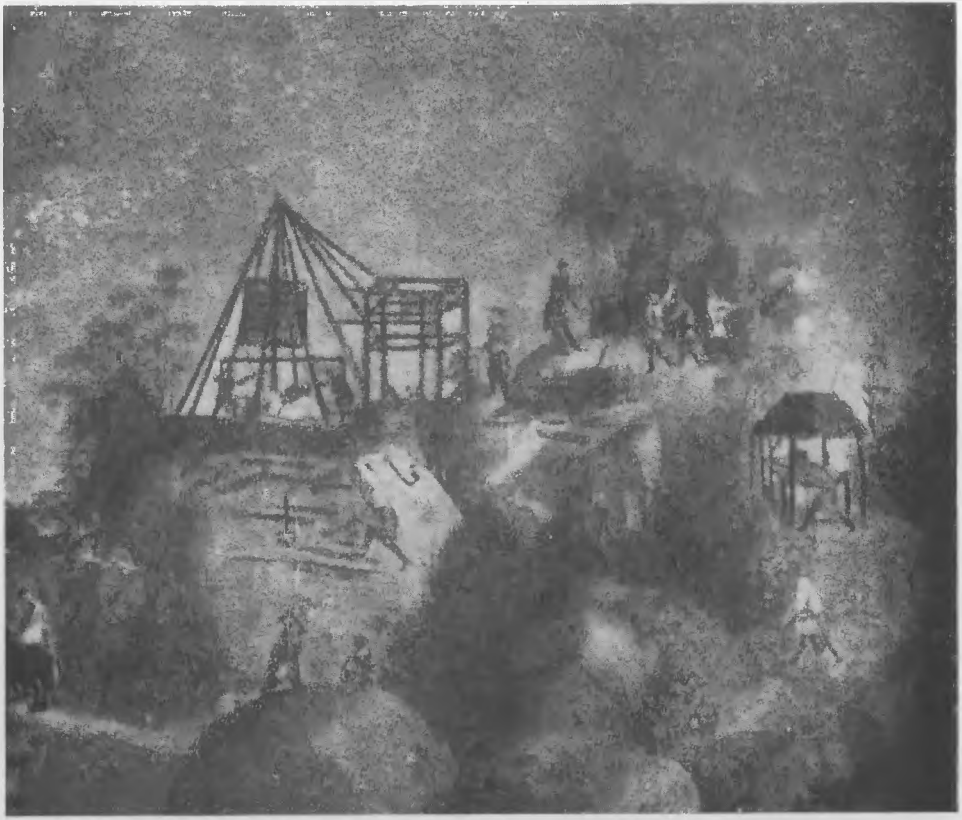

Vasbánya

(15. század)

Hunyadi János
síremléke

Csata a törökkel

(15. század)

Aratók

(1500 körül)

Szőlőtaposó

(15. század)

Eke a 15. század derekáról

Vetés (15. század)

Mátyás

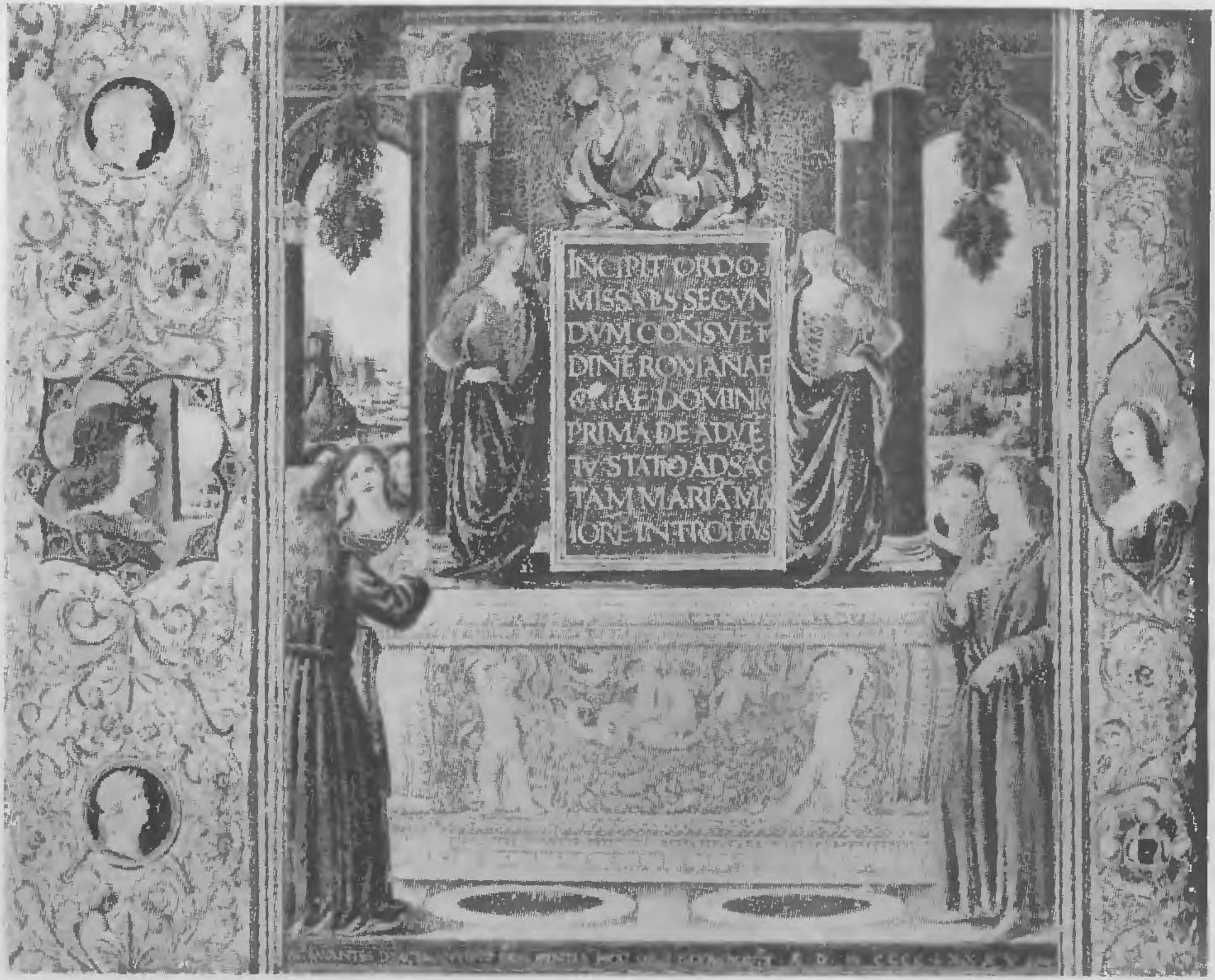
INCIPIT ORDO
MISSALIS SECVN
DVM CONSVE
DINE ROMANAE
PRIMA DE ADVE
TV STATIO AD SAC
TAM MARIA MA
IORE INTROITVS

Corvina

királyt, aki a nyugati hajóhad megérkezésének hírére megszegte a békét s csekély, alig 20.000 emberből álló magyar-lengyel-román sereggel benyomult a Balkánra. A szultán gyorsan kiegyezett ázsiai ellenfeleivel s minden erejét összeszedve veszélyeztetett európai hatalma megmentésére indult. A genovaiak és a velenceiek, »akiknek szemében a magyarok, a szerb király és az albániai Skander bég szilárd hatalma nagy szálka volt« *(Marx)*, a néhány gályából álló európai »hajóhad« szemeláttára szállították át a török sereget a tengerszoroson, minden katona után 1 arany fuvardíjat vágva zsebre. A hatalmas török sereg a Fekete-tenger melletti Várnánál lepte meg Ulászló csapatait, és megsemmisítő vereséget mért rájuk (1444 november 10.). A király elesett s Hunyadi is csak nagy üggyel-bajjal tudott elmenekülni.

A vereség után a hosszú hadjárat eredményei veszendőbe mentek. A török a balkáni népek, elsősorban a görögök leigázására összpontosíthatta erőit.

Hunyadi kormányzósága (1446—1452)

Egy királya maradt az országnak, a gyermek V. László (1444—1457). Őt azonban III. Frigyes a koronával együtt magánál tartotta. Magyarországon a pártok megosztoztak a hatalmon: a nagyurak közül 7 főkapitányt választottak; köztük volt Hunyadi és Giskra is. A fejetlenség — a török veszedelem torkában — az ország létét fenyegette. 1446-ban az országgyűlés, melyen a Habsburg-párt kisebbségben volt, a közép- és kisbirtokos nemesség nyomására Hunyadira bízta a kormányzást a király kiskorúságának idejére. A főkapitányok megmaradtak ugyan, de a Habsburgokkal cimboráló, hazaáruló bárók hatalmát visszaszorították. Az országgyűlés Hunyadi mellé egy tanácsot választott, melyben 6 nagybirtokos és 6 közép-, illetve kisbirtokos foglalt helyet. Az oligarchák azért egyeztek bele Hunyadi megválasztásába, hogy ráhárítsák az ország megvédésének terheit: kimondották, hogy Hunyadi köteles saját költségén megvédeni az országot.

Hunyadi elfogadta a feltételt. Bármennyire is megnyirbálták jogkörét, tisztsége a központosítás, a török és a Habsburgok elleni harc szempontjából bizonyos lehetőségekkel kecsegtetett. Bár a nagybirtokos urak minden lépését igyekeztek elgáncsolni, Hunyadi nem mondott le a döntő feladatról: a török veszély felszámolásáról. Elhatározta, hogy a rendelkezésére álló erőkkel, elsősorban saját zsoldosaival, ismét támadásba megy át.

A rigómezei vereség és következményei

1448 nyarán magyarokból és románokból álló, 24.000 főnyi eregével benyomult a Balkánra. Az volt a célja, hogy egyesíti erőit *Kastriota György*, az albán szabadsághős erőivel, aki szüntelen élet-halál harcban védelmezte kicsiny országát, népe függetlenségét az óriási túlerővel szemben. Mielőtt azonban a két sereg egyesült volna, a szultán Rigómezőnél csatára kényszerítette Hunyadit. Két napon át tartott a véres ütközet s a török győzelmével végződött.

A vereség következményei igen súlyosak voltak. Az albánok és görögök magukra maradtak s a török előtt megnyílt az út Konstantinápoly bevételéhez. *Magyarországon a bárók Hunyadi ellen fordultak.* Egyikük, Brankovics György szerb fejedelem, foglyul ejtette az országán át menekülő Hunyadit, s azzal fenyegetőzött, hogy kiszolgáltatja a szultánnak. Utóbb 100.000 forint váltságdíjat követelt tőle. A fizetés teljesítéséig Hunyadinak fiát túszként kellett Brankovicshoz küldenie.

A rigómezei vereség után Hunyadinak nemcsak a török kiűzéséről, hanem a centralizáció megvalósításának tervéről is le kellett mondania. A törökkel fegyverszünetet kötött, a bárókkal pedig megegyezett. A bárók hatalmának visszaszorításához, *a központosított monarchia* kiépítéséhez, az akkori világ legerősebb katonai hatalmának megtöréséhez *a Hunyadi-ház magánhatalma nem volt elégséges.*

A nándorfehérvári diadal. Hunyadi János halála

1450-től kezdve Hunyadi visszatért Zsigmond politikájához: ligát kötött Brankovicscsal, Cilleivel, Garaival és Giskrával. 1452-ben V. László névleg átvette az uralmat, helyette azonban Ausztriában Cillei Ulrik, Csehországban Podjebrád György, Magyarországon pedig Hunyadi kormányzott, mint országos főkapitány. De az oligarchák egyre jobban visszaszorították Hunyadi befolyását. A bárók, akik nem riadtak vissza attól, hogy az állami jövedelmeket elsikkasszák, még arra is felszólították Hunyadit, hogy számoljon el, mit csinált a kormányzósága alatt befolyt pénzösszegekkel. A király, aki teljesen Cillei befolyása alatt állt, Bécsbe rendelte fel számadásra: Hunyadi azonban — joggal — attól tartott, hogy ellenfelei életére törnek s jobbnak látta az országban maradni.

A Habsburg-politika felülkerekedését a török nagyon jól kihasználta. 1453-ban teljesen körülzárta Konstantinápolyt és

elfoglalta. Ezzel a bizánci császárság megszűnt. A következő esztendőben Szerbiát dúlta a török s 50.000 foglyot hurcolt rabszolgaságba. Már Szendrő ostromára került a sor, amikor Hunyadi ismét összeszedte a rendelkezésre álló erőket és visszaszorította a határtól a támadókat. Híre járt, hogy a következő évben a török Magyarország megdöntésére hatalmas támadást fog indítani.

A török előrenyomulás napirendre tűzte *a nyugati segítség* kérdését. 1455-ben Bécsújhelyt tárgyalt a német birodalmi gyűlés, de Magyarország megsegítésére kézzelfogható intézkedést nem hozott. Csupán szép szónoklatok hangzottak el s azt a tanácsot adták a magyaroknak, hogy minden erővel védjék meg magukat és semmiképpen ne kössenek békét az ellenséggel, nehogy a török a német birodalom, vagy Ausztria ellen vonulhasson.

A szónoklatokra Vitéz János váradi püspök, Hunyadi egyik legbensőbb híve válaszolt a magyar küldöttség nevében. Keserűen állapította meg, hogy Magyarország ismét magára maradt a török elleni harcban, mert a nyugati keresztény hatalmak nem hajlandók áldozatot hozni a közös ügyért.

II. Mohamed szultán 1456-ban indult meg a *világ egyik legkorszerűbb hadserege* élén Magyarország meghódítására. 150.000 emberrel, 300 ágyúval, ostromgépekkel és 200 hajóval érkezett Nándorfehérvár alá s ostromolni kezdte a várost. Hajóival elzárta Magyarország felé a várat a Duna felől s az ostrom most már mind a szárazföld, mind a folyó felől megindult. Nándorfehérvárt Hunyadi sógora, Szilágyi Mihály védte alig 7000 emberrel. A szárazon és vizen körülzárt város helyzete reménytelennek látszott.

V. László és Cillei Ulrik *Bécsbe menekült.* A király szökése előtt *Hunyadira bízta az ország védelmét.* Hunyadi oly sok megaláztatás után is kész volt életét és vagyonát feláldozni az ország javáért. A helyzet válságosra fordult. Sem pénz, sem hadsereg nem állt a védelem rendelkezésére. Hunyadi zsoldosainak, familiárisainak ereje szinte eltörpült az ellenség tengernyi tömegéhez képest. Ekkor, élete utolsó és legnagyobb csatája előtt, Hunyadi ország-világ előtt bebizonyította, hogy *a haza megvédését a magyar nép legszélesebb tömegeinek, a jobbágyságnak a bekapcsolásával lehet csak biztosítani. Hogy a jobbágyságot mozgósítsa, keresztes hadjáratot hirdetett.* A keresztes hadjárat hírére tízezrek szálltak táborba. Felszerelésük hiányosságát a hazaszeretet, a minden akadályt elsöprő lelkesedés és önfeláldozás pótolta. Ausztriából, Németországból is megindultak városi és falusi szegények, plebejusok, hogy a török ellen harcoljanak. Cseh és lengyel katonák, önkéntes felkelők jelentkeztek a közös harcra.

Július 14-én Hunyadi hajói ötórás ütközetben szétverték a török hajóhadat. Ezzel lehetővé vált a közvetlen érintkezés a várral, ahová a magyar sereg be is vonult, hogy az őrséget megerősítse. Hunyadi még arra is időt szakított magának, hogy a hadban járatlan keresztesekkel foglalkozzék és katonai kiképzésben részesítse őket — már amennyire a harcok ezt lehetővé tették. A szárazföld felől az ostrom és az ágyúzás szakadatlanul tartott. Július 21-én a törökök döntő rohamra indultak. A védők elkeseredetten harcoltak s csak a harmadik támadó hullámnak sikerült benyomulnia a várba. De a szultánt ismét visszaszorították. Dugovics Titusz az egyik törököt, aki már-már kitűzte a félholdat a vár falára, magával rántotta a mélybe, ahol mindketten halálukat lelték. A falak alig álltak : a hely — mint Hunyadi írta — inkább nyílt mezőhöz, semmint várhoz hasonlított. Ekkor a parasztság keresztes csapatai ellentámadásba mentek át. Kitörtek a várból és nyílt ütközetben nekirohantak a szultán félelmetes hadainak. Hunyadi felismerte a kezdeményezés jelentőségét. Csapataival maga is a parasztok segítségére sietett. A törökök tábora és ágyúi magyar kézre kerültek. Ide-oda hullámzó elkeseredett harc után az ellenség meghátrált, majd rendezetlen futással elmenekült a csatatérről dél felé.

A világraszóló diadal több mint hetven évre *megmentette Magyarország függetlenségét*. Egész Európa Hunyadi János dicsőségét zengte. A törökverő hős azonban nem sokáig örvendhetett a győzelemnek. A táborban pusztító járvány tört ki, mely a fővezért is elragadta.

A győzelem nem jelentett békét Magyarország sokat szenvedett népei számára. Az oligarchák a külső veszély elhárítását, a nagy hadvezér halálát arra próbálták felhasználni, hogy gyűlölt ellenfelük, a Hunyadi-ház hatalmát megtörjék, birtokait a maguk számára megkaparintsák.

Hunyadi László kivégzése. Mátyás királlyá választása

Magyarországon a hatalom a Cillei Ulrik vezette csoport kezébe került. Cselszövényeiket a nagy Hunyadi emléke ellen intézett támadással kezdték meg ; azt hirdették, hogy hűtlenül kezelte az ország javait. A király menlevelet állított ki az idősebbik Hunyadi-fiú, László számára, melyben bántatlanságot igért neki. Ennek ellenére a Hunyadi-párt embereit kiszorították az országos tisztségekből és a királyi várak birtokából. A fegyveres összetűzés Nándorfehérvár átadásával kapcsolatban robbant ki ;

ennek során Hunyadi László és Szilágyi Mihály hívei lekaszabolták a király nagybátyját, Cillei Ulrikot. A király látszólag megbocsátott nekik. Temesvárott esküvel igérte Hunyadi Lászlónak, hogy rajta és családján nem áll bosszút. Ennek ellenére elfogatta a két Hunyadi-fiút, Lászlót és Mátyást, Szilágyi Mihálylyal, Vitéz János váradi püspökkel és társaikkal együtt vésztörvényszék elé állíttatta őket. A bíróság a Hunyadiak esküdt ellenségeiből állott s a foglyokat halálra ítélte. Az ítéletet csak Hunyadi Lászlón hajtották végre. A foglyok közül többnek sikerült megszöknie. Nem sokkal Hunyadi László kivégzése után a király, tartva a hatalmas Hunyadi-párt bosszújától, Bécsbe, majd Prágába menekült, magával hurcolva túszként a fogoly Hunyadi Mátyást. Prágában érte utól a halál 1457 végén.

A trónbetöltés kérdésében még egyszer megmérkőzött egymással a két párt. A közép- és kisbirtokos-nemesség tekintélyes része Hunyadi Mátyás megválasztása mellett tört lándzsát. Mögötte sorakozott fel a Hunyadi-ház mérhetetlen magánhatalma, familiárisainak és zsoldosainak felfegyverzett ereje. Mellette szólt atyja dicső emléke, bátyja igazságtalan kivégzése. A Garai—Ujlakiliga nem tudott vele szemben megfelelő jelöltet állítani, ezért minden erőfeszítését arra összpontosította, hogy a választás fejében minél kedvezőbb feltételeket csikarjon ki magának. 1458 januárjában Szilágyi Erzsébet és Mihály Szegeden ligát kötöttek Garai nádorral. Mátyás nevében anyja és nagybátyja kötelezte magát arra, hogy nem fogja megbosszulni Hunyadi László halálát, nem bántja az oligarchák birtokait, párthíveit s feleségül veszi Garai nádor leányát. Szilágyi tehát megalkudott az oligarchákkal, abban a reményben, hogy ifjú unokaöccse helyett ő fog kormányozni. Igy került sor a királyválasztó országgyűlésre, ahol a többi oligarcha Szilágyi Mihály 15.000 zsoldosának és felfegyverzett familiárisának láttára, a kisebb birtokosok nyomására beleegyezett Mátyás királlyá választásába.

Az alig 18 esztendős ifjúra várt a feladat, hogy atyja munkáját folytassa, immár azonban a királyi hatalom birtokában.

8. HUNYADI MÁTYÁS KISÉRLETE A KÖZPONTOSITOTT MONARCHIA MEGTEREMTÉSÉRE

Az oligarchák visszaszorítása

A 15. században a magyar fejlődés központi problémájává lett egyfelől, hogy véget vessenek a feudális anarchiának, melyet

legelsősorban a hatalmas birtokkal rendelkező bárók váltottak ki, másfelől, hogy a délről fenyegető török veszéllyel szemben összefogják a társadalom erőit. *A feudális anarchia és a fenyegető külső veszély egyaránt az állami centralizáció kérdését helyezte előtérbe. A központosított monarchia kiépítése lett tehát az időszerű, a haladást szolgáló történelmi feladat a magyar társadalom számára.* Hunyadi János mint az ország legnagyobb birtokosa kísérelte meg a feladat megvalósítását, eredményt azonban nem ért el. Fia, *Mátyás* király (1458—1490), az uralkodói hatalom birtokában sokkal eredményesebben láthatott neki az egész ország életét, ellenállóképességét megbénító anarchia felszámolásának. E döntő fontosságú, szükségszerű és haladó feladat sikeres megoldásától függött Magyarország jövendő sorsa, állami függetlensége. »*Nyilvánvaló, hogy ebben az általános zűrzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben*« (*Engels:* A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. Kiadva: *Engels:* A német parasztháboru c. munkájának függelékében, A marxizmus-leninizmus kis könyvtára, 49—51. szám, Szikra, Budapest, 1949, 147. old.) *Sztálin* rámutat arra, hogy Nyugat-Európában a központosított államok kialakulása egybeesett az egységes nemzet kialakulásának és a feudalizmus felszámolásának folyamatával. Kelet-Európában viszont a keleti támadások elhárítása céljából sürgető szükségszerűség volt a feudális szétdaraboltság felszámolása, még mielőtt az egységes nemzet kialakulhatott volna. Ilyenformán Kelet-Európában soknemzetiségű államok jöttek létre. »*Nyugaton: Angliában, Franciaországban, Olaszországban, és részben Németországban a feudalizmus felszámolásának és az emberek nemzetté alakulásának időszaka nagyjából egybeesett a központosított államok keletkezésének időszakával... Ezzel szemben Európa keleti részén, a nemzetek kialakulásának és a feudális széttagoltság felszámolásának folyamata időben nem esett egybe a központosított államok keletkezésének folyamatával. Magyarországra, Ausztriára, Oroszországra gondolok. Ezekben az országokban még nem volt kapitalista fejlődés, talán csak születőben volt, de a törökjárás, mongoljárás és más keleti népek betörései miatt a védelem érdekei elodázhatatlanul megkövetelték központosított államok kialakulását, amelyek meg tudják állni helyüket az invázió nyomásával szemben.*« (Sztálin Művei, 5. kötet, Szikra, Budapest, 1951. 35—36. old.)« ... *Kelet-Európában a központosított államok kialakulásának folyamata, tekintettel a védelem szükségességére, gyorsabban folyt le, mint az emberek-*

nek nemzetekké való összekovácsolódása, aminek következtében itt a sok nemzetiségből álló államok a feudalizmus felszámolása előtt keletkeztek« (*Sztálin* Művei 9. kötet, 176. oldal, oroszul).

Mátyás trónralépésekor igen nehéz helyzettel találta szemben magát. A Felvidék Giskra és zsoldosai kezében volt. Nyugat-Magyarország egy részét III. Frigyes tartotta megszállva: nemsokára megszerezte magának Nyugat- és Délnyugat-Magyarország többi részét, Horvátországot és Szlavónia jelentékeny területét is. A Hunyadi-birtokok Szilágyi Mihály kezén voltak, akit öt évre kormányzónak választottak meg, hogy a főúri liga érdekeit képviselje. A koronát Frigyes tartotta magánál.

Mátyás szorult helyzetét az egész uralkodóosztály felhasználta: a koronázási feltételekben meg kellett igérnie, hogy saját zsoldosaival védi meg az országot, évente országgyűlést fog tartani, a nemeseket és jobbágyaikat semmi szín és ürügy alatt *nem veti adó alá.* Mátyás első okleveleit, szerződéseit csak úgy fogadták el, ha az oligarchák is megpecsételték és szavatolták a benne foglaltakat. A király pénzzavarral is küzdött: kísérete ellátására Zápolyai Imrétől volt kénytelen kölcsönt felvenni, s ennek fedezetéül lekötötte neki a Szepességet. (Ezzel vette kezdetét a Zápolyai-család oligarcha-sorba való felemelkedése.)

Mátyás első intézkedése a bárók hatalmának korlátozására Szilágyi és Garai lemondatása volt. A kormányzói tisztség betöltését feleslegesnek tartotta, nádorrá egyik megbízható hívét választtatta meg. Garai, Ujlaki és a megsértett Szilágyi erre szövetkeztek s III. Frigyesnek ajánlották fel a trónt. Giskra Jagello Kázmér lengyel királlyal tárgyalt Mátyás letételéről, de csakhamar visszapártolt a Habsburgokhoz. Frigyes betört Magyarországra, hogy Székesfehérvárt megkoronáztassa magát. Mátyás csak kölcsönpénzen fogadott csapatokkal tudta Frigyest kiverni. Ez nem akadályozta meg az ellenpártot abban, hogy Bécsújhelyt meg ne válasszák Frigyest királlyá. A nehézségeket fokozta az is, hogy ebben az időben II. Pius néven Enea Silvio Piccolomini, III. Frigyes kancellárja került a pápai trónra. A volt kancellár, udvari történetíró és humanista a Habsburgok embere volt s az ő érdekeiket szolgálta a pápai trónon is.

Mátyás az áruló oligarchák ellen erélyesen lépett fel. Nagybátyját, Szilágyi Mihályt elfogatta és Világos várába záratta. III. Frigyes és cinkosai ellen hadjáratot indított s hódolatra bírta engedetlen alattvalóit.

Alig sikerült azonban uralmát elismertetnie az országban, máris a török ellen kellett erejét összpontosítania.

Mátyás török háborúi

A török elfoglalta Szendrőt és Galambócot. 1463-ban már Temesvárig nyomult előre. Szerbia végleg török kézre került s a szultán hadvezérei meghódították Boszniát is. Mátyás nagyobb hadsereg élén indult Bosznia elfoglalására. 1463 őszén Bosznia legfontosabb erősségét, Jajcát vette ostrom alá. A harcok hosszú ideig elhúzódtak s Mátyás már-már vissza akart vonulni, amikor a teljesen körülzárt őrség megadta magát. A következő évben ismét több várat ostromolt meg, eredményt azonban nem ért el.

Ettől kezdve Mátyás *megelégedett a déli várvonal védelmével* s nem vezetett több támadó hadjáratot a török ellen, feladva ezzel atyja politikai irányvonalát. E fordulatban, természetesen, szerepet játszott az is, hogy védekeznie kellett III. Frigyes állandó cselszövényei, támadásai ellen. Mátyás diplomáciájának ugyan állandóan visszatérő mozzanata maradt a török visszaszorításának gondolata — nyugat felé irányuló politikáját is azzal indokolta, hogy nem tud teljes erővel a török ellen fordulni, amíg attól kell tartania, hogy ellenfelei hátbatámadják — de komoly erőfeszítéseket nem tett a török visszaszorítására. Ez a hiba már uralkodása alatt is súlyos következményekkel járt: 1471-ben és 1473-ban a török betört Horvátországba. 1474-ben az egyik török sereg Nagyváradig pusztított. 1476-ban Mátyás megpróbált ellentámadásba átmenni: ostrom alá vette Sabác várát. A vár bevétele után azonban nem folytatta a hadjáratot. A török viszont nem hagyott fel támadásaival s bármennyit költött is Mátyás a várak felszerelésére, megerősítésére, teljes biztonságot ezek nem tudtak nyujtani. Ennek ellenére, *Mátyás uralkodása alatt a török nem volt képes komolyan veszélyeztetni Magyarország függetlenségét.*

A központosított monarchia szerveinek kiépítése

Mátyás kivételes tehetséggel fogta össze az ország erőit s az oligarchák hatalmának visszaszorításával párhuzamosan *kiépítette a központosított monarchia szerveit.*

Mindenekelőtt a pénzügyek, *az államháztartás* rendbehozására fordította figyelmét s ezen a téren is hatalmas eredményeket ért el. Céltudatos adópolitikájával, királyi és családi jövedelmeinek erélyes behajtásával, pontos kezelésével elérte, hogy évi jövedelme 800.000—1,000.000 forintra emelkedett. Ez az összeg négy-ötszöröse volt az előtte és utána uralkodó királyok jövedel-

mének. Miből folyt be ez a magyarországi viszonylatban akkor példátlan összegű jövedelem?

A csekély kiterjedésű *királyi birtokok* nem sok jövedelmet hajtottak. Sokkal jelentősebb volt ebből a szempontból Mátyás kb. 4 millió holdnyi *családi birtoka*, melynek földesúri és állami szolgáltatásai egyaránt az ő kezéhez folytak be. E mellett már uralkodása elején nagy erővel látott neki *a regále-jövedelmek* újjászervezésének: a bányakamarákból már uralma elején is 44.000, az erdélyi sóbányákból és a harmincadvámokból 100—100.000, a rézbányákból és a zsidók adójából 30.000 forintot vett be. Elődjének, V. Lászlónak mindössze 140.000 forintnyi jövedelme származott a regálékból: Mátyás ¼ millió forint fölé emelte hozamukat.

A központosított monarchia államháztartása azonban nem a regále-, hanem a *rendszeres adóbevételeken* alapult. Az adójövedelmek egyik forrása a 20 dénáros kapuadó volt. Mivel az idők folyamán sok földesúr mentességet szerzett jobbágyai számára a kapuadó fizetése alól, Mátyás az 1467-i országgyűlésen eltöröltette a kapuadót s más néven, mint »a királyi kincstár adójá«-t vezette be. Ez éppúgy 20 dénárt tett ki, mint a régi kapuadó, csakhogy háztartásonként (füstönként) és minden mentességre való tekintet nélkül szedték. Igy sikerült kb. évi 80.000 forintra emelni ezt a bevételt.

A legjelentékenyebb bevételi forrása a *rendkívüli hadiadó* (subsidium) volt. Ez a kapuadó ötszörösére, 1 aranyforintra rúgott és évente néha többször is behajtották. A belőle származó jövedelem — egyszeri behajtást számítva — 400.000 forintot tett ki. Az adójövedelmek összege túlhaladta a ½ millió forintot (V. László alatt alig 78.000 forintra rúgtak évente!). A hadiadó formailag rendkívüli adó volt, tehát az országgyűlésnek kellett esetenként megszavaznia — Mátyás azonban több évre előre is megszavaztatta (így pl. 1478-ban öt évre).

Mátyás tehát hatalmas összegű, rendszeresen befolyó állandó adójövedelmekre alapozta a központosított monarchia államháztartását. Ez az adórendszer azonban csak külsőleg volt korszerű, modern. *Nyugat-Európában* a központosított monarchiák adójövedelme jelentős részben már a fejlett, gazdag *polgárság megadóztatásából származott. Mátyás adóterheinek súlyát viszont úgyszólván csak a jobbágyság viselte* — fejlett polgárság hiányában. Mátyás adórendszere tehát együttjárt a jobbágykizsákmányolás fokozásával. A fokozott terhek azonban az államapparátus fenntartását, az ország védelmét szolgálták. Másrészt Mátyás az adó-

jövedelmek növelését azzal is lehetővé tette, hogy korlátozta a földesúri kizsákmányolást. *Rendszeres* állami adóterheivel megakadályozta az *anarchikus* földesúri kizsákmányolás növelését. Gyengekezű utódai erre már nem voltak képesek.

Az állami bevételi források rendezése lehetővé tette Mátyás számára, hogy *függetlenítse magát a feudális nagyurak magánhadseregeitől.* Zsoldoscsapatok alkalmazása már a 13. századtól kezdve szokásban volt Magyarországon. Az Anjouk, majd Hunyadi János egyre nagyobb mértékben vették igénybe hadjárataikhoz a korszerű zsoldos katonaságot. Mátyás *állandó állami zsoldos hadsereget* épített ki: ez volt a híres »*fekete-sereg*«. A fekete-sereg magvát cseh-huszita és lengyel zsoldosok, az ú. n. bratrik (testvérek) alkották. A sereg — háború esetén — kb. 20.000 lovasból, 8000 gyalogosból állt; megfelelő hajóhad és tüzérség egészítette ki. A hadsereg felszereléséről részben a fejlődő hazai céhes ipar gondoskodott. De még az aránylag egyszerűbb cikkeknél sem lehetett nélkülözni a külföldi behozatalt. Egyízben Mátyás panaszt emelt a cseh királynál, mert a török háború céljaira Németországban rendelt 200.000 nyilat, s cseh feudális urak a szállítmányt megtámadták és kifosztották. Ebben az adatban is a magyarországi polgárság és ipar *viszonylagos fejletlensége* tükröződik.

Mátyás újjászervezte az *államapparátust* is. Arra törekedett, hogy az állami szerveket függetlenné tegye a bárótól. Velük szemben minden eszközzel *a közép- és kisbirtokos nemesség* hatalmi állásait erősítette. A *vármegyéket* a középnemesség kezére adta. A megyei nemesség bevonásával kiszélesítette a megyei törvényszékek hatáskörét: illetékességük alá rendelte még a bárókat is. Az állandó bírói szervek kiépítése során továbbfejlesztette a *központi, királyi bíróságokat.* A legfontosabb ügyeket a királyi személynök bírósága elé utalta. A személynök királyi hivatalnok volt. Mátyás újjászervezte a királyi kancelláriát: ezt az államigazgatás központi szervévé építette ki, ide összpontosítva az ügyintézést. A királyi tanácsban is saját hivatalnokainak juttatta a döntő szerepet, háttérbe szorítva a bárói tanácsosok hatáskörét. Az ügyvitelről állandóan tájékoztatta magát s a legfontosabb ügyekben maga intézkedett. Ő tette az első kísérletet nagyobbszabású törvénykönyv összeállítására.

Hivatalnokai elsősorban a közép- és kisnemesség, ritkábban a polgárság és jobbágyság soraiból kerültek ki. Jobbágyfiúból emelkedett a királyi kancelláriába Bakócz Tamás, polgári eredetű volt pl. Szatmári György; a Jagello-korszak szereplői közül Werbőczi kisnemesi származású, míg Szalkai László egy varga

fia volt. A tanult emberek, humanisták, képzett jogászok Mátyás alatt igen könnyen emelkedhettek magas állami hivatalokba. De hivatali állásukat azután ugródeszkának tekintették a világi, főleg azonban az egyházi *oligarchiába* való emelkedéshez. A Jagellokorszakban már az ország élén találjuk őket, mint az uralkodóosztály katasztrófa-politikájának irányítóit.

Renaissance és humanizmus

Az új hivatalnoksereg megjelenése a *világi értelmiség* előtérbe nyomulását jelentette. A műveltség, a tudomány művelése az uralkodóosztály monopóliuma maradt ugyan, de ezen belül a világiak már rést ütöttek az egyház kulturális egyeduralmán. Az új emberek részben Itália egyetemein, részben Krakkóban, Bécsben nevelkedtek s ott ismerkedtek meg a polgári eredetű *renaissance*-művészettel, *humanista* irodalommal, tudománnyal. Miután elhelyezkedtek Magyarországon, beleilleszkedtek a feudális rendbe.

Mátyás tekintélyes összegeket áldozott kulturális célokra. Udvara tele volt magyar, főleg azonban külföldi humanistákkal, akik munkáikban a király dicsőségét örökítették meg. Miután Mátyás házasságot kötött a nápolyi király leányával, Beatrix-szal, olasz humanisták árasztották el udvarát. Galeotti Marzio Mátyás bölcs mondásait dolgozta fel anekdóta-szerűen, Antonio Bonfini Magyarország történetét írta meg ékes humanista latinsággal, középpontba állítva a Hunyadi-ház dicsőségét. A humanizmus magyar képviselői közül a legnevezetesebbek : *Vitéz János* váradi püspök, Hunyadi János volt kancellárja, aki a központi hatalom és a középnemesség szövetségének szószólója volt, és *Janus Pannonius*, Vitéz unokaöccse és neveltje, a kor egyik legnagyobb költője, aki Mátyástól a pécsi püspökséget kapta.

A humanista kultúra bizonyos mértékben antiklerikális volt, ez azonban képviselőit nem gátolta abban, hogy hivatali szolgálataik fejében ne fogadjanak el gazdag egyházi jövedelmeket Mátyástól, aki előszeretettel jutalmazta híveit, kancellárjait és saját rokonait papi javadalmakkal. E miatt gyakran került ellentétbe a pápával. Mátyás a főpapi tisztségek adományozását királyi jognak tekintette és családi szempontok alapján tette pl. esztergomi érsekké Beatrix 17 éves öccsét, majd ennek halála után unokaöccsét, a 7 esztendős Hippolit herceget. *Mátyás mindenfajta pápai beavatkozást visszautasított* Magyarország ügyeibe. Megtiltotta, hogy a magyarországi tized-ügyekben Róma ítél-

kezzék s megakadályozta a pápai adószedést is. Világosan látta hogy a pápa csak pénzt akar kapni Magyarországtól, de a török kiűzéséhez nem nyújt komoly segítséget, sőt, az ország ellenségeit, a Habsburgokat pártolja. Egy alkalommal szemébe mondta a pápai követnek: »Őszentsége tehát tizedeket akar kapni. Bizony, nem fogtok kapni.«

A király az építészetben is az új stílust kedvelte. Budai palotáját renaissance-stílusban építtette át. Itt helyezte el nevezetes könyvtárát, a *Corviná*-t, melynek kódexeit a budai műhely, valamint a világ leghíresebb könyvmásoló- és illusztráló műhelyei készítették.

A pompás renaissance-udvar szintén Mátyás céltudatos politikájának egyik eszköze volt: emelte tekintélyét mind a külföldi uralkodók, mind a hazai oligarchák felé.

Osztrák és cseh háborúk

Mátyásnak uralma második felében is meg kellett küzdenie külső és belső ellenségeivel. A Habsburgok, Jagellók, Podjebrád és Mátyás ide-oda hullámzó küzdelmeiben Magyarország, Csehország, Ausztria birtoka és a császári korona volt a tét. Mátyás nyugati politikáját azonban nemcsak a vetélytársak elleni védekezés és a dinasztikus érdekek irányították. Bécs, Csehország, a gazdag sziléziai városok birtoka kiegyenlítette volna azt a hiányt, amit a magyarországi polgárság viszonylagos fejletlensége jelentett s szilárdabb alapot nyujthatott volna egy olyan monarchia kiépítéséhez, mely véglegesen gátat vet a török terjeszkedésnek. Mátyás — talán nem alaptalanul — úgy érezte, hogy a császári trón, Ausztria és Csehország birtokát sokkal eredményesebben tudná egy törökellenes politika szolgálatába állítani, mint azt Zsigmond tette, illetve tenni elmulasztotta.

Ugyanakkor azonban nyugati politikája meglehetősen népszerűtlen volt az országban, s alkalmat adott a visszaszorított oligarcháknak arra, hogy elégedetlenségüknek hazafias színezetet adjanak, és mint a törökellenes politikai vonal hívei lépjenek fel. Igy 1467-ben az erdélyi oligarchák szőttek összeesküvést, melynek szálai a Felvidékre, sőt Szlavóniába is elértek. Mátyás azonban a próbálkozást könnyűszerrel elfojtotta. 1471-ben még veszélyesebb szövetség készült Mátyás megbuktatására. Ekkor az elégedetlenkedők Jagello Kázmér lengyel herceget hívták be az országba s neki ajánlották fel a trónt. Hozzájuk csatlakozott Mátyás két legbensőbb híve, Vitéz János és Janus Pannonius is.

Mátyás ezt a kísérletet is elfojtotta. Vitéz Jánost elzáratta, Janus menekülés közben halt meg, a többiek bocsánatot nyertek.

A nyugati politika nagy áldozatokat követelt s csak átmeneti eredményekkel járt. Az átmeneti eredményeket Ausztria és Csehország belső ellentétei tették lehetővé. III. Frigyes időnként saját családja tagjaival és Ausztria elégedetlenkedő rendeivel is ellentétbe került. A huszita Podjebrádnak a katolikus főurak és a német városi polgárság voltak az ellenfelei, akik vele szemben Mátyást választották meg cseh királlyá. Mátyásnak sikerült elfoglalnia Morvaországot és a sziléziai városokat; ezeket meg is tartotta, annak ellenére, hogy Podjebrád saját fiai mellőzésével a lengyel király fiának, Jagello Ulászlónak ajánlotta fel a cseh trónt a Mátyás elleni szövetség fejében. 1479-ben az olmützi béke biztosította mindkét fél részére az elfoglalt területek és a cseh királyi cím birtoklását.

A cseh háború sikeres befejezése lehetővé tette Mátyás számára, hogy régi ellensége, III. Frigyes ellen forduljon. Hosszú harcok után 1485-ben elfoglalta Ausztria nagyrészét és Bécset, ahová székhelyét, udvarát is áttette. Innen szőtte nagyarányú terveit, építette ki bonyolult diplomáciai kapcsolatait. Követei megfordultak Európa valamennyi országában. 1488-ban pl. *szövetséget kötött III. Iván moszkvai nagyfejedelemmel* a Jagellók ellen.

Élete végén Mátyást sokat foglalkoztatta a trónbetöltés kérdése. Mátyás a trónt természetes fiára, *Corvin Jánosra* akarta hagyni. Ezért neki adományozta a Hunyadi-birtokokat s megeskette a főurakat, hogy halála után fiát választják meg királlyá. Mielőtt azonban kellőképpen bebiztosíthatta volna Corvin János trónutódlási jogát, 1490-ben, 47 éves korában váratlanul meghalt.

Mátyás történelmünk kiemelkedő alakja, az egyik legnagyobb magyar király. Az ország vezetését kivette a bárók kezéből s a közép- és kisebb nemességre támaszkodva *központosított monarchiát* épített ki. Központosított monarchiája addig soha nem látott tekintélyt biztosított hazánknak. *Mátyás megvédelmezte az ország függetlenségét törökkel, némettel szemben.* Támogatta a városok és mezővárosok fejlődését, lehetővé tette, hogy közép- és kisnemesi, sőt polgári és paraszti származású egyének magas állami és egyházi hivatalokba emelkedjenek. A kor színvonalán álló kultúra, a renaissance-műveltség bőkezű pártfogója volt.

Mátyás természetesen feudális uralkodó volt s a rend, amelyet biztosított, feudális rend, központosított monarchiája pedig feudális állam volt. Az uralkodóosztály azonban nem akart olyan ren-

det, mely tőle is bizonyos áldozatokat követel, s a nagy király halála után az urak olyan király után néztek, akinek az »üstökét a markukban tarthatják«.

9. A KÖZPONTOSITOTT MONARCHIA KISÉRLETÉNEK BUKÁSA (A JAGELLÓK KORA)

A bárók győzelme. A centralizált államszervezet összeomlása

Magyarország függetlenségét *kettős veszély* fenyegette. Egyrészt a *török* délfelől meg-megújuló támadásai, másrészt a *Habsburg*-ház hatalmi törekvéseivel felelevenedett nyugati, német veszély, mely ellen a korábbi századok során is oly sokszor kellett fegyverrel fellépnie a magyarságnak. E kettős veszély láttára a magyar uralkodóosztálynak fokozottabb mértékben fel kellett volna sorakoznia a központi királyi hatalom mögé. E helyett azonban az uralkodóosztály egységesen az erős központi hatalom *ellen* lépett fel. A bárók, az egyházi és világi nagybirtokosok a feudális anarchia visszaállítására törekedtek; a közép- és kisbirtokos nemesség, mely eddig a centralizációt támogatta, most saját uralmát akarta megteremteni. Az a körülmény, hogy az erőskezű Mátyást gyengekezű uralkodók követték a trónon, megkönnyítette a helyzetet a magyar uralkodóosztály, az egyházi és világi birtokosok számára. Az urak Corvin János mellőzésével a Jagelló-családbeli cseh királyt, *II. Ulászlót* (1490—1516) emelték a trónra, aki mindenben tanácsosai akaratát követte. Mátyás özvegyét, a hatalomvágyó Beatrixot azzal szerelték le, hogy Ulászlóval színleg eljátszattak egy házassági komédiát. Az így megkötött »házasságot« később Ulászló kérésére a pápa jó pénzért érvénytelenítette.

Mátyás halála után azonnal megindult a roham alkotásai ellen. Először hódításai vesztek el. Bécset Habsburg Miksa foglalta el. Miksa betört Magyarországra is és csak a fekete sereg tudta kiverni. A királyi hatalom legerősebb fegyvere *Mátyás király állandó zsoldos hadserege* volt; ezért a bárók elsőrendű feladatuknak tartották annak *megsemmisítését*. A csapatokat apró egységekre tagolva leküldték a török határra. Fizetésükről, ellátásukról azonban nem gondoskodtak. A fizetetlen katonák rabolni, fosztogatni kezdtek, mire szétzüllött csapataikat a nemesség szétverte. 2000 embernek sikerült Ausztriába menekülnie: ezeket az osztrákok semmisítették meg. — Mátyás király állandó seregének felszámolása után az országban nem maradt más fegyveres

erő, csak a bárók magánhadseregei és a fegyveres köznemesség. A hadszervezetet visszahelyezték a régi alapokra. Az ország véderejét a bandériumok alkották, ami a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a főurak magánhadseregével szemben a király nem rendelkezett számbavehető haderővel. Ennek ellenére az országgyűlés kimondta, hogy a — nem létező — királyi zsoldosseregek mennek hadba először, a fő- és köznemesség pedig csak akkor köteles megmozdulni, ha amazok már nem tudnak megbírkózni a veszedelemmel. Ezzel a nagybirtokososztály tulajdonképpen kivonta magát a hadkötelezettség alól.

Nagy mértékben *megcsappantak az állami jövedelmek is.* A legfőbb bevételt jelentő forintos adót, melyet a honvédelem céljaira szedtek, már nem az állam, hanem a nagybirtokosok hajtották be jobbágyaiktól s ezzel lehetőségük nyílt arra, hogy a pénzt saját céljaikra, a központi hatalom ellen használják fel. A sóbányákból 50, majd 25.000 forintra csökkent az udvar jövedelme, a nemesércbányákból 30—40.000-re. A harmincadvámok jövedelmét elzálogosították s a jövedelemből mindössze 18.000 forint jutott az államnak.

A bárók győzelmével megváltozott a *külpolitikai* irányvonal is. A Jagellók, a németbarát oligarcha-csoport akaratának megfelelően, szakítottak Mátyás Habsburg-ellenes irányzatával és alárendelték politikájukat a Habsburgoknak. A két uralkodóház házassági kapcsolatokkal megerősített kölcsönös örökösödési szerződést kötött.

Kormányzati válság

A központosított monarchia szervezetének összeomlása kiélezte az uralkodóosztályon belül folyó frakcióharcokat. Nagybirtok és közép- és kisbirtok, főpapság és alsópapság, egyházi és világi birtok érdekellentétei *az árutermelés, pénzgazdálkodás* fejlődésével még élesebben ütköztek ki. A nagybirtokosok megállapodásra léptek, hogy egymás jobbágyait nem csalják el, nem fogadják be — ugyanakkor a közép- és kisnemesség jobbágyait birtokaikra csábították, sőt, erőszakkal átköltöztették. Ez munkaerőválsággal, tönkretétellel fenyegette a kisebb nemességet. A közép- és kisnemesség felvette a harcot ezen törekvések ellen. Ugyanakkor a Jagello-korban rendszeressé váló országgyűléseken a köznemesi párt, melynek vezetője Werbőczi volt, heves politikai harcot is vívott a bárókkal a hatalomban való nagyobb részesedésért, helyesebben: a hatalom meghódításáért.

Ugyancsak élesen ütközött ki az érdekellentét az egyházi renden belül. A nyomorgó alsópapsággal szemben kiáltó ellentétet képeztek a főpapok pompás palotáikkal, magánhadseregükkel, fényes udvartartásukkal, melynek hivalkodása felülmúlta a királyét. Fegyvert viseltek oldalukon s épúgy szórakoztak, vadásztak, mint a világi urak. Jövedelmeikkel kufárkodtak, fegyverrel támadtak egymás egyházmegyéjére, erőszakkal, kiközösítés fenyegetésével hajtották be a tizedet, új és új egyházi adónemeket agyaltak ki. Nem voltak jobbak náluk általában a szerzetesek sem. A falusi és városi alsópapság ezzel szemben nem részesült az egyház hatalmas vagyonából: jövedelme is nagyon szerény volt. A zömében paraszti vagy városi plebejus-származású alsópapság együtt élt a néppel s közelállt a néphez, melyből származott.

A főpapság és birtokos-nemesség ellentéte igen élesen mutatkozott meg a Jagello-korban. Ezen ellentét alapja a jobbágytól elsajátított terméktöbblet elosztása körüli harc volt. Az egyháznak régi privilégiuma volt az, hogy a maga részesedését, a dézsmát a földesúri szolgáltatások előtt vegye el a jobbágytól — akkor is, ha azt pénzben követelte. Ez azt jelentette, hogy terménydézsma esetén a termény javát választotta ki, pénzszolgáltatás esetén pedig elvitte a jobbágy pénzét, aki így esetleg a földesúrnak már nem tudott pénzben fizetni. A tized és a földesúri kilenced egyenlő volt: 10—10%. Az 1495. évi 44. törvénycikk kimondotta a sorrend megfordítását: a kilencedet előbb kell szedni, mint a tizedet. Ezzel a földesurak már nemcsak sorrendi előnyhöz jutottak, hanem a részesedési arányt is eltolták a maguk javára kb. 11%-kal. Ugyancsak a földesúri pénzjövedelmek védelmét célozta az 1498. évi 49. törvénycikk egyházellenes intézkedése, mely eltiltotta a dézsma ezüstben való megváltását. Mindezek az intézkedések azonban — az egyház hatalma miatt — csak papíron maradtak.

Az ellentétek a fejlődő, előtörő *árutermelés, pénzgazdálkodás* talaján éleződtek ki s azt eredményezték, hogy a Jagello-korban az uralkodóosztály kormányzati válságba jutott; a legsúlyosabb helyzetben azonban a dolgozóosztály, a jobbágyság volt.

A parasztság helyzetének súlyosbodása

A parasztság helyzetének súlyosbodása az adatokból, törvényekből nyomon követhető. A jobbágy pénzterhei állandóan növekedtek. Panaszra hiába ment, igazságot nem szolgáltattak neki, hiszen az úriszéken saját földesura, vagy annak megbízottja ítélkezett felette; ha fellebbezett, ugyancsak a kizsákmányoló osztály tagjaiból álló megyei törvényszék elé került.

Az árutermelés, valamint a növekvő feudális és állami kizsákmányolás hatása alatt a jobbágyságon belül *előrehaladt a vagyoni rétegződés, a differenciálódás.* Kiemelkedett egy vékony gazdagparaszti réteg, elvált egymástól a telkes-jobbágy, a zsellér és a cseléd, s a *parasztság egyre növekvő tömege süllyedt zsellérsorba.*

A jobbágytelkek jelentékeny része üresen, pusztán állt. Régi művelőik zsellérsorba süllyedtek. A zsellérek száma 25—30%-ra becsülhető. A *pusztatelkeket* bérbevehették a gazdagparasztok és az olyan zsellérek, akik még rendelkeztek termelőeszközökkel, igásállattal. A *bérlet* földesúr és paraszt közti szabad egyezkedés tárgya volt. A zsellérség többi része — a túlnyomó többség — máskép keresett megélhetési lehetőséget. Sokan a városokba, mezővárosokba húzódtak napszámosmunkára, mások gazdagparasztokhoz szegődtek bérmunkára, vagy a faluban maradva tengették életüket, a közös legelőn folytatott állattenyésztésből, a közös erdőben űzött vadászatból, madarászatból.

A földesuraknak, természetesen, nem volt érdekük, hogy a jobbágy kiszabaduljon kizsákmányolásuk alól: hogy szabadon elköltözzék a mezővárosokba, hogy kedvezőbb feltételek mellett bérlővé alakuljon át, hogy a faluközösség védelme alá húzódva pásztorkodjék, vadásszon, madarásszon, anélkül, hogy nekik robotolna és fizetne. *Az uralkodóosztály a terhek súlyosbításával párhuzamosan arról is gondoskodni kívánt, hogy elzárja a kiutat, a menekülés lehetőségét a jobbágyság előtt.*

A jobbágyság szabadköltözési joga Mátyás haláláig biztosítva volt, bár átmenetileg ő is kénytelen volt korlátozni azt, a köznemesség követelésére. A központosított monarchia bukásával *megindult a roham* mind *a szabadköltözés*, mind *a mezővárosok kiváltságai*, mind *a bérleti rendszer ellen.* 1492-ben a mezővárosokra is kiterjesztették a kilencedfizetési kötelezettséget, felújítva ezzel az 1351-i kilencedtörvényt. Az uralkodóosztály ezzel a törvénnyel meg akarta akadályozni, hogy a mezővárosi lakosság kiemelkedjék a jobbágyi sorból. Ugyanakkor ismét kimondták, hogy a jobbágy csak valamennyi kötelezettségének rendezése után hagyhatja el urát. 1495-ben megtiltották az épületek szétbontását, elvitelét. 1498-ban a bérelt földekre terjesztették ki a kilencedfizetés terhét. Ezzel a kedvező bérleti lehetőség — mely főleg a gazdagparasztság számára járt jelentékeny előnyökkel — megszűnt. Az 1504. évi törvény a középnemesség érdekében a nemesi vármegye, a szolgabíró engedélyéhez kötötte a szabadköltözést és ugyanakkor megtiltotta a *vadászatot* is, mert »több jobbágy . . . elhagyván és félretévén a szőlők és szántóföldek művelését, *egyedül* vadá-

szattal és madarászattal foglalkozik . . . és a földesurakat *jövedelmüknek* elvételével megcsalni nem irtózik«.

A jobbágyság körül szinte teljesen bezárult a kör: az uralkodóosztály támadása a parasztság ellen teljes erővel kezdett kibontakozni.

10. AZ 1514. ÉVI MAGYARORSZÁGI PARASZTHÁBORÚ

A kereszteshadjárat meghirdetése

»*A forradalomhoz nem elegendő az* — mondja *Lenin* — *hogy a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belássák, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniök és változást követeljenek; a forradalomhoz az is kell, hogy a kizsákmányolók ne tudjanak élni és kormányozni a régi módon.*« („Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége, Válogatott művek II. Szikra, Budapest, 1949, 740. oldal.)

A 15—16. század fordulóján nemcsak a kizsákmányolt és elnyomott tömegek jutottak válságba, hanem kormányzati válság volt a kizsákmányolók vonalán is. A nagybirtokosok és csatlósaik, valamint a köznemesi párt tömegei vad politikai harcokat vívtak egymással.

Az urak egy csoportja, Bakócz Tamás esztergomi érsek és társai a forradalmi elégedetlenséget, a kormányzati válságot *kereszteshadjárat meghirdetésével* akarták levezetni. Az uralkodóosztály katonai tehetetlenségét a törökkel szemben a parasztság mozgósításával akarták ellensúlyozni — azzal a hátsó gondolattal, hogy ők maguk sem pénzbeli, sem véráldozatot nem hoznak az ország megmentése érdekében. A pápák, a feudális uralkodók, akik a kereszteshadjáratokat saját céljaik szolgálatába állították, alaposan lejáratták a »hitetlenek elleni harc« eszméjét. A kereszteshadjáratokat Európaszerte fejőstehénhez hasonlították: a nép fizet, az uralkodók és a pápa jól járnak. Ezért Bakócz — bár a pápától kapott megbizatása szinte egész Európára kiterjedt — csak Magyarországon hirdette meg a kereszteshadjáratot — teljes búcsú, örök boldogság kilátásba helyezésével. II. Ulászló tüstént megragadta az alkalmat, hogy a »költségek fedezésére« Rómától a pápai tizedek átengedését kérje. A pápa ehhez hozzájárult, ugyanakkor a keresztesháború céljaira való hivatkozással pénzért kezdte árusítani az egyházi címeket és hivatalokat.

A kereszteshadjárat tehát még meg sem indult, de az uralkodóosztály máris jelentékeny hasznot húzott belőle.

A törökellenes harc gondolata széles visszhangra talált a jobbágyság körében. Még élénken élt a Hunyadi János vezetése alatt kivívott *nándorfehérvári* világraszóló diadal emléke s a parasztság hatalmas lelkesedéssel karolta fel a *honvédő háború* eszméjét. Egész községek jelentkeztek, jöttek bíráik, esküdtjeik vezetésével. A jobbágyok tízezrei mellett mezővárosi lakosok, iparosok, zsoldoskatonák, pásztorok és marhahajcsárok (hajduk), szegény falusi papok, kisebb birtokos és birtoktalan nemesek vették fel a keresztet. Vezetésükkel *Dózsa György* székely nemest bízták meg, aki a török harcokban különösen kitűnt hősiességével. Pest körül csakhamar 40.000, az egész országban pedig összesen közel 80.000 ember gyűlt egybe. Fegyverzetük bot, csép, kasza, vasvilla volt — puskával, karddal csak nagyon kevesen tudták magukat felszerelni. A sereg főtisztjeit Dózsa nevezte ki — így pl. öccsét, Dózsa Gergelyt, valamint Mészáros Lőrinc ceglédi papot ; — a csapattiszteket a keresztesek maguk választották, akárcsak a huszita parasztok. A gyülekezés idejét Dózsa arra használta fel, hogy gyakorlatoztatta, fegyelmezte és a lehetőséghez mérten fel is szerelte csapatait. Akárcsak a husziták, külön egységekbe vonta gyalogságát, lovasságát, tüzérségét. A gyalogosok száma valamivel felülmúlta a lovasokét.

Keresztes 1514-ben

A paraszthábor szervezése

A szervezési előmunkálatok aránylag kezdetleges stádiumban voltak még, amikor kiderült, hogy *szó sincs a nemesség általános csatlakozásáról* a kereszteshadjárathoz. A parasztság egyre világosabban látta, hogy az urak visszaélnek áldozatkészségével, hazafiasságával. Nem került sor zsoldosok, pénz, élelem, felszerelés

küldésére. Ellenben a birtokosok kezdték az idénymunkára való hivatkozással visszatartani jobbágyaikat, a bevonultakat pedig megpróbálták a családtagok fokozottabb robotoltatásával, *bántalmazásával visszatérésre kényszeríteni.* A nemességet megrémítette az egybegyülekezett és felfegyverzett parasztság nagy száma. Az ijedtség átjárta az egész uralkodóosztályt, mely a fenyegető parasztháború ellen egységesen és támadólag kezdett fellépni.

Bakócz május 23-án felfüggesztette a kereszteshadjáratot. Utasította a papságot, hogy kiközösítés terhe mellett hirdessék ki az eredeti bulla visszavonását; akik tovább »csoportosulnak«, azokat szintén ki kell közösíteni és karhatalommal kell szétverni. Dózsa megkapta a parancsot, hogy szüntesse be a további toborzást és — felszerelés, pénz, élelem nélkül — haladéktalanul induljon Dalmáciába a török ellen. A módszer nem volt új: ugyanezt alkalmazták a számukra terhes fekete-sereggel szemben. A parasztháborút azonban nem lehetett ilyen taktikázással megelőzni. A kereszteshadjárat egybetömörítette a parasztokat, hozzásegítette őket, hogy úrrá legyenek szétforgácsoltságukon, kapcsolatot teremtsenek egymással. *Az uralkodóosztály megtorló intézkedéseivel szemben* most nem a falvakban szétszórt parasztság, hanem egy *hatalmas parasztseregvette fel a harcot.*

Amikor a szerzetesek Budán kihirdették Bakócz újabb bulláját, a felháborodott nép megrohanta a kolostorokat. Maga Dózsa sem ismerte el a visszavonás érvényességét. Miután a nemesség levetette az álarcot, Dózsa Pestről megindult az Alföld felé. Az udvar szemmeltartására sereget hagyott hátra, Száleresi Ambrus pesti polgár vezetésével. Alvezéreit kisebb csapatok élén *szétküldte az országba,* hogy a parasztság csatlakozását — ha kell, fegyveres erővel is — tegyék mindenütt lehetővé. Lőrinc pap Bácsba, Barabás pap Eger felé indult, hogy a szervezkedő kereszteseket Dózsához vezesse. A derékhad Ceglédnek tartott s a történeti hagyomány szerint itt, *Dózsa híres ceglédi beszédével kezdődött tulajdonképpen a magyarországi parasztháború.*

A ceglédi beszéd

Dózsa ceglédi beszédének tartalmát több egykorú forrás megőrizte. Bármennyire is igyekeztek a reakciós források eltorzítani a parasztháború valódi történetét, mégis megállapíthatjuk belőlük a parasztháború programmját, ideológiáját. A ránkmaradt beszédszövegek, ha *nem is hitelesek,* jól tükrözik a parasztság nyomorúságos helyzetét és harcos elszántságát.

»A szolgaságot nem a természet hozta létre, hanem a balszerencse és a kapzsiság: de a halandók közt is legbűnösebbek azok, akik visszaélve tekintélyükkel, honfitársaikat vetik *kegyetlen és kemény szolgaságra*... A magyar nemesség benneteket, jobbágyait nem vesz állampolgárszámba. Úgy uralkodik rajtatok, mintha rabszolgái lennétek s oly ellenséges érzülettel viseltetik irántatok, mintha hadijogon lennétek kiszolgáltatva neki: a napfény emberre, állatra egyaránt süt — de ők *még ezt is* sajnálják tőletek. A nemesség gazul magának igényel *mindent*, aminek veletek *közösnek* kellene lennie: ez a gőgös fajzat még életeteket sem hagyná meg, ha nem lenne abból haszna. Mert a nemesség zsákmánya lesz, amit *a ti munkátokkal és szorgalmatokkal megművelt föld* hoz, ami hasznot állataitok hajtanak. Nekik szántjátok a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik nevelitek a nyájat és a csordát; nektek nem marad, csak a szolgaság és nyomorúság minden szempontból... A nemesség telhetetlensége szinte kimeríthetetlen. Mindaz, amit itt elmondok, Magyarország lakosai számára *vitathatatlan valóság;* mindenki ismeri a saját nyomorúságát, mindegyiktek tapasztalja otthon nap, mint nap. Melyik nemes csinál bármit is — akár nagyobb, akár kisebb dologról legyen is szó — anélkül, hogy igénybe vette volna a ti *munkátokat* vagy *pénzszolgáltatástokat?* Ha a nemes építkezik, nősül, kiházasítja leányát, vendéget lát, világrajön vagy meghal, ha a királyhoz utazik, saját ügyében — ti fizetitek meg az árát: *minden moccanásával súlyos terheket ró rátok.* Tűrheti ezt, akiben csak egy csepp emberi öntudat van? A ti károsodástok nélkül nem érheti a nemest se jó, se balszerencse. Ünnepnapjuk gyásznap nektek, mert *adó* formájában tőletek hajtják be a fényűzésre fecsérelt pénzt. Ha ők gyászolnak, temetkeznek, a ti költségeteken ülik a halotti tort, s az őszinte könnyeket ezzel belőletek sajtolják ki... Ha kapzsiak — mint a legtöbb ember — a ti kirablástokból töltik meg pénzesládáikat, *abból lesznek nagyok és gazdagok, hogy kizsákmányolnak benneteket* és egymás közt azt tartják a legnagyobb dicsőségnek, ha többet tudnak elrabolni gyalázatos eszközökkel jobbágyaiktól. Meddig tűrjük még ezeket a gyalázatosságokat, magyar férfiak? Hát Attila... azért vezetett ide benneteket, hogy néhány ember dölyfjének játékszerei legyetek? Hogy a ti szolgaságtok és keserves nyomorúságtok árán egyesek vagyont és nemességet szerezzenek maguknak és hogy a hivatalok, a hadsereg vezetése, a főpapi tisztségek épp a leggazdagabbak előtt legyenek nyitva az állam lakosai közül — számotokra pedig nemhogy *semmiféle tisztség,* de még *a felszabadulásnak a reménye sem* álljon sohasem nyitva?... Most a félelem megdermesztette őket; most támadjátok meg őket... Tanítsátok meg e korlátokat nem ismerő bestiákat arra, hogy *egyenlően* kell élniök jobbágyaikkal, mint honfitársaikkal, s hogy nem lehet tűrhetetlen dölyffel és kevélységgel gazul az urat játszani többé. *Ne szalasszátok el ezt az alkalmat szabadságtok kiharcolására...* Semmiféle oktalan félelem ne csökkentse elszántságotokat; a büntetlenség csalárd ígérete ne vezessen félre benneteket. Ne higgyétek, hogy az ellenség elnézőbb lesz irántatok, ha megbánjátok vállalkozástokat... *Nincs harmadik út;* vagy felszámoljuk a nemességet, vagy véretekkel, súlyos és örök szolgasággal szerez rajtunk elégtételt a dölyfös ellenség... Fontoljátok meg, milyen bűnt lehet szemetekre vetni? Bűnösnek nevezhetők vajjon azok, akik azt követelik, hogy állítsák vissza szabadságukat és jogaikat? — Végül pedig: ne gondoljátok, hogy csak ti vállaljátok a kockázatot, én pedig biztonságban leszek; kijelentem, hogy vezéretek leszek szabadságtok kivívásában és ígérem, ha siker koronázza vállalkozásunkat, bátran és becsülettel vállalok minden fáradalmat és veszélyt.«

Cegléden Dózsa, aki *bátran vállalta a parasztság ügyének képviseletét*, harcának vezetését, a parasztság *antifeudális célkitűzéseit* foglalta össze. Vázolta a jobbágyság elviselhetetlen helyzetét, és felszólította a jobbágyokat az *osztályharc végigvitelére, a feudális uralkodóosztály hatalmának megdöntésére*. Vagy az uralkodóosztály felszámolása, vagy további szolgaság: harmadik út, középút nincs — mondta Dózsa. A nemességgel nem lehet megalkudni, mert ha szorult helyzetében tenne is bizonyos ígéreteket vagy engedményeket, ezeket úgysem tartaná meg, hiszen csak az a célja vele, hogy megossza a paraszti tábor egységét. A kereszteshábború meghirdetésével elérkezett a jobbágyság számára a szervezett tömegakció kedvező pillanata: ezt nem szabad elmulasztani.

Más források külön rámutatnak a parasztháborúnak *az egyházi kizsákmányolás korlátozására* irányuló célkitűzéseire: »Az volt a szándékuk, hogy felszámolják az egész nemességet és az egész országban csak egy püspöki széket hagynak a meglévő 14 helyett«. *Az egyházi jövedelmek és vagyon túlnyomó részét szét akarták osztani a harcban kitűnt parasztok között.*

Dózsa parasztjainak célja tehát a feudális uralkodóosztály megdöntése volt. A mozgalom ideológiája antifeudális, a huszitizmussal rokon eretnek ideológia; sok olyan vonás található benne, amely az európai korabeli parasztmozgalmakéval egyezik.

A parasztháború

Az uralkodóosztály belső ellentétei általában elsimultak a fenyegető veszély közelségére. A nemesi összefogást tükrözi az a tény, hogy a parasztháború leverésével egyidejűleg Zápolyai Jánost, az ú. n. köznemesi párt király-jelöltjét és Báthory Istvánt, a nagybirtokos-frakció irányítóját bízták meg.

A nemesi egység azonban nem volt töretlen: a máramarosi *szegény román nemesek* a parasztháborúhoz csatlakoztak, sőt, a megtorló törvények tanúbizonysága szerint Máramarosnak *majdnem minden* nemese pártját fogta a parasztoknak és részt vett ezeknek »minden gonosz és veszedelmes tettében«. Sok kisnemes részvételéről vannak adataink Szabolcs, Szatmár, Ung, Bereg és Ugocsa megyéből, valamint Erdélyből is.

A *mezővárosok* többsége önként csatlakozott a parasztsághoz. Dózsa alföldi toborzóútja során a mezővárosok iparos- és plebejus lakói, dolgozó parasztjai ezerszám sorakoztak zászlaja alá. *A városok patricius- és céhpolgársága* viszont általában *ellenséges* magatartást tanúsított. Ennek oka az volt, hogy *a városi szegénység*,

a plebejus elemek mindenütt Dózsa parasztháborúját támogatták. Ez az állásfoglalás kiélezte a városon belül folyó osztályharcot s a városi kizsákmányolók a nemesség mellé álltak. Kassa város gazdag polgárokból álló tanácsa befogadta a városba menekülő nemeseket, bezárkózott, fegyverkezett s ugyanezt tanácsolta a többi városnak is. Sőt, megpróbálta megosztani és leszerelni a jobbágyságot. A városi szegénység csak akkor tudott hathatós támogatást nyujtani a parasztságnak, ha a paraszti hadak körülzárták a várost. Igy pl. Kolozsvárt a plebejusok arra kényszerítették a gazdag polgárságot, hogy megnyissák a város kapuit a keresztesek előtt. Adataink vannak arra, hogy a nemesség oldalán polgárokból alakult önkéntes csapatok is harcoltak. A parasztháborúhoz csatlakozó polgárok elárulták a jobbágyságot : a pesti parasztsereget az urak azért tudták gyorsan megsemmisíteni, mert a vezér, Száleresi Ambrus pesti polgár ütközet alatt átpártolt csapatai egy részével az ellenséghez.

Az *alsópapság* jelentős számban vett részt a parasztháborúban. Dózsa több alvezére a plebejus származású papságból került ki. A falusi alsópapság ezen kiállása a nép ügye mellett a forrásokból is kiviláglik : »Az összeesküvés úgyszólván minden népi származású lelkészt rossz hírbe kevert, mert a parasztok ezeket, mint saját húsukból-vérükből származó embereket, egy ujjal sem bántották.« — *A főpapok teljes erejükkel a dolgozó nép ellen léptek fel.*

A magyar parasztság oldalán harcoltak a fokozatosan jobbágysorba süllyesztett *kunok* és *jászok*, *a román jobbágyok*, valamint a *szerb parasztok* egy része. A parasztság fegyvertásra volt *az erdélyi bányamunkásság is.*

A parasztháború az országnak majdnem az egész területére kiterjedt. A Dunántúlon a nemesi származású Sós Demeter vezette a parasztcsapatokat. Északkeleten és délen a kiküldött alvezérek végeztek kisebb hadműveleteket. Csakhamar Erdélyben is megindult a forrongás. Itt is napok alatt parasztcsapatok szerveződtek : elfoglalták Kőrösbányát, Abrudbányát és az Erdélyi Érchegység bányamunkásságával egyesültek. A további előnyomulás során elfoglalták Torockót, Valkót, Dést és Kolozsvárt. Zápolyai János erdélyi vajda statáriumot hirdetett és elevenen való megsütéssel fenyegette a parasztokat.

A derékhad Dózsa György vezetésével elfoglalta az Alföldet. Gyula és Csanád közt nagy győzelmet aratott az egyházi és világi nagyurak egyik hadseregén. Több fontos vár elfoglalása után Dózsa Temesvárnál körülzárta a magyarországi nemesség főhaderejét, melyet Báthory István vezetett.

A parasztháború leverése

Az erdélyi parasztseregek nem tudták megakadályozni Zápolyai csapatösszevonásait. Az erdélyi nemesség erői *Temesvár felé* tartottak, hogy egyesüljenek Báthory körülzárt seregével. Dózsa hosszú ideig ostromolta Temesvárt, igen nehéz körülmények között. A várat mocsaras és mesterségesen elárasztott területek tették hozzáférhetetlenné. Dózsa nagyszerű haditervet dolgozott ki: parasztjaival csatornát ásatott a Bega folyó elvezetésére. Temesvár már-már elesett, amikor megjelent Zápolyai az erdélyi nemesség élén. Dózsa haladéktalanul felvette a harcot az ellenség ezen új támadásával szemben is. Hosszú és véres ütközet fejlődött ki. A parasztcsapatok hősiesen harcoltak és állták a sokkal jobban felfegyverzett nemesi lovasság meg-megújuló rohamait. Dózsa maga vezette a csatát s az első sorokban küzdött. Zápolyai külön csapatot küldött azzal a rendeltetéssel, hogy a parasztok vezérét élve vagy halva kerítsék kézre. A terv sikerült. Dózsát néhányadmagával körülzárták. Több sebből vérezve, elszántan küzdött mindaddig, míg a túlerő le nem gyűrte és foglyul nem ejtette. A nemesi lovasság rohama összezavarta a parasztsereg sorait. A parasztháború döntő ütközete Temesvárnál hosszú és elkeseredett harc után a jobbágyság vereségével végződött.

A parasztháború bukásának okai

A magyarországi parasztháború bukásának egyik oka *a parasztság egységének hiánya* volt. Ez a jobbágyság termelőviszonyainak volt természetes következménye. A parasztság termelőviszonyaiból fakadt az, hogy a jobbágyseregek szétszórtan szervezkedtek, helyi vezetők alatt, egymástól elszigetelten végezték hadműveleteiket és Dózsának nem sikerült a felfegyverzett erők összpontosítását végrehajtania. *Temesvár falai alatt a hadban álló parasztságnak csak egy része vívta meg az egész háború sorsát eldöntő ütközetet.* Mindegyik parasztsereg külön vívta harcát a környékbeli nemességgel és külön-külön semmisült meg. Márton és Lőrinc pap csapatait Eger, illetve Nagyvárad mellett őrölték fel, Hosszú Antalét Kalocsánál, Nagy Benedekét a Szerémségben, Balog Istvánét Munkács környékén. Dózsa maga is hozzájárult erői szétforgácsolásához azzal, hogy alvezéreit csapatok kíséretében szétküldte az ország különböző területeire. Ez természetesen hozzátartozott a szervezéshez: a hiba ott volt, hogy az újonnan szervezett csapatok nem csatlakoztak azonnal a derékhadhoz.

A parasztság termelőviszonyaiból adódott az az ideológiai hátrány, hogy nem tudott kialakítani olyan programmot, mely határozott képet adott volna az elkövetkezendő társadalmi berendezkedésről. Ilyen programmja nem is lehetett, hiszen a parasztság a következő társadalomnak, a tőkés társadalomnak nem alapvető osztálya.

Dózsa vezérkarán belül sem volt teljes egység : kialakult egy mérsékeltebb irányzatot képviselő csoport, Dózsa Gergely vezetésével, míg Mészáros Lőrinc és társai az osztályharc végigvitele mellett foglaltak állást.

A bukás második oka *a polgárság fejletlenségével függött össze.* A parasztság forradalmi osztályharca Magyarországon *még nem* dönthette meg a feudalizmust, mert az új rend, a kapitalizmus létfeltételei még nem értek meg. »*Egy társadalmi alakulat addig soha el nem tűnik, míg ki nem fejlődtek azok a termelőerők, amelyek számára ez az alakulat eléggé tág és új, magasabbrendű termelési viszonyok sohasem lépnek helyébe, míg anyagi létfeltételeik magának a régi társadalomnak ölén ki nem keltek*« (*Marx Károly :* Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához«, Marx—Engels : Válogatott Művek I. Szikra, Budapest, 1949, 340. oldal).

Végül a bukás okai közé kell sorolnunk azt, hogy az uralkodóosztály átmenetileg helyre tudta állítani egységét : a király, a főpapság, Báthory, a nagybirtokosok vezére, Zápolyai és a köznemesség, *mind összefogtak a parasztság leverésére.* Az egyébként oly gyámoltalan király és hivatalnokai hatalmas szervezőmunkát fejtettek ki a parasztok elleni szervezkedés érdekében. A király a pápához intézett levelében »istentelen embereknek és gyilkosok söpredékének« minősítette a felkelő parasztokat, s azt hirdette, hogy vészes törekvéseikért meg kell büntetni őket. Zápolyai gyűlölte ugyan vetélytársát, Báthoryt, mégis segítségére sietett, mert a parasztságot még sokkal jobban gyűlölte. Az uralkodóosztály tisztán látta, hogy az osztályharc ezen kiélezett szakaszában kizsákmányoláson alapuló kiváltságos léte forog kockán. Nem habozott tehát igénybevenni *a legaljasabb eszközöket* sem. A parasztság és szövetségesei felé tett igéretek, átmeneti engedmények (pl. a mezővárosoknak kilátásba helyezett kedvezmények) taktikai célokat szolgáltak : a nemesség tudta, hogy ezeknek az igéreteknek a beváltására a parasztság leverése után semmiképp sem kerülhet sor. Az uralkodóosztály taktikai módszerét »a módszeres árulásnak, a következetes szószegésnek és alattomosságnak« tömör halmaza jellemezte. (*Engels :* A német parasztháború, A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 49—51. szám. Szikra, Budapest, 1949, 70. oldal.)

Dózsa György kivégzése

A nemesség bosszúja

Az urak a parasztháború vezetőivel *véres kegyetlenséggel* számoltak le. Dózsát válogatott kínzások közt elevenen megégették, fejére izzó vaskoronát szorítottak. A kivégzés alatt az egyház hálaadó istentiszteletet tartatott. Egy Kenderessy András nevű nemes tüzes vaskereszttel bélyegezte meg valamennyi jobbágyát. A foglyul esett parasztokat tömegesen mészárolták le. Ez a kegyetlenkedés oda vezetett, hogy pl. Bihar megye valósággal elnéptelenedett; Csanád parasztsága alig tudta kiheverni a pusztítást. Az urak dühének több mint félszázezer jobbágy esett áldozatául. A nemesség bosszúja sokkal több áldozatot követelt, mint a mohácsi vész.

A paraszthábor történeti jelentősége

A magyar uralkodó osztályok mindent megtettek, hogy Dózsa történeti szerepét, a paraszthábor hősi történetét meghamisítsák, kiiktassák a magyar történelemből. Nem véletlen, hogy igazi rokonszenvvel csak a magyarság legjobbjai, *Petőfi*, *Ady* fordultak a multban Dózsa alakja és mozgalma felé és csak történelmünk haladó korszakai értékelték helyesen a magyar parasztság első nagy forradalmi kísérletét. Petőfi Aranyhoz intézett levelében így szól Dózsáról: »Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom és szentül hiszem, hogy lesz idő, (ha fennmarad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni és talán mellette lesz . . . az enyém is.« Ady Endre rámutatott arra, hogy »a Dózsa-tragédia Magyarország millióinak legigazibb tragédiája«. Ady is szobrot akart állíttatni Dózsának: »Magyarország népe, mely a feudalizmus ellen küzd, állítson szobrot Dózsa Györgynek. Hogy mi sem felejtünk, hogy komoly a mi harcunk. Dózsa György beszélne . . . az egész munkás

Magyarország helyett, melyet nagy urak és nagy papok jobban nyomnak, mint valaha.«

Az első magyar proletárdiktatúra történelmünk legnagyobb hősei között ünnepelte Dózsa Györgyöt.

Az ellenforradalmi korszak alatt a magyar proletariátus Petőfi Dózsáról szóló versét harci fegyverül használta.

Népünk bölcs vezetője, *Rákosi Mátyás* az ellenforradalmi vérbíróság előtt 1926-ban mondott beszédében rámutatott arra, hogy *a magyar nép pere »Dózsa György óta folyik. Ez a per a dolgozó, elnyomorodó, a magyarságért ezerszer és ezerszer vérzett szegényparasztságnak pere a dologtalan, magát minden teher alól kivonó, félévezred óta a Habsburgokkal cimboráló nagybirtokosok ellen. Földet követel a magyar paraszt, és ha nem lesz fórum, amelyik ezt neki megadja: »Nem hallottátok Dózsa György hírét? Izzó vastrónon őt elégetétek, de szellemét a tűz nem égeté meg. Úgy vigyázzatok, ismét pusztíthat e láng rajtatok!«* (A Rákosi-per, Szikra, Budapest, 1950, 133. oldal).

Dózsa töviskoronával

Parasztságunk híven megőrizte Dózsa emlékét. Az egyik forrás feljegyzi, hogy levágott fejét Szegedre vitték, ahol titokban ereklyeként őrizték. *Dózsa György neve azóta sem merült feledésbe, de népének pere csak akkor dőlt el, amikor a Szovjetunió dicsőséges hadserege felszabadította a magyar népet és a Kommunista Párt felosztotta a földet a dolgozó parasztok közt. A proletárforradalom győzelme meghozta a parasztság számára is a végleges felszabadulást.*

11. A PARASZTHÁBORÚ LEVERÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI. MOHÁCS. A FÜGGETLEN MAGYAR ÁLLAM BUKÁSA

A parasztság röghözkötése

A magyar nép nagyszerű forradalmi kísérlete vereséggel végződött. Az uralkodóosztály nem elégedett meg a véres megtorlás-

sal. *Intézményesen is gondoskodott a jobbágyság szinte teljes rabszolgaságba döntéséről.*

1514 októberében összeült az országgyűlés, mely lényegében két célt tűzött ki maga elé : a fenyegető török veszély elhárításának kérdését és a jobbágyság helyzetének »rendezését«. Hogy melyiket tartották fontosabbnak, kitűnik abból, hogy a 33 napi tanácskozás után Werbőczi vezetésével megalkotott 71 törvénycikkből mindössze kettő foglalkozik a török kérdéssel.

A jobbágyságra vonatkozó rendelkezések lényegében három csoportba sorolhatók. Az első csoportba a megtorló intézkedések sora tartozik. Bár a vezetőket kivégezték, most halálbüntetéssel sujtják mindazokat, akik valamiféle tisztséget viseltek a parasztseregben s e tekintetben kimondják, hogy az apákat fiaik, a fiúkat apáik »bűnei« miatt szintén felelősségre kell vonni. Elítélt jobbágynak még a király sem adhat kegyelmet.

Az 1514-i törvényben az uralkodóosztály nyíltan kimondja, hogy csak azért nem áll szándékában az egész parasztság kiirtása, mert »nélküle a nemesség nem sokat ér«, vagyis : mert a jobbágymunka nélkül nincs feudális uralkodóosztály.

Az egész parasztságot egyetemlegesen örökös röghözkötésre kárhoztatják és ez alól csak a »hű, szabad és fallal körülvett városok« mentesülnek. Paraszt nem viselhet többé fegyvert. Jobbágyivadékból nem lehet főpap, s ha netán mégis előfordulna ilyen eset, senki nem tartozik neki tizedet fizetni. Minthogy pedig az örökös szolgaság és a büntetések elől sok jobbágy külföldre menekült, határozatba ment, hogy szorgalmazni fogják a menekültek kiadatását. A törvények második csoportja a nemesség *kárpótlásával* foglalkozik. Ezek a cikkelyek törvényes lehetőséget nyujtanak a földesuraknak arra, hogy jobbágyaikat teljesen *kifosszák*. Az okozott károk felbecslését ugyanis az érdekelt birtokosra, a kártérítés behajtását pedig a nemesi vármegyére bízzák. A nemes természetesen nem tartozott kárpótlással a jobbágynak okozott károkért.

A harmadik csoport az egységes, országos *úrbér-szabályozást* tartalmazza. Minden jobbágy és zsellér köteles évente egy arany forintot fizetni földesurának. Tartozik heti egy nap robottal, továbbá tizeddel, kilenceddel, szolgáltat évente 12 csirkét, 2 libát. Minden 10 jobbágy köteles évente 1 disznót adni földesurának. Ez a szabályozás azonban csak a szolgáltatások *alsó* határára vonatkozik, mert a törvény kimondja, hogy ahol eddig a parasztok többre voltak kötelezve, továbbra is teljesítsék, mert a többi »szokásos jövedelem« is épségben marad. Az egységesítés során nem-

csak a mezővárosokat, hanem az addig kedvezményezett, kiváltságos népeket, a kunokat, jászokat is hasonló szolgáltatásokra kötelezték.

Ugyanebben az időben készült el a jobbágynyúzó Werbőczi Hármaskönyve is. Ebbe belefoglalta a parasztság örökös röghözkötésére vonatkozó intézkedéseket is. Ugyanakkor nem mulasztotta el a nemesi szabadságra és teljes adómentességre vonatkozó törvények összegyüjtését.

A parasztháború vérbefojtása után Magyarország tovább hanyatlott. A királyi hatalom teljesen háttérbe szorult, a politikai hatalomért a nagybirtokos és köznemesi párt küzdött egymással; az uralkodóosztály csak abban volt egységes, hogy a paraszt minél nagyobbfokú kizsákmányolására törekedett. A parasztság leigázása, valamint a feudális anarchiába süllyedt államszervezet tehetetlensége utat nyitott a török katonai túlsúlyának szinte akadálytalan érvényesülése előtt. *A parasztság röghözkötésével és lefegyverzésével az uralkodóosztály lehetetlenné tette, hogy a jobbágyság részt vállaljon az ország védelméből.* »... Nem volt nehéz előre látni, hogy mi lesz a sorsa az olyan nemzetnek, melynek nagy többsége rab. 1514-ből *kikerülhetetlenül* következett 1526 ...« (*Andics Erzsébet:* Munkásosztály és nemzet, Szikra, Budapest 1945, 47. oldal).

Az udvar helyzete

Az ország megvédésének terhe a törvények értelmében elsősorban a királyi udvarra nehezedett. Az udvar azonban nem rendelkezett olyan gazdasági erőforrásokkal, amelyekből megfelelő véderőt tarthatott volna fenn. A még megmaradt koronajavakat a Jagellók elajándékozták, vagy elzálogosították s így azokból úgyszólván semmi haszon nem folyt be a királyi kincstárba. Az ércbányák túlnyomórészt idegen bányakapitalisták (a rézbányák pl. a Thurzó-Fugger érdekeltség) kezébe kerültek és *a külföldi tőkefelhalmozást szolgálták.*

A bányamunkások kizsákmányolását állandóan fokozták. 1525-ben leszállították a munkások bérét oly módon, hogy rossz penzben fizették őket. Emiatt *Besztercebányán a munkások sztrájkba léptek*, mire az államhatalom lépett fel velük szemben és vezetőiket bebörtönözték. 1526 elején a bérharcok ismét fellángoltak: ekkor maga a nádor, Werbőczi elnökölt a vésztörvényszéken, mely a vezetőket halálra ítélte és kivégeztette. Ez alkalommal Werbőczi »megvizsgálta« a bányászok pénztárát, melyben az

elaggott és rokkant munkások támogatására szánt 1.070 forintot őrizték. A forrás szerint a nádor ezt az összeget »elfelejtette visszaadni«.

Az ország védelmére az egymást követő országgyűlések megszavaztak ugyan hadisegélyt, ennek azonban a mérhetetlen korrupció és az adminisztráció tehetetlensége miatt csak elenyésző része került a kincstárba. II. Lajos (1516—1526) apjától, II. Ulászlótól 400.000 forintnyi adósságot »örökölt« s ezt sikerült megsokszoroznia. Az udvarban közel 2000 léhűtő lebzselt (csak az istállószemélyzet létszáma 74 fő volt). A király könnyelműsége nem ismert határokat: képes volt 60.000 forint adósságot magára vállalni azért, hogy egy betanított vadászsólymot magáénak mondhasson.

Ránkmaradt Zsigmond lengyel király egy figyelmeztetése unokaöccséhez, melyben inti II. Lajost, hogy »ritkábban tartsa a vadászatokat s odázza is el őket, ha fontos ügyek vannak szőnyegen. Szórakozásai legyenek mértékletesek és tisztességesek ... Végezze fontos szorgalommal az államügyeket, ne tűnjék fel olyannak, mint aki ügyet sem vet rájuk. Vadászkutyáit ne a szobájában tartsa, mert ezek nem királyi termekbe valók. Kerülje tőle telhetően a vendéglátásokat és tobzódásokat... a haszontalan léhűtők társaságát ...« stb., stb. Feljegyezték II. Lajosról, hogy élő egereket, macskafarkat, döghúst etetett udvaroncaival, egy asztalnál étkezett vadászkutyáival és kedvenc majmával.

A hadszervezet teljesen lezüllött. A végvárak karbantartására, a katonák fizetésére nem jutott pénz.

A bárók kormánya

Míg az állami jövedelmek jelentéktelenné süllyedtek, a hatalmon lévő egyházi és világi nagybirtokosok kezén hatalmas birtokok, óriási jövedelmek halmozódtak fel. Bakócz Tamás esztergomi érsek pl. 85.000 arany évi jövedelemmel rendelkezett. Vagyonát részben azzal szerezte, hogy örökbefogadtatta magát gyermektelen, idős emberekkel, akiket arra kényszerített, hogy reá hagyják vagyonukat. Zápolyai, Báthory országrészekre terjedő uradalmak gazdái voltak. Ennek ellenére semilyen eszköztől nem riadtak vissza, csakhogy jövedelmeiket még inkább növeljék. Zápolyai pl. nem átallott fegyveres segítséget kérni a töröktől egy birtokperrel kapcsolatban. Méltó társa volt Werbőczi, aki bírói hatalmát arra használta fel, hogy rendszeresen zsarolja a peres feleket és így gyarapítsa vagyonát. II. Lajosnak úgyszólván valamennyi tanácsosa *idegen hatalmak zsoldjában állott.* Bakócz rendszeres fizetést húzott Velencétől, melynek ügynöke és kéme volt;

szolgálatai fejében járták ki neki az esztergomi érseki széket, a konstantinápolyi pátriárkai címet, s a velencei tanács helyezte kilátásba neki a pápai koronát is. Ez azonban egyáltalában nem gátolta Bakóczot abban, hogy hasonló szolgálatokat ne teljesítsen Habsburg Miksa számára, aki szintén a pápai trónnal kecsegtette.

Az uralkodóosztály pártjai dühödt harcokat vívtak a hatalomban való nagyobb részesedésért, s az anarchia teljessé vált. Találóan jegyezte meg a pápai követ: »Itt nincsenek kapitányok, itt nincs pénz, itt nincs tanács, itt nincsenek hajók, itt nincs rend.« »Ha három forint árán meg lehetne ezt az országot menteni, nem akadna három ember, aki ezt az áldozatot meghozná.«

Ilyen volt az ország állapota — az uralkodóosztály jóvoltából — amikor rázúdult a töröknek minden eddiginél hatalmasabb támadása.

A mohácsi vész

Amikor II. Szulejmán szultán hosszas készülődés után megindult Magyarország ellen s az alig védett végvárak elestek, az ország úgyszólván teljesen felkészületlen volt. A király Budára, majd Tolnára hirdetett általános gyülekezőt, az uralkodóosztály azonban a veszély nagyságát nem akarta átlátni és nem mozdult. II. Lajos sem fogta fel komolyan a helyzetet. Mikor táborba szállt, Budán hagyta udvaroncait, akik megkérdezték, hogy mivel töltsék idejüket távollétében. A király, akiről a legenda azt tartja, hogy az országos gondok miatt már ifjú korában megőszült, azt válaszolta, hogy hazatéréséig nagyon vigyázzanak kutyáira és hetenként kétszer fürdessék meg őket. Hasonlóan közömbös maradt a nemesség is: «Látta ezt az ellenség — írja egy egykorú forrás — és szabadon átlépte Magyarország határát ... Furcsa és hallatlan dolog, hogy ellenállás nélkül a török kezére adták a várakat». A pápa az országban szedett búcsú-pénzeket a védekezés céljaira átengedte a királynak. Amikor azonban a perselyeket felnyitották, alig találtak bennük pénzt; ehelyett hamis pénzek és gúnyos feliratok jelezték, hogy Magyarországon az egyház pénzszerzési módszerei a tömegek ellenállását váltották ki.

A pápai követ így írja le az eseményt: »Őfelségének (a királynak) ismét pénzre volt szüksége, s mert a pénz már napokkal ezelőtt a fele értékére süllyedt, azt akarta, hogy a szentévre gyűjtött pénz perselyeit nyissuk fel ... Felbontottuk először a budai perselyt, nem találtunk benne többet 300 forintnál ... de találtunk pénz helyett Őfelségét és bennünket gúnyoló cédulákat; például az egyiken ez állott: »Vidd a te szentévedet Rómába s hagyd itt nekünk a mi pénzünket.« Egy másik

perselyben volt 3 dénár egy csomagban ezzel a felírással: »Egyik ezek közül a pápáé, másik a bíborosé (Campeggio legátusé), a harmadik az esztergomi érseké.« Találtunk még üvegdarabokat, cserepet, hamispénzt és más ilyen haszontalanságokat. Felnyitottuk aztán az esztergomi perselyt, alig találtunk benne többet 100 forintnál ebben a rossz pénzben. Úgyhogy ennek a két városnak — melyek pedig a legjelentékenyebb városai Magyarországnak — gyüjtéséből kitűnik, hogy nagyon meg lehetünk elégedve, ha az egész szentévi gyüjtés felmenne 3—4000 forintra ebben a mostani rossz pénzben számítva. Ebből is látszik, hogy huszonöt év alatt mennyire megromlott a vallásos buzgalom ebben az országban. A legutóbbi szentévben, 1500-ban, még több mint 120.000 aranyat tett ki a gyüjtés.«

A parasztság mozgósítására, felfegyverzésére az urak nem akartak gondolni. 1526 augusztus 29-én 24—26.000 ember ütközött meg a mohácsi csatamezőn a török sokkalta nagyobb seregével. A magyar sereg egyharmada idegen zsoldosokból állott. A török 150—200 ágyúja ellenében a magyarok csak 53-at tudtak felvonultatni. A döntő pillanatban *senki sem merte a bárók közül a felelősséget vállalni* s így a magyar sereg fővezér nélkül maradt. A vezetést egy bizottságra ruházták. Az ütközet alig két óra alatt eldőlt s ezzel eldőlt tulajdonképpen az önálló magyar állam sorsa is.

Nyugaton a mohácsi csatavesztés híre nem keltett különösebb riadalmat. A közvélemény — főleg a dinasztikus kapcsolatok kiépítése óta — a Jagellókat a Habsburgok csatlósaként könyvelte el és a vereséget úgy tekintette, mint a Habsburg nagyhatalomra mért csapást. Az európai politikában kialakult egy Habsburg-ellenes blokk, mely attól sem riadt vissza, hogy a törökkel szövetkezzék. A franciák «legkeresztényibb» királya 1525-ben felvette a kapcsolatot a szultánnal és tőle kért segítséget a Habsburgok ellen. Ugyanő hozta létre 1526-ban a cognaci ligát, melynek a pápa és Velence is tagja volt.

A Jagellók állandóan sürgették a német birodalmi rendeknél a segélynyujtást. A Habsburgok azonban a nemrég ölükbe hullott, újonnan felfedezett Amerika kifosztásával voltak elfoglalva. Minthogy a világkereskedelem útja különben is eltolódott, a töröknek a Balkánról, a Levantéról való kiszorításához már nem fűződött különösebb érdek. Magyarország bukása csak a hanyatló Velencét érintette súlyosan. A velencei patriciusok azonban tisztában voltak az erőviszonyokkal s követeik a győzelem alkalmából üdvözlő látogatást tettek a szultánnál.

A mohácsi csatamezőn elesett a király, néhány főpap és báró s a magyar sereg színe-java, 15.000 ember. Nem sokkal a győzelem után a szultán kivonult az országból s a vereség következményei egyelőre alig voltak láthatók. Az uralkodóosztály azonban

továbbra sem tett semmit a belső anarchia felszámolására és a török fenyegetés elhárítására. Az uralkodóosztály ezzel előkészítette az utat a török és német hódítás számára. *Így következett 1514-ből Mohács, a független magyar állam bukása.*

»1514 — nagy forduló a magyar történelemben. A parasztforradalom bukásával kerül nyeregbe teljesen a feudális reakció, 1514-nek a következményei — Mohács, a török iga, a német rabság.« (*Andics Erzsébet* elnöki zárószava *Molnár Erik:* »A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig« c. könyvének vitájában, Társadalmi Szemle 1950. májusi szám, 399. old.).

IV.

FÜGGETLENSÉGI HARCOK A TÖRÖK- ÉS HABSBURG-HÓDITÁS KORÁBAN (1526—1711)

1. A MAGYAR ÁLLAM HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA

A magyar nép középkori történetének egyik legjelentősebb fejezete volt Hunyadi Mátyás kísérlete a központosított monarchia megteremtésére. Magyarországon, majd a 16. században Ausztriában, elsősorban a törökök elleni védekezés érdekei tűzték napirendre a központosított állam kialakítását, éppen úgy, mint Oroszországban a mongolok és más keleti népek elleni védekezés szükségessége.

Mátyás kísérlete nem volt hosszúéletű, a magyar központosított monarchia nem tudott fennmaradni a török és a Habsburg-birodalom között. Mátyás halála után a feudális anarchia erői lettek úrrá az országon.

A feudális elnyomás ellen, a kormányzási válsággal küzködő földbirtokososztály ellen, az ország függetlenségét fenyegető török hódítás ellen fegyvert fogott a dolgozó magyar nép. De a parasztokkal szemben — ellentéteiket félretéve — összefogtak az összes feudális erők ; az 1514. évi parasztháború elbukott. A parasztháború leverését a nemesség kegyetlen, vérengző bosszúállása követte. Ezzel az uralkodóosztály kikapcsolta az egyetlen erőt, amely megvédhette volna az ország függetlenségét. A központosított monarchia bukásával uralomra került feudális reakció hatalmát a parasztság »örökös« röghözkötésére használta fel. A központosított monarchia bukásának, a magyar parasztháború

leverésének egyenes következménye a mohácsi katasztrófa lett.

A mohácsi csatában elveszett Magyarország függetlensége. Az önálló magyar állam megsemmisült, hazánk földje idegen hatalmak csataterévé lett. Megkezdődött a magyar nép küzdelme függetlenségéért a 150 évig tartó török hódítás és a 400 esztendős német uralom ellen.

A feudális anarchia erőinek megnövekedése és az állam három részre szakadása

A magyar uralkodóosztály nem ismerte fel a mohácsi vész jelentőségét, nem tudta levonni tanulságait. A pusztító, fosztogató törökkel szemben csak a parasztság tanúsított ellenállást; az urak megvárták, míg Szulejmán szultán seregével kivonul az országból, s ekkor királyválasztó országgyűlésre jöttek össze Fehérvárra. Itt a főurak egyrésze és a köznemesek a leggazdagabb magyar nagybirtokost, *Zápolya János* (1526—1540) erdélyi vajdát emelték trónra, a főurak másik csoportja a pozsonyi országgyűlésen *Habsburg Ferdinánd* (1526—1564) osztrák főherceget, V. Károly német-római császár öccsét választotta királlyá.

A két király között csakhamar kitört a háború. Ferdinánd megindította zsoldosait Magyarország meghódítására. János tehetetlen uralkodónak bizonyult, nem tudta megvédeni a Habsburgokkal szemben az országot, sorozatos csatavesztések után kénytelen volt Lengyelországba menekülni. A magyar parasztháború vérbefojtója nem számíthatott a nép segítségére, menekülése után pedig még nemesi hívei is nagyrészt elhagyták. Csak idegen hatalmak segítségében reménykedhetett.

Ferdinánddal vívott küzdelmében János V. Károly ellenfeléhez, I. Ferenc francia királyhoz fordult segítségért. A szövetség János és I. Ferenc között létre is jött, de Magyarország csak mellékhadszíntere, puszta függvénye lett a nyugati hatalmak küzdelmeinek. Miután János a franciáktól tényleges segítséget nem kapott, I. Ferenc keleti szövetségeséhez, a török szultánhoz fordult támogatásért. Elismerte Szulejmán szultán fennhatóságát és kézcsókkal fogadott neki hűséget a mohácsi csatamezőn (1529). Zápolya János, a Dózsa-féle parasztháború leverője, a magyar nép ellensége, az önálló magyar államot elpusztító török hódítók szolgája lett.

A török szultán segítségével az ország *nagyobbik*, keleti fele újból János kezére került, nyugati része továbbra is Habsburg-

uralom alatt maradt. A két király és párthíveik állandó háborúban álltak egymással. A központi hatalom lehanyatlott, egész országrészekben nem a király, hanem az ottani nagybirtokos uralkodott. A köznemesek, miután a király nem nyujtott nekik védelmet a főurak ellen, kénytelenek voltak egyre inkább valamelyik nagybirtokos úr szolgálatába állni. Ugyancsak a főurak szolgálatába szegődött a török elől menekülő, birtokait vesztett nemesség egyrésze is. Igy új virágzásnak indult a *familiaritás* intézménye. A központi hatalom hanyatlása, a feudális anarchia erőinek megnövekedése teljesen kiszolgáltatta a jobbágyokat a földesurak önkényének. Napirenden voltak az erőszakos birtokfoglalások, s a főurak valóságos magánháborúkat vívtak egymással a jobbágyfalvak, egyes uradalmak birtoklásáért. A leggazdagabb középbirtokos nemesek hatalmas küzdelmeket vívtak egymás ellen a mohácsi vész idején kihalt oligarcha-családok birtokaiért. Ezekben a küzdelmekben csalás, árulás, rablás, orgyilkosság mindennapossá váltak. A királyok és a feudális urak egymás elleni harcaiba többször beavatkoztak német zsoldosok és török segédcsapatok is. A törökök gyakran egész falvak lakosságát hurcolták el rabszolgának Kis-Ázsiába, Ferdinánd zsoldosai pedig még a törököknél is kegyetlenebbek voltak. Igy a magyar jobbágy szemében nem volt nagy különbség a főurak magánseregei, a törökök és a németek között: közeledésük hírére menekült, ki merre látott. A feudális anarchia megnövekedése, a törökök és németek garázdálkodása az egész ország fejlődését gátolta, elsősorban mégis a parasztságot fenyegette pusztulással. A földért és a jobbágyok fölötti uralomért egymással harcoló birtokos urak teljesen elhanyagolták az ország védelmét az idegen hódítókkal szemben.

Miután egyik király sem tudott leszámolni a másikkal, hosszú tárgyalások után megegyezés jött létre közöttük. A Váradon megkötött béke (1538) szerint János halála után az egész ország Ferdinánd uralma alá jutott volna.

A váradi békét egyik király sem akarta megtartani. Ferdinánd nem tett eleget a békében ráháruló kötelezettségnek, nem védte az országot a török ellen. János megnősült és miután fia született, esze ágában sem volt országát Ferdinándnak átengedni.

A török birodalom is fellépett a váradi béke végrehajtása ellen. Szulejmán szultán attól tartott, hogy az egész ország egyesült ereje komoly akadálya lenne a török hódításnak. Ezért János halála után nagy sereggel jött Magyarországra; színleg János fiának, a csecsemő *János Zsigmond*nak örökségét akarta biztosítani, valójában azonban újabb hódításra készült. Csellel elfoglalta

Budát, az ország fővárosát (1541), és úgy rendelkezett, hogy az ország középső része ezentúl közvetlenül török uralom alatt álljon. Ezzel a magyar állam három részre szakadt.

A három részre szakadt országban állandósult a háború. A török és német megszállás pusztításait a feudális anarchia veszedelmei tették még nagyobbakká. A következő 150 évben a magyar népnek még az eddigieknél is súlyosabb szenvedés jutott osztályrészül. Egyre fokozódó földesúri elnyomással, török és német hódítással szemben kellett küzdenie fennmaradásáért.

A török hódítás

Az Alföld legnagyobb része és a Dunántúlnak a Balatontól délre eső fele mintegy 150 évre török uralom alá jutott. A török terjeszkedését csak Nyugat-Dunántúl és a Felvidék viszonylag városiasabb területein sikerült megállítani. A török hódítás rendkívüli mértékben hátráltatta a magyar társadalom és állam fejlődését. Az egész nép energiáinak nagy részét a török által meg nem szállt területen is a török ellen való védekezés kötötte le. Az ország török uralom alá került része pedig állandó pusztulásnak volt kitéve.

A török uralom alá jutott területről a földesurak elmenekültek Habsburg-Magyarország vagy Erdély területére. Ez azonban alapjában nem javított a jobbágyok helyzetén.

A török állam lényegében feudális jellegű volt, de szervezete, felépítése erősen különbözött az európai feudális államokétól. Törökországban *katonai despotizmus* uralkodott. A birodalom feje, a *szultán* élet és halál ura volt. Az uralkodóosztályhoz tartozó magasrangú katonákat, papokat, tisztviselőket, úgy mint a többi feudális államban, a jobbágysorba taszított parasztok és a leigázott népek tartották el.

Hazánk török uralom alá jutott területén a dolgozóosztályt a volt magyar jobbágyok alkották. Ezeket a törökök *rájának* nevezték és éppúgy lenézték és kizsákmányolták, mint azelőtt a magyar földesurak. A magyar jobbágyok mellé a török időkben a Balkánról sok délszláv jobbágy költözött be. Ezeknek a helyzete semmivel sem volt jobb a magyarokénál, sőt életmódjuk még szegényesebb volt, annyira tönkretette őket a hosszú török uralom. A magyar és délszláv jobbágy számára tehát alig jelentett könnyebbséget, hogy a magyar földesúr elmenekült. Régi földesura helyébe új, gyakran még kegyetlenebb urat kapott.

A török birodalomban minden föld a szultáné volt. Ő adományozta a birtokokat katonáinak, a *szpáhik*nak. A tulajdonos azonban a birtokadományozás után is a szultán maradt, és ő akkor vette vissza a földet, amikor akarta. Gyakran megtörtént, hogy Magyarországon szolgáló szpáhijának néhány év mulva a Balkánon vagy Kis-Ázsiában adott birtokot.

A török földesúr tehát soha nem tudhatta, hogy meddig marad az övé az a falu, amelyet a szultán neki adott. Igyekezett ezért minél több hasznot húzni jobbágyaiból és egyáltalában nem törődött azzal, hogy jobbágyai képesek-e viselni a rájuk rótt terheket.

A jobbágy terheit sokféle állami adó növelte. Legterhesebb köztük a fejadó, a *harács* volt. Ezt minden jobbágy fizetni tartozott. De a rendszeres adókon kívül is felhasználtak minden alkalmat az adóztatásra (esküvő, haláleset, stb.). Nagyon sokan nem tudták megfizetni a különböző adókat és az adószedőktől való félelmükben elbujdostak. Az adószedő, a *defterdár* ilyenkor a szomszédokon hajtotta be az elbujdosottak adóját is.

A jobbágy a török bíróságon sem talált védelmet, mert kedvező ítéletet csak a *kádi* megvesztegetésével lehetett elérni.

A jobbágyok nem tudták elviselni az egyre fokozódó terheket. Sok falu lakossága teljes egészében elmenekült. A török terület nagyrészén felhagytak a földműveléssel és visszatértek az állattenyésztéshez, mert ha menekülni kellett, állataikat legalább magukkal vihették. A török uralom alá jutott terület földje így elvadult, a szántóföldek helyét szikesek, mocsarak, erdők, homokbuckák lepték el.

Az általános pusztulást fokozták még az időnként megismétlődő hadjáratok. A hódító hadjáratok egyben rabszolgaszerző vállalkozások is voltak : soktízezer magyar parasztot hurcoltak el a törökök és tatárok, a konstantinápolyi rabszolgapiacra vagy Kis-Ázsiába. A török az uralma alatt álló területen is épúgy pusztított, fosztogatott, mintha ellenséges terület lett volna ; a császári csapatok pedig a török területen élő magyar jobbágyot ellenségnek tekintették.

A régi magyar földesurak megkövetelték, hogy török uralom alatt élő jobbágyaik tovább is adózzanak nekik, és ha a jobbágyok ezt elmulasztották, fegyvereseiket küldték az adó behajtására. Így, amit a török földesúr meghagyott, azt a volt magyar földesúr emberei dúlták fel.

A török terület külső képe megfelelt a lakosság nyomorúságos anyagi helyzetének. A jobbágyok szegényes viskókban, földbevájt putrikban laktak, a városok kőépületei omladoztak, pusztultak. A török nem javította ki a düledező épületeket, és alattvalóinak sem engedte meg sem az új építkezést, sem pedig a régi épületek helyreállítását. Csak a török előkelőségek építtettek néhány mecsetet, minaretet, fürdőt a városokban.

A falusi jobbágyok helyzeténél jóval kedvezőbben alakult a nagy alföldi *parasztvárosok* (Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Hódmezővásárhely stb.) lakóinak élete. Ezeket a mezővárosokat a szultán magának tartotta meg (ú. n. *khászbirtokok*), és hogy rendszeres jövedelmet biztosítson magának, gondoskodott arról,

hogy az itt élő népet ne adóztassák olyan kíméletlenül, mint a szpáhibirtokon élő jobbágyokat. A szultáni városok háború idején is sokkal inkább biztonságban voltak, mint a többi települések; a török katonaság nem merte úgy pusztítani őket, mint a jobbágyfalvakat. A szpáhi, a defterdár sanyargatása, a háborúk pusztításai elől ezért sokan a szultáni városokba menekültek.

Az alföldi mezővárosok népessége így megduzzadt. A lakatlanná vált falvak és puszták földjét a városhoz csatolták, művelésükre a városból jártak ki a parasztok. Gyakran hosszabb ideig is kinn maradtak a pusztán és csak az ellenség közeledésekor vagy télre húzódtak vissza a városba. Ezekből a törökkori pusztákból fejlődött ki később a mai alföldi tanyarendszer.

A szultáni városokban a magyar nagybirtokosok elmenekülése után az itt élő parasztok maguk vették kezükbe városuk igazgatását. Ezeknek az alföldi mezővárosoknak az élete a török uralom alatt viszonylag kedvezően alakult, mert ha pontosan megfizették az adót, a szultán nem avatkozott be belső ügyeikbe.

A város ügyeit a városi tanács intézte. A tanács tagjai a vagyonos gazdák, a *civisek* közül kerültek ki. Ezek már maguk nem vettek részt a termelőmunkában, hanem idegen munkaerőt zsákmányoltak ki. Legtöbbjüknek hatalmas gulyái voltak: vagyonukat elsősorban marhakereskedelemmel szerezték.

A városok környékén nagyméretű állattenyésztés és fejlett szőlőművelés folyt. Az önálló kisbirtokos-gazdák mellett sok pásztort és mezei munkást találunk, akik teljesen nincstelenek voltak és csakis munkaerejük árubabocsátásából tartották fenn magukat.

A parasztvárosok lakosságában tehát jelentékeny differenciálódás ment végbe. Bár a földesúrral szemben egyformán jobbágyok, a városon belül pedig egyformán polgárok voltak, társadalmi helyzetüket elsősorban vagyonuk szabta meg. Ez a tény az alföldi parasztvárosainkban a számos gátló tényező ellenére meginduló polgárias fejlődést bizonyítja.

A Habsburg-Magyarország

A Habsburgok uralma a régi Magyarországnak alig egyharmad részére, a nyugati területekre és a Felvidékre terjedt ki. Habsburg-Magyarország Ferdinánd országai között alárendelt szerepet játszott. Csak azért ragaszkodtak birtokához a Habsburgok, mert többi országaikat, az osztrák és cseh tartományokat és a német-római császárságot védte a török betörések ellen.

Az ország nyugati területeinek és a Felvidéknek Habsburg-uralom alá kerülése azzal a veszedelmes következménnyel járt, hogy Magyarországnak ez a része önállóságát elveszítve, egy nagy középeurópai birodalom része lett. A feudális kiskirályokkal szemben a központosított monarchia, a birodalmi érdekek szolgálatában, idegen dinasztia alatt jött létre, s így a központosított monarchia a magyar történelemben nem a nemzeti fejlődést előmozdító, hanem azt gátló tényezővé vált.

Habsburg Ferdinánd belpolitikájának alapvető célkitűzése a rendek hatalmának visszaszorítása, a központosított monarchia megvalósítása és Magyarország önállóságának felszámolása volt. Az osztrák hercegségek, Csehország és Magyarország egységes kormányzására *központi kormányhivatalokat* állított fel. Az új kormányhivatalok: az udvari tanács, az udvari kancellária, a pénzügyekkel foglalkozó udvari kamara és a haditanács a királyi udvarban, Bécsben és Prágában működtek. Ezeknek voltak alárendelve a magyar önállóság látszatának megőrzésére hivatott *magyar kormányszékek:* a magyar kancellária, a helytartótanács, a pozsonyi és a szepesi kamara. Katonai kérdésekben a Habsburgok még a látszat megóvására sem törekedtek: a bécsi haditanács közvetlenül rendelkezett a magyarországi katonasággal.

Igy az ország önállósága elveszett. Maguk a nagybirtokos főurak is — akik saját birtokaikon szinte korlátlan hatalommal uralkodtak — egyre kevésbbé szólhattak bele az ország kormányzásába. A legfontosabb kérdésekben, mint a hadüzenet, békekötés, szövetség más országokkal, meg sem kérdezték őket. Az országgyűléseken a magyar állam önállóságát ért számtalan sérelem közül alig néhánynak az orvoslását igérte meg a király, ezt is csak azért, hogy a rendek megszavazzák az adót; s ha megszavazták, igéretét nem tartotta meg. A központi kormányhivatalok a király nevében egyre sűrűbben módosították az országgyűléseken alkotott törvényeket is.

A magyar nemesek mégsem léptek fel az ország függetlenségének megcsorbítása, az idegen hatóságok uralma ellen, mert a Habsburg-uralom biztosította jobbágyaik fölötti hatalmukat, lehetővé tette a parasztság egyre fokozódó elnyomását és kizsákmányolását. Ezenfelül abban is reménykedtek, hogy a Habsburgok többi tartományaik erejét is igénybevéve, ki fogják verni a törököt az országból. A Habsburg uralkodók valóban bizonyos mértékben védelmet is nyujtottak a török terjeszkedéssel szemben, de megelégedtek a török megállításával; kiűzése érdekében hosszú időn át semmit sem tettek.

Habsburg-Magyarország lakosságának a Habsburg-iga elleni védekezés mellett a török terjeszkedés elleni harc volt a legéletbevágóbb kérdése. A török hódítás ugyanis nem állt meg Buda elfoglalásával. A következő években sorra elestek a Buda környékén még magyar kézen levő várak is (Fehérvár, Esztergom, Nógrád, Hatvan stb.). A török terjeszkedését csak újabb erődítmények, Habsburg-Magyarország határán emelt *végvárak* építésével lehetett megállítani. Ezeknek a végváraknak a felépítését, karbantartását, javítását, gyakran még védelmét is a jobbágyok és familiárisok látták el. Emellett állandóan szükség volt a Habsburg-birodalom többi országainak segítségére is.

A törökök elleni harcban — minden külföldi segítség mellett — az oroszlánrész a magyar végvári vitézeknek jutott. Ezeknek legnagyobb része a törökök vagy a földesurak elől menekült jobbágyokból és szegény nemesekből került ki. Hazájuk földjét védelmezték az idegen hódítók támadásaival szemben, ezért tudtak olyan eredményesen harcolni ellenük. A legkiválóbb végvári vitézek, a legbátrabb bajvívók hírneve messze földön elterjedt. Büszkén emlékezünk meg a katonai erények e kitűnő képviselőiről, *Thury György* palotai, majd kanizsai kapitányról, aki számos győzelme után a százszoros túlerő elleni harcban esett el, vagy *Bornemissza János*ról, aki mindenben Thury Györgyöt követte, és olyan szegényen is halt meg, mint példaképe. Büszkék vagyunk arra a sokezer végvári vitézre, közkatonára, akik hosszú éveken át, gyakran fizetés nélkül, éhezve, nyomorogva, lerongyolódva állandó harcban védelmezték hazánkat.

A végbeli vitézek várvédő harcai a török hódítók elleni honvédő háború legdicsőségesebb küzdelmei közé tartoznak. Ezekből a küzdelmekből a dolgozó nép, nemre és korra való tekintet nélkül, szintén kivette a részét a végváriak oldalán.

Így védte meg *Jurisich Miklós* 1532-ben *Kőszeg*et a várba szorult néhányszáz vasmegyei paraszt segítségével, Szulejmán szultán Bécs ostromára indult százezres seregével szemben, míg a török ellen hadbaszállt hatalmas német birodalmi sereg tétlenül állomásozott, majd feloszlott a magyar határon.

Ugyancsak a végvári vitézek és a dolgozó nép közös harca tette lehetővé 1552-ben *Eger* várának védelmét három török sereg együttes támadása ellen. A várfalakon a férfiak mellett ott küzdöttek az egri nők is *Dobó Katalin* vezetésével. Amikor más fegyverük már nem volt, forró vizet, égő szurkot öntöttek,

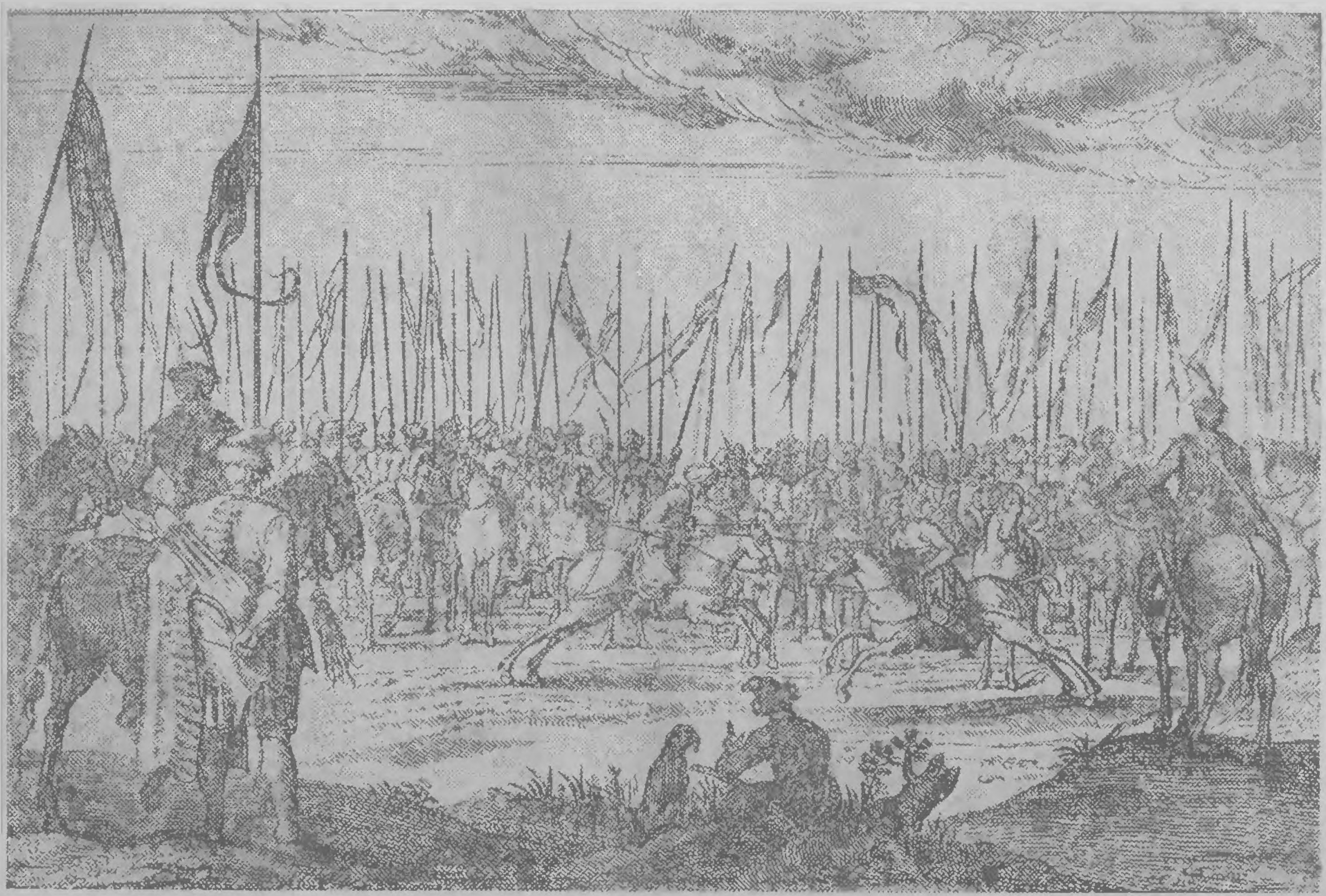

Párviadal magyar és török vitéz között

köveket dobáltak az ostromló törökök fejére. Eger sikeres védelme több vármegye népét mentette meg a török rabságtól.

A végvári katonák nemcsak győzelmes várvédő harcokat vívtak, hanem a hősi önfeláldozásnak is felejthetetlen példáit nyujtották. Így *Szondi György*, a jobbágyból lett kapitány, akit a budai basa legcsábítóbb ígéretei sem bírtak rá a megadásra: mindhalálig védte *Drégely* várát (1552); vagy *Zrínyi Miklós*, aki *Szigetvár* hősi védelmével hónapokra lekötötte Szulejmán szultán Bécs ellen induló seregét (1566). Zrínyi és katonái mind egy szálig elestek, de hősi haláluk nem volt hiábavaló: hosszú időre ez volt a török birodalom utolsó nagy hódító vállalkozása; Zrínyiék hősi önfeláldozása közel 100 évre megmentette a nyugati országokat a török hódító hadjáratoktól.

Magyar lovaskatona a 16. században

A végvári vitézek életének és hősi harcainak a korszak legnagyobb magyar költője, *Balassi Bálint* állított maradandó emléket verseiben.

A magyar nép és a vele együtt harcoló csehek, lengyelek, románok, délszlávok, németek és osztrákok hősi küzdelme megállította a 16. század derekán a török birodalom egész Európát fenyegető terjeszkedését.

Az erdélyi fejedelemség

János Zsigmond (1540—1571) országa, a későbbi erdélyi fejedelemség Erdélyből és az Alföld keleti megyéiből, az ú. n. *Részek*ből állt. Amíg az ország középső részén és Budán a török volt az úr, a kelet felé terjeszkedő Habsburg-birodalom nem tudta huzamosabb ideig kiterjeszteni hatalmát az erdélyi fejedelemségre. Így lett Erdély alapja és kiindulópontja 16—17. századi nemzeti függetlenségi harcainknak. Ezért joggal tekinthetjük a

Várostrom a 17. században

különálló Erdélyt a török és Habsburg hódítás előtti magyar állam folytatásának.

Az erdélyi fejedelemség nem volt teljesen független állam. Keletről, délről és nyugatról egyaránt török, vagy a töröktől függő terület határolta, ezért az erdélyi fejedelem elismerte a szultán fennhatóságát, rendszeres évi adót fizetett neki, és a török beleegyezése nélkül nem indíthatott háborút, nem köthetett szövetséget más országokkal. Belső ügyeiben a fejedelemség önálló volt.

A fejedelem gyakran hívta össze országa rendjeit fővárosába, *Gyulafehérvárra*, országgyűlésre. Az országgyűlésen a Részek birtokos nemes urai mellett az erdélyi három kiváltságos »nemzet« (a magyar, a székely és a szász) követei vettek részt. A magyar, a székely és a szász »nemzet« természetesen a magyar *nemeseket*, a székely *előkelőket* és a *vagyonos* szász polgárokat jelentette; a magyar és román jobbágyoknak, a szász városi plebejusoknak és falusi parasztoknak, valamint a közszékelyeknek országgyűlési képviseletük nem volt.

Az országgyűlésen a megjelent rendek jóváhagyták a fejedelem intézkedéseit, megszavazták az adót; a fejedelem akaratával nagyon ritkán szálltak szembe. Igy az erdélyi fejedelem hatalmát alattvalói alig korlátozták.

Az erdélyi társadalom fejlődése a magyarországiéhoz képest elmaradott volt. A jobbágyság intézménye a fejedelemség megalakulása előtt csak a Részekben és Erdély magyar megyéiben vált általánossá. A székely és szász székek területén a jobbágyság általánosulása évszázados fejlődés után, a fejedelemség megalakulása idején következett be.

A szász városi polgárok adófizetésre kényszerítették a falusi szabad parasztokat, és így olyanforma viszony alakult ki a városok és a környékükön lakó falusi parasztok között, mint amilyen a magyar nemesek és jobbágyaik között volt.

A székely előkelők, a primorok és lófők a fejedelem segítségével leverték a jobbággyá tett közszékelyek felkelését (1562), és bár a közszékelyek felkelései régi szabadságuk visszaszerzéséért egymást követték, a jobbágyrendszer Székelyföldön is általános lett.

Ilyen politikai és társadalmi viszonyok között élt az erdélyi fejedelemség népe. A magyar állam három részre szakadása nekik is sok szenvedést, nagy nyomorúságot hozott, de sorsuk még mindig kedvezőbb volt, mint akár Habsburg-Magyarország, akár a török uralom alá került országrész lakosságáé.

Mind a Habsburg-uralom alatt álló országrészből, mind Erdélyből kiindulva több kísérlet történt az ország egyesítésére. Igy még a fejedelemség önálló életének első éveiben János Zsigmond gyámja, *Fráter György* kísérelte meg Magyarország és Erdély egyesítését Ferdinánd uralma alatt. Hosszas tárgyalások után 1551-ben a király zsoldosai meg is szállták Erdélyt. Ekkor Fráter György a szultán haragját ajándékokkal akarta megenyhíteni, ezért Ferdinánd zsoldosai árulónak tartották és Ferdinánd beleegyezésével meggyilkolták. Több évig tartó háború következett: a törökök sok magyar várat elfoglaltak, többek között Szolnokot és Temesvárt, és visszahelyezték János Zsigmondot Erdély fejedelmi székébe (1556).

János Zsigmond halála után a legvagyonosabb tiszántúli nagybirtokos urat, *Báthory Istvánt* választották az erdélyiek fejedelmükké (1571—1576). Báthory jó hadvezér és tehetséges politikus volt. Arra törekedett, hogy egész Magyarországot uralma alatt egyesítse. Csakhamar lengyel királlyá választották (1576—1586). Mint lengyel király is sokat foglalkozott Erdély és Magyarország ügyeivel, de meghalt, még mielőtt hozzákezdhetett volna török- és Habsburg-ellenes terveinek végrehajtásához.

A jobbágyok kizsákmányolásának fokozódása Habsburg-Magyarország és az erdélyi fejedelemség területén

Az önálló magyar állam bukása után nemcsak a török uralom alá jutott területeken, hanem Habsburg-Magyarországon és Erdélyben is egyre romlott a parasztság helyzete, egyre fokozódott a jobbágyság kizsákmányolása; földesúr és jobbágy életmódjában, egymáshoz való viszonyában lényeges változás következett be.

A nagybirtokosok már nem elégedtek meg annyi gabonával, amennyire nekik maguknak és házuk népének szükségük volt, hanem arra törekedtek, hogy birtokaik gabonaterméséből fölösleg álljon rendelkezésükre, és ezt a gabonafölösleget a piacon értékesítették. A nagybirtok tehát kezdett árutermeléssel foglalkozni. A piacra kerülő gabona fogyasztói elsősorban az országban tartózkodó császári zsoldosok voltak. A gabonavásárlás a kincstár részéről leginkább hitelbe történt, s az udvar egy-egy nagybirtok zálogbaadásával vagy átengedésével törlesztett. Az idegen katonaság élelmezése tehát igen jövedelmező üzletnek bizonyult a földbirtokos számára. Ezért a birtokososztály a ga-

bonafölösleg növelésére, az árutermelés fokozására törekedett. A nagybirtok gazdálkodásának súlypontja — különösen Habsburg-Magyarország területén — mind nagyobb mértékben a majorsági földeken folyó piaci termelésre helyeződött át.

A majorság a földesúri birtoknak saját kezelésben levő része, megművelése a jobbágyok robotmunkájának igénybevételével történik. A majorsági föld, az allodium kezdetben kicsiny, legtöbbször két jobbágytelekkel egyenlő. Az első adatok a majorsági föld kiterjesztéséről a 15. századból maradtak ránk. De a majorsági föld kiterjesztése még a 16. század elején is ritkán fordul elő, csak a mohácsi vész után, az állandó háborúskodás okozta konjunktúra következtében válik gyakoribbá. (A háborús konjunktúra elmúlásával, a 17. században, a majorsági gazdálkodás ismét lehanyatlott.)

A termelés növelésére a nagybirtokosok egyre újabb majorságokat létesítettek és a már meglevőket a jobbágyföldek, közös legelők stb. rovására kiterjesztették. A felduzzadt urasági szántóföld megművelésére mind fokozottabb mértékben vették igénybe a jobbágyok robotmunkáját, messze túlhaladva az 1514-i törvényben előírt heti egy napot.

»Szűntelen, majd végnélkül úr dolgában vagyunk, ha hétfőn elmegyünk, szombaton megyünk haza és így majd minden héten megyünk. Egy végben három-négy hétig is oda voltunk magunk kenyerünkön, még szidnak, ha kenyeret kértünk« — panaszolták az ugocsai jobbágyok.

»... mikor kaszálásnak ideje eljő, annyi törvénytelen kaszálás van rajtunk, ki miatt ... mind a mezőségre futnak ... mikoron a szántásnak ideje eljő, annyi törvénytelen szántást tétetnek velünk, hogy még ökrök is halnak meg miatta« — írják az iharosi jobbágyok.

A majorsági gazdálkodás elterjedése a nagybirtokok egy részén (mintegy 10—15%-án) kétségtelenül jelentett egy lépést előre a magyar gazdasági élet fejlődésében, de ugyanakkor a jobbágyok tömegei számára a robotnak szinte elviselhetetlen megnövekedését, a parasztság további elnyomorodását hozta magával.

A röghözkötött jobbágyra nehezedett az 1514-i törvényben előírt szolgáltatásokon, az egyházi tizeden és az állami adón, valamint az önkényesen többszörösére emelt robotkötelezettségen felül a várépítésnél követelt, rendesen több hétig tartó ingyenmunka is. Emellett a folytonos háború, török rablók támadása, német zsoldosok fosztogatása tette szinte elviselhetetlenül nehézzé a jobbágyok életét. Sokan tönkrementek és telküket veszítve zsellérekké lettek.

A folytonosan növekvő feudális kizsákmányolással szemben a jobbágyok senkitől sem várhattak segítséget. A parasztság

Magyar paraszt és parasztasszony 1600-ból

egyre fokozódó ellenállása ugyan arra kényszerítette a földesurakat, hogy országgyűléseken foglalkozzanak a jobbágyok szabad költözködésének kérdésével, azonban a nemesség érdekét szolgáló törvény a jobbágy költözését földesurának engedélyétől tette függővé. A földesúr pedig nemcsak hogy nem engedte el birtokáról a jobbágyot, hanem számtalan megalázó rendszabállyal tette életét még nehezebbé. Így például egyes megyékben a csizmaviselést, másutt a dohányzást tiltották meg a parasztoknak stb.

Az úri elnyomással szemben a jobbágyok csak szökéssel vagy fegyveres felkeléssel védekezhettek. A 16—17. században, kihasználva az állandó háborúskodás okozta zavarokat, a magyar jobbágyság jelentékeny része állandóan mozgásban, illetőleg szökésben volt. A szökés azonban csak az egyén számára hozhatott jobb körülményeket, és általában csak egyik földesúrnak a másikkal való fölcserélését jelentette ; a szökevény jobbágyoknak csak kis része költözött városokba, vagy állt be a végvári vitézek sorába. Az elnyomott parasztttömegek a nyomorúságukból kivezető utat a fegyveres jobbágyfelkelésekben látták.

A főurak magánseregei és a fontos várakat megszállva tartó német zsoldosok miatt nem kerülhetett sor a Dózsa-féle parasztháborúhoz hasonló méretű forradalmi megmozdulásra. Kisebb, egyes uradalmakra vagy megyékre kiterjedő jobbágyfelkelések azonban nagy számmal voltak. Ezek az antifeudális jellegű mozgalmak legtöbbször vallási köntöst öltöttek és a *reformáció* néven ismert széleskörű társadalmi mozgalom forradalmi balszárnyát alkották.

2. ANTIFEUDÁLIS MOZGALMAK ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK FÜGGETLENSÉGI HARCAI

A reformáció Magyarországon. Parasztfelkelések a 16. században

Engels megállapítása szerint a német reformáció az európai polgárság feudalizmus elleni nagy harcának első döntő ütközete volt. (Marx—Engels; Válogatott Művek. II. kötet. 98. old.) A magyar reformáció ennek az ütközetnek sajátos magyar viszonyok között megvívott része. Ugyanúgy, mint Németországban, hazánkban is megtaláljuk a reformáció mérsékelt, polgári irányzatait és a középkori eretnekmozgalmak balszárnyának hagyományait folytató népi reformációt. A magyarországi reformáció

jellemző sajátossága, hogy a mérsékelt, polgári irányzatok — városi polgárságunk fejletlen volta miatt — nagyon hamar nemesi vezetés alá kerültek ; továbbá, hogy a népi reformáció terjedése — ellentétben Németországgal — csak a magyar parasztháború veresége után indult meg, s ezért nem válhatott egy országos méretű forradalmi megmozdulás harci ideológiájává.

A reformáció Magyarországon is a katolikus egyház reformjának követelésével kezdődött meg, s a katolikus egyház és a pápa elleni harcban a reformáció valamennyi irányzata részt vett. Jobbágyok és földesurak, szegény városlakók és gazdag polgárok egyre nagyobb számmal fordultak szembe a római pápával és a katolikus egyház kizsákmányoló szervezetével. Amikor a Rómában járt zarándokok a pápa feleségéről és gyermekeiről beszéltek honfitársaiknak, amikor a főpapi székeket betöltő urak csak a jövedelmet vágták zsebre, amikor pénzen minden bűn bocsánatát meg lehetett vásárolni, amikor az egyházi vagyon állandóan és minden képzeletet felülmúlva növekedett, egyre több ember előtt lett nyilvánvaló, hogy a katolikus egyház tulajdonképpen nemzetközi kizsákmányoló szervezet, rendkívül jövedelmező üzleti vállalkozás. Nem emelte az egyház tekintélyét az a szolgalelkűség sem, hogy a pápa még írni-olvasni sem tudó kisgyermekeket is hajlandó volt érseki vagy püspöki székbe emelni, csakhogy kedvében járjon egyes világi hatalmasságoknak. A műveletlen, erőszakoskodó papok, henye, dorbézoló szerzetesek különösen a szegény nép előtt tették gyűlöletessé a római egyházat. Sokat tett a katolikus egyház leleplezésére Magyarországon az a tény, hogy a pápa, bár az országból tekintélyes jövedelmet húzott, mégsem nyujtott komoly segítséget a török elleni harcban, sőt csatlakozott a franciák, a velenceiek és a törökök Habsburg-ellenes szövetségéhez. Ilyen körülmények között a földesurak, városi polgárok és a dolgozó nép egyre nagyobb tömegei csatlakoztak a pápával és a katolikus egyházzal szembeforduló reformáció valamelyik irányzatához.

A reformáció Magyarországon a Mohács előtti években jelent meg a legfejlettebb városokban ; elterjedése az egész országban a Mohács utáni évtizedekben ment végbe.

A nemesség legnagyobb része csatlakozott a mérsékelt reformációhoz : lutheránus vagy református lett. A katolikus egyházzal való szembefordulásukat a főurak arra használták fel, hogy elvegyék az egyházi nagybirtokot ; a kisnemesek ugyanekkor a falusi plébániák földjét szekularizálták. A megalkuvó lutheránus és református papok a protestáns egyházak védőit

látták a reformációhoz csatlakozó földesurakban és az új egyházakat mindinkább a feudális rend fenntartásának szolgálatába állították.

A városi polgárság a 16. század folyamán szakított a katolikus egyházzal és teljes egészében csatlakozott a reformációhoz. A patriciusok és a céhpolgárok a mérsékelt irányzatok hívei lettek, a szegények között azonban sokan a népi reformáció mellé álltak.

A népi reformáció híveinek, az anabaptistáknak forradalmi megmozdulása volt a már említett *besztercebányai sztrájk és bányászfelkelés* 1525-ben, a nagy német parasztháború évében. Ez volt az első fegyveres munkásfelkelés Magyarországon. Besztercebányán és a szomszédos bányavárosokban 1526 tavaszán 4000 bányász követelte bérének fölemelését és a bérnek jó pénzben való kifizetését. Az első magyarországi munkásfelkelést Werbőczy István nádor verte le, s a vezetőket kivégeztette. A bányászokat azonban a terror nem félemlítette meg, tovább harcoltak jogos követeléseikért. A bányászmozgalmakban vezetőszerepet játszó anabaptistákat ettől kezdve a feudális uralkodóosztály könyörtelenül üldözte.

A magyar parasztság antifeudális harcának a korszak kezdetén még a huszitizmus és más középkori eretnekségek hagyományai, az 1560—70-es években a népi reformáció antitrinitárius (szentháromságtagadó) irányzata szolgáltatta az ideológiai fegyvereket. A jobbágyság minden alkalmat megragadott, minden erre alkalmasnak látszó ideológiát felhasznált a feudális iga elleni harcra.

Már közvetlenül a mohácsi vész után nagyarányú parasztfelkelés tört ki Dél-Magyarországon *Fekete Iván* vezetésével. A délszláv és magyar felkelők jelszava a török elleni háború volt, de harcoltak a velük szembeforduló nemesek ellen is. A felkelés központja először Temesvár vidékén volt; később Szabadka, majd Szeged lett Fekete Iván főhadiszállása. A mozgalom komoly katonai erőt képviselt: távol tartotta a törököket és több nemesi sereget győzött le. A felkelés közel egy évig tartó harcok után, 1527 július végén bukott el.

Az 1560—70-es évek tiszántúli parasztmozgalmainak harci ideológiája az antitrinitárizmus volt. Az antitrinitárius irányzat főképviselője, *Dávid Ferenc* Erdélyben és a Tiszántúlon működött. 1570-re megjövendölte egy új világ, az »ezeréves birodalom« eljövetelét, amelyben már nem lesznek társadalmi különbségek, nem lesz háború, az igazak boldog egyenlőségben élnek, a gonoszok pedig elpusztulnak. Dávid Ferenc híve lett *Kolozsvár* lakos-

ságának nagy része, *Heltai Gáspár*ral, a nagy íróval és könyvnyomtatóval együtt. Tanításai széltében terjedtek a parasztok között is, különösen a Tiszántúlon és Debrecen környékén. Magában *Debrecen* városában lépett fel *Arany Tamás* falusi prédikátor, aki azt tanította, hogy nem kell adót és vámot fizetni és nem kell engedelmeskedni a fejedelemnek (1561). Néhány esztendő mulva Debrecen lett a központja *Karácsony György* felkelésének (1569—1570), amelynek célja a török kiűzése és a földesurak leverése után az »ezeréves birodalom« megvalósítása lett volna. Karácsony táborában 10.000 fegyveres gyűlt össze, elsősorban debreceni városi plebejusok és debrecenkörnyéki szegényparasztok, de csatlakozni készült hozzá Eger várának egész katonasága is. Karácsony György megütközött a törökökkel, de vereséget szenvedett s ezután rövidesen elbukott a debrecenkörnyéki parasztságnak ez a nagyarányú felkelése, még mielőtt az egész Tiszántúl csatlakozhatott volna hozzá. A parasztság további megmozdulásait ezen a vidéken a Báthory István trónraléptével megerősödő erdélyi fejedelmi hatalom lehetetlenné tette. A parasztmozgalmak elfojtása után Báthory az antitrinitáriusok ellen fordult. Dávid Ferenc börtönben halt meg, tanítványait megfélemlítéssel elhallgattatták vagy kiüldözték az országból.

Ugyanebben az időben, 1570 táján, az ország különböző vidékein került sor parasztfelkelésekre. A legnagyobb arányú jobbágyfelkelés *Horvátországban* tört ki. A parasztok vezetője itt *Gubecz Máté* volt, serege a 20.000 főt is elérte. A parasztok jogaikért, a földesúri elnyomás ellen fogtak fegyvert. A felkelést a horvátországi nemesség csak a császári csapatok segítségével tudta elfojtani. Gubecz Máté fogságba esett és a nemesek ugyanúgy kínozták halálra, mint annakidején Dózsa Györgyöt (1573).

A földbirtokos osztálynak az antifeudális népi reformáció mozgalmainak vérbefojtására és elnyomására irányuló harcában komoly támogatást nyujtottak a reformáció megalkuvó, opportunista irányzatai, a lutheri és a Magyarországon erősen feudális befolyás alatt álló kálvinista egyház. Különös élességgel vívta harcát a népi reformáció ellen *Méliusz Juhász Péter* debreceni református püspök. Neki és társainak nagy szerepük volt abban, hogy a 16. század végére mindenütt sikerült az uralkodóosztálynak elnyomni a népi reformációt, mindenütt sikerült a városi szegénységet és a parasztokat bekényszeríteni a földesurakat kiszolgáló protestáns egyházak valamelyikébe. A népi reformáció elnyomása után akadálytalanul érvényesült Magyarországon is az »akinek a birtokán élsz, annak a vallását követed« (cuius regio,

eius religio) elve: a nagybirtokos vallását kellett elfogadniok jobbágyainak és familiárisainak is.

A különböző protestáns egyházak a népi reformáció elfojtására irányuló küzdelmeik során fonódtak össze a feudális uralkodóosztállyal és szilárdultak meg szervezetileg is. A földesurak érdekeit kiszolgáló egyházak megszilárdulása, a népi reformáció elnyomása azonban nem jelentette a parasztfelkelések megszűnését. A jobbágyság továbbra is ismételten fegyvert fogott a földesúri elnyomás, a feudális kizsákmányolás ellen.

A katolikus reakció (ellenreformáció) támadásának megindulása Magyarországon

A protestantizmus terjedésével szemben Európaszerte megindult a katolikus reakció támadása. Ebben a küzdelemben a Habsburgok a 16. század második felében határozottan a katolikus reakció frontjára csatlakoztak, viszont birodalmuk népeinek jelentős része, így Magyarország lakosságának túlnyomó többsége is a 16. század végére protestáns lett. Ilyen körülmények között a Habsburgok törekvése a birodalmukba tartozó országok leigázására, a Habsburg abszolút monarchia létrehozására vallási küzdelmek köntösét öltötte. Igy az idegen, birodalmi érdekeket képviselő uralkodó és a magyar nemesek harca mint a katolikus királynak és protestáns alattvalóinak küzdelme játszódott le. Minthogy a Habsburgok elnyomó törekvéseivel szemben a magyar birtokososztály rendi szabadságának és önállóságának védelme az egész ország önállóságának és szabadságának védelmével fonódott egybe, a Habsburg-abszolutizmus eszköze, a katolikus egyház a magyar nemzet fejlődésének, önállósága kibontakozásának gátjává lett, a protestantizmus pedig ebben az összefüggésben a magyar nemzeti függetlenségi törekvések kifejezőjévé.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben *Rudolf* király (1576—1608) felhasználta azokat a lehetőségeket, amelyeket az 1591 óta tartó ú. n. 15 éves török háború alkalmából Magyarországon tartózkodó nagyszámú császári zsoldossereg jelenléte nyujtott és hozzákezdett a katolicizmus erőszakos terjesztéséhez, a magyar rendek önállóságának megtöréséhez. A király főtámaszai Magyarország maradék önállóságának felszámolásában a császári zsoldosok mellett a magyar katolikus főpapok voltak.

A török terjeszkedése és a földesuraknak a reformációhoz való csatlakozása következtében a katolikus főpapság birtokai

és jövedelmei nagyrészét elvesztette. Ezért királyi hivatalokban, elsősorban a magyar kormányszékeken vállaltak szolgálatot és mint a helytartótanács vagy valamelyik kamara vezetői, fenntartás nélkül kiszolgálták a Habsburgokat. A népellenes katolikus klérus és az elnyomó Habsburgok szinte napjainkig tartó szoros szövetségének ekkor vetették meg az alapját.

A jövedelem nélkül maradt, s a király szolgálatában élő főpapok mindent elkövettek birtokaik visszaszerzésére, vagyonuk növelésére. Ők kezdeményezték az erőszakos térítést, protestánsoknak hamis vádak alapján fej- és jószágvesztésre ítélését és a Habsburg-abszolutizmus politikájának többi gyalázatos eszközét. Katolikus főpapok és német zsoldoscsapatok együtt garázdálkodtak Magyarországon, s a császár katonái gyakran nem a török várakat, hanem a protestáns templomokat vették ostrom alá.

A 17. század elején néhány évre Erdély is Habsburg-uralom alá került. *Básta* császári tábornok szállta meg és fosztotta ki a szerencsétlen fejedelemséget. Katonái mindenéből kifosztották és ezrével gyilkolták le vagy üldözték el falvaikból a lakosságot.

Bocskai István függetlenségi harca

Jobbágyok és polgárok, kisbirtokos nemesek és főurak egyaránt megelégelték már a Habsburg-elnyomást. Magyarország és Erdély népe csak az alkalmat várta a felkelésre. 1604 őszén *Bocskai István* vezetésével megkezdődött a magyarság nemzeti függetlenségi harca.

Bocskai arra törekedett, hogy a magyar társadalomnak valamennyi rétegét, valamennyi osztályát egységbe fogja össze a függetlenségi harc zászlaja alatt. Az uralkodóosztály majd minden rétegének támogatását meg is szerezte ; a főurak és köznemesek egyaránt melléálltak. Bocskai figyelme azonban túlterjedt az uralkodóosztályon ; felismerte, hogy a függetlenségi harcot csak a népi tömegek lelkesedése és részvétele viheti győzelemre. Ezért szolgálatába fogadta a 15 éves háború folyamán hontalanná lett jobbágyokból és marhahajcsárokból alakult *hajdú*-csapatokat, s megígérte nekik, hogy a háború végén *letelepíti* őket ; a közszékelyeknek visszaadta szabadságukat. A hajdúk és a székelyek megnyerése a népi tömegek támogatását jelentette és demokratikus átütőerőt biztosított a nemesi vezetés alatt álló függetlenségi harcnak. A hajdúk gyors hadműveletei, a parasztság

Lovas és gyalogos hajdu a 17. században

rokonszenve eredményezték, hogy a Bocskai-felkelés katonai helyzete igen kedvezően alakult. Kassa városa rögtön a felkelés megindulásakor szembefordult a császári seregekkel s biztos támasza lett a nemzeti függetlenségi harcnak. Rövid néhány hónap alatt egész Erdély s a Felvidék legnagyobb része felszabadult az osztrák uralom alól.

Bocskait az 1605-i *szerencsi országgyűlés* Magyarország fejedelmévé választotta. A magyar nemesség példáját Erdély is hamarosan követte és ugyancsak fejedelemmé választotta Bocskai Istvánt.

A függetlenségi harc külpolitikai támasza a török szövetség volt. A 15 éves háború ugyanis még nem ért véget és a szultán a függetlenségi harc sikereinek hatása alatt szövetséget ajánlott Bocskainak. Bocskai el is fogadta a háború tartamára a szövetséget, mert felismerte, hogy a Habsburgok nemcsak nem tudják, de nem is akarják a törököt kiűzni Magyarországról, és a maradék Magyarország önállósága szempontjából a német uralom fenyegetőbb veszedelem a hanyatló török birodalomnál.

Bocskai István függetlenségi harcának három főcélkitűzése volt. Elsősorban Magyarország Habsburg-uralom alá került

részének önállóságát akarta biztosítani. Ezért azt kívánta, hogy Magyarországot ne a császár német tanácsosai, ne a népellenes főpapok, hanem a magyar főurak kormányozzák. Mivel a magyar rendek önállóságát, protestáns vallásuk gyakorlatát a Habsburg központi hatalomnak a katolikus reakciót erősítő intézkedései fenyegették, Bocskai biztosítani akarta a magyarországi protestáns rendek vallásszabadságát. Ezeket a követeléseket a császár hosszan elhúzódó tárgyalások után elfogadta. Megkötötték a *bécsi békét* (1606).

A bécsi békének ezek a pontjai azonban a függetlenségi harcnak csak egyik célját valósították meg. Bocskai második célkitűzése az erdélyi fejedelemség elismertetése volt. Elképzelése szerint az erdélyi fejedelemség feladata Magyarország Habsburg-uralom alatt levő része önállóságának megvédése is. »Valameddig az magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, az németnél lészen, és az magyar királyság is az németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nékik is oltalmokra, javokra lészen« — írta végrendeletében a fejedelem. A bécsi békében Rudolf elismerte az erdélyi fejedelemséget és néhány keleti magyar vármegyét is átengedett Bocskainak.

Magyar és német között tehát nagynehezen létrejött a béke; a török és a német között azonban még mindig nem ért véget a 15 éves háború. Ez a háború pedig Magyarország földjén folyt és a magyar népet pusztította. Bocskai függetlenségi harcának harmadik célkitűzése a békeközvetítés volt a Habsburg- és a török birodalom közt. A német-török béke létre is jött még ugyanebben az évben, a Zsitvatoroknál (1606).

Bocskai István megvalósította függetlenségi harcának mindhárom célkitűzését. Most már csak a hajdúknak tett ígéret beváltása volt hátra. Letelepítette őket Debrecen környékén, az ú. n. *hajdúvárosok*-ban (Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúdorog stb.).

Alighogy feladatát bevégezte, váratlanul meghalt Bocskai. A függetlenségi harc eredményei azonban nem vesztek kárba. Befejeződött a 15 éve tartó háború, a török és német csapatok garázdálkodása néhány évre megszűnt. Erdély felszabadult a német megszállás alól és a török védelme alatt visszanyerte önállóságát. Bocskai István függetlenségi harca valamelyest enyhítette a magyar nép szenvedéseit.

A katolikus reakció megerősödése Magyarországon

A bécsi béke nagy lehetőségeket nyujtott a magyar rendeknek. Bocskai István függetlenségi harcának eredményeire támaszkodva megszabadulhattak volna a Habsburg-abszolutizmus igájától s elűzhették volna a kormányszékek éléről a népellenes főpapokat. A nemes urak azonban nem éltek ezekkel a lehetőségekkel.

A rendek az 1608. évi törvényekben foglalták össze terveiket az ország kormányzásáról.

Mindenekelőtt azt szabályozták, kik jelenhetnek meg az országgyűléseken. Az országgyűlés *felső táblájáu* minden főúr és katolikus főpap személyesen megjelenhetett, az *alsó táblára* minden nemesi megye küldött két-két követet. Ez a rendszer híven kifejezte a nagybirtok hatalmát, hiszen a törvényhozásban egy főúr vagy püspök szava egy egész megye nemeseiével fölért. A felső és az alsó tábla mindig külön tanácskozott és külön határozott. Véleménykülönbség esetén mindig a felső tábla akarata lett törvény.

Az 1608-i törvények nagyrésze papirostörvény maradt. Kimondották például, hogy az idegen zsoldosoknak el kell hagyniok az ország területét. De egy önálló magyar hadsereg fennállásának terheit ugyanakkor nem vállalták, s az ország védelmét a királyra bízták. A király ezen a címen továbbra is idegen zsoldosokat tartott a magyar várakban. Hasonló volt a helyzet az idegen tanácsosok befolyásának megszüntetéséről szóló törvényekkel is. Habsburg-Magyarország önállóságát a törvények betűje kimondotta, de a valóságban az ország továbbra is függő helyzetben maradt.

A királyi hatalommal szemben a rendek nem tudták érvényesíteni akaratukat; a városokkal és jobbágyokkal szemben hozott törvények életbeléptetésének azonban semmi sem állta útját. Korlátozták a városok országgyűlési képviseletét és szavazati jogát és a legtöbb várost a nemesi megye hatalma alá vetették. A jobbágyok szabad költözésének kérdését pedig egyenesen a megyék hatáskörébe utalták és ezzel teljesen kiszolgáltatták a jobbágyságot földesurai önkényének. A városok és a parasztság elnyomásával maguk a rendek korlátozták egy későbbi nemzeti ellenállás hatalmas erőforrásait.

A Habsburgok már néhány évvel a bécsi béke után hozzákezdtek hatalmuk megszilárdításához Magyarországon. A 17. század elején egyre erőteljesebben léptek fel a Habsburg-uralkodók és a szolgálatukban álló katolikus reakció. A Bocskai-féle

függetlenségi harcból azt a következtetést vonták le, hogy szembe kell fordítani egymással a magyar urakat, ha végleg meg akarják szüntetni az ország önállóságát. Az urak egymás ellen fordítására a katolikus reakció szolgált eszközül. Egyre több főurat térítettek vissza a katolikus egyházba és ezeket szembefordították a protestáns valláson maradt főnemesekkel.

A bécsi udvar kitüntetésekkel, birtokadományokkal jutalmazta a katolikus egyházba visszatérő főurakat, s ezzel rendkívül megkönnyítette a térítést végző ügynökeinek, a *jezsuitáknak* a munkáját. A katolikus reakció a földesúri kegyúri jog nyujtotta lehetőségeket használta fel a jobbágyoknak a katolikus egyházba való visszakényszerítésére. Erőszakkal elvették a protestáns jobbágyoktól templomaikat és a földesúr elűzve a protestáns prédikátort, helyébe katolikus papot nevezett ki. A jobbágyok ellenszegülését a földesúr telkeik elrablására és a majorsághoz csatolására használta ürügyül. Ahhoz, hogy a jobbágyot elűzzék telkéről, elég volt, ha szidta a papot vagy a katolikus egyházat. A katolikus vallás erőszakos terjesztésével indult meg Magyarországon a *parasztok földtől való megfosztásának* folyamata. A főurak ez anyagi előnyök hatására egyre nagyobb számban lettek újra katolikussá, s mivel visszatérésük lehetőséget nyujtott a katolikus vallás erőszakos terjesztéséhez jobbágyaik között, a jezsuiták minden figyelmüket a főurak megnyerésére fordították.

Különösen nagy szerepe volt a katolicizmus elterjesztésében *Pázmány Péter* esztergomi érseknek. Működése kezdetén még majdnem valamennyi magyar nagybirtokos protestáns volt; halála évében már alig lehetett protestáns főurat találni Habsburg-Magyarországon.

A jezsuita Pázmány egész működése a Habsburgok és a katolikus reakció érdekeit szolgálta. Legfőbb feladatának a katolikus egyház vagyonának megalapozását és a világi nagybirtokosokkal szemben a főpapság elsőbbségének biztosítását tartotta. Ezért visszaszerezte a katolikus egyháznak a reformáció során szekularizált birtokait, s az országgyűlések törvényeit ismételten kijátszva, nagykiterjedésű földeket juttatott a jezsuita-rend birtokába; közben módot talált rokonainak meggazdagítására is. A főpapság elsőbbségét pedig azáltal biztosította, hogy feltétlenül támogatta az udvar minden kívánságát.

A Habsburg-hatalom és a katolikus reakció terjeszkedésével a katolikus egyház már nemcsak a magyar népen élősködő kizsákmányoló szervezet volt, hanem egy idegen, a magyar önállóság megsemmisítésére törő hatalom szövetségese is. A népünket

kizsákmányoló, önállóságunkat pusztulással fenyegető katolikus egyháznak Pázmány Péter biztosította évszázadokra a politikai vezetőszerepet Magyarországon.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György függetlenségi harcai és a parasztság antifeudális küzdelmei

Amikor a Habsburgok és a katolikus reakció egyre több magyar főurat nyertek meg a maguk számára, a Habsburg-iga alatt levő Magyarország szabadságának kivívására az erdélyi fejedelem, *Bethlen Gábor* (1613—1629) fogott fegyvert. 1619-ben Bethlen első hadjáratának megindulásakor már nem volt kétséges, hogy az Ausztriában uralomra jutott katolikus reakció és Habsburg központosítás rövidesen teljes erővel Magyarország ellen fordul.

Bethlen támadásának távolabbi célja az volt, hogy a maga uralma alatt egyesítse Erdélyt és Magyarország Habsburg-uralom alatt álló részét. Éppen ezért a Habsburgok elleni függetlenségi harcot rendkívüli gondossággal készítette elő. Biztosította a török szultán támogatását, de ugyanakkor szövetségeseket keresett a Habsburgok nyugati ellenfelei között is. Bekapcsolódott az éppen akkor meginduló 30 éves háborúba és mint a Habsburgok ellen szintén függetlenségi harcukat vívó csehek szövetségese, rövid idő alatt elfoglalta Habsburg-Magyarország legnagyobb részét. Erre a magyar rendek a *besztercebányai országgyűlésen* Bethlent királyukká választották, Bethlen pedig az ország önállóságának védelmére lefoglaltatta a Habsburgok főtámaszának, a katolikus egyháznak összes birtokait. Ugyanez az országgyűlés száműzte az országból Pázmányt és a jezsuitákat mint hazaárulókat, birtokaikat pedig elkobozta.

A csehek fehérhegyi veresége (1620) után azonban Bethlen is kompromisszumra kényszerült. Magyarország és Erdély egyesítésének tervéről le kellett mondania, azonban a nikolsburgi békében (1622) biztosította Erdély különállását, sőt területét is megnövelte hét felvidéki megyével és Kassa városával.

Bethlen még kétízben támadta meg a császárt, szövetségben a németországi protestáns fejedelmekkel. Ő mindig győzött, de szövetségeseit mindig legyőzték a Habsburgok. Igy többet, mint első hadjáratával, ekkor sem tudott elérni. A Habsburgok kiűzését és Magyarország Habsburg-uralom alatt álló részének Erdéllyel való egyesítését nem tudta megvalósítani. Tervét azonban nem adta

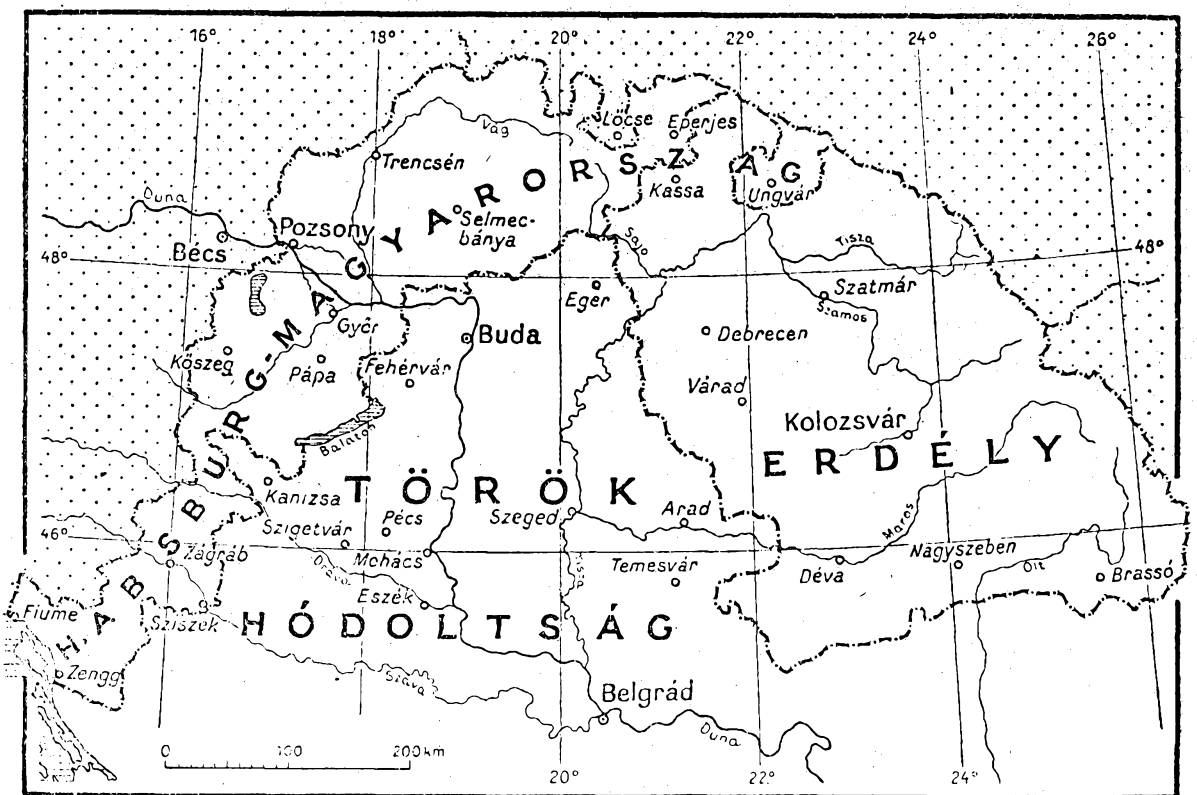

Magyarország Bethlen Gábor korában

fel ; élete végén Lengyelország és az orosz birodalom szövetségét és támogatását kereste.

Utóda, *I. Rákóczi György* (1630—1648) csak a 30 éves háború utolsó szakaszában avatkozott bele a háborúba. Svéd és francia szövetségben sikerült még egyszer kivívni a magyarországi protestánsok szabadságát. Sőt, a linzi béke (1645) a katolikussá lett földesurak jobbágyai számára is biztosította a protestáns vallásszabadságot.

Az erdélyi fejedelmek vezette nemzeti függetlenségi harcok sikereiket nem kis részben a Habsburg-elnyomás ellen védekező parasztság támogatásának köszönhették. A nemzeti függetlenségi harcokban való részvétele mellett a parasztság a 17. században is elkeseredett harcot vívott a földesúri kizsákmányolással szemben. 1618-ban a nyitramegyei jobbágyság indult meg az urak ellen, 1631-ben Hegyalján tört ki *Császár Péter* vezetésével a felkelés. A mozgalom Gömörtől Szabolcsig magával ragadta a jobbágyokat az úri elnyomás és a zsoldosok garázdálkodása ellen, régi szabadságuk visszaszerzésére. A nemesek Császár Pétert tőrbecsalták és kivégezték, majd a vezető nélkül maradt jobbágyokat leverték. 1643-ban Nógrád megyében, az 1650-es években Horvátországban, 1660 táján a Tiszántúlon, Szatmár és Arad megyében keltek fel a parasztok. Ezeket a mozgalmakat a nemesség és a király katonái mind leverték, a vezetőket kegyetlen kínzások után kivégezték, de a parasztság egyre élesedő osztályharcát nem tudták elfojtani.

Az erdélyi fejedelmi abszolutizmus kísérlete

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György függetlenségi harcai egész Európában ismertté tették az erdélyi fejedelemséget. Ezeket az évtizedeket méltán nevezik Erdély virágkorának.

Erdély Bethlen Gábor fejedelemsége idején virágzó, gazdag állammá lett. Az erdélyi gazdasági élet irányítását a fejedelem rögtön trónralépése után kezébe vette. Intézkedéseivel előmozdította az ipar fejlődését. A céheket fenntartotta, de támogatta a céhenkívüli ipart, elsősorban a tőkés ipar kezdeteit is. Uralkodása alatt fellendült a kereskedelem. A legnagyobb jövedelmet a marhakereskedelem és a méhészet biztosította, ezért Bethlen a marha- és viaszkereskedelem monopóliumát önmaga számára tartotta fenn. A bányák jövedelme szintén a fejedelem vagyonát gyarapította. Bethlen még külföldről is hozatott szakmunkásokat

a bányavárosokba, hogy a bányászat minél erősebben föllendüljön. Ezenkívül súlyos adókkal terhelte meg a városokat és a jobbágyságot, de ügyelt arra, hogy adózóképességüket azért ne tegye tönkre. Ilyen módszerekkel, míg elődeinek jövedelme legtöbbször az évi 300.000 forintot sem érte el, Bethlen évi jövedelme a félmillió forintot is megközelítette. Uralma népszerű volt Erdélyben, mert gazdasági virágzást biztosított országának.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége mellett a legnagyobb birtokú magyar főúr volt. Gazdaságpolitikája, bár nem volt oly sokoldalú, mint Bethlené, szintén a fejedelmi hatalom növelésére irányult. Fejedelmi hatalmát ugyanakkor családi birtokainak további növelésére is felhasználta.

Bethlen is, Rákóczi is fokozatosan növelte a fejedelem politikai hatalmát, s ezzel párhuzamosan szinte teljesen visszaszorították a rendek befolyását. Uralkodásuk kísérlet volt a fejedelmi abszolutizmus kiépítésére Erdélyben.

Bethlen és Rákóczi nagy gondot fordított díszes építkezésekre és az ország műveltségének emelésére. Bethlen olaszországi mesterekkel építtette gyulafehérvári kastélyát, olasz reneszánsz mintára. A műveltség emelésére Bethlen Gyulafehérvárott, Rákóczi Sárospatakon alapított főiskolát és a tanárok közé híres külföldi tudósokat is meghívtak. Igy az 1650-es években rövid ideig Sárospatakon működött Comenius, a testvéri cseh nép nagy fia, az újkor kezdetének legnagyobb haladó pedagógusa.

Vallási téren Erdélyben egyre inkább a református egyház vált uralkodóvá. A másik három »bevett« felekezetet (a katolikust, az evangélikust és az unitáriust) és a román jobbágyok görögkeleti vallását háttérbe szorították, egyes helyeken üldözték is. Az uralkodó református egyházon belül is éles harcokra került sor.

A kálvini vallás — Engels megállapítása szerint — az európai polgárok legmerészebbjeire volt szabva. (Marx—Engels: Válogatott Művek. II. kötet 99. old.) Nyugat-Európában a kálvinizmus a kifejlődő burzsoázia vallása volt, demokratikus-köztársasági egyházi szervezettel. Az erdélyi és magyarországi református egyház viszont — polgárságunk fejletlensége következtében — feudális befolyás alatt állott, arisztokratikus-hierarchikus szervezetű volt. Az 1630-as évek végétől kezdve — amikor már kezd érezhetővé válni a polgárságnak Bethlen uralma alatt meginduló fejlődése — feltűnnek az erdélyi református egyház szervezetének demokratizálására irányuló törekvések. A mozgalom megindítója,

Tolnai Dali János és többi vezetői is Németalföldön és a polgári forradalom előtt álló Angliában jártak egyetemre, céljuk a református egyházi hierarchia lerombolása és a presbiteri egyházkormányzati rendszer életbeléptetése volt. (A presbiterium az egyházközséget vezető tekintélyes világiak testülete, a presbiteri rendszer tehát a vezetést az egyházban a papság kezéből kivette és a világiak vezetőszerepét biztosította.)

Hosszú és elkeseredett harc folyt a magyar presbiteriánusok és a református egyházi reakció között a jobbágyoknak a presbitériumokban való részvételéért. A reakció arra hivatkozott, hogy »jobbágyaink lennének a mi intőink; ami nagyobb, ők lennének az ecclesián bíráink, s azok után kellene nekünk somfordálnunk«. A presbiteriánusok érve erre az volt, hogy ha a jobbágy a mennyben ítélhet isten angyalai fölött, akkor a földön is ítélhet urai fölött. Különös élességgel fordult szembe a presbiteriánusokkal *II. Rákóczi György* fejedelem (1648—1660).

II. Rákóczi György szakított a hagyományos erdélyi politikával. Nem a Habsburgok ellen indított függetlenségi harcot, hanem a lengyel királyi trón megszerzésére törekedett. Ez a vállalkozása vereséggel végződött. Az erdélyi sereg elpusztult Lengyelországban és a katonaság nélkül maradt Erdélyt megtámadta a török. Néhány év alatt tönkrejutott a virágzó fejedelemség. Legfontosabb határvárai török vagy német kézre kerültek és a kifosztott Erdélybe a szultán nevezett ki fejedelmet, a tehetetlen *Apafi Mihályt* (1662—1690). Az erdélyi fejedelemség többé nem tudott magához térni.

Erdély bukásával végeszakadt a polgárság Bethlen és a Rákócziak idején megindult fejlődésének is. A presbiteriánus mozgalom megalkuvó kompromisszummal végződött: megmaradt az egyházi hierarchia a feudális befolyás biztosítására, s a presbitériumba legfeljebb a gazdag parasztok juthattak be. A presbiteriánus mozgalom egyetlen végig következetes képviselője, *Apáczai Cseri János*, az első magyar filozófus, élete végére teljesen magára maradt.

A jobbágyszármazású Apáczai Cseri János Németalföldön végezte egyetemi tanulmányait, hazatérése után a gyulafehérvári, majd — miután II. Rákóczi György fejedelem innen presbiteriánus elvei miatt száműzte — a kolozsvári akadémián tanított. Azt hirdette, hogy a szegény embernek épúgy joga van a tanuláshoz, mint a nemesnek, és be akarta vezettetni a népiskolától kezdve a főiskoláig az ingyenes oktatást. Elvei miatt sok mellőztetésben volt része; nagy nyomorban, fiatalon halt meg.

3. ELLENÁLLÁSI KISÉRLETEK ÉS FÜGGETLENSÉGI HARCOK A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Zrínyi Miklós

Habsburg-Magyarországon a katolikus reakció felülkerekedése után az udvar elérkezettnek látta az időt a magyar nagybirtokosok gazdasági hatalmának aláásására. Különösen kiélesedett a küzdelem a marhakereskedelem hasznának birtokáért. Ebben az időben ugyanis a szarvasmarha volt Magyarország fő exportcikke, ez tette lehetővé hatalmas vagyonok felhalmozó-

Ökröket terelő parasztok a 17. században

dását a marhakereskedelemmel foglalkozó tőzsérek és nagybirtokosok kezében. A Habsburgok mindent elkövettek, hogy ennek a fő külkereskedelmi cikknek a jövedelmét maguknak szerezzék meg. Ennek érdekében monopolizált udvari társaságokat alakítottak, bérbeadták a marhakereskedelmet olasz vállalkozóknak, alárendelték a magyar harmincadhivatalokat az alsóausztriai kamarának, felemelték a vámokat stb. Ugyanekkor egyre fokozódó mértékben szorították háttérbe a honvédelem, a török elleni harc ügyét. Ezek az intézkedések a nagybirtokos

osztály érdekeit is sértették és szembefordították a magyar főurak egy részét, köztük a Zrínyieket a Habsburgokkal.

A Habsburg-ellenes politika legkövetkezetesebb képviselője *Zrínyi Miklós* volt. Zrínyi Erdélytől várta a segítséget, az erdélyi fejedelmet tartotta a legalkalmasabbnak a Habsburg-ellenes függetlenségi harcra, s ennek győzelmes befejezése után a részekre szakított magyar állam egyesítésére. Erdély bukásával ezek a tervek meghiúsultak. Zrínyire és társaira az a feladat várt, hogy Erdély örökébe lépve, maguk biztosítsák Magyarország önállóságát.

Zrínyi Miklós világosan látta, hogy a magyar nép a Habsburgok és a török között pusztulásra van ítélve. Felismerte azt is, hogy az első feladat az ország legtermékenyebb vidékeit megszállva tartó török kiűzése. Önálló reguláris nemzeti hadsereg szervezését tartotta szükségesnek e feladat végrehajtására, mert tudta, hogy ha a Habsburgok csapatai űzik ki a törököt, abban nem lesz köszönet. A török kiűzésének és a magyar központosított monarchia megvalósításának szolgálatába állította politikai, katonai és írói képességeit. A török elleni harc eszméjének szentelte dédapjáról, idősebb Zrínyi Miklósról, a szigetvári hősről írt eposzát és a *Török áfium ellen való orvosság* című politikai írását; a magyar központosított monarchia gondolatát *Mátyás királyról* szóló elmélkedéseiben fejti ki, s ezzel kapcsolatban élesen támadja az idegen érdekeket kiszolgáló, mindenáron világi hatalomra törő, áruló főpapokat. Világosan látta, hogy milyen nagy jelentősége van a nemzeti haderőnek; ez a felismerés tette őt az első magyar katonai szakíróvá. A katonai tudomány korabeli álláspontján messze túlmutatnak Zrínyi haladó hadászati elvei: nem kerülte a döntő csatákat; a támadó hadműveleteknek, az aktív védelemnek volt a híve.

Zrínyi elgondolásait a magyar főurak nem tették magukévá. Nem vállalták a nemzeti hadsereg felállításának terhét és az ország védelmét továbbra is a királyra, *I. Lipótra* (1657—1705) bízták.

1663-ban bekövetkezett a töröknek Erdély bukása óta várt támadása. Ekkor kitűnt, hogy Lipót nem hajlandó megvédeni a magyar területeket. Bár Zrínyi Miklós sorozatos győzelmekkel bizonyította be alkalmasságát a török elleni háború vezetésére, Pécsen át Eszékig nyomult előre és felgyújtotta az eszéki drávahidat, amelyen keresztül Szulejmán szultán ideje óta akadálytalanul áramlottak Magyarországra a török seregek, — az udvar Montecuccoli császári tábornokot bízta meg a fővezér-

séggel. A császári sereg harc nélkül visszavonult az osztrák határig, s csak itt szállt szembe a támadó törökökkel. A szentgotthárdi csatában a császári csapatok nagy győzelmet arattak, ennek ellenére Lipót azonnal megkötötte a szultánnal Vasváron a békét (1664), a lehető legkedvezőtlenebb feltételekkel. A háború folyamán török kézre került várak kivétel nélkül török kézen maradtak, sem Magyarországot, sem Erdélyt nem védte többé semmi a török rablótámadások ellen.

Ekkor merült fel egyes magyar nagybirtokosokban az a gondolat, hogy a francia udvarra támaszkodva kísérlik meg Béccsel szemben érdekeik biztosítását. A bécsi francia követtel Zrínyi Miklós vette fel az érintkezést, de még a tárgyalások kezdetén egy vadászaton szerencsétlenül járt és meghalt.

Zrínyi Miklósban a magyar nép európai hírű törökverő hősét, a Habsburg-ellenes nemzeti ellenállás szervezőjét veszítette el.

A Wesselényi-féle összeesküvés

Zrínyi Miklós halála után a leghatalmasabb magyar főurak *Wesselényi Ferenc* nádor vezetésével szövetséget kötöttek egymással és kalandos terveket szőttek a császár ellen. Wesselényi hamarosan meghalt, s a többiek, Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc, Frangepán Ferenc és Rákóczi Ferenc egymást árulták be a császárnak. 1671-ben az ország egyes vidékein kitört a felkelés, azonban az összeesküvők komoly harc helyett Bécsbe siettek kegyelmet kérni Lipóttól. Zrínyit, Nádasdyt és Frangepánt kivégezték, Rákóczi kegyelmet kapott, de valamennyi várát német katonaság szállta meg.

Wesselényi és társainak mozgalma nem nőtt túl egy főúri összeesküvés szűk keretein. Kalandos tervek szövögetése közben elmulasztották a vállalkozás katonai és társadalmi megalapozását. Mozgalmuk elbukott, mert semmi kapcsolata nem volt a néppel.

A Habsburg-abszolutizmus és a katolikus reakció további előnyomulása Magyarországon

A Wesselényi-féle összeesküvés ürügyet szolgáltatott Lipót császárnak a magyar önállóság teljes eltörlésére, a nyílt abszolutizmus bevezetésére. Az országot császári zsoldoskatonaság szállta meg és német helytartó kormányozta. Lipót tanácsosai-

nak az volt a véleményük, hogy »ez az ország valódi kenyér-, zsír- és húsbánya«. Most mindent elkövettek az ország kirablására, kincseinek megszerzésére. A falvakba és városokba beszállásolt idegen zsoldosokat a jobbágynak kellett élelmezni; a várakban állomásozó katonaság ugyancsak a jobbágy nyakán élősködött.

A Habsburg-abszolutizmus előnyomulásával együttjárt a katolikus reakció további erősödése. Az »összeesküvő magyarok« és protestánsok megbüntetésére mindenütt rendkívüli törvényszékeket állítottak fel; ezek a rendkívüli törvényszékek koholt vádak alapján, a védelem meghallgatása nélkül ítélkeztek; céljuk a katolicizmusnak megfélemlítéssel, erőszakkal való terjesztése, a császári kincstár és a katolikus egyház vagyonának növelése volt. A prostestánsok és a magyar hazafiak üldözését az esztergomi érsek személyesen irányította. A protestáns templomokat katonasággal foglaltatta el, a prédikátorokat összefogdostatta és példátlan kegyetlenséggel gályarabnak adatta el őket. A végvárakban szolgálatot teljesítő magyar katonaságot a császári udvar megbízhatatlannak nyilvánította és végkielégítés nélkül szélnek eresztette; még évek óta hátralékos zsoldjukat sem fizette ki a császár. Az idegen zsoldosok fosztogatásainak, a katolikus reakció erőszakos fellépésének ellenszegülő parasztokat tömegesen űzte el falvaiból a katolikus klérussal együttműködő császári katonaság.

A kuruc háborúk. Thököly Imre

A Wesselényi-összeesküvésben kompromittált vagy gyanúsított földesurak, birtokuktól megfosztott nemesek, vallásuk miatt elüldözött protestánsok, fizetetlen vagy a szolgálatból elbocsátott végváriak tömegesen verődtek össze a Részekben, az erdélyi határszélen, Apafi fejedelemtől és a töröktől remélve támogatást. Ide menekültek a telküket elhagyni kényszerült jobbágyok tömegei is.

A jobbágyok és a bujdosók fegyveresen támadtak az idegen megszálló katonaságra és ott ártottak nekik, ahol csak tudtak. Azokat a magyarokat, akik Lipót pártján voltak, a bujdosók nem tekintették többé magyarnak és épúgy, mint a németeket, *labancnak* nevezték őket. A bujdosókat a nép *kurucoknak* hívta.

A kuruc szó a latin crux = kereszt szóból származik, a kuruc elnevezés tehát minden valószínűség szerint Dózsa György kereszteseire utal. Ez az elnevezés is mutatja, milyen mélyen bevéső dött a magyar nép

emlékezetébe az 1514-i parasztháború : több mint 150 év mulva is ugyanezzel a névvel nevezték a magyar szabadságért harcoló bujdosókat.

A bujdosók kezdetben nem jelentettek komoly veszedelmet a császári csapatoknak. Számuk és erejük azonban évről évre növekedett és nemsokára nemzetközi jelentőségűvé lett a kuruc-mozgalom. Ekkor már támogatta őket az erdélyi fejedelem, a török, sőt XIV. Lajos francia király is. 1678-ban »leküzdeni a lelki és testi szabadságtalanságot« és a »közjót segíteni« jelszavával, *Thököly Imre* vezetésével indult meg a kurucok nagy támadása Lipót császár és katonáinak, valamint a katolikus reakciónak rémuralma ellen.

Az elkeseredett lakosság mindenütt szabadítóként fogadta a kurucokat és az erdélyi határszéltől a Garamig rövidesen az egész ország Thököly uralma alá került. A török biztatására Thököly felvette a fejedelem címet és az uralma alatt álló országrészt török hűbéres fejedelemként kormányozta (1678—1685).

Lipót császárt megdöbbentette a kurucok gyors és váratlan sikere. Visszaadta a magyar uraknak alkotmányukat, országgyűlést hívott össze és a Habsburg-katolikus elnyomás ettől fogva kis ideig valamivel elviselhetőbbé vált. A protestánsok vallásgyakorlatát is megtűrték ezután, sok megszégyenítő korlátozással, a szabad királyi városokban, a végvárakban és ezenkívül vármegyénként 2—2 faluban. Sok magyar úr úgy látta, hogy ennél többet a Habsburgok uralma alatt úgysem kaphat és megbékült a császárral. Csak Thököly nem engedett. Nem adta fel reményét, hogy a török segítségével és védelme alatt egész Magyarország uralkodójává lehet. Azonban éppen törökbarátsága miatt a nép egyre inkább elfordult tőle és a magyarországi török uralom bukásával Thököly rövidéletű fejedelemsége is összeomlott.

A török kiűzése

1683-ban a török Thököly sikerein felbuzdulva, nagy támadást indított a Habsburg-birodalom ellen. Célja Bécs elfoglalása volt.

Lipót császár, aki eddig nem törődött a magyarok segélykérésével, most kétségbeesetten fordult a pápához és a többi európai uralkodóhoz, hogy küldjenek neki katonát és pénzt, mentsék fel az ostrom alá vett fővárost, Bécset.

A szomszéd országok küldtek is segítséget. A felmentő sereg Szobieszki János lengyel király vezetése alatt Bécs mellett ütkö-

zött meg a törökkel és nagy győzelmet aratott. Bécs megszabadult az ostromtól, a török sereg veresége pedig feltárta a hatalmas birodalom gyengeségét.

Törökország ipara és kereskedelme Szulejmán szultán óta lehanyatlott, a birodalom elszegényedett ; az uralkodóosztály, hogy régi fényűző életmódját folytathassa, egyre nagyobb terheket rótt a meghódított népekre. A török hadsereg is elerőtlenedett. A janicsárok elvéreztek az állandó háborúkban, a szpáhik megtelepedtek birtokaikon és elszoktak a harctól. Súlyos csapásokat mért a török birodalomra a megerősödő Oroszország is.

A török Bécs alatti veresége után megváltozott a Habsburgok keleti politikája. Eddig megelégedtek a török terjeszkedés megállításával, a töröknek az örökös tartományoktól való távoltartásával. Most elérkezettnek látták az időt a török kiűzésére Magyarországról és a Balkánról.

A Habsburg-birodalom a 30 éves háború óta egyre jobban kiszorult Nyugat-Európából. Tengerentúli gyarmatok szerzésére nem volt módja. Ezért a török uralom alatt álló területek meghódítására indított gyarmatosító háborút.

A török kiűzése Magyarországról a »szent ligá«-nak, a pápa, a Habsburgok, Lengyelország és Velence szövetségének nagyszabású üzleti vállalkozásaként szerveződött meg. Az anyagi eszközök nagyrészét a pápa bocsátotta a liga rendelkezésére. Az egyes hadvezérek a zsákmányban való részesedésen felül többszázezer forintos évi fizetést biztosítottak maguknak a hadjárat előtt a császárral kötött szerződésükben. A zsoldos csapatok élelmezésének terhét viszont a hadszíntér, Magyarország lakosságára hárították.

A Bécs ostromát követő években a császári csapatok csaknem egész Magyarországról kiűzték a törököt. A török várak felszerelése nem volt megfelelő : így történt, hogy a nyugati országok jól felszerelt, zsákmányra éhes katonáit nem tudták föltartóztatni a lerongyolódott török katonák omladozó váraikban. 1686-ban hónapokig tartó ostrom után visszafoglalták a Habsburg-csapatok az ország hajdani fővárosát, Budát. Thököly felvidéki kuruc fejedelemsége már 1685-ben, Erdély pedig 1687-ben a császári csapatok kezére került. A Habsburgok seregei mélyen benyomultak a Balkán-félszigetre is. A török birodalmat európai tartományainak elvesztésétől csak az mentette meg, hogy régi szövetségese, a francia király hátbatámadta Lipót császárt. Hosszú harcok után 1699-ben Karlócán kötötték meg a Habsburg-török békét. A Maros—Tisza köze és Temesvár kivételével egész Magyarország a császár kezére került.

A magyar nép számára a török kiűzése, a császári seregek benyomulása nem felszabadulást jelentett, hanem még a töröknél is kíméletlenebb megszállást. A török hódítók helyébe a Habsburg-gyarmatosítók léptek.

A császári seregek ellátása a magyar népet terhelte. A török elleni háború költségeinek jelentékeny részét, a hadsereg élelmezésére fordított adó, a porció 50—70%-át Magyarország fizette. Ráadásul a császár az adó behajtásával katonáit bízta meg, és ezek ugyanazt az adót évenként kétszer, háromszor is behajtották. Két teljes ezred csak katonai végrehajtások eszközlésével foglalkozott. A hadiadó, a porció elvitte a lakosság élelmét és nagy

Fosztogató katonák

éhinséget okozott. De a katonák még ezenfelül is elraboltak mindent, amit csak megláttak. Egy labanc főúr, Esterházy Pál herceg arról panaszkodott, hogy Magyarország népe száz év alatt sem fizetett annyit a töröknek, mint most két év alatt a császári katonaságnak.

Az ország kifosztásában, a magyar nép megnyomorításában szinte versenyeztek egymással a különféle császári csapatok. A gulyáiról híres Kis-Kunságban a császári sereg átvonulása után alig maradt szarvasmarha, mind elhajtották vagy levágták. A török kiűzésének éveiben hanyatlottak le, szegényedtek el a gazdag alföldi parasztvárosok. A bennük felhalmozódott vagyonokat a gyarmatosító Habsburg-hatalom és zsoldosai rabol-

ták el, véget vetve ezzel az itt megindult polgári fejlődésnek. Caraffa tábornok például katonáit házról házra küldve, egymillió-nyolcszázezer forint hadisarcot szedett össze Debrecenben. A szegényparasztság sorsa pedig még ennél is rettenetesebb volt. Az idegen zsoldosok a falvakba vonultak téli szállásra, és ilyenkor a lakosság, hacsak tehette, a mocsarakba és erdőkbe menekült előlük. Inkább megfagytak, csakhogy ne kerüljenek a császári csapatok kezére.

A török kiűzése tehát nem javított a magyar nép helyzetén. A Habsburgok gyarmatosító háborúja még a török uralomnál is kegyetlenebb, pusztítóbb volt.

Magyarország gyarmatosítása

A török kiűzésével a részekre szakított magyar állam újból egy uralkodó, egy központi hatalom alatt egyesült. Adva volt a lehetőség a magyar állam egységének helyreállítására. A török kiűzése azonban nem magyar vezetéssel, nem egy önálló magyar nemzeti hadsereg felszabadító harcai révén ment végbe, hanem pápai és császári vezetéssel, a Habsburgok gyarmatosító hadjárata során. Ez tette lehetővé, hogy Lipót az 1687-i országgyűlésen elismertesse a Habsburgok örökös királyságát, ami Magyarországnak az örökös tartományok közé süllyesztését jelentette. Ezekután nem történt meg az egységes magyar állam helyreállítása; az ország különböző részeit továbbra is szétválasztották, külön kormányozták és az egyes részeket közvetlenül a bécsi udvar alá rendelték.

Igy a német megszállás alá került Erdély továbbra is külön ország maradt, fejedelmei a Habsburgok lettek. Magyarország déli területeit, az ú. n. *határőrvidékeket* elszakították az országtól és közvetlenül Bécsből kormányozták; az itt élő lakosságot fölfegyverezték és császári tisztek parancsnoksága alá helyezték, hogy hátbatámadják a magyarokat, ha szembeszállnának a Habsburg-gyarmatosítással. Az ú. n. Jászkun-kerületet elzálogosították egy német lovagrendnek; akadályozták a megyeszervezet visszaállítását a volt török területen, stb.

Lipót császár a töröktől visszafoglalt területeket új szerzeménynek, gyarmatnak tekintette. Az itteni ügyek intézésébe a labanc főuraknak még annyi beleszólást sem engedett, mint Habsburg-Magyarországon. A régi magyar birtokosok csak akkor kaphatták vissza birtokaikat a török kiűzése után, ha birtokjogukat hiteles oklevelekkel tudták igazolni, s ki tudták fizetni a csá-

szárnak az ú. n. fegyverváltságot ; ellenkező esetben ezeket a területeket a *visszaszerző bizottság* (neoacquistica commissio) kincstári tulajdonná nyilvánította, s a császár adósságai törlesztésére eladományozta német főuraknak, tábornokoknak, hadiszállítóknak. Igy a föld idegen kézre jutott.

A töröktől visszafoglalt terület erősen elnéptelenedett. A lakosságot már a hosszú török uralom is megtizedelte, aki pedig megérte a török kiűzését, azt a császári katonák tették tönkre. Alig volt jobbágy a visszafoglalt területeken. Ezért megindult a telepítés. Sem az idegen, sem a magyar földesurak nem látták szívesen a magyar jobbágyot birtokaikon. Féltek a magyar parasztság szabadságszeretetétől, kuruc hagyományaitól. Inkább idegen, elsősorban német telepeseket hoztak Magyarországra.

A török kiűzése után még az eddiginél is jobban elhatalmasodott a katolikus reakció. A Habsburg-gyarmatosítás és a katolikus klérus szolgálatában dolgozta ki gróf *Kollonich Lipót* esztergomi érsek »A magyar királyság berendezésének terv«-ét. Célja az volt, hogy »a királyság lassanként németesíttessék és a forradalomra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelídíttessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére«. A németesítés mellett Kollonich érsek másik főcélja a katolicizmus teljes uralomra juttatása volt, a régi Habsburg-Magyarországon épúgy, mint a töröktől visszafoglalt területeken. Ezért tovább folyt a protestánsok erőszakos térítése. A jezsuiták a Habsburg-hatalom támogatásával kierőszakolták a görögkeleti kárpátukránok és románok egy részének únióját a római katolikus egyházzal. Az ily módon létrejött görögkatolikus egyház újabb néptömegekre terjesztette ki a katolikus reakció befolyását.

Az egyre fokozódó gyarmati kizsákmányolás, a háborúk és a császári csapatok garázdálkodása miatt lehetetlenné vált a török időkben folyt állattenyésztésnek és kezdetleges földművelésnek a fenntartása. A török elől még sikerült sokszor elrejteni a parasztoknak állataikat, nyájaikat, a császári katonák mindent magukkal vittek.

Az állandó fosztogatás, pusztítás szinte lehetetlenné tette a termelőmunkát. Az adót azonban mégis behajtották a császár számára. A só árát is felemelték, és a legkülönbözőbb szolgáltatásokkal tették még keservesebbé a falusi és városi szegénység életét. A szerencsétlen jobbágy nyomorult viskóját felgyujtották, őt magát és családját nyomorékká verték a katonák, ha nem tudott fizetni. A bujdosók száma egyre szaporodott.

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős

Erdélyi román pásztor (17. század)

Közszékely (17. század)

Bocskai István

Bethlen Gábor

Zrínyi Miklós

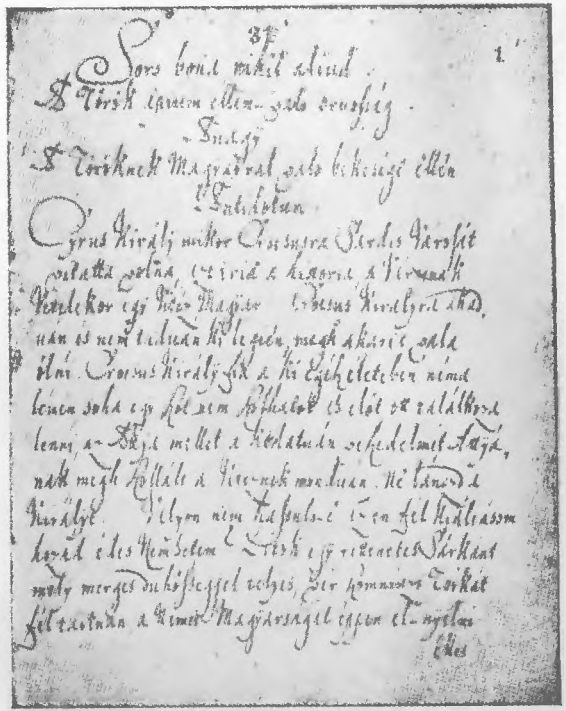

Sors bona nihil aliud.

A Török áfium ellen való orvosság.

Írattatik

A Töröknek Magyarral való háborúja ellen

Szigetben.

Cyrus Király mikor Croesust Sardis Városát
vallotta volna, és viszi a hadával a Városnak
Kapuihoz egy Vén Magyar Cyrus Királyt azt
mondá, hogy ne tudnád ki te ellen, mely akarsz vala
Uram Cyrus Király fel a hi Életedben nincs
senki olyan egy fel sem állhatott és elől ne találhassa
lenni az Ország mellett a Hadatokra ne fenyegessen Vagy,
mind meghallá a Vénnek mondását. Mé tanácsa a
Királyt. Vélyen nem hadakozni ő ellene fel Kiáltásom
hozá. Ekes Nemzetem a Török egy ravaszkás Sárkányt
mely mérges dühösséggel volna, sőt hamarsan Torkát
fel tátotta a Nemzet Magyarsággal egyen el nyelni
akar

A török ópium ellen való orvosság egykorú másolata

SYMBOLUM

ILLUSTRISSIMI DOMINI

COMITIS

NICOLAI ZRINYI:

Nemo me impunè lacessit.

Dulce & decorum est pro Patria mori.

MORS & Fugacem persequitur Virum.

Ex Bibl. Com. P. Szécsényi

Excudum Anno 1705.

Bartphae.

A török ópium ellen való orvosság első kiadása, 1705

Thököly Imre

La Princesse Helene Rasosky Femme du Comte Tekely, Soutena les Interests de son dans la Ville et chateau vreusement aux Turcs et Im attaques de ses Ennemis

Sœur du Comte de Serin et dont elle a tres genereusement nant les Ordres pour luy de Montgats rendant vigou periaux et aux plus fortes

Zrínyi Ilona

II. Rákóczi Ferenc
(Mányoki festménye)

Kuruc gyalogos (hajdú) Esze Tamás 1708-ban Rákóczitól nyert címerében

Beszélgető kurucok

Kuruc csatajelenet

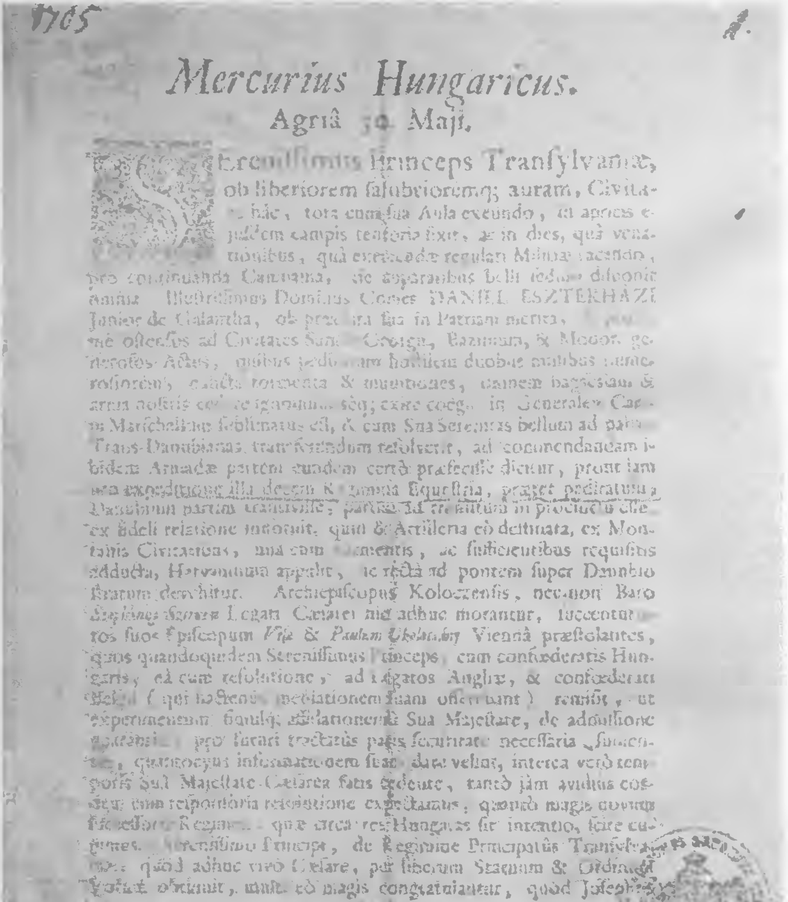

1705 A.

Mercurius Hungaricus.

Agriâ 30. Maji.

Serenissimus Princeps Transylvaniæ, ob liberiorem salubrioremq; auram, Civitate hâc, tota cum sua Aula exeundo, in agros e[illegible] campis tentoria fixit, & in dies, quà venationibus, quà exercendæ regulari Militiæ vacando, pro continuanda Campania, sic [illegible] belli tedium [illegible] animi. Illustrissimus Dominus Comes DANIEL ESZTERHÁZI Junior de Galantha, ob præclara sua in Patriam merita, [illegible] me officialis ad Civitates Sancti Georgii, Bazinum, & Modor. generosos Actus, [illegible] hostium duobus [illegible] rosiorem, [illegible] tormenta & munitiones, [illegible] & arma nostris [illegible] in Generalem Campi Marschallum [illegible] est, & cum Sua Serenitas bellum ad partes Trans-Danubianas transferendum resolverit, ad commendandam ibidem Armadæ partem eundem certò præfectum dicitur, prout jam [illegible] expeditione illa decem Regiminis Equestria, præter prædicatum [illegible] partim transivisse, partim [illegible] in procinctu esse ex fideli relatione innotuit. quin & Artilleria eò destinata, ex Montanis Civitatibus, una cum [illegible] ac sufficientibus requisitis adducta, [illegible] appulit, ac rectà ad pontem super Danubio [illegible] devehitur. Archiepiscopus Kolocz[e]nsis, nec non Baro [illegible] Legati Cæsarei hic adhuc morantur, successores suos Episcopum *Vip* & *Paulum [illegible]* Viennâ præstolantes, quos quandoquidem Serenissimus Princeps, cum confœderatis Hungaris, eâ cum resolutione, ad Legatos Angliæ, & confœderati Belgii (qui [illegible] mediationem suam offerrunt) remisit, ut [illegible] Sua Majestate, de adventione [illegible] pro [illegible] tractatus pacis securitate necessaria, [illegible] quantocyus [illegible] dare velint, interea verò temporis [illegible] Majestate Cæsarea satis [illegible], tantò jam avidius cogitur [illegible] responsoria relatione expectamus, quando magis [illegible] [illegible] quæ circa res Hungaricas sit intentio, scire cupimus. [illegible] Principe, de Regimine Principatûs Transylvaniæ, quod adhuc vivo Cæsare, per liberum Statuum & Ordinum [illegible] obtinuit, multò magis congratulantur, quod Josephus [illegible]

(1.)

Az első magyar újság, Rákóczi Mercurius Hungaricusának egy száma

A bécsi udvar, miután az ország önállóságának maradványait is megszüntette, kivetette a nagybirtokosokra jövedelmük 16-od részét adó fejében, a kisbirtokos nemességet pedig adózás szempontjából egy kalap alá vette a jogfosztott jobbágysággal. Ezekután a földesurak nagy része nem támogatta tovább a Habsburg-uralmat, de az ország önállóságának visszaszerzésére vezető utat a nemesség nem találta meg.

A török kiűzését követő események bebizonyították, menynyire igaza volt Zrínyi Miklósnak: ha a császár katonái űzik ki a törököt, a németek eltapossák Magyarországot. A Habsburg-gyarmatosítás a magyar népet a pusztulás szélére juttatta.

A parasztság antifeudális és nemzeti mozgalmai a 17. század végén

A gyarmatosító Habsburg-hatalommal, a német megszállókkal szemben a magyar nép megmaradásáért, az ország önállóságáért a jobbágytömegek vették fel a harcot. A bujdosó jobbágyok csapatokba verődtek és állandóan háborgatták, nyugtalanították támadásaikkal a császári csapatokat.

A 17. századvégi parasztmozgalmak közé tartozik a népi reformáció utolsó magyarországi megnyilvánulása. *Órás András* öt ugocsamegyei falu népét buzdította az egyházi hatóság és a vármegye uralmával való szembefordulásra (1690). Mozgalmát a megyei hatóság még kibontakozása előtt elfojtotta.

A bujdosó jobbágyok elsősorban erdőségekben, mocsarakban rejtőzködtek, s innen támadták meg az országot megszálló zsoldosokat. 1695-ben a lengyel határ már tele volt bujdosókkal. 1697-ben pedig nagy fegyveres jobbágyfelkelés robbant ki a Hegyalján. A felkelés vezetői *Tokaji Ferenc*, Szalontai György és Kabai Márton voltak. A hegyaljai felkelést a vezetők titokban készítették elő, csak Károlyi Sándor gróf tudott meg valamit a felkelés előkészületeiből, s ezt azonnal be is árulta a császáriaknak.

Tokaji és bujdosó társai mozgalmához a jobbágyság hatalmas tömege csatlakozott. A felkelők elfoglalták Tokaj és Sárospatak várát és három hónapon keresztül harcoltak a német megszállók és az őket kiszolgáló földesurak ellen. A felkelést csak nagy császári erő harcbavetésével lehetett elnyomni, s a felkelők jelentős része tovább bujdosott a tiszamenti erdőkben és mocsarakban, s csak az alkalmat várta egy újabb, még jobban előkészített, még nagyobb arányú felkelés megindítására.

Ugyanebben az esztendőben, 1697-ben a Dráva vidékén és a Duna—Tisza közén is felkelésre, parasztmozgalmakra került sor. Az itteni bujdosó csapatok is szembeszálltak a császári katonasággal és rendkívül megnehezítették hadmozdulataikat.

A bujdosók harca a német megszálló csapatok ellen az ezt követő években is állandóan tovább folyt, s a jobbágyság is egyre több helyen szállt szembe az idegen elnyomókkal. A császári csapatok kegyetlenkedései csak fokozták az elkeseredést.

Méltán állapította meg Velence bécsi követe egyik jelentésében, hogy Magyarországon parasztforradalom van napirenden, s csak azért nem tört ki eddig a felkelés, mert még nincs feje a megmozdulásnak.

Az elkeseredés és gyűlölet az idegen uralommal szemben az évek folyamán egyre általánosabb lett. A parasztttömegek el voltak szánva az országos méretű függetlenségi harc megindítására. S egyre több kisbirtokos nemes és városi polgár elégelte meg a német uralmat, sőt voltak nagybirtokosok is, akik hajlandók voltak harcbaszállni a császár ellen. A kibontakozó nagy németellenes szabadságharc megindítója a felsőtiszavidéki parasztság, hivatott vezetője II. Rákóczi Ferenc volt.

4. A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC

A szabadságharc megindulása

A Rákóczi-szabadságharc a felsőtiszavidéki jobbágyok felkelésével kezdődött. Ezen a vidéken a hegyaljai felkelés óta egymást követték a kisebb-nagyobb parasztmegmozdulások, s 1702 őszétől öltöttek nagyobb méreteket. Ekkor a bécsi udvar 12 új ezred felállítását rendelte el Magyarországon, és miután a toborzás nem sikerült, erőszakkal fogdosták össze az embereket. Erre robbant ki az ellenállás. A felsőtiszavidéki jobbágyok szervezkedésének *Kiss Albert* és *Esze Tamás* tarpai jobbágy álltak az élére. Mindketten részt vettek már a hegyaljai felkelésben is. 1703 elején a felkelő parasztok követeket küldtek Lengyelországba az emigrációban élő Rákóczi Ferenchez és felkérték, térjen haza, álljon a felkelés élére és vezesse a szabadságharcot Magyarország szabadságának és önállóságának kivívására.

Rákóczi Ferencet magával ragadta a népmozgalom ereje, élére állt a felkelésnek, 1703 május 12-én ünnepélyesen átadta a felkelők küldötteinek »A szabadságért« (Pro libertate) feliratú

nemzeti zászlókat, ugyanaznap kiáltványt intézett »minden igaz magyar, hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakós igaz magyarok«-hoz és felhívta őket a magyar nép szabadságának visszaszerzésére. Néhány hét mulva, 1703. június 16-án lépte át Rákóczi a magyar határt, ekkor találkozott a szabadságharcot megindító jobbágyokkal.

Rákóczi Ferenc 1676-ban született. Ősei közül sokan harcoltak a Habsburgok ellen: dédatyja I. Rákóczi György volt; anyai nagyatyja, Zrínyi Péter, valamint édesatyja, I. Rákóczi Ferenc, részt vettek a Wesselényi-féle összeesküvésben; édesanyja a Munkács várát a császári katonasággal szemben három éven át hősiesen védelmező Zrínyi Ilona, nevelőapja pedig Thököly Imre volt.

A Thököly-féle kuruc-háborúk bukása után, amikor Munkács várát is elfoglalták a németek, Zrínyi Ilona gyermekeivel együtt a császár fogságába került. A gyermekek gyámjául Lipót a magyargyűlölő gróf Kollonich Lipót esztergomi érseket nevezte ki. Kollonich már megérkezésükkor durván bánt a két Rákóczi-gyerekkel és elszakította őket anyjuktól. Rákóczi Juliannát zárdába vitték, az érsek az ellenszegülő kislányt maga hurcolta be a zárdába. A 12 éves Rákóczi Ferencet pedig német jezsuita iskolába adták és német szellemben nevelték. Azt akarták, hogy megfeledkezzék népéről és hazájáról, hogy hűséges szolgája legyen az osztrák császárnak. Tanárai szerzetest akartak belőle nevelni, hogy így a jezsuita rend megkaparinthassa a Rákóczi-birtokokat.

Néhány esztendei külföldi tartózkodás után 18 éves korában tért vissza Rákóczi Magyarországra. Hamarosan megismerkedett a Habsburg-uralom alatt szenvedő magyar nép viszonyaival, s ugyancsak rövidesen felismerte azt is, hogy a magyar nép helyzetén a bécsi udvar a maga jószántából soha nem fog könnyíteni. Már 1699-ben közölte Rákóczi barátjával, Bercsényi Miklóssal, hogy nagy tervei vannak az ország nyomorúságának orvoslására. Nem arra gondolt, hogy — mint azelőtt — az udvarhoz fordul kérő és alázatos írásokkal. Látta, hogy fel kell készülni »az iga lerázására«, melyet a magyar nép nyakába helyeztek. A mozgalom vezetésére a maga személyét tartotta a legalkalmasabbnak.

»... az én személyem volt az — írta Rákóczi emlékirataiban — amely az én házam, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkozók szándékait egyesíteni bírta, és a külföld keresztény uralkodóinak baráti támogatását kieszközölte«.

Nem volt azonban elég az »egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni« a közös ellenség, a német elnyomás ellen. Meg kellett azt is mondani, hogy mi történjék a Habsburg-iga lerázása után, ki kellett tűzni a mozgalom társadalmi céljait is.

»Megkezdtem hazám felszabadításának művét — írja Rákóczi — saját magam és a nyomorult nép szenvedéseitől indíttatva, melynek nyomorúságait az elmondottakban alig érintettem, mert sok és nagy sanyarúságban volt része. Azt hittem ezenfelül, hogy eskümből folyó

kötelességem volt megmenteni a hazai törvényeket, felsegíteni a nyomorultakat, megszabadítani a szülőteleneket és az árvákat az elviselhetetlen igától, amit a jog és méltányosság ellenére raktak rájuk.«

A Rákóczi-szabadságharc célja az ország önállóságának visszaszerzése és az elnyomott, kizsákmányolt jobbágyság helyzetének könnyítése volt.

A szabadságharc diplomáciai előkészítéséhez Rákóczi a spanyol örökösödési háború kitörésekor kezdett hozzá. Levelet írt XIV. Lajos francia királynak, aki hosszú uralkodása alatt (1643—1715) már többször felhasználta a magyarokat a Habsburgok ellen. A levél azonban a bécsi udvar kezébe került. Rákóczit letartóztatták és börtönbe zárták, munkatársa és legközelebbi híve, Bercsényi a letartóztatás elől Lengyelországba menekült.

A bécsi udvar halálra akarta ítélni Rákóczit, de még mielőtt erre sor kerülhetett volna, Rákóczi felesége és barátai segítségével megszökött a bécsújhelyi börtönből. Lengyelországba menekült és Bercsényivel együtt tovább folytatta a szabadságharc előkészítését. Tárgyalásai során sikerült a francia király és egyes lengyel főurak támogatását megnyernie a magyar nép szabadságharcához. Ez a támogatás azonban soha nem lett volna elegendő a szabadságharc megindításához. A nagy németellenes függetlenségi harcot a magyar jobbágyság felkelése indította meg. Nem a nyugati segítség, hanem a népmozgalom ereje és a jobbágyok bizalma állította II. Rákóczi Ferencet a szabadságharc élére.

A szabadságharc megszervezése

A Rákóczi-szabadságharc a legnehezebb körülmények között indult meg. A bécsi udvar és annak magyarországi csatlósai mindent elkövettek, hogy elfojtsák a magyar nép szabadságharcát. A császár adóelengedést ígért a felkelő jobbágyoknak, ha leteszik a fegyvert, de ugyanakkor vérdíjat is tűzött ki minden kuruc-felkelő fejére; a szabadságharc vezetőjének, Rákóczinak meggyilkolására pedig ismételten küldött orgyilkosokat a bécsi udvar. A Habsburgok provokációkkal akarták megbontani a szabadságharc egységfrontját. Szembe akarták állítani az ország lakosságának különböző rétegeit, ki akarták élezni az ellentéteket katolikusok és protestánsok között, éket akartak verni az ország magyar és nem magyar nyelven beszélő népei közé. Rákóczi felismerte a veszélyt, és széles *nemzeti* összefogást teremtett az *idegen* elnyomással szemben. Ő maga az ország legnagyobb birtokosa

volt, de tudta, hogy a *dolgozó tömegekkel*, elsősorban a parasztsággal kell összefogni, a legnagyobb és közös ellenség ellen. Ő maga katolikus volt, de megmutatta, hogyan lehet a nemzeti gondolat segítségével áthidalni a mesterségesen szított vallási ellentéteket. Ő maga magyar volt, de megmutatta, hogyan találhat egymásra magyar, ukrán, román, szlovák és szerb a közös elnyomókkal szemben. A világ uralkodóihoz és népeihez intézett kiáltványában Rákóczi csaknem valamennyi társadalmi réteg sérelmeit felsorolta, csaknem valamennyi társadalmi réteg sérelmeinek orvoslását a szabadságharc programmjába vette.

A szabadságharc helyzete katonai téren igen nehéz volt. Az egész mozgalom mint parasztfelkelés indult a Habsburgok és az őket kiszolgáló urak ellen. Kezdetben a főnemesek, például Károlyi Sándor gróf, fegyveresen harcoltak a népi mozgalom ellen. A kuruc seregek győzelmei ragadták magukkal a városok lakosságát, a vármegyei nemességet és végül a nagybirtokosok egyrészét. A Rákóczi-szabadságharc lendületét, átütő erejét népi jellege adta ; a nemesek csatlakozásával a vezetés ez utóbbiak kezébe csúszott át. A népből kiemelkedő vezetők a szabadságharc folyamán háttérbe szorultak, mint *Esze Tamás*, vagy nem kaptak képességeiknek megfelelő feladatokat, mint a szabadságharc legtehetségesebb hadvezére, a népi származása miatt sokszor mellőzött *Bottyán János*. A főnemesek sorából kikerülő tábornokok ugyanekkor nem értettek a korszerű hadviseléshez és nem voltak megbízhatók. »Azok közül, akik katonai hivatalokat viseltek, egy sem volt, ki szigorú, de igazságos büntetést ne érdemelt volna parancsaim elmulasztása miatt« — írta főúri tábornokairól Rákóczi.

A kuruc sereg reguláris ezredekből és népfelkelő csapatokból állt. Rákóczi arra törekedett, hogy reguláris ezredeinek számát minél jobban növelje, a katonai kiképzést minél alaposabban elmélyítse. A sereg fegyelmének biztosítására minden katonáját rendes ellátásban és rendszeres zsoldban akarta részesíteni. Legnagyobb hiány képzett tisztekben mutatkozott, ennek a szükségletnek a fedezésére Rákóczi tervbe vette egy katonai főiskola felállítását, de ennek a szép tervnek a megvalósítására nem került sor.

Rákóczi gondoskodott a szabadságharc sebesültjeiről és hősi halottainak hátramaradottairól is. Minden ezrednél volt egy-két felcser, aki a sebesülteket gyógyította és beszerezte a gyógyszereket. A sebesülteket védettebb területekre szállították és a megyéknek kellett róluk gondoskodni. Nem feledkezett meg Rákóczi az elesettek özvegyeiről és árváiról sem : elengedte adó-

jukat és bizonyos jövedelmekhez juttatta őket ; kocsmajogot, vámszedési jogot biztosított nekik.

Korszerű hadsereghez korszerű gazdaság kellett. Arany, ezüst, réz kellett a pénzveréshez ; vas, ólom, ón a fegyverekhez ; salétrom a lőporgyártáshoz ; posztó és vászon a katonaság felruházásához, és még sok minden egyéb. Rákóczi gondoskodott a bányászat megindításáról, a bányák korszerűsítéséről ; lőportörő malmokat állított fel, és ehhez a salétromot a másutt felállított salétromgyárak adták. 1704-ben felállították az első fegyvergyárakat, elkezdték az ágyúcsövek öntését és fúrását, a lövedékek gyártását. Nagyszámú szabó dolgozott állandóan a hadsereg egyenruháin. A mezítlábas és rongyos csapatokból így lassan felszerelt és egyenruhás hadsereg lett, s a katonaság szükségleteit az elsősorban Rákóczi birtokain felállított üzemek többé-kevésbbé kielégítették. A bányászat és ipar különösen a Felvidék egyes városaiban és Nagybánya vidékén lendült fel, a hadsereget ellátó ipar központja pedig Debrecen volt.

A hadsereg ellátása és a hadviselés eredményes folytatása sok külföldi áru behozatalát tette szükségessé. Mivel a nemesség nem vállalta még a szabadságharc győzelme érdekében sem az adófizetést, a rendelkezésre álló arany- és ezüstpénzt kizárólag a külkereskedelem céljaira, a behozatal biztosítására fordították, a belföldi pénzszükségletet rézpénzzel fedezték.

Rákóczi segítette és támogatta a kereskedelmet, fontosnak tartotta a kereskedők szerepét. Igen jellemző erre az, hogy 1705 nyarán megbeszélésre hívta össze az ország kereskedőinek a képviselőit, hogy velük legfontosabb kereskedelmi elgondolásait megvitassa. A katonai célok mellett a kereskedelem támogatásával függött össze az utak építése és javítása, valamint a postaszolgálat kiépítése is. A posta hetenként kétszer közlekedett és az ország legtávolabbi vidékeit is összekötötte.

Felismerte Rákóczi a sajtó nagy jelentőségét is. Ezért a szabadságharc megindulásakor az ország népéhez, majd első sikerei után a külföldhöz intézett kiáltványain kívül rendszeres újságot adatott ki, először hetenként, később hónaponként, a szabadságharc eseményeiről.

Korszerű ipar, kereskedelem, közlekedés, korszerű művelődést, korszerű iskolákat kívánnak. Rákóczi ezért nagy gondot fordított szakemberek és tudósok képzésére. Az országban élő tudósokat támogatta és a háborús viszonyok között is lehetővé tette a nagyszombati egyetem diákjainak, hogy tanulmányaikat folytathassák.

A nagybirtokos és klerikális reakció aknamunkája

A nemzeti szabadságharccal szemben foglalt állást a nagybirtokosoknak a Habsburgokat kiszolgáló csoportja. Ezek a főurak, Esterházy Pál herceg, a Zichy-, a Pálffy-grófok és a többi hazaáruló mágnás mindenben támogatták a Habsburgoknak a szabadságharc eltiprására irányuló intézkedéseit, és már jóelőre kialkudták maguknak hazaárulásuk bérét. Igy Esterházy herceg szabályos szerződést kötött az udvarral, hogy a hazafiaktól elkobzott birtokok 25%-a őt illeti meg. A szabadságharc vezetőinek meggyilkolására, tábornokainak megvesztegetésére irányuló tervek nagyrésze ezektől az elvetemült árulóktól indult ki.

A Habsburgok és az áruló nagybirtokosok ügynökei beférkőztek a szabadságharc táborába is, és megbízóik utasításai szerint igyekeztek egyenetlenséget szítani, bomlasztani. Az ellenséggel összejátszó nagybirtokos tábornokok döntő ütközetekből maradtak el parancs ellenére, s lettek ezáltal okozói a kuruc seregek vereségeinek, a Habsburgok szolgálatában álló középbirtokos Okolicsányi Pál és társai pedig a Rákóczi által összehívott országgyűléseken és tanácskozásokon rágalmazták a szabadságharc vezetőit, szították az elégületlenséget, hintették az árulás magvait országszerte.

Az egyházi reakció is élesen szembenállt a Rákóczi-szabadságharccal a mozgalom kezdetétől végéig. A Habsburgok érdekeit feltétlenül kiszolgáló katolikus egyház szinte teljes egészében, a pápától a püspökökön át a jezsuitákig a szabadságharc ellen küzdött. XI. Kelemen pápa felszólította a katolikus papokat, hogy szakítsanak a kurucokkal, és az egyházból való kiközösítéssel fenyegette meg őket, ha nem árulják el a szabadságharc ügyét. A katolikus püspöki kar — élén a prímással és a kalocsai érsekkel — ugyancsak a Habsburgok szolgálatában állt, s a szabadságharc alatt folytatott fegyverszüneti tárgyalásokon a kalocsai érsek mint a császár megbízottja vett részt. Az egyetlen, Rákóczi oldalán álló püspök, mint hadifogoly került a kurucok közé. Rendkívül veszedelmes hazaáruló tevékenységet folytattak a jezsuiták is. A katolikus Rákóczi írja róluk Emlékirataiban: »A magyar jezsuiták mindig osztrák főnökeiknek engedelmeskedtek.« Az ő rágalomhadjáratuknak volt az eredménye, hogy a szabadságharc kezdetén egyáltalában nem volt katolikus pap a kuruc seregben, s később is csak a klérusnak kis része állt a nemzeti ügy mellé; a szabadságharc hanyatlása idején ezek is egymás után árulóvá lettek.

A klerikális reakció mesterkedései közé tartozott, hogy a jezsuita tanárok már az iskolában szították a vallási ellentéteket és igyekeztek megbontani a magyarság nemzeti egységét a bécsi udvar érdekében. Rákóczi így ír ezekről:

»A káptalanok egészen felhagytak az ifjúság oktatásával, kivált mióta a jezsuiták vették kezükbe az ügyet. Ezen körülményt nagyon ügyesen felhasználta a bécsi kormány... a magyar jezsuiták... élénk gyűlöletet csepegtettek az ifjúságba Luther és Kálvin követői ellen... még a papság jobb része is azt hitte, hogy a katolikus vallás egyedül az ausztriai kormány alatt lehet biztonságban.«

Ugyanekkor protestáns-gyűlölete nem gátolta a katolikus klérust, hogy ügynökei révén — ha politikai céljai úgy kívánták — provokatív célzattal, a Rákóczi-szabadságharc nemzeti egységfrontjának megbontása érdekében fel ne vesse a legtúlzóbb protestáns követelések teljesítését.

A bécsi udvar a klérus segítségével túlzó protestáns követeléseket állított össze, s ezt a koholt programmot mint a Rákóczi-szabadságharc programmját a pápa terjesztette Európában. A cél egyrészt a magyarországi protestánsok szembefordítása volt Rákóczival, másrészt ellentétek szítása Rákóczi és katolikus szövetségesei között.

A művelődést és a tudást Rákóczi nemcsak azért becsülte, mert ez közvetlenül segítette a szabadságharc ügyét, hanem azért is, mert fegyvert jelentett a babonák és rémhírek ellen. A szabadságharc ellenségei mindent megkíséreltek, hogy Rákóczi helyzetét megnehezítsék, a kurucok táborát meggyengítsék és erre még a nép vallásos érzületét is felhasználták.

A Habsburgok szolgálatában álló papok egymás után találtak ki újabb és újabb »csodákat«. Mikor Rákóczi egyik áruló csapatparancsnokát, Ocskayt lefejeztette, azt kezdték híresztelni Nyitra megyében, hogy a surányi úton álló Boldogasszony szobra könnyezni kezdett. Amikor Rákóczi Kassáról eltávolította a jezsuiták közül a németbarát elemeket, akkor meg az a hír járta, hogy Loyolai Ignác képe fakadt könnyekre. Midőn 1709—10-ben a pestis miatt a kurucok kénytelenek voltak az élelmiszert ideiglenesen a jászsági templomokba berakatni, azt mesélték, hogy a templom falai vérezni kezdtek. Rákóczi hamar véget vetett a népet izgatni akaró »csodának«. Elküldte egyik magasrangú katonáját, és kitűnt, hogy a fal nem véres, hanem vörösfestékes.

A szabadságharc sikerei és hanyatlása

A Rákóczi-szabadságharc mint parasztfelkelés kezdődött. Ekkor aratta legnagyobb sikereit. Rövid két év alatt (1703—04) Magyarország és Erdély legnagyobb része a kurucok kezére került. Ezeknek az egymást követő gyors sikereknek a hatása alatt csatlakoztak a mozgalomhoz a nemesek, a földbirtokosok is.

A földbirtokososztály saját önállóságának és rendi előjogainak védelmére vette kezébe az ország szabadságharcának irányítását, és jobban ragaszkodott feudális kiváltságaihoz, mint az ország önállóságához. »A nemesség napról napra jobban visszanyerte hatalmát jobbágyai fölött és elvette kedvüket a háborútól, hogy saját hasznára dolgoztasson velük« — írta Rákóczi Emlékirataiban. Ezzel a szabadságharc tömegbázisa összeszűkült. A jobbágyok csalódtak, kiábrándultak, sokan elhagyták seregüket és hazatértek. A szabadságharc lassan hanyatlásnak indult. Fokozta a nehézségeket, hogy »a háború alapja, a rézpénz napról napra elértéktelenedett«, a szabadságharc pénzét nem akarták sem a kereskedők, sem a termelők elfogadni. A szabadságharc összes terheit, a katonai és a gazdasági terheket egyaránt végeredményben egyedül a jobbágyosztály viselte, s ezek a terhek meghaladták teherbíróképességét.

A külpolitikai helyzet. A szabadságharc bukása

A Rákóczi-szabadságharc külpolitikai helyzete nem volt kedvező, s a nehézségek ezen a téren is egyre fokozódtak. A szabadságharc hanyatló hatalmakra, Franciaország segítségére és Törökország jóindulatú semlegességére támaszkodott. A franciák számára azonban a spanyol örökösödési háború menete egyre kedvezőtlenebb irányt vett, a török semlegesség pedig éppúgy előnyére vált a Habsburgoknak is, mint a kurucoknak. A szabadságharc első győzelmei után a Habsburgok szövetségesei, Anglia és Hollandia, mint békeközvetítők léptek fel, a franciák egymást követő vereségei után azonban *I. József* (1705—1711) császár egyre több zsoldos sereget küldött az országba és ekkor a békeközvetítés abbamaradt. Anglia és Hollandia nem Magyarország szabadságáért ajánlották fel közbenjárásukat, hanem, hogy kedvező helyzetet biztosítsanak a Habsburgoknak a spanyol örökösödési háború győzelmes befejezéséhez.

A külpolitikai helyzet javítására, a XIV. Lajossal való szövetség érdekében az 1707-i *ónodi országgyűlés* törvényben rögzítette a már évek óta fennálló tényleges helyzetet : kimondta a Habsburgház trónfosztását, fejedelemmé választotta Rákóczi Ferencet, és hazaárulónak nyilvánította, vagyonelkobzással büntette azokat a főurakat, akik a nemzeti szabadságharcot eltiporni készülő Habsburgokat még tovább kiszolgálják. A trónfosztáshoz fűzött remények azonban nem váltak be. XIV. Lajos nem kötött nyiltan szö-

vetséget Magyarországgal, s a kuruc seregek egymást követő csatavesztései (Trencsén 1708, Romhány 1710), valamint Eger és Szolnok várának a klerikális reakció mesterkedései következtében történt kapitulációja (1710) után a felkelők visszaszorultak Munkács környékére, oda, ahonnan a szabadságharc 1703-ban kiindult.

Most, hogy a kuruc csapatok nem jelentettek többé komoly katonai erőt a Habsburgok hátában, XIV. Lajos is beszüntette a magyarok támogatását, hiszen most már nem remélhetett hasznot a maga számára a magyar nép harcából. Rákóczi ekkor *Nagy Péter* orosz cárnál kísérelt meg segítséget kapni. Elutazott a cárhoz, és ezt az alkalmat használták fel a környezetében levő nagybirtokos főurak, hogy kiváltságaik és birtokaik biztosítása fejében elárulják a szabadságharcot. 1711 tavaszán Károlyi Sándor gróf, Rákóczi egyik tábornoka, miután biztosította önmaga számára eddigi birtokai mellé újabb birtokok adományozását, megkötötte a békét József császár utódával, *III. Károllyal* (1711—1740).

A Rákóczi-szabadságharc értékelése

Igy ért véget a Rákóczi-szabadságharc. A vereség okai között szerepet játszott a 200 éves török és Habsburg-pusztítás következménye: az ország általános szegénysége és elmaradottsága, amit a szabadságharc utolsó éveiben pusztító pestisjárvány még fokozott; nagy mértékben hozzájárult a szabadságharc bukásához a mozgalom lendítőerejének, a jobbágyságnak háttérbeszorítása az első esztendők győzelmes harcai után ; sok kárt okozott a szabadságharc ügyének a nemesség ingadozása, a főnemesség és a klérus árulása ; a vereség döntő okát azonban a külpolitikai helyzetben kell keresnünk. Magyarország a Rákóczi-szabadságharcot elszigetelten, igazi szövetségesek nélkül vívta meg és elbukott a Habsburg-reakció túlerejével szemben.

Rákosi elvtárs adta meg a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Kongresszusán tartott beszédében történelmünk szabadságküzdelmeinek értékelését. »A magyar nép szinte minden évszázadban elvesztett egy szabadságharcot. Elveszett a Rákóczi-felkelés, melynek zászlajára „pro libertate", a „szabadságért" jelszó volt írva. Elveszett az 1848—49-es szabadságharc. Leverték az 1919-es forradalmat is. Mindezeket a vereségeket főleg idegen, reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére. Nem elsősorban a saját belső gyengéi,

hanem a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le három évszázadon át a magyar szabadságharcokat. Minden magyar szabadságharc elbukása messze visszavetette a magyar népet fejlődésében és boldogulásában.« Ugyanebben a beszédében rámutatott Rákosi elvtárs arra is, hogy »amiért hiába küzdöttek Rákóczi kurucai, Kossuth honvédei, az 1919-es forradalom vörös katonái, azoknak a céloknak elérését most a történelem lehetővé tette«. (Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Bp. 1949. 474—475. old.) A szabadságot, amelyért a magyar nép évszázadokon keresztül hősiesen harcolt, elhozta számunkra a felszabadító Szovjet Hadsereg.

A magyar népi demokrácia népünk történelmének dicsőséges fejezetei közé sorolja 16—17. századi nemzeti függetlenségi harcainkat s ezek betetőzését, csúcspontját, a Rákóczi-szabadságharcot.

A Rákóczi-szabadságharc volt az utolsó olyan függetlenségi harca a magyar népnek, amelyben a vezetőszerep még a nagybirtokosok egy csoportjáé, a főurak kereskedelmi tőkés érdekeltségekkel kapcsolatban álló részéé volt. Ennyiben a Rákóczi-szabadságharc még folytatása a 17. század függetlenségi harcainak. Ugyanekkor azonban a szabadságharcban részvevő főurak árulásával véget ér az a korszak, amelyben a magyar nagybirtokososztály egyes tagjai még nemzeti érdekekért harcoltak, nemzeti szerepet játszottak. A Rákóczi-szabadságharc nagy jelentőségét másik, polgári fejlődési irányzatot mutató oldala határozza meg. A Rákóczi-szabadságharc volt az első függetlenségi harca a magyar népnek, amely már nem vallási köntösben, vallási jelszavakkal, hanem a nemzeti függetlenség és szabadság jelszavával folyt. A szabadságharc szükségleteinek kielégítésére Magyarországon eddig még nem tapasztalt méretű iparfejlődés indult meg. A szabadságharc győzelme az egységes magyar állam létrehozásának lehetőségét, a polgári fejlődés útjának megnyitását jelentette volna, bukása, a szabadságharcot lezáró szatmári béke azonban Magyarországot gyarmati sorba taszította.

A béke megkötése után a császár katonái és a földesurak siettek lefegyverezni a kuruc csapatokat. Magyarország ezáltal teljesen a Habsburgok uralma alá került és hosszú időre Habsburggyarmattá vált. A császár döntött minden kérdésben idegen tanácsosaival, a magyar urak pedig a császár döntéseit minden ellenkezés nélkül, alázatosan tudomásul vették. Károlyi Sándor és társai így adták el Magyarország önállóságát, de cserébe megtartották kiváltságaikat, vagyonukat pedig még meg is növelték. Az áruló urak közt ugyanis felosztották a »lázadó« Rákóczi birtokait, és nem

egy magyar főúri család birtoka és rangja ebből az árulásból eredt. A magyar urak lemondtak Magyarország szabadságáról, viszont szabad kezet kaptak saját jobbágyaikkal szemben. *A szatmári béke* (1711) értelmében szabad zsákmánya lett Magyarország a Habsburgoknak, a parasztság pedig a nagybirtokosoknak.

II. Rákóczi Ferenc előbb Franciaországba, majd pedig Törökországba ment önkéntes száműzetésbe. Néhány hű embere kísérte el. 1735-ben a Márvány-tenger partján fekvő Rodostóban halt meg. Egész életében a magyar szabadságért harcolt ; Magyarország német urai és a Habsburgokat kiszolgáló magyar urak halála után is rettegtek emlékétől. A nép viszont szeretettel őrizte Rákóczi emlékét, és még halála után is visszavárta, hogy élére álljon a parasztság egyre erősödő antifeudális és nemzeti harcainak.

V.

MAGYARORSZÁG TELJES GYARMATOSITÁSA

(1711—1790)

A török hódítók kiűzése és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc bukása mélyreható változásokat idézett elő Magyarország történetében. A török hódítók kiűzésével, az ország határai között folyt évszázados háború befejeződésével lényegében helyreállott hazánk területi egysége. A gyarmatosító osztrák és török hatalmak közül a reakciósabb, az egész európai civilizáció minden addigi eredményét pusztulással fenyegető, de az osztráknál gyengébb, hanyatlóban levő török hatalom többé nem veszélyeztette jelentősen hazánk függetlenségét. Az ország kétszáz éve pusztuló termelőerői ismét növekedni kezdtek. Rákóczi szabadságharcának elbukása, a magyar nagybirtokosok árulása azonban azt eredményezte, hogy az egységét visszanyert ország egységesen osztrák gyarmattá lett, hogy a termelőerők megnövekedését a születő osztrák burzsoázia egyfelől maga aknázta ki, másfelől saját érdekeinek megfelelően korlátozta, hogy hazánkat minden korábbinál súlyosabb gyarmati bilincsekbe verték, s a 18. század nyolcvanas éveiben önállóságának még látszatától is meg akarták fosztani. A 18. század Magyarország teljes gyarmatosításának százada volt, de egyben azon erők születésének százada is, amelyek 1848-ban képesek voltak harcbaszállni a korhadt, népeket elnyomó Habsburg-monarchia szétzúzásáért s helyén független nemzeti államok megteremtéséért.

1. A MAGYAR NAGYBIRTOKOSOK ÁRULÁSA, A GYARMATOSITÓ OSZTRÁK HATALOM BERENDEZKEDÉSE MAGYARORSZÁGON

Az államszervezet

A Rákóczi szabadságharcát eláruló nagybirtokosok, Károlyi Sándor gróf és cimborái azért hajoltak meg oly sietve az ellenség erőfölénye előtt, mert a szabadságharc során gyorsan öntudatosodó parasztttömegek kizsákmányolásának fenntartásában éppen Bécstől vártak segítséget. Ennek a remélt segítségnek fejében nemcsak a nemzeti függetlenség kivívásáról mondtak le teljesen, hanem az államhatalomban való részesedésükről is. Hogy a bécsi udvar ennek és I. Lipót idejében készített terveinek ellenére sem tudta egészen kiszorítani az államhatalomból a magyar uralkodó osztályt, az a szabadságharcnak volt bukásában is elért eredménye.

Az ország darabokra szaggatása

A török hódítók kiűzésével Magyarország három részre szakítottsága megszűnt, az egész ország osztrák uralom alá került. Az osztrákok azonban nem állították helyre Magyarország állami egységét, hanem az ország egyes részeit más-más szervek útján más és más módon kormányozták. Így formailag önálló fejedelemség maradt *Erdély*, amelyet, hogy különállását még jobban hangsúlyozzák, 1765-ben nagyfejedelemségi rangra emeltek. Külön katonai, majd kamarai igazgatás alá helyezték és közvetlenül Bécsből kormányozták kezdetben Magyarország egész töröktől visszafoglalt részét. Ezt a budai kamarai igazgatóságot ugyan 1710-ben a Rákóczi-szabadságharc hatására megszüntették, de a déli határvidéken és az egész Temesközben, amelyről a török csak az 1718-i požarevaci békében mondott le, továbbra sem vezették be a magyar közigazgatást. Ezeken a területeken *határőrvidéki szervezet*et létesítettek s ennek igazgatását közvetlenül a bécsi udvari haditanácsra bízták. A határőrvidék nagyrészt újonnan telepített lakói földet kaptak a kincstártól s ennek fejében különféle szolgálatokkal, elsősorban katonai szolgálattal tartoztak az államnak. Ez a katonai szervezet nemcsak arra szolgált, hogy megbontsa az ország területi egységét, nemcsak arra, hogy esetleges török támadások egyre csökkenő veszélyétől óvja az ország határait, hanem elsősorban arra, hogy megfélemlítse, kordában tartsa a magyar »rebellis«-eket.

A törvényhozó hatalom

A magyar uralkodóosztálytól azonban a szatmári béke után hosszú ideig nem sok félnivalója volt az udvarnak. Az *országgyűlés*, amelyet III. Károly és utóda, Mária Terézia (1740—1780), ha ritkán ugyan, mégis többször összehívott, engedelmes eszköze volt Bécsnek, különösebb viták nélkül szavazta meg az udvar által követelt adót és katonát s általában mindazokat a törvényeket, amelyek nem irányultak az uralkodóosztály kiváltságai ellen. Az alsótábla elnöke nyíltan meg is mondta, hogy véleménye szerint »Istenhez és a Királyhoz egyedül csak könyörgéssel járulhatunk, de ezt is csak illő formában tehetjük«, sőt olyan elhatározásokkal kapcsolatban, amelyek a bécsi udvari haditanácstól indulnak ki, még könyörögni sem illik, mert sértené a királyt, ha haditanácsának intézkedéseit valamelyik tartomány (!) rendi gyűlése (status provincialis) felül akarná bírálni.

A végrehajtó hatalom

Még engedelmesebb kiszolgálói voltak Bécsnek a központi magyar kormányszékek. A királyi iratokat kibocsátó *magyar kancelláriát* és a magyar belügyi igazgatás intézésére 1723-ban a nádor elnöklete alatt felállított *helytartótanács*ot lényegében bécsi udvari hatóságok, előbb a titkos tanács örökébe lépő *titkos konferencia*, majd az 1760-ban alakított *államtanács* irányították az osztrák uralkodóosztály érdekeinek megfelelően. A kancellária és a helytartótanács tagjait az uralkodó nevezte ki a számára leginkább megbízható magyar urak közül. A pénzügyeket intéző *magyar kamarát* nyíltan alárendelték a bécsi *udvari kamará*nak. A had- és a külügyek irányításába magyar hatóságoknak még formálisan sem volt beleszólásuk. A közigazgatás középfokú szerveiben, a *vármegyék*ben kezdetben szintén nagy befolyásuk volt a nagybirtokosoknak, az udvar hazai szövetségeseinek, később azonban egyre inkább a középbirtokosok fellegváraivá lettek: olyan erőszakszervekké, amelyek a középbirtokosok érdekeit védték nemcsak az elnyomott jobbágyokkal, hanem az elnyomó osztrák gyarmatosítókkal szemben is.

Az igazságszolgáltató hatalom

A 18. század elején megreformálták az igazságszolgáltatás szervezetét. Az új rendszer szerint a *nemesek polgári és büntetőperes ügyei*ben első fokon a vármegyei törvényszékek, második fokon

a kerületi táblák, harmadik fokon a királyi tábla és legfelső fokon a hétszemélyes tábla ítéltek. Ezek közül a bíróságok közül csak a vármegyei törvényszékek voltak a nemesek kezében, a többiek ellenükben az udvar érdekeit képviselték. Az *úrbéri pereket* azonban továbbra is első fokon a megyei birtokosokból alakult úriszékek, második fokon pedig a vármegyei törvényszékek tárgyalták s csak harmadik fokon kerültek a nem teljesen a megyei nemesség érdekeit képviselő helytartótanács elé.

Az állandó hadsereg

A magyar uralkodóosztály azzal mérte a legnagyobb csapást az ország függetlenségére, hogy az 1712—15-i országgyűlésen törvénybe iktatta állandó, osztrák irányítás alatt álló hadsereg megszervezését Magyarországon. Az udvar azzal az indokolással követelte állandó hadsereg felállítását, hogy a nemesi felkelés, mint a tapasztalatok bizonyítják, nem alkalmas az ország megvédésére. A tekintetes karok és rendek pedig készségesen beleegyeztek az állandó hadsereg megszervezésébe, noha senki előtt sem lehetett kétes, hogy ez a hadsereg nem az ország védelmére, hanem ellenkezőleg: katonai elnyomására fog szolgálni. Éppen azért is szavazták meg olyan szíves-örömest az állandó hadsereget, mert jobbágyaik elnyomásának egyik legfontosabb eszközét látták benne. Csak a nemesi felkelés megszüntetése ellen léptek fel a rendek, mert a nemesi felkelés megmaradása (az állandó hadsereg mellett), az a látszat, hogy a nemesség továbbra is »vérével adózik«, lehetett az egyetlen ürügy arra, hogy az uralkodóosztálynak továbbra se kelljen pénzbeli adót vállalnia magára.

Így azután az állandó hadsereg fenntartása részben mint újabb teher az elnyomorodott, kifosztott magyar jobbágyokra, részben pedig az osztrák örökös tartományok adózóira hárult. Ez utóbbi körülmény viszont az udvarnak szolgáltatott jó ürügyet arra, hogy a felállított magyar ezredeket a bécsi *udvari haditanács* irányítása alá rendelje. Jellemző a magyar uralkodóosztály árulására az is, hogy az országgyűlés az elébe terjesztett javaslatot, amely szerint a felállítandó hadsereg kétharmadrészében magyar s egyharmadrészében külföldi katonákból álljon, olyan értelemben módosította, hogy a hadseregnek csak felét tegyék magyar katonák. A földesurak ugyanis nem akarták, hogy a hadsereg túlságosan sok munkaerőt vonjon el birtokaikról. Az egyre növekvő *hadiadó* azonban így is igen nagy terhet rótt a magyar jobbágyokra. Ehhez járult még az, hogy az ezredek többségét nem kaszárnyák-

ban helyezték el, hanem a katonákat egyenként egy-egy jobbágycsaládhoz szállásolták be s az illető családnak kellett gondoskodnia a katona *porciójáról*, ellátásáról.

*

Az államgépezetnek a nagybirtokosok árulása nyomán történt újjászervezése az első lépés volt Magyarország teljes gyarmatosítása felé.

Az új nagybirtokosréteg

Az ország teljes gyarmatosítása felé vivő második lépés erős udvarhű nagybirtokosréteg létrehozására irányult.

»Kuruc« és labanc főurak

Az egyházi és világi nagybirtokosok nagy többsége a szabadságharc éveiben hűségesen kitartott az udvar mellett. Az Esterházyakra, Erdődyekre, Pálffyakra, Csákyakra, Zichyekre, Batthyányakra, Keglevichekre, Nádasdiakra és társaikra Bécs bizton számíthatott az általuk »istentelen Rákóczi-párt«-nak nevezett felkelők elleni harcban. Az Esterházy Pál herceg nádor és Illésházy Miklós gróf kancellár vezetése alatt álló »konfiskáló párt« a szabadságharc bukása után, sőt már az előtt is sietett jutalmát kérni hűségének. S az udvar nem volt szűkmarkú kipróbált híveivel szemben. A szabadságharcban részt vett és a király hűségére visszatérni nem hajlandó nagyurak, elsősorban Rákóczi (mintegy kétmillió holdra rúgó) birtokait szétosztották közöttük és külföldi főurak között. De hasonlóképpen nagy birtokadományokat kaptak a »békeszerzés« körüli érdemeikért a szabadságharcot hátbatámadó árulók, Károlyi Sándor gróf és társai is. A magyar arisztokraták a nemzeti érdekek elárulásával ekkor alapozták meg véglegesen hatalmuk anyagi alapját, amelyet csak 1945-ben tudtak szétzúzni a felszabadult magyar munkások és parasztok.

Külföldi főurak

Az udvar azonban nemcsak az áruló magyar nagybirtokosokat igyekezett erősíteni és még több szállal magához fűzni, hanem külföldieknek is nagy birtoktesteket adományozott Magyarországon, hogy kiszélesítse a számára egyedül megbízható magyar nagybirtokosréteget. Erre a célra Bécs nem csupán a szabadságharc vezetőitől elkobzott birtokokat használta fel, hanem azokat is,

amelyeket a még a 17. század végén felállított *neoacquistica commissio* (visszaszerző bizottság) foglalt el elsősorban a magyar közép- és kisbirtokos nemesektől. A töröktől visszanyert területről annakidején elmenekült birtokosoknak, mint tudjuk, ez előtt a bizottság előtt kellett igazolniok hiteltérdemlő módon régi birtokaikhoz való tulajdonjogukat. Akik nem tudták igazolni egykorú adománylevelekkel vagy más iratokkal, hogy hol volt birtokuk, és nem tudták megfizetni a »felszabadításért« rájuk rótt taksát, márpedig a nagy többség erre nem volt képes, azoknak a földjei visszaszállottak a kincstárra. A kincstár pedig legnagyobbrészt potom áron elkótyavetyélte őket hitelezőinek, főleg osztrák hadiszállítóknak és főtisztviselőknek. De az udvart ezekben az adományozásokban elsősorban nem az a cél vezette (bár ez is szerepet játszott), hogy megszabaduljon adósságaitól, hanem az, hogy a magyar nagybirtokosok sorait felfrissítse, kiszélesítse új, feltétlenül császárhű elemekkel. Ekkor szerezték meg a Harruckern bárók majdnem az egész Békés, Csongrád és Zaránd vármegyét, az Altenberg bárók pedig Ungvárt, Munkácsot és Diósgyőrt. Az I. Lipót, III. Károly és Mária Terézia uralkodásának idején tartott országgyűlések több mint háromszáz külföldi nemest, nagyobbrészt főurat fogadtak be a magyar »nemesi nemzet«-be, elsősorban azért, mert birtokokat szereztek maguknak Magyarországon. Igy kerültek Magyarországra a Pallaviciniek, az Odescalchiak, a Wenckheimek, a Kinskyek, a Windischgraetzek stb. Heister Szigbert grófnak, a labanc tábornagynak még a honfiúsítás fejében lefizetendő ezer arany taksát is elengedték az országgyűlési karok és rendek »hazafiúi érdemeiért«.

Egyházi főurak

Ha lehetséges, még a világi nagybirtokosoknál is hívebb szolgái voltak Bécsnek a magyar főpapok, akik Kollonich hírhedt, Rákóczi által feljegyzett mondását tekintették jelszavuknak: »Magyarországot rabbá, azután koldusszegénnyé, végül katolikussá fogom tenni.« Az udvartól ők is hatalmas adományokat kaptak s ezek fejében minden erejükkel igyekeztek elsősorban *ideológiai* védelemben részesíteni a fennálló rendet. Hogy ebben mennyire anyagi érdekeik vezették őket, arra egy egykorú röpirat így mutat rá:

»Végy el a papságtól minden nyereséget,
Megtagad azonnal minden istenséget,
Templomot és oltárt és minden szentséget
Leront és farbarúg minden kegyességet.«

A papság népbutító munkájának jelentőségét ugyanez a röpirat így világítja meg: »Azt merem mondani, hogy húszezer tatár vagy kalmük nem pusztítják úgy el és annyira tönkre nem teszik az országot, mint tízezer uralkodó papok és szerzetesek ... Ahol a papok uralkodnak, a nép némely kegyesség színe alatt gyakoroltatott szemfényvesztések által megcsalattatik.« Ilyen szemfényvesztés volt például az a jezsuiták által a 18. században széltében-hosszában terjesztett tan, hogy Magyarország: Regnum Marianum (Mária királysága). E tan hirdetői azt tanították, hogy az akkori Magyarország az I. István király által állítólag Szűz Mária kegyelmébe ajánlott Magyarországnak egyenes folytatása, hogy az akkori, egyre mélyebben gyarmati bilincsek közé süllyedő, kifosztott, önállóságát vesztett Magyarország miben sem különbözik István király idejének haladó, felemelkedő, független Magyarországától. E tan hirdetői szellemileg akarták lefegyverezni, a gyarmati elnyomás türelmes viselésére nevelni népünket.

Ebben az értelemben tanítottak az iskolákban is, amelyeknek többsége a katolikus egyház kezében volt. 1766-ban például 72 magyar közép- és főiskolát birtokoltak katolikus szerzetesrendek, közülük 36-ot a Rákóczi katolikus és protestáns felkelői által annakidején száműzött jezsuiták. Hiába tette fel az egykorú röpiratíró a kérdést: »Mi módon lehet annak, aki e világról, e világi törvények eránt való engedelmességről és minden hazafiúi vagy polgári kötelességekről egészen lemondott, az ország szükségeire szolgáló hasznos férfiakat nevelni? Mi módon lehet annak valakit valamely kötelességekre megtanítani, aki a kötelességeket se tudja, se nem érzi? Hol hallanak az ifjak a legkisebbet is a hazaszeretet, a becsület, a léleknek nagysága, a nagy veszedelmekben szükséges bátor feltételek felől? ... A pap rabszolgai engedelmességre tanítja őket, megtilalmazza ötőlük a gondolkodást és a vizsgálódást ... Vajjon tehát mi lehetne ártalmasabb vagy veszedelmesebb dolog, mint a mi gyermekeinknek nevelését vaktában csak a papokra bízni?« A magas klérus azonban az iskolát éppen ezért fontos fegyvernek tartotta és nem egykönnyen engedte ki a kezéből. Ahogy az egykorú röpirat mondja: »Akinek szeme van a látásra, az meg vagyon győzettetve, hogy mihelyt valamely nemzetnek olvasni szabad és gondolkodni, annak azonnal szükség megvilágosodni. De éppen ezáltal ki is dűlnek a római mindenhatóságnak azok az oszlopai, melyek által mindenütt ... a köznépet a temérdek tudatlanságban és a maga bilincseiben megtarthatná. És éppen ezen az okon törekedik olyan nagy entuziazmussal (hévvel) a papság Magyarországon, hogy ... a közönséges iskoláknak mind elrende-

lések, mind igazgatások az ő kezei között megmaradjanak.« Bécsnek pedig érdekében állott, hogy a magyar tömegek tájékozatlanok, öntudatlanok legyenek, s ezért támogatta a klérus oktatási egyeduralmát.

A klérus azonban a lelki terrort gondosan összekapcsolta a fizikai erőszakkal és a nép anyagi zsarolásával is. A református halottakat addig nem engedték eltemetni, amíg ki nem fizették értük a stólát. Gyermekeket raboltak, hogy szerzeteseket nevelhessenek belőlük, és egész falvakat kergettek a pusztába, ha lakosságuk nem volt hajlandó katolikus hitre térni. Hogy az udvar külsőleg is kifejezésre juttassa, milyen jó hazaárulóknak tartja a magyar főpapokat, III. Károly a mindenkori esztergomi érseknek a *német-római szent birodalom* hercegi címét adományozta. Ezt a (hercegprímási) címet napjainkig büszkén viselték a magyar katolikus egyház fejei.

A termelőerők időleges megnövekedése

Bécs azonban nemcsak azáltal igyekezett megerősíteni a hozzá hű nagybirtokosok gazdasági hatalmát, hogy hatalmas földterületeket adományozott nekik, hanem úgy is, hogy gondoskodott munkaerőről, amely ezeket a földeket megművelje.

Külföldi telepítések

Ebből a célból először is többtízezer jobbágycsaládot telepítettek külföldről Magyarországra III. Károly és Mária Terézia idejében. Ezekre a telepítésekre valóban szükség volt, hiszen a török hódoltság területén és a végvidékeken a megelőző évszázadok állandó háborúi elképesztően megritkították a lakosságot. 1720-ban még Magyarország lakosságának (Erdélyt nem számítva) kevesebb mint negyedrésze élt a volt hódoltsági részeken, ahol most a legtöbb kincstári és eladományozott nagybirtok volt. Az Alföld egyes vidékeinél a Felvidék egyes részei húszszorta népesebbek voltak.

Az udvar azonban nem önzetlenül akarta gyarapítani Magyarország népességét. Az udvart a telepítésekben több szempont vezérelte. Mindenekelőtt a telepítésekkel is erősíteni akarta sajátmagának és a nagybirtokosoknak a gazdasági hatalmát. Azután növelni akarta az adóalapot, az ország nem-nemes lakosságát, amely a magyar törvények értelmében egyedül volt adó alá vethető. De növelni akarta eddig parlagon hevert hatalmas földterületeknek művelés alá vonásával a Magyarországon előállított mezőgazdasági

termékek mennyiségét, hogy így az osztrák piacokon eladásra kerülő mezőgazdasági termékek ára minél alacsonyabb legyen. Annak, hogy az udvar és a nagybirtokosok külföldieket, főleg németeket telepítettek be, az volt az oka, hogy olyan paraszttömegeket akartak Magyarországra hozni, amelyekben nem élnek tovább a hazai parasztság kuruc hagyományai. S annak, hogy a betelepített németek majdnem kivétel nélkül mind katolikusok voltak, az volt az oka, hogy ezeket inkább remélték engedelmességre bírni a katolikus egyház népbutító lelki terrorja, a fennálló rend jóságát és megváltoztathatatlanságát hirdető ideológiája által.

A külföldről bevándorló parasztcsaládok viszonylag kedvező telepítési feltételeket kaptak. Általában néhány évre felmentették őket az adófizetés, a robot és más szolgálatok alól. A kincstár saját birtokain helyenként házat és állatokat is adott nekik. Nem csoda, ha ilyen körülmények között özönlöttek a bevándorlók Magyarországra. A különböző német fejedelemségekből (ezekből jöttek legtöbben) főleg földnélküli parasztok vándoroltak be, akik hazájukban a betevő falatot sem tudták biztosítani maguknak, akiket a feudális viszonyok válsága és a születő kapitalizmus gyakran csavargókká, bűnözőkké tett. De jöttek — többnyire szökve — szegényebb telkesjobbágyok is, akik nem tudták elviselni a rájuk kirótt hatalmas feudális terheket. Hasonlóképpen főleg a feudális terhek súlya késztette beköltözésre a török birodalom fennhatósága alól menekülő szerb és román parasztokat is. Az a kedvezőbb helyzet azonban, amely Magyarországon várta őket, nem volt hosszúéletű. A földesurak, mint látni fogjuk, rövidesen ismét és az addiginál még nagyobb mértékben növelni kezdték az úrbéri terheket.

Az udvart a telepítésekben nem vezették *nemzetiségi* szempontok. Kelet-Európa népei ekkor még nem szerveződtek nemzetekké, még nem merültek fel közöttük nemzeti ellentétek (amelyek jellemzik a burzsoa nemzeteket). Az udvar csak olyan paraszttömegeket akart Magyarországra telepíteni, amelyek hírét sem hallották Rákóczi szabadságharcának, amelyeknek nincsenek »rebellis« hagyományaik, vagy amelyek egyenesen szemben állottak a szabadságharccal (mint például a délvidéki szerbek). Az udvar azonban rosszul számított. A magyar és nem-magyar paraszttömegek kezdeti surlódások után hamarosan felismerték helyzetük azonosságát és a 18. század parasztfelkeléseiben, amelyekre még vissza fogunk térni, egymás oldalán küzdöttek a feudális és gyarmati elnyomás ellen. De a telepítések mégis betetőzték Magyarországnak *soknemzetiségű országgá* alakulását s így alapját képezték annak az osztrák politikának, amely később a kapitalizmus csírái-

nak megjelenése idején kifejlődött érdekellentéteket igyekezett elmélyíteni Magyarország nemzeteinek uralkodóosztályai között s ezeket az általa egyként elnyomott testvérnemzeteket többkevesebb sikerrel szembefordította egymással.

A hazai parasztttömegek vándormozgalma

Az a viszonylag kedvező helyzet, amelybe az Alföldre telepedő parasztok kerültek, nem a földesurak nagylelkűségének, hanem annak az országos méretekben folyó harcnak volt következménye, amelyet a hazai parasztttömegek a 18. század első felében vívtak hatalmas vándormozgalom formájában a földért. A török kiűzését követő évtizedekben többtízezer jobbágycsalád, amelyet földesurai mind kisebb telektöredékre s mind nagyobb terhek viselésére szorítottak, szökött meg az északi és nyugati vármegyék területéről s vándorolt fittyet hányva a jobbágyság röghözkötéséről szóló törvényeknek, a lakatlan vagy csak alig lakott alföldi területekre. Liptó megyéből például az ezerhétszáztizes években a jobbágylakosság fele szökött délre. Ezeket a parasztcsaládokat az vonzotta a volt hódoltság területére, hogy ott korlátlan méretekben foglalhattak maguknak telket s hogy úgyszólván válogathattak a nagyobb igényű és kevésbbé nagyigényű földesurak között, akik kénytelenek voltak különféle kedvezményekkel elcsalogatni társaiktól a jobbágyokat saját lakatlan és műveletlen pusztáikra. A vándormozgalomban részvevő parasztok így külföldről betelepedő osztályosaikhoz hasonlóan kezdetben kevesebb robot- és terményszolgáltatás vállalásával is megtelepedhettek s családonkint, illetve községenkint elnyerhették a szabad költözés jogát is. Ezt a kedvező helyzetet azzal érték el, hogy a gyakorlatban már megteremtették maguknak a szabad költözés jogát, t. i. ha vándorlásuk során túlságosan követelődző birtokos földjére kerültek, azt egyszerűen faképnél hagyták.

S a földesuraknak nem állott hatalmukban megakadályozni a parasztttömegek vándorlását. A szatmári béke után nem volt többé fegyveres karhatalmuk, amely felléphetett volna a szökevények ellen. Hiába iktatták törvénybe 1715-ben, hogy »a szökés nyilvánvaló vagy gyanús jelenségeivel járókelő jobbágyokat (s a kötelességük ellenére, szolgálati idejük kitöltése előtt uraikat elhagyó házi- vagy gazdasági cselédeket is) uraik útlevele nélkül egyik megyéből a másikba átmenni seholse engedjék, sőt tettleg letartóztassák« és hogy a szökevényeket befogadó földesurakat büntessék meg : 1723-ban már szomorúan kellett megállapítaniok

az országgyűlési rendeknek, hogy »midőn jobbágyaikat megkereső levelek átküldésével más, néha távolabb is eső megyék vagy kerületek földesuraitól . . . visszakövetelik, alig tapaszta1tak valamely eredményt, hanem inkább azt, hogy azok a vármegyék vagy egyéb helyek, amelyek az ilyen jobbágyokat kiadni tartoznának, azokat visszatartják, úgy, hogy a földesurak, a költségekből kifogyva s a nagy fáradságtól kimerülve, a jobbágyok visszakövetelésétől elállani kényszerülnek, s emiatt a közjónak (értsd : a földesurak javának) kellett szenvednie s a kitartóknak a szökések terhe alatt össze kellett roskadniok«.

A gyarmattartó államhatalom pedig nem sietett a földesurak védelmére. Az udvarnak ugyan nem állott érdekében, hogy az adóalapot képező jobbágyság elvándoroljon a Felvidékről és Nyugat-Magyarországról, viszont érdekében állott, mint már láttuk, hogy az új nagybirtokosok és a kincstári birtokok munkaerőhöz jussanak s hogy Magyarországon növekedjék és olcsóbbodjék a mezőgazdasági termelés. Ezért az udvar legfeljebb látszatintézkedéseket tett a vándormozgalom felszámolására, a valóságban egyáltalán nem akadályozta, inkább támogatta azt.

A vándormozgalom azonban parasztságunk földért és a feudális terhek ellen vívott harcának, ha nagyarányú, mégis igen kezdetleges, korlátozott formája volt, s ezért eredményei sem lehettek tartósak. A földesurak csak addig voltak hajlandóak kedvezményeket adni a birtokaikra telepedő parasztoknak, amíg valóban fennállott az a veszély, hogy azok a kedvezmények megtagadása esetén tovább fognak vándorolni. Amint azonban a század közepére az Alföld kezdett benépesedni, összeszűkültek a lakatlan területek s emiatt a vándormozgalom lendülete mindinkább alábbhagyott : a földesurak mind több és több terhet róttak ismét jobbágyaikra, nagyobbakat, mint bármikor azelőtt.

A pragmatica sanctio

A következő lépés Magyarország teljes gyarmatosítása felé a pragmatica sanctiónak nevezett törvény (1723 : I—III. t.-c.) megalkotása volt.

A pragmatica sanctio megalkotása

A pragmatica sanctiót, a Habsburgoknak már a század elején megszerkesztett házitörvényét az 1722—23-i országgyűlés, elsősorban Esterházy Imre gróf, zágrábi püspök kezdeményezésére,

minden ellenállás nélkül beiktatta a magyar Corpus Juris-ba. Ennek a törvénynek értelmében, ha a Habsburg-ház egyetlen életben levő férfitagja, III. Károly fiúutód nélkül hal meg, a szabad királyválasztás joga nem száll vissza a magyar rendekre, hanem a magyar trónt tovább örökli III. Károly, majd I. József, végül I. Lipót nőági leszármazottai közül az, aki az osztrák-cseh örökös tartományok fölötti uralmat is örökli. Az osztrák és a magyar uralkodó személyének azonosságához a magyar főurak épúgy ragaszkodtak, mint az udvar, hogy ezzel is kimutathassák a dinasztia iránti hűségüket. S a magyar főurak kezdeményezésére került bele a törvény szövegébe az a hírhedt kitétel, amely szerint az osztrák-cseh örökös tartományokat és Magyarországot a közös uralkodónak »indivisibiliter ac inseparabiliter, invicem et insimul« (felosztathatatlanul és elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen) kell birtokolnia. Ezzel az országgyűlés lényegében törvényesítette azt az ország függetlensége elleni évszázados merényletet, hogy a magyar had-, pénz- és külügyeket, amelyek intézése a magyar törvényes szokások szerint az uralkodó joga és kötelessége volt, az örökös tartományok hasonló ügyeivel együtt, közös kormányszervek, a magyarok beleszólásának kizárásával intézték. A magyar rendeknek függetlenségünk rovására tett újabb engedményét az udvar azzal viszonozta, hogy a pragmatica sanctióról szóló törvény szövegébe engedett felvenni egy passzust, amely szerint »ő legszentségesebb császári és királyi felsége az ország s az ahhoz kapcsolt részek összes hű karainak és rendeinek minden ... jogait, szabadságait, kiváltságait, mentességeit és előjogait ... kegyelmesen megerősíti s meg fogja tartani«. A főurak azért adták el Bécsnek még a királyválasztás jogát is, mert ennek fejében is támogatást vártak tőle nemesi kiváltságaik fenntartásában : jobbágyaik elnyomásának fenntartásában.

A pragmatica sanctio közvetlen következményei

A pragmatica sanctio elfogadásának következményeképen Magyarország nagy áldozatokat jelentő háborúkba keveredett. A magyar uralkodóosztály támogatta III. Károlynak Lengyelország ellen folytatott támadó háborúját. Ezzel a háborúval (1733—35) III. Károly III. Ágost szász választófejedelmet, I. József egyik leányának férjét akarta a lengyel trónra segíteni, hogy az ennek fejében véglegesen elismerje III. Károly leányának, Mária Teréziának az osztrák és a magyar trónhoz formált jogát. Mikor azonban III. Károly halálával Mária Terézia valóban trónra lépett,

I. József vejei, a bajor és a szász választófejedelem porosz, francia és spanyol szövetségben háborút indítottak ellene (1740—1748). Az *osztrák örökösödési háború* és az annak folytatását képező *hétéves háború* (1756—1763) olyan kedvező nemzetközi helyzetet teremtettek, amely lehetővé tette Magyarország számára függetlenségének kivívását. A magyar uralkodó osztály azonban ahelyett, hogy felhasználta volna ezt a lehetőséget, tőle telhetőleg támogatta Mária Teréziát Magyarországot is elnyomó uralmának fenntartásában. Az 1741-ben összeült országgyűlés tagjai, élükön ismét az időközben hercegprímássá lett Esterházy Imrével, nagy lelkesedéssel »életet és vért« (vitam et sanguinem) : jobbágyaik életét, vérét és adóját ajánlották fel Mária Teréziának. Ennek fejében a királynő újból megerősítette a magyar nemesség kiváltságait, külön is hangsúlyozva köztük a nemesi adómentességet (1741 : VIII. t.-c.).

2. ANTIFEUDÁLIS ÉS OSZTRÁKELLENES PARASZTFELKELÉSEK

Egyetlen osztálya volt ekkor a magyar társadalomnak, amely nem mondott le az ország függetlenségéről, amely harcbaszállt az osztrák gyarmatosítók és az áruló magyar nagybirtokosok ellen : a parasztság. A parasztság jelentős része megőrizte apáinak kuruc hagyományait s mind nagyobb elégedetlenséggel fogadta a földesúri és az állami kizsákmányolás fokozódását. A század első évtizedeiben ez az elégedetlenség elsősorban az állami kizsákmányolás ellen irányult, mivel az az állandó hadsereg felállításának nyomán igen gyorsan növekedett. Ez magyarázza meg azt, miért fokozódott olyan rohamosan a parasztság osztrákgyűlölete, miért járták szerte az országot bujdosók, akik Rákóczi nevében újabb kuruc felkelésekre hívták fel a népet, s miért lettek számosan kurucokká a még csak a közelmultban betelepedett, külföldi jobbágyok közül is, még a szerb határőrök közül is, akik annakidején Rákóczi ellen fogtak fegyvert. A földesúri kizsákmányolás fokozódásának ütemé azonban nemsokára utólérte és meghaladta az állami kizsákmányolását, s így a parasztság harcaiban a nemzeti és az antifeudális elem a hatvanas évekig általában összefonódottan jelent meg.

Az 1735-i parasztfelkelés

A század első felének legnagyobb parasztfelkelése 1735-ben Békés megyében és a Marosi határőrvidéken robbant ki, csak-

hamar kiterjedt azonban Arad, Zaránd, Heves és Bihar megyére is. A felkelés két mozgalomból eredt. Az egyiket a marosmenti szerb határőrök indították, parancsnokuk, Pero Segedinac kapitány vezetésével. A határőröket elsősorban a nyomasztó katonai szolgálat, amelyet az éppen ekkor folyó lengyelországi hadjárat még csak fokozott, vitte bele a felkelésbe. A felkelés másik ága Szentandrás községből indult ki. A szentandrási parasztok Vértesi János bíró és Sebestyén János esküdt vezetésével a földesúr haszonbérlőjének zsarolásai és az állami adóterhek, különösen a porció ellen lázadtak fel. A mozgalom kirobbanásának okai között szerepelt a felkelők görögkeleti, illetve református vallásának a katolikus egyház által való elnyomása is.

A szentandrásiak és a határőrök csakhamar kidolgozták közös haditervüket. Ennek megfelelően a szentandrási parasztok Rákóczi nevében fegyverbe szólították Békés és a szomszédos megyék népét. Néhány nap alatt nem kevesebb mint ezerháromszáz főnyi sereget állítottak fel s azzal ostromolni kezdték Gyula várát. Pero ugyanekkor Arad várába ment, hogy a várőrséget alkotó szerb határőröket a felkelők oldalára vonja s velük a várat elfoglalja. A szentandrásiak Peróhoz küldött futárait azonban elfogták, s a belőlük kicsalt vallomások alapján Perót az aradi várparancsnok letartóztatta. Időközben több megye nemessége lóra ült a felkelők ellen. Erre azok visszavonultak Erdőhegyre, ott azonban szétverték őket. A felkelés vezetőit összefogdosták és Budán bíróság elé állították. Az öregkorban levő Pero a legborzalmasabb kínzások ellenére sem vallott, tizenegyedmagával azonban pallos, illetve kerék általi halálra ítélték és kivégezték.

Az udvar azért is torolta meg ilyen kegyetlenül a felkelést, mert komolyan attól tartott, hogy a parasztok mögött a Rákóczi-emigráció áll. Emiatt III. Károly személyesen foglalkozott a felkelés ügyével. Hogy valóban volt-e a felkelők és az emigránsok között kapcsolat, nem tudjuk. Maga Rákóczi a felkelés idején halt meg Rodostóban. De az bizonyos, hogy Rákóczi halálának s az udvar véres megtorlásának ellenére a következő években még többször keltek fel a parasztok Rákóczi visszatérésében bízva.

Újabb parasztfelkelések

Számos kisebb parasztmozgalom robbant ki a század közepén évekig pusztító pestisjárványok idején. 1751-ben Belényesen (Bihar megyében) tört ki parasztmozgalom.

1753-ban hódmezővásárhelyi parasztok keltek fel Rákóczi nevében elsősorban az egyház zsarolásai miatt. Vezetőik Törő Pál, Pető Ferenc és Bujdosó (eredeti nevén: Nagy) György voltak. Jellemző a bennük élő kuruc hagyományok erejére, hogy még zsarnoki földesuruktól, az áruló Károlyi Sándor fiától, Károlyi Ferenc gróftól is támogatást vártak. Károlyi Ferenc azonban természetesen sietett szembeszállni velük. A felkelők Hódmezővásárhelyről Mezőtúrra vonultak, de a kirendelt katonai túlerő elfogta őket. Így fegyveres összeütközésre tulajdonképen nem is került sor. Az udvar azonban Rákóczinak még az emlékétől is úgy félt, hogy a felkelés három vezetőjét kivégeztette s több más felkelőt is súlyos várfogsággal büntetett.

1755-ben Kőrös és Varasd megyékben tört ki parasztfelkelés Franjo Domjanić és Mihajlo Kušić vezetésével. A felkelésben körülbelül húszezer jobbágy és határőr vett részt. A határőrök élén Ljubojević kapitány állott. A rémült egyházi és világi földesurak Zágrábba menekültek a felkelők elől, a parasztok azonban követték őket, mondván, hogy Zágrábból jő minden baj a szegénységre, le kell vágni tehát mindenkit, aki benne lakik. Útközben mintegy harminc várat és kastélyt dúltak fel, az ellenük küldött csapatok azonban szétverték őket s kegyetlen mészárlást vittek véghez közöttük.

1763—64-ben az erdélyi székelyek fordultak szembe a császári csapatokkal. Ekkor ugyanis Mária Terézia elrendelte, hogy Erdélyben is, többek között a székely székekben is meg kell szervezni a határőrvidéket. A viszonylag kedvező helyzetben levő székely parasztok azonban nem voltak hajlandóak alávetni magukat a katonai terheknek, Csíkból, Háromszékből és Székelyudvarhelyről nagy tömegekben Mádéfalvára vonultak és elhatározták, hogy elleneszegülnek a legfelsőbb rendelet végrehajtásának. 1764 január 6-án éjtszaka a kirendelt csapatok ágyúkkal támadtak rájuk és közülük többszázat elpusztítottak. A felkelők közül számosan Moldvába menekültek és a testvéri román nép között telepedtek meg.

*

Ezeket a parasztfelkeléseket a reakció sorra eltiporta, mivel a felkelő parasztok alkalmas vezetőréteg híján magukra maradtak. Eredménytelenek azonban mégsem voltak. A parasztfelkelések sorozata tudatosította mind az osztrák gyarmatositókban, mind a magyar földbirtokosokban, hogy a parasztság kizsákmányolása nem fokozható korlátlanul. Ezért azután az udvar úgy igyekezett

növelni a parasztok *állami* kizsákmányolását, hogy ugyanakkor megpróbálta korlátok közé szorítani a *földesúri* kizsákmányolást, a földesurak pedig, megfordítva, úgy iparkodtak fokozni a parasztok *úrbéri* terheit, hogy ugyanakkor megkísérelték korlátozni *állami* adóterheik növelését. Ebben a kérdésben az udvar többízben összeütközésbe került a magyar nemességgel, elsősorban a középbirtokos nemesekkel, s így elsőkként parasztságunk felkelései eredményezték azt, hogy a gyarmatosítók és a magyar uralkodó osztály ellentétei ismét kiéleződtek, hogy a magyar nemesség, legalább is annak középbirtokos rétege ismét szembefordult Bécscsel.

3. A MAGYAR IPAR ÉS KERESKEDELEM ELSORVASZTÁSA

Ezeket az ellentéteket azután, ha nem is gyorsan, de hatalmas mértékben továbbélezte az a gazdaságpolitika, amelyet az udvar Mária Terézia idejében vezetett be Magyarországon s amellyel teljessé lett Magyarország gyarmatosítása. Ez a gazdaságpolitika a magyar ipar és kereskedelem elsorvasztására, a magyar ipar és kereskedelem további fejlődésének megakadályozására irányult.

A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon

A magyar ipar és kereskedelem elsorvasztása elsősorban az osztrák polgárságnak állott érdekében. Ez a polgárság arra törekedett, hogy az osztrák piacokról kiszorítson minden külföldi versenytársat s hogy a magyar piacokat is sajátmagának biztosítsa. Ebben a törekvésében pedig az osztrák állam messzemenően támogatta. Az osztrák állam nem polgári, hanem *feudális abszolút állam* volt, az államhatalmat nem a polgárság, hanem a földbirtokososztály tartotta kezében. Az osztrák polgárságnak azonban mégis nagy hatása volt a kormánypolitika kialakítására. Az osztrák abszolutizmus, mint minden kései abszolutizmus, hogy a gyengülő, korhadó feudális rendet megvédhesse a külső ellenségekkel és a felszabadulásáért küzdő parasztsággal szemben, egyre nagyobb államapparátust épített ki, hatalmas hivatalnokszervezetet és hadsereget hozott létre, számos háborút viselt. Az államszervezet fenntartása, a háborúk stb. pedig óriási költségeket róttak az államháztartásra. Ezeknek a költségeknek fedezésére azonban sem

a parasztságból kipréselt, sem az osztrák-cseh örökös tartományok nemessége által önmagára vállalt adó nem volt elegendő. Nem növelhette volna eléggé az állam jövedelmeit a magyar nemesség megadóztatása sem, amivel Mária Terézia kétízben is megpróbálkozott (a magyar országgyűlés ellenállása miatt eredménytelenül).

Ezért az állam egyre nagyobb mértékben az osztrák polgársággal tartatta el magát. De ahhoz, hogy ezt a polgárságot elég nagy adók viselésére lehessen szorítani: támogatni, erősíteni, fejleszteni kellett. Az osztrák polgárság a 18. század közepén sokkal gyengébb, fejletlenebb volt, mint a nyugateurópai országok polgársága, s nem tudott megerősödni, mert nem állta a versenyt a nyugateurópai országok fejlettebb iparának és kereskedelmének még Ausztriában is olcsóbb áruival. Ezért az udvar a 18. század közepétől fogva különféle behozatali tilalmakkal és magas behozatali vámokkal megakadályozta azt, hogy olcsó külföldi iparcikkek kerüljenek az osztrák piacra. Ezek az intézkedések növelték Ausztriában az osztrák iparcikkek kelendőségét, lehetővé tették azt, hogy az osztrák iparosok és kereskedők kezén lassankint egyre nagyobb tőkék halmozódjanak fel, fejlesztették az osztrák ipart és kereskedelmet.

Magyarország az osztrák ipar piaca

Az udvar azonban nemcsak azzal támogatta az osztrák polgárságot, hogy az ausztriai piacokról kiszorította a külföldi iparcikkeket, hanem azzal is, hogy megakadályozta a magyar ipar fejlődését és a magyar piacokon is egyeduralkodóvá tette az osztrák ipart, megfelelően hírhedt jelszavának: »Österreich über alles« (Ausztriát mindenek fölé). Ezt az eredményt Bécs elsősorban szintén tilalmi és vámintézkedésekkel érte el. Így az ötvenes évektől kezdve számos olyan fém- és textilárunak, amelyeket már az osztrák ipar is előállított, a monarchián kívüli országokból Magyarországra való behozatalát egyenesen megtiltották. Az 1754-ben és 1775-ben kiadott vámszabályzatok pedig az egyéb ipari termékek között is jelentős kedvezményekben részesítették az Ausztriából Magyarországra hozott árukat. A magyar határon az osztrák iparcikkekre általában csak 3%-os vámot vetettek, a monarchián kívüli országokból behozottakra viszont 10—20—30%-osat. De ha a magyar kereskedő a külföldi iparcikket nem közvetlenül külföldről akarta behozni, hanem Ausztriában osztrák kereskedőtől vásárolta meg, akkor az után is csak 5—10—15%-os vámot kellett fizetnie. A hazánkból Ausztriába szállított iparcikkeket ugyanúgy

10—20—30%-os vámmal sujtották, mint a külföldieket. Ez a gyakorlatban lehetetlenné tette azt, hogy az osztráknál is drágábban termelő magyar ipar gyártmányait Ausztriában adják el, sőt az osztrák ipar termékei Magyarországon is olcsóbbak voltak, mint a Magyarországon előállított iparcikkek. Emellett a Magyarországon esetleg mégis létesülő manufaktúráktól minden adó- és egyéb kedvezményt megtagadtak s lehetőleg még létrejöttüket is megakadályozták.

Magyarország az osztrák ipar nyersanyag- és élelmiszerellátója

Bécs azonban nemcsak arra törekedett, hogy az osztrák iparcikkek számára biztosítsa a magyarországi piacokat, hanem arra is, hogy a Magyarországon termelt nyersanyagokat és élelmiszereket olcsó áron megszerezze az osztrák iparnak. Ezért magas vámokkal és kiviteli tilalmakkal megakadályozták azt, hogy az ilyen cikkeket a monarchián kívüli országokba szállítsák Magyarországról, viszont az osztrák-magyar határon alacsony vámokat vetettek ki rájuk. Így az osztrák iparosok tetszésük szerint megszabott olcsó áron vásárolhatták fel a magyar vasat, bőrt, gyapjút, lent, kendert és a többi ipari nyersanyagot, csökkenthették termelési költségeiket és nagyobb haszonra tehettek szert. A Magyarországról Ausztriába kivitt nagymennyiségű gabona, élőállat, bor stb. pedig csökkentette Ausztriában az élelmiszerárakat s ez lehetővé tette, hogy a vállalkozók még alacsonyabb béreket fizessenek munkásaiknak és így még nagyobb profitot sajátítsanak el. A Magyarországról Ausztriába kiszállított gabona vámját csak jótermésű években emelték fel, mert ha ilyenkor túlságosan sok gabona került volna az osztrák piacra, akkor a gabonaárak a szokásosnál is lényegesen alacsonyabbra estek volna, ez pedig megkárosította volna az osztrák földbirtokosokat.

A gyarmatosító gazdaságpolitika következményei

Ezeknek az intézkedéseknek hatására a magyar ipar fejlődése megakadt. Új manufaktúrák alig keletkeztek s ha keletkeztek is, számosan közülük igen rövid idő alatt tönkrementek. Jellemző, hogy még a Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc német-római császár által alapított sasvári pamutszövő-manufaktúra sem kapta meg az általa kért vámkedvezményeket s ezért rövid idő alatt elsorvadt. Ilyen körülmények között, ha

volt is Magyarországon ipar, az majdnem teljes egészében kézművesipar volt. 1777-ben Magyarországon körülbelül 31 ezer ember foglalkozott iparral s ezek közül 14 ezer mester, 12 ezer legény és 5 ezer inas volt. Ezek a számok azt mutatják, hogy a mesterek jelentős részének nyilván olyan kicsiny üzeme volt, amelyben alkalmazott nélkül egyedül dolgozott.

De nemcsak a magyar ipar sorvadt el ilyen módon, hanem a magyar kereskedelem is. A magas vámok elvágták Lengyelország és az olasz államok felé vezető régi kereskedelmi útvonalainkat, az Ausztria felé irányuló kereskedelmet pedig egyre nagyobb mértékben az osztrák kereskedők sajátították ki. Mindezek következtében Magyarországon nem fejlődött ki számottevő ipari és kereskedő-burzsoázia s még kevésbbé manufaktúraüzemi munkásság.

A magyar nemesség nem ismerte fel azonnal azt a veszélyt, amellyel az elnyomó gazdaságpolitika bevezetése fenyegette az ország gazdasági és társadalmi fejlődését. Amikor 1754-ben tájékoztatták a magyar kormányszékeket a kibocsátandó vámtarifáról, azok mindössze azt kérték, hogy a tokaji bor kivitelét könnyítsék meg s hogy a nemesek vámfizetés nélkül léphessék át áruikkal az ország határát. A földbirtokosok azért nem ismerték fel azonnal a gyarmatosító gazdaságpolitika veszélyességét, mert őket az kevésbbé feltűnően sujtotta, mint a magyar polgárokat. Igaz ugyan, hogy ők is csak olcsó áron adhatták el termékeiket Ausztriában, jó termés esetén pedig az élet vermeikben rothadt el, de az osztrák ipar fejlődése, az iparral foglalkozók számának növekedése Ausztriában mégis azt jelentette, hogy lassankint több és több mezőgazdasági terméküknek tudtak piacot biztosítani Ausztriában. Egyre jobban elkeserítette őket osztrák vevőiknek való kiszolgáltatottságuk, azt azonban még nagyon hosszú ideig nem ismerték fel, hogy a magyar iparnak, a magyar mezőgazdaság *belső piac*ának fejlesztéséért kellene harcot indítaniok.

4. A MAJORSÁGI GAZDÁLKODÁS URALKODÓVÁ VÁLÁSA, A PARASZTSÁG ELNYOMORODÁSA

A fejlődő osztrák ipar, továbbá az állandó hadsereg, ha szűk, változó felvevőképességű és rosszul fizető piacot képezett is, mégis *állandó* piacot képezett a magyar mezőgazdaság termékei

számára. Ezért a magyar földbirtokosok arra törekedtek, hogy minél több árut vihessenek piacra. A termelés fokozására volt is lehetőségük, mivel a telepítések és a hazai parasztság vándorlása mind több jobbágykezet biztosítottak számukra. Így azután egyre nagyobb mértékben kiterjesztették majorságaikat.

A földesurak birtoka ugyanis kétféle földterületből állott. A föld egy részét a jobbágyok kapták meg használatra jobbágytelkek formájában. A jobbágytelek termése a jobbágyot illette meg, annak csak meghatározott hányadát (»kilenced« stb.) tartozott beszolgáltatni földesurának. Ezenkívül a telek használatáért pénzadót (»füstpénz«) és munkát (robot) volt köteles szolgáltatni földesurának úrbér fejében. A birtokosoknak kezdetben főleg csak ilyen úrbéres földterületeik voltak. Lassankint azonban megjelentek és kiépültek a jobbágytelkek mellett a majorságok is. A majorsági földeket a birtokos nem osztotta szét telkek formájában jobbágyai között, hanem megtartotta őket saját kezelésében. A majorságok annak arányában növekedtek, ahogy nőtt a mezőgazdasági termékek piaca s ahogy nőtt annak az ingyenes robotmunkának a mennyisége, amelyet a földesúr képes volt kikényszeríteni jobbágyaiból.

Az a körülmény, hogy a 18. század közepén az osztrák ipar fejlődése, ha minimális, mégis állandó piacot biztosított a magyar mezőgazdaság termékei számára s hogy parasztságunk vándormozgalmának elhalása a megnagyobbodott létszámú jobbágyság robotterheinek hatalmas méretű fokozását tette lehetővé: ugrásszerűen megnövelte a földesúri majorságokat, a mezőgazdasági árutermelést. A földesurak többé egy talpalatnyi földet sem osztottak ki telkek formájában a jobbágyok között, viszont egyre több robotot követeltek jobbágyaiktól, hogy minél nagyobb majorsági földterületet műveltethessenek meg, hogy minél több mezőgazdasági terméket vihessenek piacra. S minél rosszabb áron tudták eladni az osztrák piacokon áruikat, annál inkább igyekeztek fokozni termelésüket, hogy eladható áruik mennyiségével egyenlíthessék ki áruik alacsony árát.

A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a mezőgazdasági árutermelés nagy arányokban való kibontakozása Angliában és sok más nyugati országban azzal a következménnyel járt, hogy a földesurak előzték telkeikről a jobbágyokat, a jobbágytelkeket visszacsatolták majorsági földjeikhez s azokat azután vagy bérbeadták, vagy saját kezelésükben bérmunkásokkal műveltették meg. Magyarországon ez általában nem történt meg. Az ország gyarmati helyzete, a magyar ipar és kereskedelem elmara-

dottsága miatt nem voltak az országban olyan tőkések, akik képesek lettek volna nagyobb birtokokat kibérelni. De a birtokosoknak sem volt bérmunkások munkaerejének megvásárlásához elegendő pénzük, mivel áruikat csak részben és csak rossz áron adhatták el. Mivel pedig nem volt pénzük bérmunkások (uradalmi cselédek, napszámosok stb.) felfogadására, nem mondhattak le a jobbágyok ingyenes robotszolgálatáról, nem űzhették el a jobbágyokat telkeikről, legfeljebb a telkek egy részét foglalhatták el a jobbágyoktól. S a magyar parasztság ennek ellenére mégis hatalmas mértékben elnyomorodott a nagyarányú mezőgazdasági árutermelés megindulása után.

Az elnyomorodás előidézésében jelentős szerepet játszottak a robotterhek. A földesurak, hogy minél több árut állíthassanak elő majorságaikon, minél több robotot igyekeztek kipréselni jobbágyaikból. A 18. század elején számos telepesközség lakossága még teljesen mentes volt minden robottehertől. Akkor ugyanis a földesúr még ilyen nagy kedvezményekkel csalogatta a telepeseket lakatlan földjeire. A század második felében már alig találunk ilyen községet. Ellenkezőleg: általános jelenség volt már ekkor az, hogy a jobbágyok meg nem határozott számú robottal szolgáltak uraiknak azok kénye-kedve szerint. Gyakran a jobbágy a hét legtöbb napján urának dolgozott, és előfordult, hogy a legnagyobb nyári munkák idején egyáltalán nem maradt ideje saját földjének megművelésére. A parasztság elnyomorodásának azonban mégsem a mértéktelen robot volt a legfőbb oka, hanem az az első pillantásra sokkal kevésbbé szembeötlő körülmény, hogy a földesurak többé nem osztottak ki új jobbágytelkeket. Ennek következtében a jobbágyság szaporulata nem juthatott új telkek birtokába s a jobbágyfiúk nemzedékről-nemzedékre kisebb és kisebb darabokra voltak kénytelenek osztani maguk között apáik földjét. Egésztelkes jobbágyok fiai így lettek féltelkesekké és negyedtelkesekké, sőt teljesen nincstelen zsellérekké. Így tehát, bár a földesurak általában nem űzték el a jobbágyokat telkeikről, a föld mégis kezdett kicsúszni parasztságunk lába alól. Az elnyomorodásnak ezt az okát azonban parasztságunk még hosszú ideig nem ismerte fel.

Az 1765-i parasztmozgalmak és az úrbérrendezés

Annál jobban érezte viszont parasztságunk, milyen nyomorba taszítja a robotnak s a többi úrbéri szolgáltatásnak mértéktelen megnövelése. 1765-ben újabb jobbágymegmozdulások

robbantak ki Zalában és Vasban (ahol az osztrák piacok közelsége és a rendelkezésre álló munkaerő viszonylag magas száma miatt legnagyobb ütemben épültek ki a majorságok), s ezek gyorsan továbbterjedtek más dunántúli és dunáninneni megyékre is. A jobbágyok számtalan községben (Vas megyében például 125 helyen) megtagadták úrbéri szolgáltatásaik teljesítését, megrohanták a földesurak kastélyait, megverték az urasági tiszteket. Ahol a nagybirtokosok a megtagadott robot pótlására napszámosokat fogadtak, ott ezeket is megakadályozták a munkában. A zalai parasztok esküvel kötelezték magukat egymás kölcsönös védelmére. Ezek a mozgalmak és a korábbi parasztfelkelések tanulságai arra bírták az udvart, hogy fellépjen a jobbágyok földesúri kiszákmányolásának korlátozása érdekében. Az udvar világosan látta, hogy csak akkor növelheti tovább a jobbágyok állami terheit, ha mérsékli földesúri kizsákmányolásukat. Arra is számított továbbá az udvar, hogy ha a parasztok védelmezőjeként lép fel a földesurak ellenében, akkor ezzel sikerülni fog felszámolnia a parasztokban még élő kuruc hagyományokat, sikerülni fog a parasztokat maga mellé állítania, hogy alkalomadtán kijátszhassa őket a magyar nemesség ellen.

Ilyen meggondolások alapján Mária Terézia 1767-ben úrbéri rendeletet adott ki. Ebben ismételten megtiltotta, hogy az urak jobbágytelkeket majorságaikhoz csatoljanak. Maximálta továbbá a jobbágyokat terhelő úrbéri szolgáltatásokat, kimondva például, hogy egésztelkes jobbágytól heti egy napi igás- vagy két napi gyalogrobotnál több nem sajátítható el. Ez a rendelet, ha nem is teljes sikerrel, mégis általában megakadályozta, hogy az urak korlátlanul kizsákmányolják s teljesen tönkretegyék jobbágyaikat. Érezte ezt parasztságunk is s ezért, míg egyre inkább meggyűlölte urait, addig — az udvar várakozásának megfelelően — bizonyos mértékben bizalommal kezdett viseltetni a »jóságos« királynő iránt. Parasztságunk ekkor még nem ismerte fel, hogy a királynő csak azért védi őt a földesurak ellenében, hogy az állam annál jobban kizsákmányolhassa az osztrák uralkodó osztályok érdekében.

5. II. JÓZSEF KISÉRLETE MAGYARORSZÁG TELJES BEOLVASZTÁSÁRA

Mária Teréziától fia, a Habsburg—Lotharingiai-ház legidősebb férfitagja, II. József (1780—1790) örökölte a trónt. Az ő uralkodásának idején az osztrák kormány Magyarország önálló-

ságának még a látszatát is meg akarta szüntetni. Ezért II. József meg sem koronáztatta magát, hogy ne kelljen megesküdnie a magyar törvények tiszteletbentartására és -tartatására, a magyar koronát viszont az ország határain túl, Bécsbe vitette.

II. József »reformjai«

Hogy rendszerének esetleges nemesi ellenzékét meggátolja a fellépésben, II. József uralkodásának tíz éve alatt egyetlenegyszer sem hívta össze az országgyűlést. De súlyos csapásokat mért a vármegyék önállóságára is. 1785-ben kiadott rendeletével az országot tíz kerületre osztotta. Ezek élére egy-egy általa kinevezett királyi biztos került. A vármegyéket alárendelte a kerületeknek s az alispánokat is maga nevezte ki, mellőzve a megyei nemességnek azt a jogát, hogy tisztviselőit a megyei közgyűlésen maga választhatja. A kisebb megyei tisztségek betöltését a kerületi királyi biztosok kinevezésétől tette függővé, a vármegyei közgyűlés hatáskörét pedig egyszerűen az alispánra ruházta. Még ezt megelőzőleg 1784-ben elrendelte, hogy Magyarországon is a *német* legyen a hivatalos nyelv s a hivatalokból bocsássák el a németül nem tudó tisztviselőket. A középiskolákba is csak azoknak a diákoknak a felvételét engedélyezte, akik beszéltek németül.

De II. József nemcsak a közigazgatás újjászervezésével iparkodott hazánkat függetlenségének utolsó maradványaitól megfosztani, hanem ebből a célból továbbfejlesztette elődjének, Mária Teréziának gazdaságpolitikáját is. 1788-ban kiadott vámszabályzata nemhogy alacsony vámokat vetett volna az Ausztriából Magyarországra szállított árukra, hanem egyáltalán semmiféle vámokkal nem terhelte azokat. Ezáltal a magyar piacokat minden addiginál nagyobb mértékben kiszolgáltatta az osztrák iparnak.

Az egységes monarchia létrehozására irányuló reakciós törekvései esetenkint látszólag haladó cselekedetekre is vezették. Így, hogy birodalmát kivonja Róma befolyása alól s hogy az egyház jövedelmeit a birodalom határai között tartsa, igyekezett megakadályozni a pápa és a monarchiabeli püspökök érintkezését s magának őrizte meg a püspökök kinevezésének jogát. Azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem tanítással vagy betegápolással foglalkoztak, feloszlatta. Úgynevezett türelmi rendeletében viszonylag szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a protestánsoknak.

Említésre méltó a magyar nemesség megadóztatására irányuló kísérlete is, amelyet több népszámlálással, a nemesi bir-

tokok összeírásával készített elő. De a nemesség megadóztatásával nem a jobbágyok helyzetén akart könnyíteni, hanem csak az állami jövedelmeket akarta növelni. II. József szemében, mint elődjeiében is, a jobbágy csupán adóalap volt. S hogy milyen kegyetlenséget tudott tanúsítani jobbágyokkal szemben, azt az események csakhamar igazolták.

Az 1784-i parasztfelkelés

1784-ben ugyanis a század legnagyobb parasztfelkelése robbant ki Erdélyben. Az erdélyi jobbágyság helyzete még a magyarországiénál is sokkal rosszabb volt. Erdélyben még az úrbérrendezést sem hajtották végre. 1784-ben a gyulafehérvári főhadibiztos a határőrvidék kiterjesztése céljából olyan jobbágyokat kezdett összeiratni, akik hajlandóak voltak határőri szolgálatot vállalni. Rövid idő alatt Alsó-Fehér, Hunyad, Küküllő, Torda és Zaránd megyékben 81 község lakossága jelentkezett határőrnek, hogy szabaduljon a kétségbeejtően súlyos jobbágyi terhektől. Az összeírott parasztok azután megtagadtak földesuraiknak minden úrbéri szolgáltatást, hiszen úrbéri szolgáltatások a határőröket nem terhelték. A földesurak azonban erőszakkal is azon voltak, hogy behajtsák a népen tartozásait. Ez váltotta ki a parasztfelkelést, amelyben Horia (eredeti nevén: Nicolae Ursu), Ioan Cloşca és Gheorghe Crişan vezetésével körülbelül harmincezer román, magyar és szász jobbágy vett részt.

A felkelők könyörtelenül megbosszulták földesuraikon azok zsarnokoskodásait s 232 nemesi kúriát pusztítottak el. A kirendelt császári katonaság azonban szétszórta őket s vezetőiket elfogta. A vallani nem akaró Horiát és társait kegyetlenül megkínozták, majd Horiát és Cloşcát kerékbetörték. Crişan a börtönben öngyilkos lett. A vármegyei nemesség pedig már korábban számtalan kezébe került felkelőt végeztetett ki.

Ezt a jobbágyfelkelést, mint a korábbiakat is, a reakció el tudta tiporni, mert a felkelő parasztok magukramaradtak. A parasztság felkelései a történelem folyamán mindaddig nem érhetnek el győzelmet, amíg a parasztságnak élére nem áll a proletariátus, amely egyedül képes és hajlandó a parasztokat a feudális rend gyökeres felszámolásáért folytatandó forradalmi harcba vezetni. Magyarországon azonban ekkor proletariátus még nem volt. De Horia felkelése vereségének ellenére sem volt teljesen eredménytelen. Hatására és más kisebb jobbágymegmozdulások hatására (ilyen volt például 26 hontmegyei község

zendülése a következő évben) adta ki II. József 1785-ben jobbágyrendeletét. Ebben megtiltotta a »jobbágy« név használatát, megadta a parasztoknak a szabad költözés jogát, megengedte nekik, hogy szabadon menjenek ipari vagy értelmiségi pályákra, ismételten megtiltotta, hogy elűzzék őket telkeikről stb. De természetesen mindezek az intézkedések nem változtattak a jobbágyviszony lényegén, nem akadályozták meg, hogy a földesúr feudális módon kizsákmányolja jobbágyait, nem szabadították fel a jobbágyokat, nem tették a jobbágyot telkének kizsákmányolt birtokosából annak tulajdonosává.

II. József kísérletének bukása

A magyar nemesek, elsősorban a köznemesek mégis attól tartottak, hogy II. József jobbágyrendelete csak az első lépés lesz a jobbágyok teljes felszabadítása felé. A jobbágyok ingyenes munkájáról és egyéb feudális szolgáltatásairól pedig nem akartak lemondani. De féltek a közteherviselés bevezetésének rémétől is. Bántotta őket a vármegyék önállóságának megnyirbálása és sértette a német nyelvnek hivatalossá tétele, hiszen nagyrészt nem tudtak németül. Ezért azután mind elégedetlenebbül fordultak szembe II. József elnyomó uralmával.

1788 óta II. József törökellenes támadó háborút folytatott. Magyarországon a vármegyékre hárult a hadsereg számára szükséges adó, újoncok, élelmiszerek összeszedése. A sikertelen háború előidézte zűrzavarban számos vármegye megtagadta az engedelmességet és követelte az »ősi alkotmány«-on ejtett sérelmek orvoslását. Ez a mozgalom — írja Révai József elvtárs — »reakciós volt, amennyiben a nemesség rendi kiváltságait védelmezte«, de »haladó volt, amennyiben az idegen elnyomás és az ország gyarmatosítása ellen irányult«. (Révai József: Kölcsey Ferenc, Marxizmus, népiesség, magyarság, Bp, 1949, 27. l.) A magyar nemesek csak feudális kiváltságaikat akarták megvédeni, a valóságban azonban az ország függetlenségéért is küzdöttek, amikor szembefordultak II. Józseffel, a gyarmatosító osztrák hatalom képviselőjével.

A súlyosan beteg császár 1790 elején halálos ágyán a jobbágyok és a vallási türelem ügyében hozott rendeletein kívül minden egyéb rendeletét visszavonta. Rendeleteinek visszavonására részben a nemesség ellenállása, részben a háborús balsiker, elsősorban azonban a néhány hónappal korábban kitört francia forradalom késztette.

VI.

A FEUDÁLIS VISZONYOK MÉLYREHATÓ VÁLSÁGA A GYARMATI HELYZETBEN LEVŐ MAGYARORSZÁGON

(1790—1848)

1790 a magyar történet nagy fordulatát hozta meg. 1790-ben először éleződött ki *egyszerre* az a három ellentét, amely azután 1848-ig döntően meghatározta a magyar társadalom egész fejlődését. Kiéleződött *az osztrák és magyar uralkodóosztályok ellentéte.* A magyar köznemesség jelentős része nyolcvan év után ismét szembefordult az osztrák gyarmatosítókkal s megkísérelte kivívni Magyarország függetlenségét. Kiéleződött *a földesurak és jobbágyok osztályellentéte*, minden feudális társadalom alapvető ellentéte. Parasztságunk újabb harcot indított a feudális kizsákmányolás megszüntetéséért. S végül kiéleződött a magyar történet folyamán először *az az ellentét, amely a soknemzetiségű Magyarország magyar és nem-magyar népeinek uralkodó osztályai között állott fenn.* Egyes, a magyar uralkodóosztály által elnyomott magyarországi nemzetiségek uralkodóosztályai harcot indítottak nemzeti elnyomatásuk korlátozásáért.

Ezek a harcok 1790-ben nem érték el kitűzött céljaikat. De kezdetét jelentették annak a nagy politikai küzdelemnek, amely 1848-ig folyt a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért s amely a negyvennyolcas forradalomban jutott tetőfokára. Mert ezeket az ellentéteket a feudális viszonyok és a gyarmati helyzet keretei között többé nem lehetett megoldani. Ezeknek az ellentéteknek a kiéleződése válságba sodorta a feudális viszonyokat és megingatta a talajt a gyarmatosítók lába alatt. Ezeknek az ellentéteknek a megoldása feltételezte a nemzeti függetlenség kivívását és a polgári átalakulás megvalósítását. S a magyar gazdasági élet-

ben 1848-ig létrejött a kapitalizmusnak az a minimuma, amely lehetővé tette a nemzeti függetlenség kivívását és a polgári átalakulás megvalósítását, a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért folyó politikai küzdelemben pedig létrejött azoknak a harcosoknak a tábora, akik élni tudtak ezzel a lehetőséggel.

1. A MAGYAR KÖZÉP- ÉS KISBIRTOKOS NEMESSÉG HARCA ÉS MEGALKUVÁSA AZ OSZTRÁK GYARMATOSITÓKKAL 1790-BEN

A Bastille bevétele, a forradalmi francia tömegek első nagy győzelme nemcsak a francia uralkodó osztályt és XVI. Lajost, hanem Európa valamennyi feudális uralkodóosztályát és valamennyi abszolút uralkodóját félelemmel töltötte el. II. József attól tartott, hogy a francia forradalom szikrája el fogja hamvasztani az osztrák abszolutizmus korhadt épületét is, s harcolni akart a francia forradalom eltiprásáért. II. József azért vonta vissza 1790 elején a magyar nemesség kiváltságait is sértő rendeleteit, mert ki akarta engesztelni ezt a nemességet, mert biztosítani akarta magát afelől, hogy ez a nemesség hátba ne támadja egy a francia forradalom ellen folytatandó esetleges háborújában. Jobbágyrendeletét pedig azért nem vonta vissza, hogy ebben a feszült helyzetben fel ne idézzen Magyarországon egy Horia felkelésénél is félelmetesebb parasztháborút.

A köznemesség kísérlete Magyarország függetlenségének visszaállítására

II. József visszavonulása azonban nem engesztelte ki a magyar nemeseket, hanem fokozta ellenállásukat és további követelésekre sarkalta őket. A Bécsből Budára visszaküldött koronát díszmagyarba öltözött ujjongó nemesi bandériumok fogadták valóságos diadalmenetben. Sokhelyütt fegyverkezett a nemesség és elkergette II. József tisztviselőit. A köznemesség számos csoportja különféle nemzeti jelszavakkal lépett fel. A megyék zöme azt követelte a központi magyar kormányszékektől, hogy II. József utódját, öccsét, II. Lipótot (1790—1792) bírják rá az országgyűlés egybehívására, különben maguk fogják azt egybehívni a sérelmek orvoslása végett. Sok megye feliratában és körleveleiben kijelentette, hogy II. József a törvények lábbal

tiprásával megsértette a pragmatica sanctiót, az tehát többé a magyar nemzetet (értsd: a magyar nemességet) sem kötelezi, a nemzetre visszaszállt a szabad királyválasztás joga s csak akkor hajlandóak elismerni II. Lipót örökösödését, ha ő az »ősi alkotmány«-t az addigiaknál hatékonyabban biztosító új szerződést köt a nemzettel. Az ilyen megnyilatkozásokkal való egyetértését a porosz kormány is sietett kifejezni, mivel saját érdekében arra akarta rávenni a magyar nemességet, hogy szakadjon el ellenfelétől, a Habsburg-háztól.

A nemesség erélyes fellépése rákényszerítette II. Lipótot az országgyűlés egybehívására. Az országgyűlési rendek többsége kezdetben nem volt hajlandó addig megkoronázni II. Lipótot, amíg az olyan hitlevelet nem ír alá, amely a királyi jogkört lényegesen megszorítja s Magyarország és az osztrák örökös tartományok között nem ismer el semilyen a perszonális únión (az uralkodó személyének közösségén) túlmenő kapcsolatot. A rendek továbbá azt is követelték, hogy II. Lipót törölje el elődjének jobbágyrendeletét is, sőt voltak, akik Mária Terézia úrbéri rendeletének visszavonásához is ragaszkodtak, arra az ürügyre hivatkozva, hogy ezeket a rendeleteket annakidején a törvényhozás megkerülésével bocsátották ki.

Az osztrák gyarmatosítók nemzetközi helyzete azonban időközben megerősödött. II. Lipót békét kötött a törökökkel és 1790 júliusában megegyezésre lépett a porosz kormánnyal. A bécsi és a berlini udvar sietett elsimítani ellentéteit, hogy egyesült erővel fordulhassanak a francia forradalom ellen. A porosz kormány még egyes magyar politikusokkal a Habsburgoktól való elszakadás ügyében folytatott levelezését is kiszolgáltatta Bécsnek. II. Lipót, aki eddig nyiltan nem fordult szembe a nemesség követeléseivel, most megtagadta az országgyűlés által kívánt hitlevél kiadását. A rendek pedig visszavonultak: rövid harc után tulajdonképpen feltétel nélkül megkoronázták II. Lipótot.

Az 1790-i parasztmozgalmak

A magyar nemességet nemcsak a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása bírta visszavonulásra. Jelentős szerepet játszott ebben attól való félelme is, hogy az udvar ellene lázítja a helyzetével elégedetlen parasztságot. 1790-ben ugyanis újabb parasztmozgalmak robbantak ki. A szabolcsi, zempléni, bihari, borsodi és abaúji parasztok között olyan hírek terjedtek el, hogy

Képek az 1735-i parasztfelkelésről

Úr és jobbágy (18. század)

Nemes apa, fia és koldulo jobbágyok (18. század)

Horia és Cloşca arcképe

Koronaőrző banderista (1790)

Martinovics Ignác arcképe

Laczkovics János arcképe

Szentmarjay Ferenc arcképe

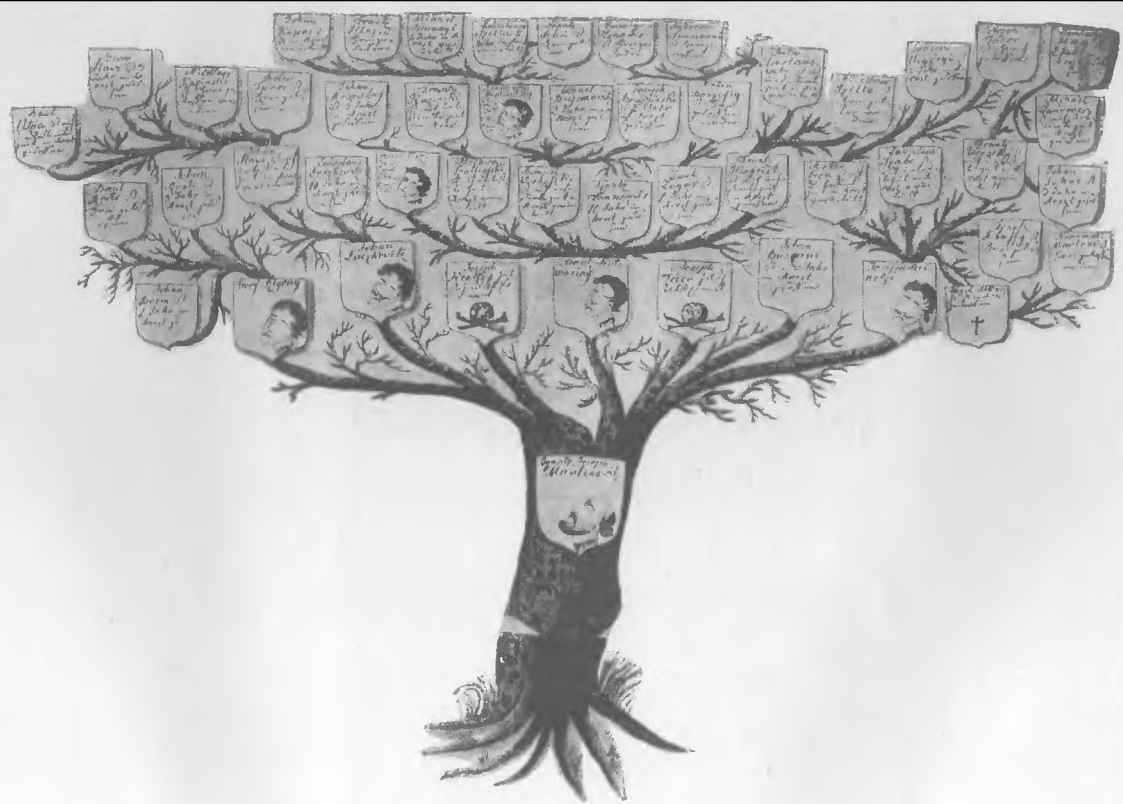

A vértanúk fája
(Egykorú rajz Martinovicsról és elítélt társairól)

Ferenc császár papírpénze

a földesurak meg akarják semmisíteni II. József jobbágyvédő intézkedéseit. Több mint nyolcvan paraszt körlevelet küldött szét a falvakba s ebben arra szólította fel a népet, hogy az új király nevében tagadjon meg minden úrbéri szolgálatot, fogjon fegyvert és koncolja fel a földesurakat.

»Második József császárunknak és királyunknak minden elrendelései mellett megmaradunk — írták a parasztok —, abból csak egy hajszálnyit is eltörölni nem engedünk, mert mind szentek, igazságosak és hasznosak valának, mintha az Isten mondotta volna néki azokat. És ha valaki bánt vagy csak szól is ezért, egyszerre öld meg, és amely paraszt azt holtan is nem üti, azt öld meg, mert az is megérdemli, hogy meghaljon.« »Élete veszedelme alatt úr dolgára egy paraszt se menjen, ha hajtani akarják, ölje meg azt, és ha nem bír vele, a többi parasztság legyen segítségül, különben ahol nyúlszívű parasztok találtatnának, elveszítsük azokat, mert a telektől többé földesurat nem szolgálunk, hanem mint más országokba, csak a királynak adózunk és szolgálunk.«

A szabolcsi és zempléni nemesség félelmében fegyvert fogott s ezzel sikerült is elejét vennie a parasztfelkelés kitörésének. Néhány hónap mulva azonban a Szepességben, majd Tolna és Fehér megyében kezdődtek hasonló zavargások a parasztság soraiban. Ezek a mozgalmak arra kényszerítették az országgyűlést, hogy törvénybe iktassa Mária Terézia úrbéri rendeletét és II. József jobbágyrendeletének legfontosabb pontjait. De a mozgalmak siettették az udvar és az országgyűlés megegyezését is. A nemesek ugyanis attól féltek, hogy az udvar ellenük fogja kijátszani az elégedetlen parasztmegeket, az udvar pedig attól tartott, hogy a parasztok ellen fegyvert fogó nemesek fegyvereiket végül Bécs ellen fogják fordítani.

A nemzetiségi kérdés első jelentkezése

A magyar nemesség visszavonulását azonban nemcsak a parasztmozgalmak, hanem egyes magyarországi nemzetiségek megmozdulásai is siettették. Az országgyűlési rendek például harcbaszálltak azért, hogy II. József németnyelvi rendeletének visszavonása után a latin helyett a magyart tegyék államnyelvvé. A horvát rendek viszont a királyhoz intézett feliratukban (Declaratio) tiltakoztak ez ellen, mondván, hogy a magyar államnyelv bevezetése sértené a horvát nemzet érdekeit, de ekkor még nem azt követelték, hogy ugyanakkor Horvátországban vezessék be a horvát államnyelvet, hanem ragaszkodtak a latin államnyelv megtartásához. A szerb nemesek és polgárok temesvári kon-

gresszusa már bizonyos autonómiát követelt Magyarország szerblakta területei számára. A román klérus 1791-i emlékiratában (Supplex libellus Valachorum) azt követelte, hogy a románokat negyedik nemzetként fogadják be az erdélyi magyar, szász és székely »nemzet«-ek közé, vagyis adjanak nekik országgyűlési képviseletet, továbbá, hogy az erdélyi görögkeleti egyházat soroljják a bevett egyházak közé és hogy a közigazgatásban a románok jussanak arányos képviselethez.

Ezek az általában indokolt követelések szintén megijesztették a magyar (illetve erdélyi) rendeket. A rendek nemcsak attól féltek, hogy ha szembeszállnak Bécscsel, akkor Bécs fellázítja ellenük parasztságunkat, hanem attól is, hogy akkor Bécs fellázítja ellenük a magyarországi nemzetiségeket. S Bécs valóban kész is volt arra, hogy a népeket elnyomó monarchia egységének érdekében szembefordítsa egymással a magyarországi nemzetiségeket. Az udvar nemzetiségi politikájának alapelvét a nagyhatalmú osztrák államférfi, Kaunitz Vencel herceg így fogalmazta meg 1791-ben: »Minél világosabb (a magyaroknak) az a szándék(a), hogy Magyarországból, Erdélyből és az illír (délszláv) nemzetből egy egységet csináljanak, annál inkább ajánlatos és szükséges lesz a *divide et impera* elve.« (Divide et impera = oszd meg [t. i.: az ellenség erőit] és így uralkodjál.)

A köznemesség megalkuvása az osztrák gyarmatosítókkal

Porosz szövetségesének elvesztése miatt és attól való félelmében, hogy a magyar parasztttömegek és a magyarországi nemzetiségek Bécs elleni harcában hátbatámadják, a magyar nemesség tehát megalkudott Bécscsel. Az országgyűlés törvénybe iktatta, hogy »Magyarország a hozzákapcsolt részekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (beleértve minden kormányszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró s ennélfogva ... törvényesen megkoronázott örökös királyától ... tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország« (1791: X. t.-c.). Arról azonban nem tudtak gondoskodni a rendek, hogy e törvény szavait a valóságba is átültessék. Magyarország továbbra is gyarmat maradt.

S mivel a magyar nemesség úgy látta — amint volt is —, hogy minden antifeudális mozgalom forrása Párizsban kere-

sendő, nemcsak megalkudott az osztrák gyarmatosítókkal, hanem szövetkezett is velük a francia forradalom ellen. S minél nagyobb sikereket ért el a francia forradalom, annál jobban megszilárdult ez az ellenforradalmi jellegű szövetség az osztrák és magyar uralkodó osztályok között. Az 1790-i nemesi mozgalom azonban ilyetén megalkuvása ellenére is megmutatta, hogy a magyar köznemesség *akar* harcolni hazánk függetlenségéért. De az 1790-i nemesi mozgalom megmutatta azt is, hogy a magyar köznemesség csak akkor lesz *képes* kiharcolni hazánk függetlenségét, ha a gyarmati elnyomás elleni harcával összeköti a feudális viszonyok elleni harcot.

2. AZ ELSŐ MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI MOZGALOM

A magyar köznemesség, ha meg is indult 1790-ben azon az úton, amely a nemzeti függetlenséghez és a polgári átalakuláshoz kellett hogy vezessen, ekkor még visszariadt ettől a kétirányú harctól, még jobban félt a parasztság feudális kizsákmányolásának megszűnésétől, mint amennyire kívánta hazánk függetlenségét. A nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért folyó harcot ekkor még csak egy értelmiségünk legjobbjaiból álló kis csoport tudta összekapcsolni. Ez a csoport, amelynek élén Martinovics Ignác, Hajnóczi József, Laczkovics János és Szentmarjay Ferenc állottak, nemesi és nem-nemesi származású tisztviselőkből, ügyvédekből, tanárokból, tudósokból, írókból és más értelmiségiekből tevődött össze. Tagjai között voltak például olyan kiváló íróink, mint Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Szentjóbi Szabó László és Verseghy Ferenc is.

Martinovics és társai mindnyájan hívei voltak a francia forradalomnak és Magyarországon is meg akarták valósítani a polgári átalakulást. Kezdetben azonban nem ismerték fel, hogy mivel Magyarország nem független ország, hanem gyarmat: nálunk a polgári átalakulásnak nem egyetlen, csak egyik feltétele a feudális viszonyok felszámolása s nálunk a polgári átalakulásnak van még egy feltétele: a gyarmati viszony felszámolása. Megtévesztették őket II. Józsefnek azok az intézkedései, amelyek a feudális egyház és a nemesség ellen, valamint a jobbágyok »védelmére« irányultak. Azt hitték, hogy Magyarországon a polgári átalakulás megvalósítható lesz forradalom nélkül is s hogy a polgári átalakulást felülről II. József fogja megvalósítani. Ezért az 1790-i nemesi függetlenségi mozgalmat is elítélték. A II. József halálát követő események azon-

ban csakhamar kiábrándították őket a Habsburgokból. Látniok kellett, hogy Bécs a francia forradalom ellen fegyverkezik. Látniok kellett, hogy II. Lipót és fia, Ferenc (1792—1835), csakhogy megnyerjék maguknak a francia forradalom ellen a magyar nemesség támogatását, sietve felhagynak elődjeiknek látszólag a feudális viszonyok ellen is irányuló politikájával. Bekellett látniok és be is látták, hogy ezek a látszólag antifeudális intézkedések már II. József idejében sem tették a bécsi politika lényegét, hogy II. Józsefnek és utódjainak a politikája között csak taktikai különbség van.

Ezek a tanulságok vezették őket annak felismerésére, hogy a feudális viszonyok elleni harcukkal össze kell kapcsolniok a nemzeti függetlenségért folytatandó harcot s hogy a polgári átalakulást csak forradalmi úton, fegyveres felkeléssel valósíthatják meg. Martinovics 1792 végén Ferenc császárhoz intézett, de ki nem adott nyílt levelében már ezt írta: »... Kormányod úgy bánik ezzel a jó országgal, mintha gyarmatod volna. Megakadályozza az ipar és kereskedés kifejlődését, megfosztja attól az alkalomtól, hogy magát magasabb műveltségre, amelyre nagy mértékben fogékony, küzdje fel. De gondold meg, uram, ez a nemes nemzet immár figyelmes szemmel tekint rád. A nemesség nagy tömege felismerte, hogy míg az oligarchiának hízelegsz és kiváltságait védelmezed: a nemesség és a nép zsarnokságod súlya alatt nyög. Ki tudja, vajjon *e két elem közös szerencsétlensége* nem fogja-e trónod bukását előidézni? Uram, a béke és a nyugalom, amely államaidban uralkodni látszik, kétes...«

Amilyen világosan rámutatott Martinovics a gyarmati elnyomás felszámolásának szükségességére, ugyanolyan világosan látta a nemesi kiváltságok megszüntetésének szükségességét is. A »méltóságos proceres (főurak) és nemes rendek által szült különböztetéseket pedig el kelletik egészen törölni,« írta egy másik röpiratában. A belső reakció elleni harcban legfontosabbnak a hazaáruló, népnyúzó, népbutító magas klérus elleni küzdelmet tartotta. »Soha valósággal semmi szentebbül a polgári társaságban (értsd: társadalomban) nem történhetett volna, mintha a religyió (vallás) miniszterei nek befolyása s közönségeskedése a világi dolgokban soha meg nem engedtetődött volna,« írta. »Szedgyétek el tehát a papoktól mindenféle ingatlan jószágokat,« vonta le a következtetést.

Martinovics és társai látták, hogy céljaikat csak a köznemesség támogatásával valósíthatják meg. Azt is látták azonban, hogy a nemesség, ha hajlandó lesz is harcolni a nemzeti független-

ségért, nem lesz hajlandó lemondani feudális kiváltságairól. Ezért, amikor 1794 áprilisában megkezdték illegális szervezkedésüket, két földalatti szervezetet hoztak létre.

A reformátorok társasága

Az első, a reformátorok társasága a nemesség haladó tömegeire volt hivatva építeni. Ennek kellett volna akkor, amikor keretei már az összes vármegyékre kiterjedtek, megindítania az osztrákellenes felkelést. A társaság programmjának legfontosabb pontjai a következők voltak : Magyarország legyen szabad és független, szövetséges köztársaság, amelyben minden nemzetiség egyenjogú. A törvényhozó hatalmat kétkamarás kongresszus gyakorolja, ennek egyik kamarájában a nemesek, másik kamarájában a nem-nemesek követei foglaljanak helyet. A végrehajtóhatalom teljesen a törvényhozótestülettől függjön. A kereskedelem legyen egészen szabad, az adózás csekély, a hadsereg nemzeti. A főpapok birtokait a nemzet sajátítsa ki. A jobbágyok alakuljanak át bérlőkké, akik telkük után pénzben, terményben, vagy munkában teljesítik a bérleti díjat a birtokosoknak.

A szabadság és egyenlőség társasága

A reformátorok társaságának tagjai nem tudtak a szabadság és egyenlőség társaságának létezéséről. Ez utóbbiba Martinovics radikális értelmiségieket, tisztviselőket, katonatiszteket, alsópapokat, falusi jegyzőket stb. akart beszervezni. Ennek a társaságnak az volt a feladata, hogy a nemzeti függetlenség kivívása után Magyarországot újabb felkelés útján *polgári demokratikus köztársasággá* alakítsa át. Programmjának főbb pontjai így hangzottak :

»Lerontása s megtapodtatása a despotizmusnak (kényuralomnak) s nagyok uzurpációjának (bitorlásának).

A sok jószágnak elvétele által a szegényeken való segítés.

A természeti és emberi jussnak (jognak) egyenlősége a törvények előtt.«

»Az adónak kisebbítése és a szegénység elűzése a véghetetlen mostani haszontalan adózás eltörlése által.

A nemzeti nevelésnek megjobbítása.«

»A szabad isteni tisztelet, nyomtatás és gondolkodás.

Az egész társaság gyűlöli a mások fölött való kényuralkodást, szereti mindenféle nemzetbeli felebarátját, mindenféle hiten s valláson lévő és bátorszívű embert.«

A mozgalom bukása

Alig kezdődött meg azonban a szervezőmunka, az osztrák rendőrség tudomást szerzett róla és 1794 nyarán letartóztatták

a mozgalom vezetőit. Hosszú vallatás és bírósági tárgyalásnak nevezett komédia után a mozgalom hét vezetőjét pallos általi halálra ítélték és 1795 májusában a budai generális kaszáló réten, amelyet azóta Vérmezőnek neveznek, kivégezték. Martinovics büntetését azzal súlyosbították, hogy saját kivégzése előtt végig kellett néznie négy társának lefejezését. A mozgalom számos más részvevőjét hosszú várfogsággal büntették.

De Martinovicsék mozgalma akkor sem vezethetett volna sikerre, ha nem leplezték volna le. Martinovics és a körötte tömörülő vékony értelmiségi réteg akkor fordult szembe a Habsburgokkal, amikor a nemesség már megalkudott velük. Ennek ellenére ez az értelmiségi mozgalom főleg a nemességre akart támaszkodni. A nemesség azonban nem állt Martinovicsék mögé, hanem szembefordult velük. A Martinovicsot elítélő bíróság soraiban ott ültek az 1790-ben még a Habsburgok ellen harcoló nemesség egyes vezetői is. Martinovicsék nem támaszkodhattak polgári tömegekre, mert ilyen tömegek Magyarországon akkor még nem voltak, plebejus városi tömegek híján pedig a parasztság megszervezésére sem gondolhattak. Az első magyar köztársasági mozgalomnak ezért szükségképpen el kellett buknia. »A polgári haladás plebejusforradalmi útjára — írja Révai elvtárs — a viszonyok Magyarországon még éretlenek voltak; ezen az úton csak egy maroknyi élcsapat járhatott, a nemzet széles tömegei nem.« (Révai József: Kölcsey Ferenc, i. h. 10. l.) Az első magyar köztársasági mozgalom megmutatta, hogy a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség ügye elválaszthatatlan egymástól s hogy a polgári átalakulást hazánkban csupán a radikális értelmiség és a köznemesség szövetsége vívhatja ki, — a polgári átalakulásnak, nemzeti függetlenségünk kivívásának azonban ekkor még nem jött el az ideje.

3. MAGYARORSZÁG A FRANCIA FORRADALOM ÉS NAPOLEON ELLENI HÁBORÚKBAN

Az osztrák és magyar uralkodó osztályok ellenforradalmi szövetsége

A századforduló éveiben a magyar nemesség következetesen támogatta az osztrák kormánynak a francia forradalom, majd Napoleon császársága ellen viselt háborúit. A sűrűn egybehívott országgyűlések készségesen megszavazták az udvar által kívánt adót és katonát. Közben Ausztria súlyos vereségeket szenvedett,

hatalmi helyzete igen meggyengült. Napoleon hadjáratai a gyakorlatban szétzúzták a német-római szent birodalmat. Ezért Ferenc lemondott a német-római császári címről és 1804-ben megalkotta magának és utódjainak az osztrák császári címet. A magyar rendeket azonban ez sem riasztotta meg. Hűségük nagyobb bizonyságául négyízben felállították a nemesi felkelést, amelynek azonban csak negyedszerre, 1809-ben sikerült ellenséget látnia, hogy Győr alatt ész nélkül megfusson előle. A győri vereség végkép leráncfotta a leplet a nemesi adómentesség fenntartásának arról az ürügyéről, hogy a magyar nemesség »vérével adózik«. Többet nem is hívták fegyverbe a nemesi felkelést, mindazonáltal a nemesség még negyven évig nem volt hajlandó adót vállalni magára.

A nemesség azzal a lehetőséggel sem élt, amelyet 1809-ben, Bécs elfoglalása után Napoleon ajánlott fel neki, hogy tudniillik szakadjon el Ausztriától. Áttól tartott ugyanis, hogy Napoleon felszabadítaná a jobbágyokat Magyarországon is. Ferenc császár már 1808-ban így fejezte ki a magyar uralkodóosztály hűségével való megelégedettségét: »Szívem legkedvesebb magyarjai, egyek vagyunk, egyek maradunk, és csak a halál választhat el egymástól.«

Pusztán a francia forradalomtól való félelem azonban nem tenné érthetővé a magyar rendeknek ezt a hűségét. Hiszen minél nagyobb mértékben kifejlődött a majorsági gazdálkodás, minél jobban növekedett a mezőgazdasági árutermelés Magyarországon, annál nagyobb nehézségek árán tudhatták csak értékesíteni termékeiket az árutermelő magyar birtokosok, annál inkább ki kellett éleződnie az osztrák és magyar uralkodó osztályok ellentétének. Így is volt ez a kilencvenes évek elejéig. A meginduló háború, a háborús konjunktúra azonban lehetővé tette, hogy a magyar birtokosok áruikat teljes egészében eladják és jó áron adják el. Az egyre nagyobb létszámú hadsereg és a háborús igények miatt a szokottnál gyorsabban fejlődő osztrák ipar felvásárolta a mezőgazdasági termékeket, az árak pedig folyton emelkedtek. Ez a körülmény időlegesen enyhítette a magyar és osztrák uralkodó osztályok közötti ellentétet, ez a körülmény volt gazdasági alapja az osztrák és magyar uralkodó osztályok időleges szövetségének.

Az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetségének felbomlása

Ez a szövetség azonban nem lehetett tartós, éppen azért, mert a gazdasági helyzet *időleges* javulásának talaján jött létre. A magyar nemesség nemcsak elnyomó, a magyar parasztság

elnyomója, hanem elnyomott, az osztrák földbirtokososztály és burzsoázia elnyomottja is volt. A Habsburgok Magyarországot gyarmatosító politikája a magyar nemességet is sujtotta. Hogy a magyar földbirtokososztály feledje az osztrák uralkodóosztályok által való elnyomatását, hogy szövetkezni tudjon az osztrák uralkodóosztályokkal, ahhoz elegendő volt a háborús konjunktúra. Amint azonban a háborúk befejeződtek, amint véget ért a konjunktúra, ismét felszínre kellett vetődnie az osztrák és magyar uralkodóosztályok ellentétének, ismét meg kellett lazulnia szövetségüknek.

A mezőgazdasági válság

S valóban így is történt. Amint végetértek a háborúk, azonnal megszűnt a háborús konjunktúra, a gabonaárak európaszerte esni kezdtek, és mezőgazdasági válság következett be. A magyar birtokosok a háborús időszakban minden erővel igyekeztek növelni a terméseredményeket, hogy minél több árut adhassanak el. Valamennyi addig megműveletlen földjüket bevetették s vásárlásokkal, perekkel és a jobbágyok telkeinek meg-megcsonkításával növelték birtokaikat. Most pedig a birtokaikon előállított megnövekedett termékmennyiséget még sokkal nehezebben bocsáthatták áruba, mint valaha. Ez a körülmény ismét rohamosan kiélezte elsősorban a magyar közép- és kisbirtokosok és az osztrák uralkodóosztályok ellentétét, még nagyobb mértékben, mint bármikor azelőtt.

A devalváció

Hozzájárult ehhez a devalváció is. A háború alatt ugyanis *infláció* következett be. Az osztrák kormány, hogy fedezni tudja a növekvő hadikiadásokat, egyre több papírpénzt bocsátott forgalomba, s ezért a pénz értéke gyorsan csökkent. Az infláción a magyar birtokosok sokat kerestek, már csak azért is, mert régebbi adósságaikat (s adósságuk volt bőven) értéktelen papírpénzzel tudták törleszteni. 1811-ben azután az osztrák kormány a forgalomban levő pénz értékét egyötödére csökkentette, devalválta. Ezzel a kormánynak nem sikerült ugyan megakasztania az inflációt, viszont mindazok, akiknek vagyonuk vagy vagyonuknak egy része pénzben volt (mint a magyar birtokosok zömének is), pénztőkéik négyötödrészét egyik napról a másikra elveszítették. A magyar birtokosok zöme, hogy tartani tudja magát, kénytelen volt ismét kölcsönökhöz folyamodni, s mivel a hirtelen beállott pénzszűkében a kamatlábak ugrásszerűen megnövekedtek, ismét eladósodott, a korábbinál is nagyobb mértékben.

A szövetség felbomlása

Az 1811-ben összehívott országgyűlésen a rendek hevesen tiltakoztak a devalváció ellen s megtagadták a király által kért adó megszavazását. Az országgyűlésnek ez a magatartása pontot tett az osztrák-magyar szövetség végére. A napoleoni háborúk befejezésük felé közeledtek, Bécsnek nem volt már különösebb szüksége a magyar nemesség támogatására, s ezért az osztrák kormány, okulva az 1811—12-i országgyűlés tapasztalatain, elhatározta, hogy a jövőben országgyűlés egybehívása nélkül, diktatórikus eszközökkel fogja kormányozni Magyarországot. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar nemesség önmaga alatt vágta a fát, amikor a francia háborúkban támogatta Ausztriát. A magyar nemesség is részes volt annak az osztrák hatalomnak a megmentésében, amely most hazánkat ismét megfosztani igyekezett függetlenségének még látszatától is.

Ferenc császár nyílt abszolutizmusa

A kormány 1812 után elhatározásához híven tizenhárom éven keresztül nem hívta egybe az országgyűlést. Magyarországon erős nem-magyar *katonaság* állomásozott, az esetleges forradalmi mozgalmak elfojtására. (Ugyanakkor a magyar csapatokat a birodalom más tartományaiba vitték hasonló célból.) Az egész országot, mint a birodalom más tartományait is, behálózta az osztrák *titkosrendőrség* szervezete. A haladó eszmék terjedése ellen minden addiginál szigorúbb *cenzúrá*val harcolt a kormány.

A huszas évek elején forradalmi mozgalmak robbantak ki Olaszországban, amelynek északi része Magyarországhoz hasonlóan osztrák elnyomás alatt állott. Az osztrák kormány csapatokat küldött Olaszországba a »rend« helyreállítására. A kormány a magyar megyéket is újoncok kiállítására szólította fel és azt követelte, hogy az ország a hadiadót ne papír-, hanem ezüstforintban fizesse. (Egy ezüst- vagy pengőforint annyit ért, mint két és fél papír- vagy váltóforint.)

Újabb vármegyei ellenállás

A vármegyék egy része azonban, arra hivatkozva, hogy adót és katonát törvényesen csak az országgyűlés ajánlhat meg, megtagadta a kormány követeléseinek teljesítését. A kormány az ellenálló megyék nyakára királyi biztosokat ültetett. Ezek felfüggesztették a megyék önkormányzatát és, fegyveres erőszak

alkalmazásától sem riadva vissza, kikényszerítették a kormány rendeleteinek végrehajtását. A megyék ellenállását így sikerült megtörni. Bécs azonban mégis jónak látta, hogy 1825-ben ismét összehívja az országgyűlést, mert tartózkodni akart olyan erőszakos eszközök alkalmazásától, amelyek alkalmasak voltak az osztrák uralkodóosztályok és a magyar köznemesség között már úgyis meglevő ellentét további kiélezésére.

Az 1825—27-i országgyűlés

A vármegyei ellenállás tehát, bár megtörték, annyiban mégis sikeres volt az osztrák gyarmatosítókkal újból szembeszálló nemességünk számára, hogy országgyűlés összehívását eredményezte. Az országgyűlésen azonban megelégedtek a rendek annak ismételt törvénybeiktatásával, hogy adót és katonát csak az országgyűlés ajánlhat meg s hogy a király köteles legalább háromévenkint egybehívni az országgyűlést. A rendek ennél továbbmenni nem mertek, mert bár az osztrák uralkodóosztályokkal való ellentétük minden addiginál nagyobb mértékben kiéleződött, a parasztság rohamos elnyomorodása miatt, amit a háborús idők telekcsonkításai csak fokoztak, minden addiginál nagyobb mértékben kiéleződött a parasztsággal való ellentétük is. S bár minden addiginál nagyobb mértékben gyűlölték az osztrák gyarmatosítókat, minden addiginál nagyobb mértékben féltek attól, hogy határozottabb fellépésük esetén az osztrák gyarmatosítók fel fogják lázítani ellenük az elnyomott parasztságot. Az 1825-i országgyűlésen azonban mégsem következett be olyan visszavonulás, mint az 1790-in ; ellenkezőleg : az 1825-i országgyűlés, ha nem is ért el jelentős eredményeket, mégis nyitánya volt annak az ingadozásoktól ugyan nem mentes, de állandó harcnak, amelyet a köznemesség most újra megindított Magyarország függetlenségének kivívásáért.

4. A FÜGGETLENSÉGÉRT ÉS A POLGÁRI ÁTALAKULÁSÉRT FOLYÓ HARC ÖSSZEFONÓDÁSA

Harc a magyar államnyelvért

Az 1825-i országgyűlés egyetlen fontos gyakorlati alkotása a Magyar Tudományos Akadémia felállítása volt. Az Akadémia felállítása győzelmes állomása volt annak a harcnak, amelyet a magyar köznemesség a nemzeti nyelv érvényrejuttatásáért

1790-ben megindított. A nyelvharcot II. Józsefnek az a rendelete robbantotta ki, amely Magyarországon is, mint az egész birodalomban, az osztrák anyaország hivatalos nyelvét, a németet tette hivatalossá. A magyar nemzeti nyelvért folyó harc azonban több volt, mint egyszerű ellenállás II. József németesítő törekvéseivel szemben. Ez a harc, amely arra irányult, hogy Magyarországon a magyar földbirtokosok és jobbágyok közös, de a monarchia többi népeitől külön nyelvét tegye hivatalos nyelvvé, csírájában már a *független polgári államért* folyó harc volt, a nemzeti nyelvért folyó harc jelentőségét az adja meg, hogy bevezetője, első szakasza volt a független polgári államért folyó harcnak. A nemzeti nyelvért folyó harc persze, amennyire legkezdetibb, annyira legkezdetlegesebb formája is volt a független polgári államért folyó harcnak, de mindenesetre ennek a harcnak volt része.

A magyar nemzeti nyelvért folyó politikai harc irodalmi előzmények (Bessenyei stb.) után, mint tudjuk, az 1790—91-i országgyűlésen indult meg. Ekkor II. Lipót a rendek nyomására kénytelen volt törvényben kijelenteni, hogy a hivatalos ügyek intézésére nem fog idegen nyelvet használni, hanem megtartja a — latin nyelvet. Ez a törvény nem elégítette ki a magyar nemességet, amelynek soraiban egyre több volt a latinul nem tudók száma. Mivel azonban a forradalmi mozgalmaktól (ebben a kérdésben különösen a nemzetiségek mozgalmaitól) való félelmükben nem merték kenyértörésre vinni a dolgot Bécscsel, meg kellett elégedniök azzal, hogy a jövőben legalább a közép- és főiskolákban tanítani fogják a magyar nyelvet is.

Ezzel azonban a nyelvi harc nem szűnt meg. A köznemesség ezen az egy területen még a francia háborúk éveiben sem vonult vissza. Mivel a nemzeti nyelvért folyó harcról nem volt nyilvánvaló, hogy az végső soron a független magyar polgári államért folyik, ezt a harcot továbbfolytathatták azok a nemesek is, akik a jobbágyok feudális elnyomásának megszüntetéséről még hallani sem akartak, a nemzeti függetlenségért folyó politikai harcot pedig 1790-ben feladták. Így 1807-ben a rendek azt követelték, hogy a magyar nyelvet rendszeresen tanítsák az alsófokú iskolákban, hogy a közép- és felsőfokú iskolák tanítási, a bíróságok tárgyalási nyelve latin helyett magyar legyen s hogy az országgyűlési tárgyalások latinul és magyarul folyjanak. A király azonban válaszában kereken kijelentette, hogy nem látja szükségét a magyar nyelv ügyében újabb intézkedéseknek. Ugyanez a helyzet ismétlődött meg az 1811—12-i országgyűlésen is. 1825—27-ben azután mégis sikerült a rendeknek törvénybe iktatniok az

elsősorban a nyelv művelésére szolgáló Tudományos Akadémia felállítását.

A magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételének legnagyobb ellenségei az osztrák udvar mellett a magyar főnemesek voltak. Az országgyűléseken, amelyek felsőtábláján ők foglaltak helyet, a nyelvkérdésben, mint minden más reformjavaslattal kapcsolatban is, az ellenzék haladó követelései ellen foglaltak állást. »Nem kívánnak egyebet — mondta róluk a kiváló költő és haladó politikus, Kölcsey Ferenc —, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik? . . .« Akadt azonban a főurak között is olyan, aki tovább látott osztályostársainál. Az Akadémia létrejöttében nagy szerepe volt egy fiatal nagybirtokosnak, Széchenyi István grófnak, aki egy évi jövedelmének megfelelő összeget, 60.000 forintot ajánlott fel az Akadémia céljaira.

Széchenyi István

Széchenyi nemcsak a nyelvkérdésben foglalt el haladó álláspontot. A harmincas évek elején megjelent munkáiban (Hitel, Világ, Stádium) rámutatott társadalmi viszonyaink elmaradottságára. Azt vallotta, hogy »a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene« s hogy »a magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra«. Miben látta Széchenyi a bajok okát? »Vélekedésemet egyenesen kimondván azt tartom — írta — : mindazon szomorú következésnek, melyeket érinténk s melyeknek mindennapi tanúi vagyunk, nincs főbb oka, mint pénzbeli összeköttetésink hibás elrendeltetése s az abból természetesen következő tökéletes híja minden hitelnek.« Azt tehát, hogy Magyarországon milyen nagy a pénz hiánya, Széchenyi felismerte, azt azonban nem, hogy a pénzhiány leglényegesebb oka Magyarország gyarmati helyzete.

Milyen javaslatokat tett Széchenyi a pénzhiány megszüntetésére? Javasolta olyan nemzeti bank felállítását, amely olcsón adna hitelt a birtokosoknak. Javasolta közlekedési eszközeink fejlesztését, olcsóbbakká tételét. Javasolta a belső fogyasztás növelését. Javasolta az iparcikkeket drágán előállító céhek eltörlését. Ezek és más hasonló javaslatai mind helyesek voltak, de megvalósításuk esetén is csak kis mértékben javítottak volna

a helyzeten. Lényeges javulást csupán gyarmati elnyomatásunk felszámolása eredményezhetett volna, ezt azonban Széchenyi nem látta.

Széchenyi nemcsak felvetette a magyar társadalom akkor időszerű problémáit, nemcsak javaslatokat tett e problémák megoldására, hanem gyakorlati alkotásokkal is fejleszteni akarta gazdasági és kulturális életünket. Kezdeményező szerepe volt a mezőgazdaság fejlesztésére hivatott Magyar Gazdasági Egyesület megalakításában, az állattenyésztés fejlesztésére szolgáló lóversenyek meghonosításában, a dunai és balatoni gőzhajóközlekedés

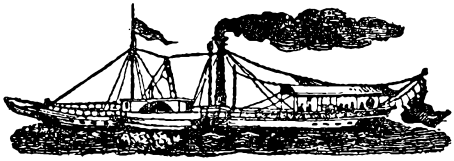

Gőzkajó

megindításában, a Tisza és az Alduna szabályozásában, hajózhatóvá tételében, a Lánchíd, első állandó hidunk felépítésében stb. Ezek a cselekedetek jelentősen előbbre vitték gazdasági és kulturális életünket, ahhoz azonban kevesek voltak, hogy Magyarországot a polgári átalakulás útjára vezessék.

Mit akart tehát Széchenyi? Széchenyi akarta a mezőgazdasági termelés kapitalizálását, azt akarta, hogy a birtokosok az értéktelen robotmunka helyett bérmunkát alkalmazzanak földjeiken, hogy olcsóbban és többet termeljenek. Nem akarta azonban a jobbágyok felszabadítását, nem akarta Ausztriától való függésünk felszámolását. Széchenyi úgy látta, hogy a kapitalista átalakulás az adott gyarmati viszonyok között is megvalósítható, hogy lassanként az adott gyarmati viszonyok között is gyüjthetnek maguknak a birtokosok a kapitalista átalakuláshoz elegendő pénztőkét. Erre azonban a valóságban csak a legnagyobb magyarországi birtokosok voltak képesek, mert a mezőgazdasági termékek alacsony ára miatt csak ők biztosíthattak maguknak akkora pénzösszegeket, amekkora pénzösszegek felhasználásával legalább birtokaik egy részén bérmunkásokat alkalmazhattak. Széchenyinek elévülhetetlen érdeme, hogy először rajzolt átfogó

képet a magyar viszonyok elmaradottságáról, hogy a francia háborúk időszaka után elsőként mutatott rá a hazai viszonyok alapos megváltoztatásának szükségességére. Gazdasági programmja azonban legfeljebb a gazdag nagybirtokosok érdekeinek felelt meg, s ezért a magyar társadalom haladó rétegeit képviselő politikusoknak csakhamar tovább kellett menniök reformjavaslataikban, mint ameddig Széchenyi elment.

A főúri reakció

Jellemző azonban, hogy bár Széchenyi programmja egyedül a nagybirtokosok gazdasági érdekeinek felelt meg, mégis éppen ezek a nagybirtokosok fogadták leghangosabb felháborodással Széchenyi műveit. Széchenyit jobbágylázítónak nevezték, mert bár Széchenyi csak arra mutatott rá, hogy a bérmunka értékesebb a robotmunkánál, tudták, hogy ha valaki végigmegy a Széchenyi által megkezdett úton, el kell jutnia a jobbágyfelszabadítás gondolatáig. Ugyanakkor Széchenyit nemzetárulónak is nevezték, mert bár Széchenyi csak a magyarországi hitelhiányra mutatott rá, tudták, hogy ha valaki végigmegy a Széchenyi által megkezdett úton, el kell jutnia az Ausztriától való elszakadás gondolatáig. A magyar nagybirtokosok nagy többsége pedig nem akarta, hogy felszabadítsák a jobbágyokat, s elsősorban éppen ezért azt sem akarta, hogy hazánk független legyen Ausztriától, hanem azt akarta, hogy Magyarország továbbra is feudális viszonyok között élő gyarmat maradjon. A magyar nagybirtokosok többsége visszafelé akarta forgatni a történelem kerekét.

Ezek a nagybirtokosok igen nagy *gazdasági hatalom*mal rendelkeztek. Magyarország teljes, 47 millió holdnyi termőterületének körülbelül negyedrésze volt egyházi s körülbelül ugyanekkora hányada világi nagybirtokosok tulajdonában. (Hasonló méretű volt a kincstári uradalmak kiterjedése. A megmaradó területen közép- és kisbirtokos nemesek osztoztak.) A világi nagybirtokos családok száma körülbelül háromszáz volt. »Vannak köztünk — gondolná-e az ember — kik Magyarországnak 500-dik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét bírják — írta róluk Széchenyi —, sőt még oly dúsak is, ha minden erdőt, homoksivatagot, mocsárt, havast és szigetet, melyek a világon vannak, felszámolunk is, kik az egész földkerék 17.000-dik, Európa 1100-dik

az Austriai Birodalom 86-dik és szegény jó anyaföldünk 30-dik részének urai!«

Ezeket a nagybirtokosokat is sujtotta természetesen a gyarmati helyzet. Ők sem tudták áruikat jó áron eladni, ők sem tudtak egykönnyen pénzhez jutni, ők sem tudtak elegendő bérmunkást fogadni. Mindezt azonban meg sem érezték. Hiába volt birtokaik holdankinti évi átlagjövedelme mindössze 1 forint körül, tíz- és százezer holdjaik összesen így is hatalmas hasznot hajtottak. A nagybirtokosok fényűző módon éltek és nagyon is meg voltak elégedve a fennálló viszonyokkal.

Ehhez járult még az, hogy komoly *politikai befolyás*sal is rendelkeztek. Legnagyobbrészt az ő soraikból kerültek ki a zászlósurak, a központi magyar kormányszékek és felsőbíróságok tagjai, a főispánok, a magasrangú katonatisztek s nem utolsósorban a főpapok. A polgári átalakulás pedig — ettől tartottak — veszélyeztetné ezeket a díszes és jól jövedelmező állásokat. Ezért azután a leghevesebben ellene fordultak minden reformjavaslatnak. »A zászlósak, főispánok és püspökök — írja klasszikus történészünk, Horváth Mihály, egyik résztvevője e korszak politikai harcainak — a legtöbb kérdésben a kormány pozitív (meghatározott) utasítását követték; egyebekben, mik iránt Bécs közönyösséget mutatott, jobbára nem valamely mélyen átgondolt politikai elv, nem is mindig a hon java, hanem az önhaszon, a hűbéri kiváltságokhoz való önzésteljes ragaszkodás határozta meg irányukat. Mindenben egy ösvényen járt velök a kormánytól egyébiránt nem függő, szabad főrendek egy része: hogy a kiváltságaikat fenyegető reformoktól menekülhessenek, előjogaik birtokában megvédessenek, feltétlen a kormány karjaiba vetették magokat, s annak, nem egyszer a hon érdekei ellenére, önáliástalan eszközeivé alacsonyodtak.«

Az egyházi reakció

Ekkor is, mint évszázadok óta mindig, különösen kiváltak közülök hazánk és népünk elárulásában a főpapok. Hogy az egyház milyen hatalmas földbirtokokkal rendelkezett, már láttuk. A klérus jövedelmei évenkint hárommillió forintnál is többre rúgtak. Ezeknek a jövedelmeknek tekintélyes részét képezte a tized, az a terményrészesedés, amelyet az ország összes jobbágyai (a nem-katolikusok is) tartoztak fizetni az egyháznak.

Azt a nagy anyagi és politikai támogatást, amelyet a klérus Bécsnek köszönhetett, úgy igyekezett meghálálni, hogy minden

lehető módon támogatta az udvart a legjelentéktelenebb reformtörekvésekkel szemben is. A főpapok, akik helyet foglaltak az országgyűlés felsőtábláján, és a káptalanok követei, akik az alsótáblának voltak tagjai, mindig a kormány mellett s a reformok hívei ellen foglaltak állást. »A hierarchia (papi rend) ... nem értette meg ... a kor intő szózatát, — írja Horváth Mihály, aki maga is püspök volt, újkori történetünk egyetlen haladó főpapja. — Nem akarta látni, hogy a demokráciai szabadság lett a kor irányeszményévé s hogy a pályán, mely ez által kimutatva van, közösen tolatnak előre nemcsak azok, kik ezen eszményért lelkesedve harcolnak, hanem azok is, kik magokat ellenségeinek nyilvánítják; hogy vitetnek akaratjokon kívül, akaratjok ellenére ... És amint tekintélyét süllyedni, hatalmát csökkenni tapasztalta, elfogultságában erőszakolni akarta a történelem menetét: csökkenő hatalmának erősítése végett a királysággal, az állami főhatalommal lépett szoros szövetségbe. Szolgájává alacsonyította magát, hogy annak változatlan fényében, hatalmában osztozzék, attól védve, támogatva, tarthassa fenn süllyedő hatalmát.«

»... Az egyházi hatalom ... — folytatja Horváth Mihály — Ferenc király kormánya alatt az abszolút hatalom policiális (rendőri) eszközévé vált s világi érdekei végett ama minden szellemi mozgalmat elfojtani, butítani törekedő kémrendszer szolgájává engedte magát alacsonyíttatni ... A papság 1825 után is, egyiránt a felső és alsó házban, mindig azon párttal fogott kezet, mely minden újítástól iszonyodva, a nemzeti alkotmányos reformtörekvéseket minden áron gátolni törekedett.« »Mi csoda, ha ily körülmények közt s oly korban, melynek fő jelleme a szabadságra s egyenlőségre törekvés, tekintélyök egyre csökkent, befolyásuk végkép elenyészett, sőt népszerűtlen magokviselete miatt, mely szerint a tömegekben fanatizmust (vakhitet) ébresztettek, gazdag jövedelmeikből korteskedést, vesztegetéseket űztek, naponként növekedő gyűlöletet s megtámadtatásokat vontak magokra? A közönség szeme a papi javakra fordult, melyeknek jövedelmei rendeltetésöktől annyira eltérő célokra pazaroltattak. Borsod vármegye egybek közt egy közgyűlésében kimondotta a papi javak szekularizációjának (kisajátításának) szükségét.«

Hogy azonban a történelem kerekét sem az egyházi, sem a világi főurak, de még az udvar sem forgathatja vissza, azt legvilágosabban a parasztság mutatta meg a Hitel megjelenését követő évben.

Az 1831-i parasztfelkelés

1831-ben kolerajárvány sujtotta Magyarországot, s a járvány terjedésének a gondatlan hatóságok nem vették elejét. Három hónap alatt 56 ezer ember pusztult el kolerában. Sokhelyütt, különösen Zemplén, Abaúj, Sáros, Gömör és Szepes megyében a parasztok azt kezdték hirdetni, hogy az urak megmérgezték a kutakat, mert el akarják pusztítani a jobbágyokat. Megrohanták a földesúri kúriákat és számos nemest felkoncoltak. Nagymihályi környékén a felkelők a földesúri földeket is fel akarták osztani maguk között. A felkelést csak nagyobb katonai csapatok tudták elfojtani kegyetlen erőszakkal. A mozgalom számos vezetőjét felakasztották.

Ez a felkelés csak egy jele volt annak az elégedetlenségnek, amellyel az egyre nyomorúságosabb helyzetbe kerülő parasztság viseltetett sorsa iránt, annak a gyűlöletnek, amelyet elnyomói iránt táplált.

A parasztság antifeudális harcának más formái

A magyar parasztság helyzete a 18. század második fele, a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása óta rohamosan romlott. Mivel a majorsági gazdálkodásra való áttérés után a földesurak többé nem osztottak ki a parasztok között újabb jobbágytelkeket, a jobbágyfiúk, mint tudjuk, egyre kisebb darabokra tagolták maguk között apáik telkét. Így az a 10 millió hold föld is, amely Magyarország 47 millió holdnyi termőterületéből jobbágyok kezén volt, mind apróbb telekhányadokra oszlott. II. József idején egy-egy jobbágycsalád birtokában átlagban már csak kétötöd teleknyi földterület volt. (Egy egész jobbágytelek 16—40 magyar hold szántóból és 6—22 hold rétből állott. Ezenkívül a jobbágyok a földesúrral közösen használhatták a legelőt és az erdőt.) A 19. század huszas éveiben már csak egyharmad telek jutott egy átlagos jobbágycsaládra. A telkek elaprózódása miatt sok paraszt teljesen kiszorult a föld birtokából. A 18. század elején parasztságunk nagy többsége telekkel rendelkező jobbágy volt. A 18. század végén parasztságunknak már legalább harmadrésze földnélküli zsellér, a negyvennyolcas forradalom idején pedig 624 ezer telkesjobbágycsalád mellett nem kevesebb mint 914 ezer földnélküli zsellércsaládot találunk (Erdélyt nem számítva) Magyarországon. Ezeken kívül 194 ezer család cselédsorban élt.

Hogyan sujtotta a feudális kizsákmányolás a *telkesjobbágyokat*? Mária Terézia urbáriuma szerint minden egésztelkes jobbágy tartozott fizetni földesurának évenkint 1 forint füstpénzt, tartozott robotolni neki 52 napon át igával vagy 104 napon át gyalog, tartozott beszolgáltatni udvarába termésének tizedrészét kilenced fejében s tartozott neki még egyéb kisebb szolgálatokkal (hosszú fuvar, kisebb dézsmák stb.). De a jobbágy nemcsak földesurának adózott. Termésének tizedét, mint tudjuk, az egyháznak kellett beszolgáltatnia s teljesített a vármegyének, községének, papjának és tanítójának további 30—40 napnyi gyalogrobotot. Ezek persze csak a jobbágy törvényszerű kötelezettségei voltak. Erdélyben például, ahol az urbáriumot nem vezették be, mint tudjuk, a jobbágyok szolgáltatásai sokkal magasabbak voltak, s a földesurak más helyeken is megpróbálták növelni a jobbágyok terheit, különösen a robotterhet. Tény viszont az is, hogy a kormányhatóságok, ha tudomást szereztek ilyen földesúri túlkapásokról, igyekeztek velük szemben megvédeni a jobbágyokat, mert igyekeztek megvédeni az állami adóalapot. Ugyanakkor viszont az állam is annyi bőrt húzott le a parasztról, amennyit csak tudott. Egy egésztelkes gazda állami egyenesadója (a hadiadó) évenkint körülbelül 12—13 forintra rúgott, közvetett adói pedig még kétszer-háromszor ekkora összeget tettek ki. Mindehhez járult a háziadó, amelyet a jobbágy a vármegyének tartozott fizetni. Ilyen súlyos terhekkel egyre kisebb földjén egy-egy jobbágycsalád csak igen szűkösen tudta eltartani magát.

De ha a telkesjobbágyok szükséget láttak, mit mondhatunk a *zsellérek* egyre növekvő rétegéről? A zselléreket állandóan az a veszély fenyegette, hogy egyszerűen — éhenhalnak. A zsellérek földesuruknak szintén főleg munkával szolgáltak. A házas zsellérek, vagyis azok a zsellérek, akik ha földdel nem is, de legalább házzal rendelkeztek, földesuruknak fizettek évenkint 1 forint füstpénzt és szolgáltattak 18 napi gyalogrobotot, a házatlan zsellérek pedig, vagyis azok a zsellérek, akik már házzal sem rendelkeztek, 12 napi gyalogrobottal szolgáltak uruknak. Ennyit adóztak tehát a zsellérek uraiknak. De miből éltek meg, miből tartották el családjukat? Elsősorban abból, amit napszámosmunkával kerestek. Napszámosmunkával pedig nagyon keveset kerestek, hiszen, mint már láttuk, a földesurak pénzhiányuk miatt nemigen tudtak bérmunkásokat alkalmazni. Ezért volt olyan alacsony még a negyvennyolcas forradalom idején is az állandó urasági cselédek száma Magyarországon. Azoknak a gazdagparasztoknak (a mai kulákok őseinek) a száma pedig, akik képesek voltak cselédet

tartani, csak a nagyobb mezővárosokban volt jelentős. A napszámosok Kossuth becslése szerint évenkint körülbelül 17—50 napon át dolgoztak, az év egyéb részében pedig munka nélkül voltak. Bérüket általában nem pénzben, hanem terményrészesedésben kapták. S a bérek annál alacsonyabbak lettek, minél többen kínálták fel munkaerejüket a földesuraknak. A 18. század elején például az aratóbér még a learatott gabona egyhatod-egynyolcadrésze volt, a 19. század negyvenes éveiig viszont a bér a learatott gabona egytizenegyed-egytizenharmadrészére csökkent. A zsellérek közül sokan kontár-iparosokká lettek és így tengették nagy nyomorban életüket. Mások koldultak, raboltak, betyárnak álltak.

A zsellérekhez képest irigylésreméltó viszonyok között éltek az urasági *cselédek*, legalább is annyiban, amennyiben állandó munkával rendelkeztek. De ők azután a földesurak munkaerőhiánya miatt valóban állandóan dolgoztak, télen és nyáron, kora hajnaltól késő éjtszakáig. Ha sokallották a munkát, megismerték a derest és a börtönt, ha pedig munkaképtelenné vált valamelyikük, kikerült az utcára. A zsellérek boldogak voltak, ha felfogadták őket cselédnek, a cselédek pedig gyakran inkább megszöktek uruktól, mintsem hogy belepusztuljanak a munkába. Ezért az egyik vármegye el is rendelte, hogy »az idejének kitöltése előtt elszökött cselédet gazdája jelentésére a szolgabírák urak, nem várván a vármegye rendelésétől, mindjárt fogattassák el és tizennégy pálcaütésekkel megbüntetvén annyiszor, amennyiszer, adják vissza a gazdájának, ha pedig az szolgálni nem akar, küldjék a tömlöcbe«.

*

Olyan helyzet alakult ki tehát, hogy a földesurak, mivel nem volt elég pénzük, nem tudtak elég bérmunkást alkalmazni birtokaikon, birtokaik termelésének színvonala ennek következtében nemigen emelkedett, ugyanakkor pedig a zsellérek széles tömegei munka nélkül tengődtek s nem tudtak belekapcsolódni a termelésbe. A kapitalista átalakulás tehát egyaránt érdekében állott az uralkodó osztálynak is, az elnyomott osztálynak is. A telkesjobbágyok helyzetén mindenekelőtt az segített volna, ha úrbéri szolgálataik alól felszabadulnak, a zsellérek helyzetén pedig az, ha földhöz jutnak vagy elszegődhetnek bérmunkásnak. A földesurak nagy többsége azonban ekkor még, mint látni fogjuk, nem volt hajlandó felszabadítani a jobbágyokat.

A jobbágyok országszerte harcba is szálltak feudális kizsákmányoltatásuk megszüntetéséért. Ennek a harcnak volt egyik mozzanata az 1831-i »koleralázadás«. A parasztság antifeudális harcának kevésbbé fejlett, de sokkal elterjedtebb és sokkal állandóbb formája volt a *gazdasági szabotázs*. Miben állt ez a szabotázs? Kilenced és tized fejében jobbágyaink igyekeztek minél rosszabb és kevesebb gabonát beszolgáltatni uraiknak. A robot elől sokszor megszöktek, vagy ha nem szökhettek meg, rossz munkaeszközeik közül is a legrosszabbakkal mentek munkába és a robot ideje alatt minél kevesebbet dolgoztak. Egy egykorú röpirat így ír a jobbágyok gazdasági harcáról:

»Robotra kél a paraszt s beszámítja munkáját következőleg:

jöttem, mentem	két óra,
ettem, ittam.....	két óra,
bámultam, hevertem, pipára gyujtottam	egy óra,
szerszámot igazítottam	egy óra,
rosszul dolgoztam	hat óra.
Összesen:	tizenkét óra,

tehát megtettem a magamét s lerobotoltam egy napot.«

Fejlettebb formája volt a jobbágyok antifeudális harcának a *szolgálatmegtagadás*. Számos helyen a jobbágyok szervezetten megtagadták úrbéri szolgálataiknak vagy szolgálataik egy részének teljesítését. Mivel azonban ezek a megmozdulások, ha sokfelé fordultak is elő az országban, mégis egymástól elszigeteltek voltak, a földesurak könnyen el tudták fojtani őket, nem riadva vissza katonai erőszak alkalmazásától sem. De voltak olyan földbirtokosok is, akik a jobbágyság antifeudális harcából nem azt tanulták, hogy fokozni kell a jobbágyok ellen alkalmazott erőszakot, hanem azt, hogy könnyíteni kell a jobbágyok terhein.

Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklós

Az 1832—36-i országgyűlésen már népes tábort alkottak azok a követek, akik a Széchenyi által megkezdett úton Széchenyinél is továbbhaladtak a korszak mindkét alapvető politikai kérdésében: a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás kérdésében. Vezetőjük az alsótáblán Kölcsey Ferenc, a középbirtokos származású költő, a felsőtáblán pedig a haladó erdélyi nagybirtokos, Wesselényi Miklós báró volt. Kölcsey is, Wesselényi is felismerte, hogy az adott gyarmati viszonyok között hazánka

nem lehet előbbrevinni a fejlődésben, harcot indítottak tehát a nemzeti függetlenségért. Látták azonban azt is, hogy a nemesség csak akkor érhet el eredményeket ebben a harcban, ha maga mellé állítja a paraszttömegeket is. Tanultak Metternich Kelemen hercegnek, az osztrák kancellárnak az 1831-i parasztfelkelés idején tett kijelentéséből, amellyel meg akarta félemlíteni az osztrákellenes nemeseket: »Kezemben a zsilipek, reátok zúdítom az árt, agyonüttetlek benneteket a parasztokkal!« Wesselényi ebből a fenyegetésből azt a következtetést vonta le: »Ha nem akarod, hogy önkény nyomjon, ne nyomj senkit önkényeddel.« Kölcsey és Wesselényi tehát a nemzeti függetlenségért vívott harccal összekapcsolta a parasztság helyzetének megjavításáért folytatott harcot.

Kölcsey és Wesselényi történeti érdeme éppen ebben van. A nemesség zöme jobbágyaitól való félelmében még ekkor is ingadozott a nemzeti függetlenségért folytatott harc területén. Kölcsey és Wesselényi azonban, ha politikájuk ekkor még kisebbségben maradt is, megmutatták a válságból kivezető utat. Ahogy Kölcsey írta: »Jelszavaink valának haza és haladás.« Amikor 1832-ben a kormány (amely a valóságban nem akart változást) az országgyűlés tárgyául tűzte ki a jobbágykérdést, hogy a jobbágytömegek felé népszerűsítse magát, Kölcsey ezt mondta: »A kormány urbárium által urbáriumot akar; nekünk urbárium által nemzetet kell akarnunk; azaz feladatunk úgy intézni az urbárium tárgyait, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ezáltal a polgári alkotmány 700.000 puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett 10 milliom felemelkedhetőt nyerjen.« Vagyis Kölcsey a jobbágyot telkének tulajdonosává akarta tenni, akit többé nem terhel semilyen feudális szolgáltatás s akit ezáltal a nemességgel nem állít szembe a feudális kizsákmányolás, hanem aki a nemesség szövetségese az osztrák gyarmatosítók elleni harcban.

Kölcsey és a többi haladó politikus ilyen meggondolások következményeképpen nagy harcot vívott az országgyűlésen az *örökváltság*ért, annak engedélyezéséért, hogy a jobbágy földesurától pénzen megválthassa magát és telkét a feudális szolgáltatások alól. Az ellenzéknek azonban ekkor az udvar, a főnemesek és az ingadozó köznemesi többség ellenállása miatt még nem sikerült megvalósítania az örökváltsági törvényt. A törvényhozás csak azt engedte meg, hogy a jobbágy évről évre pénzben válthassa meg földesurától a robotot és a kilencedet, egyszersmindenkorra azonban még nem válthatta meg magát feudális terhei alól. Az országgyűlés ezenkívül eltörölte a hosszú fuvart és a kisebb dézsmákat.

Az udvar kísérlete az ellenzék szétzúzására

A haladó párt még kisebbségben maradt az 1832—36-i országgyűlésen, de sorai napról napra erősödtek. Ott volt már táborában a nemzet későbbi vezetője, az elszegényedett nemesi családból származó ügyvéd és újságíró, Kossuth Lajos is. Kossuth az általa szerkesztett kéziratos Országgyűlési Tudósítások-ban, majd az országgyűlés berekesztése után Törvényhatósági Tudósításaiban eredményes propagandát fejtett ki a haladó követelések érdekében. A Törvényhatósági Tudósítások-nak nagy szerepe volt azért is, mert az országgyűlés berekesztésének ellenére is összefogta az ötvenkét vármegye ellenzéki nemeseit, kölcsönösen hírt adva az egyes vármegyékben folyó politikai harcokról. De jelentős támasza volt már az országgyűlésen az ellenzéknek az *országgyűlési ifjúság* is. Ez a csoport azokból a fiatal ügyvédbojtárokból tevődött össze, akik politikai gyakorlat szerzése céljából az egyes követek kíséretében jelentek meg az országgyűlésen. Ezek az ifjak többnyire egészen szegény nemesi családok fiai voltak s lelkes hívei voltak minden haladó eszmének. Soraikból számos később vezetőszerepet játszó baloldali politikus került ki.

Ferenc utódjának, fiának, a gyengeelméjű V. Ferdinándnak (1835—1848) kormánya már az országgyűlés tartama alatt megkísérelte erőszakos eszközökkel is szétzúzni az ellenzéket. Először Wesselényivel akart végezni s ezért felségsértési pert indíttatott ellene. A perre ürügyet Wesselényinek egy Szatmár megye közgyűlésén elmondott beszéde szolgáltatott, amelyben ő rámutatott arra, hogy a kormány azért akadályozza az örökváltsági törvény megalkotását, hogy »a kilenc milliónyi földnép a nemesség ellen fellázadjon. Akkor ugyan majd védelmébe fogadná a kormány a nemességet; de jaj akkor ennek, mert szabad emberekből szolgákká alacsonyodnának.« Wesselényi megállapításában semmi sem volt, ami ne felelt volna meg a valóságnak. Éppen ezért érintette kellemetlenül a kormányt. S a kormány gyávaságához méltó bosszút állt Wesselényin: három évi börtönbüntetéssel sujtotta. Wesselényi a börtönben nem vesztette el harci elszántságát — elvesztette viszont amúgyis megromlott szemevilágát.

Hasonló pereket indíttatott a kormány még számos más ellenzéki politikus ellen. Kiemelkedett ezek közül az országgyűlési ifjak pere. Lovassy Lászlót és még három más országgyűlési ifjat összeesküvés vádjával állították bíróság elé, s mindnyájukat súlyos fegyházbüntetéssel illették. A börtönben a nagytehetségű Lovassy megőrült. Börtönbe záratta végül a kormány legveszélyesebb ellen-

felét, Kossuthot is, a Törvényhatósági Tudósítások engedély nélküli szerkesztése miatt.

Ezek a megtorló intézkedések azonban nem gyengítették, hanem éppen ellenkezőleg: erősítették az ellenzék táborát. A kormány erőszakos cselekedeteivel mindjobban leleplezte magát a magyar nemesi közvélemény előtt. Az elítéltek iránt nőttön-nőtt a rokonszenv, s végül is 1840-ben a kormány okosabbnak tartotta szabadonbocsátani őket.

5. KOSSUTH HARCA NEMZETI EGYSÉGFRONT MEGTEREMTÉSÉÉRT

A börtönből szabadulva, Kossuth azt tekintette legfontosabb feladatának, hogy a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért harcolók táborát kiszélesítse s egységbe fogja. Ennek a célnak elérése érdekében indította meg új, most már nyomtatott lapját, a Pesti Hírlap-ot.

A Pesti Hírláp

A Pesti Hírlap megindulása az első lépés volt a haladó nemesség egységes táborának megteremtése felé. A Pesti Hírlap sorra felvetette az ország összes időszerű kérdéseit és valamennyivel kapcsolatban haladó álláspontot foglalt el. A Pesti Hírlap követelte a jobbágyság sorsának megjavítását, a földesurakra nézve kötelező örökváltságot, a magyar kormányszékeknek Bécstől való függetlenítését, az elnyomó vámpolitika felszámolását, a magyar ipar és kereskedelem kifejlesztését, a közteherviselés bevezetését stb. S mindezeket a kérdéseket kivitte az országgyűlések zárt ajtói mögül a legszélesebb nyilvánosság elé. Kossuth felfogása az volt, hogy »gyökeres változásokat . . . vagy a hatalom dekretál (rendel el) a szabadság rovására, vagy a hangosan hirdetett igazság körül gyüjtött közvélemény vív ki a szabadság oltalmára, de halkkal, lábujjhegyen tipegő, akarom is, nem is' taktikusok sohasem fognak suttomban becsempészni a Corpus Jurisba. Az idők elmúltak, midőn a Delilák álom között nyírták meg a Sámsonokat«.

Az udvarnak és a főnemességnek persze nem volt ínyére a »hangosan hirdetett igazság«. Kossuthot sorozatos támadások érték »modora« miatt. Ez azonban őt nem tántorította meg,

hanem ellenkezőleg: megsziládította igazába vetett hitében. S a támadások Kossuth népszerűségét nem csökkentették, hanem növelték. A Pesti Hírlap-ot egyre többen olvasták, a vármegyékben a nemesek kézről kézre adták. S a köznemesség soraiból mind számosabban tették magukévá többé vagy kevésbbé Kossuth programmját.

A közép- és kisbirtokos nemesség

A közép- és kisbirtokos nemesek ugyanis már csak gazdasági okokból sem fogadhatták el a nagybirtokosoknak a reakcióval megalkuvó, a reakciót kiszolgáló politikáját, mert nem számíthattak arra, hogy, mint a nagybirtokosok, lassanként önerejükből is kapitalizálhatják birtokaikat. A közép- és kisbirtokosok sohasem gyüjthettek össze annyi pénzt, amennyi elegendő lett volna jelentős számú bérmunkás munkaerejének megvásárlására. Látták, hogy azért nincs elég pénzük, mert áruikat a kedvezőtlen piacviszonyok miatt igen olcsón kénytelenek eladni. Közben a hitel drága volta miatt (a kamatláb 20—40%-ra rúgott !) egyre jobban eladósodtak, sokan közülök teljesen tönkre is mentek. Elszegényedésüket fokozta az a körülmény is, hogy nemzedékről nemzedékre kisebb darabokra osztották maguk között apáik birtokait. Egyre nőtt a *hétszilvafás nemesek* rétege: azoké, akiknek már alig néhány holdnyi birtokuk volt, akkora birtok, amekkorán a rossz nyelvek szerint legfeljebb hét szilvafa fért el. Sokuk teljesen elvesztette birtokát. Ezeknek egy része a különben megvetett értelmiségi pályákra tódult, ügyvédnek vagy megyei tisztviselőnek ment és nagy nyomorban élt. Másik részük, hogy megélhetését biztosítsa, jobbágytelekre telepedett s a telek tulajdonosának ugyanúgy teljesítette az úrbéri szolgálatokat, mint a »rendes« jobbágyok. Ez utóbbiak, az úgynevezett *bocskoros nemesek* természetesen már nem számíthatóak az uralkodó osztály tagjai közé, az uralkodó osztályból lesüllyedtek a kizsákmányoltak sorába. Nemesi jogaikat sem tudták csorbítatlanul megőrizni, 1836-tól kezdve az ország nagyrészében már ugyanúgy adóztak, mint a »nemtelen« jobbágyok.

A köznemességet elnyomorodása, az a veszély, hogy lesüllyed osztályából, deklasszálódik, ráébresztette a feudális viszonyok tarthatatlanságára, rákényszerítette arra, hogy iparkodjék javítani helyzetén. Hozzájárult ehhez az is, hogy szerette volna a maga kezébe ragadni a magyar állam irányítását, aminek a lehetőségétől

Széchenyi István arcképe és aláírása

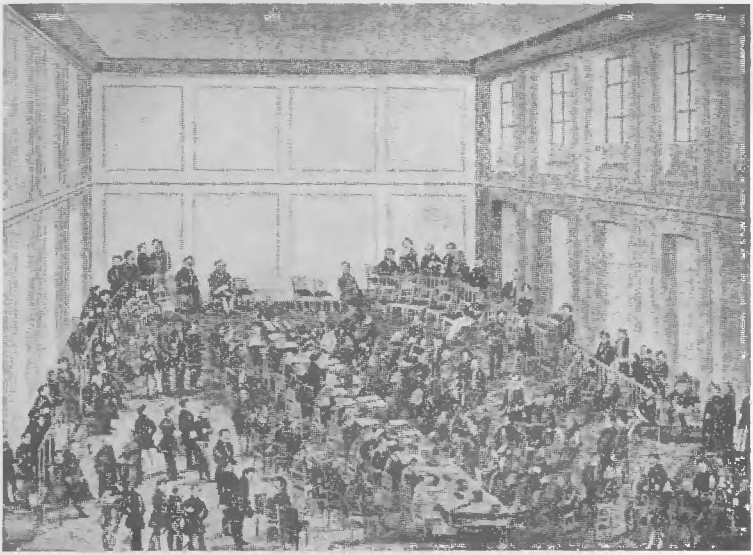

A főrendi tábla ülése az 1832—36-i országgyűlésen

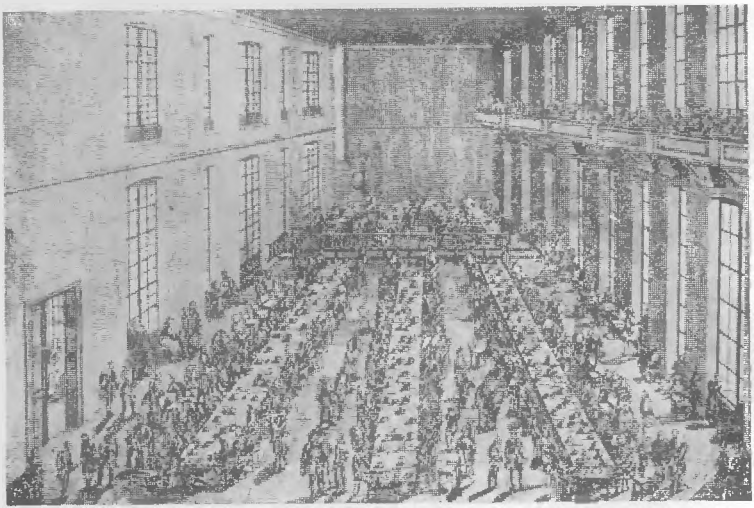

Az alsótábla ülése az 1832—36-i országgyűlésen

Kölcsey Ferenc arcképe és aláírása

Wesselényi Miklós arcképe és aláírása (megvakulása után)

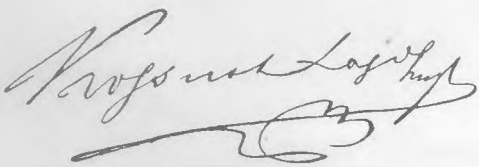

Kossuth Lajos arcképe és aláírása

Hétszilvafás nemes

Deres

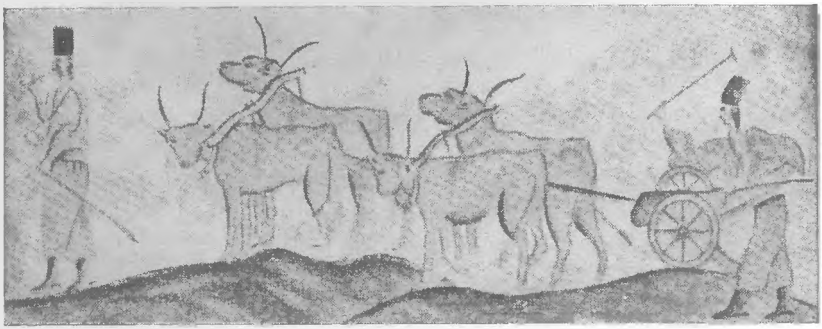

Bocskoros nemesek mezei munkán

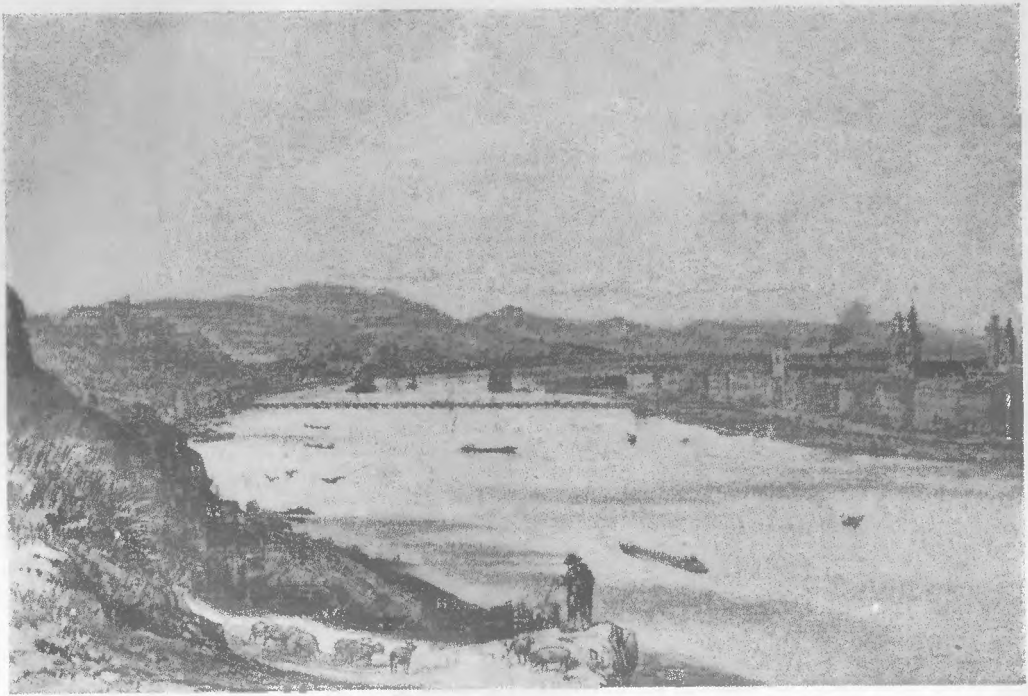

Pest-Buda 1841-ben

Buda-Pest térképe (1846)

az osztrák gyarmatosítás megfosztotta. Ezért a köznemességnek egyre nagyobb tömegei sorakoztak fel Kossuth függetlenségi követelései mögött. A köznemességnek ez a balszárnya azonban nem volt következetes Magyarország függetlenségéért folytatott harcában. A köznemességnek különösen Wesselényi fellépése óta egyre világosabban kellett látnia, hogy hazánk függetlenségét csak akkor vívhatja ki, ha maga mellé állítja a parasztságot, ha megakadályozza, hogy Bécs az elkeseredett paraszttömegeket ellene játssza ki. Ennek azonban — ezt minden kortárs tudta — elsőrendű feltétele volt a parasztság minimális osztálykövetelésének kielégítése : a parasztság feudális terheinek megszüntetése. A köznemesség leghaladóbb szárnya — élén Kossuthtal — éppen ezért összekapcsolta a nemzeti függetlenségért vívott harcával a feudális terhek elleni harcot. Sokan azonban a köznemesség soraiból visszariadtak ettől, mivel megélhetésük alapját éppen a jobbágyok kizsákmányolása képezte. A nemesség és a parasztság érdekegyesítésének hívei mégis mind számosabban tömörültek Kossuth oldalán.

Az értelmiség

Kossuth legkövetkezetesebb harcostársai az értelmiség soraiból kerültek ki. A jobbágyság mellett leginkább az értelmiséget sujtotta a feudális viszonyok válsága. »A szegény nemesség fiai és a jobbágysorból, polgársorból származók keveredtek össze ebben az értelmiségben, amely szenvedett attól is, hogy a feudalizmus felbomlóban volt ; — hisz a birtok *már* nem tudta eltartani, a szegény nemesség nagy része parasztsorban élt — de szenvedett attól is, hogy a kapitalizmus fejletlen volt, az ipar és a kereskedelem *még* nem tudta eltartani,« — írja Révai elvtárs (Révai József : Magyar szabadság — világszabadság, i. h. 169 l.). Ez az értelmiségi réteg főleg ügyvédekből, ügyvédjelöltekből (jurátusokból), nemesi házitanítókból, diákokból, gazdatisztekből, tisztviselőkből, írókból állott. Tagjai közül sokan igen széleskörű műveltséggel rendelkeztek s magukévá tették az európai polgári demokrácia eszményeit. Ez az értelmiség, főleg Pesten, klubokban, egyletekben tömörült s Pest városából, amely országos vásáraival már gazdasági központja volt hazánknak, szellemi és politikai központot teremtett.

Ennek az értelmiségnek volt része az országgyűlési ifjúság, amely 1832-ben lépett fel először önállóan s amelynek sorsát már ismerjük. Ebből az értelmiségből kerültek ki Madarász László és társai, akik országgyűlési szerepet is vittek s később, 1848-ban

a forradalom balszárnyának vezetőivé lettek. S végül ebből az értelmiségből került ki az a fiatal csoport, amely *márciusi ifjúság* néven írta be magát hazánk történetébe. Ezek az értelmiségi fiatalok mind lelkes hívei voltak Kossuthnak. »Ami engem illet — írta egyikük, Vajda János, a költő —, nem ismertem lázasztóbb sérelmet, mint ha valaki azt merészelte volna állítani, hogy ő fanatikusabb tisztelője Kossuthnak, mint én. De nem is emlékszem, hogy valaki ilyesmire vetemedett volna.« Erre a haladó értelmiségre támaszkodva harcolt Kossuth a nemesség táborán belül a balszárny megerősítéséért, az ingadozók balratolásáért.

Kossuth harca Magyarország iparosításáért

Viszonylag könnyebb volt Kossuthnak széles nemesi tábort tömörítenie maga köré abban a harcban, amelyet hazánk függetlenségéért folytatott. Ennek a harcnak első szakasza a magyar ipar kifejlesztéséért vívott küzdelem volt. »Ipar nélkül a nemzet olyan, mint félkarú óriás,« hirdette Kossuth, s a birtokosnemességnek számos tagja vette át jelszavát, hiszen az árutermelő nemeseknek érdekükben állott, hogy a magyar ipar, a magyar mezőgazdaság termékeinek belső piaca kifejlődjék, hogy Magyarország agrárországból agrár-ipari országgá váljék.

Mivel a magyar ipar kifejlődésének legfőbb közvetlen akadályát az elnyomó osztrák vámpolitika képezte, Kossuth követelte az Ausztria és Magyarország közötti vámhatár megszüntetését. Csakhamar belátta azonban, hogy az osztrák-magyar vámhatár puszta megszüntetése önmagában még nem biztosíthatja a magyar ipar szabad fejlődését. Ha eltörölték volna ugyanis az osztrák-magyar vámhatárt, akkor a magas vámok nem akadályozták volna többé a magyar ipar termékeinek Ausztriába való bevitelét, de a magyar ipar termékei még ebben az esetben sem lettek volna versenyképesek az osztrák iparcikkekkel szemben, hiszen az osztrák ipar ekkor már sokkal fejlettebb volt, mint az elnyomott magyar ipar, s így jobbat és olcsóbban termelt. Sőt az osztrák-magyar vámhatár eltörlése azt eredményezte volna, hogy az osztrák ipar termékei minden korábbinál nagyobb mértékben elárasztották volna a magyarországi piacokat, hiszen az osztrák árukat akkor még az addigi igen mérsékelt vámok sem terhelték volna. »Ma már a dolgok akkint állanak — írta ezért Kossuth —, hogy ámbár hazánk s a monarchia viszonyainál fogva ezen vámsorompó megszüntetése olyan lépés, melynek okszerűen szólva lehetetlen meg nem

történni, mindazáltal állítani merem, hogy a nemzet ma már ezért nemcsak nem hajlandó hozni áldozatot, sőt ha megtörténik is, a csomót nem fogja megoldani s a netalán jóakaratilag célzott sikert meg nem hozandja, ha csak egyszersmind a hazai műipar ápolásának más tettleges segédszereivel nem lesz összekötve, melyek vele elfelejtessék, hogy gyermek korában szabad versenytérre löketett oly műipar ellenében, melyet közel $^3/_4$ százados ápolás növelt és erősített.«

Ezért Kossuth a negyvenes években már nem azt követelte, hogy szüntessék meg az osztrák-magyar vámhatárt, hanem azt, hogy a vámhatárt hagyják meg, de olyan vámpolitikát vezessenek be, amely a magyar ipart védi az osztrákkal szemben. Kossuth nemcsak az Ausztria és Magyarország közötti, hanem a Magyarország körüli egyéb vámhatárokat is úgy kívánta átalakíttatni, hogy azok lehetővé tegyék a magyar áruk (mind az ipari, mind a mezőgazdasági cikkek) kivitelét Ausztrián kívül egyéb országokba is, s kiadta a jelszót : »Tengerhez, magyar !« Ennek a jelszónak megfelelően a külkereskedelem fejlesztésének érdekében kezdeményezte 1844-ben a Magyar Kereskedelmi Társaság megalakítását.

Széchenyi és Kossuth ellentéte

Kossuth vámpolitikai harcai súlyos ellentétet robbantottak ki Széchenyi és Kossuth között. Széchenyi helytelenítette Kossuth vámpolitikai programmját. Széchenyi már 1830-ban ellenezte a vámkérdés bolygatását. »Kereskedésünk felemelése végett — írta a Hitelben — ne a monarchia körebeli vámok súlya ellen keljünk ki, mert azt orvosolni éppen olyan bajos, mint a vénülést; hanem inkább magunk ellen, kik mindég ott akarunk változtatni, hol nem lehet; azon javításokat pedig, melyek tőlünk függenek s melyek haszna bizonyos, nem eszközöljük.« Széchenyi ugyanis tisztában volt azzal, hogy az osztrák földbirtokososztály és burzsoázia érdekei mennyire megkívánják a vámrendszer fenntartását, tisztában volt azzal, hogy az osztrák kormány nem fog beleegyezni a vámrendszer átalakításába. S valóban a kormány nem volt hajlandó engedni Kossuth követeléseinek. Ez azonban Kossuthot nem arra bírta, hogy visszavonuljon, hanem ellenkezőleg : arra, hogy még határozottabb követelésekkel lépjen fel hazánk függetlenségének biztosítására. A negyvenes évek végére már odáig jutott el, hogy közvetlen célul tűzte ki az ellenzék elé a kormány megbuktatását. Ezért Széchenyi, aki kerülni akarta az Ausztriával való összeütkö-

zést, röpiratok és cikkek sorozatában számos, gyakran személyeskedő támadást intézett Kossuth ellen. Ezek a támadások azonban nem Kossuth, hanem Széchenyi népszerűségét csökkentették. A köznemesi tömegek e támadások hatására még nagyobb rokonszenvvel tömörültek Kossuth köré. Széchenyit pedig éppen ez keserítette el leginkább: Kossuth terveiből elsősorban azt ítélte el, hogy Kossuth Magyarország polgári átalakulását a Széchenyi által megvetett köznemesség vezetésével és, mint látni fogjuk, a magyar polgárságra és parasztságra támaszkodva szándékozik megvalósítani, míg Széchenyi a nemzet egyetlen hivatott vezetőjének a főnemességet tartotta.

Ezért azután Széchenyi egyre inkább szembefordult Kossuthtal, Kossuthnak még olyan követeléseit is helytelenítette, amelyeket először maga Széchenyi vetett fel (mivel azokat Kossuth nem a főnemesség vezetésével kívánta megvalósítani), mindinkább jobbratolódott s végül is hivatalt vállalt az osztrák reakció kezéből a helytartótanácsban.

A Védegylet

1844-ben a kormány kicsavarta Kossuth kezéből a veszedelmes Pesti Hírlap szerkesztését. Kossuthot azonban ez a támadás épp úgy nem tudta megtörni, mint Széchenyi támadásai sem. »Akinek hírlapja nincs, még azért sem szája dugva, sem keze kötve nincsen«, írta, s szervezőmunkáját nem hogy abbahagyta volna, hanem még magasabb fokra emelte: a sajtó területéről átvitte a társadalmi szervezkedés területére. Ennek az új szervezőmódszernek volt nagyhatású megnyilatkozása a Védegylet megalakítása.

A Védegylet országos méretű társadalmi egyesület volt. Tagjai kötelezték magukat arra, hogy nem vásárolnak külföldről olyan iparcikket, amelyet itthon is előállítanak, még akkor sem, ha a külföldi áru az olcsóbb. A Védegylet gyorsan erősödött, 142 fiókja működött szerte az országban, bizonyos mértékben hozzá is járult a magyar ipar fejlődéséhez, gyökeresen azonban nem tudta fellendíteni iparunkat. De nem is ez volt a feladata. Kossuth nagyon jól tudta, hogy ilyen társadalmi bojkottal nem lehet meggátolni az osztrák iparcikkek beáramlását, nem lehet szabaddá tenni a magyar ipar fejlődésének útját. Kossuth a Védegyletet azért szervezte, hogy annak a kormány szemében ártatlan keretei között tömörítse a nemesség haladó elemeit. Ezt a

célját pedig elérte a Védegylettel, a Védegylet a haladó nemesek ezreit fogta össze s előkészítette egy későbbi ellenzéki párt megalakulását.

A Védegyletnek azonban nemcsak az adott jelentőséget, hogy tömörítette a nemesség haladó elemeit, hanem az is, hogy keretei között nemesek és polgárok találkoztak egymással. Kossuth oldalán megjelentek az első magyar gyárosok és bankárok is.

A polgárság

A magyar polgárság még ekkor, a negyvennyolcas forradalom küszöbén is igen gyenge, fejletlen volt. A gyarmati helyzet következtében Magyarország továbbra is nagyon szegény volt városokban, manufakturákban és gyárakban, polgárságban. Magyarország népessége 1720 és 1842 között megötszöröződött, ugyanakkor ezen belül a városi lakosság száma csak háromszorosára nőtt. De a »városok« lakóinak többsége is mezőgazdasággal foglalkozott. 1848-ban Magyarországon (Erdélyt nem számítva) 12 millió ember élt, s ezek közül csak 20 ezer volt kereskedő és még mindig csak 230 ezer önálló iparos. Az önálló iparosok továbbra is csaknem kivétel nélkül kézműiparral foglalkoztak s jelentős részük mezőgazdasági termelést is folytatott. A kézműves legények és inasok száma 80 ezerre rúgott; ez azt mutatja, hogy a kézműiparosoknak ekkor már döntő többsége alkalmazott nélkül, egyedül dolgozott műhelyében.

Ez a fejletlen magyar polgárság alig rendelkezett politikai jogokkal. A bizonyos mértékig autonóm, úgynevezett szabad királyi városok követeket küldhettek ugyan az országgyűlésre, de a városi követeknek az országgyűlésen összesen csak egy szavazatuk volt. Az egyes városokon belül sem volt rózsásabb a helyzet. A városok lakóinak többsége nem bírt polgárjoggal s teljesen ki volt semmizve a politikai jogok gyakorlásából. A polgárjoggal rendelkező lakosokból tevődött össze a városi tanács, amely a bécsi kormány ellenőrzése alatt irányította a város ügyeit s amely üresedés esetén önmagát egészítette ki. A tanácstagokból szűk, arisztokratikus patricius-réteg alakult ki.

De ez a gyenge polgárság a gyarmati elnyomás ellenére is megindult lassankint a fejlődés útján. Már a negyvennyolcas forradalom előtt létrejött egy-két jelentősebb gyár (a Goldberger, a pesti hengermalom és a hozzátartozó gépgyár, a diósgyőri, a rimai és murányi öntöde, az óbudai hajógyár stb.), 1841-ben

pedig megalakult a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. A bankároknak, a manufaktúrák és gyárak tulajdonosainak zöme — élén Ullmann Móriccal, a Kereskedelmi Bank elnökhelyettesével — híve volt a nemzeti függetlenség ügyének, mert tudta, hogy csak a gyarmati elnyomás felszámolása biztosíthatja Magyarország kapitalista fejlődését. A magyar polgárságnak ez a rétege nem volt elég erős ahhoz, hogy a polgári átalakulásért, a nemzeti függetlenségért folyó harcot vezethesse, ebben nem-magyar származása is akadályozta. A polgári átalakulásért folyó harcot Magyarországon a közép- és kisbirtokos nemesség vezette. A polgárságnak ez a rétege mégis részt vett ebben a harcban a köznemesség, Kossuth oldalán. A városi patriciusok és céhmesterek azonban nem tartottak velük, mivel az esetleges polgári átalakulástól feudális kiváltságaikat féltették.

A munkásság

Kossuth és különösen a haladó értelmiség mellett foglalt állást a magyar munkásság is. A munkásság ekkor Magyarországon még a polgárságnál is fejletlenebb, gyengébb osztály volt, azaz valójában még osztállyá sem szerveződött. A negyvenes években, mint már láttuk, összesen körülbelül 80 ezer kézműveslegény és inas dolgozott Magyarországon. A manufaktúrák és a gyárak dolgozóinak száma mindössze 23 ezer volt, a bányászoké körülbelül 35 ezer. Ez a kisszámú munkásság igen nehéz körülmények között élt. A munkások átlagos napi munkaideje 12—16 óra volt, bérük igen alacsony. A gyárosok, ha csak lehetett, férfiak helyett nőket és gyermekeket dolgoztattak üzemeikben, mert azoknak alacsonyabb bért fizethettek. A céhlegényeknek nem lehetett reményük arra, hogy mester lesz belőlük, mert a mesterek lehetőleg nem növelték versenytársaik számát. Politikai jogokkal a munkások nem rendelkeztek, még polgárjoguk sem volt azokban a városokban, ahol éltek.

Mire irányult ebben az időben a munkások politikai harca? A céhlegények a céhek megszüntetéséért harcoltak, hogy mindnyájukból szabadon lehessen önálló kézműiparos, a manufaktúraüzemi és gyári munkások pedig azért, hogy minél több gyár létesüljön, minél gyorsabban fejlődjék a kapitalizmus Magyarországon, mert azt remélték, hogy ilyen körülmények között könnyebben és kedvezőbb feltételekkel fogják tudni áruba bocsátani munkaerejüket. Az óbudai hajógyár legöntudatosabb dol-

gozói például üzemükben tagokat toboroztak a Védegylet számára. Ezek a munkások azt is látták, hogy a magyar ipari kapitalizmus fejlődésének legfőbb akadálya a gyarmati elnyomás. Ezért munkásságunk *ekkor* a haladó polgárok oldalán harcolt az osztrák gyarmatosítók ellen. A haladó polgárok oldalán: tehát egyben e polgárok szövetségesének és vezetőjének, a nemességnek oldalán is.

A nacionalista ideológia

Az a körülmény, hogy egyfelől Magyarország gyarmati elnyomás alatt állott, másfelől a gyarmati elnyomók ellen széles, a nemességtől a munkásságig terjedő nemzeti egységfront jött létre (amelybe a haladó nemesi politikusok a parasztságot is igyekeztek bevonni), magyarázza meg azt, miért fejlődött ki ekkor a magyar társadalom haladó osztályainak tudatában olyan erős nacionalista ideológia. A nacionalista ideológia mindig igyekszik tompítani egy-egy nemzeten belül az osztályellentéteket, hogy az egész nemzet harcát saját burzsoáziájának érdekében egy másik nemzet uralkodóosztálya ellen irányítsa. Sztálin elvtárs a következőket írja:

»A zsenge burzsoázia számára az alapvető kérdés — a piac. Célja az, hogy elhelyezze áruit és győztesen kerüljön ki a más nemzetiségű burzsoáziával való versenyből. Innen ered az a kívánsága, hogy a maga számára biztosítsa ‚saját' ‚hazai' piacát. A piac az első iskola, ahol a burzsoázia nacionalizmust tanul.« (Sztálin, I. V.: Marxizmus és nemzeti kérdés, Sztálin Művei II, Bp, 1949, 330. l.)

A nacionalizmus nálunk is a piacokért, a hazai kapitalizmus szabad fejlődéséért folytatott harc ideológiája volt. Nálunk azonban, eltérőleg a fejlett nyugati országoktól, elsősorban az árutermelő nemesség és nem a burzsoázia volt a nacionalizmus hordozója, ugyanazokból az okokból, amelyek miatt a nemzeti függetlenségért folyó politikai harcot sem a burzsoázia, hanem a köznemesség vezette. A nemesség a nemzeti függetlenségért folytatott harcba a nacionalista ideológia segítségével is igyekezett bevonni a magyar társadalom többi osztályát, még az általa kizsákmányolt parasztságot is. Ez az osztályellentétek tompítására irányuló törekvése azonban *ekkor még* haladó törekvés volt, mert Magyarország egész további fejlődésének alapfeltétele volt a nemzeti függetlenség kivívása. Hogy a magyar nacionalizmus mennyire a hazai kapitalizmus szabad fejlődéséért folytatott harc ideológiája volt, annak ellenére, hogy hordozója

elsősorban az árutermelő nemesség volt, bizonyítja az a tény, hogy ezt az ideológiát magáévá tette a hazai német és zsidó polgárság jelentős része is.

A magyar nacionalisták elsősorban a nemzeti mult emlékeit elevenítették fel. Íróink hosszú sora választotta műveinek tárgyát »régi dicsőségünk« köréből. Megszületett a magyarnyelvű történetírás (Csétsényi Svastics Ignác, Virág Benedek, Budai Ferenc, Budai Ezsaiás, Horvát István, Horváth Mihály stb.). A magyar függetlenségért küzdő politikusok is — élükön Kossuthtal — a magyar multat állították példaképül a közvélemény elé. Kossuth és társai azt hirdették, hogy Magyarország a multban évszázadokon át független ország volt, *történeti joga* van tehát ahhoz, hogy ismét független országgá legyen. A függetlenségért folytatott harcukat úgy igyekeztek feltüntetni, mintha az nem új jogok kivívására, hanem csak a »régi alkotmány« biztosítására irányulna. A haladó politikusoknak a »történeti jogok«-ra való hivatkozása nagy népszerűségre tett szert a köznemesek között, akik egyelőre el akarták kerülni az Ausztria elleni *forradalmi* harcot, biztosítani igyekeztek tehát függetlenségi törekvéseik számára a »törvényesség« látszatát. A »történeti jogok«-ra való hivatkozás azt a célt is szolgálta, hogy a nemesség a polgári átalakulás után is megőrizhesse vezető szerepét, hiszen Magyarországon egyedül a nemesség volt »történeti osztály«. A »történeti jogok«-ra, a »régi alkotmány«-ra való hivatkozás népszerűsége miatt még a reakciósok sem merték nyíltan megvallani, hogy helyeslik hazánknak függetlenségétől való megfosztását, hanem azt hirdették, hogy fölösleges a »régi alkotmány« biztosításáért harcolni, hiszen a »régi alkotmány« épségben fennáll. Ezt azért állíthatták, mert 1825 óta az osztrák kormány a magyar törvények formaságainak csorbítása nélkül tartotta gyarmati sorban Magyarországot.

A magyar nacionalisták azonban nemcsak azért hivatkoztak a »történeti jogok«-ra, mert kerülni akarták a gyarmatosítók elleni forradalmi harcot és meg akarták őrizni a nemesség vezetőszerepét a magyar társadalmon belül, hanem azért is, mert ki akarták ugyan vívni Magyarország függetlenségét Ausztriával szemben, de nem akarták, hogy Magyarország nem-magyar nemzetiségei is kivívják függetlenségüket Magyarországgal szemben. Szembeszálltak az osztrák gyarmatosítókkal, arra hivatkozva, hogy a magyarok a multban önálló állami léttel rendelkeztek, joguk van tehát a jelenben is önálló állami létre, de szembeszálltak az önrendelkezésre törekvő nemzetiségekkel is, arra hivatkozva,

hogy Magyarországon a multban csak a magyarok (és bizonyos mértékig a horvátok) rendelkeztek önálló állami léttel, tehát a jelenben is csak a magyaroknak (és bizonyos mértékig a horvátoknak) van joguk önálló állami létre. A magyar középbirtokosok és polgárok, kisnemesek és értelmiségiek ki akarták venni az osztrákok és magyar lakájaik kezéből s önmaguknak akarták biztosítani a magyarországi piacokat, hivatalokat stb., de Magyarország valamennyi piacát, hivatalát stb. önmaguknak akarták biztosítani s e piacok kiaknázásából, e hivatalok betöltéséből stb. ki akarták rekeszteni a nemzetiségeknek számukra versenytársat jelentő uralkodóosztályait. A magyar nacionalistáknak ez a politikája később, mint még látni fogjuk, szomorú összeütközéseket idézett elő a magyarság és a nemzetiségek között.

A magyar államnyelv bevezetése

Minél népszerűbb lett az árutermelő magyar nemesek körében a nacionalista ideológia, annál kevésbbé tudott Bécs ellenállni a magyar nyelv érdekében folytatott harcuknak. 1830-ban a király kénytelen volt szentesíteni egy törvényt, amely biztosította a helytartótanács, a vármegyék és a bíróságok magyar nyelvhasználati jogát. 1836-ban a törvények hivatalos nyelvévé is a magyart tették, 1840-ben pedig kimondták, hogy még az anyakönyveket is mindenütt magyarul kell vezetni. Végül 1844-ben a közigazgatás és a közoktatás minden ágában a magyar nyelvet tették hivatalossá.

Ezek az intézkedések, különösen a magyar közoktatási és anyakönyvi nyelv bevezetése mélyen sértette a magyarországi nemzetiségek érdekeit. Sértette őket továbbá az is, hogy ilyen fontos, őket is érintő kérdésekről megkérdezésük nélkül döntöttek az országgyűléseken, ahol a magyarokon kívül csak a horvát nemeseknek és a szász polgároknak volt (nekik is csak igen csekély) képviseletük. A nemzetiségi politikusok hosszú és végső kimenetelében eredménytelen, történetileg igazságos harcot folytattak a magyar nyelvnek nemzeti nyelvük rovására történő terjesztése ellen. Ez a mindkét részről heves harc nagy mértékben elmérgesítette a magyarság és a nemzetiségek viszonyát, kiélezte a magyarok és nem-magyarok között fennálló ellentéteket. Vizsgáljuk meg tehát, miben állottak s miért és hogyan éleződtek ki ezek az ellentétek.

A nemzetiségi kérdés

Magyarország nem-magyar népeit ugyanúgy a növekvő árutermelés ébresztette nemzeti öntudatra, formálta nyelvi közösségekből *nemzet*ekké, akár a magyarokat. Ezeket a népeket ugyanúgy sujtotta az osztrák gyarmati elnyomás, akár a magyarokat. Őket azonban nemcsak az osztrák elnyomás akadályozta abban, hogy rálépjenek a kapitalizmus útjára, hanem a magyar elnyomás is.

A nemzetiségi pártok

A nemzetiségek egyházi és világi nagybirtokosai a magyar nagybirtokosokhoz hasonlóan megtalálták számításaikat a monarchia adott keretei között s ezért az osztrák gyarmatosítók lakájaivá szegődtek: osztrákbarátok és magyarellenesek voltak. A nemzetiségek polgársága és árutermelő közép- és kisnemessége a magyar polgársághoz és nemességhez hasonlóan fejleszteni akarta a nemzeti ipart és kereskedelmet, meg akarta honosítani a kapitalista termelési viszonyokat s ezért minél nagyobb mértékben fel akarta szabadítani magát az osztrák és a magyar elnyomás alól, minél nagyobb önállóságot és végül (esetenként csak 1848 után) teljes nemzeti függetlenséget követelt magának. Támogatta ebben a követelésében saját nemzeti értelmisége, amely hivatali állásokat és ideológiai vezetőszerepet csak önálló nemzeti állam keretei között remélt biztosíthatni magának. Ezek az osztályok mind osztrák-, mind magyarellenesek voltak. Mivel azonban egyszerre nem harcolhattak mind az osztrákok, mind a magyarok ellen, állandóan ingadoztak a magyarbarátság és osztrákellenesség, illetve az osztrákbarátság és magyarellenesség álláspontja között. Voltak továbbá közöttük, akik teljesen függetlenek akartak lenni, mások a monarchia határain kívül élő testvéreikhez akartak csatlakozni s ezek támogatására építették politikájukat, megint mások rokonnemzetekkel igyekeztek szövetkezni s államközösséget létrehozni. Mindennek megfelelően ez osztályok politikáját számos egymással harcoló párt fejezte ki. Balszárnyuk azonban világosan látta, hogy nemzetük függetlenségét csak akkor vívhatják ki, ha először a magyarok oldalán megdöntik közös elnyomójuknak, az osztrák földbirtokososztálynak és burzsoáziának az uralmát s azután a magyarokkal lehetőleg békésen elintézik függőben maradt ügyeiket.

A nemzetiségi parasztttömegek

Ez a polgári-nemesi radikális balszárny azonban seholsem tudta tartósan érvényrejuttatni a maga politikáját, mert nem rendelkezett tömegbefolyással, mert nem nyerte el a parasztság támogatását. Hogy is nyerhette volna el a parasztság támogatását, amikor a nemzetiségi parasztok többnyire magyar földbirtokosok kizsákmányoltjai voltak, amikor a nemzetiségi parasztok gyűlölték a magyarokat, mert a magyarokban földesuraikat látták? Ha a magyar nemzet függetlenségéért, polgári átalakulásáért folyó harcot nem a magyar nemesek vezették volna, akkor sokkal könnyebb lett volna a radikális, magyarbarát nemzetiségi politikusoknak megnyerniök a nemzetiségi paraszttömegek bizalmát, létre lehetett volna hozniok Magyarország népeinek osztrákellenes egységfrontját. Hogy ez nem történt meg, az elsősorban a magyarországi társadalmi viszonyok elmaradottságának tulajdonítható, amely miatt, mint már láttuk, a magyar nemzet függetlenségéért, polgári átalakulásáért folyó harc vezetése a nemességre hárult.

A nemzetiségi ellentétek kiéleződése

Ezeket az igen bonyolult politikai kérdéseket a negyvennyolcas forradalom előtti időkben csak kis mértékben sikerült tisztázni. A nemzetiségi ellentétek többnyire csupán mint nyelvi vagy vallási ellentétek jelentkeztek (ahogy, mint láttuk, az osztrák-magyar ellentét is sokáig főleg nyelvi ellentét álarcát öltötte magára), s nehéz volt világosan meghatározni, hogy az egyes nemzetiségek egyes pártjai tulajdonképpen milyen célokért küzdenek.

A magyarországi nemzetiségek uralkodó osztályai 1790 táján, mint láttuk, a horvátok kivételével nem azért emelték fel szavukat, hogy tiltakozzanak a magyar rendeknek a magyar államnyelv bevezetésére irányuló törekvése ellen. Fellépésüket nem a magyar rendeknek a magyar államnyelvért folytatott harca váltotta ki. Hogy mégis az addiginál több jogot követeltek maguknak elsősorban nemzeti kultúrájuk fejlesztése céljából, az pusztán e nemzetiségek belső fejlődésével magyarázható, azzal, hogy valamennyien többé-kevésbbé megindultak a kapitalizálódás útján. A magyar rendeknek a magyar államnyelvért folytatott harca azonban a továbbiak során, mihelyt a nemzetiségek kulturális törekvéseinek rovására ment, hozzájárult az ország magyar és nem-magyar népei közti ellentétek kiéleződéséhez. A nemzetiségi

politikusok a magyar közigazgatási, közoktatási, anyakönyvvezetési nyelv bevezetését úgy értékelték, mint a magyarországi nemzetiségek elmagyarosítására irányuló törekvést. Ezt a felfogást leghatározottabban a szlovák Ján Kollár juttatta kifejezésre a horvát Ljudevit Gaj nyomdájában készült röpiratában, amelynek címe: »Sollen wir Magyaren werden?« (Magyarokká kell lennünk?) volt. S valóban igaz az, hogy egyes magyar nacionalista politikusok bíztak a nemzetiségek megmagyarosodásában, mert nem akartak lemondani az országnak nemzetiségek lakta területeiről.

A nemzetiségek egyre hevesebben álltak ellent a magyar államnyelv bevezetésére irányuló törekvéseknek, a magyarok egyre határozottabban és kihívóbban hangoztatták, hogy Magyarországon a közélet minden ágában csak egy hivatalos nyelv érvényesülhet: a magyar — s ezek a harcok is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzetiségi tömegek vezetését a negyvennyolcas forradalom küszöbén magyarellenes politikusok, politikai pártok ragadták magukhoz, hogy a negyvennyolcas forradalom előtt nem sikerült kialakítani Magyarország népeinek osztrákellenes egységfrontját. Megakadályozta ezt az is, hogy Bécs legfőbb ellenségének, a magyar nemességnek megfélemlítése céljából minden magyarellenes nemzetiségi törekvést támogatott, még akkor is, ha az egyben osztrákellenes is volt (mint például a Gaj vezetése alatt álló horvát illyristák mozgalma).

6. A NEMESI REFORMPOLITIKA VÁLSÁGA

A nemzetiségi kérdés nem az egyetlen kérdés volt, amelyet a haladó nemesi politikusoknak nem sikerült megoldaniok 1848 előtt. Lényeges eredményeket tulajdonképpen csak a magyar nyelvnek államnyelvvé tétele terén értek el. Ezzel azonban csupán az első lépést tették meg Magyarország polgári átalakulása felé. A döntő lépésre, Ausztriától való függésünk forradalmi felszámolására nem tudták elszánni magukat, mert — Kossuth kivételével — nem tudták elszánni magukat a jobbágyok feudális terheinek felszámolására.

A jobbágyfelszabadítás kérdése

1840-ben ugyan az országgyűlés törvénybe iktatta az örökváltságot, a következő években azonban kiderült, hogy az örökváltsági törvény lényegében nem javított a jobbágyok hely-

zetén. Hiába engedte meg a törvény, hogy a jobbágyok bizonyos egyösszegben vagy részletekben lefizetendő pénzmennyiséggel egyszersmindenkorra megválthassák szolgáltatásaikat földesuraiktól, ha erre nézve az illető jobbágyok és földesurak megegyeznek egymással. Hiába volt hasznos az örökváltság a jobbágyoknak, amennyiben megszabadította őket feudális terheiktől. Hiába volt hasznos az örökváltság a földesuraknak, amennyiben, ha nem is ingyen, mégis felszabadította a jobbágyokat s ezáltal a jobbágyok úrgyűlöletének levezetésére szolgáló eszközt képezett, emellett pedig még pénzhez is juttatta a pénzben nem bővelkedő birtokosokat. Mindazonáltal azt kell látnunk, hogy 1848-ig alig néhány helyen kötöttek az országban örökváltsági szerződést.

Mi volt ennek az oka? Először is az, hogy sok földesúr nem egyezett bele az örökváltságba, mert nem akart lemondani a mai verébről a holnapi túzokért. Másodszor, hogy a földesurak, ha rá is álltak az örökváltságra, többnyire igen magas váltságdíjat követeltek. Harmadszor pedig az, hogy ha a földesurak csak igen alacsony váltságdíjat követeltek volna, a jobbágyoknak akkor sem lett volna elegendő pénzük önmaguk megváltására. Igen szerény egykorú számítások szerint az egész magyar jobbágyság megváltásához 200—300 millió forintra lett volna szükség, az ország területén forgalomban levő pénz teljes összege pedig ugyanakkor nem tett ki 20 millió forintot sem. S természetesen ez a 20 millió forint sem elsősorban a jobbágyok kezén volt. Honnan vették volna tehát a jobbágyok a megváltáshoz szükséges összegeket?

Kossuth harca a nemesség és a nép összefogásáért

Kossuth felismerte, hogy a nemességnek további engedményeket kell tennie a parasztság felé, ha meg akarja magának szerezni a parasztság bizalmát, támogatását. Egyre jobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy ha a nemesség nem fogja tudni megszerezni magának a parasztság támogatását, akkor nem fogja tudni kivívni hazánk függetlenségét sem. Különösen nyilvánvalóvá tették ezt számára, de sok más haladó nemesi politikus számára is az 1846-i galiciai felkelés tanulságai.

1846-ban ugyanis a galiciai lengyel nemesség felkelt az osztrák gyarmatosítók ellen, hogy kivívja a feldarabolt Lengyelország függetlenségét és egységét. Az osztrákok azonban fellázították a nemesek ellen az általuk kizsákmányolt parasztokat, a parasztok vérbefojtották a nemesek szabadságharcát, s azután az osztrákok fojtották vérbe a parasztok megmozdulását.

Kossuthot a galiciai események nagyon megrázták. »Egyesülnünk kell érdekben a néppel, hogy erősebbek legyünk,« írta egy Wesselényihez intézett levelében. Azonban »míg a feudalizmus maradványaiból, a boldogtalan úrbéri viszonyokból ki nem bontakoztunk, érdekegyesítésről szó sem lehet«. Ezért »a népet s a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre,« írta. »Rendíthetetlenül áll lelkemben, hogy ha ezt nem tesszük, elveszünk.« »Az úrbéri viszonyok a nemesség s jobbágyság között az örökös surlódásnak, örökös ingerültségnek oly magkövét képezik, hogy míg a kölcsönös gyűlöletességnek ezen magköve el nem háríttatik, a népnek a nemességgel érdekben, érzelemben egyesülése lehetetlen. Pedig ezen érdekegyesülés képezi hazánk jövendő biztos létének alapfeltételét.«

Az azonnali jobbágyfelszabadításért azonban nyíltan még Kossuth sem mert kiállni. A nemesség nagy többsége annyira elzárkózott ilyen számára jelentős anyagi veszteséget eredményező reformtól, hogy Kossuth az azonnali, váltság nélküli jobbágyfelszabadítás követelésével nem érhetett volna el egyebet, mint hogy elszigetelte volna magát a nemesség széles tömegeitől. Már pedig a polgári átalakulást Kossuth is csak nemesi vezetéssel tudta elképzelni, s a polgári átalakulás útjára akkor valóban csak a nemesség vezethette a magyar társadalmat.

Ezért Kossuth és a nemesség többi haladó vezetője még nem a váltság nélküli jobbágyfelszabadításért, hanem csak az örökváltság megkönnyítéséért harcolt. Követelték, hogy az örökváltság ne függjön az egyes földesurak beleegyezésétől, hogy a jobbágyok akkor is megválthassák magukat, ha földesuruk nem akar beleegyezni a megváltásba. Követelték, hogy egységes normákat dolgozzanak ki a váltságdíj összegét illetőleg s a váltságdíj összegének megállapítását ne bízzák az egyes földesurak önkényére. S követelték végül, hogy az állam nyujtson hitelt a magukat megváltani kívánó jobbágyoknak egy felállítandó országos pénztárból, amelynek tőkéjét a *nemesekre is* kivetendő adóból teremtsék elő.

Táncsics Mihály és Petőfi Sándor

A váltság nélküli jobbágyfelszabadítást csak két parasztiplebejus politikus és író, Táncsics Mihály és Petőfi Sándor követelte ekkor.

Táncsics Mihály szegény jobbágycsaládból származó tanító volt. Fiatalon bejárta egész Európát s megismerkedett a francia és az angol munkásság harcaival. Hamarosan eltökélt harcosa lett a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás ügyének. Nézeteit számos röpiratban (Hunnia függetlensége, Népkönyv, Nép szava isten szava stb.) fejtette ki. 1846-ban, először a magyar történelem folyamán ő mondta ki, hogy a jobbágyokat minden váltságdíj nélkül fel kell szabadítani. Ugyanekkor azt is megjósolta, hogy »a jövő országgyűlési követek ezt tenni fogják, annyi bizonyos, mert a nemességnek saját haszna sürgeti ezt tenni; ha nem tenné, életét veszélyeztetné«. Szavait az események nemsokára fényesen igazolták.

Petőfi Sándor, az egyszerű falusi családból származó fiatal költő szintén a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás híve volt. Ő azonban azt is felismerte, hogy a magyar nép felszabadulása elválaszthatatlan a világ többi elnyomott népének felszabadulásától. Legkedvesebb olvasmányát a francia forradalmak történetéről szóló munkák alkották. Várta a percet, amikor a magyar nép számára is üt a szabadság órája.

»Véres napokról álmodom,
Mik a világot romba döntik,
S az ó világnak romjain
Az új világot megteremtik.

Csak szólna már, csak szólna már
A harcok harsány trombitája!
A csatajelt, a csatajelt
Zajongó lelkem alig várja!,«
(Petőfi Sándor: Véres napokról álmodom . . .)

írta már 1846-ban. A nemességhez ugyanekkor így fordult:

»Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hirét!
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok! . . .

Jogot a népnek, az emberiség
Nagy szent nevében, adjatok jogot,
S a hon nevében egyszersmind, *amely*
Eldől, ha nem nyer új védoszlopot.«

(Petőfi Sándor: A nép nevében)

A reakció újabb nagy támadása a haladás erői ellen

1846—47-ben valóban úgy látszott, hogy hazánk végkép megdől. A kormány Táncsicsot elfogatta és börtönbe záratta. Petőfi ellen a reakció irodalmi hajszát indított. Az udvar megsemmisítő csapást készült mérni a haladó nemesség, Kossuth táborára is. A magyar kancellária élére az erőskezű Apponyi György grófot állították. Apponyi, feleleventve a huszas évek módszereit, biztosokat, adminisztrátorokat küldött a megyékbe, hogy azok ott szétzúzzák az ellenzéki csoportokat s többséget biztosítsanak a kormánynak és a kormányt támogató pecsovicsoknak (lakájoknak). Néhány fiatal főnemes megalakította a Konzervatív Pártot. Ezek a magukat »fontolva haladók«-nak nevező főurak, hogy az ellenzék vitorláiból kifogják a szelet, magukévá tettek bizonyos népszerűbb reformköveteléseket (hitelfejlesztés stb.), azzal a megszorítással, hogy a reformok kezdeményezését a kormánytól várják. S Apponyi kormánya, hogy rokonszenvet ébresszen maga iránt, valóban hajlandónak mutatkozott bizonyos szűkebbkörű reformok keresztülvitelére.

Az ellenzék párttá szerveződése

Kossuthot a reakciónak ez az újabb támadása sem tudta megingatni, visszavonulásra bírni. Bátran szembeszállt Apponyi rendszerével, a Konzervatív Párttal.

»A *fontolva haladó* név pártnév nem lehet . . . — írta —, mivel fontolás nélkül okos ember nem akar haladni . . . Csak az a különbség, hogy egyik podagrás, annak tehát a fontolva haladás annyi, mint lajhár-mozgás a pamlagtól a karosszékig ; másik tyúkszemes, s ennek a fontolva haladás annyi, mint gyöngén lépegetni, mintha merő tojáson járna ; a harmadik pedig ép, egészséges ember, s ez, bármi sebesen menjen is, mindig fontolva halad, csak úgy haladjon, hogy el ne essék. Világosabban, vannak haladók, akik a haladás gyorsaságát a haza szükségeihez mérik, s vannak mások, kik saját érdekükhöz mérik . . . Az arisztokrata, aki a haza minden javainak tejszínét élvezi, anélkül, hogy terheiben osztoznék, azt tartja okos fontolva haladásnak, mely minél kevesebb áldozatot igényel privilégiumából (kiváltságából), minél kevesebb teherben részesíti, . . . s ha kármentesítést lát, reá áll ; ha pedig ezt nem lát, felforr és anarchikus forrongásnak nevezi a kötelesség igénybevételét. Ezt nevezi ő fontolva haladásnak ; míg ellenben a nép fia, kit századokon át halmozott arányban nyom minden teher, a nyomorult proletárius, ki életét csak a keserves munka, a holnapi lét bizonytalansága s az éhség oldaláról ismeri s kiről mégis az európai civilizáció nem gondoskodott ezredéven át, azt tartja a legokosabb, legfontoltabb haladásnak, mely élte terheiből minél többet

minél gyorsabban leveszen, a sanyargatottnak minél nagyobb jólétet, minél biztosabb életet és minél gyorsabban nyujt,... a becsületes hazafi azt tartja a legokosabb, legfontoltabb haladásnak, mely a hazának legtöbb jót leggyorsabban eszközöl.«

A nemzet védelmében Kossuth szükségesnek tartotta, hogy a haladó elemeket az addigiaknál magasabbfokú szervezeti egységben tömörítse, *párttá* szervezze.

»Legyünk mi e párt, — írta. — Ne misztifikáljuk (áltassuk) magunkat oly sokasággal, melynek egy negyede nem egészen akarja, mit mi akarunk, más negyede nem úgy akarja, mint mi akarjuk. Legyünk bár kis sereg, de határozott ... Legyünk mint a sas szárnya, mely a sas testétől el nem válik, hanem külebb nyúlik. Érezzük és éreztessük az erőt, mely e helyzetben feküszik. Tudja meg a sas teste, hogy nélkülünk, a szárny nélkül nem tud repülni. De érezze a hollók serege, hogy így együtt a sas vagyunk.«

1846 végén meg is alakult az Ellenzéki Párt s a következő év tavaszán közzétette programmját, az Ellenzéki Nyilatkozat-ot. Az Ellenzéki Nyilatkozat legfontosabb követelései a következők voltak :

a) A közterhekbeni osztozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését főbb kötelességünknek ismerjük ; az alkotmányos biztosítékokat, ezekre nézve is, mindnyájunk számára gyarapítani törekedendünk ; — de az ország közszükségeinek eddig el nem látott fedezésénél a célok országgyülési meghatározását, számadást és felelősséget föltételül kötjük.

b) A honpolgárok nem-nemes osztályainak, mindenek előtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek képviselet alapján úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése.

c) A törvény előtti egyenlőség.

d) Az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény általi megszüntetése ; mire nézve legkívánatosbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság a státus (állam) közbejöttével országos eszközlésbe vétethessék.«

Mindezek előfeltételeként pedig a párt az Apponyi-kormány hatalmának csökkentésére és az adminisztrátori rendszer megszüntetésére törekedett.

Az Ellenzéki Párt azonban nem volt az a »határozott sereg«, aminek Kossuth elképzelte. Az Ellenzéki Nyilakozat megszövegezését hosszas huzavona előzte meg, az ellenzék számos tagja több reformkövetelésben egyáltalán nem értett egyet, s az ellenzéket tulajdonképpen csak a kormányellenesség tartotta össze. Maga a párt a követendő taktika kérdésében három nagy csoportra, frakcióra oszlott. Kossuth hívei, akik többségben voltak, erős ellenállást akartak megszervezni a megyékben, hogy megbuk-

tassák a kormányt, Deák Ferenc és Batthyány Lajos gróf hívei egyelőre nem akartak ujjat húzni a kormánnyal, Eötvös József báró és társai, a centralisták pedig egyenesen csökkenteni akarták a megyék önállóságát, mert azt remélték, hogy ennek fejében a kormány hajlandó lesz bizonyos engedményekre. De Kossuthnak, ha az ellenzéket nem is tehette határozott, egységes sereggé, annyit sikerült elérnie, hogy az ellenzéken belül létrejött egy radikális, baloldali mag, amely azután az elkövetkező válságos időkben kész volt összefogni a forradalmi néptömegekkel.

Az utolsó rendi országgyűlés

Az Ellenzéki és a Konzervatív Párt megalakulása, a haladás és a reakció erőinek elkülönülése után ült össze 1847 őszén Pozsonyban az országgyűlés. Az országgyűlés kezdetben egyáltalán nem látszott igazolni Táncsicsnak azt a jóslatát, hogy fel fogja szabadítani a jobbágyokat. Az országgyűlésen tárgyalt reformjavaslatok közül a legfontosabbak a közteherviselés és az örökváltság továbbfejlesztése voltak. Az ellenzéknek azonban mindössze azt sikerült elérnie, hogy az alsótábla megszavazza a nemességnek a háziadó terheiben való osztozását. A nemességnek a hadiadó viselésében való részesedését az alsótábla elvetette, a főrendi tábla pedig mindkét adónem kérdését országos bizottság elé utalta, ami legbiztosabb módja volt az idő végtelenségig való húzásának. Ugyanebben a sorsban részesültek az ellenzék által az örökváltság továbbfejlesztése, kötelezővé tétele érdekében kidolgozott javaslatok. Az ellenzéknek lényegében nem sikerült megrendítenie az Apponyi-kormány helyzetét sem. Az országgyűlés menete nyilvánvalóvá tette, hogy a nemesi reformpolitika válságba jutott, hogy a nemesség többsége sem a nemzeti függetlenség, sem a jobbágyfelszabadítás kérdésében nem tudja elszánni magát elhatározó lépésre. Az országgyűlés menete nyilvánvalóvá tette, hogy a nemesség többsége csak akkor szállna harcba hazánk függetlenségéért, ha Ausztria hatalmi állása megrendülne, s csak akkor szüntetné meg a feudális kizsákmányolást, ha a nép erre kényszerítené.

Ez a két feltétel 1848 tavaszán jött létre.

VII.

POLGÁRI FORRADALOM ÉS NEMZETI SZABADSÁGHARC

(1848—1849)

»Ezernyolcszáznegyvennyolc! az égen
Egy új csillag . . . vérpiros sugára
Életszínt vet a betegségében
Meghalványult szabadság arcára.«

(Petőfi Sándor: 1848)

1848-ban a magyar nemzet haladó osztályai a pesti plebejustömegek kezdeményezésére a köznemesség haladó többségének vezetésével forradalmi harcba szálltak hazánk függetlenségéért és polgári átalakulásáért.

1. A MÁRCIUSI FORRADALOM

»Magyar történet múzsája,
Véső d soká nyugodott,
Vedd föl azt s örök tábládra
Vésd föl ezt a nagy napot!

Nagyapáink és apáink,
Míg egy század elhaladt,
Nem tevének annyit, mint mink
Huszonnégy óra alatt.«

(Petőfi Sándor: 15-ik március, 1848)

1848 tavaszán forradalmi hullám söpört végig Európán. Február 24-én Párizs, március 13-án Bécs, március 18-án Milánó és Berlin népe kelt fel elnyomói ellen. Március 15-én megmozdult a pesti nép is.

A pesti forradalom. Petőfi és a márciusi fiatalok

A pesti értelmiségi ifjúság javarésze már hónapok óta jogos elégedetlenséggel figyelte az országgyűlés működését. Csak a párizsi forradalom adott végre szárnyakat a haladó követeknek. Kossuth március 3-i beszédében nyomatékosan ajánlotta, hogy a rendek politikájukat emeljék fel »a körülmények színvonalára« s javaslatot terjesztett be egy a királyhoz intézendő feliratra. Ebben követelte a teljes közteherviselés bevezetését, az úrbéri viszonyoknak a földesurak kármentesítésével történő általános megszüntetését, hogy »ez által a nép és nemesség közti érdekek kiegyenlíttessenek«, a városok eddig polgárjoggal nem rendelkező népének politikai jogokban való részesítését, a magyar kincstár költségvetésének »felelős kezelés alá tételét« stb. Hangsúlyozta továbbá, »hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak azáltal nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása«.

Az alsótábla most már egyhangúlag elfogadta Kossuth javaslatát, még a konzervatív követek sem mertek ellene szavazni, hogy ellenállásukkal fel ne idézzék Magyarországon is a forradalom veszélyét. A főrendi tábla azonban tíz napon keresztül nem volt hajlandó ülést tartani, hogy ott megtárgyalja a javaslatot. De március 13-án kitört a bécsi forradalom; a Szent Szövetség ellenforradalmi rendszerének eleven jelképe, a gyűlölt osztrák kancellár, az osztrák kormány feje, Metternich Kelemen herceg lemondott s megszökött a nép haragja elől. Példáját követte méltó magyar társa, Apponyi György gróf is.

A bécsi forradalomról szóló első hírek a 14-re virradó éjtszakán érkeztek meg Pozsonyba. S velük együtt érkezett Pestről is egy hír. Amint maga Petőfi Sándor feljegyezte, »a tekintetes karok és rendek s a méltóságos és nem t'om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40.000 paraszttal egyetemben . . . Ami a hírt illeti — teszi hozzá Petőfi —, ez alaptalan hír volt, de ha nem tették volna a t. c. urak azt, amit tettek, biztosíthatom őket Petőfi Sándor nevében, hogy ezen alaptalan hírnek nemsokára alapja és kalapja lett volna, azaz igaz lett volna tetőtül talpig, csak azzal a kis különbséggel talán, hogy nem 40, hanem 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson.« Ez a két hír tudatosította a rendekben, hogy a bécsi reakció hatalma megrendült és hogy Magyarországon

Metternich futása
(Egykorú karikatúra)

küszöbön áll a népforradalom. Ebben a helyzetben Széchenyi azt javasolta, hogy a magyar nemesség forduljon szembe minden forradalmi mozgalommal és siessen a Habsburg-dinasztia segítségére. Kossuth viszont még több elszántságot merített az eseményekből s 3-i felirati javaslatát kibővítette a sajtószabadságnak, Magyarország és Erdély egyesítésének és annak követelésével, hogy a jövőben évenként tartsanak országgyűlést. S a magyar köznemesség követei nem Széchenyi, hanem Kossuth mellé álltak, 14-én a főrendi tábla is kénytelen volt magáévá tenni a felirati javaslatot.

A tizenkét pont

A pesti plebejus értelmiség vezetőit (közéjük tartozott Petőfin kívül többek között Vasvári Pál, Irányi Dániel, a később megalkuvó Jókai Mór, Bulyovszky Gyula, Vajda János, Pálffy Albert) azonban még Kossuth felirati javaslata sem elégítette ki. A felirati javaslat szövege homályos volt és kibúvókra hagyott lehetőséget. Felháborította őket továbbá az a huzavona, amely március 3 óta a felirati javaslat körül folyt. Elhatározták tehát, hogy nyomást gyakorolnak az országgyűlés ingadozó tagjaira és megfélemlítik a reakciós főrendeket. Ebből a célból március 19-re népgyűlést (»lakomá«-t) hívtak egybe a Rákosra s már 11-én tizenkét pontból álló határozati javaslatot szövegeztek meg, hogy azt a népgyűléssel megszavaztassák és az országgyűlés elé terjesszék. A tizenkét pont szabatosabb és radikálisabb volt Kossuth felirati javaslatánál. Szövege így hangzott:

»Mit kíván a magyar nemzet?

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kívánjuk a sajtó szabadságát, cenzúra eltörlését.
2. Felelős minisztériumot Buda-Pesten.
3. Évenkinti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Úrbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék, képviselet egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A politikai státusfoglyok (államfoglyok) szabadon bocsáttassanak.
12. Únió (Erdélylyel).

Egyenlőség, szabadság, testvériség!«

Március tizenötödike

A rákosi népgyűlésre azonban már nem került sor. 14-én este Pestre is megérkezett a bécsi forradalom híre. Petőfiék felismerték, hogy »tenni kell és mindjárt holnap . . . hátha holnapután már késő lesz!« És másnap Petőfiék vezetésével kitört a pesti nép, a pesti munkások és kisemberek forradalma. Petőfi így írja le március tizenötödike eseményeit:

»Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az úton Vasvári Pállal találkoztam, mondtam neki, hogy menjen Jókaihoz s ott várjanak meg együtt engemet. A kávéházban még csak néhány fiatal ember volt, kik

nagy búsan politizáltak. Bulyovszky Gyulát, ki közöttük volt, meghítam Jókaihoz, a többieknek meghagytam, hogy az érkezőket tartsák itt, míg vissza nem jövünk.

Haza menvén, előadtam szándékomat a sajtó rögtöni fölszabadításáról. Társaim bele egyeztek. Bulyovszky és Jókai proklamációt (kiáltványt) szerkesztettek, Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne ; egyszerre kiröpült a szurony egyenesen Bécs felé, anélkül, hogy valamelyikünket megsértett volna.

— Jó jel ! kiáltánk föl egyhangúlag . . .

Lelkesedéssel és a sors iránti bizalommal mentünk vissza a kávéházba, mely már tele volt ifjakkal. Jókai a proklamációt olvasta föl, én nemzeti dalomat szavaltam el; mind a kettő riadó tetszéssel fogadtatott.

(A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-án írtam, azon lakomára, melyet az ifjúság március 19-én akart adni, mely azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Míg én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.)

A kávéházban azt határoztuk, hogy sorra járjuk az egyetemi ifjúságot, s majd teljes erővel kezdjük meg a nagy munkát. Először az orvosokhoz mentünk. Szakadt az eső, amint az utcára léptünk, s ez egész késő estig tartott, de a lelkesedés olyan, mint a görögtűz : a víz nem olthatja el.

Az orvosi egyetem udvarában ismét fölolvasta Jókai a proklamációt és én elmondtam a nemzeti dalt. Innen a mérnökökhöz, ezektől a szemináriumba a jogászokhoz vonult a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növekedő sereg. A szeminárium csarnokában elénk állott egy professzor, és ezt mondta nagy pátosszal :

— Urak, a törvény nevében . . .

Többi szavait elnyelte a sokaság mennydörgő kiáltása, s a tisztelt tanár többé nem juthatván szóhoz, szépen elkotródott. A jogászok rohantak ki az utcára, hogy velünk egyesüljenek. Közülük Vidács emelt szót, elmondta, hogy professzoraik a tartandó lakomábani részvevést eltiltották kicsapási büntetés mellett. Kacaj és boszankodó kifakadások a hallgatóságban. De a lakoma már csak mellékes dolog volt. Jókai ismét fölolvasta a proklamációt s a tizenkét pontot, s én velem elszavaltatták a nemzeti dalt. Mindkettőt fanatikus lelkesedéssel fogadták, s a refrénben előjövő ‚esküszünk'-öt mindannyiszor visszaharsogta az egész sereg, mely a téren állt.

— Most menjünk egy cenzorhoz, és vele írassuk alá a proklamációt és a nemzeti dalt ! kiáltott valaki.

— Cenzorhoz nem megyünk, feleltem ; nem ismerünk többé semmi cenzort, el egyenesen a nyomdába !

Mindjárt bele egyeztek és követtek.

Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt *a nép nevében*, s a tizenkét pontot és a nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték. Ez alatt kinn lelkesítő beszédeket tartottak Egresi Gábor (a színész), Degré (az újságíró), Vasvári, Jókai stb. Dél felé elkészültek a nyomtatványok s ezrenként osztattak szét a nép között, mely azokat részeg örömmel kapkodta. Délután három órára gyűlést hirdettünk a (nemzeti) múzeum terére, s a sokaság eloszlott.

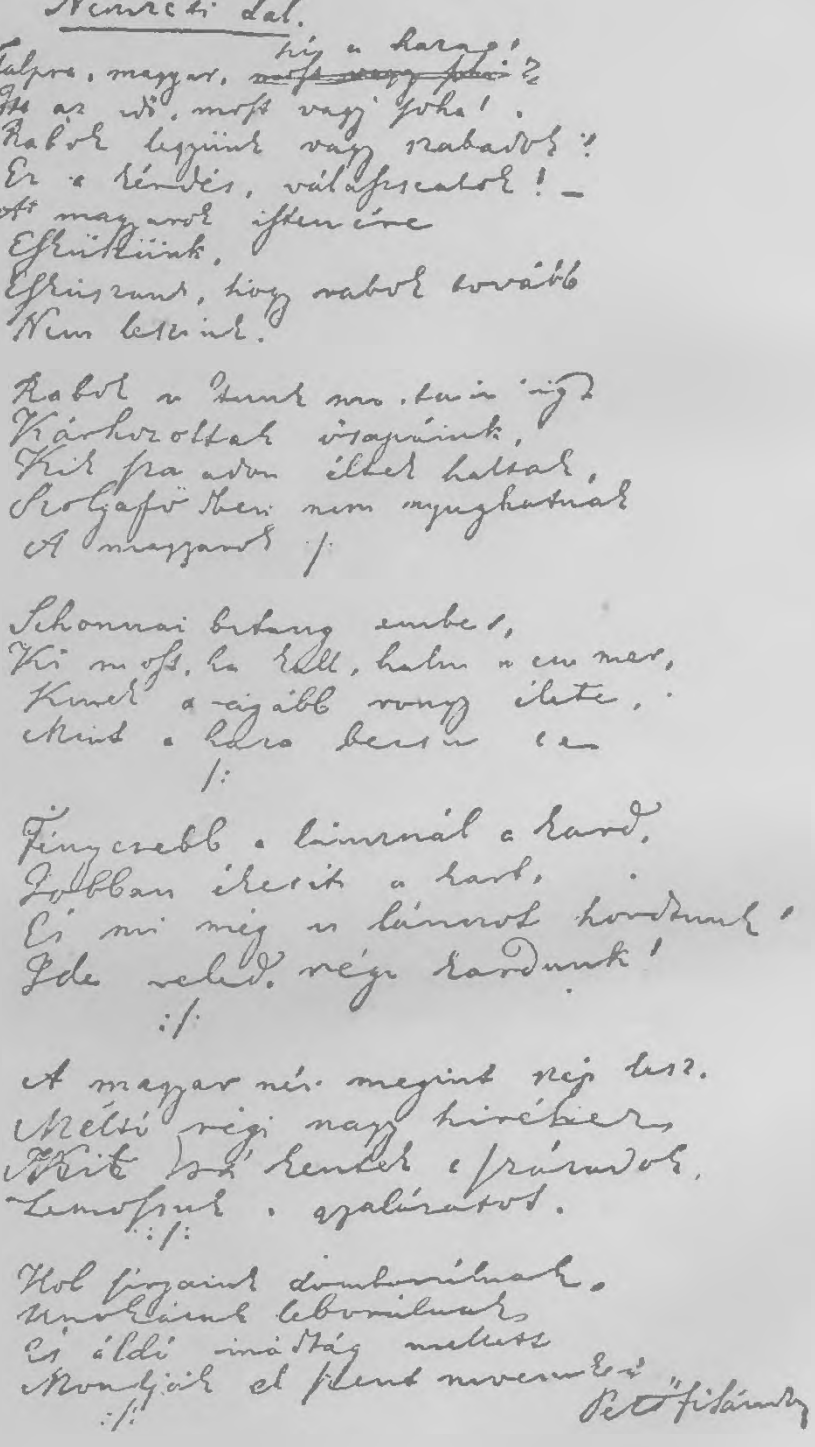

A Nemzeti Dal kézirata

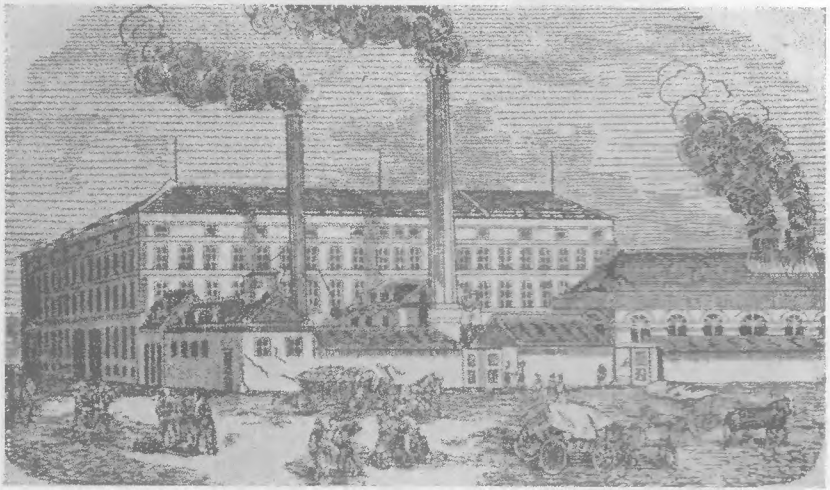

A pesti hengermalom 1848 előtt

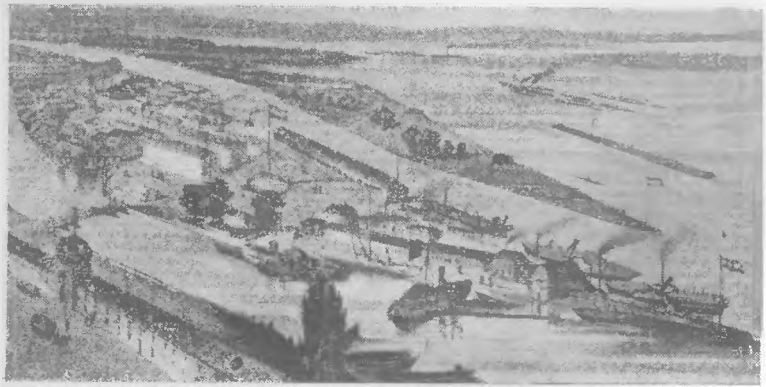

Az óbudai hajógyár 1848 előtt

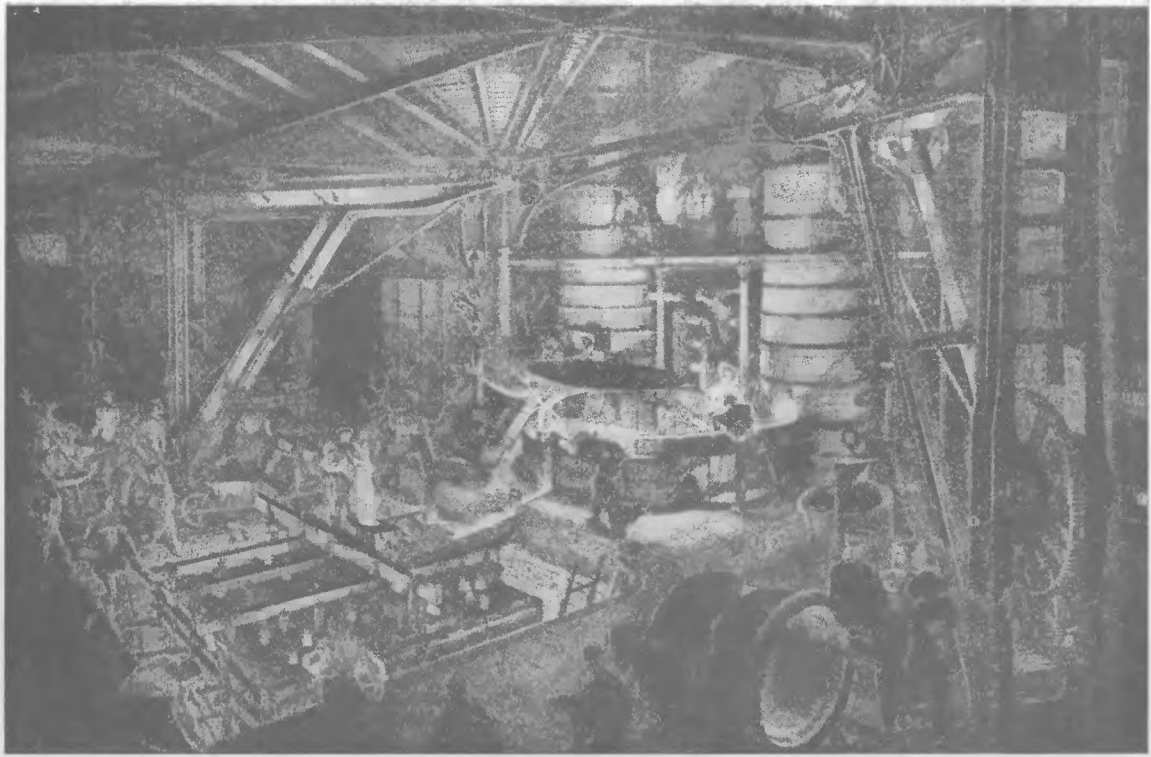

Öntöde a 19. század első felében

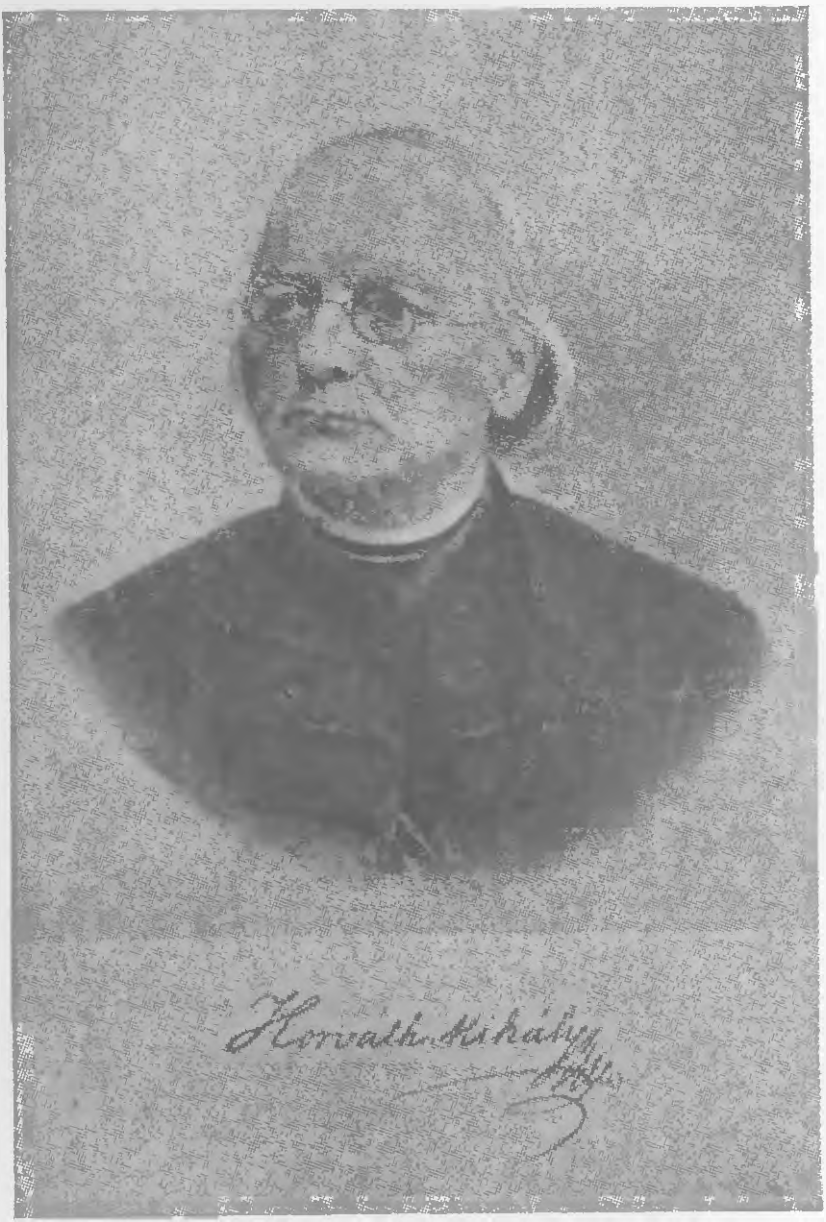

Horváth Mihály arcképe és aláírása

Táncsics Mihály mk

Táncsics Mihály arcképe és aláírása

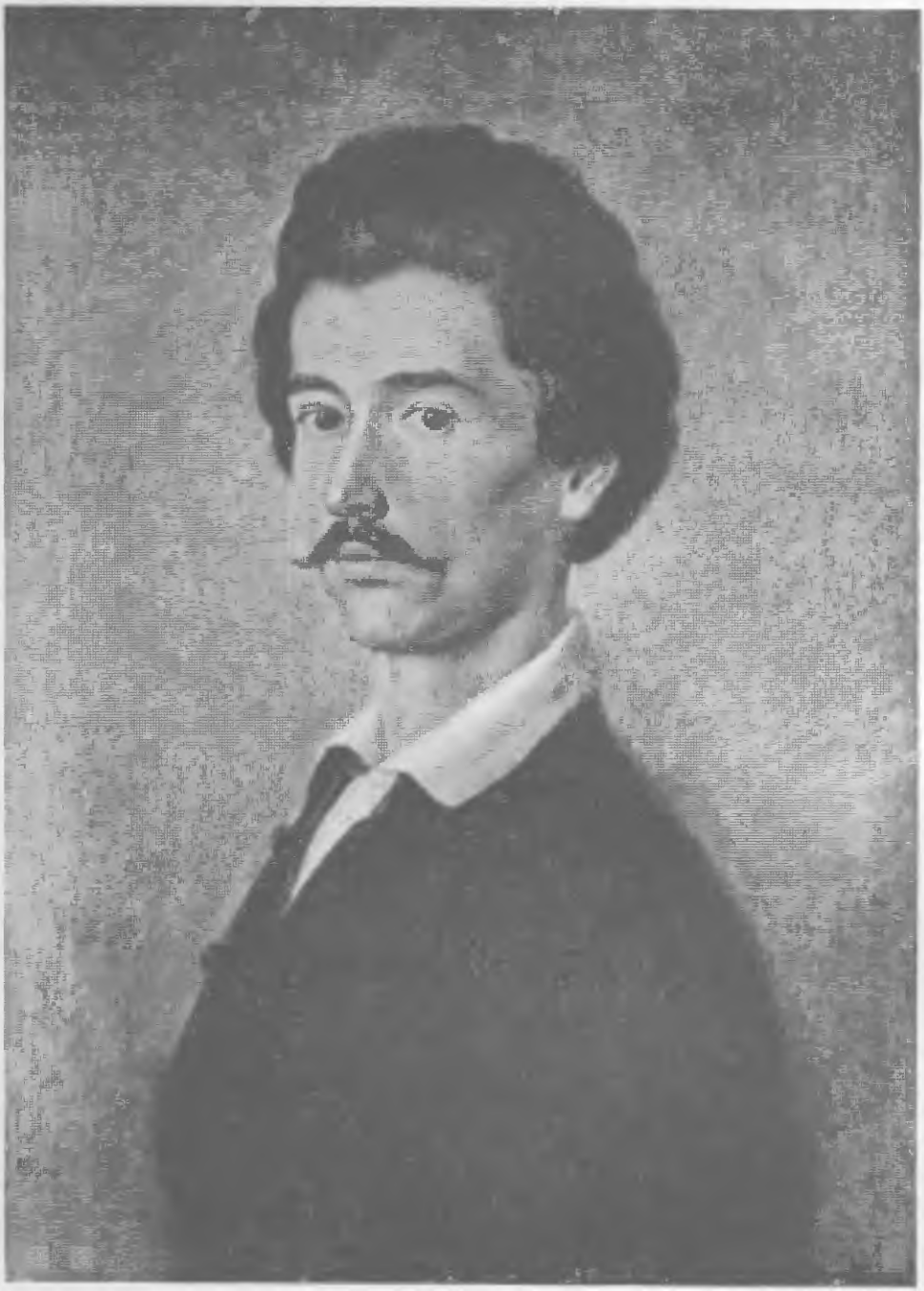

Petőfi Sándor arcképe és aláírása

Vasvári Pál

Vasvári Pál arcképe és aláírása

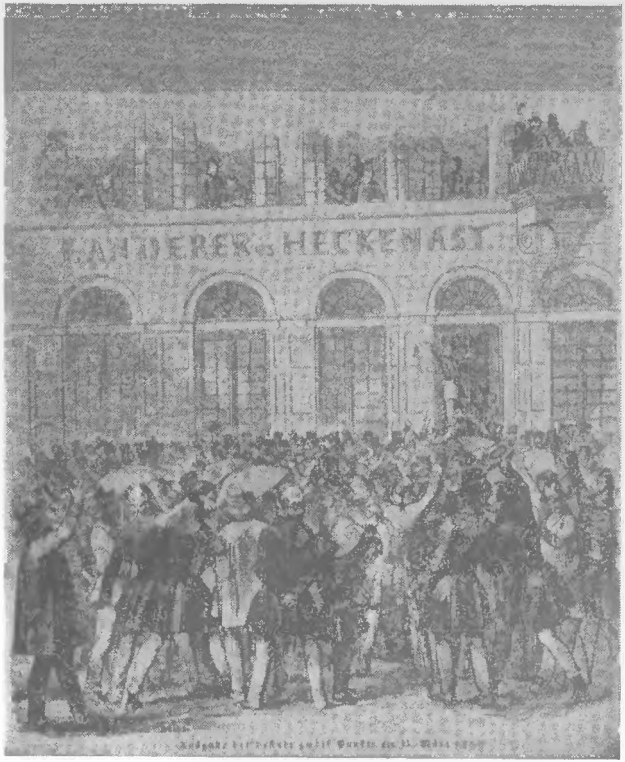

A tizenkét pont kiadása

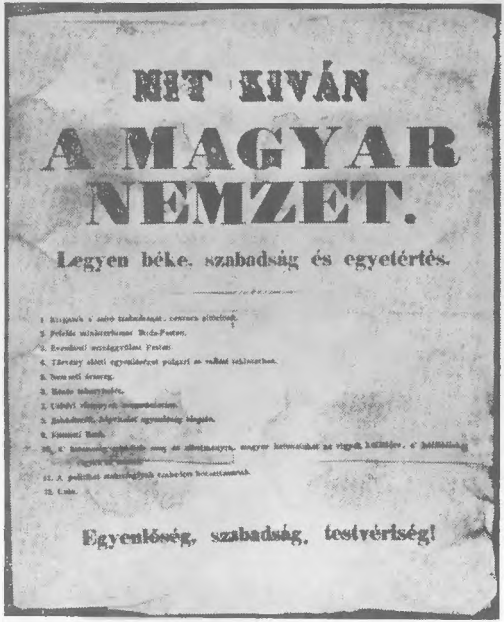

MIT KIVÁN

A MAGYAR NEMZET.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kívánjuk a sajtó szabadságát, censura eltöröltessék.
2. Felelős minisztérium Bécs-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlési Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőségi polgári és vallási tekintetben.
5. Esküttszéki törvény.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszony és [illegible]
8. Rabságnak, bilincsnek eltörlése egyenlőség végett.
9. Nemzeti Bank.
10. [illegible]
11. A politikai statusfoglyok szabadon bocsátassanak.
12. Uniós.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

A tizenkét pont 1848 március 15-én kiadott példányának hasonmása

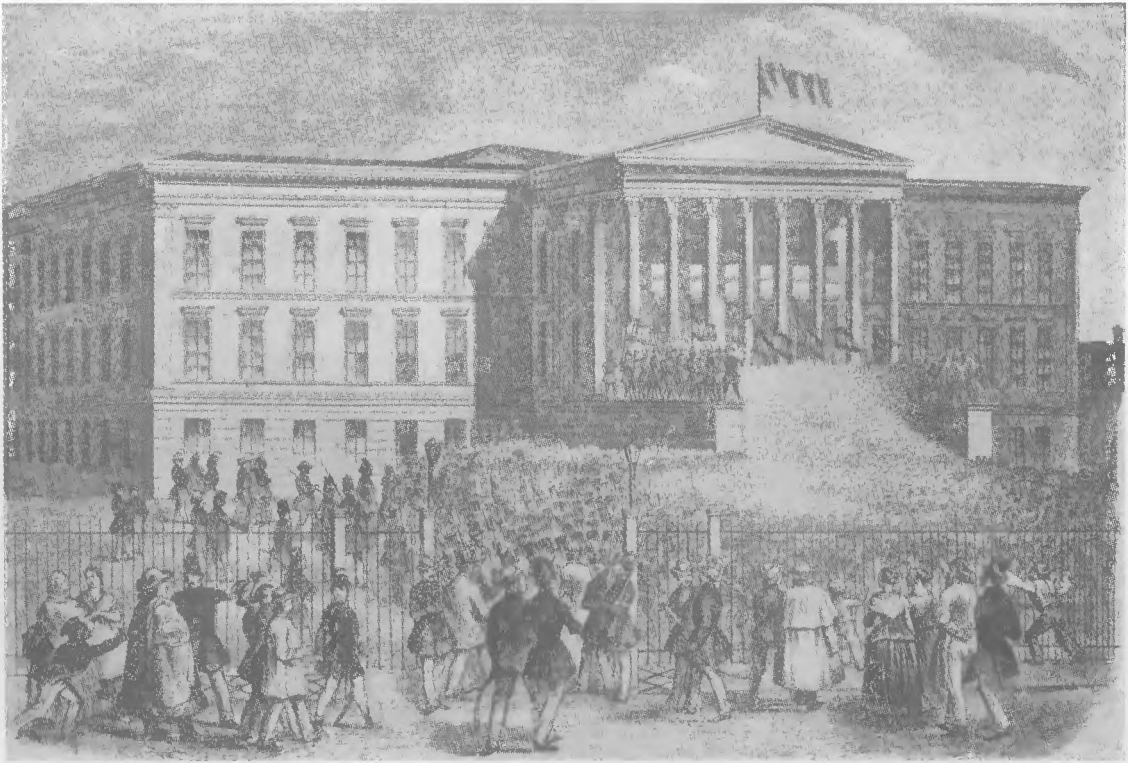

A múzeumi népgyűlés 1848 március 15-én

Táncsics diadalmenete

Batthyány Lajos arcképe és aláírása

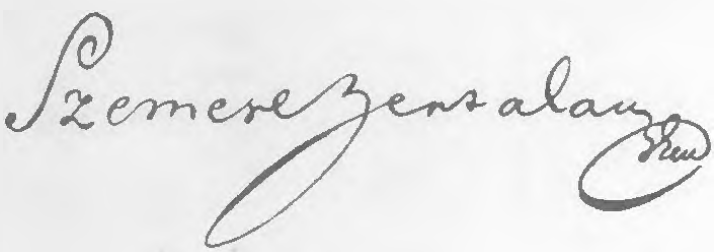

Szemere Bertalan arcképe és aláírása

A szabad sajtó

Madarász László

Madarász László arcképe és aláírása

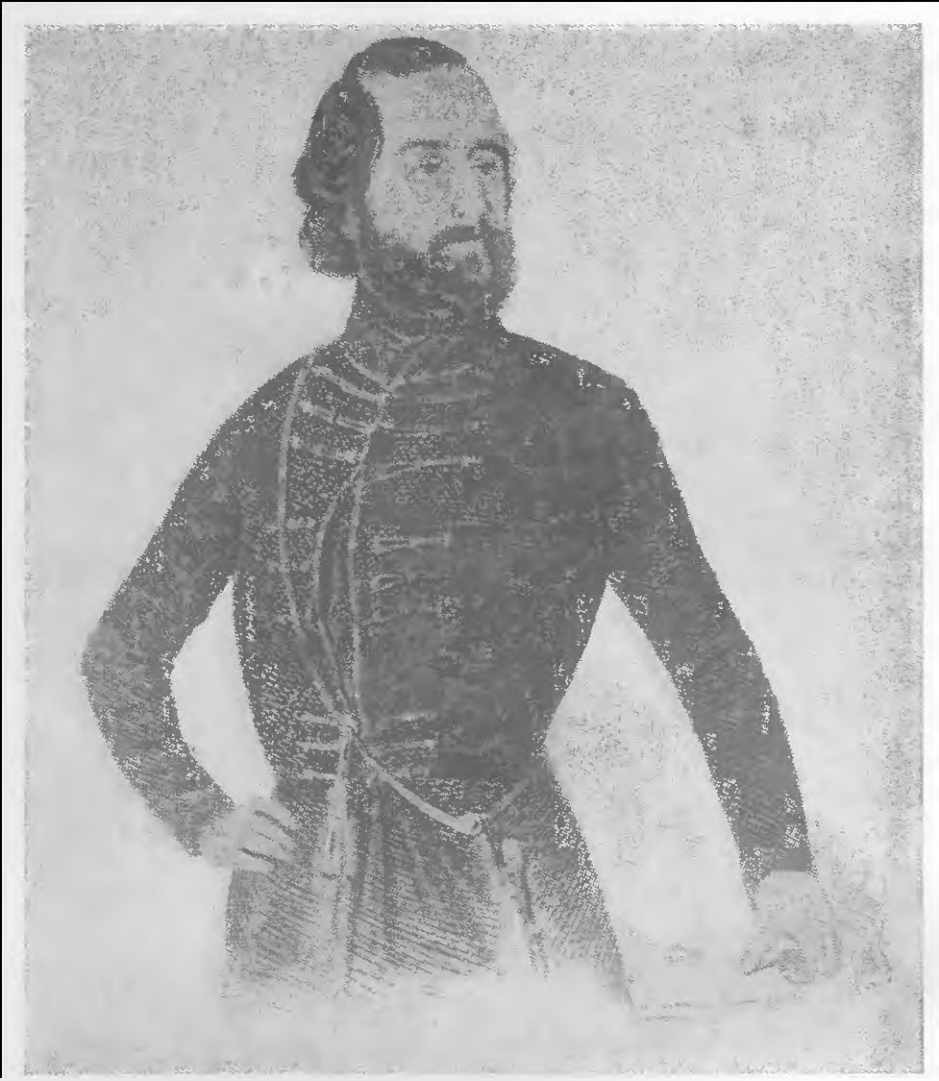

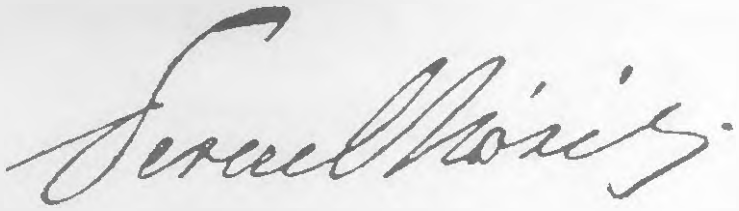

Perczel Mór arcképe és aláírása

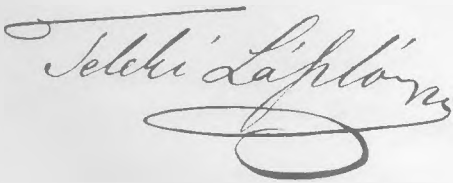

Teleki László arcképe és aláírása

Az uralkodók beveszik az alkotmány piruláját
(Egykorú karikatúra)

István nádor szökése
(Egykorú karikatúra)

A szakadó eső dacára mintegy 10.000 ember gyűlt a múzeum elé ahonnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is és velünk egyesüljenek. A tanácsterem megnyílt, s megtelt *néppel, először*. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alant álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!... Egyszerre az a hír szárnyal, hogy katonaság jön... körülnéztem, hogy az arcokat vizsgáljam, egyetlen egy ijedt arcot sem láttam... minden ajkon e kiáltás: fegyvert! fegyvert!

Ezen, különben alaptalan hír, oly fölindulást okozott, hogy... (a szónokok) tovább beszéltek egy óránál, anélkül, hogy beszédeikből egy-egy töredék mondatnál többet hallottunk volna.

— Budára, Budára!... a helytartó tanácshoz!... nyittassuk meg Táncsics börtönét!... Budára!...

Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. Végre választmány neveztetett ki Budára menendő, s a helytartó tanácsot fölszólítandó, hogy a cenzúrát rögtön eltörölje, Táncsicsot szabadon bocsássa, s a katonaságnak rendeletet adjon, miszerint ügyeinkbe semmi szín alatt be ne avatkozzék...

A választmány legalább húsz ezer ember kíséretében fölment Budára a helytartó tanácshoz, és előadta kívánatait. A nagyméltóságú helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, és öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzúra eltöröltetett, Táncsics börtönajtaja megnyílt. A rab írót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre.

Ez volt március 15-e. Eredményei olyanok, melyek e napot örökre nevezetessé teszik a magyar történelemben. Események folytatásának ez közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, ami volt, kezdetnek, nagyszerű, dicső. Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek.«

Kossuth és az ellenzék győzelme az országgyűlésen

A pesti forradalom nagy lendületet adott az országgyűlés munkájának. A forradalom lehetővé tette azt, hogy Kossuth ne csak a megfélemlített konzervatív követekkel és főrendekkel, hanem a bécsi udvarral is ellenállás nélkül elfogadtassa követeléseit. Sőt a forradalom magát Kossuthot is arra késztette, hogy messzebb menjen követeléseivel, mint bármikor azelőtt. A köznemesi követek haladó többsége örült a pesti forradalomnek, mert csak a forradalom bírta rá a bécsi és olaszországi események folytán hatalmában megrendült udvart arra, hogy megadja Magyarország függetlenségének törvényes biztosítékait. De ugyanakkor féltek is a forradalomtól, mert attól tartottak, hogy az átalakulás vezetése ki fog csúszni kezükből s a pesti nép kezébe fog átmenni. Pedig a polgári átalakulást Kossuth is egyedül a nemesség vezetésével tudta elképzelni. Ezért Kossuth egyfelől

a legnagyobb erélyt tanúsította az udvarral szemben, másfelől kijelentette, hogy a nemzet nevében egyetlen város nem léphet fel s a nemzet elég erős minden egyes ellenszegülő várost eltiporni. Hogy azonban az átalakulás vezetését a haladó nemesség megtarthassa saját kezében, nemcsak Magyarország függetlenségéért kellett lendületes és heves harcot folytatnia az udvar és az udvart támogató konzervatívok ellen, hanem a jobbágyfelszabadításért és a polgári átalakulás többi belső feltételeért is.

Harc az első független, felelős magyar kormányért

Független magyar polgári állam megteremtésének legdöntőbb feltétele az volt, hogy önálló, a bécsi kormányszerveknek alá nem rendelt magyar kormány alakuljon. Kossuth ezt már március 3-i felirati javaslatában követelte, az udvar viszont Kossuth követelései közül éppen ezt ellenezte leginkább. Kossuth az ellenzék nevében a kinevezendő miniszterelnök személyét is megjelölte Batthyány Lajos grófnak, az Ellenzéki Párt elnökének, a kevésszámú ellenzéki nagybirtokos egyikének személyében. Az udvar elsősorban azért nem akart beleegyezni az önálló magyar kormány megalakulásába, mert a magyar had- és pénzügyek intézését nem akarta kiengedni a kezéből. A március 15-i forradalom hatására azonban a király két nappal később kénytelen volt hozzájárulni Batthyánynak miniszterelnökké történő kinevezéséhez. De amikor az országgyűlés tárgyalóba vette a minisztériumról szóló törvényt, a király egy leiratában kijelentette, hogy a had- és a pénzügyminiszter hatáskörét nagy mértékben korlátozni kívánja, úgy, hogy azok a gyakorlatban az osztrák had-, illetve pénzügyek irányítóitól lettek volna függőekké. Ebben a helyzetben ismét a pesti nép verte vissza az udvar ellenforradalmi merényletét.

Március 30-án este, amikor a királyi leirat híre megérkezett Pestre, nagy tömegek gyültek össze és tüntettek az udvar ellen. »Megcsaltak Bécsben! Nem kell német kormány, nem kell államadósság. Fegyverre! Fegyverre!« — kiáltozták a tüntetők. Voltak, akik azt követelték, hogy az erőtlen országgyűlés helyett hívjanak egybe Pestre nemzeti konventet és felhangzott a félelmetes jelszó is: »Éljen a köztársaság!« Az udvar, látván, hogy még nincs elég ereje a forradalom eltiprására s hogy ezért egyelőre ajánlatos álcáznia ellenforradalmi terveit, engedett: a király másnap hozzájárult a kormány megalakításához és április 7-én a Batthyány által javasolt politikusokat kinevezte miniszterekké.

A kormányban Batthyányn kívül még két nagybirtokos foglalt helyet: Széchenyi István gróf közmunka- és közlekedésügyi miniszter és Magyarország legnagyobb birtokosa, Esterházy Pál herceg, »a király személye körüli miniszter« (külügyminiszter). Az Ellenzéki Párt mérsékeltebb vezetői közül bekerült a kormányba Deák Ferenc igazságügyminiszter, Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és Mészáros Lázár ezredes honvédelmi miniszter. Igazán baloldali tagja a kormánynak Kossuthon kívül, aki pénzügyminiszter lett, csak Szemere Bertalan belügyminiszter volt. A kormány így tulajdonképpen a főnemesség és a jómódú középnemesség koalícióját fejezte ki. Kossuthot csupán azért hívta meg Batthyány a kormányba, hogy az ő tekintélyével biztosítsa magának a néptömegek támogatását. A kormány megalakulása, bár kétségkívül nagy győzelme volt a forradalomnak, mégsem jelentette hazánk függetlenségének végleges kivívását. A reakció nem semmisült meg, csupán visszavonult. Az udvar csak a bécsi és az olaszországi helyzet ránézve kedvezőbb alakulására várt, hogy azután, minden addigi engedményét visszavonva, leszámoljon a magyar forradalommal is, a kormány pedig nem olyanok kezébe került, akik képesek lettek volna következetesen felkészülni az ellenforradalom várható támadásának elhárítására.

Harc a jobbágyfelszabadításért

A polgári átalakulás legfontosabb belső feltétele a jobbágyfelszabadítás volt. A haladó nemesi politikusok jól tudták, hogy Magyarország függetlenségét Bécscsel szemben csak akkor biztosíthatják tartósan, ha a jobbágyságot is a függetlenség védelmezőinek táborába állítják, ha felszabadítják a jobbágyokat. A Rákos mezején táborozó parasztseregről szóló hírek és a pesti forradalom megmutatták azt is, hogy a nemességnek, ha nem a függetlenségért való harcot és a jobbágyfelszabadítást választja, akkor a jobbágyforradalmat és a függetlenségről való lemondást kell választania. Ugyanez elé a választ elé állította a rendeket Petőfinek egy verse is, amely március 18-án lett ismeretessé Pozsonyban:

»Dicsőséges nagy urak, hát
Hogy vagytok?
Viszket-e úgy egy kicsit a
Nyakatok?
Új divatú nyakravaló
Készül most
Számotokra . . . nem cifra, de
Jó szoros . . .

Állatoknak tartottátok
A népet;
Hát ha most mint állat fizet
Ti néktek?
Ha megrohan mint vadállat
Bennetek,
S körmét, fogát véretekkel
Festi meg?

Ki a síkra a kunyhókból,
Milljomok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok!
Az alkalom maga magát
Kinálja,
Ütött a nagy bosszúállás
Órája!

Ezer évig híztak rajtunk
Az urak,
Most rajtok a mi kutyáink
Hízzanak!
Vasvillára velök, aztán
Szemétre,
Ott egyék a kutyák őket
Ebédre!...

Hanem mégse!... atyafiak,
Megálljunk!
Legyünk jobbak, nemesebbek
Ő náluk;
Isten után legszentebb a
Nép neve:
Feleljünk meg becsülettel
Nékie...

Felejtsük az ezer éves
Kínokat,
Ha az úr most testvérének
Befogad;
Ha elveti kevélységét,
Címerit,
S teljes egyenlőségünk el-
Ismeri.

Nemes urak, ha akartok
Jőjetek,
Itt a kezünk, nyujtsátok ki
Kezetek.
Legyünk szemei mindnyájan
Egy láncnak,
Szüksége van mindnyájunkra
Hazánknak.

Nem érünk rá várakozni,
Szaporán,
Ma jókor van, holnap késő
Lesz talán.
Ha bennünket még mostan is
Megvettek,
Az úristen kegyelmezzen
Tinektek!«

(Petőfi Sándor: Dicsőséges nagyurak . . .)

S a követek a jobbágyfelszabadítást választották. Nem a forradalom ellen fordultak, hanem a forradalom élére álltak. Az országgyűlés mindkét háza még március 18-án kimondta a jobbágyok feudális földesúri szolgáltatásainak és az egyházi tizednek az eltörlését. Számos megyében azonnal kihirdették a nép előtt a jobbágyfelszabadításról szóló törvényeket, még mielőtt a király szentesítette volna őket. Az országgyűlés reakciós tagjai, elsősorban az egyházi nagybirtokosok természetesen csak a körülmények kényszerítő hatására egyeztek bele a jobbágyfelszabadításba. A püspöki kar már harmadnap azt kérte a királytól, hogy az egyházi tized eltörléséről szóló törvényt vesse el. S a király valóban azt követelte az országgyűléstől, hogy a jobbágyfelszabadításról szóló törvényeket ismét vegye tárgyalóba s úgy módosítsa, hogy a földesurak károsodását lehetetlenné tegye. Ez a követelés persze fából vaskarika volt: a jobbágyfelszabadításnak mindenképpen a földesurak károsodásával kellett járnia. A király, amikor a földesurak károsodásának megakadályozását követelte: a jobbágyfelszabadítás megakadályozását követelte. Az udvarban jól tudták, hogy a jobbágyfelszabadítás visszavonása azonnal parasztforradalmat váltana ki s ez a nemességnek még nagyobb kárt okozna, mint a jobbágyfelszabadítás. De tudták ezt a követek is, s ezért az országgyűlés többsége elutasította a király követeléseit. Ebben szintén támogatta őket a március 30-i pesti népmegmozdulás. S az udvar ebben a kérdésben is kénytelen volt engedni: a király március 31-én a jobbágyfelszabadításról szóló eredeti törvényjavaslatokat is elfogadta. A földesurak kármentesítéséről az országgyűlés csak elvileg tudott gondoskodni, amennyiben kimondta, hogy azt »a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezi«, a következő országgyűlésre halasztotta azonban annak tisztázását, hogy az elvesztett úrbéri szolgáltatásokért az állam hogyan kárpótolja a földesurakat.

A jobbágyfelszabadításról szóló törvények szintén a forradalom nagy győzelmét jelentették. Parasztságunkat, különösen

annak földnélküli többségét azonban nem elégíthették ki. A törvények ugyanis csak a feudális szolgáltatásokat szüntették meg, a fennálló feudális birtokviszonyokon viszont nem változtattak, nem juttatták földhöz a nincsteleneket.

Az »áprilisi« törvények

Ilyen és ehhez hasonló harcok között, a pesti nép forradalmi támogatásával az udvar ellenállását leküzdve, alkotta meg az utolsó rendi országgyűlés két hét alatt harmincegy törvénycikkét, amelyeket azután a király április 11-én, az országgyűlés bezárásakor szentesített. A törvények fontos sarkkövei voltak Magyarország függetlenségének és polgári átalakulásának, magukon viselték azonban megalkotóik nemesi osztályhelyzetének bélyegét. A törvények hivatva voltak biztosítani Magyarország polgári átalakulását, de ugyanakkor hivatva voltak biztosítani azt is, hogy a nemesség a polgári Magyarországon is megőrizze vezetőszerepét.

A törvénycikkek a független, felelős kormány megalakításán, a feudális jobbágyszolgáltatások eltörlésén és annak az elvnek kimondásán kívül, hogy a birtokosokat az állam tartozik kármentesíteni elvesztett földesúri jövedelmeikért, a következő fontosabb határozatokat tartalmazták :

Országgyűlést a jövőben évenként kell tartani. Az országgyűlés tagjait *népképviselet* alapján kell választani, választójoggal azonban az ország nem-nemes lakói közül csak azok rendelkeznek, akiknek vagyona, illetve jövedelme bizonyos értéket (cenzust) meghalad. Így a nemeseken kívül választójogot kaptak a negyed teleknél nagyobb földdel rendelkező személyek, az önálló iparosok, ha legalább egy-egy alkalmazottal dolgoznak, mindazok a személyek, akiknek jövedelme évenként legalább száz ezüstforintra rúg, az értelmiségiek és azok a városi polgárok, akik addig polgárjoggal rendelkeztek. Nem kaptak tehát választójogot a munkások, a parasztságunk nagy többségét képező földnélküli és szegényparasztok, valamint, bármelyik társadalmi osztályhoz tartoztak is, a nők.

Magyarország és Erdély egy országgá egyesül.

1848 november 1-én életbelép a *közteherviselés*, vagyis az ország lakói attól kezdve adóterhet nemesi vagy nem-nemesi állapotukra való tekintet nélkül egyformán és arányosan viselnek.

Megszűnnek az úriszékek.

Megszűnik az ősiség, a nemesi birtokok tulajdonjogának átruházását gátló törvény. Az országgyűlés azonban további intézkedésig eltiltott minden kölcsönnel kapcsolatos pert, nehogy a hitelezők most elárvereztessék földesúri adósaik birtokait.

Életbelép a *sajtószabadság*, megszűnik a cenzúra. Az országgyűlés azonban kimondta, hogy politikai lapot csak az indíthat, aki előzőleg lefizet 5—10 ezer forintot annak biztosítékául, hogy nem fog visszaélni a sajtószabadsággal. Hasonlóképpen nyomdát is csak az állíthat fel, aki lefizet 2—4 ezer forint biztosítékot.

Magyarországon minden bevett vallásfelekezet egyenlőjogú.

A rend fenntartására *nemzetőrség* állítandó fel. Az országgyűlés azonban a márciusi ifjak követelésétől eltérőleg csak azokat az állampolgárokat kötelezte nemzetőri szolgalatra, akik választójoggal rendelkeznek, sőt a parasztok közül csupán azokat, akiknek legalább fél telkük van, nehogy fegyverhez jussanak azok a szegényebb paraszttömegek is, amelyeket legkevésbbé elégíthetett ki a földosztás nélkül történő jobbágyfelszabadítás.

Az áprilisi törvények szentesítése és az országgyűlés berekesztése után a miniszterek .felesküdtek az alkotmányra, s a kormány székhelyét áttette Pestre.

2. A KORMÁNY A FORRADALOM TOVÁBBFEJLESZTÉSE ELLEN

»Készül az ellenség; és mi készülünk-e?
Mit csinál a kormány?
A helyett, hogy őrködnék, mélyen mélyen alszik
Fönn a haza tornyán.«
(Petőfi Sándor: Fekete-piros dal)

A nagy- és középbirtokos nemesség koalíciójára épülő kormány radikálisabb törvényeket hozott magával Pozsonyból Pestre, mint amilyenek létrejöttére a nemesség leghaladóbb tagjai valaha is gondoltak. A kormány által képviselt rétegek szemében az átalakulás már eddig is messzebb vezetett, mint ameddig kívánatos lett volna. Ezért a kormány nem azt tekintette főfeladatának, hogy a visszavonult, de meg nem semmisített reakcióval szemben megvédelmezze a forradalom eddigi vívmányait s azok továbbfejlesztésével újabb, széles néprétegeket sorakoztasson fel a forradalom védelmében az ellenforradalom várható támadásának elhárítására, hanem ellenkezőleg: azt, hogy a forradalom eddigi vívmányai által

ki nem elégített dolgozó tömegeket leszerelje és meggátolja őket a forradalom vívmányainak továbbfejlesztésében. Ez azonban annál súlyosabb hiba volt, mert az osztrák reakció csak a kedvező pillanatra várt, hogy nyíltan fellépjen a forradalom ellen, a kormány politikája pedig alkalmas volt arra, hogy a széles néptömegeket kiábrándítsa az ellenforradalom várható támadása által veszélyeztetett forradalomból.

A márciusi ifjak felismerték azt a veszélyt, amellyel a kormány halogató politikája járhatott. Petőfi ezt írta a kormányról:

»Ezer esztendő óta sokszor volt már a magyar nemzet kutyául, de nem hiszem, hogy valaha kutyábbul lett volna, mint jelenleg van.«

»Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni: hogy: ‚eben gubát'.

Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni. Mi haszna, hogy a mód különböző? az eredmény egy.«

A baloldal azonban a kormánypolitika hibáinak felismerése ellenére sem törekedett arra, hogy a kormányt megbuktassa és a hatalmat maga vegye át. Nem törekedhetett erre, mert ehhez nem volt elég ereje. A pesti munkás- és kispolgári tömegek, amelyekre a baloldal támaszkodott, gyengék és fejletlenek voltak. Ezek a tömegek képesek voltak arra, hogy válságos pillanatokban, mint március 15-én vagy 30-án (és később is más alkalmakkor, amint még látni fogjuk) a forradalmat megmozdulásaikkal előre lendítsék, a forradalom vezetőit balra tolják, ahhoz azonban nem volt elég erejük, hogy a forradalom vezetését megszerezzék és tartósan biztosítsák a baloldal számára. Ezért a baloldal 1848 tavaszán és nyarán csak azt tűzte ki céljául, hogy a kormányon belül Kossuthot erősítse.

A parasztság harca a feudális maradványok gyökeres felszámolásáért. Táncsics és a parasztmozgalmak

A kormánynak a forradalom továbbfejlesztése ellen irányuló politikája mindenekelőtt azzal a veszéllyel járt, hogy széles paraszti tömegeket fog kiábrándítani a forradalom ügyéből. Parasztságunkat ugyanis, amely márciusban még nem vett részt cselekvően az események alakításában, a forradalom eredményei gyorsan öntudatosították és a feudalizmus teljes felszámolásának irányában mozgósították. Már 1848 tavaszán szerte az országban sokszáz község lakossága mozdult meg, követelve a jobbágyfelszabadító törvények továbbfejlesztését. A telkesjobbágyok azt követelték,

hogy a törvény által nem érintett feudális szolgáltatásokat (szőlődézsma stb.) is töröljék el. A majorsági földekre települt, jogilag nem jobbágyi, hanem bérleti viszonyban élő parasztok azt követelték, hogy őket is mentsék fel a jobbágyokéihoz teljesen hasonló feudális szolgáltatásaik alól. A földnélküli parasztok végül azt követelték, hogy osszanak közöttük földet. Nagyon sok helyen a parasztok meg sem álltak a követeléseknél, hanem egyszerűen megtagadták még el nem törölt szolgáltatásaik teljesítését, illetve önhatalmúlag földet osztottak.

Táncsics Mihály attól tartva, hogy a parasztság ilyetén fellépése meg fogja rémíteni és a forradalom oldaláról a reakció karjaiba fogja kergetni a földbirtokosokat, elítélte a parasztmozgalmakat és arra szólította fel a parasztokat, hogy igényeiket törvényes úton igyekezzenek kielégíteni. A nemességet viszont ugyanakkor arra próbálta rábírni, hogy a júliusban összeülő új, népképviseleti országgyűlésen járuljon hozzá a még el nem törölt feudális szolgáltatások megszüntetésének törvénybeiktatásához és ahhoz, hogy a hazaárulók földjeit osszák fel a zsellérek között.

A kormány azonban nem hajlott Táncsics szavára. A parasztmozgalmakat minden erővel, gyakran katonai karhatalom igénybevételével is elnyomták, bár véglegesen felszámolni nem sikerült őket. Júniusban a megmozduló parasztok ügyét rögtönítélő bíróság elé utalták, s néhány parasztmozgalom vezetőit felakasztatták.

Ezek az intézkedések a parasztság egy részét jelentős mértékben kiábrándították a forradalomból. Jele volt ennek az, hogy a nemzetőri toborzások igen sok községben eredménytelenek voltak, a paraszttömegek sokhelyütt nem akartak fegyvert fogni a forradalom védelmében, mert a forradalom ügyét nem érezték a saját ügyüknek. Fennállott az a veszély, hogy az ellenforradalom támadásának idején a parasztság cserben fogja hagyni a forradalmat. Hogy azután mégsem így történt, az legkevésbbé sem Batthyányék érdeme volt.

A nemzetiségek fegyveres harcának megindulása

Aminthogy jelentős részben a Batthyány-kormány mulasztásának tulajdonítható az, hogy Magyarország lakosságának nem-magyar tömegei nem hogy nem támogatták a forradalmat, hanem egyenesen szembefordultak vele. A márciusi forradalom hírét még széles szerb, horvát, szlovák és román tömegek fogadták lelkesedéssel.

»Jertek, jertek, összes nemzetek, a szabadság zászlaja alá... — hangozzék minden irányban: Isten éltesse Kossuthunkat,« prédikálta Ostroluckỳ szlovák lelkész. »Felszabadulván a föld bilincseiből... a szenvedő szegény román nép tombolt örömében, istenítette Kossuthot mint megváltóját,« mondotta Alexandru Buda román képviselő. A pesti szerb diákok már a márciusi napokban rokonszenvtüntetést rendeztek a magyar forradalom mellett, s Uroš Ergović szerb politikus ezt írta: »Ha... a magyar törvényhozás respektálja a kebelében lévő különböző ajkúaknak nemzetiségét is,... akkor higgyétek el, hogy eme dicső nap örökre, végkép elfelejteti a szerb nemzettel a multak zordon emlékeit.«

A nemzetiségi ellentétek azonban kétirányban is újból kiéleződtek minden korábbinál nagyobb mértékben. Az egyik irány a magyar földesurak és a nem-magyar jobbágyok közötti feudális ellentét volt. A nem-magyar paraszttömegeket a földosztás nélküli jobbágyfelszabadítás éppúgy nem elégítette ki, mint a magyarokat, s a feudális viszonyok gyökeres felszámolásának érdekében ők is a magyar paraszttömegekéihez hasonló mozgalmakat indítottak. De a márciusi vívmányok nem elégítették ki Magyarország nemmagyar népeinek uralkodó osztályait sem. A márciusi törvények a nemzetiségek számára is biztosították a vallási egyenjogúságot, a sajtószabadságot stb., nem adtak viszont a nemzetiségeknek külön nemzeti jogokat, nemzetiségi önkormányzatot. A baloldali, magyarbarát nemzetiségi politikusok bíztak ugyan abban, hogy a forradalmi kormány ki fogja majd elégíteni ilyenirányú követeléseiket, a jobboldali, osztrákbarát és az ingadozó nemzetiségi politikusok azonban azt hirdették, hogy nemzetiségi jogaikat a magyar kormány ellenében az osztrák udvar fogja biztosítani. S a baloldali nemzetiségi politikusok továbbra sem tudták megszerezni maguknak a vezetést, mert a magyar kormány nem tett semmit a nemzetiségek jogos követeléseinek kielégítése érdekében s mert a nemzetiségi paraszttömegek a már fentismertetett okokból nem voltak hajlandóak magyarbarát politikusok támogatására.

Ugyanekkor az udvar fűt-fát ígért a nemzetiségeknek, ha fegyveresen is szembefordulnak a magyar kormánnyal, s a király már március 22-én a magyar kormány tudta nélkül kinevezte horvát bánná Josip Jellačič báró ezredest, hogy az megszervezze a nemzetiségek forradalomellenes katonai akcióit. Az udvar támogatásának reménye végkép megszerezte a nemzetiségi tömegek bizalmát a reakciós nemzetiségi politikusok számára. Ezek pedig, megnyergelve a ki nem elégített nemzetiségi paraszttömegek forradalmi elégedetlenségét, részben már 1848 nyarán fegyveres forradalomellenes felkelést robbantottak ki Magyarország szerb- és román-, majd szlováklakta területein. A baloldali nemzetiségi

politikusok vagy teljesen elszigetelődtek, vagy ha szoros kapcsolatban állottak népük parasztitömegeivel, azokkal együtt egyre magyarellenesebb irányba tolódtak el, mint különösen a szlovák L'udevit Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža, a szerb Alexander Kostić, Djordje Stratimirović és a román Avram Iancu.

A baloldal harca az országgyűlésen

Ilyen nehéz helyzetben, elégedetlen paraszti és nemzetiségi tömegek mozgalmai közepette ült össze 1848 júliusának elején az első népképviseleti országgyűlés.

Az országgyűlési választások

Az országgyűlési választásokhoz a baloldal nagy reményeket fűzött. A márciusi ifjak arra számítottak, hogy ha a mandátumok többségét a volt Ellenzéki Párt tagjai fogják is megszerezni, mégis erős képviselettel fog rendelkezni az országgyűlésen a radikális balszárny is, elég erős képviselettel ahhoz, hogy a kormányon belül Kossuthnak biztosíthassa a vezetőszerepet s hogy a kormány összetételét is a baloldal javára tudja megváltoztatni. Ebben a számításukban azonban a radikálisok csalatkoztak. Az országgyűlésbe a márciusi ifjak közül egyedül Irányi Dániel került be, parasztképviselő Táncsicson kívül (akit két helyen is megválasztottak) alig egy-kettő akadt s a 450 képviselő közül legfeljebb harminc tartozott a radikális nemesi balszárnyhoz, amelynek vezetői Madarász László, Perczel Mór és Teleki László voltak. A követek zöme a középbirtokos nemesség soraiból került ki. A választásokon olyan, különben népszerű baloldali politikusok is megbuktak, mint például Petőfi Sándor. Így azután a kormánykoalíció az országgyűlésen a szavazatok nagy többségével rendelkezett.

Mi okozta a baloldal választási bukását? Alig volt benne része a választói cenzusnak. A szavazati joggal rendelkező állampolgárok többsége a cenzus ellenére is nem-nemesi értelmiség, illetve paraszt volt, tehát olyan rétegekhez tartozott, amelyek szavazataira a baloldal számított. Jelentősebb része volt a bukásban a temérdek visszaélésnek. A választói névjegyzékekből tömegével hagytak ki a választásokat lebonyolító megyei közegek parasztokat. A választásokat nagyon sok helyen aratás idején hétköznap rendezték, s ennek következtében számtalan paraszti választó távolmaradt a szavazástól. A kormánypárti és a kifeje-

zetten reakciós képviselőjelöltek érdekében a legmocskosabb kortesfogásokat alkalmazták. Így például a klérus azt terjesztette a katolikus parasztttömegek között, hogy Kossuth és a baloldal protestáns uralmat akar létrehozni Magyarországon s el akarja nyomni a katolikus vallást.

A bukás legfőbb oka azonban mindezeken túlmenően az volt, hogy a balodalnak úgyszólván semilyen kapcsolata nem volt a parasztttömegekkel. A baloldal nem olyan plebejustömegekre támaszkodott, amelyek forradalmi ellenzékben lettek volna a forradalmat vezető nemességgel szemben — a baloldal mögött álló plebejustömegek támogatták a nemesség függetlenségi politikáját, amely saját érdekeiknek is megfelelt. Ezeknek a plebejustömegeknek tehát nem állott érdekükben, hogy a parasztságot a forradalom nemesi vezetői ellen szervezzék meg (s erre gyengeségük miatt különben sem lettek volna képesek). Így azután a baloldali értelmiségiek sem ismerték fel annak szükségét, hogy élére álljanak az olyan paraszti követeléseknek, amelyek a feudális viszonyok gyökeres felszámolására irányultak. Vagyis a baloldal a jobbágyfelszabadítás kérdésében elfogadta a középbirtokos nemesség álláspontját. Nem csoda ezekután, ha a paraszti választók nem adták szavazatukat a baloldali képviselőjelöltekre.

Az újonemegajánlás kérdése

Az országgyűlés munkáját rendkívül fontos tárgyalással kezdte. Kossuth július 11-én mondott nagyjelentőségű beszédében a kormány nevében az ország védelmére 200.000 katona és 42 millió forint megajánlását kérte az országgyűléstől. Az országgyűlés egyhangú lelkesedéssel szavazta meg a kormány javaslatát. Ekkor mondta Kossuth híresekké vált szavait : »... Leborulok a nemzet nagysága előtt. Csak azt mondom : annyi energiát a kivitelben, mint amennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban ; — és Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni.« A baloldal azonban, bár — helyesen — megszavazta a javaslatot, már ekkor — indokoltan — felvetette azt a kérdést : mire fogják fordítani a megajánlott katonaságot. Hiszen a magyar csapatok gyakorlatilag még mindig nem tartoztak a magyar kormány irányítása alá, nagy részük még mindig a monarchia más tartományaiban állomásozott (míg Magyarországon többezer főnyi nemmagyar haderő volt), s az osztrák kormánynak az olasz szabadság ellen folytatott ellenforradalmi háborújában is részt vettek magyar csapattestek.

Az »olasz segély« kérdése

A baloldal bizalmatlanságának indokolt voltát néhány napon belül a tények igazolták. Az udvar ugyanis azzal a követeléssel fordult az országgyűléshez, hogy nyujtson számára katonai segítséget olaszországi hadjáratában. A Batthyány-kormány abban a hiú reményben, hogy ezzel megszerezheti magának az udvar kegyeit, hajlandó volt teljesíteni ezt az ellenforradalmi követelést. A baloldal azonban támadásba ment át a kormány árulása ellen. »Midőn Önök ezen feketecélú kamarával akarnak egyezkedni — vágta Batthyányék szemébe Irányi Dániel — nekem, urak, úgy tetszik, mintha Önök az ördöggel akarnának szövetkezni az erény megmentésére . . .« Perczel Mór pedig történelmi jelentőségű szavakban fogalmazta meg a baloldal álláspontját: ». . . Egy nemzet, mely más nemzet elnyomására ad segélyt, mely midőn szabad akar lenni, szabadságát azáltal véli megszerezhetni, hogy más nemzet eltiprására küld segélyt, magára mondja ki a kárhozatot.«

S bár a baloldal kisebbségben volt az országgyűlésen, erejét megsokszorozta az a körülmény, hogy a tömegek elé vitte az olasz segély kérdését, a tömegek pedig mellette foglaltak állást. A tömegek álláspontját fejezte ki Petőfi is, amikor így írt:

»Olaszország minket soha nem bántott,
Egyet akar velünk: a szabadságot.
Ezért minket oda vinni nyakára?
Soh'se lépünk mi arra a határra . . .

Katonának valamennyin fölcsapunk,
De a magyar hazát védi csak hadunk,
Magyar hazánk pedig ott van valóban,
Hol a háromszínű magyar zászló van!«

(Petőfi Sándor: Hány hét a világ?)

A baloldal által mozgósított tömegek nyomására azután az országgyűlés kénytelen volt olyan feltételekhez kötni a segély megadását, amelyek gyakorlatilag a segély megtagadását jelentették.

A katonai kérdés

Nagy vitát váltott ki az országgyűlésen a honvédség megszervezésének kérdése is. A kormány azt javasolta, hogy ne csak a régi, hanem az újonnan felállítandó magyar ezredeket se válaszszák el formálisan az osztrák hadseregtől s hogy a magyar had-

sereg vezényleti nyelve, az újonnan felállítandó ezredeké is, továbbra is a német legyen. A kormányt javaslatában az a megalkuvó szempont vezette, hogy a függetlenségünk legfőbb biztosítékát képező önálló hadsereg felállításával se sértse a hadsereg közösségének elvéhez ragaszkodó udvar érdekeit. A kormány álláspontjának nevetséges ellentmondássoságát Teleki László leplezte le. »Akarunk-e független, önálló hadsereget? — élezte ki a kérdést Teleki. — Ha ezt nem merjük valósággal akarni s nem bírjuk kivívni, azt fogja Európa mondani: e nemzet nem érdemli meg, hogy szabad legyen.« Közben az események bebizonyították, hogy a szerb felkelők ellen harcoló császári tisztek árulói a forradalom ügyének. Ezeknek a bizonyítékoknak és a baloldal erélyes fellépésének hatására az országgyűlés olyan közvetítő megoldást fogadott el, hogy az újonnan szervezendő ezredeket állítsák magyar lábra, a régiek azonban maradjanak addigi állapotukban.

Honvédek

Az osztrák ellenforradalom készülődése a forradalom eltiprására

Miközben az országgyűlésen a törpe kisebbséget képező baloldal ilyen harcot vívott az ellenforradalom kegyeit kereső kormánypárttal, az ellenforradalom igyekezett összeszedni minden erejét,

hogy végkép leszámoljon a magyar forradalommal. A bécsi udvar előtt a magyar forradalom eltiprása felé már márciusban három út állott nyitva, amint arra a király unokaöccse, István főherceg magyar nádor akkor rámutatott:

»Az első: minden fegyveres erőt kivinni az országból, és azt végpusztulásnak engedvén, tétlenül nézni az öldökléseket és gyujtogatásokat — nézni a nemességnek a paraszttal való küzdelmeit.

A második volna: gróf Batthyányval ... a törvényjavaslatok végett alkudozni, és mindent menteni, amit még menteni lehet, és a teendőket előre tudni, ha ő elégületlensége esetére netalán lemondana.

A harmadik eszköz lenne: tüstént a nádornak szabadságra bocsátásával egy teljes és vérhatalommal felruházott királyi biztost tekintélyes hadsereg kíséretében Pozsonyba küldeni, honnét az országgyűlésnek tettleges eloszlatása után Pestre menvén, a vaskezű kormányt mindaddig működni hagyni, míg a körülmények kívánnák.«

Az első megoldást az udvar nem szívesen választotta volna, mert nem tudhatta, hogy egy esetleges országos méretű parasztháború nem idéz-e elő számára minden másnál veszélyesebb helyzetet. A harmadik megoldást, amelyet legszívesebben választott volna, nem választhatta, mert fegyveres erői akkor Bécsben, Olaszországban és a forradalom felé közeledő Prágában voltak leköt ve. Ezért kénytelenségből a második megoldást választotta, azzal az elhatározással, hogy amint a körülmények ránézve kedvezőbb alakulása lehetővé teszi, áttér a harmadik megoldásra: nyílt fegyveres erőszak alkalmazására a magyar forradalom ellen. Addig is azonban, kihasználva a Batthyány-kormány kompromisszumra törekvő politikáját, igyekezett a kormány működése elé minél több akadályt gördíteni s közben szervezte a magyarországi nemzetiségek forradalomellenes mozgalmait és, míg a nyilvánosság felé elítélte, titokban támogatta a forradalom megfojtására törekvő Jellašićot.

A belső ellenforradalmárok: az egyházi és világi nagybirtokosok

Az udvar ellenforradalmi törekvéseinek leghívebb támaszai Magyarországon az egyházi és világi nagybirtokosok voltak. A legreakciósabb *világi főurak*, az Apponyiak, a Majláthok, a Dessewffyek, a Jósikák a forradalom kitörése után Bécsben maradtak, illetve oda menekültek. Ezek a hazaárulók nem ismerték el az áprilisi törvények jogszerűségét és tehetetlen dühükben a forradalom előtti állapotok (a jobbágyrendszer stb.) visszaállítását

követelték az udvartól. Mindezt persze az udvar, amely sok hasznukat nem vette, az ő jótanácsaik nélkül is szívesen megtette volna, ha lett volna hozzá elég ereje.

Sokkal aktívabb támogatást nyujtottak az ellenforradalomnak a hazaárulásban élenjáró *egyházi főurak*. A főpapok nemcsak azért támogatták az ellenforradalmat, mert nagybirtokosok voltak, hanem azért is, mert a Habsburg-ház és a Vatikán között évszázados, közös érdekeken alapuló szövetség állott fenn. A bécsi reakció azért támaszkodott szívesen a magas klérusra, mert az a reakció érdekében folytatott harcát úgy tudta feltüntetni a vallásos érzésű katolikus tömegek előtt, mintha azt a vallás védelmében folytatná a vallást üldöző forradalmárok ellen, akiknek persze valójában eszük ágában sem volt a vallást üldözni. A valóságban azonban a magas klérus nem a vallást, hanem saját kizsákmányoló uralmát féltette. Megmutatkozott ez, mint láttuk, már akkor is, amikor az országgyűlés még márciusban eltörölte a papi tizedet s a püspökök a királyhoz intézett beadványban tiltakoztak »a papi tized megszüntetése által jogaikba történt erőszakos beavatkozás és jövedelmeik csökkentése ellen«. Arany János így jellemezte a magas klérus »hitelveit«:

»Első ága volt a hitnek
(Elmondom a nagyját):
Hogy minden termék tizedét
A papoknak adják,
Bort és búzát és baromfit,
Földeket is mellé
S faluszámra jobbágy-népet,
Aki a kövér pusztákat
Ingyen megmivelné.

Másik ága volt a hitnek,
Hogy: ne kapj a kincsen,
Mennyországban a gazdagnak
Semmi helye nincsen.
Ne rabold el a némettől,
Ami neki termett,
Sőt, ha ingedet lehúzza,
Azt se bánd, mert Isten úgy ad
Lelkednek kegyelmet.«

(Arany János: János pap országa)

De a magas klérus elveszített feudális kiváltságainak visszaszerzéséért nemcsak beadványokkal harcolt. Amikor később, 1848 őszén az ellenforradalom fegyverrel támadt Magyarországra, Hám János, a rosszemlékű esztergomi érsek egymaga 58.000 forintot

Kossuth toborzóbeszéde Cegléden

Buda erődítése 1848 szeptemberében

Kossuth-bankó

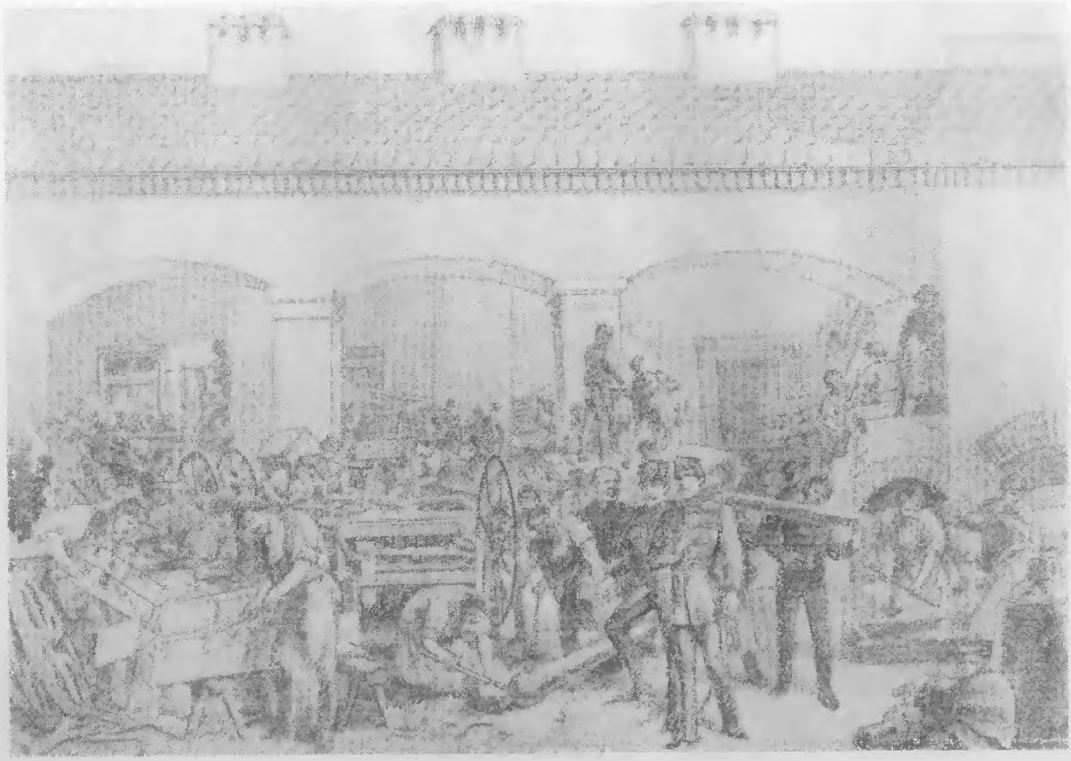

Gábor Áron műhelye

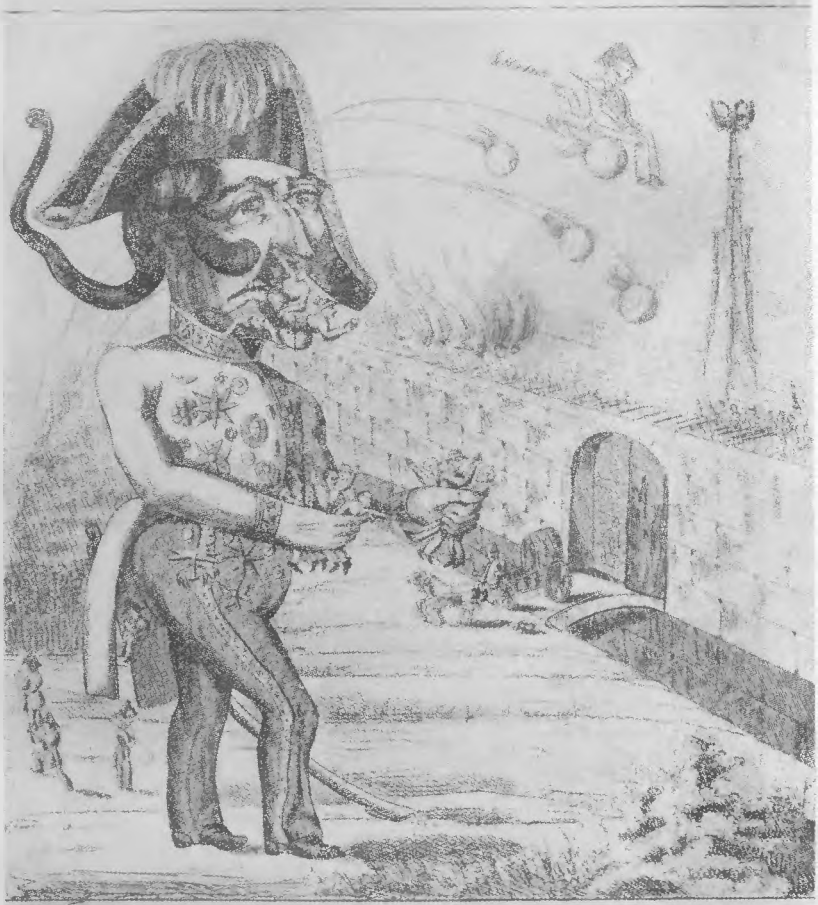

Windischgraetz étvágya
(Egykorú karikatúra)

Honvéd előörs
(Jelenet a téli visszavonulásból)

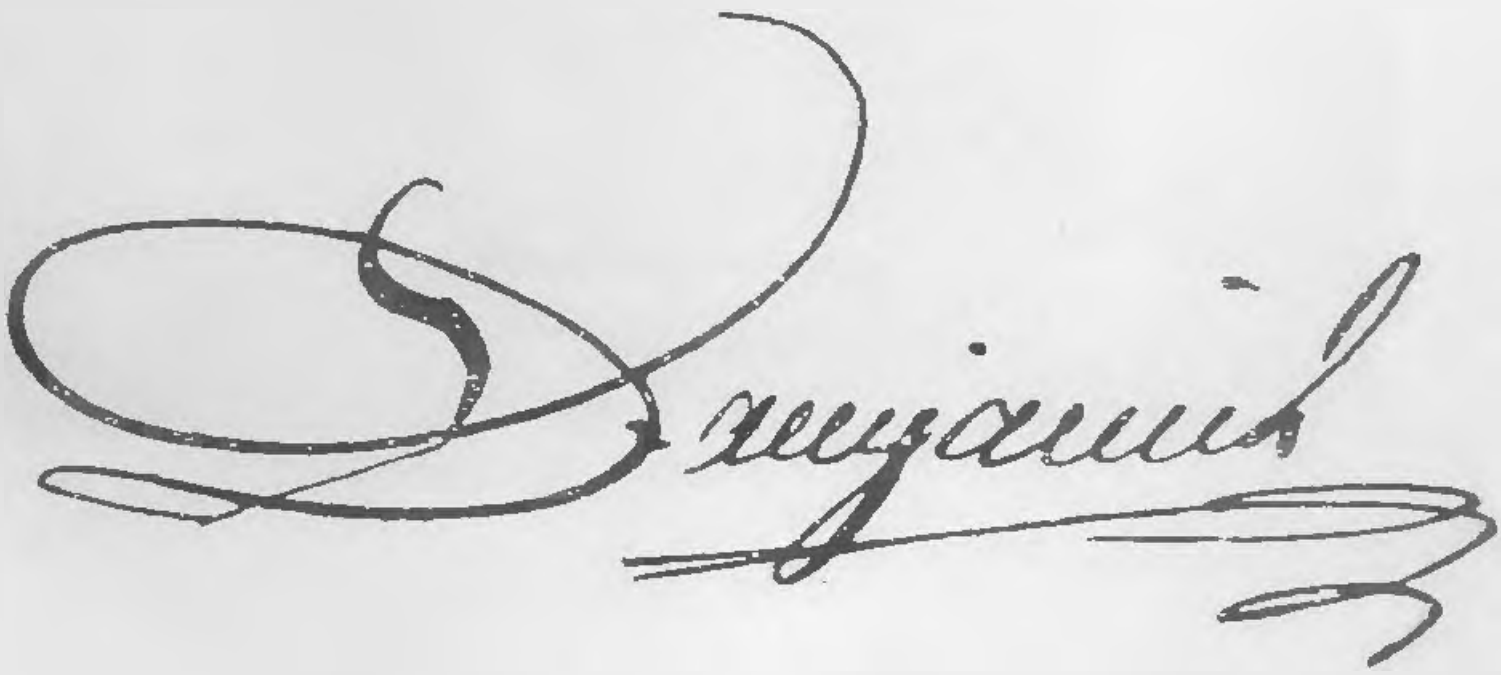

Damjanich János arcképe és aláírása

Bem

Bem József arcképe és aláírása

Jelenet a szászsebesi ütközetből

Bem Józsefnek átadják a magyar kormány kitüntetését

Guerilldk

1849 Apr 24.

LEGUJABB!

BUDA-PESTRÖL

AZ ELLENSÉG KIVONULT.

Az april 19-ki magyarországi győzelem elhatározó volt. Im [illegible] Asboth ezredestől a mult éjjel következő tartalmu levél érkezett:

„Mély örömmel jelentem, miszerint az ellenség Buda-Pestről folyó hó 24-én éjjeli két órakor kivonult, s az ujépületi [illegible] minden lőszereit s ágyuit, részint gödörbe [illegible], részint pedig Budára át magával vitte.

Ezen perczben jön jelentés, hogy a pesti nép számos ellenséget lefegyverzett. [illegible] remélem, hogy holnap bemegyünk [illegible] — [illegible]"

[illegible] tábor szállásom april 24-kén 1849.

Asboth,
ezredes.

[illegible] Most [illegible] Álljon ki az 50,000 [illegible]! Éljen a haza.

KOSSUTH LAJOS, m. k.
kormányzó elnök.

Pest felszabadulását hírüladó egykorú plakát

Jelenet a nagysarlói ütközetből

Vörössipkás honvéd

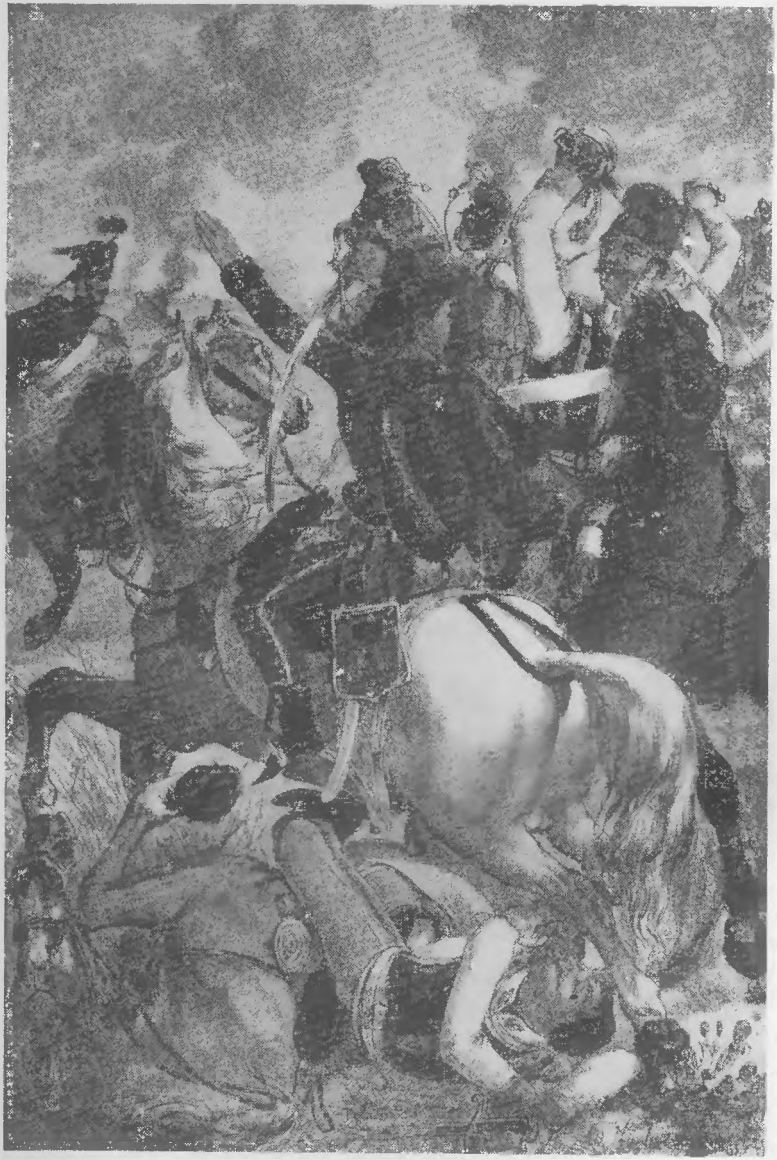

Női honvéd harc közben

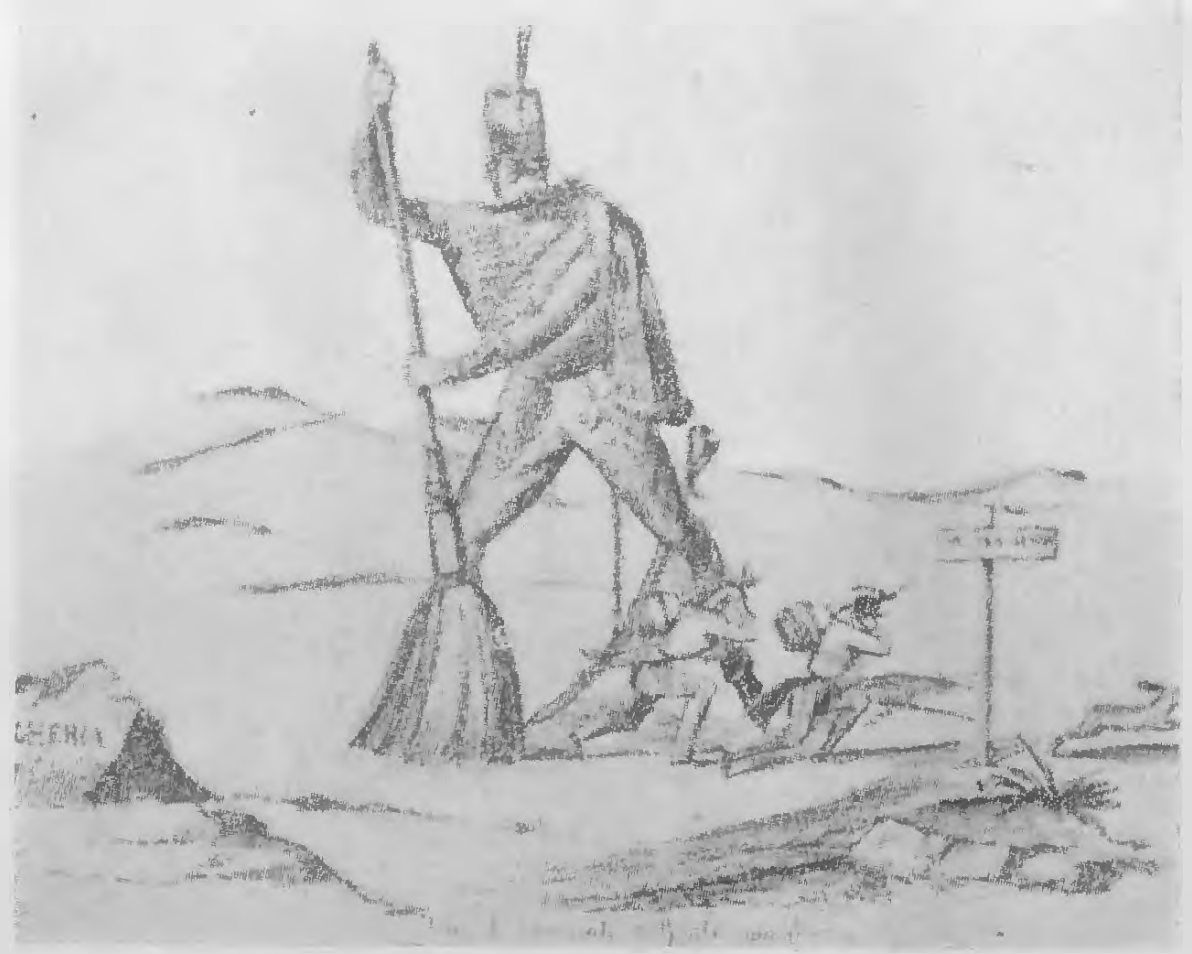

A honvéd kisöpri az osztrák tábornokokat
(Egykoru karikatúra)

ajánlott fel a császári csapatok részére. Ugyanekkor a püspöki kar pásztorlevelet intézett a hívekhez s ebben kijelentette, hogy »főméltóságú herceg Windischgraetznek mint főparancsnoknak és teljes hatalmú királyi biztosnak, az ország kibékéltetőjének magas rendeleteit nemcsak elfogadni, hanem pontosan teljesíteni, sőt a parancsa alatt levő cs. és kir. hadseregek támogatása által üdvös céljainak kivitelére segédkezet nyujtani tartozunk.« Az alsópapság sok becsületes, hazaszerető tagjától eltérőleg a magas klérus így harcolt az ellenforradalom győzelméért, a magyar nép évezredes elnyomásának visszaállításáért.

3. A SZEPTEMBERI FORDULAT

»Lamberg szivében kés, Latour nyakán
Kötél, s utánok tobb is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!«
(Petőfi Sándor: Akasszátok fel a királyokat!)

1848 augusztusáig az ellenforradalomnak sikerült erőt vennie a bécsi, prágai és olaszországi forradalmakon. Az udvar ezért úgy látta, hogy elérkezett az idő a magyar forradalom elleni nyílt fellépésre, a magyar forradalom eltiprására is.

Az ellenforradalom nyílt támadása, a megalkuvó kormány bukása

A császár augusztus 31-én leiratot intézett István nádorhoz s ebben hosszú hónapok után ismét azt követelte, hogy a magyar had- és pénzügyminisztériumokat olvasszák bele a megfelelő osztrák minisztériumokba. Szeptember 4-én pedig Jellačičhoz intézett levelet s ebben »atyai szívének különös megelégedésé«-t fejezte ki a pártütő addigi működése felett. Az udvarnak ez a két akciója nyilvánvalóvá tette mindenki előtt a Batthyány-kormány megalkuvó politikájának csődjét. Batthyány kormánya nevében lemondott. Ugyanakkor az országgyűlés és a pesti nép hatalmas felháborodással fogadta a történteket.

Szeptember 11-én Jellačič a horvátországi császári csapatok élén átkelt a Dráván és támadásba lendült a magyar főváros irányába. Teleki Ádám gróf, a dunántúli csapatok parancsnoka kijelentette, hogy nem hajlandó fegyvert fogni Jellačič ellen. Az országgyűlés ekkor István főherceg nádort küldte a Jellačič-

csal szembenálló csapatok élére. A nádor szeptember 21-én el is utazott a csapatokhoz, másnap azonban faképnél hagyta őket és Bécsbe szökött. Hasonlóképpen elhagyta a forradalom süllyedőnek látszó hajóját a lemondott kormány több tagja is, így Esterházy Pál herceg, Széchenyi István gróf és Eötvös József báró. Jellačič veszedelmesen közeledett Budához. Az országgyűlés szeptember 22-én a védelem szervezésére hattagú bizottságot küldött ki. A bukott kormány politikájának csődje olyan tagadhatatlan volt, hogy az országgyűlés, amelynek tagjai nagy többségükben kormánypártiak voltak, ebbe az *Országos Honvédelmi Bizottmány*ba Kossuth mellett négy tagot választott a kisebbségben levő radikális baloldal soraiból. Közöttük volt Madarász László is.

A parasztság a forradalom védelmére kel

Kossuth szeptember 24-én toborzókörútra indult az Alföldre. És, bár az országgyűlés a parasztságnak a feudális maradványok gyökeres felszámolására irányuló követeléseit csak annyiban teljesítette, hogy ezekben a válságos napokban eltörölte a szőlődézsmát, a nép, különösen a szegénység most hatalmas lelkesedéssel sietett a forradalom zászlói alá.

»Alig voltam 9 községben s 50 ezer ember áll azokból készen . . . — számolt be útjáról néhány nap mulva Kossuth. — A szomszéd vidékek szinte nehezteltek, hogy miért nem szóllíttattak fel, hogy küldenének ők is embereket ezrenkint.« »Ha látták volna Önök, Uraim! miként fogadta a Tisza partján lakó magyar nép csekély felhívásomat, hallották volna Önök, hogy nem én öntöttem lelkesedést a népbe, hanem én vettem tőlük erőt és lelkesedést; ha látták volna, hogy felhívás nélkül 20—30 ezerenkint mindenik esküdött . . . megboszulni minden árulást és kipusztítni a hon ellenségeit . . .«

A parasztság széles tömegei, ha a forradalom eddigi vívmányai nem elégítették is ki őket, felismerték, hogy nemcsak a forradalom eddigi eredményeinek továbbfejlesztésére, hanem a már meglevő eredmények megtartására is csak a forradalom győzelmének, az ellenforradalmi támadás visszaverésének esetében gondolhatnak.

A pesti nép harca a forradalom megvédéséért, a nemesség balratolódása

Eközben az udvar továbbment az általa megkezdett úton. Szeptember 25-én a császár törvénytelenül teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki Magyarországra Lamberg Ferenc gróf császári

tábornokot. Az országgyűlés Madarász indítványára semmisnek nyilvánította a császár rendeletét, a pesti nép pedig igazi forradalmi eréllyel bánt el Lamberggal. 28-án Lamberg Budára érkezett s kocsiján Pestre indult, hogy feloszlassa az országgyűlést. Megérkeztének híre gyorsan elterjedt a városban, s többezer főnyi, főleg munkásokból álló, szerszámokkal és kaszákkal felfegyverzett tömeg indult fogadására. A tömeg a hajóhídon találkozott Lamberg kocsijával, kiszállították a kocsiból, rárohantak és felkoncolták. Lamberg egy közelében levő sorkatonától kért segítséget. »Fiam, — mondta neki — te is katona vagy, én is, legalább te védelmezz ezen gaz nép dühe ellen.« A katona azonban ezt válaszolta: »Igen, én is katona vagyok, de hazámat jobban szeretem, mint az olyan árulót, mint az úr!«

A munkások és a forradalom

A magyar munkások ekkor mutatták meg először történelmünk folyamán, hogy a nemzet ügyének legjobb harcosai. A munkások helyzetén a forradalom nem sokat javított. Az áprilisi törvények még a céhrendszert sem szüntették meg. 1848 tavaszán és nyarán a munkások komoly harcokat vívtak a céhek felszámolásáért, a munkabérek emeléséért, a rendkívül hosszú munkaidő megrövidítéséért, a munkanélküliek foglalkoztatásáért. Ezek a harcok csak kis részben jártak eredménnyel. Legfontosabb eredményük az első magyar kollektív szerződésnek, a nyomdászok kollektív szerződésének megkötése volt. Ez a kollektív szerződés, amelynek megkötéséért Táncsics is kiállt a munkások mellett, napi tíz órában korlátozta a nyomdászok munkaidejét. Ugyancsak a munkások harcai eredményezték Klauzál Gábor június 9-én kiadott céhrendeletét, amely egyéb intézkedései mellett napi 11 órában korlátozta a céhlegények és napi 9 órában a 14 évesnél fiatalabb tanoncok munkaidejét. A munkásság főkövetelését, a céhek feloszlatását azonban ez a rendelet sem teljesítette. De, bár a forradalom mindeddig nem sokat tett értük, a munkások mégis magukénak érezték. Már nyáron tömeggyűlésen ítélték el a kormány megalkuvó politikáját és tiltakoztak az olasz segély

Nyomdászok
(Egykorú hirdetés illusztrációja)

megadása ellen. Szeptember 28-án pedig döntő szerepük volt a forradalom ügyének előbbrevitelében. A Lamberget kivégző »tömegnek legnagyobb része — írta róluk a márciusi ifjak lapja, a Március Tizenötödike — a város legszegényebb osztályához látszott tartozni, azokhoz, akikről azt hiszik, hogy anyagi érdekek reménye nélkül nem mozdulnak. És íme ők ma a szabadságért, mely különben a szegénynek oly kevés kedvezést nyujt, egy rájuk nézve legalább is képzeményi eszményért tették ki magukat veszedelemnek.« A munkásokat valóban csak az a felismerés tette a forradalom áldozatra legkészebb harcosaivá, hogy egyedül a forradalom győzelmének esetében remélhetik helyzetük kedvezőbbre fordulását.

Lamberg halála és az országgyűlés

Lamberg kivégzése mély hatást gyakorolt az országgyűlésre. Ezek után az országgyűlés leginkább tétovázó tagjainak is látniok kellett, hogy az udvarral való további alkudozások céltalanok, hogy vagy meghódolnak az ellenforradalom előtt, vagy harcolniok kell a forradalomért. S az országgyűlés tagjainak többsége, a volt kormánypárt tagjainak többsége is a harcot választotta. Október 3-án a császár újabb rendeletet adott ki. Ebben Jellačičot nevezte ki a magyarországi haderők főparancsnokává és feloszlatta a magyar országgyűlést! Az országgyűlés felelete kimondta, hogy »a nemzet képviselői a nemzet halálát szentségtelen kezekkel alá nem írhatván, a felhívott állítólagos rendeletet ... törvénytelennek és semmit érőnek nyilatkoztatják, törvényhozói kötelességöknek a törvény értelmében folytatását elhatározzák, s ezen határozatuk jogszerűségére ... annál tisztább lélekkel hivatkoznak, mert lehetetlen hinniök: hogy egy derék, békes és hű nemzetnek ily hallatlanul irtózatos módon az élő nemzetek sorából kiirtását s ez által saját lételüknek is erkölcsi bizonytalanságba tételét a világnak bármely mivelt népei hallgatag elnézhetnék«.

»Fut Bécs felé Jellačič, a gyáva ...«

Közben Pest valósággal ostromlott vár képét öltötte fel. A nép tömeggyűléseken tiltakozott az udvar támadása ellen. Sorra alakultak és vonultak a dunántúli táborba az önkéntes csapatok. Külön önkéntes légiókat állítottak fel a Pesten élő lengyelek, olaszok és franciák is. Tömegével érkeztek a vidéki felkelők. A város apraja-nagyja, férfiak és nők erődítési munkákat végeztek.

Szeptember 29-én pedig a nádor által elhagyott magyar ezredek dunántúli felkelő parasztok támogatásával Pákozdnál és Sukorónál döntő győzelmet arattak Jellačič fölött. Jellačič csapatainak egy része megállás nélkül Bécsig futott, más részei pedig megadták magukat. Az udvar megelőzőleg újabb csapatokat akart Bécsből Jellačič támogatására indítani, a bécsi munkások és diákok azonban, fényes példáját adva a forradalmi népek együttérzésének, október 6-án ismét felkeltek és, magukra vonva az ellenforradalom féktelen haragját, megakadályozták a Magyarországra küldendő csapatok elindítását s magát Latour hadügyminisztert is megölték.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány átveszi a kormányt

Az országgyűlés október 8-án a végrehajtóhatalom gyakorlásával a lemondott kormány helyett a Honvédelmi Bizottmányt bízta meg s annak elnökévé a Táncsics felhívására az országgyűlés terme előtt tüntető tömegek követelésének is megfelelően Kossuthot választotta. A Honvédelmi Bizottmány tagjainak számát azonban az országgyűlés tizenkettőre egészítette ki s ennek következtében a Bizottmányon belül a baloldal ismét kisebbségbe került. Tömegbázisának gyengesége miatt a baloldal, mint márciusban, úgy most sem tudta átvenni a forradalom vezetését, most azonban mégis lényegesen nagyobb befolyása maradt a forradalom vezetésére, mint március tizenötödike után. A Honvédelmi Bizottmány, ha tagjainak csak kisebb része tartozott is a baloldalhoz s ha egy többségében ingadozó középbirtokos nemesekből álló országgyűlésre támaszkodott is, mégis eredményesen szervezte a forradalom védelmét, a szabadságharcot.

4. A HONVÉDSEREG DICSŐSÉGES HARCAI

»Nagy idők. Beteljesült az Írás
Jósolatja: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentőn lakol.«

(Petőfi Sándor: 1848)

A Jellačič fölött aratott diadallal kezdetét vette népünk nagyszerű fegyveres harca a forradalomért.

A szabadságharc megszervezése

Jellačič megfutott ugyan, de várható volt, hogy az ellenforradalom újabb s még nagyobb katonai támadást fog indítani hazánk ellen. Ezért Kossuth minden erejét az önvédelmi harc megszervezésére fordította. Nemcsak a honvédség és a nemzetőrség sorait igyekezett toborzással kiszélesíteni, hanem gondoskodott a hadsereg ellátásához szükséges anyagi eszközökről is. Jobb híján papírpénzt bocsátott ki és a fedezetet országos gyűjtéssel próbálta biztosítani. Felhívására a nemzet legszegényebb rétegei is áldozatkészséggel válaszoltak. Az ózdi vasgyár munkásai például ezt írták: »Idecsatolva küldünk édes magyar hazánk segélyezésére mi is egy csekélyke összeget. Nehéz keresményünkből krajcáronkint raktuk össze. Bár adhatnánk többet — de mi csak szegény munkások vagyunk. Ám, ha vagyont nem is áldozhatunk, felajánljuk a hazának erős, edzett karjainkat és a szabadságért lángoló vérünket, elhatározván, hogy valamennyien beállunk honvédnek . . .« S bár így is csak egy része gyűlt össze a kibocsátandó pénzmennyiséghez szükséges fedezetnek, a Kossuth-bankók vásárlóereje alig csökkent a tömegeknek a forradalom ügyébe vetett bizalma következtében.

Kossuth megszervezte a honvédsereg hadianyagellátását is. Diósgyőrött szuronyokat készítettek, Rimabrezón fegyveralkatrészeket, Nagyváradon fegyvereket és puskaport. A hadsereghez csatlakozó mérnökökből műszaki alakulatokat szervezett. De a nép öntevékenyen is gondoskodott a hadsereg ellátásáról. A császári csapatok által körülzárt háromszéki partizánok számára például egy volt tüzéraltiszt, Gábor Áron templomi harangokból és saját költségén vett nyersanyagokból maga öntött ágyúkat. Az újonnan létesített üzemek kevésszámú szakmunkása sietve kiképezte társait fegyverek készítésére. Általános jelenség volt, hogy az átvonuló honvédalakulatokat és a partizáncsapatokat a falvak népe bőségesen ellátta élelmiszerekkel.

A honvédsereg téli visszavonulása. Árulók a katonai vezetők között

Amíg azonban Kossuth nagy lendülettel a szabadságharc szolgálatába állította a hátországot, a táborban nem folyt minden rendjén. Csapataink Jellačičot az osztrák határig kergették, ott azonban megálltak és nem üldözték tovább osztrák terüle-

ten is. Hiába szólították fel őket a bécsi forradalmárok, hogy siessenek segítségükre, a magyar csapatok napokig tétlenül szemlélték a Lajta mellett, hogyan fojtja vérbe a bécsi forradalmat Windischgraetz Alfréd herceg tábornagy. A bécsi forradalom, amely nagy mértékben azért robbant ki, hogy a mi helyzetünkön könnyítsen, így jelentős részben a mi tétlenségünk miatt elbukott, a magyar forradalom pedig elszalasztotta azt a nagyszerű lehetőséget, hogy az ellenforradalommal egycsapásra és saját barlangjában végezzen. Bár a honvédekben és különösen a sereggel tartó nemzetőrökben megvolt a harcikészség, bár Kossuth kifejezetten követelte, hogy csapataink folytassák támadó műveleteiket, a magyar sereg csak október 30-án kelt át a Lajtán, akkor, amikor a végsőkig kitartó bécsi munkások már az utolsó barikádokon áldozták életüket a világszabadság nagy ügyéért. S csapataink a dicstelen huzavonához méltó dicstelen vereséget szenvedtek Schwechatnál.

Mi volt ennek a huzavonának, mi volt a schwechati vereségnek az oka? Az, hogy a honvédseregnek a császári hadseregtől örökölt tisztikara többségében — élén Görgey Artur hadtestparancsnokkal — nem volt igazi híve a forradalomnak. Görgey és társai két érvet hoztak fel halogató magatartásuk mentségére. Az egyik az volt, hogy ha átlépték volna az osztrák határt, akkor letértek volna a törvényesség talajáról. Nem akarták meglátni, hogy az udvar már jóval régebben letért a törvényesség talajáról, hogy amíg ők a törvényesség talaján ácsorogtak, addig Windischgraetz a markába nevetett, mert időt nyert a bécsi forradalom eltiprására és alkalmat arra, hogy azután gátlástalanul letérve a törvényesség talajáról, teljes erejével a magáramaradt magyar forradalom ellen fordulhasson. Görgeyék másik érve az volt, hogy a gyakorlatlan, nagyrészt újoncokból álló honvédsereggel igen kockázatos lett volna megtámadni Windischgraetz csapatait, Európa egyik legjobban kiképzett és fegyelmezett seregét. Nem akarták tudomásul venni, hogy forradalmi körülmények között a cselekvés gyorsasága ki tudja egyenlíteni az ellenség nagyobb »gyakorlat«-át s a forradalmi katonatömegeknek saját ügyük igazába vetett jogos hite felül tudja múlni a reakció zsoldosainak gépies fegyelmét. Amikor végül mégis ütközetbe bocsátkoztak Schwechatnál: mégis csak letértek a törvényesség talajáról és mégis csak gyakorlatlan csapatokkal vállalták a harcot, mindezt azonban későn, a kedvező taktikai lehetőséget elszalasztva tették s ezért szenvedtek vereséget.

Miért féltek Görgeyék letérni a törvényesség talajáról, miért

nem bíztak az odaadó, de gyakorlatlan honvédseregben? Azért, mert bár nem kívánták az ellenforradalom győzelmét, féltek a forradalom győzelmétől is. Görgey és tiszttársai a magyar középnemesség *jobbszárnyá*nak voltak a képviselői, azoknak a jobboldali középbirtokosoknak, akik kívánták ugyan Magyarország bizonyosmértékű függetlenségét, de nem voltak hajlandóak további engedményeket tenni felszabadított, de ki nem elégített jobbágyaiknak s attól tartottak, hogy a forradalom győzelme esetén mégis további engedmények megtételére fognak kényszerülni. Görgey és társai, ha akartak is győzelmeket aratni az ellenforradalmi csapatok fölött, csak azért akartak, hogy e győzelmek talaján magukra nézve kedvező kompromisszumot, alkut köthessenek az ellenforradalommal, hogy a forradalom eltiprását és továbbfejlesztését egyformán elkerülve, *lezárhassák* a forradalmat. Nyilvánvalóan megalkuvó politikájukkal azonban csak azt érték el, hogy fokozták az udvar ellenforradalmi elhatározottságát és így hozzájárultak a forradalom eltiprásához.

Windischgraetz támadása

Windischgraetz novemberben, amint várható volt, megindította támadását Magyarország ellen. Kossuth azt követelte, hogy Görgey portyázó hadműveletekkel és az ellenséget kiéheztetve vonuljon vissza előle. De Görgey, ismét arra hivatkozva, hogy nem akarja kockára tenni csapatait, minden ellenállás nélkül vonult vissza. December végén Windischgraetz már Pest alatt állott, a Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés kénytelen volt Debrecenbe tenni át székhelyét, Görgey azonban a fővárost is kardcsapás nélkül átengedte az ellenségnek. S bár Windischgraetz Pest megszállása után nem nyomult tovább előre, Görgey télvíz idején hónapokig tartó, rendkívül fárasztó meneteléssel hosszú, fölösleges kerülőúton, a Felvidéken át vonult le a Tiszához.

A forradalom becsületét csak azok a honvédcsapatok védték, amelyek Damjanich János tábornok, majd a baloldali politikusból lett hadvezér, Perczel Mór vezetésével a Délvidéken, és az októberben Bécsben küzdött lengyel emigráns, Bem József tábornok vezetésével Erdélyben vívtak véres, de eredményes harcokat a betörő ellenséggel. A legendáshírű »Bem apó« Bethlen, Tihuca, Piski, Szászsebes, Beszterce és Nagyszeben mellett fényes győzelmeket aratott és három hónap alatt teljesen megtisztította Erdélyt a nagy anyagi fölénnyel rendelkező császári csapatoktól. Komoly forradalmi elszántságot tanusítottak azok a parasztok

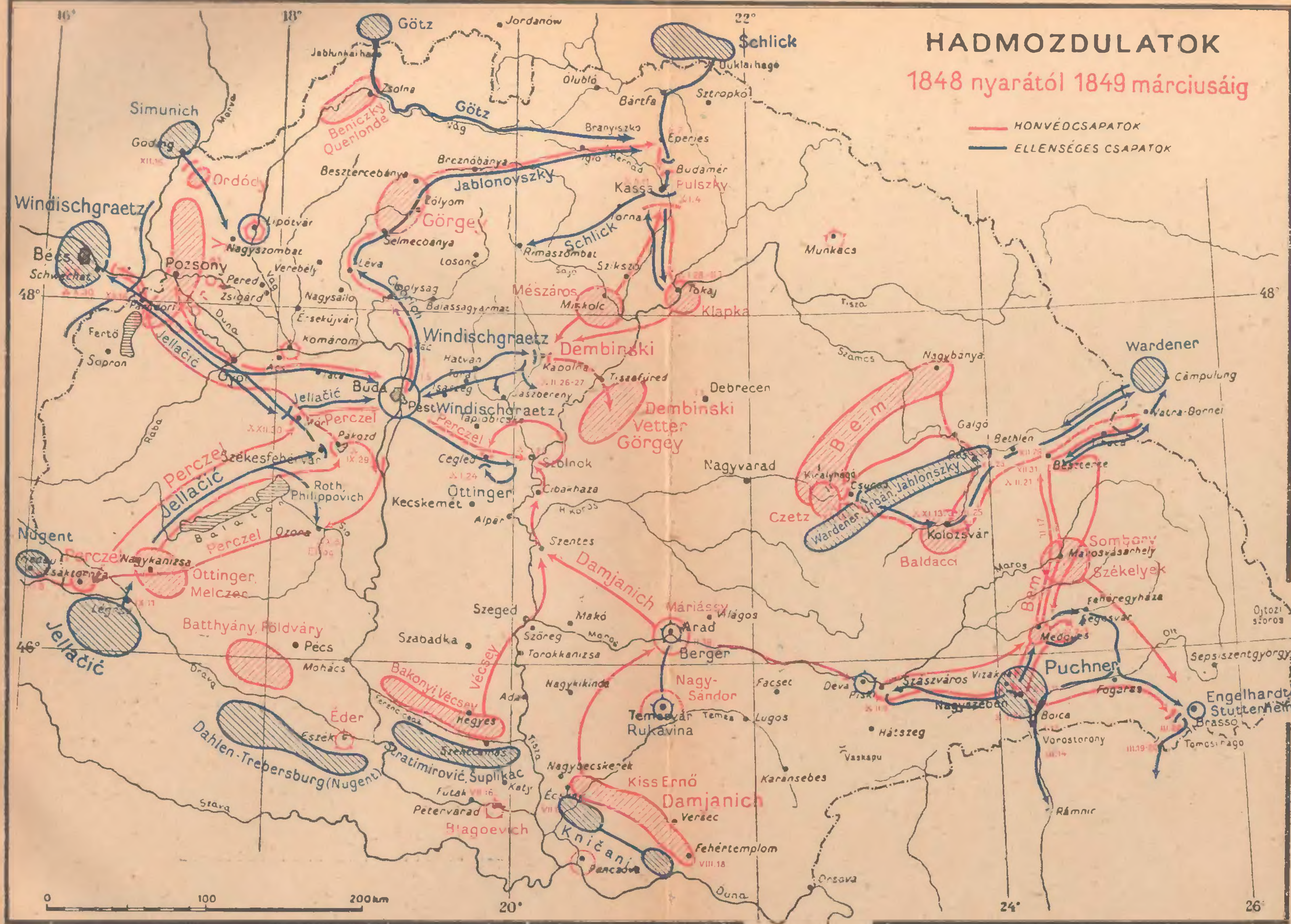
HADMOZDULATOK
1848 nyarától 1849 márciusáig
HONVÉDCSAPATOK
ELLENSÉGES CSAPATOK
Götz
Jordanów
Schlick
Duklai hágó
Jablunkai hágó
Zsolna
Ólubló
Bártfa
Sztropkó
Simunich
Goding
Beniczky
Querlonde
Vág
Branyiszkó
Eperjes
Budamér
Pulszky
Ordódy
Besztercebánya
Breznóbánya
Jablonovszky
Kassa
Windischgraetz
Lipótvár
Zólyom
Görgey
Selmecbánya
Rimaszombat
Munkács
Bécs
Nagyszombat
Pozsony
Léva
Losonc
Szikszó
Tokaj
Schwechat
Pered
Verebély
Mészáros
Miskolc
Klapka
Zsigárd
Nagysalló
Ipolyság
Balassagyarmat
Tisza
Parndorf
É-sekújvár
Fertő
Komárom
Dembinski
Jellačić
Sopron
Hatvan
Kápolna
Tiszafüred
Szamos
Nagybánya
Wardener
Cămpulung
Győr
Buda
Pest
Debrecen
Jászberény
Dembinski
Vetter
Görgey
Perczel
Vatra-Dornei
Pákozd
Galgó
Bethlen
Raba
Székesfehérvár
Cegléd
Szolnok
Nagyvárad
Bem
Király hágó
Csucsa
Urbán
Jablonszky
Beszterce
Roth
Philippovich
Ottinger
Cibakháza
Kecskemét
Balaton
Alpár
Czetz
Kolozsvár
Nugent
Perczel
Szentes
Damjanich
Baldacci
Maros
Nagykanizsa
Csáktornya
Melczer
Sombory
Marosvásárhely
Székelyek
Szeged
Makó
Máriássy
Világos
Arad
Berger
Fehéregyháza
Ojtozi szoros
Légrád
Batthyány
Földváry
Pécs
Szabadka
Szőreg
Törökkanizsa
Mohács
Segesvár
Medgyes
Olt
Sepsiszentgyörgy
Dráva
Vécsey
Bakonyi
Nagykikinda
Nagy-Sándor
Facset
Déva
Szászváros
Puchner
Piski
Fogaras
Engelhardt
Stutterheim
Brassó
Nagyszeben
Ada
Éder
Eszék
Hegyes
Temesvár
Temes
Lugos
Hátszeg
Boica
Vöröstorony
Tömösi hágó
Dahlen-Trebersburg (Nugent)
Szenttamás
Stratimirović
Suplikac
Katy
Vaskapu
Nagybecskerek
Kiss Ernő
Damjanich
Karánsebes
Rukavina
Futak
Pétervárad
Szava
Versec
Rămnic
Blagoevich
Kničanin
Fehértemplom
Pancsova
Orsova
Duna
0
100
200 km
16°
18°
20°
22°
24°
26°
48°
46°

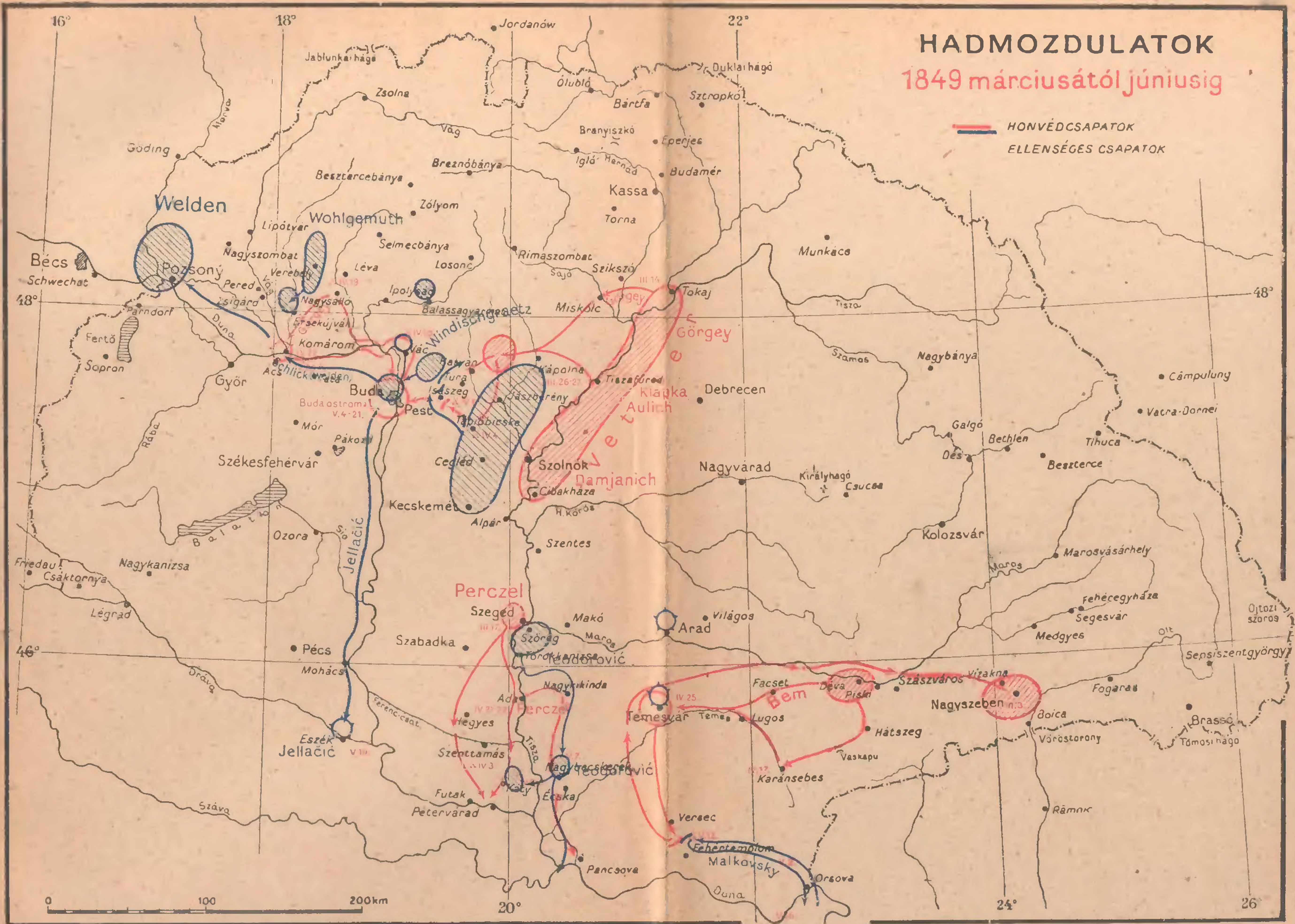
HADMOZDULATOK
1849 márciusától júniusig
HONVÉDCSAPATOK
ELLENSÉGES CSAPATOK
16°
18°
20°
22°
24°
26°
48°
46°
Jordanów
Jablunkai hágó
Duklai hágó
Zsolna
Ólubló
Bártfa
Sztropkó
Vág
Branyiszkó
Eperjes
Göding
Breznóbánya
Igló
Hernád
Budamér
Besztercebánya
Kassa
Zólyom
Torna
Welden
Wohlgemuth
Lipótvár
Selmecbánya
Munkács
Bécs
Nagyszombat
Léva
Losonc
Rimaszombat
Schwechat
Pozsony
Verebély
Sajó
Szikszó
Pered
Ipolyság
Tokaj
Sigárd
Nagysalló
Balassagyarmat
Miskolc
Görgey
Tisza
Parndorf
Érsekújvár
Windischgraetz
Fertő
Komárom
Vác
Duna
Szamos
Nagybánya
Sopron
Hatvan
Kápolna
Győr
Schlick
Tiszafüred
Câmpulung
Buda
Tura
Isaszeg
Jászberény
Klapka
Debrecen
Buda ostroma
V. 4-21.
Pest
Aulich
Vatra-Dornei
Mór
Tápióbicske
Galgó
Rába
Pákozd
Bethlen
Tihuca
Dés
Székesfehérvár
Cegléd
Szolnok
Nagyvárad
Beszterce
Damjanich
Királyhágó
Csucsa
Cibakháza
Kecskemét
H. Körös
Alpár
Balaton
Ozora
Sió
Szentes
Kolozsvár
Jellačić
Marosvásárhely
Friedau
Csáktornya
Nagykanizsa
Maros
Perczel
Fehéregyháza
Szeged
Makó
Világos
Ojtozi szoros
Légrád
Arad
Segesvár
Szőreg
Medgyes
Olt
Szabadka
Pécs
Törökkanizsa
Teodorović
Sepsiszentgyörgy
Mohács
Facset
Déva
Szászváros
Vizakna
Dráva
Piski
Nagyszeben
Fogaras
Nagykikinda
Bem
Ada
Temesvár
Temes
Lugos
Boica
Brassó
Ferenc-csat.
Hegyes
Hátszeg
Vöröstorony
Tömösi hágó
Eszék
Jellačić
Szenttamás
Tisza
Vaskapu
Nagybecskerek
Karánsebes
Kács
Futak
Écska
Száva
Pétervárad
Versec
Rámnic
Fehértemplom
Malkovsky
Pancsova
Orsova
Duna
0
100
200km

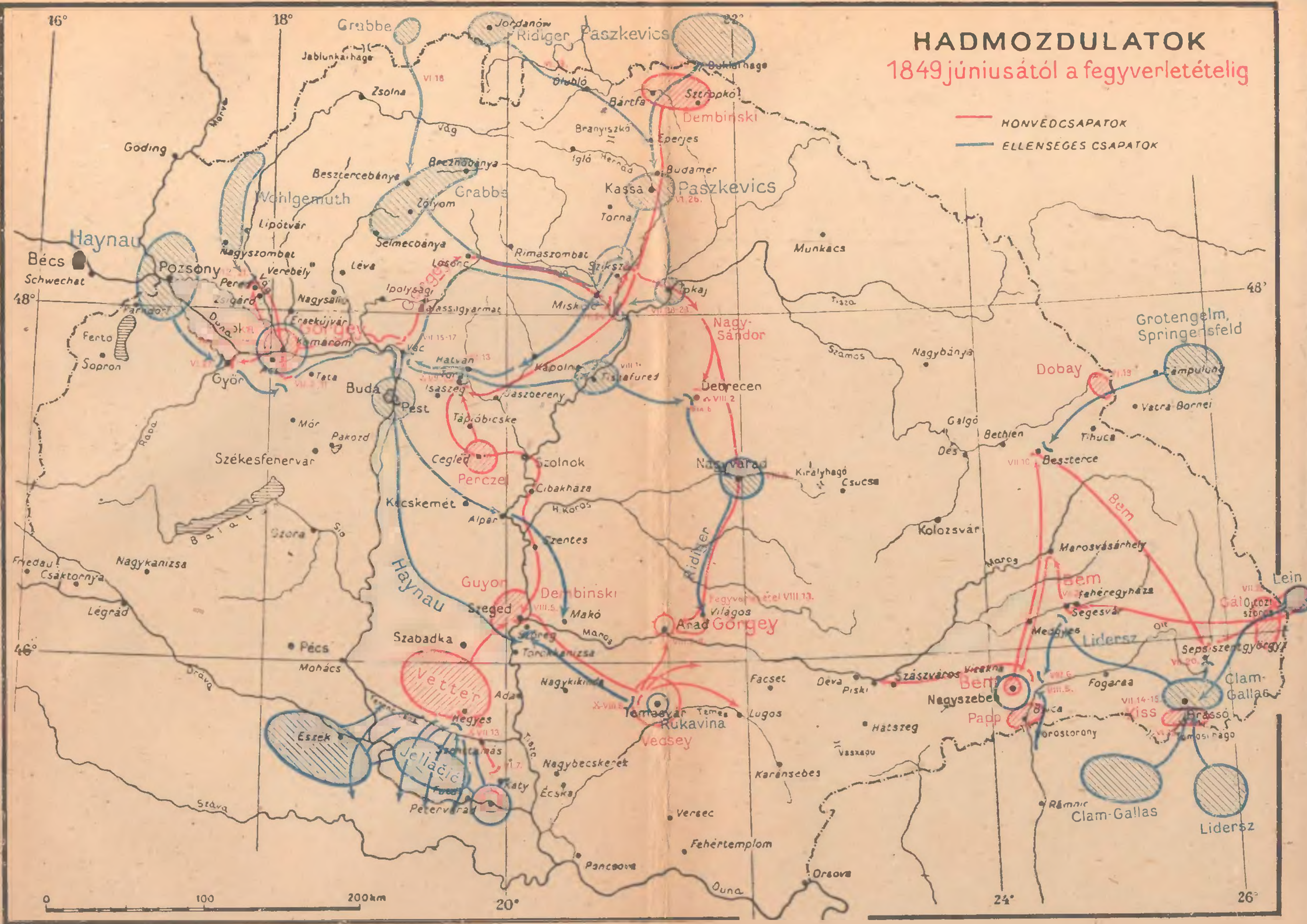
HADMOZDULATOK
1849 júniusától a fegyverletételig
HONVÉDCSAPATOK
ELLENSÉGES CSAPATOK
Grabbe
Jordanów
Ridiger
Paszkevics
Jablunka-hágó
Zsolna
Vág
Duklai hágó
Dembinski
Bártfa
Szoropkó
Branyiszkó
Eperjes
Iglóó
Hernád
Budamer
Kassa
Paszkevics
Torna
Goding
Morva
Besztercebánya
Breznóbánya
Grabbe
Zólyom
Wohlgemuth
Lipótvár
Selmecbánya
Haynau
Bécs
Schwechat
Pozsony
Nagyszombat
Verebély
Léva
Losonc
Rimaszombat
Szikszó
Tokaj
Munkács
Miskolc
Ipolyság
Balassagyarmat
Érsekújvár
Nagysalló
Zsigárd
Duna
Görgey
Komárom
Fertő
Sopron
Győr
Tata
Vác
Hatvan
Kápolna
Tiszafüred
Nagy-Sándor
Debrecen
Tisza
Szamos
Nagybánya
Dobay
Grotengelm, Springensfeld
Kimpulung
Vatra-Dornei
Buda
Pest
Isaszeg
Jászberény
Tápióbicske
Mór
Pákozd
Rába
Székesfehérvár
Cegléd
Perczel
Szolnok
Cibakháza
H. Körös
Nagyvárad
Királyhágó
Csucsa
Galgó
Bethlen
Dés
Tihuca
Beszterce
Bem
Kolozsvár
Kecskemét
Alpár
Csongrád
Szentes
Balaton
Sió
Pettau
Csáktornya
Nagykanizsa
Légrád
Haynau
Guyon
Dembinski
Szeged
Makó
Maros
Ridiger
Fegyverletétel VIII. 13.
Világos
Arad
Görgey
Marosvásárhely
Bem
Fehéregyháza
Segesvár
Medgyes
Olt
Lidersz
Lein
Gál
Oitozi szoros
Sepsiszentgyörgy
Clam-Gallas
Szabadka
Pécs
Mohács
Dráva
Vetter
Ada
Törökkanizsa
Nagykikinda
Facset
Déva
Piski
Szászváros
Vizakna
Bem
Nagyszeben
Fogaras
Brassó
Papp
Kiss
Temesvár
Temes
Rukavina
Vécsey
Lugos
Hátszeg
Vaskapu
Eszék
Hegyes
Szenttamás
Jellačić
Titel
Tisza
Nagybecskerek
Káty
Ecska
Karánsebes
Vöröstorony
Tömösi hágó
Pétervárad
Száva
Versec
Rîmnic
Clam-Gallas
Lidersz
Fehértemplom
Pancsova
Orsova
Duna
0
100
200 km
16°
18°
20°
22°
24°
26°
48°
46°

is, akik Windischgraetz hátában a dunántúli hegyvidéken, a Duna mocsaras mellékén és még számos más helyen guerillaharcokat folytattak.

Az olmützi »alkotmány«

Ennek ellenére is azonban a forradalom ügye már sokak szemében elveszettnek tűnt. Ezt látszott igazolni az a körülmény is, hogy a Tiszánál összpontosult magyar főerők a tisztikar fegyelmezetlensége miatt február 27-én Kápolnánál vereséget szenvedtek. »A lázadó csordákat ... szétszórtam és legnagyobb részüket megsemmisítettem ... Remélem, hogy néhány nap alatt Debrecenben leszek s hatalmamba kerítem a pártütés fészkét,« jelentette ekkor Windischgraetz Ferenc József császárnak (1848—1916) (aki az udvar által tehetetlensége miatt lemondatott nagybátyja, V. Ferdinánd helyett még decemberben lépett törvénytelenül a trónra). E hír hatására Ferenc József régi tervének megfelelően március 4-én Olmützben »alkotmány«-iratot adott ki »az egy oszthatatlan ausztriai császárság számára«, amely szerint »Magyarország alkotmánya olyképpen tartatik fenn, hogy mind azon szabályai, melyek a birodalmi alkotmánnyal összhangban nincsenek, érvényöket elvesztik ...« »Az alkotmányirat által e szerint, mely Magyarországnak is alaptörvényévé tétetett, — állapítja meg klasszikus történetírónk, Horváth Mihály — annak nyolc százados alkotmánya s ezzel együtt nemzeti államélete és mind azon viszonylagos szerződések, melyeket a nemzet háromszáz év óta a Habsburg-Lothringen dinasztiával kötött, s melyeket ez, nemcsak mint a nemzet ősi jogainak biztosítékait, de saját birtoklási jogának is alapját, számtalanszor ünnepélyes esküvel pecsételt s megújított, a nemzet meghallgatása s hozzájárulta nélkül egyszerűen eltörültettek s megsemmisíttettek ; ... és a minden ősi jogaitól, önállásától és a századok folytában történelmileg kifejlett alkotmányától megfosztott Magyarország egyszerűen az ausztriai császárság koronatartományává tétetett.« Vagyis az udvar nyíltan kifejezésre juttatta, hogy győzelme esetén nem a forradalom előtti állapotokat akarja visszaállítani Magyarországon, hanem hazánkat függetlenségének még azoktól a töredékeitől is meg akarja fosztani, amelyekkel a forradalom előtt rendelkezett.

A dicsőséges tavaszi hadjárat

Az ifjú trónbitorló azonban túlságosan korán ivott a medve bőrére. A kápolnai vereséget a honvédsereg sorozatos győzelmei követték. Csapataink április folyamán Hatvannál, Tápióbicskénél, Isaszegnél, Vácnál, Nagysarlónál és Komáromnál súlyos vereséget mértek az ellenségre, úgy, hogy az kénytelen volt április 23-án Pestet is kiüríteni s Pozsony és Magyaróvár környékére visszavonulni. A császár jónak látta Windischgraetzet is leváltani főparancsnoki tisztéből. A magyar csapatok előtt ismét nyitva állott a Bécsbe vezető út.

A győzelmi sorozat annak a forradalmi lelkesedésnek volt köszönhető, amellyel a fiatal honvédsereg végrehajtotta a végső fokon Kossuth által megszabott hadműveleti tervet. A sereg egyes alakulatai (például a kassai »vörössipkások«) halált megvető bátorságukkal legendás hírre tettek szert. Férfiruhában még nők is részt vettek a harcokban (mint például Lebstück Mária, aki huszárhadnagyságig vitte fel, vagy Bányai Júlia, aki zászlósi rangot vívott ki). A hadsereg parancsnokának, Görgeynek azonban nem sok része volt a sikerben. Görgey csapatainak mindig csak egy részét volt hajlandó harcbavetni, s így visszavonulásra tudta ugyan kényszeríteni az ellenséget, megsemmisíteni azonban nem. Tehetséges alvezéreit igyekezett félreállítani és, amennyire lehetséges volt, kivonta magát a politikai vezetés, Kossuth irányítása alól. Katonáit a császári hadseregben tanult módszerekkel, botozással fegyelmezte. Mélyen megvetette, tehertételnek látta a nemzetőröket, akik leginkább lettek volna alkalmasak arra, hogy a csapatok között ébrentartsák a forradalmi szellemet.

A függetlenségi nyilatkozat

A dicsőséges tavaszi hadjárat megindulása után Kossuth elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a nemzet méltó választ adjon az olmützi »alkotmány«-t kibocsátó udvarnak. Ezért április 14-én határozati javaslatot terjesztett az országgyűlés elé a Habsburg-ház trónfosztásáról. A javaslatot az országgyűlés egyhangúlag elfogadta és ennek alapján közzétette »a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatá«-t. A nyilatkozat többek között a következőket állapítja meg :

»... Ezen dinasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét, a magyar nemzet irá-

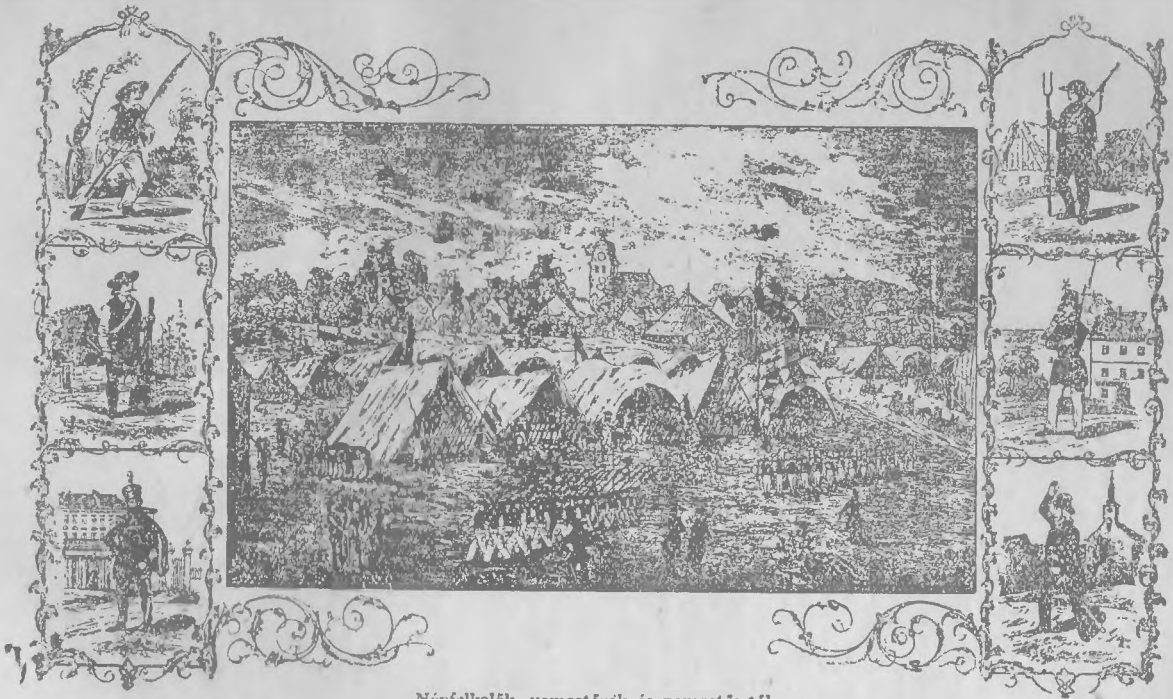

Népfelkelők, nemzetőrök és nemzetőr-tábor.

nyában firól fira a hitszegés politikáját követé s vagy nyílt erőszakkal azon dolgozott, hogy ez országot törvényes önállásától s alkotmányos szabadságától megfosztva, a már előbb minden szabadságából kivetkőztetett császári tartományaival egy közös szolgaságba összeolvassza, vagy ha e részben a nemzet törhetlen vigyázata által magát gátolva érezte, minden igyekezetét oda fordítá, hogy Magyarország erejében elzsibbasztva, kifejlődésében feltartóztatva, a császári tartományoknak gyarmatul szolgáljon, miszerint azok Magyarországból s annak rovására minél több hasznot húzhassanak s e haszon által képessé tétessenek azon terhek elviselésére, melyekkel rájok, az alkotmányaiktól megfosztottakra a pazar gazdálkodású császári uralkodás akadály nélkül nehezedett ; s nehezedett nem alattvalóinak érdekében, hanem a korlátlan uralkodás Európa szerte terjesztésének s a népek szabadsága elnyomásának érdekében.«

»Több oka van, mely Isten és világ előtt minden nemzetet feljogosít hogy a felette uralkodott dinasztiát trónjáról száműzze. Ilyenek :

ha az ország ellenségeivel, rablókkal, pártütőkkel a nemzet elnyomására szövetkezik ;

ha az esküvel szentesített alkotmány s országos státusélet (államélet) eltörlésére fegyveres erőszakkal támadja meg alattvalóit, kik ellene fel nem lázadtanak ;

ha erőszakkal eldarabolja s megcsonkítja az ország területi épségét, melyet fenntartani megesküdött ;

ha idegen fegyveres erőt használ saját alattvalóinak legyilkolására s törvényes szabadságuk elnyomására.

Minden egyes ok elég bűn arra, hogy a dinasztia a trónt elveszítse.

A Habsburg-Lothringeni ház példátlan hitszegéssel mind ezen bűnt együtt és egyszerre követte el s elkövette a magyar nemzet státusélete eltörlésének határozott szándokából, elkövette annyi árulás, annyi rablás, gyujtogatás, öldöklés, kegyetlenség, a népjognak oly lábbaltapodása kíséretében, hogy e bűneinek históriája felett elborzad az emberiség.«

Az 1849-i magyar köztársaság pecsétje

»... Mindezeknek alapján ... Magyarország ... szabad, önálló és független európai státusnak (államnak) nyilváníttatik ...

A Habsburg-Lothringeni ház ... Magyarország, a vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, a magyar koronához tartozó minden címek használatától megfosztatik s az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből szám kivettetik.«

5. A SZABADSÁGHARC BUKÁSA

»Szörnyű idő. szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő . . .
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is ne? villog ellenünk
A fél világnak kardja.«
(Petőfi Sándor: Szörnyű idő...)

A trónfosztás, a független magyar köztársaság kikiáltása önmagában bátor és helyes tett volt, népi köztársaságunk legszebb történelmi hagyományainak egyike. Következménye azonban mégsem a forradalom erőinek növekedése, hanem gyengülése lett.

A békepárt kísérlete az ellenforradalommal való megalkuvásra

Az országgyűlés soraiban ugyanis ekkor már ismét többségben voltak azok az elemek, akik a forradalom következetes végigharcolása helyett, mint a hadseregben Görgey, csak addig akarták vinni a forradalmat, amíg az udvarral magukra nézve kedvező alkut nem köthetnek. Ezek az elemek szeptemberben kénytelenek voltak visszavonulni, amint azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a baloldal nem képes szilárdan saját kezébe venni a forradalom irányítását, ismét felütötték fejüket és szervezkedni kezdtek. Debrecenben már formálisan is megalakították pártjukat, a »békepárt«-ot: a megalkuvás pártját s minden erejükkel harcbaszálltak nem az ellenforradalom, hanem a forradalmi baloldal felszámolásáért. Csakhamar Görgeyvel is akcióegységre léptek, tisztázva politikájuk közösségét.

A baloldal terve forradalmi diktatúra megteremtésére

A radikális baloldal képviselői hamar felismerték azt a veszélyt, amelyet a megalkuvás erőinek egyre nyíltabb szervezkedése jelentett. Ezért Madarász és társai már 1849 márciusában azt követelték Kossuthtól, hogy oszlassa fel a megalkuvókat tömörítő országgyűlést, állíttassa haditörvényszék elé az áruló Görgeyt és hozzon létre saját vezetése alatt álló diktatórikus kormányzatot a forradalom megmentésére. Kossuth azonban elutasította a baloldal javaslatait, mert nem bízott abban, hogy a baloldal elég erős lesz

a forradalmi diktatúra fenntartására. S Kossuth bizalmatlansága indokolt volt. A baloldal Debrecenben, ebben a nagy parasztvárosban még olyan vékony plebejus tömegbázissal sem rendelkezett, mint Pesten. De Madarászék a parasztttömegek aktív támogatását sem tudták megszerezni maguknak, mert még ekkor sem ismerték fel annak szükségességét, hogy a parasztság kielégítése érdekében tovább kell menni a feudális viszonyok felszámolásának terén s így nem is állottak ki a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése mellett. És maga a baloldali politikusok kis csoportja is meggyengült a szabadságharc megindulása óta, amennyiben sokan közülük, elsősorban a márciusi ifjak táborából a frontra mentek, hogy fegyverrel a kezükben védjék a forradalmat. Petőfi, Vasvári és még számosan mások életüket is feláldozták a forradalom életéért.

Táncsics a forradalmi diktatúráért és az agrárdemokráciáért

Táncsics Mihály volt az egyetlen baloldali politikus, aki helyesen értékelve a forradalom megmentésének feltételeit, összekapcsolta a forradalmi diktatúra és az agrárdemokrácia megvalósításának követelését. Táncsics nemcsak a forradalmi diktatúra bevezetését követelte, hanem azt is, hogy az állam sajátítsa ki a 2000 holdnál nagyobb birtoktesteket, a hazaárulók és a főpapok birtokait s ezeket a kincstári birtokokkal együtt osszák szét a zsellérek között úgy, hogy minden zsellér kapjon 6—15 holdnyi földet. Táncsics felismerte, hogy csak a parasztság kielégítése teremtheti meg az áldozatrakész harcosoknak azt a széles táborát, amely szükséges a forradalom végső győzelmének eléréséhez. Követeléseit azonban ő sem valósíthatta meg, mert mögötte épúgy, mint a nemesi radikálisok mögött, nem állott olyan városi plebejus tömeg, amely képes lett volna megszervezni és harcba vinni a parasztságot a forradalmi diktatúráért és a földosztásért. A feudális maradványok teljes felszámolásának elmaradása miatt pedig parasztttömegeink lassan kezdtek kiábrándulni a forradalomból, amelynek győzelméért a szeptemberi napokban még oly lelkesedéssel szálltak síkra.

A békepárt felülkerekedése

Kossuth, nem bízván abban, hogy a forradalmi diktatúra megvalósítható lesz s hogy a forradalom osztálybázisa balfelé, a nép felé kiszélesíthető, a forradalom osztálybázisát jobbfelé,

a békepárt felé igyekezett kiszélesíteni. A függetlenségi nyilatkozat elfogadtatásával többek között az is volt a célja, hogy a békepárt előtt elzárja az udvarral való alkudozások útját s a békepártot a forradalom oldalán való kitartásra kényszerítse. A békepárti képviselők valóban csak fogcsikorgatva, megtorlástól való félelmükben szavazták meg a függetlenségi nyilatkozatot s ezáltal valóban elvesztettek minden reményt azirányban, hogy az udvar hajlandó lesz tárgyalni velük, akik maguk is a trónfosztásra szavaztak. Ettől azonban semmivel sem lettek jobb forradalmárok! Sőt csak az tudatosult bennük, hogy Kossuth gyengének érzi magát és a baloldalt a velük való szakításra. Ezért azután még fokozták a baloldal ellen intézett támadásaik hevességét. Sikerült is eltávolítaniok a politikai élet porondjáról legveszedelmesebbnek tartott ellenfelüket, a baloldal vezetőjét, Madarász Lászlót, a rendőrség erőskezű főnökét. Madarászt lopással vádolták meg, s mivel ő Pesten maradt iratok hiányában nem tudta tisztázni magát, erkölcsileg lehetetlenné vált.

A Szemere-kormány megalakulása

A függetlenségi nyilatkozat elfogadása és Kossuthnak kormányzó-elnökké választása után a Honvédelmi Bizottmány átadta helyét a Szemere Bertalan elnökletével megalakult kormánynak. Az új kormányból kimaradt Madarász s nem volt egyetlen más következetesen baloldali tagja sem. A baloldal elkeseredetten, a békepárt örömmel fogadta a kormány megalakulását, s az valóban egyre inkább a békepártban kereste politikájának támaszát. A békepárt pedig, hogy az udvar szemében jóvátegye a függetlenségi nyilatkozat megszavazásával elkövetett »bűn«-ét, mindent elkövetett a forradalom megbuktatásának érdekében.

Buda ostroma

Különösen kártékonyan érvényesült a békepárt politikája a további hadműveletekben. Görgey a komáromi győzelem után megint csak nem üldözte a megvert, de meg nem semmisített ellenséget Ausztria területén is, hanem csapataival visszafordult és a még osztrák megszállás alatt álló Buda várát kezdte ostromolni. Buda ostromával a honvédsereg három értékes hetet töltött el, s ezalatt az ellenforradalom ismét rendezni tudta sorait, hogy azután minden addiginál nagyobb erővel rohanjon rá hazánkra.

A reakciós nagyhatalmak összefogása és intervenciója

Júniusban 165 ezer főnyi osztrák sereg támadta meg Julius Haynau tábornagy vezetésével Magyarországot. A bevonuló osztrákok azonban nem jöttek egyedül. Észak és kelet felől 193 ezer főnyi orosz hadsereg sietett segítségükre Iván Paszkevics herceg parancsnoksága alatt. A magyar kormány mindössze 172 ezer főnyi sereget tudott szembeállítani a hatalmas túlerővel.

A cári csapatok intervencióját az a katonai egyezmény előzte meg, amelyet Ferenc József június elején kötött Varsóban I. Miklós cárral, Európa zsandárjával. Ebben az egyezményben a két reakciós uralkodó a magyar forradalom vérbefojtására szövetkezett. Az egyezmény megkötését helyeselte az angol kormány is. Palmerston angol külügyminiszter a parlamentben kijelentette: »Mivel az európai szabadság érdekében áll, hogy Ausztria fennmaradjon, minden, ami oda irányulna, hogy Ausztria nagyhatalmi állásából másodrangú hatalommá süllyedjen, ártalmas volna Európára nézve . . . *Magyarország függetlensége közszerencsétlenség* . . .« Mikor pedig Palmerston értesült a cári intervenció megindulásáról, röviden csak ennyit mondott a londoni orosz követnek: »Végezzenek minél előbb.«

A magyar kormány helytelen külpolitikája

Anglia állásfoglalása a cári intervenció kérdésében megmutatta a magyar kormány külpolitikájának elhibázott voltát. Kossuth már 1848-ban számos követet küldött a nyugateurópai nagyhatalmak kormányaihoz, hogy azokat a magyar forradalom támogatására bírja. Kossuth azt remélte, hogy a nagyhatalmak közötti ellentétek hatására azok egyike vagy másika a magyar forradalom mellett s Ausztriával szemben fog állást foglalni. Kossuth azonban tévedett, követei nem értek el eredményt. A magyar kormány külpolitikája éppen azért volt helytelen, mert elsősorban az európai nagyhatalmak egymásközti ellentéteire épített. Igaz ugyan, hogy például Angliának nem állott érdekében a cári Oroszország erősödése, hiszen az vetélytársa volt a Balkánon és a Közel-Keleten, ahol mindketten terjeszkedni igyekeztek, s igaz ugyan, hogy például a cári Oroszországnak nem állott érdekében Ausztria erősödése, hiszen Ausztria akadályt jelentett számára balkáni terjeszkedésének útjában, de a nagyhatalmak sietve elfeledték egymásközti ellentéteiket akkor, amikor a magyar forradalom ellen kellett összefogniok. Valamennyien

Windischgraetz hazatérése
(Egykorú karikatúra)

A cár új fogsort ad a császárnak
(Egykorú karikatúra)

Bălcescu arcképe és aláírása

A tizenhárom aradi vértanú

Kossuth, Petőfi és Táncsics arcképe alatt felvonuló munkások
(Jelenet az 1942 március 15-i budapesti antifasiszta tüntetésből)

Külföldi légionáriusok

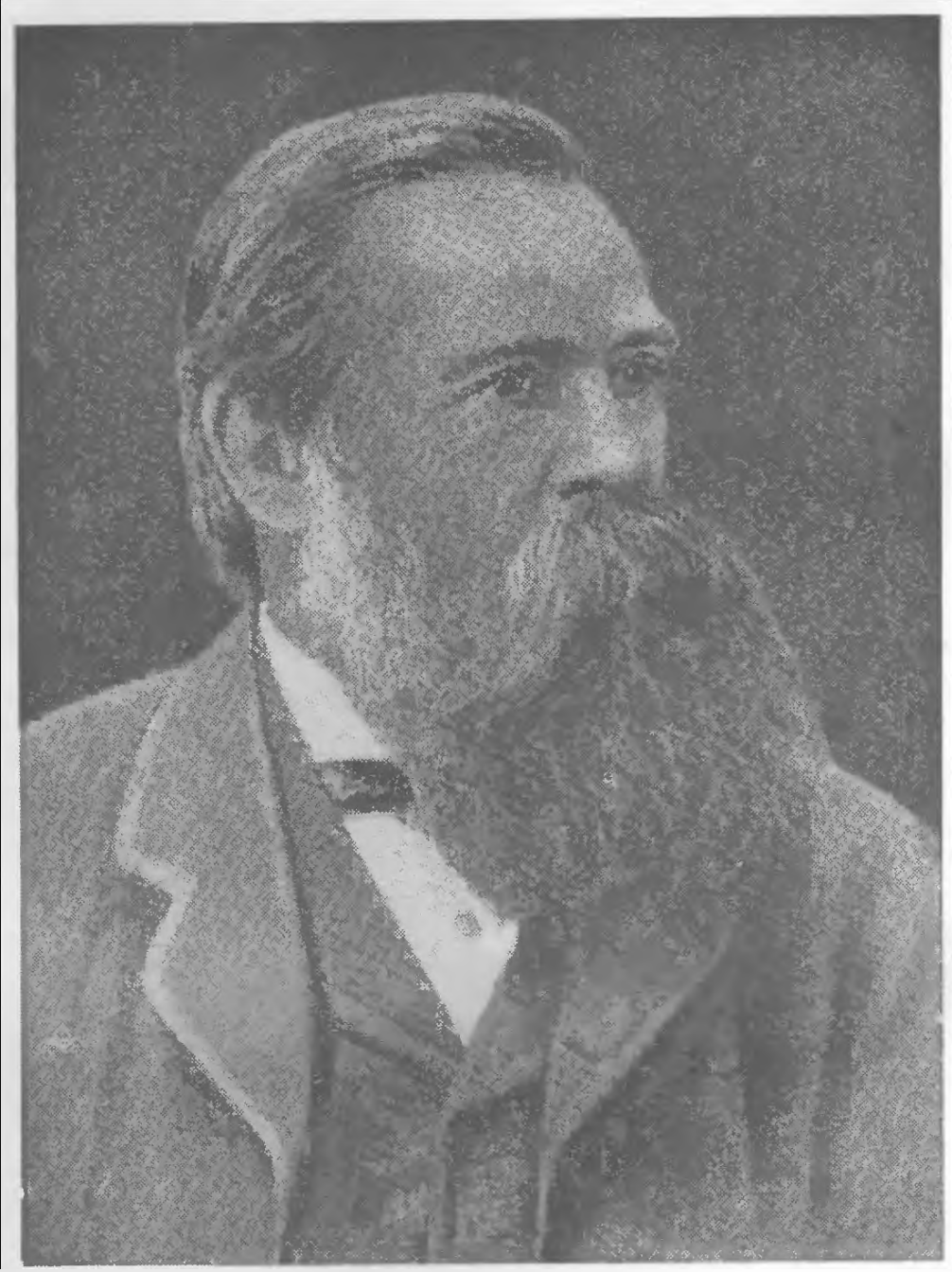

Engels Frigyes arcképe és aláírása

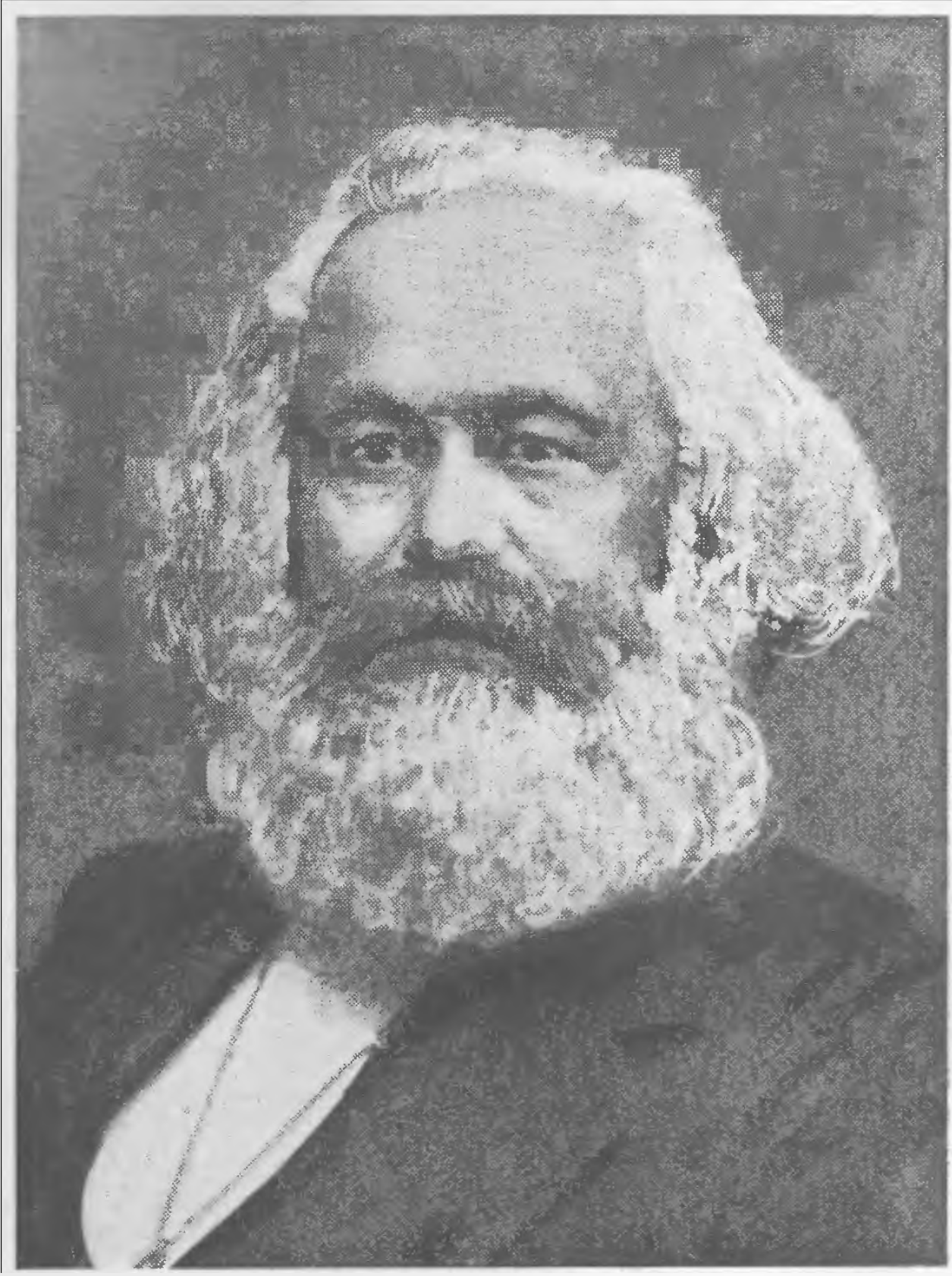

Karl Marx

Marx Károly arcképe és aláírása

Neue

Rheinische Zeitung

Organ der Demokratie.

№ 301. Köln, Samstag, den 19. Mai 1849.

Abschiedsworte der Neuen Rheinischen Zeitung.

Nun Ade, nun Ade, du kämpfende Welt,
Nun Ade, ihr ringenden Heere!
Nun Ade, du pulvergeschwärztes Feld,
Nun Ade, ihr Schwerter und Speere!
Nun Ade — doch nicht für immer Ade!
Denn sie töten den Geist nicht, ihr Brüder!
Bald richt' ich mich rasselnd in die Höh',
Bald kehr' ich reisiger wieder!

Wenn die letzte Krone wie Glas zerbricht,
In des Kampfes Wettern und Flammen,
Wenn das Volk sein letztes „Schuldig!" spricht,
Dann stehn wir wieder zusammen!
Mit dem Wort, mit dem Schwert, an der Donau, am Rhein, —
Eine allzeit treue Gesellin
Wird dem Throne zerschmetternden Volke sein
Die Geächtete, die Rebellin!

F. FREILIGRATH.

An die Arbeiter Kölns.

Die Redakteure der Neuen Rheinischen Zeitung.

Deutschland.

A Neue Rheinische Zeitung utolsó száma

tartottak ugyanis attól, hogy a magyar forradalom győzelme Európaszerte mindenütt, saját birodalmaikban is új lendületet fog adni az elnyomott tömegek forradalmi mozgalmainak. S ettől sokkal inkább féltek, mint egymás megerősödésétől. A cár például így fogalmazta meg ezzel kapcsolatos nézeteit: »Nem avatkoztam volna be, ha nem a *mi* bőrünkről volna szó, vagyis, ha nem látnám, hogy a bécsi és a magyar gazemberek nemcsak Ausztria ellenségei, hanem *az egész világ* rendjének és nyugalmának ellenségei is, ... gonosztevők, világpusztítók, akiket *saját* nyugalmunk érdekében ki kell irtani.«

A magyar kormánynak tehát nem arra kellett volna törekednie, hogy megszerezze magának az angol vagy a francia kormány bizalmát és támogatását, hanem arra, hogy szövetségre lépjen minden európai forradalmi néppel, elsősorban a románokkal és a szerbekkel. Ennek feltétele azonban az volt, hogy a magyar kormány teljesítse a magyarországi nemzetiségek jogos követeléseit. A magyar kormány 1849 nyarán folytatott is ennek érdekében tárgyalásokat román és szerb politikusokkal. Júliusban Kossuth megállapodott Nicolae Bălcescuval, a nagy román forradalmárral, hogy a kormány bizonyos autonómiát biztosít a magyarországi románoknak s hogy a magyar és a román forradalmárok egymással szövetségben fognak harcolni Magyarország és a román fejedelemségek felszabadításáért. Sőt az országgyűlés július 28-án elfogadta Európa első demokratikus *nemzetiségi törvényét* is, amely bizonyos korlátozott autonómiában részesítette a magyarországi nemzetiségeket. Mindezek az intézkedések azonban már elkéstek. A magyar szabadságharc közvetlenül bukása előtt állott.

A szabadságharc bukása

A honvédsereg ugyanis nem tudott megbirkózni az ellenség erőfölényével. Görgey számára egyetlen lehetőség volt adva ahhoz, hogy ebben a válságos helyzetben a siker reményével vegye fel a harcot az ellenséggel: a nyugati határszélen felvonult magyar főerőkkel döntő ütközetre kellett volna kényszerítenie és így megsemmisítenie Haynau csapatait, hogy azután teljes erejével Paszkevics ellen fordulhasson. Ez a megoldás annál is inkább kecsegtetett reménnyel, mert Paszkevics csapatainak harci szellemét nagyon lerontotta az a körülmény, hogy az orosz katonák jelentős része komolyan rokonszenvezett a magyar forradalommal. Ha pedig az ellenséges erők ilyen megosztása

nem sikerült volna, akkor Görgeynek sürgősen egyesülnie kellett volna a kormány által erre megjelölt helyen, a Temesközben az erdélyi és délvidéki csapatokkal.

A fegyverletétel

Görgey azonban sem döntő ütközetre nem tudta rábírni Haynaut, sem a visszavonulással nem sietett. A többi, egymástól elszigetelt magyar hadtesteket végzetes vereségek érték, amíg Görgey Aradra érkezett. A fegyelem addigra teljesen felbomlott a csapatokban, a készletek kimerültek, a pénz értéke hirtelen felére csökkent. Kossuth és a kormány augusztus 11-én lemondott és a hatalmat Görgeyre ruházták. Görgey pedig két nappal később letette a fegyvert a cári csapatok előtt. Ez a dicstelen ceremónia tett pontot a szabadságharc végére. »A forradalom elbukásához nemcsak a cár és az osztrák császár együttes erőfölénye, de az akkori nemzeti összefogás belső gyengesége is hozzájárult,« állapítja meg Rákosi elvtárs. A vereséget azonban — folytatja — »*főleg* idegen, reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére,« — s így »nem elsősorban a saját belső gyengéi, hanem a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le« a magyar forradalmat. (Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát, Bp, 1949, 107., 474—475. l.)

Az ellenforradalom megtorlása

Haynau véres megtorlással akarta elvenni népünk kedvét egyszersmindenkorra minden forradalmi megmozdulástól. Ezért október 6-án, Latour halálának évfordulóján tizenhárom forradalmi tábornokot kivégeztetett Aradon s ugyanaznap még a megalkuvó volt miniszterelnököt, Batthyány Lajost is főbelövette Pesten. Ezeket a gyilkosságokat számos más kivégzés követte. Többezer forradalmárt ítéltek súlyos fegyházbüntetésre, a honvédsereg volt tagjait pedig besorozták a császári hadseregbe. A forradalom számos vezetője csak úgy menthette meg életét, hogy elmenekült az ország határain túl. Az udvar egyedül Görgeynek kegyelmezett meg.

Népünk emlékezetéből azonban a reakció mégsem tudta kitörölni a forradalom emlékét. A forradalom — bukása ellenére is — rávezette Magyarországot a kapitalista fejlődés útjára. A következő évtizedekben osztállyá szerveződött a magyar munkásság s magasra emelte Kossuth, Petőfi és Táncsics sok vihart látott, de végül mégis diadalmaskodó zászlaját.

6. A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAI A MAGYAR FORRADALOMRÓL

»Oh népem, eddig önmagad se tudtad,
Hogy létezel, s most tudja a világ;
Utósó voltál, s íme a legelsők,
Most még ők is bámulva néznek rád.«
(Petőfi Sándor: Jött a halál)

»A magyar szabadságharc az első perctől... hazánk határain messze túl kiható európai érdekű volt,... a mi harcunkban Európa szabadságának harca vívatott,« állapította meg Kossuth Lajos. De nemcsak Kossuth vagy Petőfi tudta, nemcsak a magyar forradalmárok tudták, hogy a magyar szabadság ügye elválaszthatatlan a világszabadság nagy ügyétől. Tudták ezt a bécsi munkások, akik 1848 októberében vérüket ontották a magyar szabadságért is. Tudta ezt Bălcescu, aki össze akarta kapcsolni a román és a magyar nép függetlenségi harcát. Tudták ezt azok a lengyel, olasz, francia, német és török forradalmárok, akik a honvédsereg soraiban küzdöttek az európai reakció ellen. Tudták ezt azok az orosz katonák, akik megtagadták az engedelmességet a cárnak, amikor a magyar forradalom ellen vezényelte őket.

Az akkori Európa haladó politikusainak és íróinak legjobbjai számos megnyilatkozásban adtak kifejezést a magyar forradalom iránt érzett rokonszenvüknek és elismerésüknek. A nagy orosz demokraták, Herzen és Csernisevszkij azt remélték, hogy a honvédcsapatok vereséget fognak mérni a cári hadakra, és elítélték Görgey árulását. »... A magyarok barátja (vagyok), — írta naplójába Csernisevszkij. — Azt kívánom, hogy verjék meg az oroszokat; kész volnék ezért sokmindent feláldozni.« Olyan kiváló költők, mint Heine, Ibsen és Freiligrath, versekben üdvözölték a magyar forradalmat s versekben vettek tőle fájdalmas búcsút bukása után. Heine például így írt:

»Úgy megszűkül német ruhám,
Nevét ha hallom a magyarnak,
Érzések tengerárja hány,
Lelkembe' trombiták rivallnak...
A pálya egy itt és amott...«
(Heine, Heinrich: 1849 októberében)

A magyar forradalom legnagyobb külföldi barátai a munkásosztály élenjáró harcosai, a kommunisták, Marx és Engels voltak. »... Bátran mondhatjuk — írta Engels — lapunk, a Neue

Rheinische Zeitung (Új Rajnai Újság) többet tett, mint akárki más, hogy a magyar ügyet Németországban népszerűsítse, azáltal, hogy ... a magyar szabadságharcot a cikkek sorozatával követte ...« (Engels Frigyes: Forradalom és ellenforradalom 1848-ban, Bp, é. n., 135. l.)

Marx és Engels a magyar forradalom nemzetközi jelentőségéről

1848 júniusában a francia burzsoázia véres kegyetlenséggel eltiporta a forradalom eredményeivel elégedetlen párizsi munkásság felkelését. Ettől kezdve a francia, a német és az osztrák forradalom hanyatló irányzatot mutatott: a burzsoázia, attól tartva, hogy a munkásság az ő érdekein túlmenő követelményekért fog harcba szállni, belehátrált az ellenforradalom karjaiba, megalkudott az ellenforradalommal s maga is ellenforradalmi szerepet vállalt. A magyar forradalom fejlődése eltért a többi 1848-i európai forradalom menetétől, a magyar forradalom a nyári válságból szeptemberben nem jobbra, hanem balra fejlődve került ki. Marx és Engels azért harcolt, hogy az európai forradalmak hanyatló jellegét megváltoztassa, hogy plebejus jelleget adjon az európai forradalmaknak. „A magyar forradalomban Marx azt a mozgalmat látta, amelynek segítségével a forradalom hanyatló irányzatát új, forradalmi fellendüléssé lehet változtatni." „1849 januárjában — Jellačič már ki volt ugyan verve az országból, de Windischgraetz már Budához közeledett — a Neue Rheinische Zeitung a magyar forradalmat a negyvennyolcas esztendő »heroikus utójátéká«-nak nevezi, de olyan utójátéknak, mely egyben a negyvenkilences év új forradalmi harcainak előjátéka. Marx és Engels a magyar felkelésben már nemcsak a forradalom utóvédharcát látja, hanem új támadó harcot is. Windischgraetz már bevonult Pestre, de a Neue Rheinische Zeitung szerint: »A magyarok még nincsenek legyőzve. De ha elesnek, akkor dicsőséggel esnek el, mint a negyvennyolcas forradalom utolsó hősei és csak rövid időre.« Az új esztendőtől Marx új felkelést várt Párizsban, világháborút Anglia és a cári Oroszország, az ellenforradalom két főhatalmassága ellen, és a forradalom új hullámának jeleit — a római felkelés mellett, mely elkergette a pápát — a Habsburgok elleni magyar fegyveres harcban látta." (Révai József: Marx és a magyar forradalom, i. h. 77. l.)

Éppen ezért igen nagyra értékelte Marx és Engels azt a tevékenységet, amelyet a szeptemberi napoktól kezdve Kossuth a forradalom védelmében kifejtett. »Első ízben az 1848-i for-

radalmi mozgalomban, első ízben 1793 óta meri szembeszegezni egy nemzet, melyet körülzárt az ellenforradalmi túlerő, a gyáva ellenforradalmi dühvel a forradalmi szenvedélyt, a fehér terrorral a vörös terrort, — írta lapjuk. — Hosszú idő óta első ízben akadunk valóban forradalmi jellemre, olyan férfira, aki népe nevében fel meri venni a kétségbeesett harc kesztyűjét, aki nemzete számára Danton és Carnot egy személyben — s ez Kossuth Lajos . . . A tömegfelkelést, a nemzeti fegyvergyártást, a papírpénzt, rövid úton való elintézését mindenkinek, aki a forradalmi mozgalmat gátolja, a forradalmat permanenciában (folytonosságban) — vagyis a dicső 1793. év valamennyi fővonását újra felleljük a Kossuth felfegyverezte, szervezte, lelkesítette Magyarországon.« (Idézi Révai József, i. h. 80—81. l.) A Neue Rheinische Zeitung utolsó (1849 május 19-én) megjelent számának utolsó mondata is Magyarországtól várta az európai fordulatot: »Az orosz hadsereg képviselte régi Európával Keleten már szembenáll egy valamennyi nemzetiség harcosaiból álló forradalmi hadsereg, Párizsból már fenyeget a vörös köztársaság!« (U. o. 78. l.)

„Túlságosan optimista volt az a kép, amelyet a Neue Rheinische Zeitung az akkori európai helyzetről rajzolt? Nyilván az volt. De ez az optimizmus a forradalmi harcos optimizmusa volt, aki az utolsó pillanatig kitart az elfoglalt hadállásokban és minden erejével azon van, hogy megfordítsa a küzdelem sorsát, — írja Révai elvtárs. — Ha a cárizmus volt akkor az ellenforradalom zsandárja, Magyarország volt a forradalom előretolt országa. És ahogyan Marx a magyar forradalom győzelmeitől is várta az új forradalmi hullám feltételeinek megteremtését, a segítséget, hogy a letiport francia munkásosztály feltámadhasson, éppúgy a magyar nemzeti forradalom sorsát 1848—49-ben elválaszthatatlanul összeforrottnak látta az európai munkásság akkori élcsapatának sorsával: »A munkásosztály veresége Franciaországban egyben új megbéklyózása volt azoknak a nemzetiségeknek, melyek a gall kakas kukorékolására heroikus szabadságharcokkal válaszoltak, — írta a Neue Rheinische Zeitung. — A francia proletariátus első győzelmes felkelése . . . szabaddá teszi az ausztriai németeket és magyarokat.« A magyarok nemzeti felszabadulása és az európai munkásosztály forradalma közötti kapcsolatot hirdette Marx." (U. o.)

Marx és Engels a magyar forradalom hibáiról

Marx és Engels éppen azért, mert nagy nemzetközi jelentőséget tulajdonítottak a magyar forradalomnak, szigorúan bírált: k

a forradalom hibáit. Marx elsietettnek tartotta a függetlenségi nyilatkozatot, mivel nem a forradalom balszárnyának megerősödésére épült s ezért a balszárny felszámolását eredményezte. Könyörtelenül rámutattak Görgey áruló magatartására. Legsúlyosabban pedig azt ítélték el, hogy a magyar forradalom 1848 októberében nem sietett a felkelt bécsi munkások segítségére.

»... A bécsiek — írta Engels — egy éppen most felszabadult nép egész nagyszívűségével olyan ügyért keltek fel, amely, ha végső fokon az övék is volt, közvetlenül és mindenekelőtt mégis csak a magyarok ügye volt. Semhogy eltűrjék, hogy az osztrák csapatok Magyarország ellen vonuljanak hadba, inkább magukat tették ki első és legborzalmasabb rohamuknak. És míg ők ilyen nemes lélekkel szövetségeseik segítségére siettek, a magyarok Jellačičot, aki ellen sikerrel harcoltak, Bécs felé űzték és győzelmük által csak gyarapították az erőket, amelyek ezt a várost támadták. Ilyen körülmények közt kétségtelenül Magyarország kötelessége volt, hogy késedelem nélkül és minden rendelkezésére álló erővel siessen... a bécsi forradalom segítségére. És még ha Magyarország elfelejtette is, hogy Bécs volt az, aki megharcolta Magyarország első harcát, már csak saját biztonsága okából sem felejthette el, hogy Bécs az egyetlen előretolt állása a magyar függetlenségnek és Bécs eleste után semmi sem tarthatja vissza a császári csapatok előnyomulását Magyarország ellen.« A honvédseregnek »már csak tisztán katonai okokból sem lett volna szabad megállnia mindaddig, amíg az összeköttetést a bécsiekkel meg nem teremtette. Ez természetesen bizonyos veszélyekkel járt, de ki nyert már ütközetet kockázat nélkül? És vajjon Bécs lakossága nem kockáztatott semmit, amikor — négyszázezer főnyi lakosság! — azokat a haderőket, amelyek tizenkétmillió magyar leverésére indultak el, magára vonta? A katonai hiba, amelyet a várakozás jelentett, míg az osztrákoknak sikerült egyesülniök, a gyöngécske látszatmanőver próbálkozása Schwechatnál, amely megérdemelt módon végződött dicstelen vereséggel, — ez a katonai hiba nagyobb veszedelmeket vont maga után, mint a Bécs felé való határozott felvonulás vont volna Jellačič féktelen hordái ellen.«

»... Az a nagysúlyú érv, hogy Magyarország nem hagyhatta el a törvényesség és alkotmányosság talaját, ... a történelem ítélőszéke előtt megállni soha nem fog. Ha Bécs népe március 13-án és október 6-án aggodalmasan visszahúzódott volna a ‚törvényes és alkotmányos' eszközök határai közé, ugyan mi lett volna azzal a ‚törvényes és alkotmányos mozgalom'-mal és mindazokkal a dicsőséges harcokkal, amelyekkel Magyarország először szerezte meg magának az egész művelt világ nagyrabecsülését?...« (Engels Frigyes, i. h. 130—134. l.)

Ebből a bírálatból nekünk, mai magyaroknak is tanulnunk kell. Meg kell belőle tanulnunk, hogy minden egyéni érdekünket alá kell rendelnünk a békéért és a szabadságért világméretekben folyó harc nagy ügyének. Meg kell belőle tanulnunk, hogy bármelyik nép harcol a béke és a szabadság ügyéért : értünk is harcol — s hogy ha mi a szocializmus felépítéséért harcolunk hazánkban,

ezzel mi is az egész világ békéjéért, minden nép szabadságáért harcolunk.

* * *

Marx és Engels tanításának nagy folytatója és továbbfejlesztője, Lenin a cári intervenciót az orosz történelem szégyenfoltjának nevezte. Azt írta, hogy Ferenc József és I. Miklós a »hóhér szerepét vállalták, amikor megfojtották a magyar forradalmat« (Lenin, V. I., Művei XXVIII. 188. l. [oroszul]). Ezt tanítja az élenjáró szovjet történetírás is, kidomborítva a magyar forradalom nagy nemzetközi jelentőségét.

VIII.

AZ ABSZOLUTIZMUS KORA ÉS A KIEGYEZÉS

(1849—1867)

A magyar nép hősies szabadságharca, amelyet a Habsburg-elnyomás ellen, az ország függetlenségéért és a feudalizmus felszámolásáért vívott 1848—49-ben, a nemzetközi reakció túlereje, a magyar arisztokrácia és a klérus hazaárulása következtében elbukott.

A Habsburg-önkényuralom 1849 után guzsbakötötte a magyar népet, a legkisebb megmozdulásra kegyetlen vérengzéssel felelt. A magyar arisztokrácia és a klérus az önkényuralom hű kiszolgálójának bizonyultak és azt készségesen támogatták.

1849 után a kapitalista fejlődés, az ország gyarmati helyzete, a feudális maradványok, a nagybirtok fennállása következtében igen korlátozott volt. Ilyen módon dolgozó népünket egyaránt sujtotta a kapitalista és feudális kizsákmányolás. Mindezt betetőzte az idegen elnyomás, melynek terhei szintén a dolgozó népre nehezedtek.

A sivár kilátástalanság azonban nem lett úrrá népünkön. A dolgozók milliói nem csüggedtek el. Felvették a küzdelmet a Habsburg-elnyomással szemben. Növelte népünk ellenállási erejét, hogy a falusi szegénység mellett felsorakozott már a magyar munkásság is.

Az abszolutizmus korának fő történelmi tanulsága, hogy az a középnemesi réteg, mely 1848/49-ben még a forradalom élén állt, 1849 utáni években a parasztságtól és a munkásosztálytól való félelmében, zömében végkép elfordult a függetlenség eszméjétől. A hazai burzsoázia pedig már 1848/49-ben is megmutatta, hogy hű szekértolója a feudális birtokos osztályoknak.

Függetlenségünk kivívásának ügye egybefonódott a magyar munkásosztály harcával, melyet szervezettségéért, önálló politikai pártjáért, felszabadításáért folytatott. Történelmünk elkövetkezendő évtizedeinek eme alapvonása már az abszolutizmus korában kirajzolódott.

A magyar munkásosztály feladatává, történelmi hivatásává vált, hogy a függetlenség ügyének igazi védelmezője legyen, álljon élére az 1848/49-es forradalom befejezéséért, sőt továbbfejlesztéséért folytatott küzdelemnek.

1. MEGTORLÁS ÉS A BACH-RENDSZER (1849–1859)

Haynau rémuralma

A szabadságharc leverését az ellenforradalom rémuralma követte. *Schwarzenberg* herceg, az osztrák kormány vezetője, mindenben hűségesen kiszolgálta az osztrák nagypolgárság és udvar érdekeit. Terveinek végrehajtója Haynau volt. Kegyetlensége, vérszomja visszatükrözte az osztrák uralkodóosztályok bosszúvágyát.

Haynau írta: »*Száz esztendeig nem lesz többé Magyarországon forradalom, erről fejemmel kezeskedem.*« Ezzel kifejezte a Habsburg-monarchia vezetőosztályainak vágyát és törekvéseit. Ferenc József, Ausztria császára, teljesen szabad kezet adott Haynaunak véres tetteihez. Sőt, ragaszkodott a legkegyetlenebb megtoroláshoz.

A gyilkosságok már 1849 június 5-én megkezdődtek Pozsonyban. Kivégezték *Mednyánszky László* honvédőrnagyot és *Gruber Fülöp* tüzérhadnagyot. A nőket sem kímélték. A délvidéken Haynau megvesszőztette *Maderspach Károlynét*, mert bujdosó honvédeknek nyujtott menedéket.

Október 6-án, a bécsi felkelés és Latour halála napján lőtték főbe gróf *Batthyány Lajost*, az első magyar kormány miniszterelnökét, annak ellenére, hogy ő állandóan kereste a megegyezést az udvarral. Ugyanezen a napon végezték ki Aradon a tizenhárom hős honvédtábornokot. A vértanuk közül *Aulich Lajost*, *Damjanich Jánost*, *Nagy-Sándor Józsefet*, *gr. Vécsey Károlyt*, *Török Ignácot*, *Lahner Györgyöt*, *Knézics Károlyt*, *Pöltenberg Ernőt*, *gr. Leiningen-Westerburg Károlyt* akasztófán, *Kiss Ernőt*, *Schweidel Józsefet*, *Dessewffy Arisztidet* és *Lázár Vilmost* »kegyelemből« golyóval végezték ki.

A kivégzések sora még korántsem zárult le. Hazájukhoz, népükhöz hű politikusok, katonák, értelmiségiek százainak legyilkolása jelzi a rémuralom időszakát. Ezrek kerülnek börtönbe, idegen földön kegyetlen fogságba. Akik elkerülték a bitót vagy a börtönt, hazájukban üldözött vadként kényszerültek bujdosni. A honvédek közül 40—50 ezret soroztak be az osztrák hadseregbe s vittek távoli, idegen földre.

A magyar nép mély fájdalmának és elnyomói elleni gyűlöletének adott hangot Vörösmarty Mihály, amikor Ferenc József születésnapjára 1850-ben ezt írta :

»Koldusbotra juss, mint sok ezren,
Kiktől mindent, mindent elraboltál,
Mert te a hazának nem királya,
Gyilkolója, megrablója voltál«

(1850. aug. 18.)

Az európai reakció leplezetlenül ujjongott a magyar szabadságharc leverésén. Bismarck porosz államférfi a parlamentben üdvözölte a vértanuk kivégzését, sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy Poroszország Ausztria mellett nem vett részt a magyarok elleni harcban. A bajor király verseket írt Ausztria győzelmeiről ! Az angol kormány, Palmerstonnal az élén, szintén örült, hogy a magyar szabadságharc elbukott. Bár a vezető angol politikusok külsőleg elítélték a Habsburgok rémuralmát, a gyakorlatban nem tettek semmit sem ellene. Ugyanakkor az angol munkások Haynaut, mikor a szabadságharc után Londonba látogatott, nyíltan szidalmazták és megverték.

Marx és Engels az utolsó percig bíztak a magyarság küzdelmében. Lapjukban, a Neue Rheinische Zeitungban ezt olvashatjuk a forradalom bukása előtt : »*A magyarok ügye még távolról sem áll oly rosszul . . . Még nincsenek legyőzve. De ha elesnek, akkor dicsőséggel esnek el, mint a 48-as forradalom utolsó hősei és csak rövid időre.*« (Révai József : Marxizmus és magyarság (Marx és a magyar forradalom) 76. old. Bp. 1946.)

Orosz demokrata emigránsok, Herzen, Csernisevszkij, Bălcescu román emigráns és még sokan az akkori haladó mozgalmak képviselői, szívvel-lélekkel együtt éreztek a magyarsággal.

Kossuth Lajos Világos után sokezer emigráns társával együtt Törökországba menekült és onnan irányította az elnyomás elleni szervezkedéseket.

Az abszolutizmus támaszai

A magyar arisztokrácia és főpapság hazaáruló szerepe

Az osztrák nagyburzsoázia mellett, a szabadságharc alatt az osztrákokkal együttműködő magyar nagybirtokos főnemesség és főpapság a Habsburg-önkényuralom legerősebb támaszai voltak.

Az 1850 augusztus 25-én Esztergomban megtartott katolikus püspöki értekezlet részvevői, tehát az egész magyar püspöki kar, *»alattvalói hűséggel, őszinte szerencsekívánatait fejezi ki Szent Felségednek* (Ferenc Józsefnek), *hogy a gondviselés a legutóbbi istentelen lázongások áldáz viharában ismét csodálatosan felragyogott«.*

Scitovszky hercegprímás 1849 október 4-én, két nappal az aradi vértanúk kivégzése előtt hálaadó istentiszteletet tartott »a forradalmi háborúnak szerencsés megszüntetéséért«. (Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848—49-ben. Bp, 1948. 91. old.)

Az osztrák önkényuralom, mialatt a hozzá hűséges katolikus főpapságot kitüntette, az alsópapság számos tagját, aki résztvett a szabadságharcban, felakasztatta, vagy börtönbe küldte. Igy végezték ki többek között *Streicht Miklós* boglári plébánost, *Horváth János* bilkei plébánost. Ez utóbbit azért ölték meg, mert saját költségén csapatokat szervezett a nemzeti ügy védelmére. *Horváth Mihályt* és *Mednyánszky Cézárt*, a szabadságharc mellett állást foglaló papokat távollétükben ítélték halálra.

A magyar arisztokrácia, az ú. n. ó-konzervatívok sem maradtak el hazaárulásban a főpapság mellett. Majláth János gróf és társai úgy a szabadságharc alatt, mint az ezt követő időben a Habsburg-elnyomók hű támogatói voltak. Terveket dolgoztak ki Magyarország minél szorosabb guzsbakötésére. Teljesen együttműködtek Bécscsel a hazafiak elfogatásában és legyilkolásában.

1849 október 3-án a Pester Zeitung közli az ó-konzervatívok programmját. Eszerint *»nagy, hatalmas és szabad Ausztriát akarnak központi kormányzattal, egységes törvényhozással«. »Kívánják Magyarország legszorosabb csatlakozását Ausztriához s a monarchia egységét.«*

A kormányzati rendszer

A katonai kormányzatot rövidesen a polgári-katonai önkényuralom váltotta fel, mely az országot továbbra is meghódított területként kezelte. Haynau helyébe *Geringer* lépett, mint a

magyarországi helytartóság polgári vezetője. Az udvar szerint Magyarország »eljátszotta« alkotmányos jogait, ezért beolvasztották az egységes osztrák császárságba és feldarabolták. Horvátországot, Erdélyt, a szerb Vajdaságot különválasztották. A megmaradt területeket (Pest, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad székhellyel) öt kerületre osztották, ezek élén a császár által kinevezett biztosok álltak. A rendszer lelke *Bach Sándor*, császári belügyminiszter volt. Német lett a hivatalos nyelv. A hivatalokba »megbízható« idegenek és magyarok kerültek.

Az idegen hivatalnokok mellett sokan vállaltak hivatalt a magyarok közül is, főleg az arisztokrácia köréből. Így báró *Ambrózy Lajos*, aki Haynau megbízásából a Bánság katonai adminisztrátora volt, később Bécsben vállalt hivatalt, majd helytartósági alelnök lett Sopronban. *Szerencsy István* 1849 után elvállalta a bécsi főtörvényszék magyar osztályának vezetését. Társai között számos arisztokratát találunk. *Szőgyény-Marich László* Bécsben vállalt vezető hivatalt. Geringerhez küldött jelentések említik, hogy »*Hivatalkeresőkben nem volt hiány, s voltak közöttük jóhangzású nevek is.*«

1850-ben a megyefőnökök legnagyobb része magyar volt. 1859-ben 83 magyarországi vezető állás közül 37-et töltöttek be magyarok. Az idegen és magyar hivatalnokok egyaránt az osztrák önkényuralmat szolgálták. De a hazaáruló magyarok nemcsak polgári hivatalokban vállaltak állást, szép számmal akadtak a rendőrség, a tábori csendőrség, a zsandárság szolgálatában magyar arisztokraták, sőt középnemesek is.

A hazaárulók mellett az önkényuralom fő támasza a zsandárság volt. A többezer zsandár élet és halál ura volt az országban. Feljelentésük sokezer magyart juttatott börtönbe, vallomásuk perdöntő volt. A zsandárokat külön jutalmazták minden elfogott személy után. Ha az elfogott egyént egy évnél rövidebb időre ítélték, a zsandár 4 forint jutalmat kapott, a börtönbüntetés növekedésének arányában egytől tizenöt évig a jutalom fokozatosan 8, 16, 25 és 30 forintra emelkedett, s halálbüntetés esetén 60 forintot ért el.

A klérus további megerősödése. Concordatum

Az osztrák önkényuralom nemcsak a fegyverekre és a reakciós közigazgatásra, hanem a klérusra is támaszkodott.

1855 november 5-én hozták nyilvánosságra az osztrák császárság és a pápa közötti egyezményt, mely egész kivételes hatalmat és jogokat biztosított a katolikus főpapság számára. A concordatum értelmében a császár lemondott a placetum jogáról (vagyis arról, hogy az országba küldött pápai rendeleteket ki-

hirdetés előtt ellenőrizze és engedélyezze), az egész közoktatás egyházi felügyelet alá került. Ismét érvényre juttatták az inkvizíció törvényeit, mely szerint a püspökök híveikkel szemben egyházi büntetéseket is alkalmazhatnak. A főpapságnak az alsópapságot teljesen kiszolgáltatták. A püspökök papjaikat kolostorba zárhatták. Az egyezmény kimondta, hogy ahol a papi tized még fennáll, ott az beszedendő, ahol megszűnt, ott jószágban vagy állami járadékban kell kárpótolni az egyházat.

A protestánsokat és a többi vallásfelekezetet a concordatum értelmében háttérbe szorították és ahol lehetett, elnyomták. A korabeliek jegyzik meg, hogy a *»concordatum a 15. század, nem a 19. század bélyegét viseli magán«*.

A concordatumot nagy felháborodás fogadta. Csakis a fegyverekre támaszkodó hatalom tekintélye tudta fenntartani. Németországi katolikus körök erősen támadták Ausztriát a concordatum miatt, mely szerintük káros »a civilizáció, az ipar érdekeire nézve«.

Kempenhez, a zsandárság vezetőjéhez az ország közhangulatáról küldött jelentések arról is beszámolnak, hogy *a katolikus alsópapság nagy része is hevesen ellenzi a concordatum rendelkezéseit.*

A kortársak szellemesen jegyezték meg, hogy Bach hatalmi rendszere négy sereggel rendelkezett a maga fenntartása érdekében: *»az álló katonasággal, az ülő hivatalnokokkal, a térdeplő papokkal és a csúszó-mászó titkosrendőrökkel.«*

Thun kultuszminiszter közoktatásügyi intézkedései teljes mértékben az összbirodalom-politikát, a németesítést és a klérus befolyásának megerősítését szolgálták. Magyar ifjak például nem tanulhatták rendszeresen a magyar történelmet magyar nyelven. Az iskolarendszert a porosz mintára dolgozták ki. A tankötelezettség a négy elemi elvégzésére terjedt ki. Az iskolarendszer magában foglalta a nyolcosztályos gimnáziumokat.

Az osztrák önkényuralom kénytelen volt az idők követelményének megfelelően bizonyos polgári reformokat végrehajtani, természetesen a maga ellenforradalmi szellemében.

2. A KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSE ÉS KORLÁTAI

A gyáripar kezdetei

A szabadságharc előtt és az 1848/49-ben létesített ipari üzemek kellő alapot nyujtottak ahhoz, hogy kezdeti gyáriparunk továbbfejlődjön. Azonban a nemzeti függetlenség elvesztése

korlátokat emelt a termelőerők kibontakozása elé. Az ipar éppen úgy, mint a mezőgazdaság tőkehiánnyal küzdött. 1850 július 1-től megszűnt a vámhatár Ausztria és Magyarország között. Ennek hasznát csak az osztrák nagyburzsoázia és a külföldi piacot kereső magyar nagybirtokos arisztokrácia látta. Az osztrák ipar versenye gátolta a magyar gyáripar fejlődését. Mindennek az volt a következménye, hogy az ipari termékek nagy részét a kisipar és a manufakturák szolgáltatták.

A magyar gyáriparban a nehézségek ellenére is bizonyos fejlődést lehetett látni, azonban ez a fejlődés Ausztriához és más fejlettebb iparral rendelkező országokhoz viszonyítva kisméretű volt.

Iparfejlődésünk egyoldalúságát a nehézipar elmaradása mutatta, továbbá az, hogy gyáriparunk zöme a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágakhoz tartozott.

A szén- és a vastermelés fokozódása a közlekedés fejlődésével állt szoros kapcsolatban. Ausztriával összehasonlítva azonban igen elmaradott volt. A mezőgazdasági gépgyártással és a közlekedés kiszélesítésével függött össze vas- és gépiparunk növekedése. Az abszolutizmus korában már jó hírnévre tett szert *Röck István gépgyára Budán, Vidats István gépgyára Pesten, Ganz vasöntődéje Budán. Kiépülnek az ózdi vasgyár telepei is.*

Textiliparunk igen nagy nehézségekkel küzdött, még 1863-ban is csak 6 gőzgéppel, 90 lóerővel rendelkezett. (1849 után zárta be pesti üzemét a Valero-féle selyemgyár.) Ugyanebben az időben az osztrák tartományok textilipara már 480 gőzgéppel és több mint 10 ezer lóerővel dolgozott.

Nagyobb fejlődést az *élelmiszeripar* mutatott, ahol a gőzgépek száma 1852-ben 42, 1863-ban 308 volt. Az élen a malomipar haladt, ahol egymagában 14-ről 146-ra emelkedett a gőzgépek száma. A nagyobb malmok közé tartozott : *a budai Császármalom, a pesti Hengermalom, a Pannonia gőzmalom Pesten.* A későbbi nagy magyar szesz- és cukorgyárak alapjait ebben a korszakban rakták le. Kiemelkedett többek között a *debreceni cukorgyár.*

A közlekedés gyorsan fejlődött e korszakban. A mezőgazdasági termékek gyorsabb, biztosabb szállítása megkövetelte a vasúthálózat növelését. A vasútvonalak hossza 1849 és 1867 között 178 km-ről 2160 km-re emelkedett. A szállításban egyre fontosabb szerep jutott a hajózásnak. A pesti rakodópartok jelentősége fokozatosan emelkedett.

A mezőgazdasági ipar és a közlekedés viszonylagos fejlődése azonban nem kárpótolhatta az országot általános ipari elmaradottságáért.

A magyar munkásság az abszolutizmus ellen

A magyar munkásosztály bár számban kicsiny és összetételében inkább kisipari jellegű volt, mégis egyre komolyabb szerepet töltött be. A kezdeti magyar gyáripar növekedése együtt járt a proletariátus erősödésével, jelentőségének fokozódásával. A munkásság elkeseredett küzdelmet folytatott életlehetőségeinek biztosításáért. A sztrájk fegyverével nem egy gyár és bánya munkássága küzdött kizsákmányolói ellen.

Nagyobb jelentőségre emelkedett *a selmecbányai munkások sztrájkja és összeütközése a katonasággal 1852-ben.* A kormányzat fokozott felügyelet alatt tartotta a bányavidékeket, különösen a szepesvidéki kohó- és bányavidéket ellenőrizte, ahol közel 8000 munkás dolgozott. *Jelentős volt a pesti nyomdászok 1861. évi és a Drasche-féle téglagyári munkások 1863. évi sztrájkja is.*

A kormány a szak- és segélyegyletek kiépítése elé akadályokat gördített. 1853-ban feloszlatták a pest-budai nyomdász segélyegyletet is. A nehézségek azonban nem törték meg a munkásságot. A segélyező egyletek száma egyre emelkedett. Még 1851-ben alakult a Ganz-gyári betegápoló és segélyező egylet. 1857-ben az óbudai hajógyári kovácsok egylete alakult meg. 1861-ben ismét megkezdte működését a pest-budai nyomdászegylet. A segélyező egyletek az első lépést jelentették a szervezettség felé. A munkásság szolidaritásának tudatát ezek az egyletek is elmélyítették.

Bár az 50-es, 60-as években a magyar proletariátus megerősödött, *de még nem érte el a szervezettségnek s az ideológiai fejlettségnek azt a fokát, hogy önálló politikai tényezőként, a középnemesi vezetéstől független politikai célkitűzésekért harcba vezesse a falusi és a városi dolgozókat.* Mindemellett *a magyar munkásság kivette részét a nemzeti megmozdulásokból*, a 60-as évek nem egy nagy, abszolutizmus elleni tüntetésének állt az élén. Mindezzel a magyar munkásság igazolta, hogy méltó örököse és folytatója a magyar történelem forradalmi, nemzeti hagyományainak.

A magyar munkásság részvétele a függetlenségi tömegmozgalmakban fokozta a munkásság harckészségét, előkészítette a

következő döntő lépésre, melyre 1867 után került sor : az önálló proletárpárt megteremtésére.

A mezőgazdaság kapitalizálódása és a birtokososztály

A mezőgazdaság szempontjából a vámhatárok megszüntetése konjunkturális lehetőséget nyujtott elsősorban a nagybirtokososztály számára. A búza ára emelkedett, 1854-ben már 13·60 Ft volt, szemben a régebbi 3—5 forintos árral.

A jó lehetőségeket csakis az osztrák bankokkal szoros összeköttetésben álló s a bécsi udvarhoz lojális nagybirtokosok tudták kihasználni. A kapitalista mezőgazdasági üzemmé fejlődő nagybirtok gépi felszereléssel ellátva, egyre inkább versenyképes lesz a külföldi piacon. A kis- és középbirtokosok ezzel szemben a legsúlyosabb nehézségekkel küzdöttek. Az 1856-től zuhanó gabonaárak végkép megfosztották őket a piaci lehetőségektől.

Birtokaik felszerelése korszerűtlen volt. Egy hold megművelése körülbelül 22 forintba került, tőkéjük nem volt, a jobbágyfelszabadítás következtében az ingyenmunkától elestek. Az úrbérrendezésnél előnytelenebb helyzetbe kerültek, mint a nagybirtokososztály. Mindez hozzájárult a közép- és kisbirtokososztály gazdasági süllyedéséhez.

A mezőgazdaság kapitalista fejlődése, mint ahogyan erre Lenin rámutatott, két főformában mehet végbe. Az úgynevezett amerikai, vagy a porosz úton. Ha a polgári forradalom felosztja a feudális nagybirtokokat és kisbirtokokat hoz létre, a mezőgazdaság *amerikai úton* fejlődik, klasszikus példáját éppen Amerikában láthattuk. Ha a polgári forradalom befejezetlen marad és a feudális nagybirtokokat nem osztják fel, a mezőgazdaság kapitalista fejlődése *porosz úton* megy végbe, melynek világos példáját Poroszország nyujtotta.

Magyarországon a mezőgazdaság kapitalista fejlődése porosz úton ment végbe. A szabadságharc után a nagybirtokok teljes egészükben megmaradtak. Ez együttjárt a dolgozó parasztság szörnyű kizsákmányolásával, uzsorarabszolgaságba kerülésével, nagyparaszti kulákréteg kialakulásával.

Megnehezítette a mezőgazdaság kapitalista fejlődését a nagyarányú tőkehiány is. Növelte ezt a Kossuth-bankók megsemmisítése, ami több mint 60 millió forint veszteséggel járt. A Földhitel Intézet csak 1862-ban alakult meg, de ez távolról sem tudta a hitelszükségletet kielégíteni. Súlyosbította a helyzetet az uzsora emelkedése. Huszonnégy százalékos kamat vidéken mér-

sékeltnek számított, de 48 százalékos kamat sem volt ritka. Száz forint után napi egy forint, forintos kölcsön után napi 1 krajcár kamat szedése vált szokássá.

Az úrbérrendezés és a parasztság helyzete

A jobbágyfelszabadítást elrendelő 1848-as áprilisi törvények, mint ismeretes, a földbirtokososztály számára a parasztság tulajdonába került földek után állami kárpótlást ígértek. Ennek valóraváltása az önkényuralomra maradt.

A kárpótlásra előlegek kifizetését igen bonyolult, nehézkes formában már 1850-ben megkezdték. Az úrbéri pátens kibocsátásáig, 1853-ig kb. 3 millió forintot fizettek ki. Előleghez elsősorban a Habsburgokat kiszolgáló, hazaáruló nagybirtokos arisztokrácia és főpapság jutottak. Az úrbérrendezés további végrehajtása során, mely a század végéig elhúzódott, végül is 310 millió forintot fizettek ki. Többet, mint amennyire a földbirtokosok 1848-ban számítottak.

A önkényuralom a földadót a kataszteri tiszta jövedelem után 4 százalékról 16 százalékra emelte, sőt később közel 25 százalékra. A nagybirtokosok birtokaik nagyságához és jövedelméhez képest jóval kisebb adót fizettek, mint a kisebb birtokosok és a parasztság. Földtehermentesítési járulék címén minden adóforint után 15 krajcárt kellett fizetni. Adót kellett fizetni a só, a dohány, a szesz fogyasztása után.

Az önkényuralom az adóprést a legszigorúbban kezelte. Ha kellett, erőszakkal, zsandárság és katonaság segítségével hajtották be az adókat, melyek fokozatosan emelkedtek. Igy például a földadó 1848—1857 között 25 millió forintról 68 millióra, a házadó 5 millióról 12 millióra emelkedett. De az adók fokozása nem tudta fedezni a nagy állami költségvetési hiányokat. Az állandó háborús készülődés, a birodalom népeinek elnyomására szolgáló zsandárság, titkosrendőrök, hivatalnokok serege (bürokrácia) olyan kiadásokkal terhelték az államkasszát, melyeknek fedezetét nem tudták előteremteni. Hiába bocsátottak ki szinte évenként nagyobbnál nagyobb államkölcsönt, azon legfeljebb a bank és tőzsdei körök kerestek, de nem oldották meg a pénzügyi bajokat. A pénz elértéktelenedett, 1857-ben új osztrák forintot hoztak forgalomba. De ez sem vezetett ki a pénzügyi zűrzavarból, amely így állandósult.

Az úrbérrendezés nem oldhatta meg a tőkehiányt, nemcsak azért, mert a szükségletnél kisebb összeg került kifizetésre, de már csak azért sem, mert amit az egyik oldalon adtak (azt is főleg a nagybirtokosoknak), azt a másik oldalon adóban kivonták az országból.

A dolgozó parasztságot nemcsak az adóprés szorította. Bár a robotot hivatalosan eltörölték, *a feudális kötelezettségek számos*

formája nehezedett rá. A volt szerződéses jobbágyoktól a földesúr továbbra is követelte a robotszolgáltatásokat, arra való hivatkozással, hogy a robot megszüntetése a külön szerződést kötött jobbágyokra nem vonatkozhat. Az egyházi nagybirtokok urai annak ellenére, hogy az 1848-as áprilisi törvények a tizedet eltörölték, azt igen sok helyen továbbra is követelték.

A mezőgazdasági árutermelés kiterjedése, a tőkés termelés kiszélesedése a nagybirtokon, a gépek és bérmunkások fokozott alkalmazása együtt jár a középparasztság további bomlásával szegényparaszti és kulák rétegre. A kapitalizálódó nagybirtok területének növelését szolgálták az ú. n. tagosítási és legelőelkülönözési eljárások. Ezekkel a módszerekkel újabb százezreket fosztottak meg földjüktől és tettek nincstelenné.

A dolgozó parasztság az adóterhek növekedése következtében, a nagybirtokosok és a kulákok mindinkább fokozódó kizsákmányolása miatt, egyre elkeseredettebb lesz. *Az önkényuralom idején a parasztság nagy tömegei szállnak szembe az elnyomóhatalommal és a földesúri kizsákmányolással.*

Már az ötvenes években megindulnak a szervezkedések a Habsburg-elnyomás ellen, az abszolutizmus megdöntéséért.

3. KISÉRLETEK AZ ABSZOLUTIZMUS MEGDÖNTÉSÉRE (1849—1867)

Függetlenségi mozgalmak

A Habsburg-önkényuralom elleni elégedetlenség általános volt. *A magyar főpapság és arisztokrácia*, bár komoly szerepet vállalt az önkényuralomban, mégsem volt megelégedve helyzetével. Az arisztokrácia változtatni akar az önkényuralom meglévő formáján, melyhez Bach szívósan ragaszkodott. Az arisztokraták a császárhoz intézett memorandumaikban kifejtik, hogy nem ellenzik Ausztria egységét, de ennek keretében provinciális jogokat kérnek Magyarország számára az 1847-es állapotoknak megfelelően, amelyek természetesen biztosítják kormányzati vezetőszerepüket. Az arisztokrácia egyébként felajánlotta Bécsnek szolgálatait, az esetleges újabb forradalmi megmozdulások leverésére is — eddig terjedt »ellenállása« a Bach-rendszerrel szemben.

A magyar középnemesség, bár soraiból számosan vállaltak hivatalt, passzív ellenállással tüntetett az önkényuralom ellen. A nyil-

vános élettől visszavonult, kijátszotta a hivatalokat, finánccokat, segítette a bujdosó katonákat. *Mégis a középnemesség 1849 után fokozatosan elfordult a forradalom eszméjétől. Félt a parasztságtól, a plebejus-mozgalmaktól. De a magyar középnemességet és a fiatal burzsoáziát nemcsak a parasztmozgalmaktól való félelem vitte egyre inkább a reakció táborába, hanem a munkásosztálytól való félelme is.* Az 1848-as, júniusi párizsi munkásfelkelés híre Magyarországra is eljutott.

Az *elnyomott néptömegek* elégedetlensége az osztrák önkényuralom ellen hol titkos, hol nyílt ellenállásban nyilvánult meg. Az ellenállás belső szervezői összeköttetést teremtettek Kossuthtal és az emigráció többi tagjaival. Céljuk az osztrák uralom forradalmi úton való megdöntése és a függetlenség kivívása volt. Közvetlenül a szabadságharc leverése után megindultak a szervezkedések, ebben a középnemesség számos tagja is részt vett.

Mack József ezredes, a szabadságharc honvédtüzérségének szervezője, 1851-ben Kiutachiában, Kis-Ázsiában tárgyalt Kossuthtal az új magyarországi forradalom előkészítéséről.

A szervezkedést leleplezték és tömeges letartóztatások következtek. 1852-ben kivégezték *Piringer Pataki Mihályt*, 1853-ban *Noszlopi Gáspárt* és *Gasparics Kilitet*, a forradalmi mozgalomban vitt vezetőszerepük miatt. 1854-ben haltak vértanúhalált a székelyföldi szervezkedések vezetői: *Török János*, *Gálfy Mihály* és *Horváth Károly*. A Habsburg-elnyomás elleni küzdelemből a nők is kivették részüket. 1853-ban ítélték el súlyos várfogságra *gr. Teleki Blankát*, a női egyenjogúsítás előharcosát és hűséges segítőtársát *Lővei Klárát*.

1853-ban *Libényi János* szabósegéd merényletet követett el Bécsben Ferenc József ellen, hogy így álljon bosszút a hazáját, a dolgozókat elnyomó Habsburg-hatalmon. Libényi merénylete nem sikerült és pár nap mulva kivégezték. Libényi cselekedete ugyan az egyéni bátorság példája, de nem volt alkalmas arra, hogy a dolgozó nép széles tömegeit az abszolutizmus elleni szervezett küzdelem útjára vezesse.

A katolikus főpapság és az arisztokrácia elsőnek sietett Bécsbe hódolni és szerencsét kívánni a császárnak, megmenekülése alkalmából. A *nyitrai püspök* templomot és kolostort emeltetett Nyitrán az uralkodó megmenekülésének emlékére. *A bécsi fogadalmi templom üvegfestményei közül kiemelkednek azok, amelyek a magyar főpapok megrendelésére készültek a császár iránti hódolat, az öröm jeléül a sikertelen merénylet után.*

Mialatt a klérus rendelkezései szerint hálaadó istentiszteleteket tartottak a császár megmenekülése alkalmából, a magyar

nép nagy tömegei nem titkolták a császár és az osztrákok elleni gyűlöletüket.

Pesten a belvárosi templom ajtajára cédulát ragasztottak, amely Kossuth jövetelét, az ország közeli felszabadítását hirdette. Zomborban nyíltan tüntettek, a Kossuth-indulót húzatták és fedetlen fővel hallgatták végig.

A nemzet legjobbjai között ott találhatók a költők, akik a szabad szó elnyomása, a cenzúra vad dühöngése ellenére alig félreérthető, allegórikus formában leplezték le az önkényuralom rendszerét.

Tompa Mihályt Kassán állították haditörvényszék elé »A gólyához« című verse miatt. Madách Imrét szintén elfogták és bebörtönözték, mert kapcsolata volt az 1849 utáni forradalmi szervezkedésekhez. Sárossy Gyulát, az «Aranytrombita» szerzőjét is elítélték. Garay Jánost «Kont» című verséért haditörvényszék elé állították. Arany János nem félt 1857-ben Ferenc József magyarországi látogatása idején leírni:

»Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad:
Te tetted ezt király!

Levágva népünk ezrei,
Halomba mint kereszt,
Hogy sírva tallóz, aki él
Király, te tetted ezt!«

(A walesi bárdok)

A költők, bár az elkeseredés hangján szóltak a nemzethez, de éltették a reményt a jobb jövő iránt.

»Lesz még egyszer ünnep a világon;
Majd, ha elfárad a vész haragja«

— hirdette Vörösmarty Mihály (A vén cigány, 1854)

»A nép, melynek dalaiban: Nagy halhatatlan bája van, Nem halhat meg soha!« — írta Vajda János (Liszt Ferenchez).

Mindez erőt adott a további küzdelemhez.

A forradalmi mozgalmak és szervezkedések a krími háború évei alatt, majd 1859-ben, az olaszországi háború során erősödtek meg.

A háború, melyet Franciaország és Piemont, Ausztria ellen vívott, nagy lendületet adott a magyar emigrációnak éppúgy, mint az országban folyó belső ellenállásnak. Kossuth, Teleki és Klapka részvételével megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság, hogy összefogja a magyar emigrációt a Habsburg-uralom elleni politikai-katonai küzdelemre; magyar légiót szerveztek Ausztria ellen. Az emigráció azonban csakhamar kénytelen volt keserűen

tudomásul venni, hogy III. Napoleon kezében csak eszközként szerepelt.

Ezalatt bent az országban forradalom kitörésétől lehetett tartani. Az elkeseredés az önkényuralom ellen a végsőkig fokozódott, Ausztria békekötését ellenségeivel szomorúan vették tudomásul. Mindazáltal a vesztett háború Ausztria gyengeségeit mindenki előtt nyilvánvalóvá tette.

Az annyira gyűlölt Bach-rendszer megingott, bár Bach még az olaszországi háború előtt könyvet iratott (Rückblick 1857), melyben dícsérte az önkényuralom magyarországi rendszerét. A könyv a maga arcátlanságával és képmutatásával még jobban fokozta a meglévő elégedetlenséget. Általános öröm fogadta *Széchenyi István* gróf válaszát (Ein Blick, 1859), melyben *maró gúnnyal és mély iróniával támadta Bachot.*

Széchenyi az önkényuralom idején elvonulva élt Döblingben (Ausztria), ahol kezdeti elmezavarodását gyógyíttatta. Háza nyitva állt a konzervatív nemesek előtt, akik minden fontosabb lépésüket Széchenyi betegsége ellenére, megbeszéltek vele.

Széchenyi szemében éppúgy, mint konzervatív társai előtt Bach a megtestesítője az önkényuralom meglevő rendszerének és egyben legfőbb akadályozója annak, hogy a konzervatívok vágya: az 1847-es rendi alkotmány visszaállítása teljesüljön. Igy Széchenyi, bár könyörtelen kritikusa az önkényuralomnak, a tüzet inkább Bach személye, mint a rendszer alapjai ellen irányítja. Mindemellett e könyv is hozzájárult a rendszer gyengítéséhez, bár annak közvetlen oka a vesztett olaszországi háború volt.

A forradalmi hangulat egyre fokozódott az egész országban. Az elégedetlenség levezetésére 1859 augusztusában Bachot elbocsátották a belügyminisztérium éléről. *Az események rövidesen bebizonyították, hogy csak formai változásról van szó,* hiszen az önkényuralom rendszere, a magyar nép elnyomása, maradt a régiben.

A vesztett háború feltárta a széles tömegek előtt Ausztria belső gyengeségét. A nemzeti szellem teljes erővel lángra lobbant. Az 1859 szeptemberében kibocsátott ú. n. protestáns pátens — mely a protestáns egyház autonómiáját semmisítette meg — heves ellenzésre talált. Az ellenállás az önkényuralom elleni gyűlölet kifejezése volt. 333 protestáns egyházközség, amely 543.713 személyt jelentett, megtagadta a pátenst. Az egész országban zajos tüntetések zajlottak le az önkényuralom ellen.

Tánesics Mihály

Az elégedetlenség feltörő viharában lép ismét színre Tánesics Mihály, aki a szabadságharc után több mint kilenc évig pincében bujkált az önkényuralom zsandárai elől.

Táncsics Mihály egyetemi hallgatók és munkások, a dolgozó nép közé megy. Felvilágosító szemináriumot tart és brosúrákat ír az önkényuralom ellen. Egyetemi hallgatók titokban másolják Táncsics munkáit, így a »*Forradalmi katekizmus*« kézről kézre jár és erősíti az ellenállás szellemét. Az önkényuralom azonban nyomára jön a szervezkedésnek és *1860 márciusában elfogják Táncsicsot számos egyetemi hallgatóval együtt.* Ugyanezen év augusztusában a vádló halálos ítéletet kér Táncsicsra. Később az ítéletet 15 évi súlyos börtönre változtatják, honnan Táncsis majdnem megvakulva és megrongált idegekkel csak 1867-ben távozik.

Az önkényuralom ellen a tüntetések egyre jobban fokozódnak. *1860 március 15-én* a pesti ifjúság és a pesti nép nagy tüntetést rendez. A rendőrség fegyveresen szétveri a tömeget s eközben az egyetemi ifjúság egyik vezetőjét, *Forinyák Gézát* halálosan megsebesíti. Forinyák temetése hatalmas tüntetés volt az önkényuralom ellen. *Hatvanezer ember, Buda és Pest lakosságának közel egyharmada vonult fel,* hogy hitet tegyen a nemzeti szabadság, az ország függetlenségének ügye mellett.

A nagy tömegmozgalmak hatására 1860 március végén leváltják Albrecht főherceget, Magyarország kormányzóját és helyébe a magyar származású Benedek táborszernagyot nevezik ki. A változás azonban egyáltalán nem tudta az elkeseredett hangulatot lecsillapítani. Sőt, a tömegmozgalom még erősödik Széchenyi István halála után. Széchenyi egy nála rendezett házkutatás után, a márciusi tüntetések hatására, újabb forradalom kitörésétől félve, önkezével vetett véget életének.

Széchenyi halála megdöbbenést váltott ki országszerte. Tüntetésszámba menő gyászbeszédeket és megemlékezéseket tartottak. *Pesten 8000 ember gyűlt össze az ország minden részéből a Széchenyi emlékezetére rendezett gyászünnepségen.*

Az 1860. évi nagy tömegmozgalmak azonban nem lépték túl az önkényuralom elleni határozott tüntetések formáját, fegyveres felkelésre nem került sor.

A Habsburg-önkényuralom és hű támaszai, a magyar arisztokraták és a klérus, a tömegmozgalmak hatására, a forradalom kitörésétől való félelmükben, hozzálátnak az önkényuralom rendszerének új formában való kidolgozásához, mely 1860 októberében az úgynevezett októberi diplomában valósult meg.

A nemzetiségek csalódottsága

Az ellenállás a nemzetiségek körében is egyre erősödött. A szabadságharc alatt a bécsi udvar célja a nemzetiségek megnyerése volt. A forradalom leverése után a nemzetiségeknek tett nagy ígéreteket az udvar nem tartotta meg. Az osztrák önkény-

uralom elnyomást jelentett a nemzetiségek számára is, vagyis ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül, amint azt Pulszky Ferenc, aki 1848/49-ben a magyar kormány londoni követe volt, megjegyezte.

A románság legjobbjai megdöbbenve látták, hogy az osztrákok által megtévesztett vezetőik, köztük Avram Jancu is, fogságba kerülnek, majd bujdosni kényszerülnek. A horvátok elkeseredve látták a területükre is kiterjesztett osztrák közigazgatást, a horvát végvidék további különállását és osztrák katonai igazgatását. A szerbek nemzeti vajda helyett a Vojvodina élére osztrák katonai helytartót kaptak. Temesvárott németnyelvű helytartótanács működött osztrák szervezettel, éppúgy, mint a monarchia egyéb tartományaiban.

Az osztrák zsandárok zaklatása, a politikai jogfosztottság, a szervezkedés, gyülekezés szabadságának hiánya, a cenzúra működése egyformán sujtotta a nemzetiségeket és a magyarságot.

A románokat, a szerbeket és a magyarokat az elnyomás közelebb hozta egymáshoz. Kísérletek történtek a közeledésre.

A nemzetiségek és a magyarság emigrációban élő vezetői terveket dolgoztak ki az osztrák önkényuralom elleni összefogására. Gr. Teleki László a magyar forradalmi kormány volt párizsi követe, Londonban és Párizsban tárgyalt román, lengyel, olasz emigránsokkal, Bălcescu, a román emigránsok vezetője, tervet dolgozott ki a románok, a magyarok és a Habsburgok elnyomása alatt szenvedő többi nép együttműködésére. Ehhez Teleki és Klapka is hozzájárult. Cél: a Habsburg-birodalom szétrobbantása. Hasonló terveken dolgozott Kossuth is Kiutachiában.

Az emigrációban kidolgozott tervek nem valósultak meg. A román emigránsok a román fejedelemségnek egyesülése után hazatértek. A magyar emigránsok keservesen csalódtak III. Napoleonban, egy részük amnesztiát kapott és hazatért. *A függetlenségi gondolatot, a keleteurópai népek összefogásának tervét Kossuth Lajos képviselte továbbra is kitartóan.*

Kossuth az emigrációban

Kossuth Lajos az emigránsok ezreivel együtt Világos után Törökországba menekült. Hosszabb kisázsiai (kiutachiai) tartózkodása után 1851 szeptemberében kiszabadult fogságából. Először Angliába, majd Amerikába ment, hogy az új magyar szabadságharc pénzügyi alapjait megteremtse.

Kossuth a magyar függetlenség ügyének világszerte elismert vezetője volt. A dolgozó nép mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel fogadta. Kossuth beszédeinek hatása alatt tízezrek váltak a magyar ügy odaadó támogatóivá. *A konzervatív reakciós kormánykörök azonban mind Amerikában, mind Angliában elgáncsolták Kossuth törekvéseit.*

Kossuth 1852 júliusában visszatért Amerikából, Angliában telepedett le és onnan irányította kisebb megszakításokkal 1861 nyaráig az emigrációs mozgalmakat. Kossuth az emigrációból vezette az új magyar szabadságharc előkészületeit, utasítást küldött a Habsburg-elnyomás ellen szervezkedő hazai mozgalmaknak (pl. Mack—Gál).

Palmerston, Anglia miniszterelnöke, Ausztria támogatója, mindent elkövetett, hogy Kossuth működését sikertelenné tegye. Az angol kormánykörök állandó megfigyelés alatt tartották, minden fontosabb lépéséről jelentést küldtek a londoni osztrák követnek.

Kossuth és a magyar emigráció helyzetét rendkívüli mértékben megnehezítette az angol kormány, amely mindenben az európai reakció kezére játszott a forradalmi mozgalmak ellen. Ilyen körülmények között nehéz választása volt Kossuthnak 1858/59-ben, az európai forradalmi válság idején. Hogyan szerezzen külpolitikai szövetségeseket a magyar ügynek? Kossuth azon az állásponton volt, hogy minden osztrákellenes erőt fel kell használni. Így került kapcsolatba III. Napoleonnal, az európai reakció egyik főerejével, akinek kezében Kossuth és a magyar emigráció csak arra volt jó, hogy zsarolhassa vele Ausztriát. III. Napoleon Magyarország függetlenségét távolról sem kívánta. A villafrancai fegyverszünet után kiadta a magyar emigráció útját.

Hasonlóképpen járt el a porosz-junker reakció vezetője, Bismarck is 1866-ban a porosz-osztrák háború után a magyar emigrációval.

Marx és *Engels*, a nemzetközi munkásmozgalom nagy vezetői, az 1848/49-es forradalmak tapasztalataira támaszkodva, rámutattak arra, hogy a burzsoázia a legtöbb európai országban a feudális erőkkel együtt a reakció támaszává vált. *A munkásosztály küzdelme saját felszabadításáért a tőke igája alól, egyben elhozza az elnyomott népek nemzeti felszabadítását is. A magyar függetlenség ügye elválaszthatatlanul egybekapcsolódott a nemzetközi proletariátus felszabadító harcával.*

A nemzetközi munkásmozgalom ebben az időben már komoly szerepet vitt. *1864-ben megalakult az I. Internacionálé Marx és Engels vezetésével*, melynek az volt a feladata, hogy vezesse az egyre erősödő és szervezett erővé váló munkásosztály harcát minden országban a kizsákmányoló, elnyomó burzsoázia ellen.

Kossuth Lajos még nem látta a nemzetközi munkásmozgalom történelmi jelentőségét, szerepét és harcainak összefüggését a magyar nemzeti függetlenség ügyével. Ezzel magyarázható, hogy Kossuth a magyar szabadságharc ügyének szövetségeseket keresve, összefogott olyan reakciós erőkkel is, melyekben mint megírta, maga sem bízott.

Kossuth emigrációs tapasztalatai azt mutatták, hogy sem Angliára, sem Franciaországra, sem más reakciós hatalomra támaszkodva, Magyarország nem szabadulhat fel a Habsburg-elnyomás alól, nem szerezheti vissza függetlenségét.

Kossuth a független Magyarország támaszát a keleteurópai népek demokratikus összefogásában látta. Azt hirdette, hogy a haladó demokratikus népeknek össze kell fogni a reakciós hatalmak ellen, csakis így védhetik meg szabadságukat és függetlenségüket.

Kossuth azonban nemcsak hirdette a haladó népek összefogásának eszméjét, terveket is dolgozott ki a gyakorlati megvalósítás véghezvitelére, és ezt politikájának középpontjába helyezte. Tárgyalásokat folytatott a keleteurópai népek emigrációban élő demokratikus vezetőivel, románokkal, lengyelekkel, csehekkel, oroszokkal, szerbekkel. Számos részletterv után 1862-ben megszületett Kossuth nagy dunakonföderációs terve. Ebben Magyarország, Erdély, Románia, Horvátország, Szerbia szövetségét sürgeti. A közös ügyeken — mint a honvédelem, külpolitika, kereskedelmi rendszer — kívül az egyes államok teljes önállóságot kapnának. Minden állam törvényhozása, igazságszolgáltatása és közigazgatása teljesen független lenne.

»*Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között! — Ime, ez az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom! Ime egy mosolygó jövő valamennyiünk számára.*« — írta Kossuth.

A keleteurópai népek demokratikus összefogásának tervét a reakciós hatalmak minden erővel elgáncsolták. De nem állt következetesen melléje az az osztály sem, melyre Kossuth tervei megvalósításában leginkább számított: a magyar liberális középnemesség. Míg Kossuth az emigrációban küzd hazája szabadságáért, ez az osztály elfordul a függetlenségi gondolattól, békepártivá lesz és az Ausztriával való kiegyezés támaszává válik. Kossuth írja, hogy a Londonba ellátogatott magyarok közül »*soha egy magyar mágnás feléje sem jött. A középrendűek közül kevés jött, igen sok nem jött — a nép fia mind eljött egytől-egyig*«.

A függetlenség zászlaját a dolgozó magyar nép viszi tovább és híven kitart Kossuth mellett. *A parasztság elnyomott milliói követeléseiket egybekapcsolják Kossuth nevével,* mely szemükben az ország függetlenségének kivívását és a feudális nagybirtok szorító karmaiból való felszabadulást jelentette egyben.

Kossuth emigrációs örökségének nagy tanulsága, hogy a magyar függetlenség ügyének legbiztosabb védelmezője a dolgozó nép. Továbbá az, hogy az ország függetlensége és szabadsága a reakciós hatalmak ellen csakis akkor biztosítható, ha egy táborban fogunk össze mindazokkal a népekkel, melyek a haladást képviselik.

A dunakonföderáció haladó gondolatát napjainkban az imperialisták ügynöke, Tito igyekezett kisajátítani. Kísérlete, hogy imperialista vezetéssel Szovjetunió-ellenes tömböt szervezzen a Duna mentén és megfossza a népi demokráciákat függetlenségüktől, csúfos kudarccal végződött.

Kossuth jövőbe látó gondolatai: a magyar, szláv, román népek összefogása a haladás érdekében, az 1860-as években, nem valósult meg. Hosszú évtizedeknek kellett elmúlnia, a hatalmas Szovjetuniónak kellett megszületni, hogy a szláv, román és magyar népek egymásra találjanak és szoros baráti szövetségben küzdjenek a haladásért, a szocializmusért.

4. AZ OKTÓBERI DIPLOMA ÉS AZ 1861-ES ORSZÁGGYŰLÉS

A vesztett olaszországi háború, az egyre erősödő ellenállási mozgalmak, a magyar emigráció szervezkedése arra kényszerítik Bécset, hogy változtasson az önkényuralom meglevő formáján. Ferenc József a magyar arisztokrácia és a klérus segítségével 1860 október 20-án kiadja az ú. n. *októberi diplomát.*

Az októberi diplomában a császár visszaállította Magyarország, a társországok és az osztrák örökös tartományok régi feudális szerkezetét az 1847-es állapotoknak megfelelően, de ezek fölé központi törvényhozó testületként állította a birodalmi gyűlést. Az októberi diploma lényegében nem volt más, mint az összmonarchia alkotmánya, mely Magyarországot az osztrák tartományok színvonalára süllyesztette, ennek megfelelő jogokkal. A helyreállított 48 előtti rendi intézmények vezetői a konzervatívokból kerültek ki.

A nemzet többsége azonban nem fogadta el az októberi diplomát, Pesten a tüntetők és a katonaság között összeütközésre került sor.

A diploma alapján elrendelték az országgyűlési választásokat. Az udvar, hogy a megyékben kialakuló alkotmányos megmozdulásokkal szemben biztosítsa befolyását, sietve nevezte ki az arisztokrácia tagjai közül a főispánokat. Konzervatívokkal töl-

tötték be a főbb megyei hivatalokat is. Mindezzel szemben a középnemesség jelentős része a tömegek lelkesedésétől kísérve, a vármegyei bizottsági tagságra sok helyen emigránsokat választott be és ahol csak lehetett, a 48-as alkotmány híveit.

1861-es ú. n. *februári pátens*, mely az októberi diploma kiegészítéseként jelent meg, megszabta a birodalmi gyűlés alsóházába küldendő követek számát. Vagyis az osztrák örökös tartományokhoz hasonló elbánásban részesítette Magyarországot. Erdély mint külön tartomány küldhetett követeket.

Az országgyűlés

Az 1861 áprilisában összeülő országgyűlés képviselőházában két párt játszotta a vezető szerepet: *a felirati és a határozati párt.*

A két párt között lényeges különbség nem volt sem a pártok osztálytartalmát, sem célkitűzéseiket tekintve. Igy mindkét párt a 48-as törvények alapján állt és a mielőbbi megegyezést sürgette az udvarral.

A felirati párt vezetője Deák Ferenc volt, a párt tagjai főleg a dunántúli és nemzetiségi vidékek középbirtokos nemeseiből kerültek ki. Deák nem vállalt szerepet a Bach-korszakban, a passzív ellenállás híve volt. Ez annyit jelentett, hogy *semmit sem tenni az önkényuralom érdekében, de ellene sem.* Várakozással belátásra bírni az önkényuralmat, hogy visszaállítsa a 48-as törvényeket. Lényegében nem nagyon beszélhetünk passzív ellenállásról, hiszen a középnemesség szép számmal vállalt hivatalt a Bach-korszakban. Deák pártja elismerte Ferenc Józsefet mint tényleges uralkodót, vagyis elismerte a tényleges uralkodás állapotát, és álláspontját az uralkodóhoz intézett feliratban kívánta leszögezni. *A felirati párt célja az volt, hogy a középbirtokos osztály hatalmi érdekeinek megóvása mellett gyors kiegyezést hozzon létre az udvarral.*

A határozati párt vezetői gr. Teleki László és Tisza Kálmán voltak. A határozati pártot azért hívták életre, hogy radikálisnak látszó jelszavaival ellensúlyozza a 49-esek, a Kossuth-pártiak szervezkedését és az elégedetlen tömegeket maga köré vonja. Gr. Teleki Lászlót, aki Kossuth Lajos mellett a magyar emigráció egyik vezetője volt, németországi utazása során Drezdában elfogták és kiszolgáltatták az osztrák hatóságoknak. Telekit azzal a feltétellel, hogy nem fog a Habsburg-uralom ellen politizálni, szabadon engedték, sőt később meghívták az összeülő ország-

gyűlés főrendiházába is. Teleki élére állt a határozati pártnak, melynek tagjai főleg a tiszántúli középbirtokos nemességből kerültek ki. A dunántúli középbirtokosokkal szemben a tiszántúliak több függetlenségi hagyománnyal rendelkeztek, soraikban több volt a protestáns elem. A határozati pártban találjuk az amnesztiát kapott volt elítélteket is.

Mint ismeretes, a határozati párt szintén a 48-as törvények visszaállításáért küzdött, de Ferenc Józsefet nem ismerte el uralkodónak, tehát a tényleges uralkodás állapotát tagadták, ragaszkodtak a 48-ból eredő jogfolytonossághoz. Ebből az álláspontból következett, hogy ezek szerint nincs kihez *feliratot* írni. A határozati párt szerint az országgyűlésnek álláspontját az egész világhoz intézett *határozatban* kell leszögezni.

A határozatpártiakat a közvélemény tigriseknek nevezte. Főleg persze nemzeti jelszavaik miatt. Ebben az elnevezésben sok volt a túlzás, mert a határozatpártiak távolról sem voltak tigrisek, ez különösen Teleki halála után vált világossá.

Az országgyűlésen tervbevett nagy beszédét megelőző napon Teleki öngyilkos lett. A közvélemény megdöbbenve vette tudomásul a hírt. A reakció hajszájának következményét látták az öngyilkosságban. Teleki utolsó írásában azt hagyta örökségül pártjának, hogy »*minden törvényeinknek, ide értve a 48-iakat is, teljes elismerését és életbeléptetését követeljük*«.

Teleki halála után a határozati párt amúgyis laza egységét nem lehetett tovább fenntartani, tagjai közül számosan a felirati pártra adták le szavazatukat, egyrészük pedig a döntő pillanatban elállott a szavazástól s így a Deák-féle felirati javaslat jutott többségbe. *A határozati párt félt a saját győzelmétől, félt attól, hogy győzelmük a 49-es teljes függetlenségi álláspontot juttatja előtérbe.*

A 49-es álláspont, Kossuth hívei, bár nem jutnak szerephez az országgyűlésben, de azért hallatják szavukat. A nagy nemzeti megmozdulások, demonstrációk mögött, a megyei ellenállás szervezésében kiveszik részüket. Élen járnak az adófizetés megtagadásában, honvédegyletek megalakításában. Szervezik a küzdelmet a konzervatívok ellen, akik mindenáron a 47-es alaphoz, az októberi diplomához ragaszkodnak.

Az udvar látja, hogy az októberi diplomát a nemzet döntő többsége elveti, de ennek ellenére még elég erősnek érzi magát és elutasítja Deák felirati javaslatát és feloszlatja az országgyűlést.

Deák felirati beszédében kifejti, hogy sem az októberi diplomát, sem a februári pátenst el nem fogadhatják, »*azoknak tartalmát sem tanácskozásainkban alapul nem vehetjük, sem Magyarországra kötelezőnek el nem ismerhetjük*«. Mindemellett Deák nem lép a nyílt, a Bécscsel való szakítás útjára. Kifejti, hogy »*nem akarjuk mi veszélyeztetni a birodalom fennállását, nem akarjuk a sanctio pragmatica szerint jogosan fennálló kapcsolatot felbontani*«.

Deák beszédében világosan elhatárolja magát a 49-es függetlenségi álláspontól. Inkább vállalja: »*nehéz idők következnek ismét hazánkra*«, minthogy az esetleges nyílt szakítás a 49-eseket helyezze előtérbe és ez forradalomhoz vezessen. Újra a passzív ellenállás fegyverét ajánlja; szerinte »*az idő és a kedvező szerencse ismét visszahozhatják*« — a 48-as alkotmányt

5. A PROVIZÓRIUM ÉS A KIEGYEZÉS (1861—1867)

A provizórium (1861—1865)

Az októberi diploma visszautasítása után az önkényuralom feloszlatta az országgyűlést. Az elnyomás régi formái ismét előtérbe kerültek. Négyéves időszak következett, melyet provizóriumnak (átmeneti állapotnak) neveztek s mely idő alatt a hatalom Schmerling miniszter kezében volt.

Bécs a megyegyűléseket erőszakkal feloszlatta, Magyarország élére helytartót nevezett ki. Az adók behajtása továbbra is erőszakkal folyt. A középnemesség Deák tanácsára hallgatva a »passzív ellenállás« útját választotta. Jobban mondva várta azt a kedvező pillanatot, amikor az önkényuralomtól engedményeket csikarhat ki.

1865-ben a Pesti Napló húsvéthétfői számában Deák cikket írt. Deák engedett 61-es álláspontjából, tehát még a 48-as álláspontról is letért. Cikkében kifejtette, hogy a magyar függetlenséget össze kell egyeztetni a monarchia érdekeivel. Felvetette a megegyezés lehetőségét is: »*készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom . . . biztonságával összhangzásba hozni*«.

Bécs látva a közeledés lehetőségét, Deák további jobbratolódását, menesztette Schmerlinget. Most már nyíltan folytak a tárgyalások Deák és az udvar között. 1865 végére ismét összehívták az országgyűlést. Az udvar a 48-as törvényeket nem ismerte el. Ezzel szemben ígéretet tett Erdély és Horvátország visszacsatolására. Közben kitört a porosz-osztrák háború és az országgyűlést elnapolták. A porosz seregek győzelme engedé-

kennyé tette az udvart és most már hajlandó volt tárgyalni Deákkal a 48-as törvények visszaállításáról. De természetesen nem abban a formájában, ahogy azt Deák eredetileg javasolta.

A kiegyezés (1867)

1866-ban a porosz háború Ausztria számára súlyos vereséget hozott. Königgrätznél szétverték az osztrák hadsereget. A vereség következtében Ausztria végkép kiszorult Németországból és jelentős mértékben meggyengült.

Engels azt írja, hogy »*Ausztria az 1866-os háború következtében ajándékként hullott a burzsoázia ölébe. De ez a burzsoázia tehetetlen, nem ért az uralkodáshoz, tehetetlen és képtelen bármire is. Csak egyet tud: dühvel veti magát a munkásokra, mihelyt megmoccannak. Csak azért maradhat még kormányon, mert a magyaroknak szükségük van rá.*« — (Értve ez alatt a magyar birtokososztályt.) (Engels: A német paraszthábóru. Előszó az 1870. és 1875. évi kiadáshoz. Szikra, Bp. 1949. 123. old.)

Az udvar előtt nem volt más választás, vagy megegyezni az összes tartományokkal és a birodalmat szövetséges államma alakítani át, vagy megegyezni a legerősebb nemzetiséggel, a magyar birtokososztállyal és vele szövetségben nyomni el továbbra is a monarchia többi népeit.

Bécs az utóbbit választotta. *A kiegyezés Ausztriában főleg a nagyburzsoáziára, Magyarországon a nagy- és középbirtokososztályokra támaszkodott.* A magyar birtokososztályok Ausztria válságos helyzetét a königgrätzi vereség után nem arra használták fel, hogy a dolgozó néptömegekre támaszkodva kivívják az ország függetlenségét, hanem osztályelőnyeik biztosítására. Kossuth hiába várta egy új szabadságharc kitörését. *A középnemesség, melyre még mindig számított, a mielőbbi megegyezés mellett foglalt állást, mert éppúgy, mint az arisztokrácia, a parasztságtól, a nemzetiségektől, a forradalomtól való félelmében Ausztriában keresett támaszt.*

A konzervatívok, a nagybirtokosok is egyre inkább közeledtek Deákhoz, annál is inkább, mert Deák engedett 48-as álláspontjából és a kiegyezés érdekében jobbra tolódott. Ilyen körülmények között a kiegyezés politikai előfeltételei kialakultak. A nagybirtokos és középnemesi rétegek egységfrontot létesítettek a kiegyezés érdekében.

Mikor az udvar a königgrätzi vereség után ismét Deákhoz fordult, ő nem követelt többet, mint előzőleg: vagyis vissza-

állítani — bizonyos változtatásokkal — a 48-as törvényeket, kinevezni a felelős minisztériumot. A tárgyalások az udvar és Deák között ilyen alapon megegyezésre vezettek. Andrássy Gyula grófot kinevezték miniszterelnöknek. A kiegyezést a magyar országgyűlés elfogadta, a király a törvényeket szentesítette és megkoronáztatta magát.

Az 1867. évi XII. tc. 69 pontban foglalta össze a kiegyezés feltételeit. Magyarországnak Ausztriával közös lett a külügye, hadügye és közös ügyekre vonatkozó pénzügye. A közös miniszterek a két országgyűlés 60 tagú küldöttségének (delegációjának) voltak felelősek.

A kiegyezés értelmében ugyan Magyarország visszanyerte önálló vámterületét, de a 10 éves vámszerződéssel továbbra is a régi helyzet maradt érvényben (XVII. tc.). Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Magyarország 30% arányában vállalt részesedést a monarchia közös terheiből (XV. tc.).

Ausztria állandó államadóssága 1867-ben 3025 millió volt, ennek felszaporodott kamatterhei 122 milliót tettek ki. Ebből 97 millió esett Ausztriára és 25 millió Magyarországra. Emellett Ausztriának volt 312 millió forint értékben fedezetlen államjegye és váltópénzjegye. Magyarország köteles volt a 30%-os kvótának megfelelően záros határidőn belül ezeket beváltani. 1903-ig ez meg is történt. (Kvótának nevezték a közös terhekből Magyarországra eső rész megfelelő százalékát, mely később Magyarország terhére fokozatosan emelkedett.)

A kiegyezésnél vállalt hatalmas terheket a magyar uralkodóosztályok adók növelésével és egyéb úton a dolgozó népre hárították.

A kiegyezéssel a függetlenségi baloldal szembefordult, a radikális elemek »Le Deákkal! Éljen 1849! Éljen április 14!« jelszavakkal tüntettek Pesten. A közhangulat hatása alatt írja Arany János:

»Deák Ferenc! megélünk mi
Kend nélkül;
kívánjuk a szabadságot
Rend nélkül.«

(Demokrata-nóta 1867.)

A határozati párt bár lényegében egyetértett a Deák-párttal és a kiegyezéssel, ellenzékieskedő szerepet töltött be a kiegyezési tárgyalások alatt, hogy a tömegek kiegyezés elleni hangulatát levezesse. Tényleg sikerült is neki elég jelentős ellenzéki tömegeket félrevezetni és távoltartani a függetlenségi baloldaltól.

Kossuth a kiegyezés ellen

A függetlenségi baloldal működésével párhuzamosan Kossuth az emigrációból tiltakozott a kiegyezés ellen. Jól látta Kossuth, hogy a kiegyezés végleg odaláncolta Magyarországot a halálraítélt, bomladozó osztrák birodalomhoz. A magyar uralkodóosztályok a nemzetiségek elnyomásával elvágták a békés, megegyezés és a szomszédos népekkel való demokratikus összefogás lehetőségét.

Kossuth a kiegyezést létrehozó nagybirtokos réteget a nemzetiségi elnyomás fenntartásával vádolta. A kiegyezés évében a nemzetiségi kérdésről írt tanulmányában ismételten figyelmeztetően hangsúlyozta a szláv, román, magyar összefogás elkerülhetetlenségét, mint a szabad, független Magyarország egyetlen lehetséges támaszát.

Kossuth a 67-es kiegyezést elutasította. Ausztriával való gyökeres szakításban látta egyedül biztosítottnak Magyarország jövőjét.

Kossuth a Deákhoz intézett, ú. n. Kassandra levélben írja: »*Én e tényben a nemzet halálát látom, s most, mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat, nem avégett, hogy tiltakozzam, hanem hogy Isten, a Haza s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak: nézz körül magasabb államférfiúi tekintettel, fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élnie kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporladnak, a Hazát, melyben nemcsak a jelen elröppenő percét, de a változhatatlan multat és a közelgő jövőt is szeretni kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere!*«

Kossuth szavai süket fülekre találtak, a magyar uralkodóosztályok nem akarták meghallani szinte prófétikus intéseit.

IX.

A SZABAD VERSENYEN ALAPULÓ KAPITALIZMUS KORA MAGYARORSZÁGON (1867—1900)

A kiegyezés értékelése

Az 1867-es kiegyezéssel az önkényuralomnak új korszaka köszöntött be Magyarországon. Az osztrák nagyburzsoázia mellett az államhatalom részese lett a magyar birtokososztály és az egyre erősödő nagytőkések osztálya is. *A magyar uralkodóosztályok, a dolgozó parasztság, a munkásosztály és a nemzetiségek feletti uralmuk biztosítása érdekében a Habsburg-hatalom szolgálatába szegődtek, elárulták az ország függetlenségét.*

1. *1867-ben Magyarország nem vált független országgá.* A Habsburg-hatalom közel négyévszázados gyarmati kizsákmányolásán a kiegyezés lényegében nem változtatott. Az osztrák-magyar monarchia keretében Magyarország továbbra is félgyarmati sorban maradt. A legfontosabb ügyekben, így a pénzügyek területén, a honvédelem terén, a külpolitikában, még a formális önállósága sem volt meg Magyarországnak, Bécsnek ezekben a kérdésekben döntő szava volt. A közös vámterület 1867 után továbbra is megmaradt. Igaz, a kiegyezés elismeri Magyarország jogát az önálló vámterületre, de az a gyakorlatban nem valósulhatott meg. Bécs ragaszkodott a tízévenként megújítandó — közös vámterületet biztosító — vámszövetséghez. Így az ország szabad vadászterülete maradt továbbra is mind az osztrák, mind egyéb külföldi tőkének.

2. *A kiegyezés az ország gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottságán lényegében nem változtatott,* sőt azt konzerválta. A kibontakozó tőkés társadalomra a feudális maradványok nyomták rá bélyegüket. A kapitalista fejlődés az ország teljes függetlenségének hiánya és a feudális maradványok miatt csak korlátozottan bontakozhatott ki.

A nagybirtok, a tízezer holdak (egyházi birtokok, hitbizományok) *a kiegyezés után továbbra is megmaradtak.* A feudális arisztokrácia, a klérus, a dzsentri-réteg az ország társadalmi és politikai életében döntő szerepet vittek. A burzsoázia, mely részese volt a dolgozó nép feudális módszerekkel történő kizsákmányolásának is, átengedte a politikai vezetőszerepet a birtokososztálynak.

3. *A tőkés és feudális kizsákmányolás együttesen sujtotta a dolgozó népet.* Mindehhez járul a gyarmati kizsákmányolás az osztrák és egyéb külföldi tőke részéről, mely a dolgozó parasztság és a munkásosztály vállaira nehezedik. Mindezt még fokozottabban érezték a nemzetiségi dolgozók. A magyar uralkodóosztályok a dolgozó népet teljes politikai jogfosztottságban, kulturális elmaradottságban tartották. A munkásosztály szervezkedését, a dolgozó parasztság, a nemzetiségek megmozdulásait kegyetlenül elnyomták.

A kiegyezés, mely az uralkodóosztályok belső ellentétei következtében is ingatag lábakon állt, a munkásosztály és a dolgozó parasztság egyre erősebb rohama következtében külföldi támaszra szorult. A magyar uralkodóosztályok, Bécscsel teljes egyetértésben, a magyar nemzeti érdekektől teljesen idegen nagyhatalmi imperialista terjeszkedés szolgálatába szegődnek. A német imperializmus csatlósává teszi az országot. Innen már egyenes út vitt, mint Kossuth Lajos 1867-ben előre megjósolta, a magyar nép érdekeivel gyökeres ellentétben álló imperialista világháborúhoz.

1. A KAPITALIZMUS KIBONTAKOZÁSA

A mezőgazdaság további kapitalizálódása és a birtokososztály

A kiegyezés utáni évek a *magyar mezőgazdaság konjunktúráját* hozták, melynek előnyeit különösen a nagybirtokososztály tudta kihasználni. A közös vámterület a birtokososztály számára szabad piacot biztosított nemcsak Ausztriában, de számos más nyugati országban is. A búza ára a 80-as évekig állandóan emelkedett.

A külföldi tőke nagyobbarányú beáramlása lehetővé tette a mezőgazdaság kapitalista fejlesztését. Megkönnyítette a nagybirtokososztály számára, hogy hiteligényeit kielégítse, beruházásokat eszközöljön birtokain és a konjunktúra éveit minél jobban kihasználhassa. A tőkeszükségletet mindemellett most sem tudták teljes mértékben kielégíteni.

A nagybankok alapítása közvetlenül a kiegyezést követő időkben megindult. A külföldi tőke nagy profitlehetőségeket látott a félgyarmati Magyarországon, olcsó munkaerőt és nyersanyagot. A kiegyezés létrehozása biztonságot, konszolidációt jelentett a külföldi tőke befektetései, üzletei számára.

A két és félmillió forint alaptőkével működő *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* mellett már a kiegyezés évében a Rothschild-féle osztrák bankcsoport, az Osztrák Hitelintézet megalapítja a *Magyar Általános Hitelbankot* 15 milliós részvénytőkével, 1868-ban egy angol bankcsoport megalapítja az *Angol-Magyar Bankot* 20 milliós részvénytőkével, 1869-ben pedig angol-osztrák pénzcsoportok létrehozzák 32 millió forintos alaptőkével a *Francia-Magyar Bankot*. Közvetlenül földhitel céljaira alakult 1870-ben a *Magyar Jelzálog Hitelbank*.

A nagybankok alapítását a 70-es években tömegével követi a kisebb bankok és takarékpénztárak alapítása is.

A földbirtokra adott jelzálogos kölcsönök összege a kiegyezés után ugrásszerűen felemelkedett. 1867-ben a jelzálogkölcsön összege 58 millió forintot tett ki, 1881-ben már közel 140 milliót.

A bankok a jelzálogügyletek mellett hatalmas üzleteket kötnek, óriási spekulációkat (pl. telek) folytatnak és nagyban űzik a tőzsdejátékot. A legnagyobb üzletet azonban a vasútépítések jelentették.

Vasútépítések

A külföldi tőke is szívesen fektette pénzét a magyarországi vasútépítésekbe, hiszen olyan busás nyereségre tehetett szert, mint sehol másutt. A befektetett tőke kamatozását az állam bizonyos mértékig biztosította. A kamatbiztosítási rendszer annyit jelentett, hogy a vállalkozás sikertelensége esetén az állam nemcsak a befektetett tőkét, de annak kamatait is megtérítette.

A magyar birtokososztály több oldalról volt érdekelt a vasútépítésekben. Egyrészt érdekében állt a vasúti hálózat kiépítése, hogy termelvényeit minél versenyképesebbé tegye a gyors, olcsó szállítással, másrészt a vasúti üzletek lehetővé tették a nagyarányú tőkeszaporítást.

A vasúti vállalkozások legtöbbször egy-egy arisztokrata, vagy dzsentri neve alatt indultak. Ennek az volt az előnye, hogy a jó összeköttetésekkel rendelkező arisztokraták kieszközölték állami kapcsolataik felhasználásával vasúti vállalkozásaik számára a legkedvezőbb állami engedményeket, a minél nagyobb kamatbiztosítást.

A panamák, az államot megkárosító manipulációk mindennapos események voltak. A vasutakat nem a forgalom érdekeinek megfelelő

helyen, hanem nagy költségtöbblettel az egyik uradalom parkjától a másik uradalom gabonaraktáráig építették. Természetesen ilyen körülmények között az állam rengeteg pénzt fektetett a vasútépítésbe. Míg a kamatbiztosítási rendszer fennállása alatt egy kilométer vasút építése átlag 100.000 forintba került, a kamatbiztosítási rendszer megszűnése után kilométerenként 17.000 forintért építették a vasutat.

A magyar birtokososztály — bár jelentős összegeket keresett a vasútépítéseken — mégsem volt megelégedve a vasutak működésével, különösen a vasutak tarifapolitikájával. A jórészt külföldi tőkések kezén lévő vasutak díjszabásai nem feleltek meg a magyar birtokososztály érdekeinek, egyre jobban előtérbe állították a vasutak államosításának kérdését.

A magánvasutak államosítása már 1875-ben kezdetét veszi, majd nagy arányokat ölt Baross Gábor közlekedési miniszterségе alatt. 1890-ben a 11.396 kilométer hosszú vasútvonal fele már állami tulajdonban volt. Az államosított vasutak díjszabását most már a birtokososztály érdekeinek megfelelően határozzák meg.

A vasutak nagyarányú kiépítése (1867-ben 2285 km vasútvonal volt használatban, 1900-ban 17.710 km) lehetővé teszi az olcsó gabonaszállítást. A magyar mezőgazdaság terményei megjelennek a világpiacon. A gabonakonjunktúra évei a termőterületek jelentős megnagyobbodását, a gabonaneműek jelentős termésemelkedését hozzák. 1870 és 1879 között a búzával bevetett terület 50 százalékkal, a búzatermés átlageredménye még ennél is nagyobb mértékben emelkedett.

A mezőgazdaság kapitalizálódását gyorsította a bérletek elszaporodása is. A bérlők jelentős tőkét vittek a mezőgazdaságba, sok helyen intenzív termelésre tértek át. Bankok, kereskedők bérletei mellett egyre gyakrabban tűntek fel a kulákbérlők. A bérlők kíméletlen rablógazdálkodást folytattak, ugyanakkor kegyetlenül kiuzsorázták a mezőgazdasági munkásokat.

A tőke nagyobbarányú beáramlása a mezőgazdaságba együttjárt a gépek fokozott alkalmazásával, a bérmunkások számának szaporodásával.

A mezőgazdasági válság és hatása

A mezőgazdasági konjunktúra éveit azonban a 80-as évek elején mezőgazdasági válság követte. Ennek előzményéhez tartozott 1873-ban a nagybankok és üzletházak bukása, a külföldi tőke nagyarányú visszavonulása, a pénzügyi és ipari válság. A hitelviszonyok rosszabbodása csak mégjobban megnehezítette a kibontakozást a válságból.

A mezőgazdasági válság, mely a 70-es évek közepétől a 90-es évek végéig elhúzódik, nemcsak Magyarországot érintette, hanem egész Európát. A mezőgazdasági válság az ipari válsághoz hasonlóan kapitalista válság. *Kiindulópontja az Európába beözönlő nagymennyiségű olcsó amerikai, orosz és indiai búza.* A magyar mezőgazdaság nem tudja felvenni a versenyt az olcsó gabonaárakkal (a 80-as években a gabona ára mélyen tíz forint alá szállt), így fokozatosan kiszorul az európai piacokról.

Megnehezítette a búzakivitelt a védővámos irányzat felülkerekedése. Németország tért át először a szabadkereskedelemről a védővámokra, majd Anglia kivételével a többi államok is követték. A német agráriusok és az ipari burzsoázia egyaránt védővámokkal kívánta biztosítani monopolhelyzetét a német piacokon, a külföld versenyével szemben.

Az olcsó tengerentúli gabona beözönlése, a védővámos irányzat felülkerekedése sorompót állított a magyar gabonakivitel elé, tehát az főleg Ausztriára korlátozódott. De a védővámok elterjedésének volt egy másik döntő hatása is a monarchián belül és ez *az osztrák nagyburzsoázia és a magyar birtokososztály érdekeinek összeütközése*, mely hosszú évtizedekig tartó politikai válság alapját alkotta.

Miben nyilvánult meg ez az ellentét?

Elsősorban abban, hogy *az osztrák burzsoázia magas védővámokat kívánt a nyugati országok iparcikkeinek versenyével szemben és ugyanakkor szabadkereskedelmet Kelet országai felé.* Ezzel ellentétben *a magyar birtokososztály védelmet követelt Kelet felé az agrárországok versenyével szemben és alacsony vámtételeket Nyugat felé.* De ellentétes volt az érdeke a birtokososztálynak az osztrák burzsoáziával, a magyar gyáripar fejlesztésének kérdésében is. *A magyar birtokososztálynak a külföldi piacok kiesése következtében érdekévé vált a belső piac kiszélesítése, a gyáripar fejlesztése.*

A mezőgazdasági válság pusztító hatását Magyarországon csak még jobban növelte a magyar mezőgazdaság elmaradottsága, a feudális maradványok, a nagybirtok fennállása.

A 19. század utolsó évtizedeiben a megművelt terület 6·15%-a volt a gazdaságok 52%-át bíró szegényparasztok kezén (1—5 holdig). Ugyanakkor a 100 holdon felüli földbirtokosok (a gazdaságok 0·8%-a) a megművelt területnek 45%-át bírták.

Még szembetűnőbb a nagybirtok túlsúlya, hacsak az 1000 holdon felüli adatokat nézzük. *1945 nagybirtokosnak a gazdaságok 0·09%-a és a termőterület 32%-a volt a tulajdonában. Ugyanakkor a gazdaságok 72%-át bíró dolgozó parasztok, körülbelül 2 millió család (1—10 holdig) rendelkezett a termőterület 16%-ával.*

A grófi, hercegi uradalmak, az egyházi birtokok megfojtották a dolgozó parasztság millióit. A hatalmas mammutbirtokok, latifundiumok, hitbizományok (korlátolt forgalmú birtokok, melyeket nem lehetett eladni) ráterpeszkedtek az országra, minden életerejét kiszívták.

A 19. század utolsó évtizedeiben a hercegi és grófi Eszterházy-család 500.000 holdon felüli birtokkal rendelkezett, a gróf Schönborn-család 240.000 holddal, a gróf Károlyi-család 174.000 holddal, a gróf Andrássy-család 92.000 holddal. A nagyváradi püspöki uradalom 187.000 holdat tett ki, az esztergomi érsek 93.000 holdat bírt.

A hatalmas latifundiumok, hitbizományok a válság évei alatt még jobban megnövekedtek. A nagybirtokosok a versenyképes gabonaárat nem intenzívebb termeléssel, hanem külterjes gazdálkodással, a termőterület növekedésével és a munkabérek leszorításával kívánták elérni. Ezért növelték hitbizományaik területét.

A hitbizományi birtokok 460.000 holdról (1870) 2 millió 350 ezer kat. holdra emelkedtek 1900-ig. Ugyanezen idő alatt az egyházi birtokok megkétszereződtek.

A versenyképesség növelését a nagybirtokososztály részben tőkebefektetés útján, de döntő módon a mezőgazdasági munkások, cselédek minél fokozottabb kizsákmányolásával igyekezett elérni. Intenzív termelésre (egyoldalú szemestermelés helyett takarmánynövények termesztése, intenzív állattenyésztés) csak kevés birtokos tért át. Kölcsönöket vesznek fel; erre különösen a 80-as években ismét beáramló külföldi tőke nyujtott lehetőséget. A kölcsönt azonban ritka esetben használják fel beruházásra, inkább felélték, az alacsony gabonaárak miatt előállott hiányt pótolták vele. Ez különösen a középbirtokos (dzsentri) rétegre vonatkozott. A mezőgazdasági válság évei alatt a parasztság széles tömegei eladósodtak. Az egyre fokozódó adóterhek, a magas kamatok tönkretették a szegény- és kisparasztság százezreit.

A magyar mezőgazdaság eladósodása ijesztő méreteket öltött. A 19. század utolsó éveiben a korlátlan forgalmú birtokok több mint 50 százaléka eladósodott teljes becsértékére. *Az eladósodott kis- és középbirtokosok lába alól kezdett kicsúszni a föld.* A kisebb ingatlanokról a nagyobbakra került a sor. (Igy az 1896-ban elárverezett birtokok átlagos értéke 1654 korona volt. 1901-ben 2375 korona.) Az 1891—1895 közötti időszakban évenként átlag 15.000 birtoktest került végrehajtás alá Magyarországon 1896—1900 között évenként átlag 18.000 birtoktest. Igy *a mezőgazdasági válság évei alatt tönkrement a kis- és középbirtokosok és közép- és szegényparasztok hatalmas tömege. Ugyanakkor azonban a földbirtok a nagybirtokosok, az egyház kezén tetemesen megnövekedett, koncentrálódott.*

A versenyképesség növelésének legáltalánosabb módja a mezőgazdasági munkások bérének leszorítása: a birtokososztály a válság terheit így hárítja át a dolgozó népre. A mezőgazdasági válság legjobban érintett áldozatai tehát a mezőgazdasági dolgozók, cselédek milliós tömegei.

A kapitalizálódás hatása a parasztság helyzetére

Proletarizálódás

A kiegyezés utáni években, a mezőgazdasági árutermelés fokozása, a tőke nagyobbarányú beáramlása tovább szélesíti a középparasztság bomlási folyamatát, agrárproletárokra, szegényparasztokra, és kulákokra.

Melyek a fő jellemző vonásai a kiegyezés utáni időkben a parasztság helyzetének?

1. *A földnélküli agrárproletariátus, nincstelen rétegek nagymértékű elszaporodása.*

2. *A kisbirtok, törpebirtok nagyarányú elaprózódása, csökkenése.*

3. *A kulákgazdaságok megnövekedése.*

4. *A szegényparasztság, az agrárproletariátus nyomorúságos helyzete, nagyfokú kizsákmányoltsága.*

A konjunktúra éveit a dolgozó parasztság nem tudja kihasználni. Arról, hogy felvegye a versenyt a közép- és nagybirtokkal, szó sem lehet. Igen elmaradott technikával dolgoznak, tőkével nem rendelkeznek. Ha kapnak kölcsönt, azon is főleg földet vásárolnak. Emellett a kölcsön olyan megterheléssel jár, hogy kamatait nem tudják megfizetni. Nagy adóterhek nehezednek a dolgozó parasztság vállaira.

A 19. század utolsó évtizedeiben a különféle adóterhek felemésztik a föld tiszta jövedelmének kb. 50%-át. A Tiszán innen és túli területeken még elszomorítóbb a helyzet, ott a terhek a 60%-ot is elérik.

Ennek végső következménye a legtöbb esetben az, hogy dobraverik a dolgozó parasztság házát, kihúzzák alóla földjét. Ilyen módon hatalmas tömegek válnak proletárrá. *1870 és 1890 között több mint százezerrel csökken az önálló birtokosok száma.* Ezeknek legnagyobb része a szegényparasztság és a törpebirtokosok közül kerül ki. Az elárverezett földeket a nagybirtokosok, a bankok és a kulákok vásárolják meg.

A proletarizálódás folyamatával párhuzamosan erősödik meg a zsírosparaszti, kulákréteg. A konjunktúra éveit a kulákok inkább ki tudják használni. Pénz, termény, igásállat kölcsönzésével uzsorázzák ki a falusi szegénységet, kupeckedéssel, terménykereskedéssel is jelentős haszonra tesznek szert, felvásárolják a szegényparasztok eladósodott földjét.

Proletarizálódásra vezet a föld nagyarányú elaprózódása is.

Az egyre szaporodó családot a kis föld nem tudja eltartani, ezért az ifjabb nemzedék már veheti a kezébe a vándorbotot és mehet munkát keresni, elszegődni a nagybirtokra.

A mezőgazdaságban végbemenő folyamat tehát egyre csökkenti az önálló birtokosok számát és egyre szaporítja a földnélküliek tömegét, akik immár a saját munkaerejükön kívül semmivel sem rendelkeznek.

A nincstelenek útja

A földnélküli falusi szegénység részben mint földmunkás dolgozik a 19. század utolsó negyedében még mindig folyó vasútépítéseknél és csatornaépítéseknél, részben a város szívja fel, ahol mint segédmunkás találhat elhelyezést. A nagybirtok szintén foglalkoztatja egyrészüket vagy mint idénymunkást, vagy állandó munkára alkalmazza, mint gazdasági cselédet. Igen nagy számban azonban egyáltalán nem találnak megélhetést. Ezek kénytelenek kivándorolni, elhagyni hazájukat.

A vasútépítések és csatornaépítések azonban csak átmeneti jellegűek voltak, de különben is főleg egy-egy terület nincstelenjeit foglalkoztatták. Ahol vasutat nem építettek, vagy már befejezték, ott leírhatatlan nyomorúság üti fel fejét.

A *gyáripar* a faluból kapja a munkástartalékot. A kiegyezést követő évtizedekben az osztrák ipar versenye következtében lassan bár, de fejlődésnek indul a gyáripar. A falusi proletároknak lehetőségük nyílik arra, hogy a városban keressenek elhelyezkedést. Ennek következményeként Budapest lakossága ugrásszerűen megnő, 1869—1900 között 271.000-ről 717.000-re (tehát 165%-kal) emelkedett. A vidéki városok lakosságának szaporodása is eléri ugyanezen időpontban a 140%-ot.

A nagybirtokon a falusi szegénység mint *mezőgazdasági munkás* (vándormunkások, napszámosok, szakmányosok) időszaki munkát vállalt (például aratás, cséplés stb.), vagy egész évben dolgozott, mint gazdasági cseléd, béres.

A mezőgazdasági munkások éppúgy, mint a mezőgazdasági cselédek a legnyomorúságosabb helyzetben voltak. Az állandó munkaerőtartaléksereg, a gépek alkalmazása a béreket a legalacsonyabbra szorította le. A mezőgazdasági válság éveiben a béreket még jobban lenyomták. A mezőgazdasági munkásoknak 80—100 nap alatt kellett megkeresniök évi keresetüket. Ez 300—400 forint körül mozgott, havi 25—33 forintot tett ki. Ebből kellett sokszor 5—6 (vagy még több) tagú családjukat eltartani. Ugyanakkor egy kg kenyér ára kb. 30—35 fillér volt.

Egyre gyakoribb a nők és gyermekek foglalkoztatása. A nők munkabére a férfi munkabérének 50—60%-a. A gyermek munkaerejének kizsákmányolása még fokozottabb volt. Sokszor 10—14 éves gyermekek szegődtek el cselédnek. Egész évi bérük alig tett ki pénzértékben 30—40 forintot és ezért napi 16—18 órán át dolgoztatták őket. *A birtokosok szívesen alkalmaztak gyermekeket, mert a gyermek lehetett minden: béres, kanász és szolgáló egyszemélyben.*

Az olcsó munkaerő bevónása a mezőgazdaságba csak még jobban növelte a tartalékssereget, mert kiszorította a drágább férfimunkaerőt. Ennek következtében a bérek tovább csökkentek.

A mezőgazdasági cselédek és béresek fizetésük kisebb részét készpénzben, nagyobbik részét természetben (kommenció) kapták: nyomorúságos tömegszállást, kevés élelmiszert (búzát, árpát, szalonnát, sót stb.) és fát. Ha tyúkot tartottak, tyúkonként öt tojás, öt csirke az uradalomé volt, ha sertést, akkor elválasztáskor a sertést vagy a malacokat el kellett adni az uradalomnak. A béres feleségének 24 napi robotot kellett teljesítenie, ha ezt nem teljesítette, levonták a béres járandóságából.

Munkaidejük látástól-vakulásig tartott. A kocsisok és a béresek reggel $^1/_2$4—4 órától este $^1/_2$8-ig dolgoztak. A nagybirtok munkaviszonyai világosan megmutatták, hogy a feudális maradványok tartósan tovább élnek.

Úgy a mezőgazdasági munkások, mint a cselédek munkaviszonyai, lakás- és egészségügyi viszonyai a lehető legsiralmasabb képet mutatták. *A mammutbirtokok tövében milliók éltek a legnagyobb nyomorúságban és szegénységben, kulturális elmaradottságban, jogfosztottságban, emberi mivoltukban százszorosan megalázva.*

Ady Endre írta a kiegyezés utáni korszakról:

»Magyarország dús ország volt
Van termése, kincse, vadja,
De amit a bús nép szerzett,
Víg uraság zsebre rakja.

Csak a gazdag, csak a zsarnok
Élt föl minden földi jókat,
Megláncolták, butították
A dolgozó milliókat.«

(Történelmi lecke fiúknak)

A nagybirtokosok uradalmain az állatok elhelyezése jobb volt, mint a cselédeké. Nem volt szokatlan dolog, hogy *2—3 népes család élt bezsúfolva egyetlen földes, szűk szobában.* Ami az élelmezési viszonyokat illeti, az is elszomorító volt. A mezőgazdasági munkások az év nagyobbik részében koplaltak. *A táplálkozás egyoldalú volt. Hússal alig éltek.* Esztergom megyében a kitűnő búzaföldön, a papi birtokok százezer holdján *a munkás húsételt nem evett.* Még a nyári aratómunka idején is kenyérből, tésztaneműekből és főzelékből állott a táplálékuk. Búzakenyeret nagyon keveset fogyasztanak, helyette inkább rozs-, kukorica-, árpa-, zabkenyeret.

A lakásviszonyok, a hiányos táplálkozás ijesztő hatással volt az egészségi viszonyokra. A különböző fertőző betegségek, a tüdővész százezrével szedte áldozatait. A gyermekhalandóság a lehető legmagasabb arányú volt.

A nagybirtok és nagytőke szorító karmai között szenvedett, pusztult a dolgozó nép.

A nyomorúságos munkakörülmények között dolgozókon kívül tömegesen vannak munkanélküliek. A falusi szegénységnek az a része, amelyik sem a városban, sem a nagybirtokon nem talált megélhetést, kénytelen elhagyni családját és kivándorolni. *A 19. század utolsó évtizedeiben a nincstelenek ezrei vándoroltak ki Romániába, majd még hatalmasabb tömegben Amerikába.* A kivándorlók százezres tömegei a 20. század első évtizedében hagyták el Magyarországot.

A befejezetlen 1848-as polgári forradalom, a nagybirtokok fennmaradása, az ország félgyarmati helyzete a dolgozó milliók nyomorúságos tengődését hozta magával. A nincstelen agrárproletárok tömegei azonban nemcsak a kivándorlás útján keresték a kibontakozást. *A 90-es években erősen felszínre tört az elkeseredés és a magyar ipari munkásság szervezkedésének hatására megerősödtek az agrárszocialista mozgalmak.*

A gyáripar kibontakozása

A magyar gyáripar fejlődését az ország félgyarmati helyzete, a fejlettebb osztrák ipar versenye akadályozta. De megnehezítették az ipar fejlődését a feudális maradványok, a nagybirtok fennállása is. A mezőgazdaság nincstelen milliói nem adhattak megfelelő belső fogyasztópiacot a magyar ipar számára.

Mindemellett a kiegyezést követő években az iparvállalatok alapítása is megindult, főleg külföldi, osztrák tőke részvételével, de kiveszi ebből részét az egyre erősödő magyar burzsoázia is. A gyenge magyar ipar alaposan megérzi az 1873-as válságot követő évek pusztító hatását. A kiegyezés után alapított üzemek jelentékeny része tönkremegy.

Az 1884. évi magyar iparstatisztikai felvételek azt mutatják, hogy a magyar ipar még igen kisméretű és főként kisipari jellegű. *Az ország összlakosságának csak 11%-a tartozott az iparhoz* (ebbe beleértették a vállalkozókat és munkásokat is). Az önálló iparosok 64%-a segéd nélkül dolgozott. A gépi erővel, több munkással dolgozó gyárjellegű vállalat száma igen kevés.

A magyar ipar fejlődésének elmaradottsága következtében a mezőgazdasági termékek belső fogyasztópiaca igen szűk volt *és a magyar mezőgazdaság függvénye lett a külföldi piacoknak*, áringadozásoknak. A mezőgazdasági válság miatt a magyar birtokososztály egyre inkább a belső piac felé fordul és érdekeltté válik a gyáripar fejlesztésében.

Hogy a birtokososztály maga is szükségesnek látta a magyar gyáripar kiépítését, ez megmutatkozott már 1881-ben, az iparfejlesztési törvény létrehozásánál, majd az 1890. évi iparfejlesztést támogató törvénynél. Mindkét törvény egyben a hazai burzsoázia egyre növekvő befolyását is mutatta.

Az állami segítség részben adókedvezményben, tarifakedvezményben (olcsó szállítás) nyilvánult meg, részben pénzügyi támogatás formájában. (Állami segítségben, kedvezményben részesítették főleg a textilipart, a szesz- és a söripart, a gépipart.) A pénzügyi támogatás igen szűk keretek között mozgott, a század végéig évente körülbelül 500.000 koronát tett ki. Ausztria és más fejlettebb ipari államok ennél jóval többet fordítottak iparfejlesztésre.

A magyar gyáripar viszonylag gyorsabb fejlődése a 80-as években az ismét beáramló tőke részvételével indult meg.

Ebben az időben a nagybankok tőkéje jelentős mértékben (például a Kereskedelmi Bank tőkeereje 1880—1900-ig a tizenötszörösére, Leszámítoló Bank alaptőkéje 1879—1890 között húszszorosára) emelkedett. A nagybankok egyre inkább bizonyos üzletágakat monopolizálnak, iparvállalatok részvényeit veszik át, iparvállalatok alapításában vesznek részt. De a finánctőke kialakulását maga az állam is elősegítette azzal, hogy az olyan pénzintézeteket, melyek iparvállalatok alapításában vettek részt, vagy kölcsönöket nyujtottak, adó- és illetékkedvezményben részesítette.

A magyar iparfejlődésnek aránylag korai szakaszában már megjelennek a kartellek (a termelés, az ár monopolizálása egy-egy tőkéscsoport kezében), elsősorban osztrák vezetéssel.

A gyáripar profitjából a külföldi és a magyar burzsoázia mellett a magyar birtokososztály is részesedik. A bankok, részvénytársaságok igazgatóságában és felügyelőbizottságaiban ott találhatók az arisztokrácia tagjai is.

De a gyáralapítások és *az iparfejlesztés előzmodítása* ellenére is azt mutatják a századvégi gyáripari statisztikák, hogy *a magyar ipar korlátozottsága és egyoldalúsága* továbbra is megmaradt.

Az ipari termelés alapját képező nyersanyagok: *a szén- és nyersvastermelés* az ország nyersanyaggazdagságához mérten csekély. *A vasolvasztók nagyrészét még mindig faszénnel fűtötték.*

holott a nyugati ipari államokban már régen áttértek a koksz használatára. A termelt vasérc és nyersvas jelentős részét Ausztria dolgozta fel és a vasipari termékeket (vasáruk, gépek stb.) drága áron eladta Magyarországon. A század végén, ugyanakkor, amikor a magyar vasipar 15·5 millió korona értékű vasércet és nyersanyagot szállított Ausztriába — a behozott vasáruk, gépek értéke 96·5 millió korona volt.

De elmaradott volt *a bőr-, textilipar is.* A magyar bőripar a fogyasztásnak csak 25—30%-át tudta fedezni. A század végén *a gyapjúfeldolgozó ipar* a hazai fogyasztásnak csak közel 10%-át fedezte. *A pamutszükségletből a hazai termelés a fogyasztásnak alig több mint 3%-át fedezte csak.*

A magyar ipar egyoldalú fejlődésének bizonyítéka, hogy 1898-ban az ország ipari termelési értékének 47·3%-át az *élelmezési ipar* szolgáltatta, elsősorban a malomipar.

A malomipar termelési értéke még a század végén is nagyobb volt, mint az egész vas- és gépipari termelés értéke együttvéve. A kiegyezés utáni években alapították a nagy budapesti gőzmalmokat, mint a *Viktória, Concordia, az Első Pesti Gőzmalmot.* A gőzmalmok gyarapodásával együttjárt a lisztkivitel fokozódása. A malomipar mellett erősödött a szesz- és cukoripar fejlődése is.

A magyar ipar egyoldalú és korlátozott fejlődése világosan mutatta, hogy az iparfejlesztés nem pótolhatta az ország függetlenségét, nem változtathatott az ország elmaradottságát alapvetően konzerváló félgyarmati helyzeten.

A félgyarmati függőség és a feudális maradványok közt fejlődő ipar a dolgozó nép szörnyű kizsarolásával járt: a magyar dolgozókat a magyar uralkodóosztályok és a külföldi tőke kettős kizsákmányolása sujtotta. *A magyar ipar fejlődésének alapját azok a dolgozó százezrek vetették meg, akiknek munkája nyomán — ha a körülmények miatt korlátozott formában is — a gyáripar kibontakozása megindult Magyarországon.*

2. A KIEGYEZÉS POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI (1867—1900)

Parlamenti pártok 1867-ben

A kiegyezés első alapvető következménye, hogy a magyar birtokososztály szilárdan a politikai hatalom birtokába jutott. Ugyanakkor a politikai hatalom részesévé vált az egyre inkább

erősödő magyarországi burzsoázia is, bár a politikai vezetőszerepet az arisztokrácia tartotta kezében.

Az uralkodóosztályok Magyarországon ugyan korlátlan hatalommal bírtak a dolgozó nép és a nemzetiségek felett, de ennek ellenében alávetették magukat Bécsnek, az osztrák burzsoáziának. *Végső fokon Bécs szava úgy a belpolitika döntő kérdéseiben, mint a külpolitikában megfellebbezhetetlen volt.* A magyar uralkodóosztályok, hogy kizárólagos uralmukat a dolgozó nép felett fenntarthassák, lemondtak az ország állami függetlenségéről és állandósították a félgyarmati helyzetet.

Táncsics Mihály, aki 1867-ben amnesztiát kapott és kikerült börtönéből, ezt írja a kiegyezés utáni helyzetről: »... *most mindazon teendőket, mit az ötvenes években a bécsi kormány végzett, egyrészben átruházták a magyar kormányra és most az újoncot, adót megszavaztatják maguknak. A különbség csak az, hogy mindazt, ami 1850-től 1867-ig fekete-sárga volt, nemzeti színre festették.*« (Arany Trombita. 1869. Helyzetünk.)

Táncsicsnak igaza volt. *A magyar uralkodóosztályok és pártjaik 67 utáni ténykedéseikkel ezerszeresen bebizonyították, hogy a magyar nép, a magyar nemzet igazi érdekeitől távol álltak és mindenben hű kiszolgálói voltak az osztrák nagyburzsoázia, a Habsburg-uralkodóház, az udvar érdekeinek.*

Deák-párt és a balközép

A politikai életben 1867 után a vezetőszerep az udvart hűségesen kiszolgáló, a kiegyezést létrehozó Deák-pártnak a kezében volt. A Deák-párt a magyar nagybirtokosoknak, a középbirtokososztály felső rétegének és a velük szövetséges banktőkének az érdekeit képviselte. Politikájának lényege: a kiegyezés változatlan fenntartása, mindenáron való védelmezése.

A Deák-párt mellett a birtokososztály érdekeit képviselte az úgynevezett balközéppárt is, mely az 1861-es országgyűlésen szereplő határozati pártból alakult ki. Ez a középbirtokososztály közép- és alsóbb rétegeit, a dzsentriket képviselte. *A párt vezetője Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán voltak.* Felmerült a kérdés már a kortársakban is, hogy tulajdonképpen mi szükség van a balközéppártra, hiszen lényeges eltérés a balközép- és a Deák-párt politikája között nincs. Maguk a korabeliek adták meg erre a választ: azért van szükség a balközéppártra, hogy a kiegyezéssel szemben felsorakozott ellenzéki tömegeket ellenzéki szólamokkal elvonja a Kossuth neve alatt szervezkedő szélsőbaltól.

Valóban, a balközéppárt kiegyezésellenes fellépése az uralkodóosztályok taktikájához tartozott, a nép megtévesztését célozta. Tisza Kálmán, az úgynevezett »*bihari pontokban*« foglalta össze pártja programmját, mely 1867 revízióját követelte, a pénz- és kereskedelmi ügyek függetlenítését Ausztriától, önálló magyar hadsereget, a delegáció és a közös minisztériumok megszüntetését. A balközéppárt programmja és gyakorlati politikája közötti mély szakadék azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált.

Szélsőbal

A parlamenti pártok legradikálisabbja az ú. n. szélsőbal, vagy más néven szélbal. Ehhez a pártcsoportosuláshoz azok a képviselők tartoztak, akik a kiegyezés ellen tiltakoztak és annak megszüntetéséért vagy megváltoztatásáért küzdöttek.

A szélsőbal Kossuth Lajos nevét, az ország függetlenségét írta zászlajára. A szélsőbaloldali képviselők alapították 1868-ban a 48-as pártot. Soraik között találjuk *Böszörményi László*t, a 48-as párt lapjának, a »Magyar Ujság«-nak szerkesztőjét, aki később börtönben halt meg, *Simonyi Ernő*t, *Mocsáry Lajos*t, *Madarász József*et, a szabadságharc baloldalának egyik vezetőjét. A 48-as párt kezdetben az elszegényedett nemesek, a kisebb birtokosok és a kispolgárság érdekeit képviselte. A század végére azonban ez a párt is az uralkodóosztályok befolyása, irányítása alá került.

A 48-as párt igen nagy népszerűségnek örvendett 1867 után az alföldi parasztság körében, mely szembefordult 67-tel és szembeállította vele 48-at. A dolgozó parasztság számára 67 az elnyomást, a nagybirtok fojtogató ölelését, a jogfosztottságot, — 48 és Kossuth neve a jobbágyfelszabadítás kiteljesedését, igazi felszabadulásának reményét jelentette.

A 48-as párt Kossuth nevével állította maga mögé a parasztság tömegeit, akik bár a választásokból ki voltak zárva, mégis félelmetes erőt jelentettek. A dolgozó parasztság részvételével a kiegyezést követő időkben egyre szaporodnak a »Honvéd egyletek«, majd »Demokrata-körök«. Az egyletek a földműves-szegénység jogfosztott, nyomorúságos helyzetének megváltoztatásáért küzdöttek, több helyen nyíltan földosztást is követeltek. A kormány ezeknek az egyleteknek a működését betiltotta, a parasztság szervezkedését megakadályozta.

1868-ban Félegyházán a csendőrség és a katonaság megtámadta a szervezkedő parasztokat. *Súlyos összeütközés történt, melynek során több parasztot megöltek.*

Az események sorozata a későbbi években megmutatta, hogy a 48-as párt sem képviselte a dolgozó parasztság érdekeit, nem tudta vezetni küzdelmüket az uralkodóosztályok elleni harcban. A 48-as párt másik súlyos fogyatékossága az volt, hogy a korai magyar munkásmozgalom követeléseit — melyek polgári demokratikus keretek között mozogtak — nem tette magáévá, nem tudott szövetségre lépni a munkásosztállyal az uralkodóosztályok ellen.

A 48-as párt az ország függetlenségéről beszélt, a kiegyezés ellenzéke volt, de nem támaszkodott azokra az osztályokra, melyek a függetlenséget kiharcolhatták volna. A 48-as párt magán viselte a kispolgári pártok hibáit. *A 48-as párt nem bizonyult olyan erőnek, mely vezetni tudta volna a küzdelmet az elbukott 1848—49-es polgári forradalom befejezéséért, a feudalizmus maradványainak felszámolásáért.*

A magyar munkásosztály és a dolgozó parasztság a 48-as eszmék igazi örököse és továbbfejlesztője nem vehetett részt az ország politikai életében. Pártalakítási és szervezkedési kísérleteit az uralkodóosztályok a legkegyetlenebb terrorral akadályozták meg.

A feudál-kapitalista állam politikájának célja elsősorban az volt, hogy az elnyomott társadalmi osztályokat gúzsbakösse, felszabadulási törekvésüknek gátat vessen és a kiegyezést, amely a meglevő állapotokat kívánta az uralkodóosztályok javára állandósítani, megvédje.

A politikai élet feudális maradványai

Mint ismeretes, *a kapitalista fejlődés kibontakozása Magyarországon a feudalizmus politikai, gazdasági és társadalmi maradványai között ment végbe.* Mindez hozzájárult az ország elmaradottságának további konzerválásához.

Az osztrák-magyar monarchia feudál-kapitalista, soknemzetiségű állam volt. A politikai vezetőszerep az udvar körül felsorakozó osztrák-magyar-cseh arisztokrácia és a klérus kezében volt, mely mindenben hűen kiszolgálta az osztrák nagyburzsoáziát. A monarchia különböző nemzetiségű népeit nemzeti elnyomásban, jogfosztottságban tartották. Nem hiába nevezték a monarchiát a népek börtönének.

A monarchia élén a magyar szabadságharcot vérbefojtó I. Ferenc József császár és király (1849—1916) állt. Az osztrák

császári udvar, a Habsburg-ház, a középkori feudális maradványok legfőbb őrzője volt.

Ferenc József — akit a Habsburg-tollforgatók igyekeztek a dolgozó nép előtt szemenszedett valótlanságokkal népszerűsíteni — minden haladásnak, az emberi szabadságjogoknak és törekvéseknek áldz ellensége volt. Ebben a szellemben nevelkedett, ehhez egész uralkodási ideje alatt hűen ragaszkodott. Minden törekvése arra irányult, hogy a népelnyomó Habsburg-házat és a klérust erősítse. Ferenc József a magyar néppel szemben különös ellenszenvvel viseltetett. A magyar nép elleni gyűlölete végigkíséri egész életét. Mint elbeszélték, hálószobájának falán ott lógott egész életében az aradi 13 vértanuhalált halt honvédtábornok kivégzési képe. Zsarnoki szíve örült, ha láthatta. Feljegyezték, hogy Ferenc József, amikor királlyá koronázásának 40 éves évfordulójára Magyarországra jött, bosszúsan mondta Ferenc Ferdinánd trónörökösnek — aki még őt is túlszárnyalta klerikális-reakciós magatartásában — hogy nem szeret itt tartózkodni és csak nehezen szánta rá magát, hogy Magyarországra jöjjön.

A magyar nép és vele együtt a monarchia népei a szabadságharc leverése után még közel háromnegyed évszázadon keresztül viselték Ferenc József uralma alatt a Habsburgok jármát, melyet végül is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására ráztak le magukról.

A magyar politikai élet feudális maradványait hűen tükrözte vissza a parlament összetétele. 1875-ben *Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején a képviselőházban a képviselők 73%-a a nagy- és középbirtokosok soraiból került ki.* A maradék 27% is többségében olyan ügyvédekből állott, akiket vagy egy-egy nagyobb uradalom, vagy egy-egy bank juttatott be a parlamentbe. *A század végén a képviselőknek még kb. 60%-a a birtokososztályhoz tartozott.*

A birtokososztály politikai képviselete azonban távolról sem jelentette azt, hogy a magyar bank- és kereskedő-burzsoázia érdekei háttérbe szorultak volna. Legfeljebb arról volt szó, hogy a burzsoázia átengedte a politikai vezetőszerepet a birtokososztálynak.

A feudális politikai maradványok a legszembetűnőbben a felsőház összetételénél voltak láthatók. A felsőház arisztokratákból és főpapokból állt, továbbá olyanokból, akiket a király a Habsburg-ház iránt tanúsított hűségükért oda kinevezett.

1890-ben a felsőház tagjai közötT 22 főherceg, 22 főpap, 10 herceg, 183 gróf, 53 báró, 21 középbirtokos-nemes van, részben örökös tagok, részben kinevezettek. A felsőházban egyre inkább megjelennek a bárói rangra emelt nagytőkések is.

A magyar birtokososztály túlsúlya nemcsak a parlamentben volt szembetűnő, hanem természetesen a kormány összetételében

is. A miniszterelnökök közül 1867—1918 között 13 nagy- és középbirtokos és két polgári származású volt. Mindez nem jelentette azt, hogy az arisztokrata miniszterek ne képviselték volna hűségesen az osztrák nagyburzsoáziától függő magyar nagytőke érdekeit is.

A minisztériumokat, hivatalokat 1867 után elárasztották a nyakig eladósodott, lecsúszott középnemesek, dzsentrik. Minden szakértelem híján csak egyhez értettek, hogyan lehet a dolgozó népet minél jobban nyúzni. Dologtalan, mihaszna életük egy-egy jó megyei állásban, vagy képviselőségben, vagy ha sikerült, egy bank igazgatóságában telt el. Sokan vonultak be katonatisztnek a közös hadseregbe, de magasabb rangot alig értek el, mert a hadsereg vezető posztjait Bécs nem engedte ki a kezéből.

A pusztuló dzsentri-réteg a maga romlottságával, bomlásával csak visszatükrözte azt az általános állapotot, mely jellemezte az egész magyar hivatalos politikai életet feudális maradványaival, arisztokratáival, főpapjaival és nagytőkéseivel együtt.

A kiegyezés politikai megszilárdítása

Megegyezés a horvátokkal (1868 június)

A magyar uralkodóosztályok, hogy hatalmukat a nemzetiségek felett megtarthassák, és hogy megakadályozzák a nemzetiségek egységes fellépését, összefogását, megegyeznek a legerősebb nemzetiséggel, a horváttal. A megegyezés azonban nem ment simán. Az Andrássy-kormány (1867—71) a horvát unionista pártra — a horvát nagybirtokososztály és az egyházi reakció pártjára — támaszkodva hozta létre, nagy küzdelem után, a megegyezést.

A horvátok az 1868 : XXX. tc. értelmében széleskörű területi önkormányzatot kaptak a bán vezetése alatt, külön országgyűléssel és a kormányban részt vevő társországi tárcanélküli miniszterrel. A pénz-, a közlekedés- és a hadügy közös lett Magyarországgal. A horvát-szlavón képviselők közül 29-en, majd a határőrvidék feloszlatása után 40-en foglaltak helyet a magyar országgyűlésben. Ezek az unionista képviselők készséges kiszolgálói voltak a magyar uralkodóosztályoknak, mindvégig együttműködtek a kormányzattal. A belső közigazgatásban a központi hatóságokkal való érintkezésben, az országgyűlésen a horvátok saját nyelvüket használhatták. Fiume kérdését nem rendezték véglegesen, bár a megegyezés kimondta, hogy a város külön autonómiát kap és Magyarországhoz tartozik. A katonai határőrvidéket egy 1869-ben megjelent rendelkezés feloszlatta, részben Magyarországhoz, részben Horvátországhoz csatolta. A horvát nemzeti párt erélyesen szembeszállt a rendelke-

zéssel, fegyveres összeütközések is támadtak. *Andrássy kormánya leverte a horvátok megmozdulásait, a mozgalom több vezetőjét meggyilkolták.*

A horvát nemzeti mozgalom elfojtása az Andrássy-kormánynak most már nagyobb lehetőséget adott arra, hogy rendezze viszonyát a többi nemzetiséggel is.

A nemzetiségi törvény (1868 november)

Az 1867-es kiegyezés alapján a magyar uralkodóosztályok nemcsak a parasztság és a munkásosztály millióit nyomták el, de az országban élő nemzetiségeket is általában. *A nemzetiségek — románok, szerbek, szlovákok, horvátok, ukránok — többségben voltak, az ország lakosságának több mint 52%-át alkották.*

A magyar uralkodóosztályok, a kiegyezésre támaszkodva *1868-ban törvényt fogadtattak el, mely kimondta, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet van, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet.* Az *1868: XLIV. törvény* még a nemzetiségi elnevezést is elkerülte azzal, hogy csak az országban divatozó többféle nyelvről beszélt. *Az egyenlőség formális elismerése* a nemzetiségieket mint »*az egységes magyar nemzethez*« tartozó honpolgárokat illette meg. Tudjuk jól, hogy a magyar dolgozó, a munkás és a paraszt éppen úgy nem volt egyenjogú állampolgár, mint a nemzetiségi dolgozó. Ez utóbbit nemcsak mint kizsákmányolt dolgozót nyomták el, hanem mint nemzetiséget is. *Ez a kettős elnyomás megnyilatkozott az 1868-as nemzetiségi törvény megalkotásában is.*

Az 1868-as nemzetiségi törvény bár lehetőséget ad nemzetiségi iskolák felállítására, azokat teljesen kiszolgáltatja a reakciós egyházaknak. A törvény engedélyezi társulatok, egyletek felállítását, ha azok szabályait a magyar állam jóváhagyta. A kormány megengedi — többek között — hogy a nemzetiségi többségű községek tanácskozó nyelve az illető nemzetiség nyelve is lehet, hogy felterjesztéseiket az illető nemzetiségi nyelven is megtehetik, hogy a törvény előtt a nemzetiségi nyelv korlátozott használata érvényesüljön. De a felsorolt »kedvezmények«, nem kevésbbé az említett közművelődési és társulati engedmények nem válhattak valóra, mert a nemzetiségi törvényt nem hajtották végre, annak végrehajtási utasítása nem is jelent meg. Az ellenzéki nemzetiségi képviselők a törvény megszavazása előtt — tiltakozásul — elhagyták a képviselőházat. Maga a törvény alkalmas volt arra, hogy a túltengő egyházi befolyást a nemzetiségek közt megerősítse.

A választójog további szűkítése

A kiegyezésnek nemcsak az ország lakosságának többségét kitevő nemzetiségek között volt ellenzéke, a magyar dolgozó nép zöme is szembefordult vele. A kormány azonban gondoskodott arról, hogy a parasztságnak és a munkásosztálynak ne legyen

szava az országot érintő kérdésekben. *A dolgozó népet teljesen kizárták a szavazásból.* A magas vagyoni cenzussal (megkövetelték bizonyos értékű ház- és földbirtok tulajdonát) elérték, hogy *az ország lakosságának csak 6·5%-a volt választójogosult.* A szavazókerületeket úgy osztották be, hogy az az uralkodóosztályoknak kedvezzen. *Amíg a nagybirtokok vidékén száz-kétszáz választó küldött egy képviselőt a parlamentbe, addig az alföldi parasztvárosok, ahol a 48-as pártot támogatták, csak egy, legjobb esetben két képviselőt választhattak.*

1874-ben megszavaztatják az új választási törvényt. A választók száma még kevesebb lett, mint előzőleg. *Míg régebben minden száz ember közül csak hét választhatott, most már minden száz közül csak hat. A nőket teljesen kizárták a választásból, a visszaélések rendszere továbbra is megmaradt.*

A szabadelvű párt megalakulásának előzményei

A Deák-párt helyzetét azonban mindez nem tudta megszilárdítani. A balközéppárti középnemesség egyre szenvedélyesebben követel részt a hatalomból, a hivatalokból, a jövedelmező üzletekből, melyekhez mindaddig főleg a Deák-párt tagjai jutottak. *A balközéppárt ellenzéki szerepét a kormánypárt szerepével kívánta felcserélni.* Ennek lehetősége csakugyan egyre közeledett.

A Deák-párti kormányok vezetői, a képviselők, bent ültek a legkülönbözőbb vállalkozásokban, részt vettek a vasútépítkezésekben, számos bank- és iparvállalatban. A vasútépítési botrányok és egyéb panamák jó alkalmat szolgáltattak a balközéppártnak, hogy a közvélemény előtt aláássák az amúgy sem nagy tekintéllyel rendelkező Deák-párt hatalmát és magukat mint a közéleti tisztaság bajnokait tüntessék fel.

A kormány a támadásokra bőven szolgáltatott alkalmat. Maga *Lónyay Menyhért miniszterelnök* (1871—72) *számos üzleti vállalkozásban vett részt, jólértesültségét saját vagyonának gyarapítására használta fel.* Ismeretessé vált, hogy Vajdahunyadon erdőségeket vásárolt össze, amikor a kormány ott vasgyárat akart létesíteni. Vasútvonalakat vezettetett keresztül saját birtokain nagy költségtöbblettel. Elértéktelenedett vasúti részvényeket vásároltatott össze, mielőtt azokat az állam magasabb árfolyamon magához váltotta volna.

A balközép és a szélsőbal leleplezéseinek hatására a Deák-párt igyekezett megszabadulni Lónyay miniszterelnöktől, de ezzel nem tudta megakadályozni a további támadásokat. Erre alkalmat szolgáltatott az évenként egyre emelkedő költségvetési hiány.

A deficit pótlására szintén évenként újabb és újabb államkölcsönöket vett fel a kormány.

Már 1867-ben kibocsátják a 60 millió forintos vasúti- és csatornaépítési kölcsönt, ezt 1869-től évenként újabbak követik. Nagyarányú államkölcsön kibocsátására került sor 1873-ban, 153 millió forint névértékben, 6%-os, majd később 6·5%-os kamattal.

Az államkölcsönök a deficitet nem tudják eltüntetni, az államháztartás egyensúlya nem áll helyre. Fontos érdeke volt a külföldi és a hazai tőkének, hogy ez az állapot minél tartósabb és állandóbb legyen. A tőzsdei spekulációkon keresztül nagy üzleteket bonyolítottak le az államkölcsönjegyzésekkel, legnagyobb részüket felvásárolták és ezzel a feudál-kapitalista államot még jobban a maguk érdekeinek rendelték alá. Igy természetes, hogy a burzsoáziát kiszolgáló kormányok komoly lépéseket nem is tettek az államadósságok csökkentésére.

A Deák-párt helyzetét az 1873-as gazdasági válság még jobban megnehezítette.

A magyar bank- és pénzügyi körök — melyek nem kismértékben függtek a bécsi és egyéb külföldi bankházaktól — elsőknek érzik a válság következményeit. A válság a bécsi tőzsdén tört ki, számos bank, köztük a vasútépítésben érdekelt Wechsler-bank bukásával. A bécsi tőzsdekrach körülbelül 10 millió forint vesztességgel járt. Magyarországon az 1868 és 1873 között alakult bankok nagyrésze 1873-ban ment tönkre. A különböző értékpapírok árfolyamaiban 20—45%-os esés következett be. Régi kereskedőházakat, vagyonos pénzembereket söpört el a válság.

Az ellenzék a kapitalista termeléssel együttjáró válságot úgy tüntette fel a közvélemény előtt, mint a kormány rossz gazdaságpolitikájának következményét. A kormány teljesen tehetetlenül állt a súlyos gazdasági krízissel szemben.

A Deák-párt bomlásnak indult, de kiléptek képviselők a balközéppártból is. Bécsben fontolóra vették a helyzetet és arra az elhatározásra jutottak, hogy egy erős, egységes, kormányképes pártot kell létrehozni, mely megszilárdítja a kiegyezést.

Tárgyalásokat kezdtek Tisza Kálmánnal, aki könnyen feladta ellenzékiségét és mint ő maga mondta »*szegre akasztotta a bihari pontokat*«, magyarán mondva örökre eltemette azokat. A balközéppárt végleg leleplezte magát, kimondta egyesülését (fúzióját) a Deák-párttal. *A két párt egyesüléséből alakult meg 1875-ben a szabadelvű párt, a magyar birtokososztály és a nagytőke pártja, melynek tagjai sorába elsőnek Deák Ferenc lépett be.* A szabadelvű párt kerek 30 évig, 1905-ig töltötte be a kormánypárt szerepét, míg végül is maguk a magyar uralkodóosztályok fordultak vele szembe és semmisítették meg.

Az új kormány élére Tisza Kálmán került, aki feladta ellenzéki programmját és hűen kiszolgálta az osztrák nagyburzsoázia érdekeit.

A szabadelvű párt megalakulása nem jelentett lényeges változást a kormány politikájában. Minden maradt a régiben, legfeljebb arról volt szó, hogy most már az állami hivatalok, jegyzőségek, al- és főispánságok, bírói székek megnyíltak tömegesen a volt balközéppárt tagjai előtt is. Mint a kiéhezett farkasok, úgy vetették magukat az állami állásokra a középnemesek, a dzsentrik. De szép számmal kaptak képviselőséget is Tisza Kálmántól, természetesen azzal a feltétellel, hogy hű kiszolgálói lesznek a kormánynak. Az 1876-ban lezajlott választásokon a szabadelvűpárti képviselők többsége már Tisza volt pártjának tagjaiból került ki.

A vámkérdés kiéleződése

Az új kormánypárt, a szabadelvü párt döntő többséget képviselt a parlamentben. A magyar uralkodóosztályok nagy párttömörülése azonban csak látszólagos egységet mutatott. A fúzió után rövidesen megkezdődött a kormánypárt bomlása. Ennek legfőbb oka a vámkérdés kiéleződésében rejlett.

A 70-es évek második felében, majd a 80-as években a mezőgazdasági válság hatására Magyarországon is egyre többen hangoztatják a védővámok és az önálló vámterület szükségességét.

A vámkérdés teljes súlyával akkor kezd előtérbe kerülni, amikor a mezőgazdasági válság hatására a birtokososztály is egyre erőteljesebben teszi magáévá az önálló vámterület és a mezőgazdasági védővámok követelését. Ezen a ponton fordul szembe egyre inkább a magyar birtokososztály az osztrák burzsoáziával és bomlik meg az érdekközösség, melyre a kiegyezés épült.

A kiegyezési törvény értelmében a vámtarifák nagyságáról, a közös vagy önálló vámterület kérdéséről a tízévenként megújítandó vámszerződési tárgyalások dönthetnek. A gyakorlatban azonban Bécs — az osztrák nagyburzsoázia érdeke — döntötte el a kérdéseket. Tisza Kálmán is csak azzal a feltétellel kapott megbízást kormányalakításra, hogy kitart a közös vámterület mellett. Tisza Kálmán azonban eleget kívánt tenni a még pártjában is egyre erősödő ellenzéki hangulatnak és 1875-ben felmondta Ausztriának a vámszerződést. Erre megkezdődtek a tárgyalások.

Tisza tárgyalásainak eredménye az lett, hogy minden kérdésben alávetette magát Bécsnek.

A vámszerződést ismét meghosszabbították tíz évre, anélkül hogy, Tisza követelései teljesültek volna. Nemzeti Bank helyett Osztrák-Magyar Bank alakult az osztrák pénzügyi körök vezetésével. A magyar kormány ugyanakkor elvállalta Ausztriának még 1863-ból származó 80 millió forint, az Osztrák Bankkal szemben fennálló adósságának, a kvótának megfelelő 30%-os átvételét és törlesztését. Új vámtarifa készült, de ebben a nyerstermékekre vonatkozó vámokat nem emelték. Ezzel szemben az osztrák burzsoázia érdekében emelték az ipari vámokat és ezzel súlyosan terhelték a magyar fogyasztókat.

Még 1876-ban az eredménytelen tárgyalások hírére, a 48-as párt nagy támadást indított a kormány ellen, de kitört a válság a szabadelvű párton belül is. Számosan kiléptek és ellenzéki pártcsoportot alakítottak.

1878-ban a szabadelvű pártból kilépett képviselők és más parlamenti frakciók létrehozták az Egyesült ellenzéket. Ez a pártcsoportosulás *éppúgy 67 alapján állt és ragaszkodott a fennálló feudál-kapitalista rendszerhez, mint a szabadelvű párt.* A különbség csak az volt, hogy a nagybirtokososztálynak az Egyesült ellenzékben tömörült része határozottabban kívánta érvényesíteni a nagybirtokososztály érdekeit, még akkor is, ha az némileg szemben állt az osztrák burzsoázia törekvéseivel.

Az Egyesült ellenzék főbb követelései voltak: a vámszövetség revíziója, az önálló nemzeti bank, önálló magyar hadsereg, a delegációk jogkörének szűkítése és egyéb kisebb-nagyobb jelentőségű reformok. Mindezek a követelések lényegében Ausztria és Magyarország kapcsolatának lazítását, vagy ahogy azt abban az időben mondották: »*a kiegyezés továbbfejlesztését*« jelentették. Ezeknek jegyében folytak le az ú. n. »*közjogi küzdelmek*« évtizedeken keresztül a parlamentben. Az Egyesült ellenzék követeléseinek a súlyát növelte, hogy a 48-as párt ugyanakkor követelte az önálló vámterületet, Magyarország függetlenségét, de 48-as alapon, vagyis közös uralkodóval, de közös ügyek nélkül.

E két parlamenti pártcsoport követeléseinek széles társadalmi alapot adtak a parasztság és a munkásosztály elnyomott, változást követelő tömegei. Az Egyesült ellenzék 1878-ban Bosznia-Hercegovina megszállásával kapcsolatban támadást intézett a kormány ellen. A katonai készülődések a magyar kormány pénzügyi helyzetét alaposan megingatták. Széll pénzügyminiszter lemondott. Tisza Kálmán kormánya majdnem megbukott az ellenzéki támadások hatására.

Az újabb nagy ellenzéki támadásra a véderő-vita szolgáltatta a közvetlen okot a 80-as évek elején. Tisza ugyanis még a kiegyezé-

sen is túlmenően, meg akarta szavaztatni a parlamenttel az újoncok létszámának nem a szokásos 10 évre, hanem az egyszer és mindenkorra való megállapításáról szóló törvényjavaslatot. Az új javaslat továbbá kötelezte az egyéves önkénteseket még egy évi szolgálatra, ha a német nyelvű vizsgán elbuknak. A kormánypárt a javaslatot megszavazta.

Az ellenzéki pártok a törvényjavaslat ellen mozgósították a főváros lakosságát. Napokon keresztül folytak a tiltakozó tüntetések, amelyeket a kormány csak a katonaság és a rendőrség segítségével volt képes leverni. Tisza ugyan az ellenzék nyomására hozzájárult a törvényszöveg némi módosításához, de ez már nem segített a helyzeten. Rövid időre rá, 1890-ben Tisza Kálmán 15 évi kormányelnökség után végkép megbukott.

Az egyházpolitikai küzdelmek és előzményeik

A véderőtörvény tárgyalása körüli viharok 1889-ben, a munkás- és parasztmozgalmak megerősödése arra indította a bécsi kormányköröket, hogy a kiélezett társadalmi harcokról, a kiegyezéssel kapcsolatos problémákról, elterelje a figyelmet.

Igy kerültek ismét napirendre Tisza bukása után a közoktatás államosításának kérdései, majd az egyházpolitikai reformok. Ez utóbbi kérdés felvetése különösen alkalmasnak látszott arra, hogy az ország legégetőbb problémáiról elterelje a figyelmet.

Az egyházpolitikai problémák felvetődése egyáltalán nem volt újkeletű. 1867 óta állandóan megoldásra várt. Ismeretes, hogy az 1855-ben létrejött concordatum kivételes jogot biztosított a római katolikus egyháznak, döntő szerepet az államhatalomban. A klérus az abszolutizmus korszakában megmutatta, milyen hűséges támasza Ausztriának. A klérus tagjai a nagybirtokososztályhoz tartoztak, így érdekeltek voltak a kiegyezésben, annak létrehozását teljes erővel támogatták. 1867 után a katolikus főpapság megtartotta kiváltságos helyzetét és befolyását az államhatalomban.

Magyarországon 1868-ban, amikor *Eötvös József* előterjesztette az 1848-ban már felvetődött kötelező oktatásról és az állami iskolákról szóló javaslatot, a katolikus egyház teljes erővel ellenállt. *Simor* esztergomi érsek pásztorlevelet bocsátott ki az állami iskolák ellen. *Haynald* érsek a főrendiházban követelte, hogy a népnevelés továbbra is az egyház kizárólagos joga maradhasson. A pannonhalmi főapát pedig azt mondta, hogy a tankötelezettségről szóló törvény *»az első lépés a kommunizmus felé«*.

Mindezzel szemben Kossuth 1868-ban azt írja, hogy *az államnak magának kell minden vallásfelekezeti színezés megelőzésével közös nemzeti tanodákat állítani*«.

Az iskolák államosítása 1868-ban nem sikerült. Amit 1848-ban a nemzet megkezdett és amit Eötvös József folytatni igyekezett, *1949-ben a magyar népi demokrácia sikerrel befejezte: az iskolák állami kézbe kerültek.*

1868-ban a kormánynak nem sikerült az a törekvése, hogy a házassági pereket a világi bíróság elé utalja és ezt a polgári perrendtartási törvények közé iktassák; a klérus nem járult hozzá. Maradt minden úgy, *mint az egyházpolitikai reformokat megelőző időkben volt, amikor a házassági jogban az egyházi törvények voltak mérvadók, minden felekezetnek külön rendelkezései voltak házassági perekben* és ennek következtében ötféle házassági jog volt érvényben. A polgári házasság törvénybeiktatásáról a klérus hallani sem akart. Amikor Deák Ferenc beterjesztett javaslatára a képviselőház törvényjavaslatot készített 1875-ben a polgári házasságról, a klérus nyomására a király vétót emelt ellene. Erre a kormány nem engedte megvitatni és levette a napirendről.

1883-ban a polgári anyakönyvvezetésnek a vegyes házasságokra való kiterjesztéséről szóló törvényt a képviselőház elfogadta, de a főrendiházban a klérus elgáncsolta, így nem is emelkedett törvényerőre. Fokozta a nehézségeket, hogy *a katolikus egyház dogmái megtiltották a vegyes házasságot,* amelyet csak a pápa hozzájárulásával és csak abban az esetben köthettek a katolikus hívők, ha kötelezték magukat arra, hogy a születendő gyermekeiket a katolikus hitben nevelik.

Az egyházpolitikai küzdelem kiélesedése

Az egyházpolitikai kérdések a 90-es évek elején vetődnek fel ismét élesebb formában. Az 1892. évi választások után olyan törvényjavaslat beterjesztését ígéri a kormány, mely szerint addig is, míg általános polgári anyakönyv létesíthető, a vegyes házasságból született gyermekek számára polgári anyakönyvek legyenek érvényben.

A gyakorlati kivitelezésnél a kormány válságba jutott. Szapáry miniszterelnök nem járult hozzá a *kötelező* polgári házasság kimondásához, azt a *fakultatív, szükségbeli polgári házasságra korlátozta.* 1892 októberében Szapáryt a minisztertanácsban leszavazták.

Bécs az egyházpolitikai reformok mellett fogal állást. Természetesen nem azért, mintha a nagyon is szükséges és régóta esedékes polgári reformnak olyan nagy híve lett volna. Hiszen az egyházpolitikai reformok éppen azért húzódtak el a 19. század végéig,

mert az osztrák nagyburzsoázia és a magyar uralkodóosztályok is el akarták kerülni a kiegyezés hű támaszával, a magyar főpapsággal az összeütközést.

Az egyházpolitikai kérdések parlamenti tárgyalásához Bécs elsősorban azért járult hozzá, hogy ezzel *elterelje a figyelmet az égető társadalmi problémákról, az egyre erősödő munkás- és parasztmozgalmakról.* Emellett az osztrák kormány úgy gondolta, hogy egy időre kevesebb szó esik majd a vámkérdésről, a nemzeti követelésekről, tehát általában a kiegyezést veszélyeztető problémákról.

Szapáry lemondása után *Wekerle Sándor* vette át a kormány vezetését. Ő volt az első polgári származású miniszterelnök Magyarországon. A Tisza-kormány utolsó éveiben és a Szapáry-kormányban is pénzügyminiszter volt. Pénzügyi intézkedései megnyerték az osztrák kormánykörök bizalmát. Wekerle kormányzása idején az egyházpolitikai kérdések teljes mértékben kiéleződtek.

Wekerle programmbeszédében központi helyet foglalt el a kötelező polgári házasság kérdése.

A klérus nagy mozgalmat indított a készülő törvény ellen. Felhasználták a szószéket, az istentiszteletet, hogy a kormány ellen izgassanak. Az istentiszteletekről egységesen kivezették a népet a gyűlésekre, ahol a papok támadták a törvényjavaslatot. A klérus izgatásait végül a reakciós kormányzat is megsokalta és 1893 áprilisában a belügyminiszter betiltotta a klérus által szervezett gyűléseket.

Schopert rozsnyói püspök még 1893 újév napján pásztorlevélben szólította fel híveit, hogy küzdjenek a polgári házasság ellen. A katolikus főnemesség szervezkedni kezd. Emellett katolikus köröket alakítanak országszerte, ahol kormányellenes propagandát folytatnak. A szabadelvű párt szélső klerikális tagjai szembefordulnak Wekerlével és kilépnek a pártból, élükön Szapáry Gyulával.

Wekerle 1893-ban a képviselőház elé terjeszti a zsidó vallásnak bevett valláskénti elismeréséről, az állami anyakönyvvezetéséről, a vallás szabad gyakorlásáról és a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot.

A polgári házassági jogról szóló parlamenti vita 1894-ben kezdődött meg. A tárgyalások alatt Budapesten nagygyűlésen tiltakoztak a klerikális reakció ellen és követelték a régvárt polgári reformok törvénybeiktatását. 1894 áprilisában végül is 281 szavazattal 106 ellenében a képviselőház elfogadta a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot.

Azonban a főrendiház, ahol a katolikus klérusnak döntő szava volt, elvetette a polgári házasságról szóló törvényt. Erre a képviselőház kimondotta, hogy ragaszkodik a törvényhez és azt visszaküldte a főrendiháznak. Az egyházpolitikai reformok nagyobb

részét végül is csak a Bánffy-kormány alatt szavazta meg a felsőház, amikor öt új főrendiházi tagot neveztek ki, akik a javaslat mellett foglaltak állást.

A klérus nem nyugodott bele a nyílt vereségbe. Katolikus főurakból és papokból megszervezték az ú. n. *Néppártot.* Az új reakciós jobboldali párt az egyházpolitikai törvények eltörlését vette programmjába és az antiszemitizmus szitásával igyekezett megosztani a baloldali ellenzéki pártokat és elterelni a figyelmet a tényleges bajokról.

Az egyházpolitikai törvények képviselőházi megszavazása után, a Wekerle-kormány feladatát elvégezve, lemondott.

Az egyházpolitikai viták 1895-ben még nem csendesedtek le. Különösen nagy hullámokat vert *Agliardi pápai nuncius* magyarországi látogatása, aki nyíltan bátorította a magyarországi főpapságot a kormány elleni küzdelemre. A magyar kormány az ország belügyeibe való avatkozást végkép nem tűrhette, hisz tekintélyét teljesen lejáratta volna. Bánffynak, Wekerle utódjának tiltakozására a pápa végül is Agliardit elhelyezte Bécsből. Az eset jellemző volt a magyar katolikus főpapságra és éles fényt vetett hazafiatlan magatartására. A klérus, csakhogy régi, korlátlan feudális jogon alapuló előnyeit megtarthassa, nem habozott érdekei védelmében külföldi segítségért folyamodni.

Az egyházpolitikai küzdelmek csak rövid időre tudták elterelni a figyelmet a kiegyezés körüli problémákról. Az 1896. évi milleneumi ünnepségek után újra kitört a vihar. Az ebben az évben megtartott választásokon Bánffy csak a hírhedt Tisza-rendszer felújításával tudta megakadályozni a szabadelvű párt bukását. A helyzet rendkívüli mértékben kiéleződött 1897-ben, amikor ismét sor került a vámszerződés megújítására.

Bánffy titkos tárgyalásokat folytatott Bécscsel és a parlament hozzájárulása nélkül megállapodott a vámszerződés újabb meghosszabbításában. Mikor a tárgyalások híre elterjedt, megindult az ellenzéki pártok támadása a kormány ellen. A szabadelvű pártból ismét tömegesen léptek ki. A nagybirtokososztály, Apponyi Albert nemzeti pártja (a régi Egyesült ellenzékből alakult meg 1892-ben), a Nemzeti Kaszinó élére áll a Bánffy-kormány elleni küzdelemnek. A függetlenségi párt (1883-tól függetlenségi 48-as párt) követeli az önálló vámterület felállítását. Az ellenzéki roham hatására Bánffy 1899-ben megbukott.

De Bánffy bukása egyben a szabadelvű párt újjászervezését is jelentette. Apponyi nemzeti pártja egyesült a szabadelvű párttal, jobban mondva a birtokososztály visszabújt eredeti bőrébe és ezzel meghosszabbította pár évvel a szabadelvű párt életét.

3. A MONARCHIA KÜLPOLITIKÁJA ÉS A MAGYAR URALKODÓOSZTÁLYOK (1867—1900)

Magyarország a kiegyezéssel lemondott önálló külpolitikájáról is. A külpolitika irányítása, vezetése teljesen Bécs kezében volt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar uralkodóosztályoknak ne lett volna befolyásuk a monarchia külpolitikájára.

A magyar birtokososztály minden erővel arra törekedett, hogy megakadályozza a Balkánon egy nagyobb szláv állam alapítását és gátat vessen a cári Oroszország balkáni befolyásának. A magyar uralkodóosztályok attól féltek, hogy a török uralom alól felszabaduló szláv népek és a monarchia szláv népeinek közeledése, sőt egyesülése is bekövetkezhet. Ugyanakkor a magyar birtokososztály ellenszenvvel fogadott minden olyan próbálkozást, amely a monarchia területét szlávlakta területekkel növelte volna. Attól tartott, hogy a dualizmus rendszere szláv lakosú területekkel trializmussá alakul át és ezzel a magyar birtokososztály kizárólagos hatalmi szerepe az osztrák nagyburzsoázia mellett háttérbe szorul.

A magyar birtokososztály tehát a külpolitika terén a Balkánon uralkodó korhadt, feudális Törökország fenntartása mellett foglalt állást és ellenezte az elnyomott szláv népek felszabadítását.

A monarchia hivatalos külpolitikája, melynek vezetője 1871-ben gróf Andrássy Gyula külügyminiszter lett, nem sokban tért el a magyar uralkodóosztályok törekvéseitől.

Így 1870—71-ben a porosz-francia háború idején a monarchia a semlegesség álláspontjára helyezkedett, ami ténylegesen az adott helyzetben Poroszország támogatását jelentette. Poroszország megerősödésében, a porosz junker-nagybirtokososztály befolyásának és hatalmának megszilárdulásában a magyar birtokososztály felismerte azt az erőt, amely alátámasztotta saját hatalmát Magyarországon.

Ettől az időtől kezdve a monarchia külpolitikája egyre inkább Németország felé közeledett. Ezt megerősítették a Bosznia-Hercegovina megszállását előkészítő diplomáciai tárgyalások is, melyek során Bismarck német kancellár elősegítette, hogy ez a két török megszállás alatt tartott tartomány a monarchia kezére jusson. Andrássy titkos tárgyalásokat folytatott és megegyezett Budapesten 1877-ben Oroszország diplomáciai kiküldöttjével abban, hogy egy elkövetkezendő orosz-török háború esetén a monarchia semleges marad, ugyanakkor Oroszország hozzájárul ahhoz, hogy Boszniát

és Hercegovinát a monarchia megszállhassa. Az orosz-török háború után, 1878-ban összeült berlini kongresszus csak megerősítette formailag mindazt, amiben Andrássy már megelőzőleg megállapodott. A monarchia hosszantartó véres harcokkal megszállta 1878-ban Bosznia-Hercegovinát.

Az okkupációt követő évben, 1879-ben már titkos szövetségi szerződés jön létre Németország és a monarchia között (Zweibund), melynek éle Oroszország ellen irányul. A szerződés, melyről létrehozói mint védelmi szerződésről beszéltek, valójában támadó jellegű volt, megindítója annak a szerződés-sorozatnak, mely a két imperialista tábor kialakulásához és az első imperialista világháborúhoz vezetett. Sztálin állapította meg erről a szerződésről, hogy *»később a jövendő imperialista háború egyik okául szolgált«.* (V. P. Patyomkin: Az újkori diplomácia története (1872—1919.), Szikra, 1948., 56. old.)

Ehhez az egyezményhez csatlakozott 1882-ben Olaszország (így alakult át a kettős szövetség hármas szövetséggé: Dreibund), majd 1883-ban Románia.

A Németország vezetése alatt álló imperialista blokk kialakulását a magyar uralkodóosztályok híven támogatták. Azt hitték, hogy így biztosíthatják uralmukat az országban élő dolgozók és a nemzetiségek felett. A század utolsó évtizedeiben kiéleződött külpolitikai bonyodalmak során a monarchia már egyre erőteljesebben küzdött balkáni befolyásának megszilárdításáért.

Az imperializmusra való átmenet időszakában a monarchia külpolitikája is egyre agresszívebb jelleget öltött. Ezt a politikát támasztotta alá a balkáni tőkekivitel nagy hasznában részesedő magyar burzsoázia csakúgy, mint a magyar birtokososztály.

4. A KEZDETI MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM ÉS A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT (1867—1900)

A magyar munkásmozgalom és az első Internacionálé

A magyar munkásmozgalom kialakulására is rányomta bélyegét az ország félgyarmati helyzete, elmaradottsága, függése Ausztriától. A gyáripar — melynek fejlődésével együtt erősödött a proletariátus is — az osztrák verseny következtében csak a század utolsó negyedében indult nagyobb fejlődésnek. Mindezek a körül-

mények a magyar munkásosztály kialakulását döntően befolyásolták. 1867 után az iparban dolgozók legnagyobb része még a kisiparhoz tartozott, a nagyipari proletariátus csak lassan fejlődött ki. Emellett nem elhanyagolható tényező a kezdeti magyar munkásmozgalom kérdéseinek szempontjából a munkásság nemzetiségi összetétele és a külföldi munkásoknak, különösen a képzett szakmunkásoknak elhelyezkedése a magyar iparban.

A magyar munkásosztály szociális helyzete a lehető legroszszabb volt. A munkaidő a 80-as években átlag napi 12 óra, de számos helyen még ennél is több volt. A gyermek- és női munkát még fokozottabban zsákmányolták ki. Számos helyen 12 éven aluli gyerekeket naponta több mint 12 órán át, 12—16 éveseket pedig napi 14 órán át is dolgoztatták. A bérviszonyok visszatükrözték azt a körülményt, hogy a magyar munkát nemcsak a hazai tőkés, de a gyarmatosító idegen tőke is kizsákmányolta. A munkásosztály egész keskeny rétegén kívül a nagy tömegek alig keresték meg a létminimumot. A női munkás ugyanazért a munkáért, amit a férfimunkás végzett, a rendes bérnek ¼-ét, $^1/_3$-át kapta.

A munkásság lakásviszonyai a legsiralmasabb képet mutatták. A városba özönlő dolgozók legtöbbször csak valami túlzsúfolt tömegszálláson kaptak helyet. A táplálkozás egyoldalú volt. Húsféléhez ritkán jutottak. Ha mindehhez hozzávesszük az egészségtelen munkaviszonyokat (sötét, rosszvilágítású, rosszul szellőzött és védelmi berendezéseket nélkülöző munkahelyeket), akkor érthetővé válik, hogy miért pusztították a dolgozók tömegeit a betegségek, különösen a tüdőbaj és a járványok. Átlag 1000 dolgozó közül 300 volt tüdőbajos. Egészségügyi segítségről, orvosi kezelésről a gyárosok nem gondoskodtak. A munkaképteleneket kitették az utcára. De a munkanélküliség réme minden munkás előtt állandóan ott lebegett. A munkásság végre saját erejéből életre hívta 1870-ben a Betegsegélyző Pénztárt, hogy némileg segítsen a munkaképtelen betegeken.

A magyar munkásság rendkívül rossz szociális viszonyai, nagyfokú kizsákmányoltsága még fokozottabban kiélezték a kialakuló munkásosztály és a burzsoázia közötti ellentétet.

A magyar munkásság osztállyá szerveződése, harca a nagyobb darab kenyérért, magasabb bérért, rövidebb munkaidőért, első szervezeteinek kiépítése megindult már az abszolutizmus korszakában, de nagyobb arányokban csak 1867 után bontakozott ki.

Megkönnyítette a munkásság első szervezeteinek kiépítését az a körülmény, hogy a nemzetközi munkásmozgalom ekkor már komoly erőt jelentett. *Az I. Internacionálé (1864) Marx és Engels vezetésével számos országban erős munkásszervezeteket hívott életre. A nemzetközi munkásmozgalom példája ösztönző erővel hatott a magyar*

munkásságra, tapasztalatait a külföldi munkások és a külföldet járt magyar munkások átadták a hazai munkásmozgalomnak. De megkönnyítette a magyar munkásság szervezkedését kizsákmányolói ellen az 1848—49-es forradalom küzdelmeinek még elevenen ható ereje, harcos példája.

Ahhoz, hogy a magyar munkásosztály megfeleljen történelmi hivatásának, az egész magyar dolgozó nép felszabadításáért folyó harc vezetője legyen, az 1848—49-es forradalom befejezéséért és továbbfejlesztéséért folytatott küzdelemben, meg kellett hogy oldja mindazokat a feladatokat, melyeket Marx és Engels az egész nemzetközi munkásmozgalom elé tűzött. A nemzetközi munkásosztály harca a burzsoázia ellen, felszabadítási küzdelme a tőkés kizsákmányolás alól, elválaszthatatlanul egybefonódott a magyar nemzeti felszabadítás ügyével is.

Mindezek szempontjából a magyar munkásmozgalom előtt a következő feladatok állottak :

1. Meg kellett teremtenie az önálló proletárpártot, függetlenül a burzsoázia pártjaitól. Olyan pártra volt szükség, mely a proletariátus osztályérdekeit képviseli.

2. A munkásosztály legöntudatosabb, tehát pártba szervezett részét meg kellett ismertetni a marxizmus, a munkásosztály felszabadításának ideológiájával. Vagyis a marxizmus, a tudományos szocializmus tanításait egyesíteni kellett a magyar munkásmozgalommal és ami ettől elválaszthatatlan, alkalmazni kellett a marxizmus elméletét az adott nemzetközi viszonyokra, a magyar társadalom fejlődésének sajátos problémáira.

3. A munkásmozgalmat a gazdasági küzdelmen túl a politikai harc útjára kellett vinni. Rávezetni a munkásosztályt arra, hogy felszabadulását a burzsoázia elleni politikai harc nélkül a burzsoá állam megdöntése és a proletariátus diktatúrájának kivívása nélkül nem érheti el.

4. A magyar munkásosztályt a nemzetközi munkásosztályhoz való szolidaritás, a proletár internacionalizmus szellemében nevelni. Tudatosítani a munkásosztály harcának nemzetközi jelentőségét és összefüggését valamennyi ország proletárjának felszabadítási küzdelmével.

A kezdeti magyar munkásmozgalom, bár mindezeknek a feladatoknak csak részben tudott megfelelni, komoly biztosítékát adta annak, hogy a kezdet nehézségeit előbb-utóbb le fogja küzdeni. Erre mutattak már az első küzdelmek eredményei is.

A kiegyezés után, 1868 elején, két munkásegylet is alakult. A *Budapesti Munkásegylet*, mely a kölcsönös gazdasági segítség

elvét hirdette, tagjainak, a kisiparosoknak érdekeihez híven. Ebben az egyesületben együtt voltak munkások, gyárosok, tisztviselők. Az egylet célja az volt, hogy a munkásság szervezkedését a politikai harctól eltérítse és a mozgalmat a burzsoázia gyámkodása alá helyezze.

A másik szervezet, az *Általános Munkásegylet* már a munkásság gazdasági érdekeinek védelme mellett a politikai harc fontosságát is hangsúlyozta. Szükségesnek tartotta a szervezkedés kiterjesztését országos viszonylatban. A munkásság többsége az Általános Munkásegylet mellé állott és a Budapesti Munkásegylet rövidesen megszűnt.

Táncsics Mihály az Általános Munkásegylet élén

Az Általános Munkásegylet első elnöke Táncsics Mihály volt, az 1848-as márciusi örökség élő példaképe. Személye összekapcsolta 1848—49 forradalmi örökségét a munkásmozgalommal. Táncsics részvétele a munkásmozgalomban szinte szimbolizálta, hogy 48 félbemaradt vívmányait csakis a magyar munkásosztály fejezheti be. Táncsics lapjában, az »*Arany Trombitában*« — melyet a munkásmozgalom szolgálatába állított — első pontként az ország függetlenségéért való küzdelmet jelöli meg a munkásosztály előtt, mint Magyarország, a magyar nép felemelkedésének első és elengedhetetlen feltételét. Emellett Táncsics látta, hogy szükséges a munkásosztály számára »*önálló párt a többi pártokkal szemben*«, hogy a reá váró feladatoknak eleget tehessen.

Táncsics, bár odaadó harcosa volt a munkásmozgalomnak, lényegében azonban parasztforradalmár volt, ahogyan maga mondotta »vörös republikánus«. Táncsics nem ismerte a marxizmus tanításait, az utópista szocialisták műveit olvasta.

Az Általános Munkásegylet vezetőinek többségére inkább Lassalle — a német munkásmozgalom egyik kiemelkedő vezetőjének — elvei voltak hatással. Ez megmutatkozott az Általános Munkásegylet programmjában is, mely nem lépte túl a polgári demokratikus követeléseket. Bár Lassalle a munkásmozgalmat a politikai szervezés útjára vitte, de a munkásosztály felszabadítását nem a burzsoá állam megdöntésében és a proletárállam, a proletariátus diktatúrájának megteremtésében látta, hanem a tőkés termelési rend keretén belül államsegéllyel létesített termelőszövetkezetekben. Bár Lassalle tanítása a magyar munkásmozgalom kialakulását, a munkásság osztállyá szerveződését elősegítette, később hátráltatta egy szocialista párt és erős szakszervezeti mozgalom megteremtését.

Táncsics Mihály nem sokáig állott az Általános Munkásegylet élén. A Munkásegylet vezetősége lemondatta Táncsicsot tisztségé-

ről, mert különböző célokra segélyt kért a kormánytól a Munkásegylet számára és ezzel lényegében kiszolgáltatták volna ezt a kormány közvetlen ellenőrzésének. Táncsics ez után a magyar munkásmozgalom nagy kárára gyakorlatilag nem vett részt a munkásmozgalomban. Táncsics hibái ellenére is komoly erőforrást jelentett volna továbbra is a munkásmozgalom számára. Ezt a Munkásegylet vezetőinek többsége nem látta, vagy nem akarta látni. Igy Táncsics kiszorításával együtt a forradalmi 48-as hagyományoktól is igyekezték elszigetelni a munkásmozgalmat. De a tömegek Táncsicsban továbbra is a forradalmi harcost, a dolgozó nép érdekeinek védelmezőjét látták. *Nem múlhatott el március 15-e a kiegyezés utáni Magyarországon, hogy a magyar munkásosztály ne ünnepelte volna meg a szabadságharc hősei között Táncsics Mihályt is.*

Ady Endre »Emlékezés Táncsics Mihályra« c. versével állított örök emléket népünk nagy harcosának:

»Kendnek sok fájdalmát
Szívesen fájlaljuk,
S e fájó országban
Kendnek ős szerepét
Szívesen vállaljuk.

Kend bizony elporladt,
De mink, akik élünk:
Vagyunk bizalommal,
Vagyunk új Táncsicsok
S miként kend, remélünk.«

Bár a kialakuló magyar munkásmozgalomban Lassalle elvei hódítottak, ez azonban nem jelentette azt, hogy nem voltak hívei és terjesztői a marxizmusnak is. *Az Általános Munkásegylet szervezeteit az I. Internacionáléval szoros kapcsolatban építették ki.* Farkas Károly a kezdeti magyar munkásmozgalom egyik kiemelkedő alakja az I. Internacionálé magyar csoportjának volt a vezetője. *Farkas Károly és még mások is Magyarországról állandó levelező viszonyban álltak az I. Internacionáléval, sőt magával Marx Károlylyal is.* Marx nagy figyelemmel kísérte a magyar munkásmozgalom fejlődését és mindenben igyekezett segítségére lenni a magyar munkásosztálynak.

Az Általános Munkásegylet számos hibával, nehézséggel küszködött és nem tudott úrrá lenni a lassalleánus elvek felett. Ennek ellenére jelentős lépést tett előre. Igyekezett megteremteni a

Vígtelki olvasztó 1868-ban (Gömör megye)

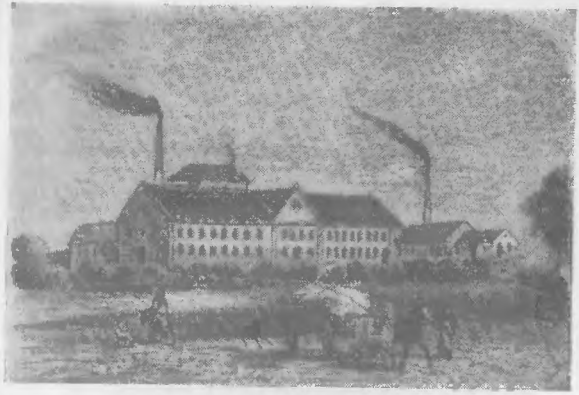

A debreceni cukorgyár 1863-ban

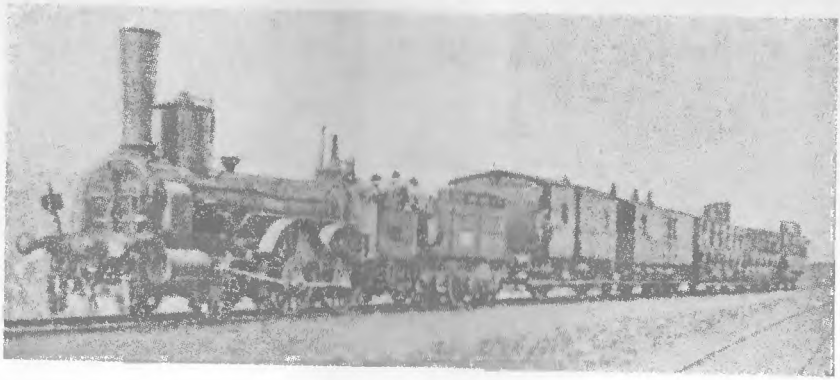

Gőzvasút a 70—80-as években

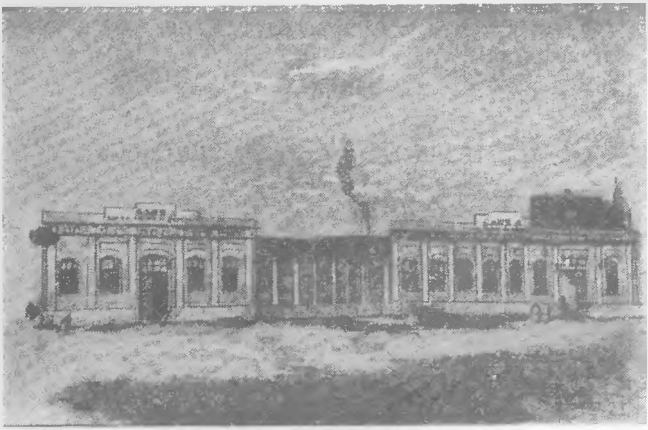

Ganz vasöntödéje Budán 1862-ben

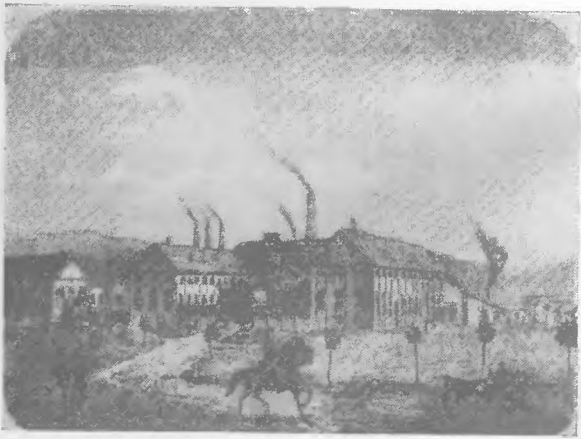

Az ózdi vasgyár 1864-ben

Munkanélküli földmunkások a 19. század végén. (Révész Imre »Kenyeret« c. festménye)

A nyílt szavazás. (Szemlér Mihály rajza)

Viharos hangulat a tőzsdén 1873-ban

Kubikusok a 80-as években

»Véres nap Orosházán.« A földművesek és csendőrök harca 1891. május 1-én

Véres összeütközések Hódmezővásárhelyen 1894. április 22-én

Szántó Kovács János

Frankel Leó

magyar munkásosztály önálló pártját, a küzdelmet politikai síkra terelte és a proletár internacionalizmus szellemében nevelte a munkásságot.

Az Általános Munkásegylet jó munkájának hatása megmutatkozott a Párizsi Kommün idején.

A Párizsi Kommün és hatása a magyar munkásmozgalomra (1871—1890)

A Kommün

1870-ben III. Napoleon francia császár seregei nagy vereséget szenvedtek a poroszoktól. Maga a császár is fogságba került sok tízezer katonával együtt. A vereség hírére Párizsban kitört a forradalom. Párizs népe megdöntötte a reakciós kormányzati rendet. A nagyburzsoázia ellenforradalmi szervezkedésével szemben a párizsi proletariátus magához ragadta a hatalmat és megteremtette a történelemben először a munkásosztály államát: *a proletariátus diktatúráját.*

A munkásság hatalmi szerve, az ú. n. Párizsi Kommün volt. A Párizsi Kommün feloszlatta a régi hadsereget és helyébe a felfegyverzett nép lépett.

A Kommün minden intézkedése a dolgozók érdekeit szolgálta. Megszervezték a termelést a munkások vezetése alatt, rendezték a dolgozók munkabérét, gondoskodtak egészségükről és családjukról.

Sok mindenre azonban már nem került sor. A porosz hadsereg segítségével a hazaáruló francia ellenforradalmi burzsoáziának sikerült leverni a francia munkásságot.

A Kommün leverése után megkezdődött a burzsoázia kegyetlen bosszúja. A Kommün többezer részvevőjét agyonlőtték, negyvenezret börtönbe vetettek vagy száműztek.

A Párizsi Kommün 72 napi fennállása után elbukott. Bukásának egyik főoka az volt, hogy nem állt a munkásosztály élén egy egységes, a tudományos szocializmus tanításával felvértezett párt. A kispolgári ideológiák akadályozták a következetes forradalmi politikát. A munkásság és a parasztság szövetsége igen laza volt. A munkásság elszigetelődött. Súlyos hiba volt, hogy nem számoltak le a belső ellenforradalommal, nem jártak el kíméletlenül a hazaárulókkal, a kémekkel és a rémhírterjesztőkkel.

Bukása ellenére a Párizsi Kommünnek igen nagy a jelentősége. Megteremtette — ha rövid időre is — az első új típusú államot: *a proletariátus diktatúráját.* Közel félévszázaddal később a proletariátus diktaturájának magasabbrendű formája, a szovjet állam született meg az 1917-es győzelmes Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeként.

A Párizsi Kommün az egész világ munkásmozgalmára, így a magyar munkásmozgalomra is nagy hatást gyakorolt. *Arra a hírre, hogy a párizsi proletáriátus kezébe vette a hatalmat, Pesten rokonszenv-tüntetésekre került sor.* A munkásság harci elszántsága az egyre gyakoribbá váló sztrájkok megszervezésében nyilvánult meg.

A serfőző munkások, az 1870. évben az Első Magyar Gépgyárban lefolyt sikeres sztrájk példáját követve, érdekeik védelmében 1871-ben sztrájkba léptek. A fővárosi szabók több mint 2000 résztvevővel, a fővárosi pékek többszázan csatlakoztak. A rendőrség a sztrájkvezetőket letartóztatta. Erre a sztrájkoló munkások tömegei Pest központjába vonultak és nagy tüntetésen követelték vezetőiknek szabadon bocsátását. A tüntető munkások benyomultak a parlamentbe, elfoglalták a karzatokat, lezárták az összes kijáratokat. A hatalmas tömeg nem volt hajlandó addig elvonulni, amíg ígéretet nem kapott vezetőinek szabadonbocsátására. A munkásság szétverésére katonaságot és csendőrséget vontak össze, de nem értek célt. Végül is ígéretet kaptak a letartóztatott vezetők szabadonbocsátására. A munkások csak ezután mentek haza.

A Kommün híre megnövelte a magyar munkásosztály öntudatát, elősegítette az Általános Munkásegylet szervezetének további kiépítését. *A Kommün kegyetlen vérbefojtásának hírére az Általános Munkásegylet vezetésével a munkásság tüntető felvonulást rendezett 1871 június 11-én, fekete gyászszalagokkal, kifejezésre juttatta a magyar munkásosztály együttérzését, nemzetközi szolidaritását és a proletariátus ügyének legyőzhetetlenségébe vetett hitét.* Az ú. n. városerdei tüntetőket, az Általános Munkásegylet vezetőségét, elfogta a rendőrség, majd megindították ellenük az első munkás szocialista pert Magyarországon, vagy ahogy nevezték, a *»hűtlenségi pert«.*

Majdnem egy évig tartó vizsgálati fogság után, 1872 áprilisában állították bíróság elé a Munkásegylet mintegy 30 vezetőjét, felségsértés és hazaárulás vádjával. Fő bűnül rótták fel: *»Célul tűzték ki, hogy a szociáldemokratikus elvek terjesztése által az úgynevezett »Népállamot«, vagyis communizmust a fennálló monarchiai kormányforma megbuktatásával emeljék Magyarországon uralomra.«*

A Munkásegylet vezetői kemény helytállást tanúsítottak a bíróság előtt. A per az egész magyar közvéleményt foglalkoztatta. A szélsőbal a parlamentben szót emelt a vádlottak érdekében. De erős ellenzéki, kormányellenes hangulat volt általában a dolgozó nép körében. A kormány végül is a nagy nyomásra, kénytelen volt a »hűtlenségi per« vádlottait »bizonyítékok hiányában« felmenteni.

A Párizsi Kommünt követő események, a »hűtlenségi per«, a magyar munkásosztály erkölcsi, politikai sikerét jelentették. Ugyanakkor azonban egyre jobban fokozódott a munkásmozgalom hatósági ellenőrzése, a szervezkedések megakadályozása. Letartóztatásokkal, kitoloncolásokkal igyekeztek gyengíteni a mozgalmat.

A reakciós kormányzat most már egyre komolyabban számol a magyar munkásmozgalommal, bár még mindig nem tekinti egyébnek egyszerű »rendőri ügynél«.

A burzsoá kormányok félelme a munkásosztálytól szerte a világban megnövekedett a Párizsi Kommün után. A burzsoá kormányok félretéve ellentéteiket, kapcsolatba léptek egymással. Kicserélték tapasztalataikat a helyi munkásmozgalmakról. Az 1870-es években London, Berlin kért felvilágosítást Bécstől a magyarországi munkásmozgalom helyzetéről. Később pedig a monarchia és Németország megállapodást kötött a munkásmozgalom elleni közös harc kérdéseiben.

A rendőrség spicliket, kémeket épített be a munkásmozgalomba. Segítségükkel ellentéteket szítottak, frakciókat létesítettek. Megkönnyítették a rendőrség tevékenységét azok a kispolgári elemek, akik a munkásmozgalomban rendszerint nem igen láttak többet, mint szakszervezeti egyleti állásuk biztosítását. Az 1870-ben életrehívott Betegsegélyző Pénztár — jelentős szerepet töltött ugyan be, de tisztviselői, akik egyben a mozgalomban is tevékenyen vettek részt, a Betegsegélyző ügyeit előbbre helyezték a mozgalom politikai harcainál. Az elvtelen vezetés felülkerekedése a Munkásegyletben, mely ilyen körülmények között megmutatkozott, gyengítette a munkásmozgalom erejét, elősegítette a rendőrségi ügynökök bomlasztó munkáját.

A reakciós kormányzat a rendőrspicliket arra is felhasználta, hogy a munkásmozgalmat elszigetelje a parlamenti ellenzék szélsőbaloldalától, megakadályozza összefogásukat, egységes fellépésüket a kormány ellen.

Az együttműködés a 48-as párt és a munkásmozgalom között

nem jött létre, részben a 48-as párt ingadozása, részben a munkásmozgalom baloldali, a lassallei elveket valló vezetőségének magatartása következtében.

A munkásmozgalmi vezetők helytelen politikája elszigetelte a munkásosztálytól a polgári értelmiséget éppúgy, mint a parasztságot. Pedig a munkásmozgalomba bekapcsolódó és forradalmivá váló értelmiség nagy lendületet adott volna a munkásmozgalomnak, kiemelte volna elszigeteltségéből, megkönnyítette volna az 1848—49-es forradalmi hagyományok átvételét és a marxizmus alkalmazását a sajátos nemzeti problémák megoldására. Mindez elősegítette volna a dolgozó parasztság és a nemzetiségek együttműködését a magyar munkásosztállyal.

Frankel Leó

A magyar munkásmozgalomnak mindezek a főkérdései Frankel Leó hazatérése után nagyrészt előtérbe kerültek.

Frankel Leó a Párizsi Kommün munkaügyi minisztere volt. Marx-szal és a nemzetközi munkásmozgalom több vezetőjével szoros kapcsolatot tartott fenn. Frankel, ha nem is volt tudományos értelemben vett marxista, de becsületes, egyenes, tántoríthatatlan forradalmár volt, a kispolgári irányzatok kérlelhetetlen ellensége.

Frankel hazatérése 1876-ban nagy lendületet adott a magyarországi munkásmozgalomnak. Frankel hozzálátott egy szocialista munkáspárt szervezéséhez. Németnyelvű lapjában, az »Arbeiter-Wochen-Chronik«-ban a politikai jogokért, az általános választójogért való harcot állította előtérbe. A kormány megakadályozta Frankelt abban, hogy munkáspártot alakítson.

1878-ban a Frankel vezetése alatt álló csoport pártkongresszust tartott, az első szociáldemokrata kongresszust Magyarországon. Miután az elnyomó államhatalom nem engedélyezte egy szocialista párt megalakulását, »*Választásra nem jogosultak párt*«-jának nevezték Frankel hívei magukat. A párt magyarnyelvű lapja a »*Munkás Heti Krónika*« lett.

Arbeiter-Wochen-Chronik.

Munkás-Heti-Krónika.

Az Arbeiter-Wochen-Chronik és a Munkás Heti Krónika c. újságok fejlécei

Frankel kiterjesztette a szervezkedést az értelmiség körére, az ú. n. »fejmunkások«-at be akarta kapcsolni a mozgalomba. Felvette a kapcsolatot a 48-as párttal. Mindez a kormány részére komoly veszélyt jelentett. Frankellel szemben, a munkásmozgalmon belül a hatóságok Külföldi Viktor vezetésével egy ellenzéki frakciót szerveztek.

Frankel nehéz küzdelmet folytatott a Külföldi-féle frakcióval, végül is, hogy összefogja a magyar munkásmozgalom erőit, egy egységes párt mellett foglalt állást. Frankelék 1880-ban egyesültek a frakcióval és létrehozták a *Magyarországi Általános Munkáspártot.* Az új párt hivatalos magyarnyelvű lapja a »Népszava«, németnyelvű lapja az »Arbeiter-Wochen-Chronik« lett. Az egyesülés nem elvi alapon jött létre, csak formálisan. A kispolgári politikát képviselő elemeket nem zárták ki, így a frakciózások, ellenségeskedések továbbra is megmaradtak.

Frankel személye, tekintélye, a Munkáspárt egységét egy ideig fenntartotta. A reakciós kormány azonban ürügyet keresett Frankel eltávolítására. 1881-ben egy sajtórágalmazási és izgatási vád alapján letartóztatták és másfél évre elítélték. Frankel kiszabadulása után külföldre távozott. A hatóságok és a kispolgári elemek együttes erőfeszítése eltávolította a magyar munkásmozgalomból azt az értékes, nyílt, becsületes forradalmár egyéniséget, aki tartósan vezetőjévé válhatott volna a magyar munkásosztálynak és kiemelhette volna elszigeteltségéből a magyar munkásmozgalmat. Frankel távozása után újra a kispolgári vezetők kerültek előtérbe. A 80-as éveken végighúzódik az egyes frakciók közötti küzdelem.

NÉPSZAVA

Népszava 1877-ből

A kezdeti magyar munkásmozgalom minden következetlensége, elvi tisztázatlansága és az eléje tornyosuló akadályok ellenére is komoly szolgálatot tett a magyar munkásság osztállyá szerveződése és internacionalista szellemben való nevelése terén. Létrehozta a munkásosztály önálló pártját, a politikai harc útjára tért. *A Párizsi Kommün magyarországi hatása és Frankel szereplése a forradalmi magyar munkásmozgalom örökségéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik.*

A II. Internacionálé és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása

Erősen fellendült a magyar munkásmozgalom a II. Internacionále megalakulása után (1889). Az I. Internacionále formálisan 1876-ig állott fenn. Ez alatt az idő alatt igen nagy szolgálatot tett az összes országok munkásmozgalmának s elősegítette önálló proletárpártok születését. Az I. Internacionále időszakában »*a marxizmus már kétségtelenül győzedelmeskedik a munkásmozgalom minden más ideológiáján*« — írja Lenin.

A II. Internacionále már Marx halála után alakult meg. A párizsi alakuló kongresszust még *Engels hívta össze*. A kongresszus célul tűzte ki a kapitalista társadalom megdöntését, elhatározta május 1-ének, mint a munkásosztály harci napjának megünneplését. Követelte a munkásosztály politikai jogait, a 8 órás munkanapot, stb.

A II. Internacionále a marxizmus jegyében indult, de Engels halála után a marxizmus tanítását meghamisították, forradalmi tartalmát elvetették. *A II. Internacionále pártjai a burzsoáziával szemben megalkuvó, opportunista pártokká váltak, az oroszországi Szociáldemokrata Párt Lenin vezetése alatt álló bolsevik szárnya kivételével.*

A magyar munkásmozgalom abban az időszakban fejlődik és erősödik meg, melyről Sztálin írja, hogy »*egyfelől Marx és Engels, másfelől Lenin között a II. Internacionále opportunizmusának egész korszaka van*«. Ez a körülmény rányomta bélyegét az 1890-ben megalakult Szociáldemokrata Pártra is.

Még a párt megalakulása előtt a Népszava állandóan felhívta a munkásság figyelmét május 1 méltó megünneplésére. Az első magyar május elseje is már valóban méltó volt a magyar munkásosztályhoz. *1890 május 1-én* kb. 60.000 dolgozó vonult fel, hogy szervezettségével, tömegerejével támassza alá a munkásosztály követeléseit.

A Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusa 1890 decemberében ült össze. A kongresszuson *Engelmann Pál* vezetésével — akit a II. Internacionále küldött az osztrák SzDP-tól Magyarországra, az újjászervezés előmozdítására — létrehozták a Pártot és új vezetőségét. A kispolgári vezetők csak részben kerültek ki a pártból, többségük továbbra is megtartotta eredeti helyét. Engelmann Pál részvétele a párt vezetőségében gyökeres változást nem hozhatott, hiszen az osztrák SzDP is a reformizmus — a marxizmus polgári elferdítésének — befolyása alatt állt.

Az új párt megalakulását Engels és a külföldi szocialisták örömmel üdvözölték. Üdvözletet küldtek az orosz munkások is. *A pétervári (leningrádi) munkások* ezt írták:

»Mi szegény rabszolgák, akik kényszerítve vagyunk titokban munkálkodni azokért a feladatokért és célokért, melyek az egész világ munkásait egyesítik — a tőke gazságai ellen való küzdelemben; mi ismeretlen, de céltudatos munkások, akiket a közre veszélyesnek neveznek, mert kenyeret és műveltséget követelünk mindenki számára; mi, akiket vadállatként üldöznek, akiket gonosztevőként bujdosásra kárhoztatnak, mert a legmagasztosabb eszméket terjesztjük, melyeket valaha az egész emberiség közös jólétéért kidolgoztak — mi, a magyarországi szociáldemokraták kongresszusát a legbensőségesebben üdvözöljük.«

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt fő feladatul tűzte ki, hogy harcoljon a dolgozók életszínvonalának felemeléséért és politikai jogaiért. Ezt a célkitűzést azonban nem támasztotta alá eléggé sem a párt elfogadott programmja, sem a párt gyakorlata.

A programm, bár utalt arra, hogy a kapitalista termelési rendet más termelési rendszerrel kell helyettesíteni,nem foglalkozott azzal a móddal, amellyel a burzsoá rendszer meg is dönthető. A legtöbb, amit a jövő felé a programm mondott: *»követelni fogja az általános, közvetlen és titkos választójogot.«* A programmot tárgyaló kongresszuson nyíltan hirdették a lemondást a munkásosztály hatalmáról, a proletariátus diktatúrájáról, melynek fel kell váltania a burzsoázia államát, diktatúráját. *A SzDP programmja* a reformista ideológiát tükrözte, *forradalmi perspektíva nélkül hagyta a munkásosztályt.* Ebben volt alapvető hibája.

A helytelen elvi állásfoglalás és politika ellenére a párt új vezetősége a régivel szemben mégis hasznos munkát végzett. Hozzálátott a szakszervezetek tömeges kiépítéséhez, a munkásmozgalmat önálló tömegmozgalommá fejlesztette.

Azonban a forradalmi perspektíva hiányából egyenesen következett, hogy a SzDP nem töltötte be az igazi forradalmi marxista párt szerepét. *A magyar SzDP lényegében nem volt más, mint a szakszervezetek összessége.* A szakszervezeti tagok egyidejűleg a párt tagjaivá váltak, tulajdonképpeni pártszervezetek nem voltak. A Szociáldemokrata Párt kongresszusai alapjában véve a szakszervezetek kiküldötteiből állottak, a pártvezetőség tagjai pedig a szakszervezetek vezetőségi tagjai voltak. A II. Internacionále pártjait általában az jellemezte, hogy a szakszervezetek nem voltak kellőképpen a pártnak, a munkásosztály élcsapatának alárendelve. Magyarországon ez a helyzet még rosszabbul állt: ebben az időben a párt volt alárendelve a szakszervezetnek. A ma-

gyar SzDP nem érte el a II. Internacionále legjellegzetesebb pártjainak — így a német SzDP-nak — általános színvonalát sem.

Mindebből egyenesen következett, hogy a magyar munkásosztálynak nem volt forradalmi vezetője, amely a tömegek sokszor hatalmas megmozdulásainak élére állt volna. Pedig a magyar munkásosztály összetétele, tömegeinek harcias beállítottsága, erős koncentráltsága — a magyar ipari munkásságnak kb. a fele Budapesten és környékén dolgozott — rendkívül nagymértékű kizsákmányoltsága, teljes politikai jogfosztottsága kellő alapot adhatott volna egy, az oroszországi bolsevik párthoz hasonló forradalmi párt kialakításához.

Következetes marxista párt híján a magyar munkásosztály meg-megújuló sztrájkmozgalmai, tüntetései elszigeteltek maradtak, nem tudtak változást előidézni a hivatalos *pártpolitikában.* A magyarországi szocialista szervezetek jellemző vonásai közé tartozott, hogy bennük mindvégig a »*munkásarisztokráciának*« volt döntő szerepe, vagyis olyan kivételes helyzetben levő munkásrétegnek, melyet a magyar munkásság faluból feljött tömegeitől nemcsak életmódja, jobb anyagi helyzete, magasabb képesítése, hanem sok esetben származásának és nyelvének különbözősége is elválasztott. Itt elsősorban a 60-as évek után nyugatról Magyarországra jött, erősen kézműves típusú mesterekre és előmunkásokra kell gondolnunk. *A munkásarisztokrácia nem érezte át a széles tömegek problémáját, könnyen hajlott a burzsoáziával való egyezkedésre, sőt a vele való teljes együttműködésre, elárulta a munkásosztály ügyét.*

A magyar SzDP reformista, egyedül a választójogtól csodát váró, tömegektől félő, megalkuvó vezetői a burzsoázia uszályába kerültek. Ebből a politikából egyenes út vezetett a munkás-paraszt szövetség jelentőségének meg nem értéséhez. Az 1890-től nagy lendülettel meginduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmakat a SzDP vezetői nem tudták összekapcsolni a proletariátus osztályharcával, *elhanyagolták a parasztsággal való szövetséget.*

A magyar SzDP-ra teljesen ráillik *Sztálinnak* az a megállapítása, hogy »*a II. Internacionále pártjai azért hanyagolták el a parasztkérdést, mert reformista pártok voltak, szövetségesek után pedig csak olyan párt néz, mely forradalomra készül*«. Már pedig a magyar SzDP, ha egyáltalában a forradalom kérdését felvetette, akkor is ez alatt *polgári forradalmat értett,* melyben átadná a vezetőszerepet a burzsoáziának, vagyis a munkástömegekkel akarták kikapartatni a gesztenyét, a teljes hatalmat a burzsoázia számára. *Kunfi Zsigmond,* a SzDP egyik vezetője ezt az alapjaiban opportunista reformista elméletet úgy magyarázta, hogy a magyarországi külön-

leges helyzet miatt »*nem a burzsoázia teremti meg a maga sírásóját, a proletariátust, hanem a proletariátusnak kell megteremteni a maga elnyomóját, a burzsoáziát*«.

Világosan látszik ebből az elméletből, hogy a SzDP vezetői félremagyarázták a magyar történelmi multat és nem tisztázták a jövő perspektíváját a munkásosztály előtt. Nem ismerték el az 1848—49-es forradalom kétségtelenül polgári jellegét, minden nemesi vezetése mellett, és egyben azt is tagadták, hogy ennek a megkezdett polgári forradalomnak a *vezetője* és továbbfejlesztője csakis a munkásosztály lehet.

A magyarországi burzsoázia a 19. század második felében megerősödött, és mint Engels írja 1894-ben, »*Magyarországon éppúgy, mint másutt is, a tőke hatalmába kerítette az egész nemzeti termelést*«. Igy egy elkövetkezendő forradalom nemcsak a polgári forradalom befejezését tűzhette ki célul, hanem annak továbbfejlesztését is. A burzsoázia ilyen forradalom vezetésére 1867 után éppen úgy alkalmatlan, mint a középnemesség. A magyar burzsoázia, különösen az 1880-as évek után, a magyar birtokososztállyal együtt birtokolta az államhatalmat, annak ellenére, hogy a kormányzati pozíciók főleg az arisztokrácia tagjainak kezében voltak.

A SzDP vezetőinek értékelése egy elkövetkezendő forradalomról tehát annyit jelentett, hogy a burzsoázia saját államhatalma ellen fordult volna.

A magyar osztályviszonyok helytelen elemzése alátámasztotta a SzDP reformista, burzsoá szövetséget kereső politikáját, egyben eltaszította a pártot a proletariátus leghűségesebb szövetségesétől, a dolgozó parasztságtól.

A SzDP vezetői a földmunkásság és szegényparasztság megmozdulásaiban jelentkező hatalmas erőt nem kapcsolták a munkásosztály küzdelmeihez és ezzel gyengítették a magyar munkásmozgalomnak az uralkodóosztályok elleni fellépését.

»Agrárszocialista mozgalmak« és a »Bánffy-korszak«

A munkásmozgalom megerősödésének hatására a földmunkásság, a szegényparasztság is szervezkedni kezdett. A birtokososztály a mezőgazdasági válság minden terhét a szegényparasztságra akarta hárítani, csökkenteni akarta a béreket, az aratórészt. A nagy munkanélküliség és az alacsony bérek hatására az elkeseredés egyre

fokozódott. A falusi szegénység politikailag legfelvilágosultabb elemeit az a kubikusréteg alkotta, mely az építkezéseknél, vándorlásai alatt elsősorban került kapcsolatba az ipari munkássággal. Így a szegényparasztság élére elsősorban ez a *kubikusréteg állt.*

1891. május 1-én az egész ország figyelme a fővárosról a vidék felé fordult. *Orosházán a csendőrség* elkobozta a május 1-ét ünneplő mezőgazdasági munkások vörös zászlóját és letartóztatta három vezetőjüket. Erre a tömegek tüntetve követelték vezetőjük szabadonbocsátását. *A csendőrség sortűzzel felelt és 28 súlyos sebesült maradt a helyszínen. Május 2-án Békéscsabán volt nagy összeütközés a csendőrség és a földmunkások között.* A mezőgazdasági dolgozók mozgalmai ezzel még nem záródtak le.

1894-ben a hódmezővásárhelyi szegényparasztok *Szántó Kovács János* vezetésével szociáldemokrata szervezkedéshez kezdtek. A hatóságok a legkülönbözőbb indokolással gördítettek akadályokat a szervezkedés elé és elfogták Szántó Kovács Jánost. A falusi szegénység nem hagyta cserben vezetőjét. Dorongokkal felszerelve, a városháza elé vonultak és követelték Szántó Kovács szabadonbocsátását. A többezer főre rúgó tömeg ellen csendőrséget, katonaságot — egy egész huszárezredet — vontak össze. *Véres összeütközésekre került sor, több halott és számos sebesült maradt a csatatéren. Az összeütközések után több hónapon keresztül ostromállapot volt az Alföld déli részén. Többszáz embert tartóztattak le.*

1895-ben Szántó Kovács Jánost 64 társával együtt bíróság elé állították. Szántó keményen és tántoríthatatlanul kitartott meggyőződése mellett és védte a dolgozó parasztság érdekeit. Meggyőződéses szocialistának vallotta magát és amikor kihirdették előtte az ötéves fegyházbüntetést, szemébe mondotta a bíróságnak : *»Tudom, hogy azt, amiért küzdök, nem fogom elérni, de egy fát akarok ültetni, mely a jövőnek hajtja gyümölcsét.«*

Csendőrsortűz, ostromállapot és börtön ellenére tovább folytak a szegényparasztság mozgalmai.

1895 őszén az alföldi szociáldemokrata szervezetek a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok országos kongresszusának tervét vetették fel. *A SzDP vezetősége nem támogatta a kérést és ennek következtében a szegényparasztság és a földmunkásság nagy tömegei szakadtak el a párttól. Várkonyi István* vezetésével *Független Szocialista Párt* néven új pártot alakítottak, mely a földosztást vette programmjába. A szakadás súlyos következményekkel járt nemcsak a parasztságra, de a munkásságra is. Bár Várkonyi és pártja igen nagy vonzóerőt gyakorolt a parasztságra, a parasztok tömegek fellángoló lelkesedése mégsem bizonyult elégségesnek.

A munkásságtól elszakadva, a proletariátus pártjának erős szervezeti, ideológiai vezetése nélkül a szegényparasztság nem érhetett el tartós eredményeket. 1897-ben, az aratósztrájk leverése után *a reakciós kormányzat az ú. n. rabszolgatörvényben megfosztotta a mezőgazdasági munkásokat sztrájkjoguktól.* A munkát beszüntető dolgozókat börtönbe vetették. A kormány teljes erővel rávetette magát Várkonyi pártjára. Várkonyit 1897-ben letartóztatták. Az ismét kiújuló parasztmozgalmakat a kormány kíméletlen eszközökkel leverte. *1898-ban Dunaföldváron és Zsombolyán* számos parasztot gyilkoltak le a csendőrök. 1899-ben Újszentannán (Arad megyében) a csendőrség hat ember legyilkolása árán akadályozta meg a földművelők egyesületének megalakulását. A század végére a *Független Szocialista Párt szervezetei már végleg felbomlottak.*

A 19. századvégi magyarországi parasztmozgalmak is világosan bebizonyították, hogy a dolgozó parasztság a munkásosztály és pártjának segítsége, vezetése nélkül nem képes tartósan helytállni az uralkodóosztályok elleni harcban. A falusi dolgozók elnyomóikkal, kizsákmányolóikkal szemben, csakis a proletariátus szervezett erejére támaszkodva küzdhetnek sikeresen. A földmunkásság és a dolgozó parasztság milliói keserves tapasztalatok árán jutottak ezekhez a tanulságokhoz.

A SzDP ez alatt az idő alatt állandó válsággal küzdött. *1892-ben a régi kispolgári ellenzék eltávolította az új vezetőséget és a régi vezetőség került többségbe. 1894-ben* az osztrák SzDP egyik bizalmi embere vette át a vezetést, de csak rövid időre, másfél év mulva megbukott. Állandó *belső frakció-harcok közepette vergődött a mozgalom*, anélkül, hogy képes lett volna saját erejéből leszámolni a kispolgári reformista politikával.

A SzDP vezetőinek helytelen álláspontja a parasztkérdésben, távolmaradása a földmunkások és szegényparasztok mozgalmaitól felbátorította a reakciót.

A Bánffy Dezső vezetése alatt álló kormány *a szegényparasztság* felett aratott győzelmeit *a munkásmozgalom eltiprásával akarta betetőzni.* A munkásmozgalom a reformista vezetés ellenére is komoly szerepet játszott az agrárszocialista mozgalmak fellángolásában.

1897-ben a SzDP tagjait rendőri felügyelet alá helyezték. A párt és a szakszervezetek funkcionáriusait elfogták és lefényképezték, fényképeiket megküldötték az ország minden rendőrhatóságának. A munkásmozgalom vezetőit illetőségi helyükre toloncolták és ott hatósági felügyelet alá helyezték őket. Ez a módszer azonban nem sokat használt a kormánynak, az eltoloncoltak helyébe új munkásmozgalmi vezetők léptek. Azok pedig,

akik vidékre kerültek, ott folytatták a tömegek felvilágosítását, megnyerését. A munkásmegmozdulások elfojtása, a sorozatos toloncolások, a munkásság lapjainak nap-nap után történő elkobzása jellemezte az ú. n. *Bánffy-korszakot.*

A munkásság az üldözések hatása alatt nem tört meg, sőt szilárdsága, tapasztalata fokozódott, elszántsága és gyűlölete elnyomóival szemben nem csökkent. A reakció támadását nem a mozgalom szétesése követte, hanem ellenkezőleg, annak fellendítése.

A század végére a magyar munkásmozgalom már országos politikai erőt képviselt.

5. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS (1868—1900)

1. A nemzetiségek helyzete

Az egész monarchiában a nemzetiségi kérdés a politikai élet központi problémája volt. Az osztrák nagyburzsoázia a magyar birtokososztályra támaszkodott a szláv nemzetiségek elleni küzdelmében, a magyar uralkodóosztályok az osztrák nagyburzsoáziában találtak támaszt a Magyarország lakosságának több mint 52%-át meghaladó nemzetiségekkel szemben.

A monarchia két fő kiváltságos nemzetének megegyezése a nemzetiségek elnyomására, lényegében annyit jelentett: »*Nyomd el és szorítsd a magyarországi nemzetiségeket, majd én szorítom az ausztriai nemzetiségeket. Te is, én is kiváltságos nemzet vagyunk, a többit nyomjuk el.*« — írja Sztálin. (Sztálin Összes Művei 5. köt. 255. old. oroszul.)

A 67-es kiegyezés és az 1868-as nemzetiségi törvény biztosította a magyar uralkodóosztályoknak a parasztság és a munkásosztály elnyomásával együtt a politikai, gazdasági, kulturális uralmat a nemzetiségek felett.

Sztálin *A marxizmus és a nemzeti kérdés* c. munkájában rámutat arra, hogy a nemzetiségi kérdés elsősorban a fennhatóságot gyakorló és a háttérbe szorított nemzetek uralkodóosztályai, burzsoáziája közötti ellentétből fakad.

A háttérbe szorított nemzetek önálló életre ébrednek, a kapitalizmus betör a nemzetiségek életébe, felzaklatja és mozgásba hozza őket. A »*nemzeti eszmék*« áthatják a kialakuló intelligenciát, de most már a nemzetiségek nem egyesülhetnek független nemzeti államokká: »*útjukon már régen az állam élére került uralkodó nemzetek vezető rétegeinek legerélyesebb ellenállására találnak.*

Elkéstek!...« »A harc tulajdonképpen nem egészében vett nemzetek között, hanem a parancsoló és a háttérbe szorított nemzetek uralkodó osztályai között kezdődött és lobbant lángra« — írja Sztálin. (Sztálin: A marxizmus és a nemzeti kérdés. 1913; Sztálin Művei 2. köt. Szikra, 1949. 329—330. old.)

Az 1867-es kiegyezést követő fél évszázadban, a meginduló tőkés vállalkozásokban, iparosodásban legdöntőbben a magyar uralkodóosztályok voltak érdekelve. A nemzetiségek polgársága nagyrészben kiszorult mindazokról a helyekről, melyeknek birtokában erős gazdasági bázist teremthetett volna magának.

A nemzetiségi pénzintézetek 250 millió korona tőkével, míg a magyar pénzintézetek 9 milliárd 243 millió korona tőke felett rendelkeztek a 19. század végén. Ehhez még azt is hozzá kell számítanunk, hogy az elaprózott kis tőkével rendelkező nemzetiségi bankok lényegében függő viszonyban voltak a magyar pénzintézetektől. Így a nemzetiségek tőkéi felett is közvetve tulajdonképpen a magyar bankok rendelkeztek.

»A zsenge burzsoázia számára az alapvető kérdés — a piac. Célja az, hogy elhelyezze áruit és győztesen kerüljön ki a más nemzetiségi burzsoáziával való versenyből. Innen ered az a kívánsága, hogy a maga számára biztosítsa »saját«, »hazai« piacát. A piac az első iskola, ahol a burzsoázia nacionalizmust tanul« — írja Sztálin, — de ugyanakkor rámutat arra is, hogy a dolog nem szorítkozik csak a piacra. *»A harcot a gazdasági szférából a politikai szférába viszik át. A költözködési szabadság korlátozása, a nyelvhasználat korlátozása, a választójog szűkítése, az iskolák számának csökkentése, vallási korlátozások stb. csak úgy zuhognak a „konkurrens" fejére.«* (Sztálin id. mű. 330—331. old.)

Az 1874-es választási törvény Magyarországon a nemzetiségi paraszttömegeket is kizárta a választójogból. A magyar uralkodóosztályok iskolapolitikája a nemzetiségi iskolák erőszakos magyarosítását tovább fokozta.

A nemzetiségek gazdasági és politikai elnyomatása minden térre kiterjedt.

A parlamenti képviselők között a 19. század végén az 52% nemzetiséget, a képviselők 10—14%-a képviselte, a képviselők 86—90%-a magyar volt.

Az állami hivatalokban a nemzetiségi tisztviselők száma a 19. század utolsó évtizedeiben 6—12% között mozgott.

A bírák és ügyészek 95%-a a magyarságból került ki. A középiskolai tanárok és tanárnők között — a jelzett időszakban — magyar 84—88%, nemzetiségi 12—16%, ami annyit jelentett,

hogy a magyarságra esett a középiskolai tanárok közel $^{9}/_{10}$ része és az 52% nemzetiségre valamivel több mint $^{1}/_{10}$ része.

Az orvosok közül 12—14% nemzetiségi, 86—88% magyar. Egyetemek, akadémiák, általában felsőbb tanintézetek hallgatói között a 19. század utolsó évtizedeiben általában a magyarság 86%-ban volt képviselve.

Mocsáry Lajos, a függetlenségi párt balszárnyának egyik kiemelkedő vezetője »*Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*« c. munkájában közölt adatok szerint 9541 fontosabb állami hivatalnok közül 199 volt román, vagyis 2%, de ezek is csak alacsonyabb rangfokozatban. Ugyanakkor (1886-ban) a románság az ország összlakosságának 17%-át tette ki. Az erdélyi vármegyéknél, ahol a románság arányszáma nem 17% volt, hanem az 55%-ot is meghaladta, egyetlen román főispán sem volt. De nemzetiségi főispán egyáltalán nem volt található az egész országban, alispán alig egy-egy.

A nemzetiségek politikai és gazdasági elnyomásának egyenes következménye volt a kulturális elnyomás. A nemzetiségi dolgozóknak nem állt módjukban, hogy saját nyelvükön művelődjenek. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy 1900-ban az erdélyi románság 79·5%-a analfabéta, az ukránok 85·5%-a, a szerbek 58·5%-a, a szlovákok 49·9%-a. A magyarságnál ugyanekkor 39% az analfabéták száma.

A 19. század végén Magyarországon a tízezer kötetnél többet számláló könyvtárak száma 94, ebből 85 magyar, vagyis a könyvtárak 90·4%-a, 9 nemzetiségi, a könyvtárak 9·6%-a. A hírlapok 20%-a volt nemzetiségi, azonban ezek is főleg a klerikális reakció befolyása alatt álltak.

A magyar uralkodóosztályoknak érdekében állt a nemzetiségek kulturális elnyomása, hiszen ezzel a dolgozók öntudatra ébredését akadályozták.

Mindezek a körülmények a nemzetiségi parasztság elnyomását és kizsákmányolását még jobban fokozták. A szlovák, ukrán, román szegényparasztok és nincstelenek az ország legterméketlenebb területein laktak. Hegyi-pásztorkodásból, sovány, terméketlen földjükből nem tudták megélni. A nemzetiségi vidékeken állandó volt a munkanélküliség. A kivándorlók nagy tömege a nemzetiségi vidékekről származott. A nagybirtokosok nem egyszer hozattak olcsó bérért dolgozó nemzetiségi parasztokat a magyar mezőgazdasági munkások sztrájkjának letörésére.

A nemzetiségi dolgozók nem egyszer, mikor megtudták, hogy milyen célból hozatták őket az Alföldre, nem vállaltak munkát és maguk is sztrájkba léptek.

A földesurak, bérlők kihasználták a nemzetiségi parasztság nagyfokú nyomorúságát és gyalázatos éhbérért dolgoztatták őket az iparban is. A külföldi és hazai burzsoázia elsősorban a nemzetiségi vidékeken létesített textilgyárakat, tekintettel az olcsó munkaerőre.

A nemzetiségi kérdés a kiegyezés utáni Magyarországon döntően, mint *»parasztkérdés«* jelentkezett. A nemzetiségek nagy tömegét, gerincét, a parasztság milliói adták, amelyek a legsúlyosabb kizsákmányolás alatt álltak. A magyar uralkodóosztályok tehát, *amikor a nemzetiségeket elnyomták, mozgalmaiknak gátat vetettek, akadályozták szervezkedéseiket, kizárták a nemzetiségeket politikai jogaikból, akkor nemcsak az ébredő és fejlődő nemzetiségi burzsoáziára kívántak csapást mérni, hanem egyúttal a földéhes, nagybirtok ellen lázongó dolgozó parasztokra is.*

2. Nemzetiségi mozgalmak

Ha a nemzetiségi kérdés történeti fejlődését nézzük, azt látjuk, hogy az 1868-as nemzetiségi törvény a nemzetiségek liberális, radikális köreiben mély felháborodást keltett. A törvény tárgyalása során a román, szerb, szlovák radikális nemzetiségi képviselők elhagyták a parlamentet. Az erdélyi románság *Gh. Baritiu* és *Ion Vancea* vezetésével a passzivitás mellett döntött. Az erdélyi románság nemzetiségi jogainak védelmére 25 tagú román bizottság alakult, de ennek működését a magyar belügyminiszter hamarosan betiltotta. 1868 novemberében elhagyta a parlamentet *Miletics* szerb vezető politikus is és határozottan állást foglalt a nemzetiségi törvénnyel szemben.

A nemzetiségek klerikális, reakciós vezetői azonban a magyar kormány mellé állottak és együttműködtek minden döntő kérdésben a magyar uralkodóosztályokkal. (Igy pl. a szabadságharc alatti tevékenységéről ismert Şaguna román egyházfő is.) Amennyiben a klerikális nemzetiségi vezetők erősebb hangot ütöttek meg a magyar kormánnyal szemben, ennek csak az volt a célja, hogy *megtarthassák befolyásukat a tömegekre.* A nemzetiségi klerikális reakció felismerte azokat az előnyöket, amelyeket az 1868-as nemzetiségi törvény biztosított számára. A nemzetiségi iskolák, kultúregyesületek lényegében egyházi vezetés vagy befolyás alatt állottak. A klerikális reakció vezető szerepe a nemzetiségi mozgalmakban azzal a következménnyel járt, hogy *elvonta a nemzetiségeket a szociális követelések teréről és ellenállásuknak felekezeti jelleget adott.*

A nemzetiségi paraszti tömegek jogos elégedetlenségét, a nemzetiségek reakciós körei, főleg egyházi reakciója, a maga érdekében igyekezett felhasználni. »*Nemzetiségi egységfront*« jelszava alatt a nemzetiségi burzsoázia és az egyházi reakció a maga zászlója alá igyekezett gyüjteni a nemzetiségi paraszti tömegeket, elleplezve a közöttük meglevő tényleges osztályellentéteket. »*Az elnyomott nemzet minden oldalról szorongatott burzsoáziája természetesen mozgásba jön. A vérrokon alsó rétegekhez apellál, a „hazáról" kezd kiabálni és saját ügyét az egész nép ügyének tünteti fel. „Honfitársaiból" sereget toboroz magának a ... „haza" érdekében. És a burzsoázia nem mindig talál süket fülekre az „alsó rétegeknél" — ezek zászlaja köré sereglenek: a felülről jövő megtorló intézkedések ezeket a rétegeket is érintik, s elégedetlenséget váltanak ki bennük*« — írja Sztálin. (Sztálin : A marxizmus és a nemzeti kérdés. 1913. Sztálin Művei, 2. köt. Szikra 1949. 331. old.)

A magyar uralkodóosztályok éberen figyelik a nemzetiségi ellenakciókat. Különféle ürügyeket keresnek a nemzetiségi szervezkedések megakadályozására. 1874—75-ben három szlovák gimnáziumot vizsgálnak felül és különféle indoklással bezáratnak. 1875-ben a túrócszentmártoni Matica szlovák kultúregyesületet megszüntetik és vagyonát elkobozzák, 1876-ban a szerb-török háború idején vád alá helyezik Mileticset és elítélik azzal az indoklással, hogy Magyarországon szerbeket toborozott Szerbia számára.

A kormányzat szélsőséges nemzetiségellenes politikájával szemben lépett fel a függetlenségi párt balszárnya, főképpen *Mocsáry Lajos*, *Simonyi Ernő*.

1870-ben a függetlenségi politikusok és a román és szerb nemzetiségi vezetők között bizonyos elvi megállapodás jött létre. Az egyezség az 1868-as nemzetiségi törvénnyel szemben, mely nem ismert el külön nemzetiségeket, visszatér az 1849 júniusi nemzetiségi törvényhez akkor, amikor kimondja, hogy »*Magyarországon a következő történeti és meghonosított nemzetek léteznek: magyarok, románok, szerbek, tótok, rutének és németek. Mind e népfaj egyenlő a törvény előtt.*«

Bár a megállapodás végrehajtására nem került sor, ennek ellenére ez a magyarság és nemzetiségek közeledése szempontjából jelentős dokumentumnak tekinthető.

A kormány a közeledéssel ellentétben tovább fokozta a nemzetiségek jogainak csorbítását, az erőszakos magyarosítást. 1879-ben kötelezővé tették a magyar nyelv tanítását a népiskolákban,

a törvény kimondta, hogy *azt a tanítót, tanárt, aki záros határidőn belül nem sajátítja el a magyar nyelvet beszédben és írásban, elbocsátják.* Kimondták továbbá, hogy 1883-tól kezdve csakis az lehet tanító, aki tud magyarul tanítani.

Ehhez a törvényhez nemcsak a szabadelvű párt, de a függetlenségi párt többsége is hozzájárult. Ez éles fényt vet a függetlenségi párt felemás, következetlen magatartására. Csak Mocsáry Lajos emelte fel tiltakozó szavát és rámutatott arra, hogy »*nem kevesebbről van itt szó, mint arról, hogy a magyar állam akciót szándékozik indítani a magyar nyelv terjesztésére, az állam hatalmában lévő eszközökkel*«.

A nemzetiségek mozgalmainak letörésére szolgált az *1878 : V. tc., mely államfogházzal és pénzbüntetéssel sujtotta a nemzetiségi elnyomás ellen küzdőket.*

Az erőszakos magyarosítást szolgálta az *1883-as 30. tc., mely kötelezővé tette a magyar nyelv és irodalomtörténet tanítását az összes középiskolákban, tekintet nélkül az iskola tannyelvére.*

Az 1891 : XV. tc. a magyar nyelv tanítását kiterjesztette minden kisdedóvóra és gyermekmenhelyre.

A nemzetiségek erőszakos magyarosítását támogatták a kormány segítségével létesült kultúregyesületek.

A Sáros megyében alakult első közművelődési egylet nem tagadta célját : »*a brutalitást és az immoralitást kivéve, minden megengedett törvényes eszközzel törekedni a magyarság visszahódítására.*« De a törvényt a magyar kormányzat hozta, ez pedig korlátlan lehetőséget nyujtott a nemzetiségek elnyomására.

A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, a FEMKE alapszabálya szerint a cél : »*nem magyar ajkú lakosságot magyar nemzeti szellemben fenntartani, nevelni, a magyar nyelvet, mint az állam nyelvét terjeszteni.*« Hasonló céllal alakult Kolozsváron az EMKE (Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület). A nemzetiségi vidékeket behálózták hasonló egyesületekkel.

3. A magyar munkásmozgalom és a nemzetiségi kérdés

Miben foglalható össze a magyar kormányok nemzetiségeket elnyomó politikája?

1. A nemzetiségi dolgozó tömegeket teljes politikai jogfosztottságban, kulturális elmaradottságban tartották, gazdasági kizsákmányolásukat egyre fokozták.

2. A nemzetiségi dolgozókat szembeállították a magyar dolgozó tömegekkel. Minden erővel arra törekedtek, hogy meghiúsít-

sák a nemzetiségi parasztok és munkások egységes fellépését a magyar dolgozókkal, közös elnyomóik ellen.

3. A nemzetiségek burzsoáziáját, erősödő értelmiségét háttérbe szorították, mind politikai, mind gazdasági téren. Politikai szervezkedéseiket brutálisan elnyomták, a klerikális, reakciós nemzetiségi csoportokra támaszkodva. Minden erővel arra törekedtek, hogy megakadályozzák a nemzetiségek önálló fellépését, nemzetté szerveződését és egyesülését a monarchián kívül élő testvérnépeikkel.

4. Korlátozták a nemzetiségek nyelvhasználati szabadságát. A megszorító törvények sorozatával és kultúregyesületek kiépítésével erőszakosan magyarosítottak a nemzetiségi vidékeken.

Mi volt mindezzel a főcélja a magyar uralkodóosztályoknak?

A nemzetiségek fokozott guzsbakötésével és elnyomásával próbálták megszilárdítani ingadozó uralmukat. A nemzeti gyűlölködés felszítása, a nacionalizmus élesztése azt a célt szolgálta, hogy elhomályosítsa a magyar és a nemzetiségi dolgozók tisztánlátását, ellentétet keltsen a különböző nemzetiségű dolgozók között.

Lenin írja, hogy *»az összes nemzetek burzsoáziái, így Ausztriában és Oroszországban, a ‚nemzeti kultúra' jelszava alatt ténylegesen a munkások megosztását viszik keresztül.«* (Lenin: Kritikai megjegyzések a nemzetiségi kérdéshez. Lenin Összes Művei, II. kiadás. XVII. kötet, 137. old. oroszul.)

Lenin és Sztálin műveikben felhívják a figyelmet arra, hogy a proletariátusnak és a parasztságnak alapérdeke a *»nemzeti béke«*, vagyis küzdelem a nemzeti gyűlölködés, a sovinizmus ellen. Ennek elérése érdekében *a proletariátusnak el kell ismerni minden nemzet egyenjogúságát és önrendelkezésüket, az uralkodó nemzettől való elszakadás jogát is beleértve.* A nemzetiségek nyelvének szabad fejlődése szintén egyenes érdeke a proletariátusnak. Hiszen ez lehetővé teszi a munkásosztály öntudatosítását, osztállyá szerveződését és előkészíti a burzsoázia és klerikális reakció elleni küzdelemre, tehát elősegíti az osztályharc kibontakozását.

Az osztrák és a magyar szociáldemokrata pártok megalkuvó politikájából egyenesen következett, hogy elhanyagolták a nemzetiségi kérdést. Nem is akarták a burzsoázia ellen a nemzetiségi paraszti tömegeket felsorakoztatni. Pedig az osztrák és a magyar munkásosztály az uralkodóosztályok elleni küzdelemben értékes szövetségest nyert volna, úgy a nemzetiségi parasztságban, mint általában a nemzetiségekben.

A magyar Szociáldemokrata Párt helytelen nemzetiségi politikája arra vezetett, hogy a 19. század végén a kiéleződött nemzetiségi küzdelem idején, nem tudták a nemzeti mozgalmakban jelentkező erőt a proletariátus harcának szövetségesévé, tartalékává tenni. Pedig a 19. század végén és a 20. század első évtizedében kibontakozó nemzetiségi mozgalmak igen komoly erővé válhattak volna, ha a nemzetiségi dolgozók küzdelmét a munkásosztály s annak pártja vezeti.

A monarchiát döngető, egyre jobban kiélesedő nemzetiségi mozgalmak a munkásmozgalomtól való elszigeteltségükben csak igen korlátozott eredményeket tudtak elérni. A dolgozók megosztottsága nemzetiségenként azzal a következménnyel járt mind Ausztriában, mind Magyarországon, hogy a reakciós kormányzat ellenállt a nemzetiségi követeléseknek, sőt még fokozta a nemzetiségek elnyomását.

A magyar kormány kitartott reakciós nemzetiségi politikája mellett s ezt világosan mutatta a román nemzeti követelésekkel szembeni állásfoglalása és durva válasza a románság követeléseire.

Az 1892-ben megtartott ötödik nagyszebeni konferencia után az erdélyi románság sérelmeit összefoglaló *memorandumot* 300 tagú küldöttség vitte Bécsbe. Ferenc József a románság küldötteit nem fogadta és a memorandumot a magyar kormányon keresztül visszaküldte a román komitének.

Erre a magyar kormány nagy hajszát indított a román nemzeti párt vezetői ellen. A párt vezetőit bíróság elé állították. A kolozsvári esküdtszék 1894-ben az ú. n. memorandum-pör során elítélte a memorandum szerkesztőit és terjesztőit. *Ion Ratiut* kétévi, *illésfalvi Papp Györgyöt* egyévi, *Nicolae Cristeát* nyolchónapi, *Mihali Tivadart* két és félévi államfogházzal sujtották. 1894 júniusában a belügyminiszter feloszlatta a román nemzeti pártot.

A román nemzeti párt több vezetőtagja a hatodik nagyszebeni konferencián a román nemzeti párt feloszlatását alkotmányellenesnek minősítette. Kijelentették, hogy ragaszkodnak a románság követeléseihez. 1895 januárjában a belügyminiszter a román nemzeti párt tagjainak további tanácskozását betiltotta.

A kormány elnyomó politikája elleni tiltakozásra, *1895 augusztusában Budapesten kongresszusra ültek össze a román, szerb, szlovák nemzetiségi vezetők.* Szövetségre léptek érdekeik védelmére és fokozottabb szervezkedést és akciókat határoztak el. *Követelték a megyék keretében a nemzeti autonómiát. Követelték az 1874-es választási törvény megváltoztatását, az általános közvetlen és titkos szavazás behozatalát.* A kongresszus határozata leszögezte továbbá,

hogy »*nem elégedhetnek meg az ú. n. 1868-iki nemzetiségi törvénynyel. Ezt a törvényt úgy látszik csak azért hozták, hogy a külfölddel hitessék el, hogy a nemzetiségek iránt türelemmel viseltetnek, holott ezt a törvényt nem tartják meg és az teljesen illuzórikus.*« Elhatározták többek között a kongresszuson, hogy a magyarországi nemzetiségek helyzetét a külföldi sajtóban fogják ismertetni.

A magyar kormány a nemzetiségi megmozdulások hatására nem csökkentette megtorló intézkedéseit a nemzetiségekkel szemben. Ugyanaz a Bánffy miniszterelnök, aki kegyetlenül eltiporta egy időre a falusi szegénység és a munkásság szervezkedését, ú. n. »erőskéz« politikáját érvényesítette a nemzetiségekkel szemben is. A munkássajtó ellen indított sajtóperek mellett minél nagyobb számban indítanak pert a nemzetiségi újságok ellen. »*Oszd meg és uralkodjál*« elve a századvégi magyar kormányok politikáját is jellemezte.

A nemzetiségi dolgozók saját bőrükön tapasztalhatták, hogy mit jelent elszigeteltségük, mit jelent küzdelmük a proletariátusra való támaszkodás és a munkásosztály pártja nélkül. *A munkásosztály vezetése nélkül úgy a magyar, mint a nemzetiségi dolgozók a nacionalizmus béklyóiban tehetetlenül vergődtek, kiszolgáltatva az uralkodóosztályok kénye-kedvének.* A nemzetiségi mozgalmak nagy tanulsága, hogy a nemzetiségek felszabadítása a munkásosztály nélkül nem lehetséges. Csakis a proletariátus küzdelme a burzsoá, félfeudális monarchia megdöntéséért, a munkásosztály hatalmának megszerzéséért vezethetett volna el az elnyomott magyarországi nemzetiségek felszabadulásához. A Szociáldemokrata Párt helytelen nemzetiségi politikája a munkásosztály, a nemzetiségek felszabadulását egyaránt gátolta.

Joggal vetette fel a kérdést a 20. század elején Ady Endre:

»Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.

Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot
Mi elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem magyarok?«

(Magyar jakobinus dala)

X.

AZ IMPERIALIZMUS KIFEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ (1900—1918)

Az imperializmus általános sajátosságai

A 19. század utolsó évtizedeiben, a 20. század elején a tőkés termelés mélyreható változásokon ment keresztül. A szabadversenyen alapuló kapitalizmus átalakult monopolkapitalizmussá, imperializmussá.

Lenin a marxizmus elméletét alkalmazva és továbbfejlesztve a kapitalizmus fejlődésének új szakaszára, arra a következtetésre jutott, hogy *az imperializmus a kapitalizmus legfelsőbb, fejlődésének végső foka, mely a tőkés termelési rend halódó, pusztuló szakasza is egyben.*

A szabadversenyen alapuló kapitalizmus magával hozza hatalmas iparvállalatok, bankok kialakulását, a termelés, a tőke gyors összpontosítását. Az a hatalmas koncentrációs folyamat, mely a tőkés termelést áthatja, a 19. század második felében a monopóliumok kialakulására vezet.

A monopólium a termelés koncentrációjából nőtt ki, annak igen magas fejlődési fokán. A monopolista szövetségek (kartellek, szindikátusok, trösztök) felosztják maguk között a világpiacokat, birtokukba kerítik a vasutakat, hajózási társulatokat. A termelés minden ágában és a politikai életben korlátlan hatalomra tesznek szert.

A koncentrációs folyamat az iparhoz hasonlóan a bankügyben is bekövetkezik. A nagybankok fokozatosan tönkreteszik és magukba olvasztják a kisebb bankokat. Hatalmas mammutbankok alakulnak ki. Így Angliában 5, Németországban 9, Franciaország-

ban 3, az Egyesült Államokban 9 óriásbank vált ki a többi bankok közül, élükön néhány bankvezérrel — milliomos családdal.

A bankügy koncentrációja megint csak a monopóliumokhoz vezet. Ipari üzemek egész sorának irányítása néhány nagy bank kezébe kerül. A bankok a főmonopolisták, melyek a nagy- és kisüzemek majdnem egész pénztőkéjével, valamint a termelési eszközök és nyersanyagforrások legnagyobb részével rendelkeznek.

A banktőke bekapcsolódása az ipari vállalkozásokba, gyárak, vállalatok teljes vagy részbeni átvétele a finánctőke kialakulását eredményezi. »*A termelés koncentrációja, az ebből eredő monopóliumok; a bankoknak az iparral való összeolvadása, illetve egybenövése ez a finánctőke keletkezésének története és a finánctőke fogalmának tartalma*« — írja Lenin. (Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. 1917. Lenin: Válogatott művek. Szikra. Bp. 1949. I. köt. 951. old.)

A 20. század kezdete tehát a fordulat korszaka, nemcsak a monopóliumok növekedése terén, hanem a finánctőke növekedése terén is. A finánctőke az államhatalom korlátlan birtokosa.

Néhány bankvezér, ú. n. finánccoligarcha korlátlan hatalom urává válik milliók és milliók kizsákmányolásán, elnyomásán keresztül. *A kapitalista államok kormányai, parlamentjei, államapparátusa nem más lényegében, mint a finánccoligarchia hű kiszolgálója, érdekeinek védelmezője.* Az imperializmus korszakában még szembetűnőbbé válik néhány pénzember élősdi volta a dolgozó társadalom felett, akik munka nélkül, részvényeik osztalékából, tőkéik kamataiból élnek, távol, elszakadva a tényleges termeléstől.

Az iparral összefonódott bankok hatalmas nyereségre tesznek szert, tőkeállományuk nagy mértékben megszaporodik. Így pl. 1870-ben a Deutsche Bank 15 millió márka tőkével, 1908-ban 200 millióval rendelkezett.

A felgyülemlett tőkét kedvező profit reményében kiviszik az illető országból. *A szabadversenyen alapuló kapitalizmus korszakára az árukivitel volt jellegzetes, az imperializmus korszakában, ahol a monopóliumok uralkodnak, a tőkekivitel a jellegzetes.*

Anglia külföldön befektetett tőkéje a 20. század elejétől a világháborúig 62 milliárd frankról 80—100 milliárdra, Franciaország tőkekivitele 30 milliárdról 60-ra, Németországé 13 milliárdról 44 milliárdra emelkedik.

Az elmaradott országok, a gyarmatok felé irányuló tőke áramlásával együtt megindul az új területek meghódítása. A monopóliumok arra törekednek, hogy új piacokat szerezzenek és teljesen birtokukba vegyék a világ nyersanyagforrásait.

Az imperializmus korszakára a világ felosztása a monopóliumok, illetve a fejlett tőkés országok között befejezést nyert.

Lenin *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* c. munkájában az imperializmus legfontosabb sajátosságait a következőkben foglalta össze: »*Az imperializmus tehát kapitalizmus, amely fejlődésének abban a szakaszában van, amelyben kialakult a monopóliumok és a finánctőke uralma, a tőkekivitel kimagasló jelentőségre tett szert, megkezdődött a világ felosztása a nemzetközi trösztök által és befejeződött a föld egész területének felosztása a legnagyobb kapitalista országok által.*« (Lenin, id. mű. 990. old.)

A monopóliumok a kapitalizmus élősdi, rothadó jellegét mutatják. A monopóliumok korlátlanul uralják a piacot, megszabják az árakat, összevásárolják és elrejtik a legújabb találmányokat és így akadályozzák a termelés további fejlődését.

A kapitalista társadalmi rend, mely az imperializmus korszakában a kisszámú fináncoligarchia uralmán és a dolgozó milliók kizsákmányolásán nyugszik, gátja a termelés előbbrevitelének, a társadalmi haladás akadályozójává válik, és megérett a teljes pusztulásra.

Lenin az imperializmus korszakának elemzése során rámutatott arra, hogy az imperializmus: halódó, pusztuló kapitalizmus, mely egyben a proletárforradalom előestéje. *Az imperializmus a kapitalizmus ellentmondásait a végsőkig kiélezi, melyen túl a forradalom kezdődik.*

Sztálin Lenin tanításait mesterien összefoglalva és továbbfejlesztve hangsúlyozta, hogy ebben a korszakban rendkívül kiélesedik a küzdelem a proletariátus és a burzsoázia között. A munkásosztály szokásos harci módszerei — szakszervezetek, parlamenti pártok és parlamenti harc — elégtelennek bizonyulnak. A munkásosztály elnyomóival szemben csak fegyverrel kezében tud megküzdeni. *Az imperializmus a munkásosztályt a forradalomhoz juttatja.*

A kapitalizmus ugrásszerű egyenetlen fejlődése kiélezi az ellentéteket az imperialista hatalmak között a világ nyersanyagforrásaiért, piacaiért, újrafelosztásáért. Egymás közötti ellentéteik gyengítik a kapitalizmus pozícióit általában, közelebb hozzák a proletárforradalom pillanatát, sikeressé teszik a forradalom kilátásait.

Elmélyülnek az ellentétek az imperializmus korszakában a maroknyi hódító állam és a világ százmilliókra rúgó gyarmati és függő helyzetben levő népei között. A gyarmati népek nemzeti felszabadító harcai gyökerükben ássák alá a kapitalizmus bázisait és ezáltal az imperializmus tartalékaiból a proletariátus és a forradalom segítőivé válnak.

Lenin kimutatta, hogy az imperializmus körülményei között a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése elkerülhetetlenül háborúkra vezet. A világ újrafelosztásáért egymás ellen küzdő államok gyengítik az imperializmus erejét, és lehetségessé teszik az imperializmus frontjának áttörését azon a ponton, ahol az a leggyengébb.

Igy jutott Lenin arra a következtetésre, hogy bár a proletárforradalom előfeltételei az imperialista világgazdaság egészében adva vannak, mégis a proletárforradalom nem feltétlenül ott fog megkezdődni, ahol fejlettebb az ipar, ahol a proletariátus alkotja a többséget, *hanem ott, ahol az imperializmus lánca a leggyengébb, ahol az imperializmus legkevésbbé van megalapozva, ahol a forradalom legkönnyebben bontakozhat ki.*

Mindezek alapján Lenin kimutatta, hogy a szocializmus győzelme lehetséges csak egyénhány, sőt egy egyedülálló országban is, ott, ahol az imperializmus frontjának láncát a győztes proletárforradalom szétszakítja.

Lenin elméletére támaszkodva a Bolsevik Párt vezetésével győzött a proletárforradalom 1917-ben Oroszországban, ahol az imperialista világfront lánca gyengébbnek bizonyult, mint a többi országban. Igy vált lehetővé a szocializmus győzelmes felépítése *egy* országban, a Szovjetunióban.

A forradalom lenini elmélete a marxizmus elméletének szilárd alapjára támaszkodott, de ugyanakkor azt tovább is fejlesztette az imperializmus és proletárforradalom körülményeihez alkalmazva.

»*A leninizmus* — írja Sztálin — *az imperializmus és a proletárforradalom korszakának marxizmusa.*« (Sztálin : A leninizmus alapjai. A leninizmus kérdései. Szikra. Bp. 1948. 10. old.)

A leninizmus elmélete, a forradalom lenini elemzése a világ munkásosztályának kezébe alkotó, teremtő, szervező és irányító elméletet adott. Olyan elméletet, mely megvilágítja a proletariátus előtt a jövő útját és tisztázza feladatait.

A forradalom lenini elmélete kivezette a világ proletariátusát abból a posványból, sötétségből és egyhelyben topogásból, melybe a II. Internacionálé opportunista vezetői belevitték.

Éppen ebből következik, hogy a leninizmus elmélete »*a II. Internacionálé opportunizmusával vívott harcban nőtt és erősödött meg* — írja Sztálin — *ez a harc pedig a kapitalizmus elleni sikeres küzdelem szükséges előfeltétele volt és maradt.*« (U. o. 10. old.)

1. A FINÁNCTŐKE URALMÁNAK MEGERŐSÖDÉSE MAGYARORSZÁGON

A 19. század végén, a 20. század elején a szabadversenyen alapuló kapitalizmus Magyarországon is imperializmussá alakul. A 19. század 80-as éveitől egyre nagyobb mértékben beáramló külföldi tőke Magyarországot is az imperializmus világrendszeréhez kapcsolja.

Az imperializmus beköszöntése nem hozott alapvető változást Magyarország helyzetében. A félgyarmati helyzet, az ország függése Ausztriától és a feudális maradványok továbbra is gátolják az ország fejlődését. A politikai hatalom fő irányítói továbbra is az osztrák burzsoázia és a magyar birtokososztály, de a hatalom részese a magyar ipari burzsoázia is.

Az imperializmus korszakában egyre jobban kiéleződnek azok az ellentmondások, melyek az imperializmus rendszerét gyengítik, aláássák és megteremtik a proletárforradalom lehetőségét. Így:

1. *Az imperializmus korszakában még jobban kiéleződnek az ellentétek a magyar uralkodóosztályok és az elnyomott munkásosztály, parasztság és a nemzetiségek között.* A dolgozók elnyomása egyre fokozódik. A magyar birtokososztály és a tőkésosztály egyaránt részesei a dolgozók feudális és tőkés módszerekkel történő kizsákmányolásának. A növekvő elnyomás és kizsákmányolás fokozza a küzdelmet a dolgozó osztályok, elsősorban a proletariátus és az uralkodóosztályok között. Az egyre élesebb összeütközések növelik a munkásosztály öntudatát, szervezettségét, harckészségét, előkészítik egy elkövetkezendő forradalomra. Ugyanakkor azonban nincs a magyar munkásosztály élén egy olyan párt, mely forradalmi perspektívát nyujtana és előkészítené erre szervezetileg, ideológiailag egyaránt a munkásosztályt. A SzDP erre nem alkalmas, teljesen belesüpped az opportunizmus, az uralkodóosztályokkal való együttműködés mocsarába.

2. *Az imperializmus korszakában* az osztrák nagyburzsoázia és a magyar birtokososztály között fennálló ellentét ugyan éles politikai harcra vezet, de végül is a birtokososztály teljes behódolásával végződik. A magyar finánctőke az osztrák és más nyugati tőkével összefonódva, ragaszkodik a fennálló állapotokhoz, »*a félfeudális magyar államban, a német imperializmussal szövetkező Habsburg-monarchiában saját imperialista törekvéseinek legjobb képviselőjét látta.*« (MDP programmnyilatkozata, 1948.)

3. *A magyar uralkodóosztályok támogatói annak az imperialista, agresszív külpolitikának, mely a balkáni kisnépek elnyomását, a*

monarchiától való függést célozták új piacok megteremtése érdekében. Így a magyar uralkodóosztályok odaadó támogatói annak az imperialista politikának, mely egyrészt háborús blokkok megteremtéséhez, másrészt a magyar nép érdekeivel gyökeresen ellentétes első rabló imperialista világháború kitöréséhez vezetett.

Az ipar helyzete, monopóliumok és kartellek kialakulása

A magyar ipar fejlődésének különös sajátossága, hogy kibontakozása az imperializmus korszakában megy végbe. Nemcsak az ország félgyarmati helyzete, a közös vámterület nyomja rá bélyegét az iparra, de a monopóliumok, kartellek nagyarányú, gyors elszaporodása is. A 20. század első évtizedének végére alig van olyan döntő iparág, mely ne kartellek vezetése alatt állna. Emellett a nagybirtok fennállása, a szűk fogyasztópiac is akadályozza iparunk komoly megerősödését.

Ausztria korlátlanul uralja a magyar piacot. A külfölddel való önálló gazdasági kapcsolatunk igen csekély. A közös vámterület külforgalmának 85%-át még 1910-ben is Ausztria tartja kezében. Iparfejlődésünk egyoldalú, az alapvető nehézipar igen gyenge lábon áll.

Magyarországon az egész ipari termelés értékének 50%-a 1900-ban is a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágakra esik (malom, cukor, szesz, konzerv).

Gátolta az iparfejlődést, hogy a hazai nyersanyagok aránylag nem a legjobb minőségűek. A bankhálózat gyors kiépülése ellenére az ipar tőkehiánnyal küzd, termelési költségei igen magasak.

Mindezen nehézségek ellenére a magyar ipar fejlődése a 19. század végén, a 20. század elején az előző évtizedhez viszonyítva meggyorsul.

A magyar burzsoázia egyre növekvő súlya az államhatalomban, a birtokososztály érdeke a belső piac kiépítése érdekében megindítja az ipar állami támogatását. Bár kezdetben igen szerény keretek között mozgott, 1910-ben közel 10 millió koronára emelkedett az ipar állami támogatása évente.

Ha az egyes iparágakon belül nézzük a támogatás arányát, azt látjuk, hogy a legtöbbet a textilipar kapta, több mint 50%-ot, utána a vas- és gépipar, a ruházati ipar, a vegyiipar következik.

Az állam iparfejlesztő tevékenysége azonban a nyugati kapitalista államokhoz viszonyítva igen korlátozott volt. Az iparpártolás Magyarország társadalmi és gazdasági elmaradottságán alig változtatott. Hiányzó nemzeti függetlenségünket nem pótolhatta.

A magyar iparban foglalkoztatottak száma egyre emelkedik. Arányszámuk az összes keresőkhöz képest 1910-ben 16·3%. 1898-ban 2364 gyári jellegű ipartelep működött. 1913-ban a gyártelepek száma 5332-re szaporodott.

Ha a magyar ipar koncentrációját nézzük, akkor azt látjuk, hogy: 1910-ben közel 200.000 kis- és középüzemre esett közel 4000 nagyüzem, vagyis az összes üzemek 2%-a. Ugyanakkor 868.000 munkásra közel 400.000 nagyüzemi munkás esik, vagyis 45%.

1900-ban az üzemek *98%-ában dolgozott a munkások 55%-a, 2%-ában dolgozott a munkások 45%-a.* Az üzemek 2%-a az egész ipari termelés értékének 75%-át tette ki.

A magyar ipar koncentrációját növelte az a tény, hogy főleg Budapesten összpontosult. A gépipar gyárainak jelentős része a fővárosban és környékén volt elhelyezve, a gépipari munkáslétszámból 60% esett Budapestre.

Az erős koncentrációt mutatja a részvénytársaságok aránylag korai elterjedése. 1911-ben a vállalatok 46%-a részvénytársaság és kezükben volt a tőkék 76%-a.

Az iparágak helyzete

Az ipari termelés alapját képező *széntermelés* 1913-ban meghaladja a 10 millió tonnát. Emellett évente még 3—4 milliót tett ki a szénbehozatal. A hazai széntermelés messze elmaradt a fejlettebb kapitalista országokétól. (1900-ban Angliában 228·8 millió, Ausztriában 32·4 millió tonna a széntermelés.)

A kartellek termelést akadályozó hatása különösen szembetűnő a hazai szénkartellek esetében. Néhány bányavállalat lefoglalta a maga részére mindazokat a helyeket az országban, ahol szén előfordult, hogy megakadályozzák versenyvállalatok keletkezését.

Évente (1912-es adat) másfélmillió koronát fizetett ki a szénkartell bányaipari jog bérlete címén a ki nem használt szénterületekért, csakhogy a szén magas árát fenntarthassa. Magyarországon a szénkartell működése következtében 1900-tól 1910-ig a barnaszén ára métermázsánként 67 fillérről 92 fillérre emelkedett. (Ezalatt pl. Németországban csökkent a szén ára.) A fekete szén ára ugyanezen idő alatt 1.06 K-ról 1.30 K-ra növekedett.

Nyersvastermelésünk 1891-től 1910-ig 3 millió métermázsáról 5 millió métermázsára emelkedett. (Ugyanezen idő alatt Ausztriában 6·2-ről 15 millió q-ra emelkedett a nyervastermelés.) A magyar vasérctermelés közel $^1/_3$-a Ausztriában került feldolgozásra.

A vaskartell a magyar vas- és fémipar fejlődését akadályozta. A vaskartell-szerződés megszabta, hogy ha olyan új vasat fel-

dolgozó iparvállalat alakulna, amilyen a vaskartell keretében már fennáll, az új vállalatnak nem szabad vasat eladni.

Igy pl. 1910-ben Szolnokon épült egy kocsirúgógyár. De mivel a vaskartellben benne volt egy olyan ausztriai gyár, amely kocsirúgókat gyártott, a szolnoki gyárnak a monarchia egyetlen vasműve nem adott el vasat, kénytelen volt üzemét beszüntetni. Ehhez hasonló esetek gátolták a magyar vas- és fémipar fejlődését.

A 20. század elején a mult századhoz képest *a vas- és fémipar és a gépgyártás* megerősödött. A vas- és fémipar termelési értéke az összes ipari termelés értékéhez viszonyítva a második helyen állt. A 20. század első évtizedében 100-on felül volt a gépgyárak száma, 1900 után építi ki hatalmas gyártelepeit a *Ganz-gyár*, a *Weiss Manfréd*, az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.*

Az *elektromos ipar* a 20. században bontakozott ki. A Ganz villamossági gyár elektromos gyártmányai európai hírűek voltak; szállítottak többek között Ausztriába, Olaszországba, Törökországba. 1893-ban megindul Budapesten a villamosáramszolgáltatás, 1902-ben megkezdődött az első wolframlámpák gyártása *Edison* magyar munkatársa, *Fodor István* iránymutatása szerint. A világháború kitörésének évében állították fel Csepelen az 1·5 kW-os kioltó szikrasoros rádióleadót.

A textilipar a fokozott állami támogatás mellett is csak lassan fejlődik, az osztrák és cseh textilgyárak versenye akadályt gördítenek fejlődése elé.

Amennyiben a külföldi monopolkörök Magyarországon textilgyárakat létesítenek, félve ügyelnek arra, hogy technikailag elmaradottabbak legyenek, mint a külföldi textilgyárak. Elavult technikai berendezéseket szállítanak az országba. A tőkések az olcsó munkaerőt keresik, így a nemzetiségi vidékeken kerül sor a legtöbb textilgyár alapítására (Zsolna, Gács, Pozsony stb.).

A textilgyárak száma fokozatosan emelkedik: míg 1894-ben 75 textilipari üzem volt az országban, 1906-ban már 234. 1906-tól kezdve textiliparunk fejlődése igen meglassul, 1910-ben a hazai szükséglet 20—25%-át tudja csak fedezni.

A *bőripar* fejlődését az osztrák verseny szintén nagy mértékben akadályozza.

A *vegyi iparban* dolgozó munkások száma 1890 és 1900 között 12.000-ről 22.000-re emelkedik. 1890-ben jön létre a Hungária műtrágyagyár és gyorsan terjeszkedik; az államtól megvásárolja a szolnoki kénbányát és kötelezi magát három új gyár létesítésére. Kénsavból Magyarország saját szükségleténél többet termel. Meg-

indul a metilalkohol és cserzőkivonatok exportja. Ezzel szemben állandó behozatal van gyógyszerárukban, festékekben, lakkokban, illatszerekben, szappan- és gyertyagyártmányok terén.

Az iparágak közül első helyen az *élelmiszeripar áll.* A *malomipar* a 19. század végén, a mezőgazdasági dekonjunktúra idején fellendül, mert gabona helyett a lisztkivitel emelkedik. 1912-ben több mint 9 millió mázsa liszt kerül külföldre. A külföldi malmok versenye azonban egyre inkább érezteti hatását a magyar malomiparra és a gyors fejlődést fékezi.

A világháborút megelőző években több mint 1 millió hektolitert tesz ki a szesztermelés. A cukoripar fejlődését mutatja, hogy az 1890-es évek 17 cukorgyárával szemben, 1913-ban 28 cukorgyár működik és 4 millió mázsa cukrot termel. A *sörtermelés* négy nagy budapesti sörgyár kezében összpontosul, a termelés 70%-át kezükben tartják. Megszabják az árakat, korlátlanul uralják a piacot.

A vasúthálózat 1900 és 1913 között közel 18.000 km-ről 22.000 km-re emelkedik, ebből 37% az állam tulajdonában volt. A 90-es évek közepén kerül sor a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság vonalainak villamosítására. Megindul az első földalatti vasút a fővárosban.

Finánceoligarchia kialakulása

Mint ismeretes, az iparvállalatok kizárólagos piaci uralmuk és a magas profit biztosítása érdekében Magyarországon is a bankok vezetésével kartellekbe tömörültek. 1906-ban 65 magyar kartellszövetség volt (így pl. malom-, szalámi-, olaj-, szénkartell). Emellett több mint 50 osztrák-magyar kartell uralja az ország piacát. Felölelik a gazdasági élet döntő és legfontosabb ágait. (Pl. elektromos, vas-, juta-, gyapjúipar.) A kartellek az amúgyis elmaradott magyar ipar fejlődését gátolják. A kartell-tömörülések elősegítik az osztrák ipar vezető szerepét és korlátlan uralmát a magyar piacon.

A monopóliumokkal párhuzamosan kialakul a finánctőke. A bankok részvétele, érdekeltsége az ipari vállalatokban egyre fokozódik.

Igy pl. a *Magyar Általános Hitelbank* a maga érdekkörébe vonja az egész ország döntő fontosságú gyárait.

Köztük találjuk a *Magyar Olajfinomító Rt.*, a *Hungária Egyesült Gőzmalom Rt.*, a *Zsilvölgyi Szénbánya Rt.*, a *Ganz Villamossági Rt.*, a *Ganz-Danubius Gép-, Vagón- és Hajógyár Rt.* stb. vállalatokat.

A Kereskedelmi Bank érdekeltségéhez tartozott a *Rimamurányi Salgótarjáni Vasmű Rt.*, a *Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.*, az *Első Budapesti Gőzmalom*, az *Egyesült Izzólámpa Rt.*, a *Haggenmacher Sörgyár* stb.

A bankok és az iparvállalatok egybefonódásának haszonélvezője a pénzarisztokrácia, a nagyburzsoázia mellett, a feudális arisztokrácia. A birtokososztály tagjai helyet kapnak a bankok, gyárak igazgatóságaiban, felügyelőbizottságaiban, így pl. a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank elnöke *gr. Tisza István* volt.

A bankok nyeresége évről-évre fokozódik, alaptőkéjük rohamosan emelkedik. A Magyar Általános Hitelbank alaptőkéje 1867-ben 6 millió forint, 1911-ben 80 millió korona. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alaptőkéje 1875-ben 2·5 millió forint, 1911-ben 80 millió korona, 1913-ban 62·5 millió korona.

A magyar finánctőke szoros kapcsolatban volt az osztrák és a német finánctőkével.

A Hitelbank a bécsi Rotschild-csoport alapítása volt. A Kereskedelmi Bank a Wiener Bankvereinnel működött együtt. A Tisza elnöksége alatt álló Ipari és Kereskedelmi Bankot a Deutsche Bankkal közösen osztrák és francia tőkeérdekeltségek hívták életre. A legnagyobb magyar bankok részvényeinek közel 45%-a Ausztriában volt. Magyarország nem rendelkezett önálló jegybankkal. A *magyar kormányok az osztrák finánctőke érdekeivel szemben nem mernek fellépni, sőt hű kiszolgálói a bécsi pénzügyi köröknek.* Így a magyar jegybankforgalom, a pénz- és hitelellátás, tehát az egész ország gazdasági élete felett az Osztrák-Magyar Bankon keresztül az osztrák nagyburzsoázia korlátlanul érvényesítette akaratát.

A magyar iparban a külföldi tőke igen jelentős mértékben volt érdekelve. 1911-ben az ipari részvénytársaságok részvényeinek közel 30%-a, a magyar hitelintézetek által kibocsátott záloglevelek és kötvények 55%-a volt külföldön.

Tőkekivitel

A magyar bankok a német és osztrák bankokkal karöltve nagyarányú tevékenységet fejtenek ki a balkáni piacokon. A Kereskedelmi Bank osztrák intézetekkel együtt résztvett a Boszniába irányuló tőkekivitelben. 1909-ben a Kereskedelmi Bank Boszniában bankot alapított, a Hitelbank szintén. A Hitelbank kölcsönt nyujtott a román államnak, a Kereskedelmi Bank 1908-ban megalapította Romániában a galaci kiviteli gőzmalmot, 1911-ben bolgár bank alapításában vett részt német, francia, belga bankokkal együtt. Emellett nagyarányú tőkeexport irányult Törökország felé.

A magyar bankok, ha a balkáni államokban néha önálló szerepkörben is felléptek, döntő módon a nagy külföldi bankok

csatlósaként szerepeltek, eleinte az osztrák, a 20. századtól kezdve egyre inkább a német finánctőke szolgálatában.

A magyar bank és ipari tőke tevékenyen részt vesz a balkáni vállalkozásokban és komoly méretekben részesedik a Balkán népeit kiuzsorázó profitokban. *A magyar burzsoáziának a balkáni tőkekivitelben való részesedése és egyre fokozódó haszna, érdekeltté teszi azokban az agresszív, imperialista vállalkozásokban, melyek jellemzik a monarchia és Németország balkáni, keleti politikáját.* Ez a körülmény jelentős mértékben mozdította elő azt, hogy a magyar monopoltőkének sikerült belevinni Magyarországot az osztrák és a német imperializmus csatlósaként az első világháborúba.

Mezőgazdaság

Az ipari fejlődés viszonylagos meggyorsulása nem változtatta meg Magyarország agrárjellegét. Annyi azonban mindenesetre bekövetkezett, hogy agrárországból az imperializmus korszakában elindulunk az agrár-ipari fejlődés útján.

Mint ismeretes, 1910-ben az ország lakosságának csak 16·3%-a ipari kereső. Az ország lakossága nagyobb részének még a mezőgazdaság a megélhetési forrása.

Az imperializmus korszaka a magyar földbirtokmegoszlás terén nem hozott változást. A nagybirtok továbbra is megmaradt és mind az intenzív mezőgazdasági termelést, mind az ipari fejlődést akadályozta.

A magyar mezőgazdaság válsága a 19. század végén még tart. A német és a nyugati piacok elzárkózása, a tengerentúli és keleteurópai országok versenye következtében Magyarország gabonakivitele 1900-ban, azt lehet mondani, megszűnt. A nagymérvű visszaesést a lisztkivitel csak némileg pótolja.

A válság a magyar mezőgazdaság fokozott eladósodását hozza magával, a századfordulón Magyarország 46·5 millió katasztrális hold termőföldjéből 62%, azaz 28 millió hold teljes értékéig eladósodott, vagyis minden 10 hold közül csak 4 valóban a gazdáé és 6 csupán névleg az övé. A nagymértékű eladósodás még jobban növelte az ország kiszolgáltatottságát, kötöttségét a külföldi tőkéhez. *A magyar mezőgazdaság egyre jobban az osztrák tőke kamatrabszolgaságába került.*

A parasztság

A nagy- és középbirtokosok a mezőgazdasági válság terhének jelentős részét a mezőgazdasági dolgozókra hárítják át. A mezőgazdasági munkásság bérét a lehető legjobban leszorítják. Az ura-

dalmi cselédség bére szintén minimális lesz, még puszta létfenntartását sem fedezi. A nagybirtokosok egyre inkább alkalmazzák a napszámos munkásokat az állandó cselédekkel szemben. Egyes nagybirtokok közelében kisebb, mezőgazdasági munkásokból álló községek keletkeznek 3—4000 lélekszámmal. Földjük egyáltalán nincs, megmaradnak a mezőgazdasági bérek alacsonyan tartására alkalmas munkaerőtartaléknak. A mezőgazdasági tartalékseregret növelte a nagy vasútépítések és vízszabályozási munkálatok befejezése. Igy az addig ott keresethez jutott kubikosok tömegei ismét a mezőgazdaság felé fordulnak.

A szegényparasztság helyzetét az igen alacsony munkabérek és a nagyszabású munkanélküliség jellemzi. A parasztság eladósodása magával hozza, hogy egyre nő a birtoktalanok, nincstelenek száma. A nagybirtok megfojtja, életlehetőségeitől elzárja a parasztságot.

A dolgozó parasztság a fokozódó csendőrterror ellenére tovább folytatja szervezkedését. A 20. század első évtizedében *Várkonyi István* függetlenségi szocialista pártjának széthullása után Mezőffi Vilmos vezetésével tömörült a szegényparasztság és 1900-ban létre is hozták az »*Ujjászervezett Szociáldemokrata Pártot*«. *Mezőffi* nagy sikereket ért el időlegesen a falusi szegénység körében, azonban amikor kiderült róla, hogy az uralkodóosztályok ügynöke, a parasztság tömegei elfordultak tőle. Nagyobb jelentőségre tett szert *Achim András* mozgalma, aki 1906-ban már komoly szervezetet épített ki a szegényparasztság és a kisparasztok körében. A munkás-paraszt szövetség, a munkásosztály pártjának céltudatos, biztos vezetése nélkül Achim mozgalma is megtört az uralkodóosztályokkal szemben.

A 20. század első évtizedében, 1908-ban tűnt fel *Nagyatádi Szabó István*, aki bár kezdetben demokratikus irányt adott az elég széles körre kiterjedt paraszti szervezkedésnek, de utóbb teljes mértékben a zsírosparasztság, a kulákok képviselőjének bizonyult.

A századeleji parasztmozgalmak ismételten csak azt bizonyították be, hogy *a dolgozó parasztság egymagában, a munkásosztály és annak pártja nélkül, érdekeit következetesen nem tudja megvédeni. Csakis a munkás-paraszt szövetség lehet az a biztos alapzat, melyre támaszkodva, a munkásosztály vezetésével a parasztság megvédheti érdekeit.*

A dolgozó parasztság nagy tömegei kénytelenek vándorbotot ragadni és a nagybirtok, a kulák kizsákmányolás elől kivándorolni. A kisemmizett, elszegényedett, földéhes parasztság, földmunkásság, cselédség, már a 80-as, 90-es években is nagy tömegben hagyja el az országot. *Az igazi »népvándorlás« azonban a 20. század első évtizedében indult meg, amikor több mint egymillió paraszt vándorolt ki Amerikába.* Ady Endre *»menekülő forradalomnak«*, pusztuló, szörnyű folyamatnak nevezte a kivándorlást és így írt róla: »*Bécs*

vegye észre ezt a forradalmat, mely csak a parlamenti szócsaták, jól szervezett sajtókórus, szolgabírák és csendőrök kommandói és az árverező dob pergése miatt nem hallik.«

Valóban a dolgozó magyar nép és az elnyomott nemzetiségek jajkiáltását nem akarják az uralkodóosztályok tudomásul venni és az erőszak minden eszközével törekszenek ingatag uralmuk megszilárdítására.

2. A KIEGYEZÉS BOMLÁSA, POLITIKAI KÜZDELMEK KIÉLESEDÉSE (1899—1914)

Kísérlet az ellenzék erőszakos megtörésére (1899—1905)

Miután Apponyi Nemzeti Pártja beolvadt a Szabadelvű Pártba, *Széll Kálmán* megalakította kormányát. A fúzió után számbelileg erősen felduzzadt *Szabadelvű Párt nem volt egységes. Apponyiék* követelték a nagybirtokos-osztály érdekeinek megfelelően, a nyerstermékek vámjának felemelését Kelet felé, és a földbirtok adójának leszállítását.

A Szabadelvű Párton belül *Tisza István köre*, az ú. n. »merkantilisták«, az osztrák finánctőke és a vele egybefonódott magyar bankérdekek hű védelmezőjének bizonyultak. Tisza és köre Apponyiék kívánságát túlzottnak tartották és kijelentették, hogy az úgynevezett *»agráriusok«*-nak nincs sok keresnivalójuk a Szabadelvű Pártban.

Széll Kálmán igyekezett a két csoportot összebékíteni és, ahogy csak lehetett, megakadályozni pártjának bomlását. Az egység fenntartása azonban, minden igyekezete ellenére sem sikerült. Apponyiék nagy elégedetlenséggel fogadták Széll vámszövetségi és vámtarifa tárgyalásait és a kötött megegyezést. *Ausztria nem járult hozzá a nyersterményeknek vámtételeinek felemeléséhez.* Az ellentétek még jobban kimélyültek a Szabadelvű Párton belül. Apponyiék a magyar ipari burzsoáziának a Függetlenségi Pártban tömörült részére támaszkodva visszautasították a katonai létszám felemelését kérő javaslatot. Kijelentették, hogy ahhoz csak abban az esetben járulnak hozzá, hogy ha a hadseregre vonatkozó nemzeti követelések teljesülnek. Követelték a katonai szolgálat csökkentését 2 évre, a magyar vezényleti nyelvet, a magyar címer használatát.

Bécs a katonai kérdésekben hajthatatlan. A világpolitikában két egymással szembenálló imperialista tábor van kialakulóban. A hármasszövetséggel szemben 1904 áprilisában létrejött az angol-francia szövetség (antant).

A monarchia megkezdte háborús készülődéseit, a fegyvernemek, így elsősorban a tüzérség és a haditengerészet erősítését. A bécsi katonai körök követelték a katonai létszám felemelését, a póttartalékosok kiképzését. Emellett a monarchia belső gyengesége, az egyes nemzetiségek követelései, az elnyomott néptömegek fékentartása is szükségessé tette Bécs számára a katonaság erősítését és az egységes vezetés biztosítását.

A monarchia vezérkara már jóval az első világháború kitörése előtt hozzálátott a támadó haditervek kidolgozásához. Conrad báró vezérkari főnök a külpolitikai válságokat igyekezett mindig haditerveinek népszerűsítésére felhasználni.

A háborúspárt nagy segítségre és támogatásra talált Ferenc Ferdinándban, a monarchia trónörökösében, aki a legszélsőbb klerikális reakció híve volt. Ferenc Ferdinánd gyűlölte a dolgozó népet, különösen a magyarságot. Terveket dolgozott ki a monarchia átalakítására olyképpen, hogy a szláv-lakta területek különválasztásával a dualizmust trializmussá változtassa és ezzel a magyar uralkodóosztályok hatalmát háttérbe szorítsa.

Az ujoncjavaslatok keresztülvitele érdekében az ellenzék megtörésére Bécs erőszakos eszközök alkalmazását ajánlja a magyar kormánynak. Tisza ezt a parlamenti ú. n. házszabályok megszigorításával kívánta elérni, de Széll ezt alkotmányellenesnek tekintette és ellenezte. Erre Bécs teljesen szabad kezet adott Tiszának, aki rövidesen át is vette a kormányt.

A parlamenti ellenzék megerősödése

Tisza annak érdekében, hogy mindenben eleget tehessen Bécs kívánalmának, a katonai létszám felemelésében és egyéb kérdésekben is, *elhatározta, hogy erőszakkal megakadályozza az ellenzék parlamenti működését.* Ezt először is párhuzamos parlamenti ülésekkel akarta elérni. Tisza a szokásos ülésidő meghosszabbításával ki akarta fárasztani az ellenzéket. A házszabályellenes eljárás jó alkalom volt Apponyi és csoportja számára, hogy végleg szakítson a Szabadelvű Párttal és szembeforduljon Tiszával.

1904-ben Apponyi és a nagybirtokos ellenzék kilépett a Szabadelvű Pártból, ismét megalakította a Nemzeti Pártot.

Tisza elhatározta, hogy keresztülviszi a házszabályok megszigorítását, annak ellenére, hogy Széll és Andrássy csoportja sem helyeselte erőszakos lépéseit. Erre novemberben került a sor.

Andrássy nem értett egyet Tisza eljárásával, 19 képviselőtársával együtt *kilépett a Szabadelvű Pártból.*

1904. november 19-én az ellenzéki képviselők szövetségbe tömörültek, Apponyi nem sokkal később híveivel együtt belépett a Függetlenségi Pártba.

A koalíciós pártok szövetségéhez tartozott a Függetlenségi Párt Kossuth Ferenc és gróf Apponyi vezetésével, az ú. n. alkotmánypárt ifj. gróf Andrássy vezetésével és még néhány kisebb pártcsoport.

Az ellenzéki pártok szövetségének legközelebbi célja Tisza és a Szabadelvű Párt megbuktatása volt a közeli választásokon, a *távolabbi cél a nagybirtokos-osztály és a magyar ipari burzsoázia érdekeit szem előtt tartó koalíciós kormány létrehozása. Elvi alapja az ellenzéki pártok szövetségének továbbra is a 67-es kiegyezés volt* ilyen vagy olyan formában, kisebb vagy nagyobb változtatásokkal. A régi 67-es politika törést szenvedett és a »nemzeti követelések« jegyében közeledett a 48-asokhoz. Ugyanakkor a 48-asok közeledtek a 67-esekhez. Elszakadni Ausztriától, a Habsburg nagyhatalomtól nem akartak a 48-asok. De nem elégedtek meg a 67-es viszonyokkal sem. *Az osztrák-magyar imperializmus keretében a magyar imperializmus külön igényeit, önállóságát hangoztatták.*

Az ellenzéki pártok szövetsége a nemzeti követelések, az önálló vámterület jegyében döntő győzelmet aratott az 1905 januárjában lefolytatott választásokon.

A koalíció győzelme után Tisza beadta lemondását. Az udvar érintkezésbe lépett Andrássyval új kormány alakítása végett. Bécs a koalíció eredeti programmjának feladásához kötötte az új kormány kinevezését.

Ilyen körülmények között a tárgyalások nem vezethettek sikerre. *Ferenc József az alkotmányos előírások figyelembevétele nélkül most már a parlamenti többséggé vált koalíció mellőzésével Fejérváry Gézát*, aki Széll-kormány alatt honvédelmi miniszter volt, *bízta meg az új kormány megalakításával.* Az udvarnak ez a lépése nyilvánvalóvá tette, hogy a bécsi kormánykörök csak addig akarnak támaszkodni a parlamentáris kormányzásra, ameddig az a kiegyezés változatlan fenntartását biztosítja. *Ha alkotmányos formákkal a kiegyezést nem sikerül biztosítani, a katonai diktatúra útjára lépnek.* Az imperializmus korszaka változást hozott a kormányzati módszerekben is. A háborúra készülő Habsburg-hatalom nem ismert kíméletet.

Az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom és hatása Magyarországon

Az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom jelentősége messze túlnőtt Oroszország határain. Az 1905—07-es esztendők úgy Európában, mint a Közel- és Távol-Keleten a forradalom fellendülésének évei voltak.

A cári hadsereg veresége a japánok elleni háborúban (1904—05) feltárta az elnyomott, kizsákmányolt oroszországi dolgozók előtt a cárizmus belső korhadtságát, gyengeségét.

A cár háborúval akarta az egyre erősödő forradalmi hullámot elnyomni, de az ellenkezőjét érte el. Az orosz-japán háború meggyorsította a forradalmat. A dolgozó tömegekre, munkásokra, dolgozó parasztokra egyaránt nehezedő nyomorúságot csak még fokozta az 1900—1903-as évek gazdasági válsága s az 1904-ben kitört háború. A háborús vereségek fokozták a tömegekben a cárizmus elleni gyűlöletet. A nép türelme a végét járta.

1904 decemberében a bakui munkások a bolsevikok bakui bizottságának vezetésével nagyszabású sikeres sztrájkot folytattak. Ez már a forradalom előjátéka volt.

1905 januárjában Pétervárról (Leningrád) elindult forradalmi hullám végigságuldott már egész Oroszországon. Májusban több mint 200.000 munkás sztrájkolt. A tüntető munkások összeütköztek a cári csapatokkal Ogyesszában, Varsóban, Rigában. Lodzban barikádokat emeltek. A munkások sztrájkjai az egész országot felrázták. A városok nyomán a falvak is megmozdultak. 1905 tavaszától kezdve napirenden voltak a parasztmozgalmak. Egyes helyeken a parasztok elfoglalták a földesurak földjét, követelték a földesúri birtokok átadását a népnek.

A munkások és parasztok mozgalma és az orosz hadseregnek a Japán elleni háborúban szenvedett vereségei éreztették hatásukat a hadseregben is. 1905 júniusában felkelés ütött ki a Fekete-tengeri flottában, a »*Potyomkin*« nevű páncéloshajón. A hajó legénysége a forradalom oldalára állt.

Mialatt az orosz proletariátus küzdött, az orosz liberális burzsoázia kereste a megegyezést a cárral. A burzsoázia forradalommal ijesztgette a cárt, de valójában irtózott a forradalomtól. Az volt a taktikája, hogy némi engedményt csikarjon ki s ezzel leszerelje a forradalmat, maga pedig megossza a hatalmat a cárral.

Az 1905-ös orosz forradalomban, bár polgári demokratikus jellege volt, nem a burzsoázia, hanem a proletariátus volt a küzdőtéren. Az Orosz Szociáldemokrata Párt bolsevik, következetesen forradalmi szárnya Lenin vezetésével azért küzdött, hogy biztosítsa a forradalomban a proletariátus vezetőszerepét és együttműködését, szövetségét a parasztsággal.

1905 őszére a forradalmi mozgalom már az egész országra kiterjedt. Az októberi politikai sztrájk napjaiban született *első szovjetek* mintái voltak a szovjethatalomnak, melyet a proletariátus a Bolsevik Párt vezetése alatt 1917-ben hozott létre. A szovjetek

a nép alkotó erejének új, forradalmi szervezeti formái voltak. Az októberi általános sztrájk megmutatta a proletármozgalom erejét és hatalmát, arra bírta a cárt, hogy 1905. október 17-én kiáltványt bocsásson ki. A kiáltvány a polgári szabadságjogokat és a lakosság összes osztályainak a választásokba való bevonását ígérte.

Lenin értékelése alapján a bolsevikok rámutattak arra, hogy *az október 17-i kiáltvány csapda, cselfogás a cár részéről, némi lélekzetvétel, mely arra kellett a cárnak, hogy a könnyen hívőket elaltassa, időt nyerjen, összeszedje erejét, hogy aztán újra lecsaphasson a forradalomra.*

A bolsevikok fegyverbe hívták a népet, a forradalom folytatása, teljes végigvitele mellett szálltak síkra.

1905 októberében Oroszországban a cári felhívás után a tömegek forradalmi harca óriási erővel folytatódott tovább. A parasztmozgalom még szélesebb méreteket öltött, decemberben Moszkvában barikádokat emeltek a munkások, fegyveres harcok folytak. De felkelés tört ki szerte az országban. A cár a moszkvai és az ország többi részein kitört felkeléseket embertelen kegyetlenkedéssel elfojtotta.

A forradalom azonban még nem volt leverve. A munkásság és a forradalomban résztvett parasztság lassan harcolva vonult vissza. Az 1906. évi sztrájkokban több mint egymillió munkás vett részt, 1907-ben 740.000.

A forradalom nem vezetett a cárizmus megdöntéséhez, de felfedte a nép előtt, hogy a cárizmus a nép esküdt ellensége, hogy a cárizmus az a *»púpos ember, akit majd csak a sír egyenesít ki«.*

A forradalom megmutatta, hogy a liberális burzsoázia az ellenforradalom táborába tartozik, a nép ellensége és együtt működik a cárizmussal.

A bolsevikok Lenin vezetésével levonták az orosz forradalom vereségének a tanulságait és erőt merítettek belőle a további küzdelemhez. Megállapították, hogy a munkásosztály nem volt egységes a forradalomban. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt — a munkásosztály pártja — két csoportra oszlott, a bolsevikok és mensevikek csoportjára. *A bolsevikok következetes forradalmi politikát folytattak, és a munkásokat a cárizmus megdöntésére szólították. A mensevikek megalkuvó taktikájukkal fékezték a forradalmat, a munkások nagy részét megtévesztették, szakadást idéztek elő a munkásosztály soraiban.*

A forradalomban hiányzott még a munkásosztály és a parasztság szilárd szövetsége. A cári önkényuralomnak az 1905-ös forradalom idején segítségére voltak a nyugati imperialisták. Kölcsönö-

ket nyujtottak a cárnak. A német császár hadsereget vont össze a cár védelmére, beavatkozás céljából. Segítette a cárt a Japánnal kötött béke is.

A forradalom alatt az orosz munkásosztály és parasztság a politikai nevelés gazdag iskoláját járta meg. Öntudatuk, harckészségük és gyűlöletük elnyomóik ellen fokozódott.

„Nemzeti ellenállás"

Az 1905-ös orosz polgári forradalom az osztrák-magyar monarchiában is nagy visszhangot keltett s hozzájárult a népek felszabadítási harcának megerősödéséhez. Az osztrák munkásosztály követelte az általános titkos választójogot. *1905 október 31-én Bécs munkássága lelkesen tüntetett az orosz forradalom mellett. Prágában barikádokat emeltek. A magyar munkásmozgalom is erőt merített az orosz proletariátus hősi küzdelméből.* A pétervári, moszkvai, varsói munkások 1905 januárjában meginduló hatalmas sztrájkjairól érkező hírek lelkesedést öntöttek a magyar proletariátusba és *a proletár internacionalizmus jegyében erősödnek meg a sztrájkmozgalmak Magyarországon.*

Az egész magyarországi politikai életet mozgásba hozták az oroszországi forradalom hírei. *A monarchia uralkodó osztályai remegve gondoltak arra, hogy az oroszországi példa esetleg a monarchia elnyomott népeinél is követésre talál.*

Júliusban a Fejérváry kormány magához kérette a koalíció vezetőit, felajánlotta egy új kormány megalakítását abban az esetben, ha elállnak a katonai követelésektől. A koalíció vezetői ezt visszautasították.

Bécs előzetes hozzájárulásával a Fejérváry-kormány belügyminisztere, Kristóffy 1905 július 7-én a Szociáldemokrata Pártnak egy nála megjelent küldöttsége előtt, mint magánvéleményét, felvetette az általános titkos választójog kérdését, mint a közeljövőben megoldandó problémát. Bécs a választójog kérdésének felvetésével nyomást gyakorolt a koalícióra, hogy álljon el a katonai követelésektől, és a kiegyezés változatlan fenntartásával alakítson kormányt. A koalició kételkedett a kormány részéről felvetett választójog komolyságában, abban bíztak, hogy az udvar nem fog hozzájárulni a választójog kiterjesztéséhez. Azonban a bécsi udvarnak a koalícióval folytatott eredménytelen tárgyalásai után október 16-án Fejérváry, mint hivatalos kormányprogrammot bejelentette az általános titkos választójogot. Ez pedig gyakorlatban annyit jelentett volna, hogy az ország lakosságának többségét

alkotó nemzetiségek veszélyeztethették volna a magyar uralkodóosztályok vezetőszerepét.

A koalíció továbbra is abban bízott, hogy a király az utolsó pillanatban visszavonja a választójog kiterjesztésére tett ígéreteit. Éppen ezért a koalíció nem tett engedményt a SzDP felé az általános választójog kérdésében. Minthogy a munkásosztály és a parasztság tömegei nélkül nem szállhattak sikerrel szembe az osztrák kormánnyal, nem volt más választás a koalíció számára, mint a megyei ellenállás megszervezése. Közben pedig keresték a megegyezést Bécscsel.

A koalíció vezetősége útmutatást adott a vármegyéknek az ellenállás megszervezésére. A megyei közgyűlés tagjai, a megyei közigazgatás, a nemzetiségi megyék kivételével eleget tettek a felhívásnak. A Fejérváry-kormány által kinevezett főispánok beiktatását megtagadták. Debrecenben a főispánt összeverték és aztán végighurcolták a város utcáin. Az állásukból elmozdított tisztviselőket külön létesített ellenállási pénzügyi alapból támogatták. Fejérváry Bécsbe küldött jelentései megállapítják, hogy *a kormány egész politikája lehetetlen helyzetbe jutott és hogy nincs törvényes eszköze akaratának és hatalmának érvényesítésére.*

A kormány helyzetét Fejérváry kilátástalannak, vigasztalannak mondja, megállapítja, hogy az egész országban anarchia van. *Nem a kormány, hanem a koalíció vezérlő bizottsága a helyzet ura.* A főispánok tehetetlenek, senki nem engedelmeskedik nekik, a megyék nem is tűrik őket területükön. A törvényhatóságok első tisztviselői megszakították az összeköttetést a kormánnyal, és csakis a koalícióval érintkeznek. *A kormány teljesen elszigetelődött, létezése csak látszólagos, mert nem ő, hanem a koalíció kormányoz.* Megállapítják továbbá a Bécsbe küldött jelentések, hogy a bomlás átterjedt az összes közintézményekre, sőt a csendőrségre is.

Ilyen körülmények között a kormány azt ajánlotta az udvarnak, vagy egyezzen meg a koalícióval, vagy fegyverekre támaszkodva vessen véget az ellenállásnak.

Újabb tárgyalások után Bécs az utóbbira határozta el magát.

Királyi biztost neveztek ki *Nyiti Sándor* tábornok személyében, *aki a katonaság és csendőrség segítségével 1906 februárjában* feloszlatta az országgyűlést. A katonaság a parlamentet kiürítette, a kapukat lezárták.

A képviselőház erőszakos feloszlatása után a kormány az ellenálló vármegyékbe királyi biztosokat küldött ki és 1906 márciusában feloszlatta az ellenállást irányító ú. n. *»koalíciós vezérlő bizottságot«*, melyből már előzőleg nézeteltérések miatt többen kiléptek.

A koalíció hiába ismerte el a küzdelem közben az általános,

titkos választójogot, hiába vette fel azt programmjába, a tömegek már elfordultak tőle. Az utca, a tömegek irányítása a szociáldemokraták kezében volt. A SzDP pedig nem hitt egy pillanatra sem a koalíciónak. A tömegek nem támogatták a koalíciót.

Ilyen körülmények között a kormány ellen szövetkezett pártok mozgalma nem lehetett sem tartós, sem sikeres. *A koalíció »nemzeti ellenállása« a munkásosztály, a SzDP és a nemzetiségi paraszti tömegek támogatása nélkül nem válhatott az egész országot magával ragadó, valóban nemzeti ellenállássá.*

A koalíció egész szervezkedése az erőszakos intézkedések hatására összeomlott. De ez csak félig adna magyarázatot a történtekre. Az igazság az volt, hogy *a koalíció pártjai a legkülönfélébb módon fenntartották a kapcsolatot az ellenállás alatt is a kormánnyal, az udvarral.* Heteken, hónapokon keresztül folytak az alkudozások. Az általános választójog kiterjesztése »Damokles kardjaként« lebegett a koalíció pártjai felett. *Inkább lemondtak eredeti célkitűzéseikről és megegyeztek az udvarral, minthogy bevegyék az »alkotmány sáncai« közé a munkásosztályt, a parasztságot, a nemzetiségeket általában.*

A koalíció felemássága éppen abban rejlett, hogy olyan célokért küzdöttek, melyek csakis nyílt szakítással, forradalmi úton, a dolgozó tömegekre való támaszkodással voltak megvalósíthatók. Ebből egyenesen következett, hogy a tömegekkel való szakítás elveik megtagadására, a koalíció programmjának elvetésére vezetett. Vagyis *»mindent megadtak Bécsnek, hogy semmit se kelljen adni a népnek«.*

1906 áprilisában az udvarral létrejött megegyezésben *a koalíció feladta a nemzeti követeléseket,* elállt attól, hogy a hadseregben a magyar vezényleti és szolgálati nyelvet bevezessék, vállalta az állami költségvetésnek 1905/6-ra való megszavazását, hozzájárult a katonai létszám emeléséhez, azzal a fenntartással, hogy ennek a törvénynek előterjesztése egy későbbi kormány feladata lesz. Elismerte továbbá a koalíció az Ausztria által már megkötött kereskedelmi szerződések Magyarországra nézve is kötelező voltát. A külön vámterület követelésétől elálltak, sőt kötelezettséget vállaltak abban a tekintetben, hogy az utóbbi időben évről-évre meghosszabbított kiegyezést és közös vámterületet a szokásos, tehát 10 évi időtartamra terjesszék ki. Végül új választási törvény megalkotását is tervbe vették.

Ennek ellenében *Bécs hozzájárult egy koalíciós kormány létrehozásához,* melynek miniszterelnökéül *Wekerle Sándort* jelölték, aki 1906 április 8-án megalakította kormányát. Az udvar meg lehetett elégedve a tárgyalások eredményével, hiszen *a szövetkezett ellenzéki pártok feladták eredeti programmjukat a kormányba*

lépéssel. Az általános titkos választójog kérdése, mely csak kényszerhelyzetben került előtérbe, bár a koalíciós kormány tervbe vette, lényegében lekerült a napirendről.

A Szociáldemokrata Párt politikája a „nemzeti ellenállással" kapcsolatban, a munkásosztály helyzete

A »*Bánffy-korszak*« munkásüldözései nem törték meg a magyar munkásmozgalmat. 1899-ben az első szakszervezeti kongresszuson megalakult a *Szakszervezeti Tanács.* Az 1900-as évektől kezdve a magyar munkásosztály ereje egyre jobban kibontakozik, a szakszervezetek megerősödnek, taglétszámuk 1901—1903-ig négyszeresére, 10.000-ről 40.000-re emelkedik. A béremelésért, a munkaidő megrövidítéséért, de igen sokszor a szervezetek elismertetéséért folytatott sikeres küzdelmek megnövelték a munkásság öntudatát, harckészségét, ragaszkodását osztályához, a szakszervezetekhez és pártjához.

Az 1900-as évek gazdasági válságai következtében a munkanélküliség megnövekedett. 1901-ben tüntető munkások és a rendőrség között véres összeütközések voltak, ugyanebben az évben súlyos bérharcot vívtak az építőmunkások, a vas- és fémfeldolgozó ipar dolgozói. Még általánosabbak voltak, több iparágra terjedtek ki az 1902—03 évi sztrájkok; alig volt üzem, melynek munkásai ne vettek volna részt a küzdelemben. A közös harc eredményei nem lebecsülhető sikereket hoztak. Igy nagyon sok gyárban elérték a munkaidő csökkentését, a bérek emelését, az üzemi bizalmirendszer elismertetését, ami azt jelentette, hogy a szakszervezeti bizalmi beleegyezése nélkül nem lehetett elbocsátani a munkást, valamint azt is, hogy a nevezett üzemben nem lehetett szervezetlen munkást foglalkoztatni.

A kétségtelenül eredményes küzdelmek azonban a munkásság csak egészen kis rétegének életében hoztak némi javulást. A nagy tömegek nyomora, elnyomása, kizsákmányoltsága alig változott. Sőt az imperializmus körülményei között csak még fokozódott. A segédmunkások százezrei a legnyomorúságosabb körülmények között éltek. A téglagyári munkások 1906 nyarán, a gyárosok bevallása szerint, átlagban *12—14 órát dolgoztak naponta.* 12—17 éves leányok ezrei pusztultak, betegedtek meg a nehéz munkától, miközben a tőkések milliós profitra tettek szert. A munkások nehéz, tűrhetetlen helyzetére jellemző, hogy 1911-ben még *egyes gyárakban a munkafelügyelők korbácsot is használtak* a munkások ellen. (Pl. nagykikindai cserépgyárban.)

Hasonló volt a munkások helyzete a cukor- és szesziparban is. 10—12 órás átlagos munkaidő, gyalázatosan kicsi kereset, éjjeli munkán nők, fiatalok dolgoztatása általános. Nem volt jobb a helyzet a malomiparban sem. A lisztpor megtámadja a munkások tüdejét, szemét, egész szervezetét. Védekező berendezésekről a gyárosok nem gondoskodtak. A szerencsétlenségek gyakoriak. A bányászok, vasmunkások százai pusztultak el, mert a tőkések nem voltak hajlandók korszerűsíteni a berendezéseket, a gépeket, elhanyagolták a legminimálisabb biztonsági felszerelések alkalmazását. A munkabérek igen alacsonyak voltak. A magyar munkás bére

körülbelül a fele volt a német munkás bérének. A magyar munkást nemcsak a hazai tőkés profitja nyomta, de a külföldi tőkés extraprofitja is.

A munkásság szociális helyzete leírhatatlan rossz volt. Tömeglakásokban, barakkokban töltötték az éjjeleket. Egészségükkel, szociális kérdéseikkel a gyárosok nem törődnek.

Az iparbárók, az arisztokraták milliókat keresnek a munkások szörnyű kizsákmányolásán, és a dolgozók elégedetlenségének legkisebb megnyilvánulását is könyörtelenül letörik.

A Tisza-kormány alatt a munkásmozgalom ellen egyre szaporodnak a megtorló intézkedések. A szakszervezetek működését meg akarják bénítani. Rendeletben eltiltották a szakszervezeteket sztrájkok szervezésétől és vezetésétől, több szakszervezet működését felfüggesztik. A villamosvasutak és vasutasok sztrájkját 1904-ben a kormány brutális eszközökkel letörte, a sztrájkolókat katonai szolgálatra rendelték be és így kényszerítették őket a munka felvételére. Ezt követőleg 1904 április 24-én Élesden a kormány sortűzzel verte le a magyar és román föld- és ipari munkások közös tüntetését.

1905-ben éles bérharcok robbantak ki, melyek komoly politikai jelentőségre emelkedtek. Igy hatalmas tömegeket mozgatott meg az építőmunkások és vasmunkások sztrájkja. Az utóbbi során öt héten keresztül közel 30.000 munkás sztrájkolt, 1906-ban 61 ezren sztrájkoltak heteken keresztül. A munkásmozgalom megerősödését mutatja, hogy 1905. április 1-től a *Népszava* végleg napilap lett.

A kiélesedett küzdelmekkel egyidejűleg egyre jobban kiemelkedik a magyar munkásmozgalom a csak gazdasági eredményekért, béremelésért folytatott küzdelmek, bár igen eredményes, de mégis csak szűk kereteiből. A Szociáldemokrata Párt ugyan nem rendelkezett parlamenti képviselettel, de politikai súlya nagy volt. A munkásosztály hatalmas tömegeit csakis a SzDP volt képes mozgósítani, az utcára vinni. A munkásosztályban egyre erősödött a forradalmi lendület.

Magyarország fejlődésének legdöntőbb akadálya függetlenségünk hiánya és társadalmi elmaradottságunk volt.

A parlamenti ellenzéki pártok — bár következetlenül — az önálló magyar vámterületet, az önálló magyar nemzeti bankot, az önálló magyar hadsereget vagy legalább is magyar vezényleti nyelvet, magyar jelzéseket a hadseregben, paritást a külképviseletben követelték.

Mindezeknek a követeléseknek tényleges megvalósítása az ország függetlenségének visszaszerzésére vezetett volna. Keresztülvitelük azonban 67-es alapon nem volt lehetséges, csakis a Bécscsel való

szakítással, forradalmi útra való lépéssel. Erre az útra a koalíciós pártok nem akartak lépni. Követeléseik így üres jelszavakká váltak, mert nem támasztották alá a dolgozó tömegek harcával.

A tömegek a Szociáldemokrata Párt oldalán álltak.

Az önálló magyar vámterületet a Párt vezetősége hosszabb időn át ellenezte, végül is belekerült *az önálló vámterület követelése a SzDP programmjába, de a választójogért való küzdelem mellett teljesen háttérbe szorult.* A koalíciós pártok nemzeti követelései nem találtak megértésre a SzDP vezetőségében, bizalmatlansággal és tartózkodással fogadták azokat, jelentőségüket nem akarták elismerni.

A SzDP vezetői helytelen, a Habsburg-hatalmat támogató politikájukat az Oroszországból jövő hírek félremagyarázásával igyekeztek igazolni a tömegek előtt. A Népszava 1905 november 1-én írja, hogy »... *az orosz nép elfogadja a megszerzett jogokat a cár kezéből, aki százezreket küldött már az ólombányákba, a halálba, a börtönökbe, a magyar nép miért nem fogadhatná el az őt megillető jogokat egy kiszolgált generális* (Fejérváry) *kezéből?*«

A SzDP vezetői letagadták a magyar munkásosztály előtt, hogy az orosz munkásosztály a cár engedményeit nem a cárizmussal való együttműködés útján, hanem forradalmi úton szerezte meg és amikor kiharcolta, a Bolsevik Párt leleplezte a cári manifesztum hamisságát és további küzdelemre vezette a munkásosztályt.

Ugyanakkor a SzDP vezetősége együttműködött az elnyomó Habsburg-hatalommal, annak egyszerű eszközévé vált, kiszolgálta az osztrák naygburzsoázia terveit.

Kristóffy belügyminiszter, majd a Fejérváry-kormány hivatalos ajánlatát az általános titkos választójog megvalósításáról — mely távolról sem jelentette volna a tényleges általános választójogot — *a SzDP elfogadta és a kormány mellé állt a koalícióval szemben.*

A SzDP segített Kristóffy gyűléseinek megszervezésében, hogy az hírdethesse az általános titkos választójogot, míg a kormány támogatást nyujtott az 1905 szeptember 15-i »Vörös péntek«-i nagy tömeggyűlés megszervezéséhez.

A SzDP a gyárak és üzemek dolgozóinak 100—150.000-re menő tömegét mozgósította az általános titkos választójogért, ami objektive egyet jelentett a Fejérváry-kormány támogatásával. A hatalmas népáradat a parlament elé vonult, hogy súlyt adjon követeléseinek. A munkástömegek nagy forradalmi lelkesedése zavarba ejtette a SzDP vezetőségét. »*Vajjon sikerül-e mindaz, ahogy azt odahaza kitervezték.*« »*Tudtuk, hogy a tömegeket csak üres kézzel küldhetjük haza*«, »*az elvtársakat pedig kérleltük,*

hogy nyugodt fegyelemben és méltóságteljes magatartással menjenek haza . . .« — írja Buchinger Manó, a SzDP egyik vezetője emlékirataiban.

Ennek ellenére a tömegek felvonulása nem volt hiábavaló. A munkásosztály megismerte erejét, harci tapasztalatokra tett szert, jobban összekovácsolódott.

Az 1905-ös szeptember 15-i hatalmas tüntetés megmutatta a magyar munkásosztály forradalmi lendületét, harckészségét, *ugyanakkor rávilágított a SzDP vezetőinek megalkuvó magatartására, a tömegektől való félelmére.*

A Szociáldemokrata Párt vezetői a Fejérváry-kormány támogatásával a munkásosztályt zsákutcába vezették.

A SzDP politikai irányvonala azonban nem talált teljes támogatásra a munkásmozgalomban. *Akadtak olyanok is, akik nem helyeselték a pártvezetőség elhatározását, ellenezték a párt magatartását az új kormánnyal szemben.* Megmondták előre, ami később bekövetkezett, hogy Ausztria nem fog hozzájárulni az általános választójog törvénybeiktatásához és a Szociáldemokrata Párt taktikájával csak azt éri el, hogy az udvart *»kirántja a csávából«*, amelybe jutott, amikor Magyarországon az ellenzéki pártokkal konfliktusba keveredett.

Az udvar terve sikerült. Sem a nemzeti követelések, sem az általános titkos választójog nem valósult meg.

Megvalósulásuk azonban nem volt eleve kilátástalan!

1905—6-ban az orosz polgári forradalom hatására forradalmi helyzet volt Európában, mely különös élességgel nyilvánult meg a monarchiában és ennek keretében Magyarországon.

Ebben a helyzetben, ha a magyar Szociáldemokrata Párt nem áll a Habsburg-hatalmat képviselő Fejérváry-kormány mellé, és az általános titkos szavazás követelésével egyidejűleg síkraszáll a nemzeti követelésekért, az önálló magyar vámterületért, maga mögé állíthatta volna az ország népeinek döntő többségét és a Bécscsel való teljes szakításra kényszeríthette volna az ingadozó koalíciós pártok vezetőinek nagyobb részét.

1905—6 a magyar függetlenség kivívásának elszalasztott alkalma volt.

A koalíció uralma (1906—1910)

Wekerle Sándor, az új miniszterelnök a 67-es alap rendíthetetlen híve volt, az osztrák nagyburzsoázia bizalommal volt iránta.

A koalíció pártjai a nemzet előtt eltitkolták a Bécscsel kötött megegyezésüket. Hangzatos szólamokkal terelték el programmjuk megtagadásáról a figyelmet.

1907-ben világossá lett a közvélemény előtt, hogy az önálló vámterület követelését a koalíciós pártok sutba dobták. A tárgyalások során 10 évre ismét meghosszabbították Ausztriával a vámszövetséget. A közös költségekhez való hozzájárulás, vagyis a kvóta ismét emelkedett Magyarország számára 2 százalékkal. A dalmát vasutak építésének terhét Magyarországra hárították.

A kiegyezési tárgyalások hírei nagy felháborodást keltettek országszerte. A Szociáldemokrata Párt leleplezte a kormányt. Röpcédulák tízezrei hirdették, hogy: »*A koalíciós kormány, mely sokszorosan elárulta Magyarország népét, most eljutott a leggyalázatosabb áruláshoz. Olyan kiegyezést kötött az osztrák kormánnyal, aminőt eddig egyetlen kormány sem mert.*«

Még jobban növelte a felháborodást a kormány ellen a beterjesztett választójogi reformtervezet. Andrássy az ígért általános titkos választójog helyett az úgynevezett *plurális szavazati rendszert dolgozta ki*, melyet általános, de nem egyenlő választójognak nevezett el.

Ez azt jelentette, hogy minden írni-olvasni tudó, legalább 24 éves magyar állampolgár *egy-egy szavazatot kapott;* minden legalább 32 éves polgárt, aki akár négy középiskolai osztályt végzett el, eleget tett katonai szolgálati kötelezettségének és legalább három gyermeke van, akár pedig legalább 20 korona adót fizet, *egy második szavazat is megillette, tehát kétszer szavazhatott;* azok pedig, kiknek középiskolai végzettségük van és akik legalább 100 korona adót fizetnek, *háromszor szavazhattak.* Az analfabétáknak Andrássy közvetett választójogot javasolt, vagyis 12-en egy szavazatot adhatnak le. Ez az utóbbi rendszer az ország lakosságának 63—65%-át érintette, mert átlagban az összes nemzetiségekkel együtt, ennyi volt az analfabéták száma. Nőknek egyáltalában nem adtak szavazati jogot. Titkos szavazás helyett, nyilvános szóbeli szavazást akart a koalíciós kormány reformjavaslata.

A Függetlenségi Pártnak *Justh Gyula* körül csoportosuló radikálisabb szárnya szembefordult Andrássy javaslataival, úgyszintén hevesen tiltakozott ellene a SzDP is. 1908 márciusában a plurális választójog ellen tüntető munkások és a rendőrség között véres összeütközésre került sor. Andrássy a tüntetéseket szervező szakszervezetek betiltásával fenyegetődzött. A kormány választójogi javaslata ellen azonban ezzel nem szűnt meg a tiltakozás. Októberben újabb nagy tüntetések és összeütközések voltak. Andrássy erre felfüggesztette a vas- és famunkások szakszervezeteit. Ennek hírére 62.000 budapesti munkás lépett sztrájkba.

A kormány azonban még a plurális választójogot sem emelte törvényerőre, nemhogy az általános, egyenlő, titkos választójogot.

A Függetlenségi Párt Justh-szárnya fenntartotta az önálló Nemzeti Bank követelését, ezzel a koalíció legnagyobb pártja kettészakadt és a kormány helyzete megingott.

A munkásmozgalom helyzete a koalíció uralma idején

A koalíciós kormány uralma a magyar munkásosztály és a Szociáldemokrata Párt számára nehéz időket hozott. A kormány gyűlölettel vetette rá magát a munkások szervezeteire. Programmjuk elárulásáról a munkásmozgalom és a nemzetiségek üldözésével igyekeztek elterelni a figyelmet. A »Bánffy-korszak« óta nem szabtak ki annyi büntetést a munkásmozgalomban résztvevők ellen, mint a koalíció első két esztendejében. 1906-ban több mint 5000 munkást büntettek meg sztrájkból kifolyólag. Néhány nap leforgása alatt 200 szakszervezeti csoportot oszlattak fel. Törvény útján megszüntették a vasutasok egyesülési és gyülekezési jogát.

A munkásmozgalmat, a mezőgazdasági munkások erejét nem tudta a koalíciós kormány megtörni. Újult erővel folyt a küzdelem az általános titkos választójogért. *1907 október 10-e* a magyar munkásosztály erőinek nagy seregszemléje volt, megmutatta, hogy a munkásság harci elszántsága a fokozott üldözések ellenére megnövekedett. *Ezen a napon közel kétszázezer munkás sztrájkolt az országban.* A következő évek is a magyar munkásosztály egyre erősödő harckészségéről tettek tanúbizonyságot. A választójogért békésen tüntető munkásokat a rendőrség számos esetben brutális kegyetlenséggel megrohanta és nagy vérengzést vitt végbe köztük. Még a polgári lapok is kénytelenek voltak bevallani, hogy a »*rendőröket mintha a vérengzés őrülete lepte volna meg*«.

A mezőgazdasági munkások sztrájkjai is egyre növekedtek. A *Földmunkás Szövetség* 1905-ben, néhány hónap alatt az ország legnagyobb taglétszámmal bíró szakszervezete lett. Míg 1903-ban az agrármunkások sztrájkjai csak a Tiszántúlra szorítkoztak, 1905—06-ban a Dunántúlra, sőt az egész országra is kiterjedtek. A földmunkások sztrájkjai átmeneti sikereket hoztak. Számos helyen béremelést, ünnepnapi munkaszünetet és a még sok helyen fennálló robot eltörlését érték el.

A koalíciós kormány nem nézte tétlenül a földmunkások szervezeteinek megerősödését, hozzálátott szervezeteiknek lerombolásához. Törvényt hoztak a földmunkások ellen, mely a sztrájkban való részvételt, vagy a szakszervezetekhez való tartozást 60 napig

terjedhető elzárással büntette. A sztrájkolók megtörésére katonaságot vezényeltek ki.

A Szociáldemokrata Pártban a választójogi harcok kudarca után a régi vezetők közül ugyan többen távoztak a pártvezetőségből, de ez nem hozott lényeges változást a Párt politikájában. *A Párt irányítása továbbra is a jobboldali és centrista vezetők kezében maradt.*

A II. Internacionálé pártjaiban a centrista irányzathoz azokat sorolták, akik nem küzdöttek a jobboldali opportunista elhajlásokkal szemben, azok jelentőségét lebecsülték, a jobboldali veszélyt lekicsinyelték, elvtelen politikával békítgették a jobb- és balszárnyat, elkenték a pártban levő elvi ellentéteket, mindezzel tehát ténylegesen fedezték a jobboldaliakat, segítették káros romboló munkájukat a munkásmozgalomban.

A jobboldali és centrista vezetőség opportunista politikája ellen egyre jobban kezd szerveződni a baloldal, mely követeléseiben visszatükrözte a magyar munkásosztály forradalmiságát, harckészségét, melynek lefékezése érdekében a hivatalos pártvezetés mindent elkövetett.

A nemzetiségek fokozott elnyomása

A koalíciós kormány a nemzetiségek elnyomását tovább fokozta. A nemzetiségi paraszti tömegek ellen a legnagyobb terrorral jártak el.

Különösen kiemelkedett a nemzetiségek ellen indított üldözésekből az 1907 október 27-i csernovai sortűz. Ennek rövid története az, hogy a csernovai templom avatására összegyűlt szlovák parasztokat a csendőrök szét akarták oszlatni, politikai tüntetéstől félve. A parasztok a helyükön maradtak. Erre *a csendőrök megtámadták a parasztokat. Kilencet a helyszínen megöltek, számosan megsebesültek. A szlovák lakosságot kegyetlenül bántalmazták és végül 59 csernovai lakost börtönbe küldtek.*

Gr. Andrássy Gyula belügyminiszter azzal intézte el a védtelen és ártatlan emberek meggyilkolását, hogy a csendőrség »önvédelemből« járt el. Ugyancsak 1907-ben a kormány Zágrábban nagy felségárulási pert indíttatott.

A letartóztatottakat azzal vádolták, hogy Horvátországnak Szerbiához való csatolását készítették elő és különféle merényletekre készültek. A per során a két fővádlottat, a Pribičević-testvéreket 12—12 évi, 33 vádlottat 5—8 évi börtönbüntetésre ítélték. A zágrábi nemzetiségi per nagy nemzetközi visszhangot keltett. A csernovai és zágrábi események következtében *Björnson, Tolsztoj* és mások az európai közvélemény elé vitték az elnyomott magyarországi nemzetiségek ügyét.

A nemzetiségi kérdés további kiéleződését, a nemzetiségek erőszakos magyarosítását szolgálta az 1907-es népiskolai törvény, mely *lex Apponyi* néven ismeretes, ugyanis gr. Apponyi Albert kultuszminiszter készítette elő.

A törvény nemcsak kötelezővé teszi a magyar nyelv tanítását a nemzetiségek iskoláiban, de felhatalmazza a kultuszminisztert arra, hogy olyan nemzetiségi iskolákban, ahol magyar gyerekek is járnak, még ha csekély számban is, *a magyar nyelvet kötelező oktatási nyelvvé teheti.*

A Szociáldemokrata Párt, bár szavakban elítélte a nemzetiségek üldözését, de a munkásosztály harcát nem kapcsolta össze a fennálló állapotok ellen küzdő nemzetiségek küzdelmével.

A háborús készülődés és a koalíciós kormány

Az 1907-ben aláírt angol-orosz szövetséggel kialakult az antant: Anglia, Oroszország és Franciaország szövetsége, a hármas szövetséggel: Németországgal, Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal szemben. A két imperialista blokk létrejött.

A monarchia minden igyekezetével azon volt, hogy a közeledő imperialista háborúra felkészüljön. Ezért egyrészt a hadsereg létszámát kívánta állandóan emelni, másrészt külső helyzetének megszilárdítására törekedett, befolyását minden erővel növelni akarta a Balkánon.

A monarchia balkáni befolyásának megerősítése érdekében elsősorban Szerbia elszigetelésére törekedett. *A magyar fináncţőke hűséges támogatója volt ennek az imperialista politikának.* A magyar imperializmusnak egész külön ideológiája alakult ki a szélső sovinizmus jegyében.

Rákosi Jenő — a magyar imperialista ideológiának egyik jellegzetes képviselője — írja: »*30 millió magyar és miénk volna Európa keletje.*« *Hoitsy Pál* azt írja, hogy a magyar állam érdekkörébe fogja vonni a keletre, illetőleg délre eső népeket; nyíltan beszél arról, hogy a magyar állam Szerbiára, ha azt talán nem is fogja elfoglalni, valamilyen formában rá fogja kényszeríteni akaratát. Hasonlóképpen írnak elvakult sovinizmussal Bulgáriáról és Romániáról is. *Beksics Gusztáv* 24 milliós Magyarországról beszél, mely a környező államokat vezetni fogja.

A német és osztrák fináncţőkével egybefonódott magyar fináncţőke ideológiája testesül meg Rákosi Jenő és társainak szavaiban.

A monarchia és Szerbia között egyre jobban kiéleződnek az ellentétek. 1906-ban a monarchia gazdasági háborút indít Szerbia tönkretételére.

A vámháborút Szerbia hosszú időn keresztül állta és az következett be, hogy a monarchia kivitele a szerb behozatali szükséglet 60%-ról 1907-ben 30%-ra esett le és a csökkenés folytatódott 1909-ig. Ez alatt az idő alatt Szerbia kapcsolatai egyre jobban megerősödnek az antant hatalmakkal. 1908—1911 között Franciaország 45 millió frank értékű hadianyagot szállított Szerbiának.

A monarchia balkáni terjeszkedésével szemben az orosz-angol balkáni összefogás emelt gátat. Az antant Németország és a monarchia balkáni befolyásának visszaszorítására törekedett. Nagy felháborodással fogadták a monarchia balkáni vasútépítési terveit.

Súlyos válság robbant ki Bosznia és Hercegovina annektálása után 1908-ban. A két tartomány, mint ismeretes, az 1878-as berlini kongresszus óta *katonai* megszállás alatt állt. Most e tartományokat közigazgatásilag is a monarchiához csatolták.

Az annexió nagy csapást mért a szerb, horvát, szlovén nemzetiségi tervekre. Az antant háborúval fenyegetőzött. Háborús konfliktussá nem fejlődtek az események, már csak azért sem, mert Oroszország még nem volt felkészülve a háborúra. Németország az annexiót elismerte. Ehhez a többi nagyhatalmak is hallgatólagosan hozzájárultak. Szerbiával csak úgy sikerült elismertetni a két tartomány annektálását, hogy a monarchia részleges mozgósítást rendelt el.

A koalíciós kormány a monarchia imperialista háborút előkészítő politikáját híven segítette. Wekerle mindenben támogatta Ausztriát az egész annexiós válság folyamán és azok közé tartozott, akik 1909-ben akár háborús úton is, de kényszeríteni akarták Szerbiát az annexió elismerésére.

A Wekerle-kormány helyzete 1909 őszén véglegesen megingott. A közvélemény csalódottan látta, hogy a koalíciós pártokba vetett reményei füstbementek. A Függetlenségi Párt kettészakadása a kormányválságot állandósította. Az osztrák kormánykörök maguk is meg akartak szabadulni a koalíciótól: bár az hűségesen kiszolgálta őket, de az udvar ennek ellenére nem bízott eléggé a koalíciós kormányban.

Az imperialista háború előkészületei érdekében Bécs a haderő, a katonai kiadások fokozását kívánta, ennek gyors keresztülvitelére alkalmasabbnak látták *gr. Khuen-Héderváry Károlyt*, akit 1910-ben új kormány alakításával bíztak meg.

A háborús készülődések fokozódása (1910—1914)

A Munkapárt

Az egyre jobban erősödő háborús előkészületeket szolgálta az új kormány, mely most már minden fenntartás nélkül a 67-es alap hívének vallotta magát. A parlamentet feloszlatták. A választásokon a régi Szabadelvű Párt új elnevezéssel, Munkapárt néven indult. A kormány a szokásos visszaélésekkel döntő többséget szerzett a Munkapártnak, melynek soraiban helyet foglaltak a rendszer válogatott reakciós elemei. A kormány első lépése volt, hogy keresztülvigye a katonai létszám felemelését.

A Függetlenségi Párt különböző csoportjai a véderőtörvény megszavazásának megakadályozására közös fellépésben állapodtak meg. Emellett a *Justh Gyula* vezetése alatt álló csoport a Szociáldemokrata Párttal szoros szövetségre lépett.

Justh Gyula a magyar polgári radikális politikának a képviselője volt. *Meg volt győződve arról, hogy Khuen-Héderváry* és *Tisza katasztrófába viszik a nemzetet.* Ennek megakadályozása érdekében működött együtt a SzDP-tal.

Mialatt a katonai létszám felemelése ellen a parlamentben küzdenek a függetlenségi párti képviselők, az utcán a munkásság tüntet. 1911 júliusában a SzDP és a Justh-csoport közös gyűlését a rendőrség megtámadta, az összeütközések során többen megsebesültek. A nagy vihar Lukács László miniszterelnökké történt kinevezése (1912) és gr. Tisza István házelnöki székbe kerülése után tört ki.

Bécs felhatalmazta az új kormányt, hogy a véderőjavaslatot az erőszak bárminemű alkalmazásával, de feltétlenül vigye keresztül. Az idő sürgetett. A balkáni háború alatti amúgyis feszült politikai hangulat közepette Tisza elhatározta, hogy megtöri az ellenzék erejét.

1912 május 23

1912 május 22-én Tisza házelnök lett. 23-án Budapest utcáin addig soha nem látott események játszódtak le. Százezrek vonultak fel és tüntettek Tisza ellen. Az az erő és lendület, mely ezen a napon áthatotta a munkásságot, nem ismert maga előtt akadályt. Tiltakozás volt ez a reakciós rendszer kegyetlen elnyomása, a háborúra készülő hatalom kíméletet nem ismerő, brutális, erő-

szakos intézkedéseivel szemben. A tüntető munkásságot megtámadta a rendőrség, de hamarosan kemény választ kapott. A munkásság ellentállt. Barikádokat emeltek az utcakövekből. A tüntető munkások villamost döntöttek fel. A rendőrség segítségére csendőrség és katonaság érkezett, a sortüzek ellenére a munkásság nem hátrált. Ezekben a harcokban tevékeny részt vett a fiatal *Rákosi Mátyás*, mint a szocialista diákság vezetője. A harc késő estig elhúzódott, a túlerő által kiszorított munkásság még a külvárosban, főleg a külső Váci-úton folytatta a küzdelmet. Végül is a fegyvertelen munkások kénytelenek voltak teljesen visszavonulni, számos halottat hagyva hátra. A sebesültek és a letartóztatottak száma többszáz volt.

A budapesti harcokkal és sztrájkokkal egyidejűleg a vidéki városok és fontos ipari gócpontok munkásai szintén általános sztrájkba léptek.

Május 23 több volt, mint tiltakozás Tisza házelnökké választása ellen, több volt, mint az általános, egyenlő titkos választójogért folyó harc kiemelkedő eseménye. Május 23 megmutatta, hogy a magyar munkásosztály készen áll elnyomóinak elsöprésére, forradalmi akarata, elszántsága határtalan. Ezen a napon az egész ország népe bizonyságot szerzett arról, hogy a magyar munkásosztály képes a nemzet élére állni, képes vezetni az elnyomott milliókat a kizsákmányoló, uralkodóosztályok ellen. *De május 23 ugyanakkor rávilágított a magyar SzDP vezetőinek tehetetlenségére, tömegektől való félelmére.* A SzDP vezetősége a nagy küzdelem közben felszólította a munkásokat, hogy hagyják abba a harcot és szüntessék be a sztrájkokat.

A munkásság harckészsége, hősiessége a vezetés súlyos hibái mellett is lehetővé tette volna a harc kiszélesítését, megakadályozhatta volna a háborút előkészítő Tisza vezetése alatti szélső reakciós irányzat felülkerekedését. A Szociáldemokrata Párt vezetői azonban féltek a helyzet kiéleződésétől, nem akarták feladni a SzDP legalitását, maguk szerelték le a munkásság forradalmi megmozdulását.

A SzDP az első világháború előtt

A SzDP vezetőinek ez a megtorpanása visszatükrözte a Párt egész politikáját. Miként a II. Internacionále pártjai, a bolsevikokat kivéve, a békés körülményekre rendezkedtek be, úgy a magyar Szociáldemokrata Párt vezetői sem készülődtek a forradalomra. A SzDP nem a *»demokratikus népforradalomra vett irányt, melynek a parasztsággal szövetséges munkásosztály a vezető*

ereje, hanem a polgársággal szövetségben végrehajtandó demokratikus reformokra és feladta a forradalmi munkásosztály önálló célkitűzéseit«. (MDP Programmnyilatkozata. 1948.)

Mindebből következett, hogy a SzDP vezetői lebecsülték a forradalmi proletárpárt szerepét, elhanyagolták a munkásosztály szövetségeseinek a kérdését, a paraszt- és a nemzetiségi kérdést.

Ebből a helytelen politikából származott, hogy a gazdasági sikereket, a napi bérküzdelmeket túlbecsülték, a politikai küzdelmet lényegében az általános, egyenlő, titkos választójog kiharcolására korlátozták.

A SzDP opportunista, osztályáruló politikája, egyenes következménye volt annak, hogy a burzsoáziát tekintették egy elkövetkezendő forradalom vezető erejének. A SzDP így a polgári radikálisok uszályába került.

A polgári radikalizmus főleg a kispolgári radikális intelligenciának nézeteit fejezte ki. A polgári radikálisok egy *»ideális klasszikus kapitalista Magyarország«* megvalósítására törekedtek, feudális maradványok nélkül, a burzsoázia vezetésével.

Az a burzsoázia, melyet a polgári radikálisok a »feudális Magyarország« elleni harc vezetőjének képzeltek, valójában maga is részese volt már a hatalomnak, érdekei az imperializmus korában még jobban egybefonódtak a feudális birtokososztállyal. A polgári radikálisoknak a burzsoázia vezetőszerepéről szóló téves nézetei beleszívódtak a Szociáldemokrata Párt ideológiájába is. Igy a párt stratégiájában természetesen elhomályosultak az egymással szemben álló frontok vonalai.

A helyzetnek az az elemzése, hogy egyik oldalon állt a feudális Magyarország, másik oldalon a »haladó« burzsoázia és a munkásosztály, eleve téves volt. Mindez csak arra volt jó, hogy az egymással szembenálló frontokat összezavarja, a munkásosztályt a burzsoázia érdekeinek rendelje alá, mely érdekek egybe estek a félfeudális imperialista monarchia törekvéseivel. A SzDP vezetői mindezt nem voltak hajlandók belátni, sőt áruló politikájukat minden erővel védelmezték.

A Szociáldemokrata Párt hivatalos megalkuvó politikájával szállt szembe *Szabó Ervin.* Gyűlölte a II. Internacionále opportunizmusát, ostorozta azt a reformista politikát, mely a parlament meghódítását mindenek fölé helyezte. Szabó Ervin ugyanakkor nem látta át a proletariátus pártjának jelentőségét, szerepét. A politikai harcot és a tömegmozgalmat lebecsülte, szindikalizmusa a gazdasági harc és a szakszervezetek túlbecsülésében mutatkozott meg. A demokratikus forradalomban a vezető szerepet a burzsoáziának és nem a munkásosztálynak juttatta. Szabó Ervin téves nézeteinek kialakításában nem kis szerepe volt a polgári radikalizmusnak.

Szabó Ervin, téves politikai nézetei mellett is múlhatatlanul nagy

érdemeket szerzett azzal, hogy népszerűsítette Marx és Engels tanításait. Környezetéből kikerült antimilitarista csoportoknak később jelentős szerepük volt a Kommunista Párt létrehozásában.

A baloldali ellenzék tagjai között kiemelkedő szerepet vitt még *Alpári Gyula*, akit 1911-ben kizártak a SzDP-ből. Alpári kíméletlenül leleplezte a párt szervezeti gyengeségét és opportunista politikáját. A jobboldali és centrista vezetők elleni harcban jelentős szerepet játszottak *Rudas László*, *Szántó Béla*, *László Jenő* és még sokan mások, akik forradalmi politikát követeltek. Azonban a magyar baloldali ellenzék sem volt mentes a hibáktól, elvi tévedésektől. Így nem jutottak el arra a fokra, hogy az ellenzéki erőket a SzDP-vel szemben álló forradalmi munkáspártba tömörítsék. A magyarországi SzDP baloldali ellenzéke részben a német, részben más szociáldemokrata pártok balszárnyának hatása alatt állt és visszatükrözte azok hibáit. Lenin nem egyszer hívta fel a figyelmet a különböző baloldali ellenzéki csoportok fogyatékosságaira, ugyanekkor elvi útmutatásaival a helyes irányba segítette őket. *A magyar baloldali ellenzék számos hibája mellett is alapját képezte annak a forradalmi magnak, mely 1918-ban résztvett a Kommunista Párt megalapításában.*

A parlamenti ellenzék megtörése

A munkásmozgalom kegyetlen elnyomásával párhuzamosan az ellenzék minden tiltakozás ellenére Tisza megszavaztatja a parlamentben a katonai létszám felemeléséről szóló javaslatot. Tisza az ellenzéki képviselőket rendőrség segítségével kivezetteti. A Függetlenségi Párt 31 képviselőjét a munkapárti többség kitiltja a parlamentből. A kitiltások száma tovább nő. *Az ellenzéki képviselőket a rendőrség naponként erőszakkal kiviszi a parlamentből.* Az elkeseredés az ellenzék körében tetőfokára hágott. 1912 június 7-én *Kovács Gyula* ellenzéki képviselő több revolverlövést adott le Tiszára az egyik ülés közben, de a lövések nem találtak.

Tisza a parlamentarizmus teljes felrúgásával válaszolt. Parlamenti őrség segítségével és az erőszakos intézkedésekkel az ellenzék parlamenti működését megakadályozta.

Az országos felháborodás csak fokozódott, amikor *Lukács László* miniszterelnök beterjesztette választójogi javaslatát.

A koalíciós kormány javaslatától lényegében nem sokban különbözött. Iskolai képzettséghez, magas vagyoni cenzushoz kötötte a választójogot. A falvakban a nyílt szavazást továbbra is meghagyta. A javaslat ellen nemcsak a SzDP és az ellenzéki pártok, de még a munkapártiak közül is tiltakoztak és többen kiléptek a pártból.

Lukács László miniszterelnök helyzete végkép megingott, mikor ismeretessé vált, hogy nagyarányú panamák részese. Leleplezése után saját munkapárti hívei is elhagyták, hogy a közös felelősségtől szabaduljanak. Lukács bukása után *Tisza István lett az új miniszterelnök.* (1913—1917). Kormánya alatt az ellenzék megbénításával a háborús készülődések teljes erővel kibontakoztak, és Magyarország Ausztria és Németország oldalán belépett az imperialista világháborúba.

3. MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN (1914—1918)

A világháború okai

A háború kitörése már előrelátható volt. Lenin rámutatott arra, hogy a háborúk a kapitalizmus velejárói és különösen elkerülhetetlenek lettek a 19. század végén és a 20. század elején, amikor a kapitalizmus elérte fejlődésének legmagasabb és legutolsó fokát, az imperializmust.

A monopóliumok, a fejlett kapitalista országok felosztották egymás között a világ piacát. A 19. század utolsó évtizedeiben a gyarmatok szerzése gyors ütemben folyt. Anglia, Franciaország mellett előtérbe lép Németország, és megveti lábát Kelet-, Dél-Nyugat-Afrikában, Kamerunban és Togóban. Anglia tovább gyarmatosít Afrikában és Ázsiában.

1876-ban Anglia gyarmatbirtokai 22,5 millió négyzetkilométert tettek ki 252 millió lakossal; Németország egyáltalán nem rendelkezett gyarmattal. A világháború kitörésének évében Anglia 33,5 millió négyzetkilométer gyarmatbirodalom ura volt, közel 400 millió lakossal, ugyanakkor Németországnak 3 millió négyzetkilométer gyarmati területe volt 12,3 millió lakossal.

Míg 1876-ban Afrika területének 10·8%-a volt gyarmatosítva, 1900-ban már 90%-a. Polinézia területének gyarmati uralom alá vétele ugyanezen idő alatt 57%-ról 99%-ra emelkedett. 1900-ban Ázsia 56%-a volt gyarmati uralom alatt.

A 20. század elejére a Föld felosztható területei elfogytak. A világ felosztása a kapitalista monopóliumok, illetve a nagyipari országok között megtörtént.

De ezzel a harc a monopóliumok és a hódító államok között nem fejeződött be, sőt még jobban kiélesedett. A gyarmatosító nagyhatalmak egyre inkább fokozzák a tőkekivitelt a nyers-

anyagok forrásaihoz, eszeveszett küzdelem folyik ezeknek a forrásoknak monopóliumos birtoklásáért, a már felosztott világ újrafelosztásáért.

Ez a küzdelem a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének egyenes következménye. *Az imperializmus korszakában a kapitalista fejlődés rendkívüli mértékben egyenlőtlenül, ugrásszerűen történik.* Egyes országok, amelyek azelőtt első helyen álltak, aránylag lassan fejlesztik iparukat, más azelőtt elmaradott országok ugrásszerűen utólérik és túl is haladják őket. Az imperialista államok egymásközti gazdasági és katonai erőviszonya megváltozott.

Igy a nehézipar alapját képező öntöttvas termelés 1892-ben Németországban 4·9 millió tonnát tett ki, Angliában 6·8 millió tonnát. 1912-ben Németország termelése 17·6 millió tonnára emelkedett, Angliáé 9·8 millióra.

A kapitalizmus ugrásszerű egyenetlen fejlődése az imperialista államok ellentéteit a végsőkig fokozza. 1898-ban összeütközés támadt Anglia és Franciaország között Szudán miatt. Az angol-búr háború idején (1899—1902) kiéleződnek az angol-német ellentétek. 1905-ben és 1911-ben Németország és Franciaország között Marokkó miatt támad súlyos konfliktus. A Közel-Kelet gyarmatosítása, a németek bagdadi vasútépítése, Törökország és a balkáni befolyás feletti küzdelem kimélyíti még jobban az ellentéteket Németország, a monarchia, másrészről Anglia és Oroszország között.

A világ újrafelosztásáért folyó harc elkerülhetetlenné tette az imperialista háborút.

Az 1914-es háború a világ és a befolyási szférák új felosztásáért folyt.

Az imperialista hatalmak céljai

A világháborút egyfelől Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia, másfelől Franciaország, Anglia és Oroszország készítették elő. A két imperialista csoport közötti harc célja »*a világ újrafelosztása*«, minél nagyobb konc, zsákmány szerzése. Mint ismeretes, 1907-ben létrejött az antant: Anglia, Franciaország és Oroszország szövetsége, melyhez még számos ország csatlakozott. A másik imperialista blokkot, a központi hatalmak alapját Németország, a monarchia és Olaszország szövetsége alkotta. De Olaszország a háború elején kilépett ebből a szövetségből és az antanthoz csatlakozott. A központi hatalmakat még Bulgária és Törökország támogatták.

Az annexiós válság elsimítása után a Balkán-háborúk (1912—13) már nagyon közel hozták az imperialista nagyhatalmak ellentéteinek kirobbanását. Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegró győzelme Törökország felett az antant hatalmak befolyását emelte a Balkánon. Az elfoglalt területeken osztozkodó balkáni államok szembefordultak Bulgáriával és a második balkáni háború során súlyos csapást mértek rá. Ennek következményeképpen Bulgária Németországhoz és a monarchiához közeledett.

A Balkán-háborúk a világháború előjátékát jelentették. Az imperialista nagyhatalmak diplomáciája várta a háború kitörését. A katonai előkészületeket egyre fokozták.

A legfelkészültebb Németország volt. 1914 nyarára a haditechnika legújabb vívmányaival szerelte fel hadseregét. Ugyanakkor még az antanthatalmak messze voltak a háborús előkészületek befejezésétől. A háború kitöréséért az összes országok imperialistái felelősek voltak. Mégis a háború közvetlen megindítását Németország siettette leginkább, mert a német imperializmus a legrablóbb természetű imperializmus volt az összes között.

Mi volt Németország célja?

Angliától és Franciaországtól akart újabb gyarmatokat szerezni. Oroszországtól el akarta hódítani Ukrajnát, Lengyelországot és a balti államokat. Anglia biztosítani akarta egyeduralmát a tengeren. Vilmos császár a német imperializmus nevében kiadta a jelszót: »*A mi jövőnk a tengeren van.*« A német flottaépítés évről-évre fokozódott. *Tirpitz* német tengerészeti államtitkár nyíltan megmondta, hogy »*Németországnak olyan erős hajóhaddal kell bírnia, mely a legerősebb hatalommal való háború esetén kockára teheti ama hatalom tengeri szupremáciáját.*«

Anglia a német flotta megsemmisítésével meg akarta védeni tengeri hegemóniáját. Tönkre akarta tenni Németországot, veszedelmes konkurrensét, melynek árui a háború előtt mind jobban kiszorították a világpiacról az angol árukat. Mindemellett Anglia Törökországtól el akarta foglalni Mezopotámiát és Palesztinát, és meg akarta vetni szilárdan a lábát Egyiptomban, tehát a Szuezi-csatorna környékének teljes meghódítására törekedett.

A cári Oroszország Törökországot akarta felosztani. Meg akarta szerezni Konstantinápoly és a Dardanellák feletti hatalmat, szabad kijáratot kívánt biztosítani a Fekete-tengeri flottának a Földközi-tengerre. Döntő befolyásra törekedett a Balkánon. A monarchiától az ukránlakta Galíciát és Bukovinát akarta megszerezni.

Franciaország vissza akarta venni a németektől Elzászt és

Lotharingiát, amelyet Németország az 1870—71-es háborúban hódított el Franciaországtól. Emellett a szénben és vasban gazdag Saar-vidék meghódítására is törekedett.

Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni befolyását akarta biztosítani. Szerbia bekebelezését tervezte a monarchiába. A magyar finánctőke hűséges kiszolgálója volt az osztrák és német imperializmusnak, érdekelve volt a balkáni piacokon. A magyar birtokososztály lehetetlenné akarta tenni a szerb mezőgazdaság konkurrenciáját.

A nagyhatalmak háborús céljai megvilágítják az első világháború hódító imperialista jellegét. Az imperialista államok burzsoáziája természetesen mindent elkövetett, hogy a háború igazi céljait elrejtsék a népek előtt.

Valamennyi imperialista kormány kijelentette, hogy a háborút a haza védelmére viselik. A vágóhídra küldött, becsapott dolgozók felvilágosításának feladata a munkásosztályra és annak pártjaira hárult.

A II. Internacionálé árulása

A II. Internacionále szociáldemokrata vezetői nem teljesítették feladatukat, nem világosították fel a dolgozókat a háború rabló, imperialista jellegéről, nem léptek fel a háború ellen. Sőt, segítségére voltak a burzsoáziának a nép félrevezetésében, a háború igazi céljainak eltitkolásában.

Lenin és a bolsevikok nem egyszer hívták fel a figyelmet a II. Internacionále vezéreinek áruló magatartására. Rámutattak arra, hogy a II. Internacionále vezetői csak szavakban háborúellenesek, a háború kitörése esetén meg fogják változtatni álláspontjukat, az imperialista burzsoázia oldalára fognak pártolni. És tényleg így is történt.

Hiába tettek ígéretet 1907-ben Stuttgartban, majd 1910-ben Kopenhágában és 1912-ben Bázelben a II. Internacionále vezetői, hogy a hadihitelek ellen fognak szavazni, és a háborút imperialista háborúnak, a tőkések profitjáért folyó háborúnak fogják tekinteni. Mikor ténylegesen kitört a háború, másként cselekedtek.

1914 augusztus 4-én a német szociáldemokrata párt megszavazta a parlamentben az imperialista háború támogatására szolgáló hadihiteleket. Hasonlóképpen jártak el Franciaország, Belgium, Anglia és a többi országok szociáldemokratái is, elárulva ezzel a szocializmus ügyét, a proletariátus nemzetközi szolidaritásának ügyét.

A belga és francia szociáldemokraták beléptek a burzsoá kormányokba. A német és osztrák szociáldemokrata vezetők is felfüggesztették az osztályharcot, azzal nyugtatták meg magukat, hogy a reakciós cárizmus ellen harcolnak. Így nyujtottak segítséget az imperialista kormánynak abban, hogy a munkásosztályt hazafias szólamokkal félrevezessék és a különböző nemzetek dolgozóit egymás ellen uszítsák.

Lenin 1914 őszén a háborúról írt téziseiben rámutatott arra, hogy a II. Internacionále csődje nem véletlenség.

A II. Internacionále pártjai már a háború előtt opportunizmussal voltak fertőzve, vagyis nyíltan prédikálták a forradalmi harcról való lemondást, »a kapitalizmusnak szocializmusba való békés belenövése« elméletét.

Azokból a profitokból, amelyeket az imperialista burzsoázia a gyarmatok, az elmaradott országok kizsákmányolása révén szerzett, megvásárolta az ú. n. munkásarisztokráciát. Az ebből kikerült szakszervezeti vezetők, parlamenti képviselők a háború kitörésekor veszélyeztetve látták pozícióikat és a forradalom ellenségeivé, az imperialista kormányok védelmezőivé lettek, szociálsovinisztákká váltak.

A szociálsovinisztáknak, így köztük az orosz mensevikek és egyéb csoportok a különböző országokban, osztálybékét hirdettek a munkások és a burzsoázia között az országon belül és háborút más népek ellen saját országuk határain kívül. Hűségesen támogatták őket az ú. n. centrista vezetők a szociáldemokrata pártokban, így Kautsky Németországban, Trockij, Martov Oroszországban.

A centristák nem harcoltak a szociálsovinisták ellen, sőt mentegették, védelmezték őket. Ezzel a szociálsovinisztákkal együtt elárulták a proletariátust, árulásukat a háború elleni harcról szóló »baloldali« frázisokkal leplezték. Ezért Lenin a centristákat szociálpacifistáknak nevezte. *A hadihitelek megszavazása során a centristák tartózkodtak a szavazástól, sem ellene, sem mellette nem foglaltak állást. Ténylegesen ez az eljárás a háború támogatását jelentette.*

A II. Internacionálénak csak egy jelentéktelen kisebbsége maradt meg az internacionalizmus álláspontján. Köztük a német baloldali ellenzék *Rosa Luxemburg* és *Karl Liebknecht* vezetésével. Azonban ez a csoport sem teljes biztonsággal és nem egész határozottan küzdött az árulókkal szemben. Sokáig haboztak, hogy teljesen szakítsanak-e velük. Lenin erősen bírálta a német baloldal hibáit, de ugyanakkor segített nekik abban, hogy helyes álláspontot foglaljanak el.

Lenin és a bolsevikok az imperialista háború ellen

Mikor a II. Internacionále vezetői elárulták a munkásosztály ügyét, és az imperialisták támaszaivá váltak, csak a Bolsevik Párt Leninnel és Sztálinnal az élén emelte fel azonnal és minden ingadozás nélkül magasra az internacionalizmus zászlaját és felhívta a világ proletariátusát az imperialista háború elleni elszánt harcra.

»*Alakítsátok át az imperialista háborút polgárháborúvá*« — adta ki a jelszót Lenin. — Vagyis, ha meg akartok szabadulni a háborútól és igazságos békét akartok, fordítsátok a fegyvert saját elnyomóitok ellen, és döntsétek meg a burzsoázia hatalmát.

A bolsevikok nem minden háború ellen voltak. Lenin azt tanította, hogy kétféle háború van: *igazságos*, nem hódító, felszabadító *háború*, melynek az a célja, hogy a népet védelmezze leigázó kísérletek ellen, vagy a népet felszabadítsa a kapitalista rabság alól, vagy pedig a gyarmatok és függő országokat felszabadítsa az imperialista elnyomás alól; és az *igazságtalan rablóháború*, melynek célja idegen országok és népek meghódítása és leigázása.

Az igazságos háborúkat a bolsevikok támogatták. Az imperialista igazságtalan háborúval szembeszálltak és azt hirdették, hogy elszántan harcolni kell ellene a forradalomig, saját imperialista kormányuk megdöntéséig.

Lenin már a háború elején rámutatott arra, hogy feltétlenül szükséges új, III. Internacionále megalakítása, mely összefogja egy táborban a következetesen forradalmi csoportokat, és vezeti harcukat a burzsoázia és a II. Internacionále árulói ellen.

Ennek érdekében Lenin a háború alatt, 1915-ben megtette az első lépéseket, megalakította a »*zimmerwaldi baloldaliak*« csoportját. Bár voltak köztük ingadozó elemek is, de a bolsevikok igyekeztek ezeket helyes forradalmi útra vezetni. Az imperialistaellenes, háborúellenes mozgalom egyre jobban erősödött Lenin és a bolsevikok vezetésével.

A magyar uralkodóosztályok háborús felelőssége

A háború kirobbantására a közvetlen okot a szarajevói merénylet szolgáltatta. *1914 június 28-án Szarajevóban, Bosznia fővárosában szerb nacionalisták megölték Ferenc Ferdinánd főherceget, az osztrák-magyar monarchia trónörökösét*, aki a Boszniában folyó provokációs hadgyakorlatokat szemlélte meg. A merénylet jó ürügyül szolgált a monarchiának Szerbia megtámadására.

A szarajevói merényletet követőleg a monarchia kormánykörei, katonai vezetői azonnal hozzáláttak a háború gyors kirobbantásához.

Berchtold gróf, a monarchia külügyminisztere, az osztrák és a magyar kormány 1914 július 7-i közös minisztertanácsán bejelentette, hogy *Németország megígérte a támogatást.* Az osztrák miniszterelnök közölte a minisztertanáccsal, hogy *Németország azonnali akciót kíván, ellenkező esetben a katonai szövetség felbontását helyezi kilátásba.* Bár Tisza István teljes mértékben helyeselte a legerélyesebb lépést Szerbia ellen, de szerinte kedvezőbb időpontot kellene kivárni. Emellett utalt arra, hogy ha háború is indulna Szerbia ellen, jó volna ügyelni a diplomáciai formaságra és ez esetben a felelősség a háborúért Szerbiára hárulna — mondta Tisza. Emellett még szükségesnek tartaná, hogy a monarchia a háború megindítása előtt közölje a világgal, hogy nem törekszik Szerbia meghódítására.

Tisza félt attól, hogy a monarchia esetleg szláv területekkel növekszik és ezáltal a dualizmus, az osztrák-magyar kettős hatalom nem biztosítható és a monarchia trializmussá alakul át. Ebben Tisza a magyar uralkodóosztályok nemzetiségek feletti korlátlan uralmának veszélyeztetését látta.

Tisza ilyen irányú meggondolásai a Szerbia ellen indítandó háborúval kapcsolatban hamarosan eltűnnek. A német követtel való többszöri tárgyalásai után július 14-én kijelentette a háború kérdéséről, hogy »*tökéletesen meg vagyok győződve annak szükségességéről*«. Ezután Vilmos császár teljes megelégedését fejezte ki Tiszának. Tisza a német követhez intézett egyik későbbi levelében írja, hogy a monarchia »*a német kormány egyenes biztatására és arra a kijelentésére, hogy a mostani helyzetet a folyvást fenyegetőbbé váló leszámolásra kedvezőnek véli, hajtotta végre a belgrádi demarsot*«.

Kétségtelen tény, hogy Németország a háború kitörését a neki legmegfelelőbb időpontban provokálta ki. Fegyverkezésben, háborús előkészületben előbb állott, mint az antant államai.

Mindebből természetesen korántsem következett, hogy Németországnak nehéz lett volna az osztrák és a magyar uralkodóosztályokat rábírni a háborúra. A német imperializmussal egybefonódott osztrák és magyar finánctőke éppen úgy, mint a magyar birtokososztály, tudatában volt annak, hogy a nemzetiségek és általában a dolgozó nép feletti uralmukat csakis az imperialista Németországra támaszkodva biztosíthatják.

Az osztrák-magyar finánctőke a katonai háborús párttal közösen, a magyar uralkodóosztályok támogatásával belevitték Magyarország népeit az imperialista érdeket szolgáló, a népek szörnyű megpróbáltatásával, szenvedésével járó első világháborúba.

A magyar nép érdekeivel gyökeres ellentétben álló háborút már jóval 1914 előtt, a magyar uralkodóosztályok imperialista agresszív külpolitikájukkal és a nemzetiségeket elnyomó belpolitikájukkal, haditervek kidolgozásával készítették elő. A magyar uralkodóosztályok, pártjaik, vezetőik éppen úgy felelősek voltak az imperialista háború kirobbantásáért, mint a többi imperialista hatalom. *A háborús felelősség súlya a magyar nép százezreinek elpusztulásáért a népelnyomó magyar uralkodóosztályokra hárult.*

A háború céljáról Tisza írja: »*A Balkánon való teljes érvényesülés és lehető nagy pénzügyi kompenzáció volna a mi szempontunkból a fő dolog.*« A magyar uralkodóosztályok háborús felelősségében egyaránt osztozkodnak úgy a kormány, mint az ellenzéki pártok.

Apponyi és *Andrássy* a háború tartamára felfüggesztették támadásaikat a kormány ellen, *teljes szolidaritást vállaltak az eseményekért.* Az ellenzéki sajtó a kormánysajtóval együtt uszított a háborúra, a sovinizmus féktelen szításával.

Az imperialista népellenes háború mellett felsorakozott a magyar főpapság is. Megáldották a hadbavonulókat, imádkoztak a győzelemért. *A klérus arra törekedett, hogy az imperialista háborús gépezetet szellemi fegyvertárával támassza alá.*

Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök írja: »*... kell, hogy a vér esője tűzbeborítsa a világot, hisz a vér magasabbrendű tűz,... haza és állam és társadalom a vér energiájának gyümölcse ...*« »*... életet akarsz, akkor véredet ontsd; minél többet ontod, annál inkább lesz életed.*«

Csernoch János bíboros hercegprímás a klérus nevében alátámasztja a magyar uralkodóosztályok imperialista terveit. Könnyű felismerni Csernoch és Tisza háborús célkitűzéseinek azonosságát.

»*A háború után a mi hazánk is tágabb látókört nyer. Nagyobb szerepet játszik a nemzetközi viszonylatokban. Új piacok nyílnak meg előtte, a Balkánon és a barátságos török birodalom területén ...*« — írja Csernoch.

Az új piacokért induló imperialista rablóháborúról Csernoch hercegprímás kijelenti, hogy »*Nem igaz ... hogy a háború a keresztény világnézettel összeférhetetlen. Beleilleszkedik a keresztény erkölcsi igazságszolgáltatás rendszerébe.*« (Csernoch János: Egyház és háború. Bp. 1915.)

A Szociáldemokrata Párt árulása

A magyar uralkodóosztályokkal, a klérus háborús uszításával, a rabló imperialista háborúval szemben a magyar Szociáldemokrata

Párt vezetői nem emelték fel tiltakozó szavukat. A II. Internacionále háborús hiteleket megszavazó áruló, szociáldemokrata pártjaihoz hasonlóan segítették az imperialista háborút. *A SzDP vezetői nem világosították fel a dolgozókat a háború rabló imperialista jellegéről, nem léptek fel a háború ellen, sőt segítségére voltak az uralkodóosztályoknak a nép félrevezetésében a háború igazi céljainak eltitkolásával.*

A háború kitörése előtt két héttel a Népszava még a választási agitációt helyezte előtérbe. A magyar dolgozók millióira leselkedő háborús veszedelemről ezzel elterelte a figyelmet. A hadüzenet előtt egész általános frázisok formájában, enyhén tiltakozott még a háború ellen. A háború kitörése után azonban a Népszava teljesen elmerült a háborús uszítás szennyes mocsarában.

Négy héttel a háború kitörése után, 1914 augusztus 31-én írja a Népszava: »*Jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai harcmezőkön.*«

A magyar Szociáldemokrata Párt jobboldali, centrista vezetői így segítették félrevezetni a dolgozók millióit, a munkásosztályt; hallgattak a háború imperialista jellegéről, és támogatták Tisza és a magyar uralkodóosztályok rablóháborúját.

A hadműveletek alakulása, a monarchia katonai vezetésének csődje

(1914—1917)

A Szerbiának 1914 július 23-án átadott — teljesíthetetlen feltételeket szabó — ultimátum után az események gyorsan követték egymást, július 28-án a monarchia hadat üzent Szerbiának. Augusztus 1-én Németország Oroszországnak, augusztus 3-án pedig Franciaországnak. Ezt követte a monarchia és Oroszország, Anglia és Németország hadüzenete. Rövid pár nap alatt az imperialista világháború kibontakozott.

A monarchiának még jóval a háború kitörése előtt kidolgozott haditerve Szerbia lerohanására teljes kudarcot vallott és a monarchia katasztrofális katonai vereségéhez vezetett.

Szerbia gyors eltiprása helyett súlyos csapások érték a monarchia hadseregét a Balkánon. *Közel 300.000 embert vesztett a monarchia halottakban, sebesültekben és foglyokban,* köztük igen nagy számban magyar katonákat.

A balkáni vereség kihatással volt a keleti frontra is. A keleti frontra megfelelő tartalékok nem tudtak felvonulni. Az osztrák-magyar hadsereg Lemberg környékén súlyos vereséget szenvedett az orosz csapatoktól. 1914 szeptemberében az orosz hadsereg már elérte a Kárpátok előhegyeit. A német erősítések segítségével sikerült csak megállítani az orosz csapatok előnyomulását.

Az 1915. évi átmeneti német-osztrák-magyar katonai sikerek után 1916-ban megindult a második nagy offenzíva az orosz hadsereg részéről. *Bruszilov tábornok, a kiváló orosz hadvezér vezetésével az orosz hadsereg négyszázkilométeres frontszakaszon támadásba lendült. Az osztrák frontot Lucknál áttörték.* A monarchia hadserege a lucki áttörés után az összeomlás szélére jutott. *Az összes veszteségek jóval meghaladták a félmilliót.* A monarchia helyzete katasztrofális volt. A hadműveletek bebizonyították, hogy a monarchia hadvezetése akcióképtelen, hadseregének átütőképessége minimális.

A magyar katonaságot az osztrák vezérkar különös előszeretettel vetette be olyan frontszakaszokon, ahol a rossz felszerelést, a hiányos tüzérségi támogatást személyes önfeláldozással és bátorsággal kellett pótolni. Igy véreztek el a dolgozó néptől idegen célokért a magyar nép százezrei a »galíciai harcmezőkön«.

A monarchia sorozatos katasztrofális katonai vereségével párhuzamosan Németország nyugati és keleti tervei is szintén kudarcba fulladtak. Franciaország gyors legyőzése, a kétfrontos háború elkerülése, nem sikerült. A marnei csata után nyugaton bekövetkezett a milliós áldozatokkal járó, a háborús erőket felőrlő állóháború. A megosztott német haderő nem tudott kellően döntő sikert elérni.

A külpolitikai helyzet is egyre romlik a központi hatalmak számára. A frontok kibővülnek, 1915 május 25-én Olaszország, 1916 augusztus 27-én Románia lép be a háborúba az antant oldalán. 1917 tavaszán az Amerikai Egyesült Államok fegyveresen is belépnek a háborúba az antant-imperialisták mellett.

A monarchia belső helyzete

Mindemellett egyre válságosabbá válik a központi hatalmak belső helyzete. Az 1916-os évtől kezdve már egyre jobban érezhető a nyersanyag- és élelmiszerforrások kiapadása. Magyarországon az aratás a normális termelésnek csak kétharmadát eredményezte 1915—16-ban. 1917 tavaszán Ausztriában, Bécsben és az ipari centrumokban valóságos éhínség uralkodott.

A katonaság kenyere már 1915-ben felerészben kukoricából készült, a kenyér fejadag napi 7, de később sokszor napi két és fél dekára csökkent. A monarchia szén- és vastermelése, az 1913-as termelést száz százaléknak véve, 1917-ben már 88%-ra, később 55%-ra csökkent. Muníció, gép, lovak, kocsik, ruházati cikkek pótlása mind nehezebbé vált.

Az elégedetlenség egyre fokozódott. A katonai vereségeket lehetetlen volt eltitkolni. A sebesültek százezreinek hazatérése élő bizonyságot nyujtott a való tényekről. Az emberveszteség óriási volt. 1915-ben a 19 és 42 éveseket, 1916-ban már a 18 éveseket hívták be frontszolgálatra. A háború folyamán Ausztria kétmillió nyolcszázezer, Magyarország közel kétmillió embert vesztett halottakban, sebesültekben és foglyokban.

Míg a katonák és a dolgozók éheztek, pusztultak, az osztrák, magyar tőkések egyaránt milliókat kerestek a háborún. A Weiss Manfréd-gyár (ma Rákosi Mátyás Művek) a háború alatt építi ki teljesen, a hadianyagszállításokból származó hatalmas jövedelmeiből, csepeli gyártelepeit. Közismert volt, hogy a gyárosok papírtalpú bakancsokat, nedves puskaport, hitvány ruhaanyagot szállítottak a hadseregnek. *De a nagybirtokosok sem maradtak el a háborús nyereségek felhalmozásában.* Gabonaszállításokkal, különféle nyersanyagok eladásával milliókat kerestek.

Ugyanakkor a dolgozó nép tömegei a legnagyobb nehézségekkel küzdöttek, a munkaidő újból meghaladta a 13 órát, vasárnap is dolgozni kellett. A férfiak munkáját az asszonyok kezdték ellátni. A férfi- és gyermekmunka embertelen kihasználása a háború alatt hatalmas méreteket öltött. Ezrével dolgoztak a legegészségtelenebb körülmények között fiatal 12—14 éves lányok éhbérért a különböző gyárakban.

A dolgozó néptömegek elégedetlensége egyre fokozódott. A növekvő elnyomással, a gyárak katonai ellenőrzése alá helyezésével, a szabad szó és a szervezkedések kíméletlen elnyomásával próbált a háborús hatalom gátat vetni a néptömegek jogos elkeseredésének.

Különbéke-kísérletek

A dolgozó tömegek elégedetlenségének levezetésére szolgáltak a hivatalosan propagált, az udvar köréből kiinduló békeakciók is. Károly király trónralépését — Ferenc József 1916 szeptember 21-én bekövetkezett halála után — békefelhívással kezdte. Ezt követőleg több esetben beszélt nyíltan a békéről.

Az udvar, amennyiben ténylegesen gondolt a béke megkötésére, csakis olyan békét kívánt, melyet az uralkodóosztályok hoznak létre uralmuk további megszilárdítására, konzerválására. A különbéke-akciók éppen azt a célt szolgálták az uralkodóosz-

Szervezkedő munkások. (Kernstock Károly festménye)

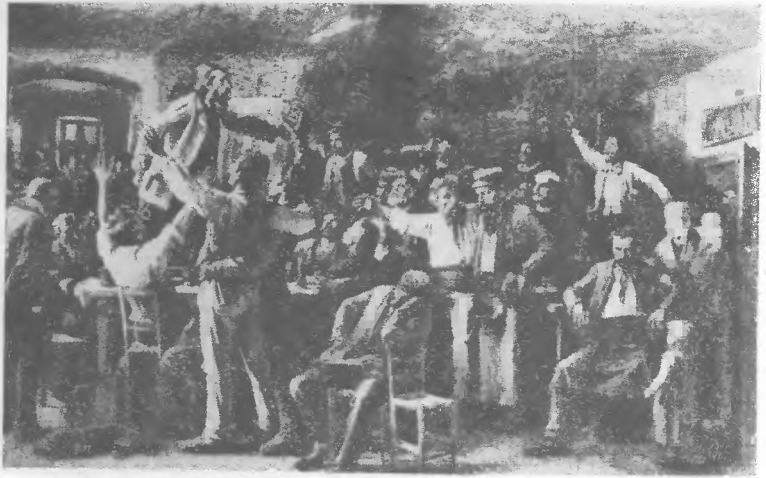

Sztrájk. (Munkácsy Mihály festménye 1895-ből)

Tüntetés Pesten, 1912 május 23-án

Ady Endre

Háborúellenes röplap 1918-ban

Alpári Gyula, a SzDP ellenzékének egyik vezetője

tályok részéről, hogy megakadályozzák a munkásosztály, a dolgozó népnek az orosz népéhez hasonló forradalmi fellépését. *A monarchia uralkodóosztályai arra törekedtek, hogy békét teremtsenek kint abból a célból, hogy bent letörhessék a dolgozó nép forradalmi megmozdulásait.*

Ennek a célnak az elérése érdekében az udvar jó szemmel nézte a német-imperializmus helyett az antant-imperializmushoz való közeledést hirdető burzsoá csoportok tevékenységét. Ezek élén *Károlyi Mihály* állt. *Feladata lényegében az volt, hogy a magyar uralkodóosztályok háborús felelősségét, bizonyos »németbarát« rétegekre korlátozza, átvezesse a magyar uralkodóosztályokat — Németország előrelátható háborús veresége esetén — az antant-imperializmus táborába.*

Károlyi Mihály és parlamenti csoportjának pacifizmusa, háborúellenessége, németellenessége végső fokon megfelelt a magyar uralkodóosztályok érdekeinek.

Németország, bár maga is kezdeményezett különféle, forradalmi hangulatot levezető békeakciókat, de ugyanakkor a monarchia esetleges Németországtól független különbékéje ellen erélyesen fellépett. Tisza István hűségesen képviselte a német finánctőke érdekeit és ellene szegült a monarchia minden különbéke-kísérletének.

A békefelhívásokkal párhuzamosan *a dolgozó nép elégedetlenségének levezetésére szolgált az általános választójog ismételt felvetése.* Károly király Vilmos császár példáját követve, utasította a magyar kormányt a választójog kiterjesztésére.

A választójog kiterjesztését még akkor is ellenző Tisza miniszterelnököt leváltják. Új magyar kormány alakult 1917 júniusában. Ebben már bizonyos mértékig a burzsoáziának az antant-imperialisták felé tájékozódó rétegei is helyet kaptak.

A Szociáldemokrata Párt az udvar részéről felvetett választójogot, mely éppen a néptömegek elégedetlenségének és békevágyának levezetésére, a figyelem elterelésére szolgált, örömmel üdvözölte és felkarolta. A munkásosztály háborúellenes mozgósítása helyett a SzDP arra törekedett, hogy a háborús erőfeszítéseket szolgáló termelés minél zavartalanabb legyen.

A SzDP vezetői lemondtak május 1-nek, a munkásosztály harci napjának megünnepléséről. Leszerelték a munkásság sztrájkjait, résztvettek a kormány által szervezett, a munkásság elégedetlenségének levezetését célzó panaszbizottságban. A szakszervezetek pénzüket hadikölcsönbe fektették.

A SzDP politikai akciója kimerül az általános és egyenlő titkos választójog további hangoztatásában, ami teljes mértékben

megfelelt a kormány céljainak is, hiszen éppen azért vetették fel, hogy erre korlátozzák a tömegek követeléseit.

A munkásosztály, a dolgozó nép azonban már nem elégszik meg az általános választójog folytonos ígéretével. Többet kíván, mint résztvenni a burzsoázia parlamentjében. *Előtte áll az orosz proletariátus példája : az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a munkásosztály hatalmát képviselő szovjetek.*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és hatása Magyarországon (1917—1918)

Az 1917-es év mind a háború menetében, mind az egész emberiség történetében gyökeres fordulatot hozott. A döntő jelentőségű események már 1917 februárjában elkezdődtek : kitört a forradalom Oroszországban és megdöntötte a cárizmus hatalmát.

A forradalom győzelmét a proletariátus harcolta ki, vitte végbe és ragadta magával a parasztság, a dolgozók legszélesebb tömegeit. A Bolsevik Párt arra hívta fel a dolgozókat, hogy alakítsanak ideiglenes forradalmi kormányt.

A februári forradalom a burzsoáziát juttatta uralomra és mint ilyen, polgári forradalom volt. A forradalom azonban kettős hatalmat teremtett, mert a burzsoázia diktatúráját képviselő polgári Ideiglenes Kormány mellett létrejöttek a proletariátus és a parasztság diktatúráját megvalósító munkás- és katonatanácsok : *a szovjetek.*

A Bolsevik Párt előtt az a feladat állt, hogy megmagyarázza a munkás- és parasztttömegeknek, hogy az Ideiglenes Kormány ígéreteinek ne higgyenek, hogy a forradalom teljes győzelméért még küzdeni kell, hogy a mensevikek és más hasonló áruló csoportok a munkásosztály és a parasztság ellenségei.

1917 áprilisában Lenin hazatért sokévi számkivetéséből Oroszországba. Hazatérésének óriási jelentősége volt a Bolsevik Párt, a forradalom szempontjából.

1917 áprilisában Lenin vezetésével összeült a Bolsevik Párt VII. konferenciája, ahol megtárgyalták, megvitatták a helyzetet és kijelölték a Párt, a munkásosztály előtt álló feladatokat. A munkásosztály a Párt határozataiból merített erőt és hitet a győzelemre, azokban találta meg a feleletet a forradalom legfontosabb kérdéseire.

Lenin a konferencián kifejtett ú. n. »*áprilisi tézisei*«-ben rámutatott arra, hogy a Párt feladata abban áll, hogy megvaló-

sítsa az átmenetet a forradalom első szakaszáról, »*mely a hatalmat a burzsoázia kezébe adta ... annak második szakaszába, mely a hatalmat a proletariátusnak és a parasztság legszegényebb rétegeinek kezébe kell, hogy adja*«. Vagyis a polgári forradalmat szocialista forradalommá kell fejleszteni.

A Párt legközelebbi feladatát Lenin így fejezte ki: »*Minden hatalmat a szovjeteknek*«, vagyis véget kell vetni a kettős hatalomnak, a földesurak és a kapitalisták képviselőit ki kell űzni a hatalomból.

A szovjetekben kezdetben a mensevikek és más áruló csoportok ragadták magukhoz a vezetést. Sőt több mensevik vezető helyet kapott az ellenforradalmi kormányban is. A kormány a munkásokat üldözte és a Bolsevik Pártot illegalitásba szorította.

Az 1917 júliusában tartott bolsevik kongresszus rámutatott arra, hogy az Ideiglenes Kormány a hatalmat teljesen magához ragadta, a szovjetek ennek függvényévé váltak, a kettős hatalom megszűnt. A Bolsevik Párt erre megkezdte az Ideiglenes Kormány fegyveres megdöntésének előkészületeit. Az Ideiglenes Kormány tűrte, hogy Kornyilov hadseregtábornok felkelést szervezzen a forradalom teljes likvidálására. *Csak a bolsevikok által vezetett munkások segítségével sikerült az ellenforradalmi felkelést leverni.*

A győzelem a bolsevikok befolyását igen megnövelte. A szovjetek mensevik vezetői egymásután elbuktak és helyükbe a bolsevikok kerültek. Ilyen körülmények között a »minden hatalmat a szovjeteknek« jelszó új tartalommal telítődött. Egyet jelentett az Ideiglenes Kormány elleni felkelés jelszavával, mely felkelésnek az volt a célja, hogy az országban minden hatalmat a bolsevikok vezetése alatt álló szovjeteknek adjanak át.

Az eszer Kerenszki, az ellenforradalmi kormány vezetője frontról hazatért csapatokkal akarta a szovjeteket felszámolni, a forradalom továbbfejlesztését meggátolni. Terve azonban nem sikerült.

Lenin és Sztálin vezetése alatt a munkásosztály, a bolsevikok pártjával az élén, szövetségben a szegényparasztsággal, a katonák és matrózok támogatásával 1917 november 7-én (október 25-én) megdöntötte az Ideiglenes Kormányt, megdöntötte a burzsoázia hatalmát és ezzel megteremtette a szovjethatalmat, a szocialista szovjet államot.

Az Októberi Szocialista Forradalom létrehozta a proletariátus diktatúráját és az óriási állam vezetését a munkásosztály kezébe adta, miáltal a munkásosztályt uralkodó osztállyá tette.

Ezzel az Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott meg az emberiség történetében, a proletárforradalmak korszakát.

A szovjethatalom, az új típusú állam: a proletariátus diktatúrájának új államszervezeti formája. A szovjethatalom elvileg, jellegében különbözik a régi burzsoá-demokratikus államformáktól, lehetővé teszi a legszélesebb dolgozó tömegek bekapcsolódását az állam tényleges irányításába, vezetésébe.

A proletariátus diktatúrája új típusú állam, melyben a hatalmat a munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, gyakorolja. A proletariátus diktatúrája a legdemokratikusabb állam, melyet a fejlődés során eddig az emberiség elérhetett.

Az Októberi Szocialista Forradalom az egész világtörténelem menetében gyökeres fordulatot jelentett. Megdöntötte az imperialista burzsoáziát az egyik legnagyobb kapitalista államban, Oroszországban és hatalomra juttatta a proletariátust. Elvette a burzsoáziától a termelőeszközöket és az egész nép tulajdonává, társadalmi tulajdonná tette a gyárakat, üzemeket, a földet, vasutakat és bankokat.

A világ egyhatoda kiszakadt az imperializmus rendszeréből és ezzel a kapitalizmus soha ki nem heverhető, súlyos sebet kapott.

Az Októberi Forradalom a marxizmus-leninizmus győzelmét jelentette a II. Internacionále opportunizmusa felett. A forradalom lenini elméletét az események mindenben igazolták. Teljes mértékben bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése lehetővé teszi az imperializmus láncának szétszakítását a leggyengébb helyen és lehetséges a proletárforradalom, a szocializmus győzelme egy vagy egynéhány országban. Ezzel halomra dőltek a szociáldemokrata vezetők, a szocializmus árulóinak különféle elméletei.

Az Októberi Forradalom győzelme lendületet, erőt, biztatást adott az egész világ munkásosztálya számára. A hadviselő országok elnyomott dolgozói példát láttak az orosz munkások és parasztok sikeres harcában; ezt nem homályosíthatták el sem a burzsoá kormányok félelemtől diktált vad hazugságai, sem a szociálsoviniszták rágalmai.

A hatalmas szocialista állam megszületése fordulópontot jelentett az egész egyetemes emberiség történetében, gyökeres fordulatot az egész világ elnyomott népeinek életében. A világ proletariátusa és minden elnyomott népe számára olyan széles és erős bázist jelentett a szovjet állam megteremtése, melyre szilárdan támaszkodhatott elnyomói elleni küzdelmében.

Sztálin írja, hogy »*az Októberi Forradalom bizonyos magasságra emelte az egész világ elnyomott osztályainak erejét és súlyát, bátorságát és harckészségét s az uralkodóosztályokat arra kényszerítette, hogy velük, mint új, komoly tényezővel számoljanak. Most már nem lehet a világ dolgozó tömegeit sötétben botorkáló, perspektívátlan, »vak tömegnek« tekinteni, mert az Októberi Forradalom számukra világítótornyot emelt, amely útjukat megvilágítja és perspektívát nyujt*«. (*Sztálin:* A leninizmus kérdései. Az Októberi Forradalom nemzetközi jellege. Szikra. Bp. 1948. 190—191. old.)

Valóban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fénye világította be a magyar munkásosztály útját, is a magyar nép küzdelmeinek történetét 1917 november 7-től, az 1919-es proletárdiktatúrát éppúgy, mint a magyar népnek a Szovjetunió által történt felszabadítását, 1945 április 4-ét.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a Szovjetunió tette lehetővé a magyar nép évszázados történelmi elmaradottságának felszámolását, a félbemaradt 1848-49-es forradalom befejezését, sőt továbbfejlesztését, a szocialista építés munkáját.

A februári orosz polgári forradalom, majd az Októberi Szocialista Forradalom győzelmének közvetlen hatására a magyar dolgozók elkeseredettsége, elégedetlensége az uralkodóosztályokkal szemben és békevágya megerősödött. 1917 május 1-én újra ünnepel a magyar munkásosztály. Az Októberi Szocialista Forradalom hírei erőt, lelkesedést öntöttek a magyar munkásosztályba. A forradalmi erők tömörülése fokozódott.

Mialatt Oroszországban a magyar hadifoglyok tízezrei ragadtak fegyvert az orosz proletariátus mellett, vérükkel pecsételték meg az orosz-magyar barátságot, azalatt Magyarországon is egyre jobban megerősödtek a háborúellenes mozgalmak, a béke és rokonszenv tüntetések az orosz forradalom mellett.

A Szociáldemokrata Párt áruló politikájával szemben megindult a szervezkedés munkások és értelmiségiek részvételével a béke minél előbbi kiharcolásáért. A nagyipari munkásság részvételével *Gyárközi Bizottságot* szerveztek, mely bár következetlenül, tapogatózva küzdött a béke ügyéért, de ennek ellenére nagy szolgálatot tett az áruló szociáldemokraták leleplezése terén és a békéért való küzdelem megerősítése érdekében. Az antimilitarista mozgalmakban résztvett többek között *Korvin Ottó, Sallai Imre* is, akik később mindketten, mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának lelkes és odaadó harcosai tűntek ki. Az antimilitarista mozgalmakból nevelődött ki részben az a gárda, mely hozzájárult a Kommunista Párt megalapításához 1918 novemberében.

Az antimilitarista csoportok erős szervezőmunkával járultak hozzá, hogy Budapest dolgozói 1917 november 2-án a városligeti Iparcsarnok előtt nagy tömeggyűlésen kifejezzék szolidaritásukat az orosz proletariátussal. A megszületett határozat kimondja, hogy »... *szocialista, proletár és emberi feladatunk: a magunk módján és a magunk országában segíteni a békéért és a szocialista igazságért harcoló orosz forradalmárokat*«.

1917 végén és 1918 elején, a bresztlitovszki tárgyalások idején (a szovjetállam és Németország közötti fegyverszüneti tárgyalások) tüntetnek, sztrájkolnak a budapesti proletárok.

1918 januárjában nagyarányú sztrájkok és tüntetések tettek tanúbizonyságot a magyar munkásosztálynak az orosz proletariátus iránti testvéri együttérzéséről és forradalmi harckészségéről. »*Le a háborúval! Békét akarunk! Éljen az orosz proletariátus!*« — hirdették a feliratok.

Ugyanekkor kísérlet történt az orosz munkás- és katonatanácsok mintájára *az első magyar munkástanácsok* megalakítására is.

A sztrájkok és tüntetések, a katonai lázadások kisebb vagy nagyobb mértékben egész tavasszal tovább tartottak és *1918 júniusában az általános sztrájk elérte tetőpontját.* A pusztulás szélén álló rendszer csendőrsége a MÁVAG-gyári munkásokat megtámadta, sortüzet nyitottak, négy munkást megöltek tizenkilencet megsebesítettek.

A monarchia összeomlása

A központi hatalmak helyzete úgy a frontokon, mint a hátországban, egyre reménytelenebb lett. *Katonai felszerelésről, lőszerés egyéb utánpótlásról nem tudtak gondoskodni. 1918 áprilisában az élelmezési válság Ausztriában a tetőpontját érte el. Mindennapos jelenség volt, hogy az emberek éhenhaltak.* Az 1913-as termelést 100%-nak véve, 1918-ban a burgonyatermelés Ausztriában 44%-ra, a búza- és rozstermelés 41.6%-ra esett. Magyarországon a búza- és rozstermelés az 1913-as termelés 56%-ára csökkent. *A monarchia úgy gazdaságilag, mint katonailag teljesen kimerült.*

A frontokat már a legkegyetlenebb erőszak alkalmazásával sem lehetett tartani, a hatalmas áldozatok, az óriási erőfeszítések teljesen céltalanok voltak. Habsburg József királyi herceg, aki az olasz harctéren gépfegyverrel kényszerítette a magyar csapatokat újabb és újabb rohamokra, írja, hogy »*a katonák nagy része az*

éhségtől dülöngött. Az emberek ing nélkül vonulnak ki és a leváltásra jövő új őrszem a régitől vette át a puskát«.

A központi hatalmak átmeneti sikereket értek el ugyan, azonban a keleti front, a bresztlitovszki béke ellenére, még nagy hadseregeket kötött le. Nyugaton a korlátlan tengeralattjáró háború éppúgy, mint a németek utolsó offenzivája 1918-ban kudarcba fulladt. Július második felében megindult az antant ellentámadása az amerikai csapatok résztvételével. A német hadsereg megkezdte a visszavonulást Franciaországból és Belgiumból.

Az antant a nyugati fronton indított támadásaival egyidejűleg offenzivába kezdett a Balkánon. 1918 szeptember 28-án Bulgária fegyverszünetet kért. A közelkeleti angol előnyomulás után, október 30-án Törökország feltétel nélkül megadta magát.

Október 24-én az olasz fronton, a Piave szakaszán végleg áttörték az osztrák-magyar frontot, a hadsereg fejvesztetten menekült. Az osztrák-magyar flotta fellázadt. *A katonailag súlyosan megvert monarchia összeomlott és októberben békét kért.* November 11-én a compiègne-i erdőben pedig aláírták a német fegyverszünetet.

A központi hatalmak a harctéren teljesen leverve, elvesztették a háborút. A monarchia katonai veresége és belső gyengesége az előrelátott összeomláshoz vezetett. Tisza 1918 október 17-én bejelentette a parlamentben: *»Ezt a háborút elvesztettük.«*

XI.

AZ 1918-AS MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÉS AZ ELSŐ PROLETÁRDIKTATÚRA MAGYARORSZÁGON (1918—1919)

1. AZ 1918-AS MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

A forradalom feladatai

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai összeomlása felszínre hozta Magyarország társadalmi, politikai, gazdasági elmaradottságából adódó problémákat, melyek az 1917-es Októberi Szocialista Forradalom fényében még élesebben rajzolódtak ki. Az 1848—49-es befejezetlen polgári forradalom még megoldásra váró kérdései összefonódva jelentkeztek mindazokkal az égető problémákkal, melyeket az imperializmus korszaka vetett fel. A háború természetesen ezeket az ellentmondásokat rendkívül kiélezte. A cári Oroszországhoz hasonlóan a 20. század első évtizedeiben Magyarország is »*forradalomtól terhes*«. Egyre inkább nyilvánvalóbbá válik, hogy a magyar nép csak forradalmi úton lesz képes megoldani az előtte álló nagy feladatokat.

Melyek voltak azok az elsőrendű feladatok, melyek megoldásra vártak ? Legfontosabb többek között :

1. *A béke kivívása*. Szakítani az imperialista Németországgal és haladéktalanul befejezni a háborút.

2. *Magyarország függetlenségének kivívása*, vagyis szakítani a magyar népet évszázadok óta elnyomás alatt tartó Ausztriával.

3. *Felosztani a nagybirtokokat*, földet adni a nincstelen parasztságnak, *biztosítani a munkásosztály, a dolgozó nép politikai jogait*, rendezni legfontosabb szociális követeléseit.

4. *Rendezni viszonyunkat az eddig elnyomott nemzetiségekkel.*

Mindezeknek a feladatoknak a végrehajtása a magyar munkásosztályra várt. A magyar tőkés és nagybirtokos-osztály eljátszotta szerepét az első világháborúban. A közép- és kisburzsoázia ennek a feladatnak megoldására nem volt képes, a nagyburzsoázia uszályában haladt. A dolgozó parasztság egymagában a munkásosztály szövetsége, vezetése nélkül nem oldhatta meg ezeket a kérdéseket.

A monarchia katonai összeomlása — bár előre várható volt — mégis, ami az új feladatokat illette, az összes osztályokat készületlenül találta. Az uralkodóosztályok a katonaság, csendőrség, rendőrség szétesése után tanácstalanok voltak. A burzsoázia antantbarát rétegeinek nevében fellépő Károlyi-csoport tömegek nélkül áll, így csak a Szociáldemokrata Pártra támaszkodva képes cselekedni. A SzDP vezetők, pedig fékezik, le akarják szerelni a dolgozók forradalmi elszántságát és erejét.

A magyar munkásosztály a kommunisták iránymutatása segítségével ugyanakkor már látta a követendő utat. *Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom példát mutatott a magyar dolgozó nép számára is.*

Az orosz és magyar dolgozók sok tekintetben hasonló helyzete, elnyomottsága, nagyfokú kizsákmányoltsága, a magyar munkásságban és parasztságban könnyen érthetővé tette, hogy az Októberi Szocialista Forradalomban saját problémáiról is szó van. Ezt bizonyítja az a közel százezer magyar hadifogoly, aki örömmel, lelkesedéssel csatlakozott 1917-ben a Vörös Hadsereghez és vére hullásával tett hitet az orosz és magyar nép közös küzdelme mellett.

»*A hadifogoly, a nincstelen földműves vagy ipari munkás a magyar viszonyokra, az Esterházyak, a grófok földjére vagy a Weiss Manfréd-gyárra gondolt, amikor csatlakozott az orosz forradalomhoz*« — *mondotta Rákosi Mátyás.* (*Rákosi Mátyás:* Építjük a nép országát. Harmincéves a Magyar Kommunista Párt. Szikra, 1949. 63. old.)

Az 1917-es forradalomból hazatérő lelkes hadifoglyok magukkal hozták az Októberi Szocialista Forradalom szellemét. A magyar munkásosztály, a dolgozó nép vágyainak, törekvéseinek szárnyat adtak, irányt mutattak Lenin és Sztálin eszméi.

Ilyen körülmények között természetes, hogy csakis a munkásosztály — mely előtt az orosz forradalom példája lebegett — harcolhatta ki a forradalom győzelmét.

A forradalom győzelme

A dolgozó tömegek erőfeszítéseinek első eredményeként 1918 október 25-én lemondott a Wekerle-kormány és megalakult a *Magyar Nemzeti Tanács*. Károly király még ingadozott, a kormány lemondását nem fogadta el. A dolgozó nép azonban nem várt. Hatalmas tüntetések folytak; október 28-án a tüntetők a Lánchídnál összeütköztek a rendőrséggel. *Október 30-ról 31-re virradó éjjel kitört a forradalom* és a hatalom végkép a Nemzeti Tanács kezébe ment át, a Forradalmi Katonatanács segítségével.

Az éjtszaka folyamán a Keleti pályaudvaron két, frontra induló menetzászlóalj megtagadta a vonatbaszállást és csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. A budapesti térparancsnokságot, hol a katonai parancsnokság székelt, a tömeg elfoglalta, úgyszintén a telefonközpontot. Másnap reggel, 31-én a munkásosztály a külvárosokból, a gyárakból beözönlött a fővárosba. Birtokába vette az utcát, éltette a forradalom győzelmét ; az ellenforradalmi katonai parancsnokok mozdulni sem mertek. *A polgári demokratikus forradalmat a munkásosztály győzelemre vitte.*

A forradalom első lépéseiben szinte ellenállás nélkül győzedelmeskedett.. A reakció nem látott lehetőséget az ellenállásra, az úri rend látszólag letette a fegyvert. A régi parlament önként kimondta a feloszlatást.

Az események rohamosan követték egymást: November 3-án a Monarchia Padovában megkötötte a fegyverszünetet. November 11-én Károly lemondott az osztrák császári trónról, 13-án pedig a magyar királyi trónról.

A dolgozó tömegek nyomására november 16-án kikiáltották a független magyar köztársaságot. A forradalom, bár győzelmét a munkásosztály vívta ki, mégis célkitűzéseit, jellegét, az új hatalom osztályuralmát tekintve, *polgári forradalom volt.* De ugyanakkor, hasonlóan a februári orosz forradalomhoz, *megjelentek* a munkásosztály hatalmi szervei is, *a munkás- és katonatanácsok.* A hatalom viszont egyre inkább a polgári kormány kezében összpontosult. A Magyar Nemzeti Tanács antant-barát pártjai (Károlyi-párt, Radikális-párt) és a Szociáldemokrata Párt a burzsoá rend megszilárdítására törekedtek. A munkástanácsok a szociáldemokraták közreműködésével a kormány függvényeivé váltak.

A kormány intézkedései

A Károlyi-kormányzat mindent megtett, hogy a dolgozó nép valóban forradalmi törekvései meghiúsuljanak. A burzsoázia

antant-barát elemei, akik kormányra jutottak, a magyar uralkodóosztályok tartalékát képviselték már a világháború alatt, arra az esetre, ha a monarchia a háborút elveszítené.

A Károlyi-kormányzat természetesen igyekezett eltitkolni igazi jellegét, ebben minden segítséget megkapott a Szociáldemokrata Párttól, melynek vezetői arra törekedtek, hogy a burzsoázia hatalmát megszilárdítsák, a forradalom továbbfejlesztését megakadályozzák.

A kormányt, mely az antantra támaszkodott, váratlanul érte, hogy a november 3-i fegyverszüneti egyezmény ellenére az antantcsapatok behatoltak Magyarországra. Az antant imperializmus megmutatta könyörtelenségét, nem tett különbséget a békét akaró Magyarország és a régi Habsburg-hatalom között. Csak a belgrádi — Magyarország számára igen előnytelen — katonai egyezmény aláírása után (ezt a kormány 1918 november 8-án kötötte Belgrádban Franchet d'Esperey tábornokkal, a balkáni antanthaderők parancsnokával) állnak meg ideiglenesen az antantcsapatok.

A kormány a legfontosabb polgári reformok végrehajtásához felemásan nyúlt. A halogatás, határozatlanság minden rendelkezésén meglátszott. A Buza Barna-féle földreformrendelet csak 1919 februárjában látott napvilágot. A földreform igen sok kibúvót tett lehetővé. Az 500 holdas nagybirtokokat meghagyták, sőt egyes családok kezében még több is megmaradhatott. Mind a földreform rendelkezései, mind annak lassú végrehajtása elkeserítette a parasztságot.

Az ellenforradalom szervezkedése és a klérus

Az államapparátus a régi rend híveinek kezében maradt. A kormány tétlenül tűrte a reakció szervezkedéseit. A Károlyi-kormányzat szabadságot biztosított a demokrácia minden rendű és rangú ellenségének. Nem csoda, hogy ezek rövidesen magukhoz tértek és hozzákezdtek az ellenforradalom szervezéséhez.

A polgári és szociáldemokrata miniszterek elősegítették az egyre nyíltabb reakciós megmozdulásokat. Székesfehérvárott, Makón a grófok, főpapok követelték a régi rendszer visszaállítását.

A katolikus főpapság, mely hű támogatója volt a Habsburg-hatalomnak és minden erejéből segítette az első imperialista háborút, a magyar polgári forradalom kitörésekor taktikát változtatott. Miként József főherceg felesküdött fiával együtt a Magyar Nemzeti Tanácsnak, hasonlóképpen cselekedett a klérus is. *Csernoch János* hercegprímás, majd az egész püspöki kar egységesen hűségfogadalmat tett a Nemzeti Tanács előtt.

Ugyanakkor a klérus egyszerre több irányban is hozzálátott a régi rendszer visszaállításához.

Egyrészt bent az országban szervezte az ellenforradalmat. 1919 február 3-án Székesfehérvárott az ellenforradalom nyílt zászlóbontása a klérus támogatásával és részvételével történt. Ugyanakkor a klérus emberei igyekeztek beépülni a vezető helyekre és így elősegíteni a forradalom elvetélését.

Hock János a Nemzeti Tanács elnöke, a Horthy-korszak alatt 1933-ban az ellene indított per során nyíltan megmondta, hogy miért vállalta el a Nemzeti Tanács elnökségét.

»Rávitt egyrészt az a gondolat, hogy mérséklő erőmmel talán meg tudom akadályozni a túlhágásokat. Másrészt rávitt az én főpásztorom könyörgése.« Elmondta Hock, hogy felkereste Csernoch János hercegprímást és tanácsot kért tőle, mikép cselekedjék, elvállalja-e a Nemzeti Tanács elnökségét. Csernoch ekkép felelt: *»Összetett kezekkel kérlek, tedd meg. Amíg te állasz ott, addig van horgonya a társadalmi rendnek és a keresztény gondolatnak. Ha te onnan elmégy, nincs többé fék, mely a rohanó kocsit feltartóztassa. Egyházadnak tartozol ezzel a szolgálattal. Tedd meg!«*

Hock János az egyháztól kapott utasítás értelmében vállalta el az elnökséget és mindent elkövetett a forradalom megbuktatására.

A klérus emellett összeköttetésben állt a Habsburg-házzal, IV. Károllyal és már akkor megtette az előkészületeket a restaurációhoz. A klérus ugyanakkor támogatta az antant segítségével folyó ellenforradalmi szervezkedéseket is.

A reakciós ellenforradalmi tisztek különítményeket szerveztek a köztársaság ellen, ellenforradalmi politikai tömegszervezetek jöttek létre, mint pl. a MOVE. Az ellenforradalom a sajtóban a nacionalizmus szításán keresztül igyekszik hangulatot kelteni a köztársaság ellen.

A gyárosok szabotálták a termelést. Tömegesen tették ki az utcára a munkásokat. A földbirtokosok húzták a tavaszi mezőgazdasági munkálatok befejezését. A Károlyi-kormány mindezek ellenére nem tett semmit az ellenforradalmi szervezkedésekkel szemben.

2. A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK MEGALAKULÁSA ÉS ELSŐ HARCAI (1918 november 20)

A munkásosztály elkeseredetten látta, hogy a forradalom ügye veszélybe került. Ebben a nehéz helyzetben, mint éjben a világítótorony, mutatta meg a helyes utat a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A párt 1918 november 20-án alakult meg, gyökerei azonban mélyen belenyúltak a többévtizedes multra visszatekintő, gazdag forradalmi tapasztalatokkal rendelkező magyar munkásmozgalomba. A párt vezetői a SzDP baloldali ellenzékének tagjaiból, az Oroszországból hazatért, az Októberi Szocialista Forradalomban részt vett volt hadifoglyokból és a magyarországi antimilitarista csoportokból kerültek ki. A Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetői között volt a fiatal *Rákosi Mátyás* is, aki ebben az időben mint a Párt vidéki titkára szervezte a mozgalmat.

Rákosi Mátyás a magyar munkásosztály, az egész magyar dolgozó nép nagy vezetője 1892 március 9-én született a bácsmegyei Ada községben. Már gyermekkorában megismerkedett a nyomorral és a nélkülözéssel, de erős akarattal folytatta tanulmányait. *Középiskoláit Sopronban és Szegeden végezte.* Figyelmét korán felkeltették a munkásság küzdelmei. Munkásokkal kötött barátságot, egyre inkább a munkásmozgalom felé fordult. Munkások ismertették meg Rákosi Mátyással »a Kommunista Kiáltvány«-t. *1910-ben tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak.* Ugyanebben az évben beiratkozott a Keleti Akadémiára. Nagy lelkesedéssel vett részt az 1910-es választásokat követő politikai életben. Mint fiatal szociáldemokrata, kitűnt bátor magatartásával, kiváló szervezőtehetségével. 1912 május 23-án, a »Véres Csütörtök« napján Rákosi Mátyás az első sorokban tüntet. Tevékeny részt vesz a haladó diákmozgalmakban, a Galilei-körnek titkára volt. *1912-ben kitüntetéssel fejezi be tanulmányait a Keleti Akadémián, majd ösztöndíjjal külföldre utazik.* A világháborút megelőző években Németországban és Angliában bekapcsolódik a munkásmozgalomba. Ezekben az években komoly *baráti kapcsolatokat köt a forradalmi munkásmozgalom több vezetőjével.* Az első világháborúban mint tartalékos tiszt vesz részt, 1915-ben orosz fogságba kerül. A csitai fogolytáborban (a Bajkál-tón túl) érte az 1917-es februári forradalom. Innen a dauriai fogolytáborba kerül. *Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme után sikerül Rákosi Mátyásnak az ellenforradalmárok kezén lévő fogolytáborból elmenekülnie.* Három hónapos viszontagságos út után 1918 elején Petrográdra (Leningrád) érkezik, majd *1918 májusában visszatér Magyarországra.*

Hosszabb ideig vidéken végez felvilágosító munkát, majd 1918 őszén Budapestre jön. *Rákosi Mátyás résztvesz 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításában.* Rövidesen a Párt országos vidéki titkára lesz. 1919 február 21-én a Párt többi vezetőivel együtt kerül börtönbe, honnan a Tanácsköztársaság szabadítja ki.

Rákosi Mátyás a Tanácskormányban, mint kereskedelmi- és közlekedésügyi népbiztoshelyettes vesz részt, később a szociális termelés népbiztosa. De kitűnt Rákosi Mátyás a proletárhatalom fegyveres védelme terén is. Az ő nevéhez fűződik a Magyar Tanácsköztársaság egyetlen kőszénmedencéjének, Salgótarjánnak hősies védelme. *Rákosi Mátyás mint politikai, mint katonai vezető egyaránt, az első magyar proletárdiktatúra kiemelkedő, bátor védelmezője volt.*

A KMP megalakulása gyökeres fordulatot jelentett a magyar munkásmozgalom történetében. A SzDP vezetőinek opportunizmusával szemben a kommunisták a következetes forradalmi politi-

kát képviselték. *A KMP megalakulása nemzetünk történetének nagy fordulópontja.*

A ikommunisták magyarországi Pártja vállalta mindazoknak a polgár demokratikus feladatoknak végrehajtását, melyek 1848/49 óta megoldásra vártak, ugyanakkor megmutatta az utat a proletárforradalom győzelméhez is.

Alig néhány hét alatt a kommunista mozgalom hatalmas, országos politikai erővé fejlődött. 1918 december 7-én megindult a *Vörös Ujság*, a Kommunisták Magyarországi Pártjának hivatalos lapja, mely rövid idő alatt a felvilágosítás, a mozgalom szervezésének hatalmas fegyverévé vált és *olyan népszerűségre tett szert a munkásosztály körében, mint előtte egyetlen lap sem.*

A kommunista mozgalom egyre erősödött. Mellé álltak az ipari munkások hatalmas tömegei, az ifjak, akiket megkapott a kommunista lelkesedés, csatlakoztak hozzá a parasztok, akik megértették, hogy eljött a történelmi pillanat évszázados jogos követeléseik megvalósítására.

A párt felé tekintettek az értelmiségiek, a kisemberek, a dolgozó nép széles tömegei, megértve, hogy a magyar nép jogos követeléseit csak a munkásosztályra, a Kommunista Pártra támaszkodva lehet megvalósítani.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának programmja világos és határozott volt. *A gyárakat, a földeket kiragadni a kizsákmányolók kezéből és a nép tulajdonává tenni. Szövetség Szovjet-Oroszországgal, melynek oldalán megvédhetjük az országot az antant imperializmusával szemben és kivívhatjuk a békét. Az ellenforradalmi hadsereg helyett fel kell állítani a magyar Vörös Hadsereget, a nép hadseregét, mely megvédheti az országot a külső és belső ellenforradalmároktól. A nemzetiségeknek biztosítani kell az önrendelkezési jogot egészen az elszakadásig. Továbbfejleszteni a polgári forradalmat proletárforradalommá. A burzsoá hatalom helyett minden hatalmat a munkásosztálynak, a dolgozó népnek. Létre kell hozni a proletariátus diktatúráját, a Tanácsköztársaságot.*

Ez volt az egyedüli világos és helyes út, melyen haladva a magyar nép jogos érdekeit megvédhette. Csakis a proletariátus szervezettsége, ereje volt képes megvédeni az országot az ellenforradalmároktól, akik a Károlyi-kormányzat segítségével és az antant támogatásával egyre erősödtek. *Csakis a polgári forradalomnak proletárforradalommá történő fejlesztése oldhatta meg a magyar nép legégetőbb kérdéseit*, mint ahogy azt az oroszországi példa világosan bebizonyította.

A kormány, a szociáldemokrata miniszterekkel együtt nem

leplezte le és nem számolta fel az ellenforradalom szervezkedéseit, elhanyagolta az ország védelmét, kiszolgáltatta az országot az antant imperialistáknak, ugyanakkor minden erejével a kommunisták ellen fordult, akik a forradalom ügyének igazi harcosai voltak.

A kommunisták üldözése

A kommunisták befolyása a dolgozó nép körében egyre jobban megnövekedett. Mindezzel párhuzamosan a kormány, hogy megakadályozza a Kommunista Párt további erősödését, egyre erőszakosabb eszközökhöz folyamodott. A kormány átalakulása 1919 január 11-én (Berinkey-kormány) további jobbratolódással járt. Ugyanakkor cserélte fel Károlyi a miniszterelnökséget a köztársasági elnökséggel.

A párt tagjait üldözni, bántalmazni kezdték. A szociáldemokrata jobboldali és centrista vezetők mesterkedései folytán kizárták a kommunistákat a munkástanácsokból és a szakszervezetekből.

Az áruló szociáldemokrata vezetők arra az elhatározásra jutottak, hogy fegyveresen felszámolják a kommunista mozgalmat. A szociáldemokrata hadügyminiszter ellenforradalmi csapatokat szervez székely katonákból és Nyíregyházán összpontosította őket. Egy tiszta szociáldemokrata kormány szervezésének a terve is felmerült, hogy talán úgy könnyebben végezhetnek a Kommunista Párttal.

Az ország dolgozó népe, a munkásosztály azonban keresztülhúzta az árulók számításait és a kommunisták mellé állt.

Hiába fogták el 1919 február 21-én a Kommunista Párt vezetőinek nagyrészét a Népszava elleni tüntetés ürügyével, hiába helyezték a KMP-t »törvényen kívül«, a kommunista mozgalom már annyira megerősödött, hogy ez a kísérlet az ellenkezőjét érte el, mint amire számítottak és nem lassította, hanem inkább gyorsította az események menetét.

1919. március 18-án a csepeli vasasok követelték a Párt vezetőinek, a bezárt kommunistáknak szabadonbocsátását. Kijelentették, hogy ellenkező esetben fegyveresen fogják őket kiszabadítani. A hadsereg nagyrésze a kommunisták mellé állt. A munkásosztály legszélesebb tömegei is készen álltak a fegyveres harcra. A felfegyverzett parasztok a kormány földművelésügyi miniszterét, Nagyatádi Szabó Istvánt kényszerítették a földfoglalások jóváhagyására, így többek között Somogyban. Hasonló hírek érkeztek Albertfalváról, Beregből és Biharból.

PROLETÁROK!

MUNKÁSOK! KATONÁK!

Elvtársak!

Követeljük vezéreink azonnal szabadonbocsátását!

Március 23-án, vasárnap délután fél négykor az

ORSZÁGHÁZ-TÉREN

A politikai helyzet és a kommunista őrizetesek napirenddel

NÉPGYŰLÉST

Ott legyen minden osztályharcos proletár!

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

A párt vezetőinek szabadonbocsátását követelő felhívás 1919 márc. 16-án

A proletariátus, a szegényparasztság egyre nagyobb tömegei álltak a Kommunista Párt mellé. A SzDP vezetői elszigetelődtek. Ezt világosan megmutatták a nyomdászok sztrájkjai, akik követeléseik közé felvették a kommunista munkások szabadonbocsátását.

A Károlyi-kormányzat helyzetét az ú. n. »*Vyx-jegyzék*« (1919 márc. 20.) végkép megingatta. Vyx alezredes, a francia katonai megbízott azzal a követeléssel lépett fel, hogy Magyarország új területsávokat adjon át az antantcsapatoknak, köztük a Tiszántúl jelentős részét, Debrecent és Makót. Az antant-barát, a nyugati imperialistákban feltétlenül bízó kormány külpolitikájának csődje ezzel mindenki előtt világossá vált.

Károlyi az adott helyzetben azt látja legjobbnak, ha tiszta szociáldemokrata kormány alakul és ezzel a látszólagos visszavonulással biztosítja a burzsoázia további uralmát.

A SzDP vezetőinek egyrésze egyetértett ezzel az elképzeléssel és abban bíztak, hogy az új kormány »leszámol« a kommunistákkal. A jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők másik része azt tartotta helyesnek, ha résztvesznek a kommunistákkal együtt a proletárhatalomban, mert legalább így belülről bomlaszthatják. Ezt az álláspontot végül is elfogadták.

A SzDP vezetői felkeresték a Kommunista Párt börtönbe zárt vezetőit és megegyeztek velük. Elhatározták a Kommunista Párt programmja alapján a két párt egyesülését Magyarországi Szocialista Párt néven. *A jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők azonban csak látszólag fogadták el a kommunisták programmját, valóban mindvégig a proletárdiktatúra megbuktatására törekedtek.* Mindemellett akadtak becsületes szociáldemokraták is, akik őszintén együtt kívántak működni a Kommunista Párttal.

A létrejött megegyezést követőleg Károlyi lemondott és a Tagyar dolgozó nép a kommunisták vezetésével kikiáltotta a manácsköztársaságot.

Lenin

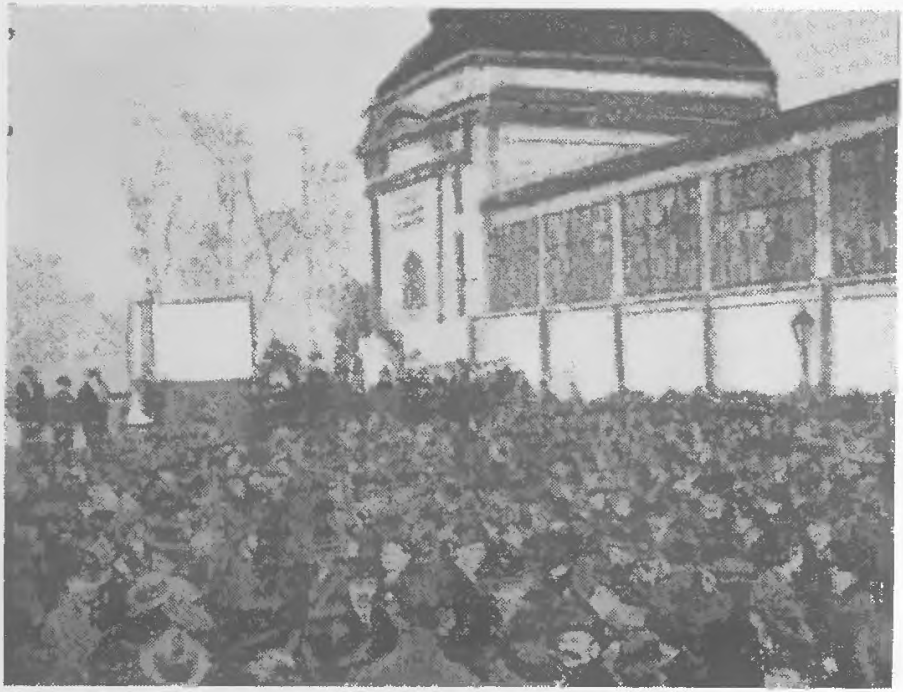

1917 november 25-én Budapest népe üdvözli a győztes Nagy Októberi Szocialista Forradalmat

Éljen a forradalom. 1918 október 31

A kastélyokban dolgozók gyermekei nyaraltak

Szamuelly Tibor

Landler Jenő, a Magyar Vörös Hadsereg egyik parancsnoka

Rákosi Mátyás a Vörös Hadsereg élén

Gyári munkásszázad

Budapest, 1919 január 1. 1. évfolyam, 8. szám.

VÖRÖS UJSÁG

KOMMUNISTA LAP.

Ára 10 fillér

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Visegrádi utca 13. szám, félemelet

Ára 10 fillér

A forradalom — az élet.

A Vörös Újság egy száma

Az első szabad május 1. 1919-ben

A proletár internacionalizmus szellemében

Megvédjük a Tanácsköztársaságot . . .

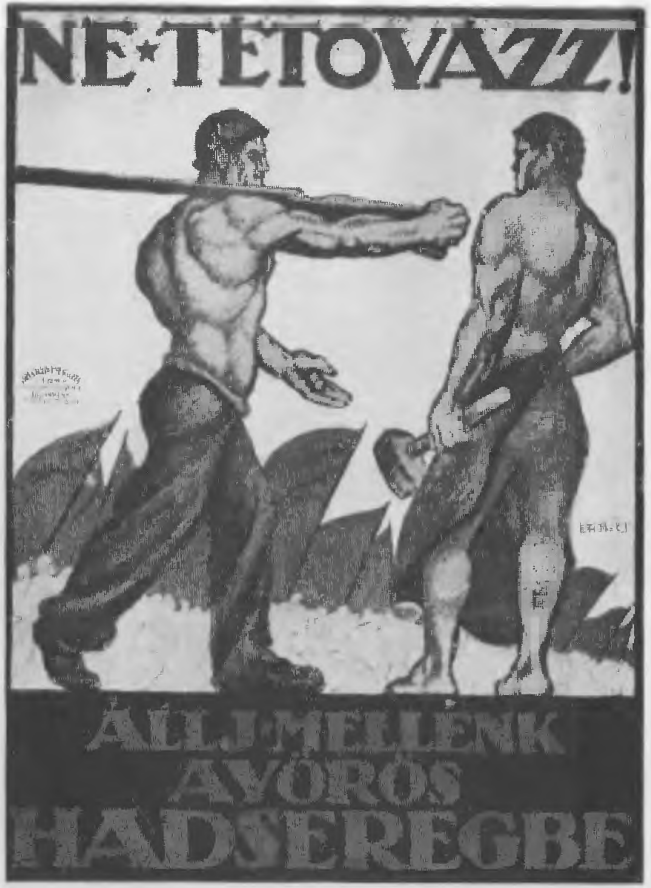

A haza védelme szent kötelesség . . .

A győzelemért . . .

3. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG, AZ ELSŐ PROLETÁRDIKTATÚRA MAGYARORSZÁGON

(1919 március 21—augusztus 1)

A proletárforradalom győzelme

A Tanácsköztársaság megalakulása

1919. március 21-én, a magyar dolgozók nagy lelkesedése közepette létrejött a Tanácsköztársaság, a munkásosztály hatalma. Győzött, szinte vértelenül a proletárforradalom Magyarországon. A magyar proletariátus a legszélesebb dolgozó tömegekre támaszkodva kezébe vette 1919 márciusában a hatalmat, hogy az Októberi Szocialista Forradalom példájától vezettetve oldja meg népünk legégetőbb kérdéseit.

1919-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltásával mondhatta először a magyar nép addigi történelme során, hogy végre a sajátmaga ura lett.

Az imperialista rabló világháború szomorú örökséget hagyott hazánkra. A végsőkig leromlott gazdasági élet, a nagyfokú elnyomorodás, a katasztrofális nyersanyaghiány együttesen megnehezítették a fiatal magyar proletárállam helyzetét. A magyar nagytőkés, nagybirtokos osztályok, a klérus és minden rendű és rangú reakciósok összefogva az áruló szociáldemokrata vezetőkkel, a Tanácsköztársaság megbuktatására törekedtek. A Habsburg-monarchia helyén létesült utódállamok ellenforradalmi kormányai együttműködtek az antanttal, ellenséges magatartást tanúsítottak a dolgozó magyar néppel szemben.

Az antant, *az angol, amerikai, francia imperialisták minden erővel arra törekedtek, hogy megdöntsék a Magyar Tanácsköztársaságot.* Utasították a balkáni antant-csapatok parancsnokát, hogy készüljön fel a Tanácsköztársaság elleni támadásra. Ugyanakkor blokád alá vették az országot. A Szovjet-Oroszország ellen felvonult imperialista haderők hátában megszületett magyar proletárhatalom veszélyt jelentett az antant intervenciós terveire, ezért szilárd elhatározásuk volt a Tanácsköztársaság elpusztítása. Megindult a katonai intervenció az imperialisták vezetésével Magyarország ellen. A Tanácsköztársaság rövid párhónapos fennállása alatt alig három hétig élvezhette csak a békét.

A kommunisták a külső és belső nehézségek láttára nem estek pánikba, sőt még jobban fokozták erőfeszítéseiket.

Az a törhetetlen hit és bizalom a proletárforradalom győzelmében, mely áthatotta a kommunistákat, magával ragadta a dolgozó magyar népet. Érezték, hogy egy nemzet születik újjá többszázéves elnyomatásából, rabságából. Egy nemzet állt talpra a kommunisták vezetésével. A magyar történelem egyik legdicsőbb fejezete játszódott le pár hónap alatt. De ez a rövid idő is elég volt arra, hogy bizonyságot tegyen a magyar munkásosztály, a kommunisták államalkotó, teremtő munkájáról, vezetőképességéről, mellyel maga köré tudja tömöríteni a dolgozó milliókat, a nemzet legjobbjait a szocializmusért folyó harcban, a kizsákmányolók elleni küzdelemben.

A proletariátus rendje

1919 március 27-én alakult meg a Forradalmi Kormányzó Tanács. Tagjai között volt *Rákosi Mátyás* is, a magyar nép nagy fia, Lenin hűséges tanítványa, a Tanácsköztársaság egyik kimagasló katonai és politikai vezetője.

Az 1919 április 2-án megjelent ideiglenes Alkotmány alapján Magyarország Tanácsköztársasággá alakult át, amelynek célja a kapitalista termelési és társadalmi rendszer megszüntetése és a szocialista termelési és társadalmi rend megteremtése volt.

Tanácsköztársaság új típusú állam: *a proletariátus diktatúrájának* kormányzati formája. A proletariátus diktatúrája a munkásosztály, a dolgozó nép többségének diktatúrája a kizsákmányoló kisebbség, a nagytőkés és nagybirtokos osztályok felett. *A proletariátus diktatúrája a legteljesebb demokrácia a dolgozó nép számára,* szabadságának, jogainak legfőbb biztosítéka, felszabadulásának legfőbb őrzője. Minden hatalom, így a törvényhozás, a törvények végrehajtása és a bíráskodás joga a *Munkás-, Katona- és Földmívestanácsokat illette meg.* A legfőbb hatalmat a *Tanácsok Országos Gyűlése* gyakorolta, melynek tagjait a megyei és városi tanácsok választották.

Falvanként, városonként, megyénként megalakultak a helyi tanácsok. Megnyílt az út a széles, dolgozó néprétegek előtt, hogy részt vegyenek és bekapcsolódjanak az új típusú állam irányításába. Az így megválasztott munkástanácsok a nép akaratának végrehajtói lettek.

A haza megvédésére a Tanácsköztársaság életre hívta a *Vörös Hadsereget,* mely 1848—49 óta az első valóban magyar nemzeti hadsereg volt a nép fiaiból, a dolgozó tömegekből. A nép fiait lelkesítette az a tudat, hogy a dolgozó nép hatalmát védik,

Az első felhívások között...

a nép ügyéért harcolnak. A Vörös Hadsereg nemzeti és nemzetközi hadsereg volt egyben, mert nemcsak a hazát védték az imperialista betolakodókkal szemben, de a nemzetközi proletáriátus felszabadításáért is küzdöttek. *A Vörös Hadsereg a Szovjet-Oroszországgal való szövetséget írta zászlajára.* A proletárhatalom belső rendjét védelmezte a Vörös Őrség.

1919 április 7-én az ország népe, soha az ország életében addig nem ismert, páratlanul széles választójog alapján, titkos szavazással hitet tett a Tanácsköztársaság mellett. A leadott több mint négy és félmillió szavazat bebizonyította, hogy a dolgozó nép többsége követi a magyar kommunistákat és a saját hatalmát látja a Tanácsköztársaságban. Még az antant imperialistái is elismerték, hogy »*a nemzet zöme meg van elégedve az új államformával*«.

A Tanácsköztársaság alkotmányban szögezte le a gyárak, bankok, a föld köztulajdonba vételét és ezzel alapjaiban látott hozzá a kizsákmányolás felszámolásához. Úgyszintén alkotmányban szögezték le a dolgozó nép jogát a munkára, a szabad véleménynyilvánításra. A dolgozó nép sajtó-, egyesülési, gyülekezési szabadságát az alkotmány biztosította. Megszüntették a burzsoázia műveltségi monopóliumát, a munkások, parasztok előtt megnyílt a tanulás lehetősége. A dolgozók teljes lelkiismereti szabad-

sága védelmében szétválasztották az egyházat az államtól. Vallását mindenki szabadon gyakorolhatta.

Az 1919 június 23-án elfogadott alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságot szövetséges állammá alakította át. A Tanácsköztársaság nem ismert faji, vagy nemzeti különbségeket. Nem tűrte a nemzeti kisebbségek bármilyen elnyomását és nyelvük használatának bárminő korlátozását. Mindenki szabadon használhatta anyanyelvét. Minden hatóság köteles volt a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított, hozzátartozó beadványt elfogadni és mindenkit saját anyanyelvén meghallgatni és vele tárgyalni.

A Tanácsköztársaság megszilárdításáért

A Tanácsköztársaság gazdasági intézkedései és parasztpolitikája

Az üzemek, a bányák, a nagybankok köztulajdonba vételével megnyílt a lehetőség a termelés újjászervezésére. Köztulajdonba kerültek a 20 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalatok. Államosították a biztosítási intézeteket, a külkereskedelmet, a nagykereskedelmet. A szakszervezetek döntő szerepet vittek az üzemek életében. Megalakították az üzemi tanácsot, az üzem élére termelési biztos került. A jobboldali és centrista szociáldemokraták befolyása ezen a téren is károsan éreztette hatását. A termelés folytonosságát hangoztatva, a politikailag megbízhatatlan elemeket továbbra is »megtűrték«. Számos helyen a régi vezetőket bízták meg az üzemek irányításával. Ez alkalmat és módot adott a tőkéseknek arra, hogy a termelést szabotálják. A munkásság keresete jelentős mértékben emelkedett. A Tanácsköztársaság gazdasági életének fő irányító szerve a Népgazdasági Tanács volt. Tagjai a legfontosabb népbiztosságokból és a szakszervezetek, továbbá a termelési és fogyasztási szövetkezetek kiküldötteiből álltak.

A föld köztulajdonba vételével a birtokososztály földje állami tulajdonba és kezelésbe került. A 100 holdon aluli birtokok továbbra is a parasztság kezén maradtak. A nagybirtokokból alakult gazdaságok élére termelési biztosok kerültek. A gazdag parasztok, kulákok, régi jószágigazgatók, kasznárok, a nagybirtokok volt intézői a termelést szabotálták, támogatták az ellenforradalmárokat. Emellett igyekeztek befolyásuk alá vonni a közép- és kisparaszti rétegeket.

Felhívás a dolgozókhoz

A városi reakcióval a falu kulákelemei együtt haladtak. A falu tőkés kizsákmányolóival, a kulákokkal szemben a magyar munkásosztály még szilárdabb támaszt talált volna a szegényparasztságban, ha földhöz juttatta volna őket a nagybirtokok felosztásával, mint ahogy azt az orosz proletariátus tette.

Mindemellett a földmunkások és volt urasági cselédek helyzete jelentékenyen javult, kollektív szerződést kötöttek, s keresetük erősen emelkedett. De ez nem pótolhatta a földosztást, melynek végrehajtása a munkásosztály és a parasztság szövetségének szilárd alapot biztosított volna.

A Tanácsköztársaság szociálpolitikája

A magyar nép alkotmányban foglalt jogait a Tanácsköztársaság a gyakorlatban is biztosította, szemben a burzsoá alkotmányokkal, melyek csak arra szorítkoztak, hogy leszögezzék a polgárok formális jogait. A Tanácsköztársaság biztosította az alkotmányban lefektetett jogok megvalósításának előfeltételeit, a megvalósítás lehetőségeit és eszközeit.

A munkára való jogot a gyárak köztulajdonba vétele, a termelés megszervezése biztosította. Bevezették a nyolcórás munkanapot. A nők és fiatalkorúak munkájának nagyarányú védelméről gondoskodtak. A nőknek a férfiakkal való teljes társadalmi egyenjogúságát biztosították. »Egyenlő munkáért egyenlő bért« elve érvényesült. Az ipari tanulókat védelemben részesítették. A régi, elnyomott, napi 12 órát dolgozó inas heti munkaidejét 36 órában szabták meg. A mester a tanulót házimunkára nem foghatta, azokat, akik bántalmazták a tanoncot, súlyosan megbüntették. Gondoskodtak tanonc- és ifjúmunkásotthonok felállításáról.

A dolgozók házbérét leszállították. Több mint 15.000 lakást osztottak ki a rászorultak között. A dolgozók egészségvédelme érdekében ingyenessé tették az orvosi rendelést. A kórházak, szanatóriumok köztulajdonba kerültek. A betegsegélyezés és balesetbiztosítás kiterjedt az összes dolgozókra. Nagy számban létesültek anya- és csecsemőgondozó intézetek.

A főúri kerteket, a Margitszigetet, a fürdőket, a nyaralókat megnyitották a proletárgyermekek számára.

A főváros népbiztosa elrendelte, hogy *»a Nemzeti Palota kertje, az Orczy-kert, a belvárosi Károly-kert, a budai Karácsonyi-kert, továbbá a Zipernovszki-kert, a Franciskánus-rend és a Kapucinus-rend vízivárosi kertje, a Jankovits-kert, a Víztorony körüli park és Dreher Gyula Martinovics-télikertje nyitva álljon a gyerekek számára.«*

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája

A Tanácsköztársaság minden intézkedése végső soron a dolgozó nép felemelését, életének emberibbé válását, kulturális felemelkedését szolgálta. Az örökség, melyet a Habsburg-monarchia hagyott, végtelenül elszomorító volt, de hozzáláttak az akadályok leküzdéséhez. *Az iskolákat kivették az egyház kezéből, államosították. Felállították a 8 osztályos általános iskolát.* Jelentékeny mértékben felemelték a tanítók fizetését. Megnyitották a munkás- és parasztfiatalság előtt az egyetemek kapuit. Még a Tanács-

köztársaság ellenségei is kénytelenek voltak elismerni azoknak az iskolareformoknak mélyreható jelentőségét és nagyságát, melyek a rövid négy hónap alatt születtek.

Célul tűzik ki az analfabétizmus felszámolását. A dolgozók továbbképzésére, a marxizmus eszméinek tudatosítására a tanfolyamok és előadások ezreit rendezték és külön munkásegyetemet létesítettek. Hozzákezdtek a tudományos élet átszervezéséhez. Megnyílt a szórakozás lehetősége a dolgozók előtt: színházak, múzeumok. A Tanácsköztársaság a szellemi munka, a kulturális értékek megbecsülése, védelme terén addig soha nem látott gondoskodással tűnt ki.

Lenin és Sztálin a Magyar Tanácsköztársaságért

A Magyar Tanácsköztársaság megszületése elválaszthatatlanul egybeforrt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői közül számosan, még 1917-ben kikerülve a cári hadifogolytáborokból, fegyvert fogtak a magyar hadifoglyok tízezreivel egyetemben a fiatal szovjet állam védelmében. Mindezt annak tudatában cselekedték, hogy itt nemcsak az orosz nép, de a magyar nép jövőjéről is szó van.

Szovjet földön szerzik a magyar munkásosztály vezetői azt a forradalmi tapasztalatot, azt az elvi iránymutatást Lenintől és Sztálintól, melynek birtokában élére állhattak a magyar nép forradalmi harcának, kizsákmányolóival szemben. A marxizmus és leninizmus eszméi világították meg a magyar nép, a magyar munkásosztály számára is azt az utat, melyen haladva felszabadulhat elnyomói uralma alól, felszámolhatja a nemzet évszázados elmaradottságát és kivívhatja a szocializmus győzelmét.

A szovjet állam az eszmei és erkölcsi segítség mellett közvetlenül is támogatást nyujtott a Magyar Tanácsköztársaságnak, annak ellenére, hogy az imperialista intervenciós csapatok miatt a két állam hadserege nem vehette fel a kapcsolatot egymással.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását követően Lenin táviratilag üzenetet küldött Magyarországra:

»Oroszország munkásosztálya minden tőle telhetőt meg fog tenni a ti megsegítésetekre. Az egész világ munkássága feszült figyelemmel fogja kísérni további harcaitokat és egyetlen ország imperialistáinak sem engedi meg, hogy felemeljék kezüket az új szocialista köztársaság ellen.«

1919 májusában *Szamuelly Tibor*, a Magyar Tanácsköztársaság egyik kiemelkedő vezetője, Moszkvába utazott Leninhez. Mikor visszatért, magával hozta Lenin üdvözletét a magyar munkásságnak. Ebben Lenin a kispolgári ingadozások elleni kíméletlen fellépést, a munkásosztály szilárd helytállását tartotta elengedhetetlenül fontosnak.

»*Most az a nemes és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban.*« »*Ti háborút viseltek, egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút — írja Lenin — az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen. Háborút a szocializmus győzelméért. Mindaz, ami a munkásosztályban becsületes, az egész világon a Ti pártotokon áll. Minden hónap közelebb hozza a proletárvilágforradalmat. Legyetek szilárdak és a győzelem a tiétek lesz!*« (Lenin: Üdvözlet a magyar munkásoknak 1919. máj. 27. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, Bp. 1949. 301. old.)

A Tanácsköztársaság honvédő háborúja

A Vörös Hadsereg megszervezése és győzelmei

A békés építő és szervező munkát, amely kezdetét vette, a külső és belső ellenforradalom nem nézte tétlenül és minden erővel arra törekedett, hogy megfojtsa a fiatal magyar Tanácsköztársaságot.

A Magyarország jelentős részének antant megszállását követelő Vyx-jegyzéket a Tanácsköztársaság visszautasította. Erre most már teljes erővel *megindult a fegyveres támadás a Tanácsköztársaság ellen. Az offenzívát az amerikai, angol, francia katonai vezetők irányították, a Párizsban tanácskozó imperialista hatalmak utasításai szerint.* A hadműveletekben a nyugati imperialisták csapatai mellett a román, cseh és szerb burzsoá hadseregek is részt vettek.

A Vörös Hadsereg még gyenge volt, szervezése a kezdet kezdetén állt. *A Vörös Hadsereg 49.000 katonájával szemben az antant 150.000 főnyi hadsereggel támadott.* A háromszoros túlerő és az árulások visszavonulásra kényszerítették a Vörös Hadsereget. A románok elérték a Tiszát, a szerbek, franciák elfoglalták Makót, Hódmezővásárhelyt. A csehek szintén támadásban voltak, Észak-Magyarország jelentős részét elfoglalták és egyesültek a román haderővel.

A Tanácsköztársaság halálos veszélybe került. A hadsereg szét volt verve. Az áruló szociáldemokrata vezetők fel akarták

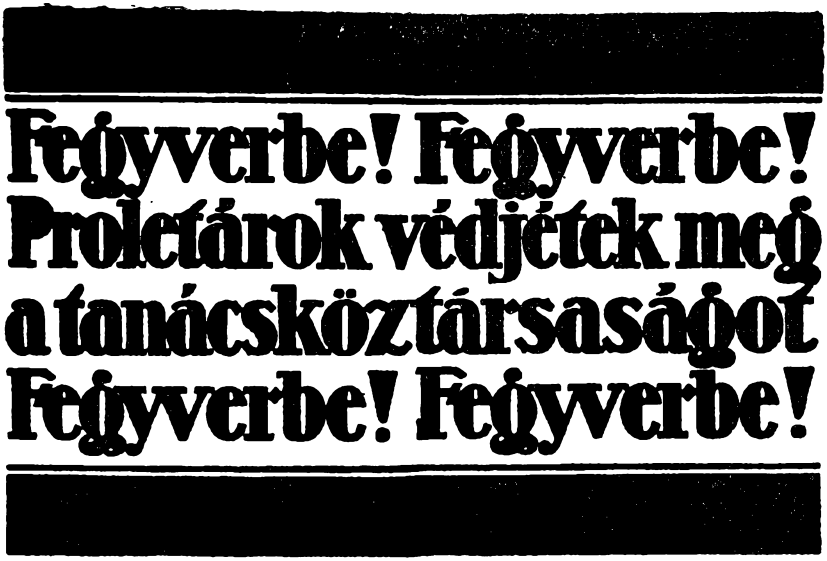

Toborzó plakát

használni a helyzetet a proletárdiktatúra megbuktatására. *A hadsereg szociáldemokrata főparancsnoka kiadta a parancsot a harc beszüntetésére.* Ha ekkor a kommunisták nem mutatnak olyan erélyt és határozottságot, ha nem hívják fel a nemzet védelmére a munkásosztály, a dolgozó nép legjobb elemeit, a Tanácsköztársaság a szociáldemokraták árulása miatt már akkor elbukott volna.

A kommunisták azonban a sarkukra álltak. A szétvert, szétesett Vörös Hadsereget újjászervezték. A kommunisták lelkes, hazaszeretettől lángoló szavaira megmozdult a magyar munkásság, parasztság.

Május elsejének eddig soha nem látott megünneplését követő napokban megtörtént a »csoda!« *Május 3-án, 4-én, két nap alatt 90.000 munkás és paraszt lépett be a Vörös Hadseregbe. Gyárak, szakmák munkásai egységesen, közösen indultak a haza védelmére.*

A lelkesedés a munkásság között leírhatatlan volt. Annak ellenére, hogy a Tanácsköztársaság vezetői csak azt javasolták, hogy 18—45 évesek vonuljanak be, a gyárak munkássága elhatá-

rozta, hogy 50 évig mindenki bevonul. A pesti északi vasúti-főműhelyben történt, ahol ebben az időben 3.000 munkás dolgozott, hogy 1800 munkás szabályos századokba sorakozva vonult a laktanyákba. Tömegével jelentkeztek a munkások a MÁV gépgyárban, a Gazdasági Gépgyárban és az üzemek egész sorában. Nem lehetett annyi katonát felszerelni, mint amennyien jelentkeztek. A gyárakban kellett hadkiegészítő állomásokat felállítani, mert különben nem tudták volna a jelentkező munkások tömegét a hadseregbe besorozni. A munkások kijelentették, hogy nem hajlandók résztvenni a kötelező orvosi vizsgálaton, ők anélkül is harcolni akarnak a proletárdiktatúra védelméért.

A fronton harcoló csapatokat is átszervezték. Biztosították az egységes vezetést. A frontra kiment munkásezredek nagy hatással voltak a harcban kifáradt csapatok hangulatára és hősies példaadásuk új lendületet, új támadó szellemet vitt a Vörös Hadseregbe.

1919. május 1-én a cseh burzsoá csapatok Salgótarjánt, a Tanácsköztársaság egyetlen szenet szolgáltató bányavidékét fenyegették. A bányavidéket védelmezni akaró munkásokat azonban az áruló szociáldemokrata vezetők nem akarták harcba vezetni. Peyer Károly, aki abban az időben a bányászszakszervezet titkára volt, azt a hazug üzenetet küldte Pestről Salgótarjánba, hogy nincs értelme az ellenállásnak, mert lemondott a tanácskormány. Ebben a zűrzavaros helyzetben vette át Salgótarján védelmét a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából *Rákosi Mátyás*. A bányákban leállt a munka, mindössze néhányan maradtak lenn, hogy a bánya fenntartásához szükséges munkát folytassák. A többi bányászok fegyvert fogtak és úgy ahogy voltak, kormosan, piszkosan *önkéntes zászlóaljba tömörültek és Rákosi Mátyás vezetésével rajvonalba fejlődtek Salgótarjántól északra*. A salgótarjáni bányászok mellett az Acél-gyár, Üveg-gyár munkássága is kivette részét a hősi küzdelemből.

Egy teljes hétig védték Salgótarjánt, amíg a Vörös Hadsereg erősítő csapatai meg nem érkeztek. Május 8-án már a bányában harcoltak tovább a hős bányászok a termelés frontján. 162 vagonról rövid idő alatt napi 265 vagonra emelték a széntermelést.

Az újonnan szervezett, főként munkásszázadokból álló Vörös Hadsereg *Landler Jenő* és *Stromfeld Aurél* vezetése alatt megkezdte támadását a cseh és román burzsoá ellenforradalmi csapatok ellen. Az ellenforradalmi csapatok, melyek már a Budapestre való bevonulásra gondoltak, fejvesztve vonultak vissza a Vörös Hadsereg csapásai következtében.

Rövid idő alatt felszabadult Fülek, Miskolc, Kassa, Eperjes és Bártfa. Eperjesen június 16-án a szlovák munkások kikiáltották *a Szlovák Tanácsköztársaságot*, az orosz és magyar Tanácsköztársasággal való szövetség jegyében. A hősi harcok során különösen kiemelkedtek bátorságukkal a MÁV-gépgyáriak, a Ganz és Istvántelkiek, a Mémosz-gárdája, a diósgyőriek, a vasmunkások, postások és a 32-esek. Az első vonalakban küzdöttek az Északi-Főműhely proletárjai. A Vörös Hadsereg előrenyomulása következtében egy hónap alatt a cseh hadsereg a Kárpátok északkeleti gerincéig vonult vissza, a román hadsereg jobbszárnyát az Erdős-Kárpátok nyugati lejtőjéig vetették vissza. A cseh és román hadsereget elvágták egymástól.

A cseh és román katonaság, a nyugati imperialisták és saját uralkodóosztályaik erőfeszítései ellenére, nem szívesen harcolt a magyar Vörös Hadsereg ellen. Sok helyen nem engedelmeskedtek a tiszteknek és *kijelentették, hogy nem akarnak harcolni a magyar proletárok ellen.* Csehszlovákiában és Romániában a hátországi dolgozók sztrájkokkal segítették a Magyar Tanácsköztársaságot. Romániában Ploestiben, a nagy petróleumforrások vidékén, sztrájkba léptek a petróleumkutak munkásai. Még ezt megelőzőleg egy fontos petróleumvezetéket felrobbantottak. De sztrájkoltak Bukarestben, Iasiban is és még számos más városban. *Mindezek a megmozdulások a proletár internacionalizmus példaadó megnyilatkozásai voltak.* Bukovinában erős parasztmozgalom bontakozott ki. A cseh és román dolgozók mozgalmai gyengítették az imperialisták erejét.

A Párizsban tanácskozó békekonferencia imperialista vezetői megdöbbenéssel fogadták a Vörös Hadsereg előnyomulásáról érkező tudósításokat. Az antant erre Clémenceau francia miniszterelnök útján ultimátumot intézett a Tanácsköztársasághoz. Követelte, hogy a Vörös Hadsereg csapatait azonnal vonják vissza a Vyx-jegyzékben megjelölt határvonalra. Igéretet tettek arra, ha a Vörös Hadsereg csapatait visszavonják a Felvidékről, a román csapatok a Tiszántúlon hasonló nagyságú területet ürítenek ki és az imperialisták hajlandók a béketárgyalásokat megkezdeni a Tanácsköztársasággal. Erre az ígéretre visszavonták a Felvidékről a Vörös Hadsereg csapatait. Az antant azonban csalárdul megszegte ígéretét, a román csapatokat nem vonták vissza.

Ilyen körülmények között július 21-én megindult a Vörös Hadsereg támadása a Tisza-vonal áttörésére. Ötven kilométerre előre is nyomultak, de árulás következtében a román csapatok nemcsak hogy megállították, de vissza is vetették a Vörös Hadsereget.

A Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Julier, a hadműveleti terveket kiszolgáltatta a magyar ellenforradalmárok bécsi komitéjának.

mely Bethlen István gróf vezetésével működött. Innen angol futárszolgálattal az antant déli hadseregéhez, majd az ellenforradalmi román hadsereghez juttatták.

Igy, mikor a Vörös Hadsereg támadása kibontakozott, a román főparancsnokság már értesült a tervekről. Hozzájárult a Vörös Hadsereg vereségéhez, hogy az ellenforradalmi tisztek bizonyos hadseregrészek frontszakaszán kitértek a harc elől és csapataikat átvitték az antant oldalára. Szociáldemokrata árulók bomlasztották a hadsereget, gyengítették erejét, a visszavonulás során pánikhangulatot keltettek.

Mialatt a magyar nép, a kommunisták vezetésével hazaszeretetét vérének hullásával bizonyította be, az áruló szociáldemokraták és a nyílt ellenforradalmárok, az antattal összefogva, a honvédő harc, a Tanácsköztársaság megbuktatását készítették elő.

Az ellenforradalmárok hazaárulása

Bécsben a régi rend hívei, grófok, bárók, nagybirtokosok és tőkések ellenforradalmi magyar komitét szerveztek. A hazaárulás minden formájában kilincseltek az antant-imperialistáknál segítségért. *A bécsi magyar követséget az ellenforradalmárok kirabolták, a magyar állam pénzét, több mint 150 millió koronát, elvitték.* Egy részét a bécsi rendőrség egyik tagjának adták, hogy hallgasson az ügyről, a másik részét a Tanácsköztársaság megbuktatására indult ellenforradalmi fegyveres szervezkedésekre és saját dorbézolásukra fordították.

A bécsi magyar ellenforradalmárok nyíltan bevallott célja az volt, hogy »*az antantra támaszkodva, annak katonai segítségével*« állítsák vissza a régi reakciós rendszert. Ugyanakkor felvették a kapcsolatot nagyobb kölcsön szerzése érdekében a bécsi Rotschild bankkal. Megindult a régi rend híveiből, volt aktív katonatisztekből, az ellenforradalmi söpredékből, fegyveres alakulatok szervezése a Tanácsköztársaság ellen. *Mialatt a Tanácsköztársaság katonái a kommunisták vezetésével a haza védelmében élethalál harcot folytattak az antant csapatokkal, azalatt az ellenforradalmárok bent az országban aknamunkát végeztek,* melynek következménye volt a dunántúli vasutas-sztrájk és a budapesti ludovikás felkelés. Szegeden, Bécsben, Aradon várta a magyar ellenforradalmárok gyülevész, prédára leső csoportja, hogy az antant csapatok győzelme után átvegye a hatalmat.

De a fő irányítók és vezetők egyelőre nem akartak előtérbe kerülni. Dróton rángatható bábukat kerestek, akik készségesen

kiszolgálják őket és biztosítják az átmenetet a hatalom nyílt átvételéhez. Erre a szerepre vállalkoztak az áruló szociáldemokrata vezetők. *Így pl. a szociáldemokrata Garami Ernő Bécsben gróf Bethlen István megbízottjának kijelentette, hogy ellene van a Tanácsköztársaságnak és hajlandó elvállalni a kormány vezetését, az antant fegyveres segítségével. A szociáldemokrata vezetők azon a véleményen voltak, hogy katonai diktatúrával kell megtörni a munkásosztály ellenállását.*

Ilyen körülmények között a külső és belső ellenforradalmárok összefogása az áruló szociáldemokrata vezetőkkel, aláásta a magyar nép uralmát: az első magyar proletárdiktatúrát. A dolgozó nép, a munkásosztály hősies erőfeszítéssel védte hazáját, az első ellenséges rohamot nagy győzelemmel vissza is verte. A Magyar Tanácsköztársaságot végeredményben a külföldi intervenció ölte meg.

1919 augusztus 1-én a Tanácskormány helyét a jobboldali szociáldemokrata Peidl-kormány vette át és augusztus 4-én az ellenforradalmi román hadsereg bevonult Budapestre.

A Tanácsköztársaság tanulságai

A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeivel, bukása ellenére is, a forradalmi munkásmozgalom gazdag tapasztalatait nyujtja mind a magyar, mind a nemzetközi munkásmozgalom számára. Lenin és Sztálin nem egyszerre mutattak rá a Magyar Tanácsköztársaság jelentőségére és tanulságaira.

»Egyetlen kommunistának sem szabad elfelejteni a Magyar Tanácsköztársaság tanulságait — mondotta Lenin. — A magyar kommunistáknak a reformistákkal való egyesüléséért drága árat fizetett a magyar proletariátus. (Réti László: Lenin és Sztálin a Magyar Tanácsköztársaságról. A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. Szikra. Bp. 1951. 45. old.)

Lenin már 1919-ben rámutatott annak helytelenségére, hogy a Kommunista Párt és a SzDP egyesülése anélkül történt meg, hogy azt megelőzőleg kizárták volna a jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetőket.

»A bukás fő okának egyike — mondotta Lenin — *a »szocialisták« árulása, akik szavakban kommunistáknak vallották magukat, a valóságban azonban nem folytattak a proletárdiktatúrának megfelelő politikát, hanem ingadoztak, kishitűek voltak, átfutottak a burzsoáziához, gyakran egyenesen szabotálták és elárulták a proletárforradalmat. (U. o. 43.)*

A forradalom győzelme a proletárdiktatúra megszilárdítása — tanította Lenin — nem lehetséges egy valóban ingadozástól mentes forradalmi proletárpárt nélkül.

Emellett Lenin rámutatott arra, hogy *a Tanácsköztársaságnak földet kellett volna osztani a szegényparasztság között és ezzel megerősíteni, megszilárdítani a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségét.*

A belső ellenforradalom szervezkedését megkönnyítette, hogy az államapparátusban még megbújhattak a reakciós elemek. Mindezeknek a hibáknak fő oka, mint ahogy Rákosi Mátyás mondotta, az volt, hogy »*a bolsevik elmélet nem hatott a magyar kommunistákra elég mélyen és hosszú ideig ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság nehéz viszonyai között minden kérdésben helyesen és jól tudták volna azt alkalmazni*«. (Rákosi Mátyás : Harmincéves a Magyar Kommunista Párt. Építjük a nép országát. Szikra. Bp. 1949, 68. old.)

A szociáldemokrata áruló vezetők együttműködése a magyar uralkodóosztályokkal, a nyugati imperialista hatalmak katonai beavatkozása, túlereje megdöntötte a Magyar Tanácsköztársaságot.

A Tanácsköztársaság a magyar nemzet, a magyar munkásosztály küzdelmeinek az 1945 április 4-i felszabadulásig a legkiemelkedőbb fejezete. Szerves folytatása volt az évszázados magyar szabadságharcoknak és forradalmaknak. A Magyar Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt, a magyar munkásosztály azzal, hogy hazáját védelmezte az imperialista rablók ellen, segítséget nyujtott Szovjetoroszországnak, mely ebben az időben mért súlyos csapást Kolcsak ellenforradalmi csapataira. Igy *a Magyar Vörös Hadsereg harca az ország függetlenségéért egyben következetes nemzetközi harc is volt, mely a forradalmi internacionalizmus jegyében testvéri szövetségbe kovácsolta a magyar és orosz népet.*

A Tanácsköztársaság emléke a magyar munkásosztály, a magyar dolgozók lelkébe mélyen belevéső dött. A Horthy-reakció huszonötéves szomorú korszakában a bilincsbevert, megalázott, elnyomott magyar munkásosztály és egész dolgozó népünk erőt és bizakodást merített az első proletárdiktatúra emlékéből új küzdelmeihez. Az ellenforradalom és fasizmus minden kegyetlensége, terrorja sem tudta megtörni népünket. Rákosi Mátyással együtt vallotta a magyar munkásosztály : »*Szuronnyal, statáriummal, erőszakkal nem lehet feltartóztatni, nem lehet vérbe fojtani a kommunizmus győzelmét.*« (Rákosi-per. A statáriális bíróság előtt. 1925 nov. 14—16. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, Bp. 1950. 67. old.)

XII.

ELLENFORRADALOM ÉS FASIZMUS MAGYARORSZÁGON (1919—1945)

1. AZ ELLENFORRADALOM HATALOMRAJUTÁSA (1919—1921)

Fehér terror

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után szomorú napok virradtak népünkre. Kezdetét vette az ellenforradalom népelnyomó, gyökeresen reakciós korszaka. Az antant-imperialisták támogatásával, az áruló szociáldemokrata vezetők segítségével az ellenforradalom visszaállította hazánkban a nagytőkés és nagybirtokos osztályok uralmát. A dolgozó népet bilincsbe verték. A nép jogaiért, életlehetőségeiért, szabadságáért küzdő legjobbaknak kínzás, börtön, akasztófa járt.

Az uralkodóosztályok még vadabbul és kegyetlenebbül nyomták el a népet, mint 1918 előtt. Minden áron, minden eszközzel meg akarták gátolni a magyar nép égető társadalmi problémáinak megoldását. Az imperializmus, a proletárforradalmak korszakában a magyar társadalom belső ellentmondásai még jobban elmélyültek. Az antiszociális, alapjaiban reakciós, a feudális birtokviszonyokhoz ragaszkodó, a hatalmat görcsösen védelmező uralkodóosztályok és a jogfosztott, kisemmizett, nyomorban élő nép közötti ellentétek a végsőkig fokozódtak.

A Horthy-reakció 25 éve a politikai és gazdasági elnyomás és kizsákmányolás új módszereit hozta népünkre. 1918-ban ugyan Magyarország független állam lett, de az uralkodóosztályok, hogy hatalmuk konszolidációját a dolgozó nép terhére keresztülvihessék, a nemzetet beletaszították először az angol,

francia, majd a német finánctőke rabságába, melyből egyenes út vezetett a magyar nép érdekeivel ellentétes rabló, szovjetellenes háborúba. A magyar történelem legszomorúbb, legsötétebb éveit élte át dolgozó népünk ebben a korszakban.

Az ellenforradalom népelnyomó, hazug rendszerével szemben, a kegyetlen üldözések ellenére a magyar kommunisták bátran emelték fel szavukat, erőt és hitet öntve dolgozó népünkbe a jobb jövő iránt.

A magyar kommunisták soha el nem évülő érdeme, hogy ezekben a sötét években áldozatvállalásukkal és elvhűségükkel utat mutattak az elnyomott millióknak és a diadalmasan épülő szocializmus országa, a Szovjetunió iránti szeretetre nevelték népünket. Ezernyi nehézség ellenére a magyar kommunisták ébren tartották a munkásmozgalom forradalmi szellemét, és meg nem alkuvó küzdelmet folytattak a munkásmozgalom árulóival szemben.

Az ellenforradalmárok tervei

A Tanácskormány lemondása után ellenforradalmi kormány vette át a hatalmat 1919 augusztus 1-én, *Peidl Gyula* vezetésével. *A kormány tagjai áruló jobboldali szociáldemokratákból kerültek ki*, közöttük *Peyerrel*, akik az ellenforradalom céljának megfelelően az átmenetet biztosították a nyílt ellenforradalmi kormányokhoz. Egy nappal a Peidl-kormány uralomra kerülése után, az osztrák határon a Peidl-kormány belügyminiszterének, *Peyernek utasítására feltartóztatták és meggyilkolták Szamuelly Tibort*, aki a proletárdiktatúra bátor, harcos védelmezője volt és erőskezű ellensége a reakciónak. *A Peidl-kormány rendeleti úton visszaadta az üzemeket a tőkéseknek, visszaállította a régi rendőrséget és csendőrséget.* Augusztus 3-án az antant parancsára a román csapatok bevonultak Budapestre. Néhány napra rá *Habsburg József* és *Friedrich István* két század román katona segítségével eltávolítja a kormányt és augusztus 7-én Friedrich alakít most már nyíltan ellenforradalmi kormányt.

Mi volt az ellenforradalmi mozgalmat irányító nagybirtokos és nagytőkés vezetők terve? Ez világosan kitűnik gróf Bethlen Istvánnak, a bécsi ellenforradalmi magyar komité vezetőjének egy, az antanthoz még 1919 áprilisában küldött memorandumából. E szerint az antantra támaszkodva, az ő segítségükkel kell megdönteni a Tanácsköztársaságot.

Mialatt az antantcsapatok az országban tartózkodnak, *»a megszállás ideje alatt Budapesten olyan magyar kormány alakuljon«*, mely az ellenforra-

Gyilkolnak az ellenforradalmárok

nek.

E jegyzőkönyv kettő eredeti példányban az összes résztvevők jelenlétében felolvastatván jóváhagyatik és hitelesíttetik. Az egyik eredeti példány a magyar királyi miniszterelnök által megőriztetik, a másik pedig a magyar szociáldemokrata munkásság alulírott megbizottainak adatik át.

Budapest, 1921. évi december hó 22.-én.

A kormány részéről :

magyar királyi miniszterelnök.

magyar királyi belügyminister.

magyar királyi igazságügyminister.

magyar királyi kereskedelemügyi minister.

magyar királyi népjóléti minister

A szociáldemokrata munkásság részéről :

jegyzőkönyvvezető.

Bethlen - Peyer-paktum. 1921 december

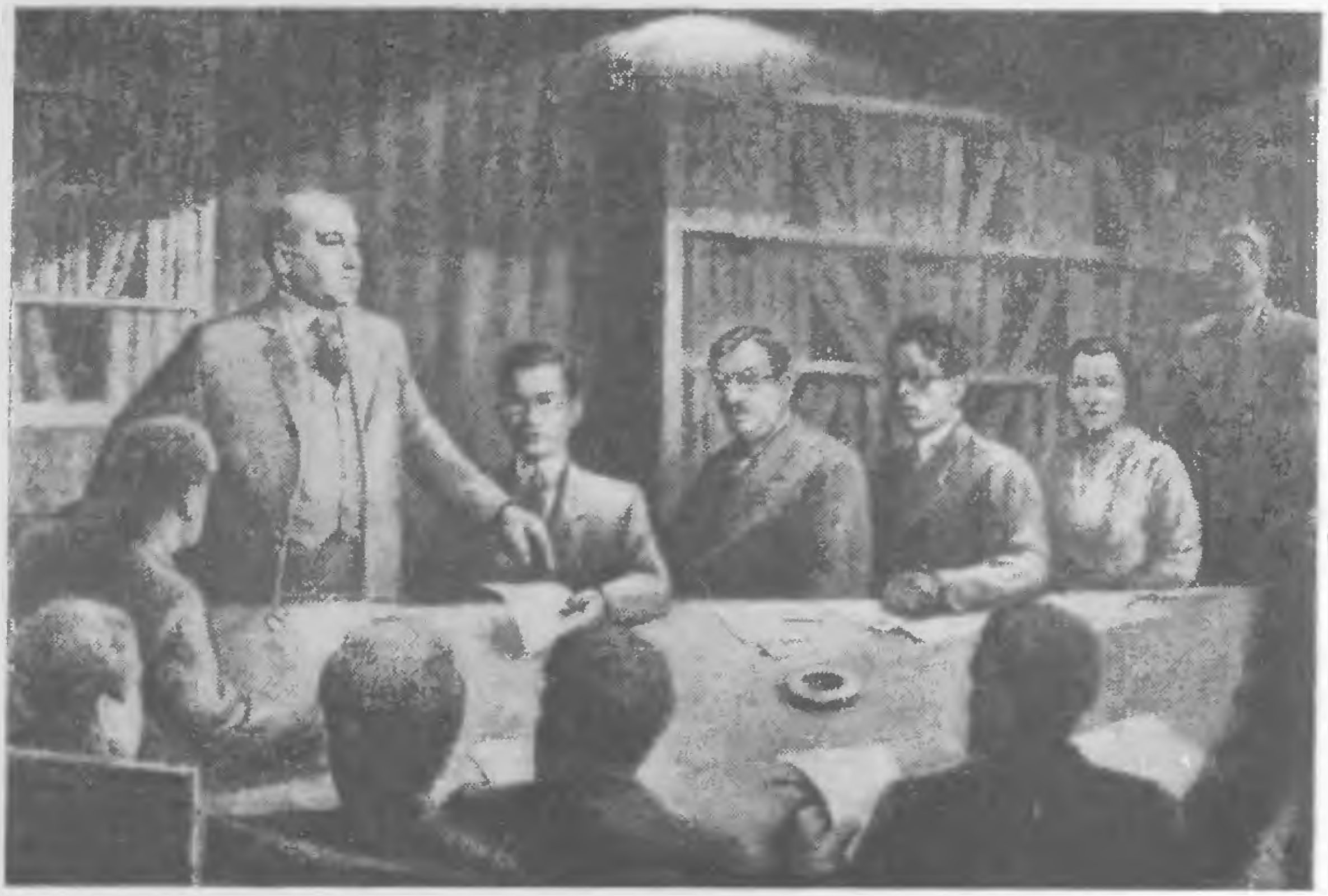

A KMP első kongresszusa Bécsben, 1925 augusztus 18-án.
(Áll Rákosi elvtárs, tőle balra Révai, Landler, Vas és Hám Katalin elvtársak. Czeglédi rajza)

Az Új Március c. folyóirat címlapja

Kilakoltatott családok 1930-ban

1930 szeptember 1. Budapesten

A Kommunisták Magyarországi Pártjának illegális kiadványaiból

dalom érdekeinek megfelel, »ebbe felveendő lenne aztán egy-két szocialista is.« »Erre való hajlandóságukat Garamival az élen a szociáldemokrata legmérsékeltebb vezetők bejelentették, úgy, hogy a szocialisták együttműködéséről máris biztosak vagyunk« — írja Bethlen memorandumában. Emellett szükségesnek tartja, hogy erős rendőri, csendőri, katonai erő alakuljon. »*Budapest megszállása az antantcsapatok segítségével hajtassék végre* — írja Bethlen — és ugyanakkor nyujtassék titokban mód arra, hogy a Bécsben időző magyar politikusok 20—30 millió kölcsönhöz jutván, Nyugat-Magyarországon nehány ezer emberből haderőt szervezhessenek.«

Az ellenforradalmároknak sikerült az antant-imperialisták segítségével keresztülvinni terveiket. Ebben az áruló szociáldemokrata vezetők készségesen segédkeztek. Az ellenforradalom igazi mozgatói egyelőre a háttérben maradtak, és onnan irányították dróton rángatható bábjaikat.

Horthyék dunántúli vérengzései

Budapesten Friedrich kormánya alatt hozzáláttak a munkásmozgalom és a kommunisták kegyetlen üldözéséhez. Szegeden már régebben megalakult egy ellenforradalmi kormány. A kormány hadügyminisztere, *Horthy Miklós* az ellenforradalmárok élén, az antant-imperialisták támogatásával a Dunántúlra indult, hogy visszaállítsa a nagytőkés és nagybirtokos osztály régi hatalmát.

Kikből álltak Horthy ellenforradalmi bandái?

A régi monarchia alatt szolgált aktív tisztekből, a társadalom lezüllött, aljas söpredékéből. Sokan a kilátásba helyezett kedvezmények és nagy zsold reményében, pusztán kenyérkereset céljából toboroztatták be magukat.

Ezeknek a csapatoknak volt a vezetője Horthy Miklós. Ki volt, honnan jött?

Horthy 37 éven keresztül az osztrák tiszt életét élte a monarchia tengerészneténél. Esztendőkön keresztül Ferenc József szárnysegéde volt. *A dolgozó magyar néptől, annak problémáitól teljesen idegen környezetben élt* 1919-ben, mikor megjelent Szegeden, az ellenforradalmi kormány tagjainak feltűnt, hogy csak törve beszél magyarul. Amikor a Szegedet megszállva tartó francia ellenforradalmi csapatok parancsnoka Horthy multja iránt érdeklődött, hívei minden fejtörés ellenére egyetlen esetet sem tudtak felhozni életéből, mely valamely magyar üggyel kapcsolatos lett volna.

Horthyban az angol, amerikai és francia imperialisták megbíztak, hiszen népellenségéről, kommunista-ellenségéről szegedi működése során is meggyőződhettek. *Horthy, aki az imperialisták védelme alatt és hozzájárulásukkal szervezte az ellenforradalmi magyar csapatokat, teljes mértékben együttműködött a balkáni antant haderővel.* Horthy csapatai közös főparancsnokság alatt álltak

a balkáni antant hadsereggel. *A Tanácsköztársaság elleni támadási terv kidolgozásánál Horthy tevékenyen résztvett, sőt kiszolgáltatta a honvédő háborút folytató Vörös Hadsereg megszerzett haditerveit az antant főparancsnokságának*, vagyis, ami ezzel ebben az időben egyenlő volt, az ellenforradalmi román parancsnokságnak. Az antant támadással, teljes összhangban indultak meg Horthy csapatai is júniusban.

Az ellenforradalmi csoportok 1919 augusztus és novembere között ahelyett, hogy Budapest felé vonultak volna az idegen megszálló ellen, a Dunántúlon garázdálkodtak. Hadjáratot vezettek a Dunántúl békés lakossága ellen. Túszokat szedtek, gyilkoltak, véres pogromokat rendeztek.

A Balaton-környék erdőiben, Veszprém környékén, Siófokon és egyéb helyeken százával akasztották fel és temették el élve a kommunistákat és mindazokat, akik résztvettek a forradalomban, a munkásmozgalomban. A nagytőkés és nagybirtokos reakció kegyetlen bosszút állt dolgozó népünkön, mert le merte rázni a kizsákmányolók uralmát, és szabad életének építéséhez fogott hozzá a munkásosztály, a kommunisták vezetésével. Az ellenforradalmárok zsidók, védtelen gyermekek és asszonyok gyilkolásával, pogromokkal igyekeztek elterelni a figyelmet népelnyomó uralmukról.

Többezer ember legyilkolása, bebörtönzése a dunántúli Horthy-bevonulás emléke. Miután a román csapatok november 14-én kivonultak Budapestről, Horthy és csapatai november 16-án bevonultak a fővárosba. A Duna partján Horthy »tetemre hívja *a bűnös fővárost*« és tudtára adja azt, aminek híre már régen eljutott, hogy martalócai »*büntetni is tudnak*«.

A fehér terror tovább fokozódik. Míg Héjjasék Orgoványban öldöklik a kommunistákat és pogromokat rendeznek, Pesten egyéb különítmények garázdálkodnak, senkinek az élete és vagyona nincs biztonságban. Az ellenforradalmi fehér terrornak rövid időn belül ötezer ember esett áldozatul, akiket a kínzások válogatott módozatainak átszenvedése után legyilkoltak. Több mint 70.000 ember, férfi, nő és gyermek került az ellenforradalom börtöneibe és gyüjtőtáboraiba. Közel százezer ember a rémuralom elől kimenekült az országból.

Fehér terror szociáldemokrata segédlettel

Hogy a véres ellenforradalmi rendszernek valamilyen formában »törvényes« jelleget adjanak, *Clark* angol diplomata utasítására új ellenforradalmi kormány alakult *Huszár Károly* vezetésével (1919 nov.) még a Bethlen által elképzelt terv szerint. Két áruló

szociáldemokrata is részt vett a kormányban : a kommunistákat gyilkoltató *Peyer Károly*, mint népjóléti és munkaügyi miniszter, valamint *Miakits Ferenc*, a rendőrség régi besúgója, mint kereskedelemügyi államtitkár. A kormány létrehozásának az volt a célja, hogy szélesebb alapot adjon az ingatag lábakon álló Horthy-rendszernek, hogy elleplezze a fehér terror rémségeit.

Ennek a kormánynak működése idején, 1919 decemberében végeztek ki Korvin Ottót, aki a Tanácsköztársaság alatt bátran és kérlelhetetlenül küzdött az ellenforradalmárok ellen, *László Jenőt*, a forradalom vádbiztosát, *Latinka Sándort*, a szegényparasztság egyik vezetőjét, majd később *Krammer Sándort*, aki a Tanácsköztársaság idején leverte a tolnamegyei ellenforradalmat; az illegális harc megszervezésére hazajött *Vadas-testvéreket*, *Mészáros Gábort*, aki az emigrációból tért vissza, de a proletariátus sok más bátor vezetőjét is bírói ítélet nélkül verték agyon vagy akasztották fel az ellenforradalom megvadult hóhérai.

Az antant arra törekedett, hogy az ellenforradalmi rendszert megerősítse, hiszen biztos támaszt talált benne az Szovjetunió ellen. A szovjetellenes háborúra a Horthy-rendszer már 1920-ban vállalkozott volna. Erre vonatkozóan ajánlatot is tettek a szovjetlengyel háború idején Franciaországnak.

1920 januárjában megtartották a választásokat. Mind a választási rendszer, mind pedig a választások idején dühöngő ellenforradalmi terror eleve kilátástalanná tették a népakarat valamelyes megnyilvánulását. *A Kommunista Párt részvételéről persze szó sem lehetett, hiszen tagjait törvényen kívül helyezték és fizikai kiirtásukra törekedtek.*

Még a Szociáldemokrata Párt részvételét is megakadályozták. A választásokon két ellenforradalmi párt jutott többségbe : az ú. n. »*Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja*« és a *Nagyatádi-féle kisgazda párt.*

Az így létrejött nemzetgyűlés 1920 március 1-én Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választotta. Az egykorúak leírják, hogy megválasztása idején a parlament épületét megszállták a különítmények tiszti csoportjai, az ülésterembe is felfegyverzett katonatisztek jöttek be.

Ugyanezek a különítmények, melyek segítségével a nagybirtokos és nagytőkés uralom kormányzói székbe emelte Horthyt, még 1920 februárjában újabb borzalmas gyilkosságot hajtottak végre. *Somogyi Bélát*, a Népszava szerkesztőjét, aki néhány cikket merészelt írni a különítmények garázdálkodásáról, munkatársával, *Bacsó Bélával* együtt, Horthy egyenes utasítására az Ostenburg-különítmény tagjai fényes nappal elrabolták, majd bestiális kegyetlenséggel megölték és a Dunába dobták őket.

A fizikai terror minden elképzelhető eszköze mellett a szellemi gúzsbakötés, a néptömegek félrevezetése, a szociális demagógia és a szélsőséges sovinizmus együttesen érvényesült.

Az uralkodóosztályok tapasztalatot szereztek az elnyomás különféle módszerei tekintetében. Tanultak bizonyos vonatkozásban 1918-as vereségükből. A fegyverek, a fizikai terror mellett felhasználták az ellenforradalom szellemi fegyverzetét is. *Szegeden nemcsak az ellenforradalom gyülevész hada indult el útjára, de a »szegedi gondolat« is.*

A magyar uralkodóosztályok ebben a tekintetben is a fasizmus előfutárainak bizonyultak. Erre igen gyakran büszkén hivatkoztak is. A »szegedi gondolat« mindazoknak az ellenforradalmi reakciós, soviniszta ideológiáknak keveréke, melyek végül is egyenesen a nyílt fasiszta ideológiába torkoltak. A »szegedi gondolat«, a fasiszta ideológia »magyar változata«, alkalmasnak látszott arra, hogy a magyar ellenforradalmi reakció célkitűzéseit, így a társadalmi haladást gátló uralmukat konzerválja és lavírozásukat, a dolgozó osztályok egymás ellen való kijátszását elősegítse, a kispolgárságot, a polgári értelmiséget az uralkodó osztályok körébe vonja. *A »szegedi gondolat« nem volt más, mint a forradalomellenes, szovjetellenes magyar uralkodóosztályok ideológiája.*

Bethlen már tárgyalt memorandumában nyiltan megmondja, hogy az ipari munkásságra nem lehet számítani, *»az új kormánynak a polgárságra és a föld népére kell támaszkodnia«*, vagyis ez annyit jelent, hogy a hatalomra került nagybirtokos és nagytőkés rendszernek egyrészt a kispolgárság, a polgári értelmiség megnyerésére kell törekednie, másrészt éket kell vernie a munkásosztály és a dolgozó parasztság közé.

A földéhes, nincstelen vagy igen kis földdel rendelkező szegényparasztság felé az ellenforradalmi rendszer *a parasztdemagógia* minden eszközét felhasználta. Szorult helyzetében a szegedi kormány megígéri, hogy »... *magyar földhöz juttatja majd mindazokat, akik a rögöt szántják és a kalászt aratják*«.

Hogy mi lett ezekből a nagyhangú ígéretekből, azt az ellenforradalom földreformjának létrehozása megmutatta. A tények önmaguktól beszéltek. A nagybirtok továbbra is megmaradt, *a nincstelen parasztság millióit keservesen rászedték az uralkodóosztályok.* Mindemellett Horthy már 1919 őszén dunántúli kormánybiztosai útján nyiltan megsemmisítette a mezőgazdasági munkások kollektív szerződéseit, leszállította a munkabéreket, vagy utasításokat adott a konvenció jogtalan visszatartására.

Az első nemzetgyűlésen nagy számmal vesznek részt csizmás kisgazdák. A Kisgazda Párt a két nagy kormányzó párt egyike. *Egyelőre ők vannak az előtérben: ez jelelt meg az ellenforradalmi rendszer érdekeinek.* Az ellenforradalom azt akarta elhitetni a parasztsággal, a kispolgársággal, a polgári értelmiséggel, hogy ezentúl ők lesznek az ország irányítói, sorsának intézői. Ellenforradalmi tömegszervezetek (Ébredő Magyarok, Fajvédők stb.) létrehozásával és támogatásával az uralkodóosztályok tömegbázist akartak teremteni maguknak a már említett osztályok és rétegek összefogására.

A kispolgárság, a köztisztviselők, a nyomorgó polgári értelmiség

kézbentartására rendkívül alkalmas volt a sovinizmus, az antiszemitizmus szítása. *A hazaáruló rendszer a maga gyalázatos multjáról hazafias szólamokkal, a népek közötti gyűlölködés szításával igyekezett elterelni a figyelmet* A mesterséges honfibú élesztése alkalmas volt arra, hogy a középrétegek figyelmét a tényleges állapotokról elfordítsa. Az antiszemitizmus mérgével igyekezett a Horthy-reakció uralmának népellenességéről és a nyomasztó szociális bajok tényleges okairól elterelni a tömegek figyelmét. Az antiszemitizmus segítségével a rendszer a tényleges osztályellentéteket kívánta elpalástolni, »keresztény nemzeti« jelszó alatt egy táborba akarta gyüjteni a kizsákmányoló osztályokat a dolgozó osztályokkal, vagyis egységfrontot akart létrehozni az uralkodóosztályok védelmében.

A békekötés

A magyar uralkodóosztályok meghálálták, hogy az antant juttatta hatalomra őket és 1920 június 4-én aláírták Trianonban (Párizs mellett) a békét.

A súlyos feltételeket szabó imperialista békét annál is inkább elfogadták a magyar uralkodóosztályok, *hogy teljes erejükkel a belső forradalmi erők, a munkásosztály, a dolgozó nép ellen fordulhassanak.* Ehhez az antant a békekötés gyors véghezvitelével hozzásegítette az ellenforradalmi rendszert.

A Horthy-rendszer természetesen mindent megtett, hogy a trianoni béke igazi hátterét elleplezze. Hazug soviniszta, revizionista propagandáját egybekötötte a kommunisták elleni uszítással, a Tanácsköztársaság gyalázásával.

Csak egy állam volt, mely *soha nem ismerte el a Párizs-környéki imperialista békéket*, köztük a trianonit sem, és ez a *Szovjetunió*. A magyar ellenforradalmi rendszer nemzetellenességét, hazafiatlanságát teljesen leleplezte a Szovjetunió-ellenes politikája. A külpolitikai helyzet pedig a Szovjetunióhoz való közeledésre ekkor különösen alkalmas volt. A magyar uralkodó rétegek a maguk szűk osztályérdekét, mint mindig, a nemzet érdekeinél előbbre helyezték. Igy, mint az előre várható volt, a Horthy-rendszernek a dolgozók állama iránti mély gyűlölete megakadályozta a kapcsolatok felvételét a Szovjetunióval.

A magyar uralkodóosztályok nem megegyezés útján törekedtek a trianoni súlyos feltételeken változtatni, hanem a sovinizmus, a környező népek elleni féktelen gyűlölet szításával. *A revizionista politika a magyar imperializmus alapja lett.* Hazafias szólamokkal fedték el a magyar uralkodóosztályok hódító törekvéseiket, terveiket más népek leigázására.

A Horthy-rendszer, mely befelé mélyen népellenes és reakciós volt, kifelé agresszív imperialista támadó külpolitikát folytatott.

A monarchia béklyóitól, nyomásától megszabadult környező kis államokkal szembeni ellenséges külpolitika elszigetelte Magyarországot.

Kísérlet a Habsburg-uralom visszaállítására

A béke aláírása megerősítette az ellenforradalmi rendszer helyzetét. Egyre inkább az a törekvés indult meg a nagybirtokos és nagytőkés osztályok vezetői részéről, hogy a kormányzás régi formái kerüljenek előtérbe, a különítmények és a jobboldali szociáldemokraták vonuljanak félre. A »piszkos munka«, a trianoni békeszerződés aláírása után, még 1920-ban *gróf Teleki Pál* alakított kormányt.

A békeszerződés megkötése után az uralkodóosztályok a konszolidáció mielőbbi megvalósítása kérdésében eltérő nézeteket képviseltek. *A klérus és az uralkodóosztályok egy részének támogatásával megerősödik a legitimizmus. Céljuk: visszaállítani a Habsburg-ház uralmát.* A legitimisták segítségével 1921-ben IV. Károly kétízben is megkísérelte a visszatérést, de sikertelenül. Az antant hatalmak nem voltak egységesek a restauráció kérdésében és a magyar uralkodóosztályok körében szintén voltak csoportok, melyek ellenezték IV. Károly visszatérését.

Az ellenforradalmi rendszer mély reakciósságát nemcsak a Habsburgok visszahozatalára irányuló kísérletek mutatták, de számos olyan intézkedés is, melyek a középkor szellemét idézték vissza. Teleki alatt vezették be ismét a középkori botbüntetést és állították fel a *»vitézi széket«*. Gróf Teleki alatt született meg a *»numerus clausus«*, mely a zsidóvallású magyar állampolgárokat csak 5% arányban engedte be az egyetemekre.

Teleki még IV. Károly első visszatérési kísérlete után lemondott és a kormányt *gróf Bethlen István* vette át (1921).

2. AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER KONSZOLIDÁCIÓJA (1921—1929)

Az ellenforradalmi rendszer belpolitikai megalapozása

Az Egységes Párt létrehozása

Gróf Bethlen István személyében az ellenforradalmi rendszer kipróbált vezetője lépett előtérbe. Bethlen első tényked éseihez tartozott, hogy IV. Károly második, ugyancsak sikertelen vissza-

térése után egyes antant hatalmak követelésének eleget téve, a nemzetgyűléssel megszavaztatta a Habsburg-ház trónfosztását.

Gróf Bethlen István kormányrajutásával az ellenforradalmat szervező, vezető nagybirtokos és nagytőkés gárda végkép előtérbe lépett.

1918 megszakadt fonalát igyekeztek valamilyen formában továbbvinni. Bethlen erre a szerepre annál is alkalmasabbnak látszott, mert a háború előtti parlamentnek maga is tagja, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek egyik vezető embere, a nagybirtokos érdekek aktív védelmezője volt. Bár Tisza Istvánnal némi nézeteltérései voltak, de azért Bethlen hangoztatta, hogy Tisza István politikájának folytatója.

Bethlen a háború előtti parlamentben mint erdélyi származású arisztokrata, az uralkodó körök szemében a nemzetiségi kérdés neves szakértőjének számított. A nemzetiségi kérdésben még Tiszánál is szélsőségesebb álláspontot foglalt el. Bethlen szerepe a bécsi magyar ellenforradalmi komité, az új reakciós rendszer megteremtése körül általánosan ismert volt és ez kellő súlyt biztosított részére az uralkodóosztályok körében.

Bethlen multja elég biztosítékot jelentett a nagybirtokos és nagytőkés osztályok számára, hogy *a gazdasági és politikai konszolidációt a dolgozó osztályok költségére, azok fokozottabb megterhelésével fogják végrehajtani.* Mindez azonban egyáltalán nem zárta ki, hogy Bethlen a megkezdett szociális demagógiát ne fejlessze tovább, hogy ne azzal leplezze tényleges szándékait, hogy a parasztság, a kispolgárság felé biztató ígéreteket tegyen.

Bethlen eltökélt szándékkal arra törekedett, hogy egy nagy, biztos parlamenti többséggel rendelkező kormánypártot hozzon létre. Miután a saját pártjában, a »Keresztény nemzeti egyesülés pártjában« éppen a legitimistákkal folytatott viták miatt nézeteltérései támadtak, belépett pártcsoportjával együtt a Kisgazda Pártba. Ezzel a formális engedménnyel, látszólagos meghátrálással eléri azt, hogy a Kisgazda Párt tényleges irányítása az ő kezébe került. *Nagyatádi Szabó Istvánnak*, a zsírosparasztok képviselőjének politikai szövetsége Bethlennel azt eredményezte, hogy *a Kisgazda Párt élére a nagytőkés és nagybirtokos osztályok vezetői kerültek.* A kisgazda cégér a dolgozó parasztság megtévesztésére egyideig még alkalmasnak bizonyult. Bethlen az új Egységes Párt élén látott hozzá az uralkodóosztályok hatalmának konszolidálásához.

Bethlen—Peyer-paktum

Bethlen először is kormányzóképes politikai tömböt teremtett, melynek segítségével a konszolidációt megindíthatta, másodszor a régi kisgazdapárti vezetés háttérbe szorításával erős védőgátat épített ki a készülő földreform esetleges túlhajtásaival szemben, vagyis az ellen, hogy a nagybirtok felosztására ténylegesen sor kerüljön. Bethlen nem érte be azzal, hogy a kisgazdarétegeket, a középrétegeket a »*keresztény nemzeti egység*« jelszavával elkábította, megegyezett a Szociáldemokrata Párttal is.

Peyer Károly és társai készségesen felajánlották támogatásukat az ellenforradalmi rendszernek. Az 1921 decemberében létrejött ú. n. Bethlen—Peyer-paktumban a Szociáldemokrata Párt lemondott a mezőgazdasági dolgozók szervezéséről, hasonlóan lemondott a közalkalmazottak, postások, vasutasok közötti szervező munkáról. *Peyerék ígéretet tettek arra, hogy nemzetközi összeköttetéseiket fel fogják használni a »Horthy-rendszer« védelmében és az »osztálybékülékenység« szellemét fogják képviselni.* Cserébe a munkásosztály érdekeinek elárulásáért a Bethlen-kormány biztosította néhány »*megbízható*« szociáldemokrata szabadonbocsátását, a SzDP törvényes működését, a parlamenti képviseletet, a pártsajtó megjelenésének lehetőségét, természetesen a jobboldali szociáldemokraták szellemében, a kormány szigorú ellenőrzése mellett.

A jobboldali szociáldemokraták ezzel az árulásukkal hozzásegítették a magyar tőkés és birtokos osztályokat, hogy Bethlen vezetésével konszolidálják az ellenforradalom rendszerét. A paktumról — amelyet a SzDP vezetősége éveken keresztül nem mert nyilvánosságra hozni — még a II. Internacionálé által 1925-ben kiküldött vizsgálóbizottság is kénytelen volt megállapítani, hogy »ellentétben áll a nemzetközi munkásmozgalom hagyományaival és erkölcsi alapelveivel«.

A választójog megnyirbálása

Bethlen a következő legfontosabb lépésnek az általános titkos választójog megszüntetését tekintette. Biztosítani akarta magát az esetleges kellemetlen meglepetésekkel szemben. Az 1922-ben kiadott választójogi rendelet rendelkezései szerint csak azok a férfiak kaphatták meg választójogukat, akik huszonnegyedik életévüket betöltötték, tíz éve magyar állampolgárok voltak, két évi egyhelybenlakást és legalább négy elemi iskolai osztály elvégzését tudták igazolni. Nőknél a korhatár harminc év volt

és hat elemi iskolai végzettség kellett. A városokban titkos, a falvakban nyílt szavazást vezettek be. Emellett a kormány féktelen nyomása, csendőrség kivonultatása, az ellenzéki jelölteknek sok esetben megtörtént letartóztatása a régi Tisza-korabeli választási gyakorlat felújítását jelentette.

A kormánytöbbség biztosítását szolgálta a kerületek aránytalan beosztása. Míg számos városi kerületben 10—15.000-en választottak egy képviselőt, addig előfordult, hogy a torontálmegyei Kiszombor 676 választója, Bács-Bodrog vármegye tompai kerülete 849 választóval szintén egy-egy képviselőt juttatott a parlamentbe. A képviselők négyötöd részét nyílt szavazással választották meg.

Az ennek a választási rendszernek alapján megtartott választások természetesen döntő többséget biztosítottak a kormánypártnak az 1922 júniusában összeült második nemzetgyűlésben.

A Bethlen-kormány 1926-ban ismét életre hívta a felsőházat. Ezzel is alá akarták húzni, hogy a Horthy-rendszer a háborúelőtti állapotok egyenes folytatójának tekinti magát. A felsőház létrehozása kifejezésre juttatta, hogy a nagybirtokos-osztály, az arisztokrácia, a klérus a nagytőkével együtt korlátlan ura az államhatalomnak.

A »Nagyatádi-féle földreform« és a mezőgazdaság

Bethlen, hogy az egyre erősödő földbirtokreform-törekvéseket, a pártjában nyugtalankodó kisgazdákat leszerelje, hozzálátott az 1920-ban Nagyatádi földmívelésügyi minisztersége kezdetén hozott földreform-kerettörvény végrehajtásához. A fő irányadó szempontok a következők voltak:

1. A nagybirtok régi hatalmának további megóvása, sőt megerősítése.

2. *Az ellenforradalmi rendszerhez hű személyek megjutalmazása, a kulákság erősítése.*

Ennek megfelelően hajtottak végre bizonyos reformokat. A nagybirtok döntő szerepe továbbra is megmaradt. Kiosztásra került mintegy 900.000 hold, a megművelt földterület alig 5%-a, ennek is csak igen kis részét kapták a földtelenek vagy törpebirtokosok, a nagyobb részét az ellenforradalomhoz hű katonatiszteknek, csendőröknek, jegyzőknek juttatták. Míg a földigénylő nincstelen parasztoknak, ha egyáltalán jutott föld, az nemigen volt 1—2 holdnál több, sőt igen sokszor kevesebb, addig ellenforradalmi érdemekért, a gyilkos különítményekben való részvételért tisztek, csendőrök 25—30, sőt néha 50 holdat is kaptak.

Emellett a szegényparasztság a föld minősége szempontjából is hátrányos helyzetbe került. Rosszminőségű, árvizes, szikes,

megműveletlen földrészek kerültek igen jelentős részben a birtokába. A nagybirtokosok most igyekeztek megszabadulni terméketlen, eladhatatlan földrészeiktől. A birtokosok felosztott földjük után kártérítést kaptak. A magas kártérítési összeg kétharmadát az állam készpénzben fizette ki a birtokosoknak, egyharmadára értékesíthető kötvényt adott át.

A kártérítés címén kifizetett hatalmas összegeket az államháztartás bevételeiből nem tudták fedezni. A hiányzó összegek pótlására Svédországtól 200 millió pengőt vettek fel, melynek fedezetéül elzálogosították az állam gyufamonopóliumát. Azonban ahelyett, hogy a kölcsönt a földhöz juttatottak tőkeerősítésére fordították volna, kártérítés címén kifizették a nagybirtokosoknak.

A földhöz juttatottaknak 60 pengőt kellett törleszteniök a juttatott föld kataszteri tiszta jövedelmének minden koronája után. Ugyanakkor egy mázsa búzának az ára 20—22 pengő körül volt. A földigénylők legtöbbje nem bírta a terheket, de amennyiben nem fizettek, *a földet könyörtelenül dobraverték úgy hogy az többnyire zsírosparasztok és bankok vagy ismét a nagybirtokosok kezébe került.*

A Bethlen-féle földreform tehát elérte a célját, ahogy azt a nagybirtokos-osztály tervezte. *A nincstelen parasztság millióinak egyelőre elment a kedve, hogy az uraktól hasonló engedményeket kérjenek.* A nagybirtok a földreform után is megmaradt lényegében változatlanul, sőt meg is erősödött.

Igy pl.:	1925	1935
Eszterházy Pál herceg	222.241 hold	223.287 hold
Eszterházy Móric gróf....	55.786 hold	56.016 hold
Eszterházy Tamás gróf ..	49.474 hold	47.496 hold

Míg 1921-ben a föld 53%-a volt a nagybirtokosok kezén, 1929-ben közel 49%a. A különböző *Eszterházyak birtokában több mint 360.000 hold volt összesen. A Pallavicini-hitbizomány 50.000 holdja, a Festetich hitbizomány 70.000 holdja* továbbra is megmaradt. A klérus kezén lévő nagybirtokok nagysága alig változott. 1935-ben a földreform után pl. *az egri főkáptalan 67.000, a kalocsai érsekség 60.000 holddal* rendelkezett.

Az egészségtelen birtokmegoszlás, a régi feudális maradványok nyomasztó hatása az egész ország fejlődését fékezte.

Dolgozó parasztságunk, a nincstelen földmunkások és mezőgazdasági cselédség nagy tömegei a földreform után is a legnagyobb nyomorban éltek. Munka- és bérviszonyaik a lehető legalacso-

nyabb szinten mozogtak. Mindemellett állandó volt a munkanélküliség. A nagybirtokosok nem voltak hajlandók korszerűsíteni birtokaikat, hiszen olcsó munkaerő mellett hatalmas földbirtokaik különösebb befektetés nélkül is kellő hasznot biztosítottak számukra. A külterjes gazdálkodás agrártúlnépesedést teremtett, a mezőgazdasági munkaerőnek közel egyharmada munka nélkül maradt.

A nagybirtok a magyar mezőgazdaság egyoldalúságát rögzítette le. A megművelt területek több mint 50%-án szemes termelés folyt, tehát gabonaféléket, további 20%-án kukoricát termeltek. A búzatermés átlaga alig emelkedett 1900-tól 1930-ig holdankint egy mázsával. A mezőgazdaság legintenzívebb formáját, a kertgazdaságot elhanyagolták, az egész megművelt terület csupán 1%-a tartozott ehhez.

A magyar mezőgazdaság és a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség siralmas állapota a magyar ipar helyzetét közvetlenül befolyásolta. A mezőgazdasági termelés rendkívül alacsony színvonala, a falvak egyre növekvő elszegényedése és a tömegnyomor a magyar ipar belső piacának rendkívül szűk keretet szabott.

Mind a mezőgazdasági termelés egyoldalúsága, mind a korlátozott belső piac a nyugati kapitalista országokra utalt mezőgazdaságot és ipart kiszolgáltatta a külföldi konjunktúra hullámzásainak. A város és falu dolgozó népe ennek következtében még inkább bizonytalanságban és nyomorban élt.

Időleges stabilizáció az angol, amerikai nagytőke segítségével (1924—1929)

Külföldi kölcsönök

A pénzügyi romlás a Bethlen-kormány alatt katasztrofális méreteket öltött. A magyar korona értéke, mely a háború után, az 1918—19-es években csak egyhatodára csökkent, 1921-ben eredeti értékének egytizennyolcezred részére esett le. Az inflációt a kétszeri devalválással, melynek terheit a kisemberekre hárították, nem tudták megállítani. A nagytőke, a nagybirtok megadóztatásával a kormány nem akart segíteni a helyzeten, hanem nagyarányú külföldi kölcsön felvételét szorgalmazta.

Az antant-imperialisták által létrehozott Népszövetség, melynek 1922-ben Magyarország is tagja lett, 1924-ben 250 millió aranykorona kölcsönt adott Magyarországnak, hogy államháztartását

egyensúlyba hozza és hogy a magyar valutát megszilárdítsa. Magyarország felvétele a Népszövetségbe újabb segítség volt az imperialisták részéről a Horthy-rendszer számára. *A kölcsönnel az imperialisták a Horthy-rendszert gazdaságilag akarták talpraállítani, megerősíteni.* A népszövetségi kölcsön rendkívül magas, 7.5%-os kamatterhet jelentett, melyet a reakciós állam főleg a dolgozó népre hárított. Magyarország a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése alá került arra az időre, ameddig a szanálást végrehajtják. A Népszövetség magyarországi megbízottainak jogukban állt beleszólni az államháztartás minden kérdésébe.

A Bethlen-kormány a kölcsön fedezetéül lekötötte a Népszövetségnek a vámokból, a cukoradóból, a dohányilletékből és a sójövedékből származó állami jövedelmeket. A szanálási terv előírta az állami tisztviselők nagyarányú leépítését, melyet részben végre is hajtottak, felhasználva az alkalmat a még esetleges baloldali magatartású egyének eltávolítására az államapparátusból.

A Népszövetség által kidolgozott terv kötelezővé tette a Magyar Nemzeti Banknak záros határidőn belül való felállítását. A Nemzeti Bank alaptőkéjének több mint felét Anglia adta, a másik felét különböző kisebb-nagyobb tőkés országok. A külföldi kölcsönök segítségével lehetővé vált új magyar pénz kibocsátása az elértéktelenedett korona helyett. *1927 január 1-én lépett életbe az új magyar pénzegység: a pengő.*

Természetesen, a külföldi tőke beáramlása a magyar pénzügyi, gazdasági életbe nagy kötelezettségekkel járt az állam részére, de ezen felül a különböző idegen érdekeltségek a kölcsön nyujtását arra használták fel, hogy beleszóljanak a magyar gazdasági kérdésekbe és a magyar ipar döntő pozícióit megszerezzék. Bethlen kormánya idején az angol tőke befolyása a legerősebb.

Az 1924. évi népszövetségi kölcsönnel azonban korántsem merült ki a külföldi tőke beáramlása. A nagytőkés és a nagybirtokos rendszer konszolidálásához újabb és újabb tőkére volt szükség. 1929-ig, a gazdasági válságig több mint 1·5 milliárd pengő külföldi kölcsönt vett fel a Bethlen-kormány.

A nagyarányú külföldi kölcsönök azonban csak igen kis mértékben kerültek produktív felhasználásra. Elaprózódtak különböző rövidlejáratú kölcsönök formájában. A kormány tudatos pénzügyi politikája segítette elő a pénzösszegek jelentős részének improduktív felhasználását.

A nagyarányú korrupciók és panamák, állami pénzek elsikkasztása, gondatlan kezelése mindennapos volt. 1925-ben nemzetközi hullámokat

vert az ú. n. »frank-per«. Egy társaság az állam hallgatólagos beleegyezésével francia frankot hamisított. Az igazi tettesek, akik a kormányszékben ültek, elkerülték a büntetést.

Adópolitika

Az adóterhek rendkívüli mértékben fokozódtak, elsősorban a közvetett adók; így az elsőrendű élelmiszereket 70—80%-os fogyasztási adóval terhelték. 1925-ben a háború előtti 57 aranykorona helyett 127 aranykorona terhelt minden lakost. *A magyar adórendszer antidemokratikus voltából következett, hogy míg az adóterhek 10%-a volt csak egyenesadó, tehát a jobbmódú osztályokat érintő teher, addig 90%-a közvetett adó, mely lényegében a szegény dolgozó néposztályokat sujtotta.*

A Bethlen-kormány tehát a stabilizáció terheit mindenképpen a dolgozó nép vállaira igyekezett rakni, ugyanakkor a magas jövedelmeket szinte csak jelképesen adóztatták, lehetőségeket adtak a nagy kereskedelmi és iparvállalatok százezres adócsalásaira.

A kormányzat a külföldi kölcsönök törlesztésére és kamataira hatalmas összegeket fizetett. *Igy a nagybirtokos és nagytőkés osztály a gazdasági konszolidálás költségeit a magyar népre hárította.*

De fokozták a közterheket az egészségtelenül felduzzasztott államapparátus, a roppant hivatalnoksereg és a reakciós állam erőszakszervezeteire fordított összegek. A dolgozó népet elnyomó ellenforradalmi rendszer a rendőrség, a csendőrség állandó erősítésével, fokozott kiépítésével igyekezett gátat emelni a haladó törekvéseknek.

Gyáripar

A külföldi kölcsönök állandó beáramlása a magyar hiteléletet még jobban hozzákapcsolta a külföldi finánctőkéhez. A bankok számára a külföldi kölcsönök lebonyolítása sohasem látott jövedelem forrásává lett. A Bethlen-korszak a magyar finánctőke megerősödésével járt együtt. A magyar finánctőke még nagyobb szerephez jut, még közvetlenebb befolyást gyakorol a reakciós államhatalomban, melynek a nagybirtokos-osztállyal együtt korlátlan birtokosa. A monopóliumok, a kartellek még jobban behálózzák az egész gazdasági életet és korlátlanul uralják a piacot. Alig található a gazdasági életnek olyan területe, amely ne a kartellek uralma alatt állna.

Az 1931. évi XX. tc., az ú. n. kartelltörvény, biztosította a kartellek korlátlan jogait, és lehetőséget adott további terjeszkedésükre. Így a kartellek rátelepszenek az ország iparára és korlátozzák fejlődését, akadályozzák a termelés kibontakozását.

A magyar hitelszervezet közvetítésével az idegen tőke a magyar iparba áramlik. *1931-ben az ipari részvénytársaságok tőkéjének 66%-a külföldi kézen volt.*

A huszas évek második fele a kapitalista világ fellendülését s időleges stabilizációját hozta, mely 1929-ig, a gazdasági válság kezdetéig tartott. A háborút követő gazdasági nehézségek után a konjunktúra évei Magyarországon is éreztették hatásukat.

Annak ellenére, hogy Magyarországnak Ausztriától való függő viszonya megszünt, a még mindig fennálló feudális birtokviszonyok és a nyugati kapitalistáktól való függőség akadályozták a magyar ipar fellendülését. A nagybirtokos-osztállyal szorosan összefonódó finánctőke, bár érdekében állt a belső fogyasztópiac kiszélesítése, a fennálló feudális maradványokon nem változtatott. A magyar iparfejlesztés olyan útjait kereste, melynek terheit a dolgozó népre háríthatta. *A külföldi kamatterheket, a magas vámtarifákat és a magyar iparfejlesztés költségeit az uralkodóosztályok végeredményben a dolgozó néppel, mint legfőbb fogyasztóval fizettették meg.*

Az ipari termelés 1929-ben a háborúelőtti termelési szintet egyharmaddal túlhaladta. A gyári jellegű ipartelepek száma fokozatosan emelkedett. A háborúelőtti 2080 gyárral szemben 1927-ben 3631 gyár működött.

Ha az egyes iparágakat nézzük, azt látjuk, hogy az első helyen még mindig az élelmiszeripar áll. 1927-ben az össztermelésben való részesedése 42% körül mozog, a textilipar részesedése emelkedik, a háborúelőtti 5%-ról 1927-ben közel 13%-ra. A vas- és fémipar, gépgyártás részesedése az össztermelés értékében csökken.

A magyar ipari termelés 1925—26-ban általában eléri a háborúelőtti színvonalat, sőt azt a további fejlődés során túl is haladja. Erősebb ütemben fejlődik a textilipar, de ebből még korántsem következik, hogy a hazai szükségletet fedezni tudná. Sőt az a helyzet, hogy kivitelünk legnagyobb részét felemésztette a textilgyártmányok és készáruk behozatala. Egész mezőgazdasági kivitelünk nem ért el 1922-ben annyit, mint amilyen értékben textilbehozatalra voltunk utalva. Ez a helyzet a textilipar fejlődésében annyiban módosult, hogy 1927—28-ban az agrárkivitelünk 40—60%-a ment a textilbehozatalra.

A háborúelőtti termeléshez képest gyorsabb fejlődést mutat a villamossági felszerelések gyártása, a bútoripar, bőripar. 1928-

ban az összes magyar gyárüzemeknek nem kevesebb, mint 30%-a új alapítás.

A magyar ipar termelési értéke 1921-ben egymilliárd volt (974·4 millió pengő). 1929-ben, a válság beköszöntésekor már majdnem megközelítette a 3 milliárd pengőt.

1930-ban már csak a lakosság 51·8%-a foglalkozott őstermeléssel. Az ország gazdasági szerkezetében bekövetkezett változások arra vezettek, hogy Magyarország agrár-ipari országgá vált. A magyar ipar fejlesztése a dolgozó nép terheinek hallatlan fokozása árán valósult meg. A legantiszociálisabb módszerekkel valóságos rablópolitikát űztek a magyar nép munkaerejével.

A munkásosztály helyzete és a magyar munkásmozgalom 1929-ig

A munkásság helyzete

Az ipari munkásság száma a gyáripar fejlődésével együtt növekedett. Az 1930-as népszámlálás adatai alapján Magyarország lakosságának 21%-a sorolható a munkásosztályhoz. A kifejezetten ipari munkások száma 1928-ban 654.000, a nagyüzemi munkások létszáma ennél alacsonyabb.

Annak ellenére, hogy a munka termelékenysége jelentékeny mértékben nőtt, a munkásság reálbére nem emelkedik a háború előtti színvonalra. A munkabérek alacsony színvonalon tartását megkönnyítette a tőkés számára az állandóan hullámzó nagy ipari tartaléksereg, amelyet az agrártúlnépesedés táplált. A földmunkások, a mezőgazdasági munkások bére alig érte el az ipari munkásság bérének a felét.

A munkaidő a gyáros kénye-kedvétől függött. Magyarország csaknem az egyedüli ország volt Európában, ahol ebben az időben a munkások munkaidejét a törvények nem szabályozták. 1929-ben átlagosan 9 órás munkanap volt (csak Törökországban és Albániában nem volt bevezetve a 8 órás munkaidő). Azonban a magyar gyári munkásság csaknem $\frac{1}{4}$ része, nyáron több mint $\frac{1}{3}$-a naponta 10 óránál többet dolgozott. A munkanélküliekkel nem törődtek, a kormány ridegen elzárkózott a munkanélküli segélyek bevezetése elől. A szakszervezetbe tömörült munkásság saját filléreiből gondoskodott a munkanélküliek támogatásáról.

A betegség-biztosítás költségei (OTI) fele részben a munkást terhelték. Bár a rendelkezések szerint a betegségi biztosítás másik felét a munkáltató

fizette, mégis úgy vehetjük, hogy annak terhei szintén a dolgozókra hárultak. A termelési költségekbe ugyanis a tőkések a munkásbiztosítás díjait a munka költségeként felszámították. Tulajdonképpen ennek az összegnek a munkabért kellett volna növelnie.

A népellenes rendszer a munkásfillérekből összejött pénzösszegeket a legkülönfélébb módon más célra használta el, így költséges, nem a munkásbiztosítás céljait szolgáló építkezésekre, nem egyszer luxusvillák építésére (pl. Budán, Pasaréten) fordították. A mezőgazdasági munkásság még betegségi-öregségi biztosításban sem részesült.

A munkásság, a dolgozók egészségügyi viszonyai elszomorítóak voltak. Magyarország halálozási arányszáma igen kedvezőtlen volt. A rossz élelmezési és még rosszabb lakásviszonyok következtében a tüdőbaj »morbus Hungaricus« (magyar betegség) elnevezést kapta. A kormány a dolgozók szociális védelmét elhanyagolta, az állami költségvetés egész kis töredékét fordították a népegészségügy fejlesztésére. A kormány igyekezett az ország nehézségeiről, bajairól a figyelmet elterelni, a néptömegek nyomorát színes kirakatpolitikával elfedni. Az ú. n. »kultúrfölény« elérésére milliók folytak el, melyeket a dolgozó nép fizetett meg. Ugyanakkor a művelődés, a továbbtanulás lehetősége csak igen vékony réteg számára volt biztosítva. *A középiskolák, gimnáziumok, egyetemek kapui zárva maradtak a dolgozó nép gyermekei előtt.* Az 1930—31-es tanévben a középiskolai tanulóifjúság 1·3%-a került ki a szegényparasztság köréből, 2·8%-a a munkásság köréből. Ugyanakkor az ország lakosságának több mint 60%-a a munkásságból és a szegényparasztságból származott. Az ország egész lakosságának 1930-ban közel 10%-a analfabéta volt. Az írniolvasni nem tudók 70%-a a szegényparasztságból és a munkásság soraiból került ki. Ezt nevezte az ellenforradalmi rendszer »kultúrpolitikának«.

Rákosi Mátyás hazatérése, a KMP újjászervezése

Az ellenforradalmi rendszer által elnyomott, jogfosztott és kisemmizett magyar munkásosztály újból hozzálátott szervezeteinek megerősítéséhez. Bár Peyer Károly és áruló szociáldemokrata társai a kormánnyal kötött paktummal a szervezkedési lehetőségeket jelentős mértékben korlátozták, ennek ellenére a fehér terror alatt teljesen szétrombolt szakszervezetek újjáélesztése kezdetét vette.

A Horthy-reakció terrorjával szemben a Kommunisták Magyarországi Pártja ingadozás nélkül felemelte tiltakozó szavát. A Párt nem tett semminemű engedményeket az ellenforradalmi rendszernek és következetesen küzdött a munkásmozgalom árulói ellen.

A Párt sorait az állandó üldözések, bebörtönzések, kivégzések megritkították. A magyar nép, a magyar munkásmozgalom legkiválóbb vezetői az ellenforradalom uralomra jutása után részben elpusztultak, a rendszer börtöneiben sínylődtek, részben emigrációban voltak. Az emigrációban halt meg *Landler Jenő*, a magyar Vörös Hadsereg egyik kiváló vezetője, akit — mint a

magyar és a nemzetközi munkásmozgalom nagy halottját — Moszkvában, a Kreml falában helyeztek örök nyugalomra 1928-ban. A külföldön is a munkásosztály felszabadításáért harcoló kommunista magyar emigráció szervező munkája nyomán már 1920-ban újra megjelentek a KMP Bécsből illegális úton Magyarországra hozott röplapjai.

Az ellenforradalom vad terrorja ellenére a kommunista emigráció több tagja hazatért és kísérletet tett a Párt szervezeteinek felélesztésére. 1921-ben *Andics Erzsébet*, *Berei Andor*, *Vas Zoltán*, 1922-ben *Gerő Ernő* vezetésével megindult mozgalmak jelezték a magyar uralkodóosztályok számára, hogy a magyar munkásosztály a súlyos csapások ellenére továbbfolytatja a harcot.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának illegális szervezetei 1924-től kezdve rendszeresen kiépültek. *A Párt újjászervezése Rákosi Mátyás vezetése alatt történt*, aki többéves külföldi tartózkodás, számos kommunista párt megszervezése után hazatért Magyarországra az emigrációból, bár tudta, hogy ha a Horthy-rendőrség kezébe kerül, halál vár reá.

Rákosi Mátyás hazatérése előtt négy éven keresztül a Kominternek titkára, a nemzetközi munkásmozgalom egyik irányítója és szervezője volt.

1919 márciusában alakult meg tizenkilenc ország forradalmi munkáspártjainak részvételével Moszkvában a *Kommunista Internacionálé* (rövidített névvel: Komintern). A III. Internacionálé Leninnel és a Bolsevik Párttal az élén vezette és szervezte a világ kommunista mozgalmát, irányította harcukat az imperialisták, a kizsákmányolók és a munkásmozgalomba beépített ügynökeik, az áruló szociáldemokraták, a II. Internacionálé vezetői ellen. *A Kommunisták Magyarországi Pártja ott volt az elsők között a Kommunista Internacionálé megalakításánál.*

Rákosi Mátyás irányításával megkezdődött Magyarországon is a Kommunista Párt és a Kommunista Ifjúmunkás Szövetség szervezeteinek rendszeres kiépítése. 1925 augusztusában Bécsben megtartották a KMP első, újjáalakuló kongresszusát, megindult a Párt hivatalos folyóirata: az *»Új Március«*.

Rákosi Mátyás az ellenforradalom vésztörvényszéke előtt

A kongresszus után, 1925 szeptemberében a mozgalomba beépített rendőrségi ügynök segítségével elfogták *Rákosi Mátyást* és a Párt vezetőinek jelentékeny részét. Az ellenforradalom urai eltökélt szándékkal azon voltak, hogy elpusztítsák Rákosi Mátyást,

akiről tudták, hogy a Tanácsköztársaság népbiztosa volt. A Horthy-rendszer statáriális bíróság elé állította Rákosi Mátyást elfogott társaival együtt, hogy mielőbb meghozhassák a halálos ítéletet.

Rákosi védelmére megmozdult a magyar munkásosztály, az egész nemzetközi munkásmozgalom, *élén a hatalmas Szovjetunióval.* Ezrével érkeztek a világ minden részéről tiltakozó levelek, táviratok és felhívások. Tömeggyűlések, tüntetések követelték világszerte Rákosi Mátyás felmentését.

A tárgyaláson hősies magatartásával Rákosi Mátyás nem mint vádlott állt a Horthy-törvényszék előtt, hanem mint vádló, aki a Horthy-rendszert a maga gyökeréig reakciós mivoltában leleplezte. Rákosi Mátyás az utolsó szó jogán bátran visszautasította az ügyész rágalmait a kommunista mozgalomról, az 1919-es Tanácsköztársaságról és a Szovjetunióról. Amikor az ügyész felszólította, hogy önmagát védje, Rákosi kijelentette:

»*Magamat nincs mit védenem. Az én tevékenységem az volt, hogy segítettem szervezni a Kommunista Pártot. A kapitalista társadalmi rend összeomlása felé megy és a kultúra egyetlen mentsége, ha átmentjük a kommunista társadalomba. A mi utunk az egyedüli helyes út.*« (A Rákosi-per. A statáriális bíróság előtt. 1925. nov. 14—16. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra. Bp. 1950. 63. o.)

»*A Kommunisták Magyarországi Pártja 1919 óta a szenvedések és megpróbáltatások lángtengerén ment keresztül, de megsemmisíteni mégsem tudták, mert a mi Pártunk a jövőt, a szocialista forradalmat képviseli, mert a mi Pártunk a dolgozók pártja és a dolgozók minden áldozatra készek pártjukért.*« (U. o. 64. old.)

Rákosi Mátyás és vádlott társainak bátor magatartása, a Szovjetunió fellépése, a nemzetközi és magyar munkásmozgalom erélyes tiltakozása arra kényszerítette a reakciós kormányzatot, hogy Rákosi Mátyás ügyét a statáriális bíróságról átutalják a rendes bíróság elé. 1926 nyarán volt a főtárgyalás: Rákosi Mátyást nyolc és félévi fegyházra ítélték.

A börtönben mindent elkövettek, hogy Rákosi Mátyás fogsága ideje alatt elpusztuljon. Rákosi a nyolc és félévből hosszú hónapokat töltött a váci fegyház hirhedt földalatti pincéjében, gyakran sötétzárkában. A szenvedések azonban nem törték meg, a fogságban is mindvégig a munkásosztály töretlen harcosa maradt és sziklaszilárdan kitartott kommunista meggyőződése mellett.

Még Rákosi Mátyás és a KMP kezdeményezésével és irányításával alakult meg 1925-ben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP), mely kísérlet volt arra, hogy az ellenforradalmi Magyarországon legális forradalmi munkáspártot teremtsenek a Kommunista Párt vezetése és irányítása alatt. Az új pártban a kommunista dolgozók mellett tömörültek a Peyerék által kizárt és a SzDP-ből kivált baloldali szociáldemokraták is.

A MSZMP fő követelései: *az új radikális földreform, a 100 holdon felüli birtokok kártalanítás nélküli kisajátítása és felosztása, a köztársaság és a demokratikus választójog.* Mindezek a követelések a magyar dolgozók vágyainak és kívánságainak adtak hangot.

A Párt szervezetei országszerte kiépültek, és komoly befolyást gyakoroltak a munkás- és paraszttömegekre. 1926-ban a választásokon a Bethlen-kormány csak a legnagyobb erőszakkal és nyilt törvénytiprással tudta elütni a MSZMP-t attól, hogy képviselőket küldjön az ellenforradalom parlamentjébe.

Erősödik a MSzMP...

A MSZMP erősödése nagy veszélyt jelentett a Horthy rendszerre, ezért Bethlenék és Peyerék közös erővel küzdöttek ellene. A MSZMP vezetőit börtönbe juttatták, szervezeteit szétrobbantották, és így a Párt néhány évi működés után megszűnt. A MSZMP szervezetében a Kommunista Párt megbízásából jelentős szerepe volt *Gőgös Ignácnak*, *Hámán Katónak* és *Lőwy Sándornak*, akik mindhárman a börtönben elszenvedett kegyetlen kínzások következtében haltak meg.

A KMP által irányított Magyarországi Szocialista Munkáspárt igen komoly hatással volt a forradalmi munkásmozgalomra. Az ellenforradalmi rendszer elleni küzdelem során a KMP százával és ezrével nevelte ki a harcos és tapasztalt munkásmozgalmi vezetőket. Küzdelmeinek hatására megerősödött a SzDP-n belül a harc a peyerista vezetés

ellen. Az ellenzéki mozgalom egyik vezetője *Stromfeld Aurél* volt, aki együttműködött a Kommunisták Magyarországi Pártjával és a MSZMP-vel. Megszervezte a szociáldemokrata rendezőgárdát és arra törekedett, hogy azt a baloldal erős bázisává építse ki. Titokban tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Korai tragikus halála után a SzDP baloldala igen meggyengült.

A Rákosi Mátyás által lerakott alapon mindjobban megerősödtek a KMP illegális szervezetei. A Párt komoly befolyásra tett szert egész sor szakszervezetben.

Emellett a kommunisták a forradalmi eszméket a munkások kultúr- és sportszervezetein keresztül juttatták a tömegekhez. A kultúr- és sportegyesületeket harcos szellemmel itatták át. A szavalókórusok újszerű művészetével, túrákkal, testedzéssel teremtették meg a felvilágosítás, a tanítás lehetőségeit.

Nagy népszerűségnek örvendett ezidőben a Párt irányításával megjelenő »*100%*« című folyóirat, amely több mint két esztendőn keresztül bátor harcot folytatott az ellenforradalmi rendszer és az azt kiszolgáló jobboldali szociáldemokraták ellen. Mikor a rendőrség a »100%« további megjelenését lehetetlenné tette, a »*Társadalmi Szemle*« volt néhány esztendőn keresztül az osztályharcos szellem bátor szószólója.

A Kommunista Párt működését nemcsak az ellenforradalmi rendőrség üldözése nehezítette meg, hanem a jobboldali szociáldemokraták áruló tevékenysége is. A baloldali harcos munkásokat üldözték, a szakszervezetekből kizárták, a rendőrség figyelmébe ajánlották. Ebben az állandó küzdelemben alakult ki, nevelődött és edződött meg a Kommunista Párt számban kicsi, de forradalmi elszántságban kiváló vezető gárdája, mely ha kellett, életét, szabadságát feláldozta a munkásosztály, a dolgozó nép felszabadításáért.

Az 1923—24 utáni évek a kapitalizmus időleges stabilizációjával, a forradalmi erők időleges visszavonulásával jártak. A KMP sorai jelentékeny mértékben megritkultak. Ennek nem kis mértékben az volt az oka, hogy a forradalmi apálynak ebben az átmeneti periódusában nem tértek át kellő gyorsasággal új, kedvezőbb harci formákra. A küzdelem régi formái felfedték a pártszervezeteket, így azok szétrombolása az ellenforradalom rendőrségének számára lehetővé vált. Mindezt beépített rendőrségi ügynökök segítségével vitték keresztül. Emellett a Párt elszigetelődött, nem tudta kellőképpen maga mellé állítani az ellenforradalmi rendszer elleni harcban a dolgozó parasztságot és a kisembereket. Mindemellett a KMP érdeme, hogy a munkásosztály előtt magasra tartotta a proletárdiktatúra zászlaját, híven kitartott

mellette a Horthy-rendszer súlyos üldözése, terrorja és elnyomása közepette.

A Tanácsköztársaság bukását követő üldöztetés és az emigráció 25 esztendeje az érésnek és a tapasztalatok gyüjtésének azt az időszakát jelentette, amelyen a Bolsevik Párt 1917-ig már keresztül ment. Abban a negyedszázados szörnyű elnyomásban, amely a Magyar Kommunista Pártnak osztályrészül jutott a Horthy-reakció korszakában, nemcsak az a szőrfélé segítség jelentett felmérhetetlen támaszt a magyar munkásosztály, a kommunista mozgalom számára, melyet a Szovjetunió nyujtott, hanem a Szovjetunió puszta létezése is. »*Nemcsak a tanulás, de még a szenvedés és mártírium is könnyebb lett, mióta a kommunista szabadságharcosokat világszerte éltette és erősítette az a tudat, hogy a Föld egyhatodán diadalmasan épül a szocializmus*« — mondotta Rákosi Mátyás. (Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Harmincéves a Magyar Kommunista Párt. Szikra, Bp. 1949. 70. old.)

A Kommunisták Magyarországi Pártját a Horthy-reakció üldözései nem tudták megtörni, sőt megacélozták az elkövetkezendő harcokra, melyek az 1929-ben bekövetkezett gazdasági válsággal még jobban kiéleződtek.

Az ellenforradalmi rendszer külpolitikája

A Horthy-rendszer külpolitikája reakciós belpolitikájának szerves kiegészítője volt. Külpolitikájának alapja a revizionizmus. Időlegesen csak békés revízióról beszéltek, de valójában agresszív, támadó tervekre gondoltak. A Szovjetunióval szemben kezdettől fogva ellenséges politikát folytattak. Bethlen a leghatározottabban ellenezte még a szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatok felvételét is. Állandó szovjetellenes rágalomhadjárat folyt az országban, amellyel egyrészt elterelni igyekeztek a belső bajokról a figyelmet, másrészt előkészítették a talajt arra, hogy a legelső alkalommal belevigyék Magyarországot egy szovjetellenes háborúba.

A szovjetellenség az ellenforradalmi rendszernek már születésétől kezdve, bel- és külpolitikai vezérfonala volt. A Horthy-rendszer a nyugati imperialista hatalmak szovjetellenes terveinek köszönhette létrejöttét. *Az ellenforradalmi rendszert fenntartó nagytőkés és nagybirtokos osztályok érdekei ezernyi szállal egybe voltak fonódva kezdetben az angol-amerikai, majd a német imperializmussal.*

Mindebből szinte világosan következett, hogy a Horthy-rendszer a maga revizionista, imperialista célkitűzéseihez, az imperialista nagyhatalmak között találta meg a támaszát. A kisantant államaival szemben, melyek mögött a francia nagytőke állt: *a magyar ellenforradalmi rendszer, főleg az angol imperializmusra támaszkodott.* Az angol-francia imperialisták közötti, háborúutáni ellentét elősegítette ezt a külpolitikai orientációt. Az angol imperialisták európai terveivel függött össze, hogy Bethlen a magyar külpolitika szekerét a szintén agresszív, fasiszta Olaszországhoz kötötte.

Bethlen 1927-ben aláírta a magyar-olasz barátsági szerződést. A 30-as évek elején, amikor a német belpolitika végleg a reakció irányába tolódott el, Bethlen lelkes híve lett az imperialista Németországhoz való közeledésnek is, és ezzel elindítója annak a politikának, mely hazánkat végül is Hitler-Németország csatlósává tette.

A Bethlen-kormányzat az ellenforradalmi rendszer megalapozását, konszolidálását jelentette. Bethlen sikerei azonban csak látszólagos sikerek voltak, az 1929-ben kitörő gazdasági válság elsöpörte a Bethlen-kormányt és felfedte mindazokat az ellentmondásokat, amelyeket addig is csak a legnagyobb nehézségekkel voltak képesek eltakarni. *A válság könyörtelen élességgel állította előtérbe az ország gazdasági és társadalmi kérdéseinek megoldatlanságát.*

3. A FASIZMUS ÉS A NÉMETBARÁTSÁG MEGERŐSÖDÉSE MAGYARORSZÁGON (1929—1941)

A gazdasági válság és Magyarország (1929—1933)

Ugyanakkor, amikor a Szovjetunió komoly sikereket ért el a szocializmus építése terén, erősödött és gyors ütemben fejlesztette iparát, a kapitalista országokban 1929 végén megkezdődött és a rákövetkező években még egyre jobban elmélyült a gazdasági válság. A kapitalista gazdaságot olyan pusztító erejű válság érte, melyhez foghatót addig még soha nem tapasztaltak. Az ipari válság egybefonódott a mezőgazdasági válsággal, az agrárválsággal.

A tömegek nyomora és a munkanélküliség hatalmas mértékben megnőtt. A munkanélküliek száma több mint 21 millióra emelkedett (egyedül Amerikában 1933 januárjában megközelítette a 14 milliót). A parasztok milliói mentek tönkre, a munkások tömegei éheztek, de a válság a mélybe taszította a közép- és kistőkések egész rétegeit is.

Ugyanakkor a Szovjetunióban az ipari termelés a válság három éve alatt (1930—1933) több mint kétszeresére emelkedett és 1933-ban az 1929-es színvonallal összehasonlítva annak 201%-át tette ki. Az Amerikai Egyesült Államok ipara 65%-ára csökkent, Anglia ipara 86%-ra, Németországé 66%-ra, Franciaországé 72%-ra. *Ez a körülmény újabb bizonyságát adta a szocialista gazdasági rendszer fölényének a kapitalista rendszerrel szemben. Tanúságot tett arról, hogy a szocializmus országa az egyetlen ország az egész világon, amely mentes a gazdasági válságoktól.*

A Szovjetunió Bolsevik Pártja Sztálinnal az élén már jóval a válság kitörése előtt rámutatott arra, hogy a válságok a kapitalista társadalom elkerülhetetlen velejárói, hogy a monopóliumok korszakában a válság még jobban elhúzódik, hogy ez a körülmény a néptömegek számára különösen kínzóvá és pusztítóvá teszik a válságot.

Sztálin rámutatott arra, hogy a háborútáni fellendülés a kapitalista országok számára csak átmeneti jellegű, a kapitalizmus általános válságának talaján elkerülhetetlenül bekövetkezik a gazdasági válság. A válság alapja és oka maga a tőkés gazdasági rendszer. *A válság alapja a termelés társadalmi jellege és a termelési eredmények kisajátításának tőkés formája közötti ellentmondás.* A tőkés rendszer e fő ellentmondása kifejezésre jut a tőkéshaszon nagyarányú növekedésében és a milliók vásárlóképességének viszonylagos csökkenésében. Ez az alapja a tőkés túltermelési válságoknak, ebből származik, hogy az áruk bizonyos időszakonként eladatlanok maradnak, a termelés csökken, növekszik a munkanélküliség, csökken a munkabér, és ezzel még jobban kiéleződik a termelés színvonala és a fizetőképes kereslet színvonala közötti ellentmondás. A túltermelési válság ennek az ellentmondásnak viharos és romboló megnyilvánulása.

A gazdasági válság még jobban kiélezte az ellentéteket az imperialista hatalmak között, a világháborúban győztes és legyőzött országok között, az imperialista államok és gyarmati és függő országok között, a munkások és tőkések között, a parasztok és földesurak között.

Sztálin a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának XVI. kongresszusán 1930-ban előre megmondta, hogy a burzsoázia kiutat fog keresni a válságból, egyrészt abban, hogy a munkásokat még jobban elnyomva, bevezeti a fasiszta diktatúrát, másrészt abban, hogy háborúkat kezd a gyarmatoknak és érdekszféráknak újrafelosztásáért és a gyenge országok leigázásáért.

A gazdasági válság éles fénnyel világította meg a Bethlen-kormány politikáját. A nemzetközi tőkéhez a kölcsönökkel ezernyi szállal hozzákapcsolt Magyarország hamarosan tapasztalta a válság minden nyomorúságát. Az ipari termelés körülbelül 20%-kal zuhant. A válság különösen a kis- és középipart érintette, kevésbbé a nagyobb tőkével rendelkező vállalatokat, melyeknek racionalizálását és koncentrációját elősegítette.

Az ipari behozatal 72%-kal esett vissza, tekintettel a mezőgazdasági kivitel csökkentésére. A magyar textilipar termelése a belső piac kiszélesedése következtében (mert külföldi áru alig jön be) növekszik. Ezek a körülmények bizonyos mértékig az ipari áresést, a mezőgazdasági áreséshez viszonyítva korlátozták.

A válság ideje alatt az ipari dolgozók száma 654.000-ről (1928) 390.000-re csökkent (1932). A munkanélküliség ijesztő méreteket öltött. A dolgozók keresete mélyen a létminimum alá süllyedt. *A szakmunkások órabére az 1928. évi 81 fillérről 1932-re 32 fillérre esett. A gyári munkásnők órabére ugyanezen idő alatt 32 fillérről 19 fillérre esett.* A dolgozók százezrei éhezve, nyomorogva tapasztalták, hogy a Horthy-reakció hová vitte az országot.

A válság azonban nem korlátozódott csak az iparra. A mezőgazdasági kivitel megbénult. Közel 75%-kal visszaesett.

A búza ára az 1928. évi 32 pengőről 7 pengőre süllyedt. A mezőgazdasági dolgozók amúgyis alacsony bére 61%-kal esett. Hárommillió főnyi mezőgazdasági szegénység, gazdasági munkások, törpebirtokosok, kisbirtokosok és munkások, valamint a kisemberek széles rétegei a pusztulás szélére jutottak. *Növelte a falu elnyomorodását a szélesre nyílt agrárolló,* ami abból származott, hogy a mezőgazdasági és ipari árak között 38%-os különbség volt az ipar javára. Tehát ez annyit jelentett, hogy 1933-ban 38%-kal kellett több mezőgazdasági cikket adni ugyanannyi ipari termékért, mint 1929-ben.

A tisztviselők, az értelmiségiek ezrei kerültek ki az utcára, nem egyszer hólapátolással és egyéb alkalmi munkával tudtak csak az éhezés rémétől időlegesen megszabadulni. Az állástalan tanárok, értelmiségiek tömegei keservesen tapasztalhatták, hogy a Horthy-rendszer mit értett a »középosztály« védelmén.

A nemzeti jövedelem Magyarországon az 1926—27. éveket 100%-nak véve, 1933-ra 68%-ra esett. A nemzeti jövedelemnek a népesség egy tagjára eső része ugyanezen idő alatt 64·2%-ra csökkent.

A pénzügyi válság így mindjobban elmélyült. A külföldi kölcsönök lehetősége összeszűkült, a meglevő kölcsönök nagy

részét felmondták. A pénz vásárlóereje az 1926—27-es éveket 100%-nak véve, 1933—34-re 61·6%-ra esett. Az adóterhek fokozása ellenére az államháztartás egyensúlya megingott, a városok és a községek költségvetése a csőd előtt állt.

A válság politikai következményei

A gazdasági válság hatására a Bethlen-kormány megbukott (1931). Utóda, *gróf Károlyi Gyula* nagyobb francia kölcsönhöz jut, de ez nem tudja a csőd előtt álló államkassza helyzetét megjavítani. Rátérnek a felduzzadt államháztartás költségeinek csökkentésére, de ezt a régi módszer szerint az amúgyis gyér szociális kiadások szűkítésével kívánják elérni. Az adókat felemelik, a közmunkákat, építkezéseket beszüntetik. Ezzel még jobban fokozzák a munkanélküliséget. A válság nyomában járó munkanélküliség és nyomor a tömegek szociális elégedetlenségét egyre növelte.

A munkásság harca a Horthy-rendszer ellen a válság éveiben különösen megerősödött. *A Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetése alatt álló Szakszervezeti Ellenzék hetekig tartó sztrájkokkal küzd a munkáselbocsátások, a bérek csökkentése ellen,* küzd az ellen, hogy a tőkés válság minden terhét a dolgozókra hárítsák át. A Szakszervezeti Ellenzék legális vagy féllegális tömegsajtót teremtett.

A munkásosztály harci lendülete, forradalmi hangulata megerősödött. A SzDP, látva a munkásság balratolódását, 1930. szeptember 1-re csendes tüntető sétát tervezett. A tüntetés előkészítésébe azonban a Kommunisták Magyarországi Pártja is bekapcsolódott és kiadta a jelszót: »*Változtassátok 1930. szeptember 1-ét hangos tüntetéssé!*«

Az utcákon a munkát, kenyeret és a rendszer megdöntését követelő tömeg kőzáporral fogadta a kivont karddal támadó lovasrendőröket, katonaságot és páncélautókat. Sokhelyütt barikádokat emeltek. 1930. szeptember 1-e megmutatta a kommunisták növekvő tömegbefolyását és azt, hogy a munkásságban az elszenvedett vereségek ellenére is elevenen élnek a mult harcos forradalmi hagyományai.

1931-ben a bányászok vívják hősi harcukat a KMP irányításával. *Tatabányán, Dorogon, Salgótarjában* egymás után lángoltak fel az elkeseredett, kitartó sztrájkharcok. 1932-ben a pécsi bányá-

szok léptek sztrájkba. Lementek a tárnákba és addig nem voltak hajlandók visszajönni, amíg követeléseiket nem teljesítették.

A Kommunisták Magyarországi Pártja a rendszer kegyetlen üldözése és elnyomása ellenére a munkásosztály vezetését, irányítását és nevelését továbbra is a kezében tartotta. Kommunista munkások életük kockáztatásával terjesztették a dolgozók között a Párt illegális kiadványait, újságjait.

Igy sokszorosító eljárással készült a Párt hivatalos lapja, a *Kommunista*, mellette külön szervezeti újság a *Pártmunka*, a *Kommunista Ifjúmunkások Szövetségének* lapja, az *Ifjú Proletár*. Illegális üzemi újságok egész sora jelent meg.

Nagy jelentőségre tettek szert azok a kiadványok, melyeket az emigráció külföldön írt, kiadott és hivatalos közegek megkerülésével Magyarországra küldött. A Bécsben megjelenő már említett *Új Március* (a Párt hivatalos lapja), a Szovjetunióban kiadott *Sarló és Kalapács*, a Csehszlovákiában napvilágot látó *Munkás*, a romániai *Korunk* és az emigráció által kiadott egyéb folyóiratok és könyvek erősítették a magyar munkásosztály küzdelmét.

Hatalmas erőfeszítésbe, hősies önfeláldozásba került ezeknek a lapoknak és számtalan röplapnak az előállítása, de azért bárhogy üldözték is a Pártot, a lebukott kommunisták helyébe mindig újak léptek. Hiába foglalták le és hiába semmisítették meg a kézinyomdákat, a sokszorosítógépeket, a kommunista újságok, lapok újra megjelentek az üzemekben, bizonyítva, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja működik, dolgozik és nem törte meg az ellenforradalmi rendszer terrorja.

A Horthy-rendszer nagyon jól tudta, hogy a munkásosztály küzdelmeit az illegális Kommunista Párt vezeti, ezért mindent elkövetett a Párt gyengítésére és megsemmisítésére. A gazdasági válság a harcot még jobban kiélezte. Az 1931. évi szeptemberi biatorbágyi merénylet ürügyével a kormány által kihirdetett statárium elsősorban a Kommunista Párt ellen irányult. 1932 nyarán elfogták, törvényellenesen halálra ítélték és a széleskörű nemzetközi tiltakozás ellenére július 29-én kivégezték a Kommunisták Magyarországi Pártjának két vezetőjét, *Sallai Imrét* és *Fürst Sándort*, a mozgalom bátor és kipróbált harcosait.

A Párt, bár súlyos csapást jelentett kiváló vezetőinek galád módon való elpusztítása, mégsem tört meg, sorait szorosabbra zárta és tovább folytatta a küzdelmet. A börtönbe került kommunisták a harcot ott is tovább folytatták, tanultak és tanítottak, hogy a börtönből még tapasztaltabban, még harcedzettebben kerüljenek ki. A bebörtönzött kommunistákért a Vörös Segély széleskörű támogató akciót szervezett. A segélymozgalom maga is

sok új harcost nevelt. A Vörös Segély mozgalom erősítésére írta József Attila *Lebukott* c. versét:

»Megvallattak, hogy vérzett a húsunk,
Elvtársunk, ki még sétálsz, mint a fény,
gondolj reánk, kik fel-le futkosunk
és messze nézünk cellánk szögletén.
Lágyult az izmunk, fekhelyünk kemény,
Eledelünket kiköpi a szánk,
gyomor- s tüdőbajt ítéltek reánk
s ha nem pusztulunk, elpusztítanak.
Még harcolunk, de testünk oly sovány!
Testvér, segítsd a lebukottakat.«

Megnehezítette a Párt működését a szociáldemokrata vezetők árulása, rendőrségi besúgásai. A Kommunisták Magyarországi Pártja már 1932-ben kísérletet tett az erősödő fasiszta veszéllyel szemben kommunista-szociáldemokrata egységfront kiépítésére, de ezt a jobboldali szociáldemokrata vezetőség minden erővel elgáncsolni igyekezett.

A fasizmus uralomrajutása Németországban

Az elhúzódó gazdasági válság következményeként a kapitalista államok közötti ellentétek a végsőkig kiéleződtek. Ismét felvetődött a kérdés a világ és az érdekszféráknak az erősebb imperialista államok által történő újrafelosztására.

Az általános leszerelésről mind kevesebbet beszéltek. A harcias imperializmus, a háború és revans pártjai léptek előtérbe. Az események egy új háború kitörése felé haladtak.

Különös élességgel mutatkozott meg a válság Németországban, melynek dolgozó tömegeit nemcsak a német tőkés profitja nyomta. A német nép vállaira nehezedtek a versailles-i imperialista béke következményeként mindazok a terhek, amelyeket Németországnak kárpótlásként a győztes antant hatalmaknak kellett fizetnie. Németországban a weimari köztársaság szociáldemokrata vezetői eltűrték az ellenforradalom nyílt szervezkedését, a reakció tömörülését. Ugyanakkor a legnagyobb kérlelhetetlenséggel küzdöttek a kommunisták ellen és ezzel elősegítették a fasizmus megerősödését.

A politikai elnyomás és a szörnyű kizsákmányolás terheit viselő német nép a gazdasági válság alatt összeroppant. A munkanélküliek éhező milliói, tönkrement parasztság az elkeseredettség

végső fokáig jutott el. *Németországban különösen rendkívüli mértékben kiéleződtek a dolgozó tömegek, a munkásosztály és a tőkésosztály, a német burzsoázia, a junker nagybirtokos-osztály közötti ellentétek.*

A német finánctőke — a weimari politikusok segédletével — *kitenyészti a fasizmus tömegpártját Hitlerrel az élen. A finánctőke védelme alatt és annak támogatásával Hitler pártját elsősorban azokból a jobboldali elemekből toborozza, akik a társadalom lezüllött alját képviselték.* Emellett hívei az állástalanná vált köztisztviselőkből, középrétegek, kispolgárság tönkrement rétegeiből, a lumpenproletariátusból kerültek ki, akiket a felszínes propagandával megnyerhetett. Hitler a szociális demagógia eszközeivel a nyomorban, nélkülözések között élő munkanélküli tömegekbe is igyekezett behatolni.

A Német Kommunista Párt a német fasizmus előretörése ellenére nem vesztett taglétszámából, *befolyása a széles tömegekben növekedett.* Az 1930-as választásokon elnyert közel 4,600.000 szavazattal szemben, 1932-ben a Német Kommunista Párt 5,300.000 szavazatot szerzett, sőt az utána megtartott újabb szavazáson a kommunistákra szavazók száma közel 6 millióra emelkedett. A szociáldemokrata párt szavazatokat vesztett, a katolikus néppárt megtartotta szavazói számát.

A gazdasági válság évei a szociális elégedetlenséget a végsőkig fokozták. *A német finánctőke elérkezettnek látta az időt, hogy végezzen a weimari polgári demokráciával és a nyílt elnyomás, a nyílt fasiszta diktatúra útjára lépjen.* A német finánctőke minden pénzügyi, politikai és egyéb segítséget megadott, hogy a munkásosztály, a dolgozó nép forradalmi szervezkedésével szemben a fasizmust juttassa uralomra és ezzel megtegye az előkészületet a világ proletariátusának védőbástyája, a Szovjetunió elleni támadásra.

A német finánctőkével, a fasizmussal szemben a Németországi Kommunisták Pártja a munkásság egységét, erős népi összefogás szükségességét hirdette, vagyis a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a katolikus Néppárt összefogását. De a jobboldali szociáldemokrata vezetők ellenezték az együttműködést a kommunista munkásokkal és ezzel Hitler fasiszta pártja részére készítették elő a talajt. A *német nagytőke,* miután látta, hogy a szociáldemokratákra támaszkodva nem tudja a kommunisták előretörését megakadályozni és fennáll az a veszély »hogy a Németországban még megmaradt polgári demokratikus szabadságjogok csúnyán megtréfálhatják, hogy a munkásosztály a

forradalmi mozgalom kifejlesztésére használhatja fel ezeket a szabadságjogokat«*, elhatározta a parlamentarizmus a burzsoá demokrácia utolsó maradványainak a felszámolását is. Ennek keresztülvitele érdekében 1933-ban hatalomra juttatta Hitlert és fasiszta pártját.

»Ezzel kapcsolatban a fasizmus győzelmét Németországban nemcsak úgy kell tekinteni, mint a munkásosztály gyengeségének a jelét és mint annak következményét, hogy a szociáldemokrácia a munkásosztályt elárulta és a fasizmus számára az utat megtisztította. A fasizmus győzelmét Németországban úgy is kell tekinteni, mint a burzsoázia gyöngeségének jelét, mint annak jelét, hogy a burzsoázia már nem képes tovább a parlamentarizmus és a polgári demokrácia régi módszereivel uralkodni, minek folytán kénytelen a belpolitikában a kormányzás terrorisztikus módszereihez folyamodni, — mint annak jelét, hogy békés külpolitika útján már nem képes megtalálni a jelen helyzetből a kivezető utat, minek következtében kénytelen a háború politikájához folyamodni« — mondotta Sztálin. (Sztálin: Beszámoló a Párt XVII. kongresszusán. A leninizmus kérdései. Bp. Szikra. 1950. 512. old.)

A német rabló imperializmus, a német nagytőke és junkerek érdekeit képviselő hitlerista párt a német nép előtt a félrevezetés, a megtévesztés és a demagógia minden eszközét felhasználta. *A fasizmus a tömegek féktelen kizsákmányolására törekszik, azonban a tömegeket kapitalistaellenes demagógiával igyekszik félrevezetni.* Kihasználták a dolgozók mély gyűlöletét a rabló burzsoázia, a bankok, a trösztök és a finánctőkések ellen. A nyomorgó néptömegek figyelmét a tényleges helyzetről, tehát arról, hogy a legrablóbb finánctőke diktatúrája uralkodik, a sovinizmus, az antiszemitizmus féktelen szításával terelték el. A faji gőg, más népek lenézése és semmibevevése szintén a fasiszta ideológia alapjaihoz tartozik.

A fasizmus nem más, mint a *»finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája«* — mondotta Dimitrov. (G. M. Dimitrov: A munkásosztály a fasizmus ellen. Bp. Szikra. 1949. 7. old.)

»A német fasizmus arcátlanul nemzeti szocializmusnak nevezi magát, holott semmi köze sincs a szocializmushoz. A hitleri fasizmus nemcsak a burzsoa-nacionalizmus. Ez állati sovinizmus. Ez a politikai banditizmus kormányrendszere, a munkásosztállyal és a parasztsággal, a kispolgárság és az intelligencia forradalmi elemeivel szemben alkalmazott provokációk és kínzások rendszere. Ez a középkori barbárság és vadállatiasság. Ez féktelen agresszió más népekkel és országokkal szemben« — mondotta Dimitrov. (U. o. 7.)

* A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam, Szikra. Bp. 1950. 364. old.

A fasiszták a munkásmozgalom vezetőit börtönbe vetették, legyilkolták. Mind a kommunista, mind a szociáldemokrata, de még ezenfelül a kispolgári pártok tagjait is kegyetlenül üldözték. A kínzások, tömeggyilkosságok, véres pogromok napirenden voltak; zsidóelleni heccektől, a kommunisták elleni hajszától lett hangos Németország. A munkásosztály elemi jogait lábbal tiporták. Szétrombolták szakszervezeteit, megfosztották munkássajtójától. A munkásosztály legkisebb megmozdulását véres kegyetlenséggel nyomták el. De elnyomás jutott osztályrészül a többi dolgozó rétegeknek is.

A nyílt fasiszta diktatúra, a kegyetlen üldözések nem törték meg a munkásosztályt, a kommunistákat. Ennek élő bizonyságát nyujtotta *Dimitrov*, a bolgár kommunisták kiemelkedő vezetője, aki Hitler hatalomrakerülése idején Németországban tartózkodott. (Dimitrov a bolgár nép nagy vezetője, a kommunista mozgalom kiemelkedő harcosa 1949-ben halt meg.)

A fasiszták, hogy a kommunisták üldözését még kegyetlenebbül folytathassák, felgyujtották a német birodalmi gyűlés épületét, a Reichstagot és annak felgyujtásával a kommunistákat vádolták. Letartóztatták Dimitrovot azzal a váddal, hogy a Reichstag felgyujtásának értelmi szerzője. *A fasiszta bíróság előtt Dimitrov a kommunista hősiesség igazi példáját adta.* Bár tudta, hogy végezni akarnak vele, nem hátrált, sőt mint a fasizmus vádlója lépett fel ország-világ előtt. Bátor, megingathatatlan magatartásával erőt és példát mutatott a fasizmus ellen küzdő milliók számára.

Dimitrov védelmében megmozdult a világ munkásosztálya, dolgozó népe, élén a Szovjetunióval, hogy megmentsék a fasiszta gyilkosok kezéből. Mialatt a haladó világ felemelte szavát a fasizmus ellen és százezrek tiltakoztak, azalatt Dimitrov a tárgyalóteremben küzdött.

Nyíltan a fasiszta bíróság szemébe mondta:

»*Minő eredménnyel járt a bírói vizsgálat, bíró uraim? Az a legenda, hogy a birodalmi gyűlés épületének felgyujtása a kommunisták műve volt, teljesen szertefoszlott*«.

»*Bebizonyítást nyert azonban, hogy a birodalmi gyűlés épületének felgyujtása nagyarányú irtóhadjárat megkezdésére szolgált ürügyül a munkásosztály és annak élcsapata, a Németországi Kommunista Párt ellen*«.

»*Elismerem, hogy szavaim élesek és kemények. Harcaim és egész életem szintén mindig élesek és kemények voltak. Beszédem azonban*

nyílt és őszinte beszéd. Megszoktam, hogy a dolgokat nevükön nevezzem. Én nem ügyvéd vagyok, aki kliensét kötelességszerűen védelmezi.

Védelmezem saját személyemet, mint vádlott kommunista.

Védelmezem kommunista forradalmi becsületemet.

Védelmezem eszméimet, kommunista érzületemet.

Védelmezem életem értelmét és tartalmát« — mondotta Dimitrov. (A lipcsei pör. Moszkva. 1944. 99, 107—108. old.)

A Szovjetunió erélyes fellépése, a világ dolgozóinak kitartó harca és Dimitrov hősies magatartása meghozta az eredményt. *A fasiszták kénytelenek voltak Dimitrovot a vád alól felmenteni és szabadonbocsátani.*

A lipcsei per a németországi munkástömegek és a világ proletariátusának, élén a Szovjetunió munkásosztályával, és a világ becsületes közvéleményének közös erőfeszítésével, harctérré változott, és a *kommunista mozgalomra szánt csapás megsemmisítő súllyal hullott vissza a német fasizmus fejére.*

A fasizmus előretörése Magyarországon (1933—1941)

Kísérlet az ellenforradalmi rendszer osztálybázisának kiszélesítésére

A német fasizmus példáját követve, de bőven merítve a fehér terror tapasztalataiból is, kezdett hozzá Magyarországon *Gömbös Gyula* (1933—36), hogy letörje a forradalmi munkásmozgalmat és kísérletet tegyen a gazdasági válság nyomában fellépő általános elégedetlenség levezetésére.

Gömbös az ellenforradalmi rendszer régi kipróbált embere volt. 1919-ben, mikor Horthy hadügyminiszter lett Szegeden, mellette a hadügyi államtitkárságot látta el. A fehér terror rémségeinek szervezője és végrehajtója volt; IV. Károly király második visszatérésének idején Gömbös MOVE és egyetemi csapatokat vezetett a legitimisták ellen.

A Horthy-rendszer egyre erősebb fasizálódása jelének volt tekinthető Gömbös miniszterelnöksége. *Kormányzata alatt a belpolitikában a fasiszta elemek megerősödnek, a finánctőke előretör, a nyílt fasiszta diktatúrára való törekvés külpolitikában a fasiszta Németországhoz való közeledés, a Hitler-fasizmussal való teljes együttműködés lép előtérbe.*

Gömbös szociális és nacionalista demagógiával lépett fel a válság következtében a Horthy-rendszertől méginkább elfordult osztályok és rétegek megnyerésére.

Igéretet tett igazságosabb földreformra, a közterhek csökkentésére, munkaalkalmat ígért mindenki számára és még sok egyéb más dolgot, *melyek szintén soha nem valósultak meg.*

Az ú. n. *»telepítési törvénnyel«* földhöz csak a zsírosparasztok juthattak, hiszen a feltételeknek a falusi szegénység nem tudott megfelelni. Gömbös alatt hozták az ú. n. *»gazdavédelmi törvényt«*. Itt lényegében arról tették szó, hogy az állam milliókat fizetett ki a bankoknak olyan paraszti tartozásokért, melyekhez a bankok soha nem is juthattak volna. Ugyanakkor az állam olyan súlyos terheket rótt azokra, akik banktartozásuk rendezésére az állami segítséget igénybevették, hogy előbb-utóbb teljesen tönkrementek. *A kisbirtokosok 90%-a nem vette igénybe a »gazdavédelmi törvényt«, melyet bankvédelmi törvénynek neveztek.* Gömbös nagy demagógiát fejtett ki az ú. n. *»hitbizományi törvénnyel«* kapcsolatban — a »manimutbirtokok ellen«. A valóságban éppen a nagybirtokok védelméről volt szó. A kötött birtokok egy részét felszabadították, vagyis a családtagok között örökölhetővé tették. *Ezzel a kormány az egy-háromezer holdas nagybirtokos réteget erősítette. Lényegében egy-egy család kezén maradtak továbbra is a hatalmas hitbizományok.*

A dolgozó parasztság tapasztalhatta, hogy a kormány nagy ígéreteiből nem lett semmi, helyzete csak rosszabbodott. Az egyre erősebb fasizálódást mutatta, hogy a kommunisták kegyetlen üldözése mellett a kormány rávetette magát a legális munkásszervezetekre is, *meg akarta szüntetni a szakszervezeteket.* A hirhedt Nemzeti Munkaközpont megszervezésével a munkásokat fasiszta szervezetbe akarták kényszeríteni. A munkásosztály élesen szembeszállt az egyre nyíltabb fasiszta diktatúrával.

A magyar uralkodóosztályok, hogy népellenes uralmukat még jobban megerősítsék, a német fasizmusban kerestek támaszt, annak támogatóivá váltak, fokozatosan eladták az ország függetlenségét és szabadságát.

Gömbös, miután Mussolinival, az olasz fasizmus vezetőjével (1932—33) tárgyalt és a Bethlen által megkötött szerződést újból megerősítette, 1933 nyarán Hitlerhez utazott. 1935-ben újra Németországban járt, hogy Magyarországot végleg a német fasizmus, a háborúra készülő imperialista Németország szekeréhez kösse.

A magyar finánctőke éppen úgy, mint a külső mezőgazdasági piacot kereső nagybirtokos-osztály, a feltétlen németbarátság híve volt és Hitler-Németország segítségével kívánta imperialista-revizionista törekvéseit keresztülvinni.

Mit sem változtatott ezen az alapvető tényen, hogy a burzsoáziának és a nagybirtokos osztálynak egy-egy csoportja a

Rákosi Mátyás a bíróság előtt 1935-ben

Hámán Kató

Löwy Sándor

Sallai Imre

Fürst Sándor

Schönherz Zoltán

Rózsa Ferenc

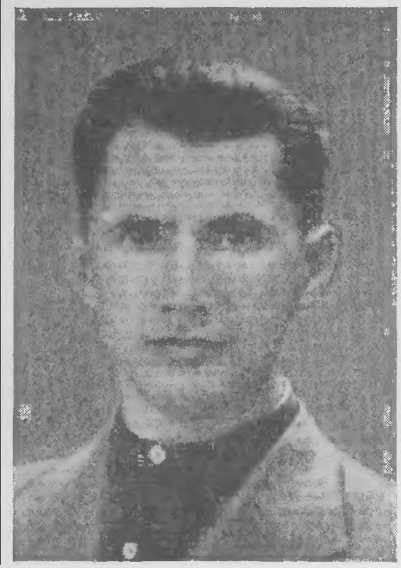

Józsa Béla

Ságvári Endre

Killián György

Kulich Gyula

németbarátság méreteit bizonyos keretekbe kívánta szorítani és inkább az angol-francia imperialisták felé tekintett, a velük való együttműködést tartotta szükségesnek a maga számára.

Hitler-Németország a magyarországi nyílt fasiszta pártok (Nyilaskeresztes Párt stb.) támogatásával, erősítésével ellensúlyozta a magyar uralkodóosztályok egyes rétegeinek ingadozását a korlátlan német orientáció kérdésében.

A fasizmus előretörésével szemben a Kommunisták Magyarországi Pártja felemeli tiltakozó szavát és a dolgozó nép, a munkásosztály egységét hirdeti. A jobboldali szociáldemokraták élesen küzdenek az egységfront ellen és ezzel Németországhoz hasonlóan Magyarországon is elősegítik a fasizmus megerősödését. A kommunisták az ezernyi nehézség ellenére szembeszállnak az egyre erősödő árral. Az áldozatok hosszú sorai jelzik ezt az utat. A Horthy-rendszer kivégezte a Kommunisták Magyarországi Pártjának számos vezetőségi tagját.

Elhatározták a párt akkor már 8½ éve börtönben sanyargatott vezetőjének, Rákosi Mátyásnak elpusztítását.

Az ellenforradalom második pere Rákosi Mátyás ellen (1935)

1935 elején törvényellenesen újra bíróság elé állították Rákosi Mátyást. Az igazságügyminiszter, amikor tanácsot kért Bethlen Istvántól a Rákosi-per kérdésében, Bethlen azt felelte, hogy: *»most nem látja fennforogni azokat a szempontokat, melyek alapján Rákosit 1925—26-ban nem ítélték halálra«.*

Az ellenforradalmi rendszer eltökélt szándéka volt, hogy elpusztítja Rákosi Mátyást, a magyar munkásosztály, a magyar nép, az egész világ dolgozóinak harcosát.

Még az egyes burzsoá újságok is kénytelenek voltak belátni annak jogi képtelenségét, hogy valakit nyolc és félévi börtönbüntetésének letöltése után újra bíróság elé állítsanak. A per körüli vita leleplezte az ellenforradalmi rendszert, bebizonyította, hogy még a saját maguk által hozott törvényeket is felrúgták Rákosi Mátyásnak ismételt bíróság elé való állításával.

A magyar munkásosztály, a világ dolgozói, élén a Szovjetunióval, mindent elkövettek Rákosi Mátyás megmentése érdekében. Nemzetközi Rákosi-bizottság alakult Rákosi Mátyás védelmére. *A Szovjetunió dolgozói különösen nagy harcot folytattak Rákosi Mátyás védelme érdekében. Minden városban és faluban, minden gyárban és kolhozban Rákosi-bizottságok alakultak, számtalan helyi szovjet és más szervezet választotta meg dísztagjául,*

és jelentős pénzösszegeket gyűjtöttek össze a védelem ellátására. Plakátok és könyvek jelentek meg a Szovjetunióban Rákosi Mátyás hősies harcának ismertetésére és kiszabadításának előmozdítására. A Pravda, a Bolsevik Párt központi lapja rendszeresen beszámolt a per állásáról, és leleplezte a magyar ellenforradalmi rend-

Tiltakozó felhívások, levelek a Szovjetunióból s a világ más országaiból Rákosi Mátyás megmentése érdekében

szert. *A Szovjetunió vezette az egész világ dolgozóinak küzdelmét Rákosi Mátyásért.*

A kapitalista államok dolgozói tüntettek és követelték Rákosi kiszabadítását. A magyar követségeket, az igazságügyminisztériumot és később a bíróságot a szó szoros értelmében elárasztották a világ minden sarkából érkező tiltakozó levelek és táviratok.

Az egész világ dolgozóinak nagy tiltakozó harcával egyidejűleg folyt a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetése alatt a magyar dolgozók harca szeretett vezérük, példaképük, Rákosi Mátyás megmentéséért.

A magyar munkásosztály nyílt utcai tüntetéseken követelte Rákosi Mátyás szabadlábrahelyezését. *Törekynek*, Horthyék törvényszéki tanácselnökének *lakása előtt egy fára vörös zászlót tűztek ki.* 1934 nyarán tüntetésekre került sor a Váci-úton, majd később a bíróság épülete előtt. A munkások vörös zászlókat vittek és az Internacionálét énekelték.

Az eredetileg 1934 októberére kitűzött tárgyalást többször elhalasztották.

Végül is az ellenforradalom bírósága 1935 január 21-én megkezdte Rákosi Mátyás perének tárgyalását.

Az egyik külföldi tudósító így számolt be a perről: »Budapest, 1935 január 21. — A Markó-utcai törvényszék épületét erős rendőrosztagok őrzik és detektívek hada nyüzsög; a magyar fasiszta „igazságszolgáltatás" csak a legnagyobb rendőri karhatalom védelme alatt meri elkezdeni Rákosi Mátyás perét.

A nagy esküdtszéki terem padjait zsúfolásig megtöltik a világsajtó képviselői, a Párizsból, Londonból, Bécsből, Pozsonyból stb. érkezett ügyvédek, munkásdelegációk. Ott látni a Szovjetunió két követét és a szovjet sajtóiroda bécsi attaséját, akik tolmácsaik segítségével feszülten figyelik a tárgyalás menetét.

A vádlottak padján Rákosi Mátyás.

Két oldalán, mögötte, feltűzött szuronnyal ülnek a fegyőrök — szinte a szimbólum erejével hat: három felfegyverzett ember őriz egyetlen, a 9 évi nehéz rabság által legyöngült szervezetű embert!«

Rákosi Mátyás, megrongált egészségi állapota, a 11 napos rendkívül kimerítő tárgyalások ellenére, február 8-án megtartotta az utolsó szó jogán nagy beszédét. A több mint háromórás hatalmas beszédben magáról alig szólt. *Az ellenforradalom perét Rákosi Mátyás átváltoztatta a munkásosztály és a dolgozó nép perévé elnyomói ellen. Vádolta az úri Horthy-rendszert, bátran és kérlelhetetlenül.*

Azok, akik jelen voltak, mondják, hogy barát és ellenség egyaránt feszült figyelemmel, lebilincselve hallgatta ezt az előadást. Még az elnök is gyakran megfeledkezett feladatáról és csak akkor, amikor időnkint összeszedte magát, akkor szólt közbe és igyekezett zavarni Rákosi Mátyás beszédét.

Az ellenforradalmi bíróságnak a Tanácsköztársaság alatti működéséért emelt vádjaival szemben Rákosi Mátyás vállalta a felelősséget:

»*Minden néven nevezendő tettemért, amelyet a proletárdiktatúra alatt elkövettem, nyugodt lélekkel vállalom a felelősséget és eszemágában sincs a magam szerepét bármiféle irányban kisebbíteni* — mondotta Rákosi Mátyás. — *Amit én tettem, kizárólag meggyőződésemtől vezettetve tettem! Nem is kívánok ezért semmiféle védekezést előhozni, csak azt mondom, hogy az akkori véleményemet mind a mai napig megtartottam és semmi okom sincs azt megbánni, annak ellenére, hogy tíz évet börtönben töltöttem.*« (A Rákosi-per. Az utolsó szó jogán. 1935. febr. 7—8. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, Bp. 1950. 432. old.)

»*Szilárdan kitartottam a magam kommunista meggyőződése mellett. A fegyházban eltöltött tíz év alatt nem változtam meg. Ugyanolyan harcosa vagyok a kommunizmusnak, mint voltam és csak ismétlem, hogy bármi legyen az én egyéni sorsom, az ügy, amelyért harcolok, győzni fog.*« (U. o. 435. old.)

Rákosi Mátyás sziklaszilárd helytállása, a Szovjetunió, a nemzetközi munkásmozgalom, a magyar munkásosztály harca, a Horthy-rendszert meghátrálásra kényszerítette. Nem merték halálra ítélni, Rákosi Mátyást életfogytiglani fegyházzal sújtották.

1940 október 30-án Rákosi Mátyás Sztálin szerető gondoskodása következtében kiszabadult a szegedi Csillag-börtönből. Több, mint 15 éves szenvedés után, a Szovjetunió szívós küzdelemmel kiragadta az ellenforradalom börtönéből Rákosi Mátyást, aki pár nap mulva megérkezett Moszkvába, hogy onnan folytassa harcát a magyar nép és a többi elnyomott milliók felszabadításáért.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a fasizmus ellen

A magyar munkásosztály erőt merített Rákosi Mátyás bátor, hősies magatartásából. Az egyre erősödő fasizmussal szemben a *Kommunisták Magyarországi Pártja* a munkásosztály egységének helyreállítását tartotta a legfontosabbnak, *mely alapul szolgált volna arra, hogy a munkásosztály vezetésével a parasztság, a haladó értelmiség és a kispolgárság részvételével egy erős, fasisztaellenes népfront alakuljon ki Magyarországon.*

A magyar kommunisták fasizmus elleni harca része volt annak a világméretekben folyó küzdelemnek, mely nagy lendületet vett *a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa (1935) után.* A kongresszuson *Dimitrov* mélyenszántó tudományos elemzését adta a fasizmusnak és kijelölte az ellene folyó harc feladatait.

Ekkor bontakozott ki teljes erejével az a népfrontpolitika, amely Franciaországban, Spanyolországban, majd a második világháború idején a németek megszállta országokban komoly tömegmozgalommá vált és a kommunista pártok, a munkásosztály vezetésével fasisztaellenes egységfrontba tömörítette a dolgozó népet és mindazokat, akiket létükben fenyegetett a fasizmus.

A fasizmus elleni küzdelem legerősebb támasza az egész világ dolgozói számára a hatalmas Szovjetunió.

A magyar kommunistákat, a munkásosztályt erősítette az a tudat, hogy a világ első proletárállama, a nagy Szovjetúnió, Sztálinnal az élén diadalmasan építi a szocializmust.

1936-ban megszületett a Sztálini Alkotmány, amely lerögzítette a szovjet nép addig elért eredményeit, a tervgazdálkodás, az ötéves terv sikereit, a szocializmus győzelmes felépítését a Szovjetunióban. »*A Szovjetunió új Alkotmánya erkölcsi segítség és reális támasz lesz mindazok számára, akik ma harcot folytatnak a fasiszta barbárság ellen.*« — mondotta Sztálin 1936-ban. (Sztálin: A leninizmus kérdései. A Szocialista Szovjetköztársaságok Szövetségének alkotmánytervezetéről. Szikra, Bp. 1948. 560. old.)

És valóban, a magyar kommunisták még önfeláldozóbban és lelkesebben küzdöttek, mert maguk mögött érezték a Szovjetuniót. A magyar kommunisták önfeláldozó magatartása megmutatkozott a spanyol nép szabadságharca idején is, 1936—37-ben.

A *Rákosi-zászlóalj* a nemzetközi brigádban elnyerte a *leghősibb* zászlóalj elnevezést. A magyar munkások, kommunisták ott küzdöttek Madrid határán a német, olasz fasiszták, spanyol ellenforradalmárok ellen, amikor megállították Franco hordáit. A zászlóalj többszáz katonája hősi halált halt, köztük a legendáshírű »*Lukács tábornok*«, *Zalka Máté*. Harcuk nem volt hiábavaló. A fasiszták elleni küzdelmükkel a spanyol földön, egyúttal a magyar nép felszabadításáért is harcoltak.

A Kommunisták Magyarországi Pártja a második világháború előestéjén hatalmas erőfeszítéseket tett a fasisztaellenes egységfront létrehozása érdekében, melynek alapja csak a munkásegység, tehát a kommunista és szociáldemokrata munkások összefogása lehetett. A munkásegységért folyó harcnak egyik erős oszlopa volt ebben az időben a SzDP Országos Ifjúsági Bizottsága, melynek élén a később mártírhalált halt kommunista, *Ságvári Endre* állt. Ságvári vezetésével 1937-ben az ifjúmunkások szétverték a nyilasok Tompa-utcai gyűlését, példát mutatva, hogyan kell tettekkel harcolni az egyre erősödő fasizmussal szemben.

A KMP illegális központi lapja

Az Országos Ifjúsági Bizottság kommunista élharcosai közé tartozott *Kulich Gyula* is, akit 1940-ben nyolc évre ítéltek majd a dachaui haláltáborban pusztult el.

A 30-as évek végén erős fegyvert jelentett a népfrontért folyó harcban a Párt illegálisan terjesztett központi újságja, a *Dolgozók Lapja* s a legálisan megjelenő, a Párt harcát támogató *Gondolat* című folyóirat is.

Mialatt a kommunisták életüket áldozták a fasizmus elleni küzdelemben, Peyerék hű kiszolgálói voltak a fasizmusnak. A Hitler által hozott bécsi döntést (1938) Peyerék üdvözölték, és nyiltan hirdették, hogy *»egyelőre tegyük félre azokat a kétségtelenül mély ellentéteket, amelyek itt egyes pártokat és társadalmi rétegeket egymástól elválasztanak«*, vagyis ne küzdjünk a fasizmus ellen, ne küzdjünk a háború ellen, hajoljunk meg és működjünk együtt Hitler-Németországgal — ezt jelentette a jobboldali szociáldemokraták politikája. Peyer maga Horthy 75 éves születésnapjára levélben fejezte ki szerencsekívánatait. Ebben még nem merült ki a jobboldali szociáldemokraták tevékenysége. A fasisztaellenes egységfront ellen küzdöttek, a kommunistákat beárulták a rendőrségnek. Mindezzel megkönnyítették a Horthy-fasizmus számára, hogy a magyar népet belehajszolja a bűnös szovjetellenes háborúba.

A magyar uralkodóosztályok felelőssége a szovjetellenes háború előkészítésében

Az ország belső fasizálódása és a szovjetellenes háború előkészületei még erősebb lendületet vettek *Darányi* (1936) miniszterelnöksége idején. A dolgozó nép elnyomásában, szovjetellenességben az új kormány ugyanazon az úton járt, mint elődje. A kormány a külpolitikában Hitler-Németország háborús előkészü-

leteit segítette. Darányi 1937-es berlini látogatása után, 1938 elején elfogadták az ú. n. *győri programmot. Eredetileg egymilliárdos befektetésről volt szó a hadiiparba, később ez fokozódott.*

A magyar finánctőke már a háború kitörése előtti időszakban, az 1937-es újabb válsághullám elhárítására, áttért a hadiipari termelésre. A német háborús gépezet kiszolgálására a magyar finánctőke mindent megtett.

Az ipari termelés értéke 1939-ben az 1938-as termelési érték 20%-ával emelkedett, *természetesen a gyártmányok főleg a hadsereg felszerelését, hadianyagok felhalmozását szolgálták.*

Hitler-Németország kiszolgálásával párhuzamosan a magyar uralkodóosztályok bizonyos csoportjai ugyanakkor tájékozódni kezdtek az angolszász imperialisták irányában. A Darányi-kormány, hogy helyzetét a fasiszta Németország felé biztosítsa, versenyt futott a nyilasokkal. Mindenáron be akarta bizonyítani, hogy van olyan jó fasiszta, mint az egyes nyilaspártok vezetői, akiket Hitler-Németország különös kegyeiben részesített.

A fasiszta Németország Ausztria elfoglalásával (1938 március 12—13) Magyarország közvetlen szomszédja lett. A német nyomás egyre fokozódott, Darányit *Imrédi Béla* váltotta fel (1938—1939 február 15.). Kormányelnöksége alatt a fasizmus még jobban megerősödött Magyarországon.

Hitler-Németország imperialista terveit nagy mértékben elősegítette a bécsi döntőbírósági határozat (1938. november 2.), amelynek révén Magyarország Hitler kegyeiből elvesztett területének egy részét visszakapta Csehszlovákiától. A fasiszta Németország vezetőinek ezzel a döntéssel egyáltalán nem az volt a céljuk, hogy Magyarországon segítsenek, *lényegében arról volt szó, hogy Magyarországot még jobban a háborúra készülő német imperializmus szekerébe fogják és elősegítsék a Hitler-fasizmus erőteljes behatolását Délkelet-Európába.*

A magyar kormány a bécsi döntést a sovinizmusnak a végletekig való szítására használta ki, s ezzel igyekezett elterelni a figyelmet arról, hogy *miközben némileg gyarapodott az ország területe, magát az egész országot eladták a háborúra készülő Németországnak.*

A bécsi döntéssel még jobban lábrakapott sovinizmus alkalmas volt arra, hogy a reakciós kormány a közvéleményt egy szovjetellenes háborúra előkészítse.

Magyarország hozzáláncolása a hitleri Németországhoz és az ország belső fasizálódása *gróf Teleki Pál* miniszterelnöksége alatt (1939 február—1941 április) tovább erősödött. Teleki kor-

mánya, hogy elterelje a tömegek figyelmét az uralkodóosztályok népellenes politikájáról, a mély osztályellentétekről és levezesse a szociális elégedetlenséget, újabb — az előző kormányok alatt hozott rendelkezéseknél még súlyosabb — zsidótörvényt hajtott végre.

A kormány versenyfutása a nyilasokkal tovább fokozódik. Ugyanakkor *a nyilas szervezkedéseknek szabad teret biztosít*, csak látszatintézkedéseket hoz ellenük. Az 1939. évi májusi választásokon a nyilaskeresztes párt 31 mandátumot szerzett.

A Teleki-kormány a magyar-német kisebbségi egyezmény értelmében a magyarországi német fasiszta szervezetnek, a Volksbundnak korlátlan jogokat biztosított, mely így államot képezett az államban.

A Teleki-kormány alatt Magyarország még jobban bűnrészesévé vált a fasiszta Németországnak. Mialatt a német csapatok teljesen elfoglalták Csehszlovákiát, *Horthyék Csehszlovákia ukránlakta területeit rohanták meg és véres kegyetlenkedések után megszállták* (1939). A következő évben került sor Hitler »kegyeiből« Észak-Erdély megszállására. A fasiszta Németország ezzel még jobban magához láncolta mind a magyar, mind a román uralkodóosztályokat. Az előbbieknek kilátásba helyezte Dél-Erdélyt is, az utóbbiaknak azt ígérte, hogy mindent visszakapnak. *Magyarország Hitler ajándékaiért drága árat fizetett. Az ország területi növekedése a maradék függetlenség rohamos elvesztésével járt.*

Gazdasági téren a magyar finánctőke, a birtokos osztállyal együtt kiszolgálta a fasiszta Németországot, támogatta az 1939-től világháborúvá fejlődő rablóháborújában, rendelkezésre bocsátotta az ország mezőgazdasági és ipari erőforrásait.

A Teleki-kormány írta alá a háromhatalmi egyezményt, mely Magyarországot most már katonailag is, politikailag is szorosan a fasiszta blokkhoz (Németország, Olaszország, Japán) kapcsolta. Míg Horthy 1938-ban Kielben Hitlerrel folytatott tárgyalásai után megengedte, hogy német hadirepülőgépek leszálljanak Magyarországon és ha szükséges, azokat itt kijavítsák, addig a *Teleki-kormány engedélyt adott a fasiszta német csapatok átvonulására.*

Az 1941 február 27-én megkötött jugoszláv-magyar megnemtámadási szerződés is végső fokon azt a célt szolgálta, hogy erősítse a fasiszta blokkot, hogy megkönnyítse Jugoszlávia hozzákapcsolását Magyarországon keresztül Németországhoz. Mikor Hitler látta, hogy eredeti elképzelése nem sikerül, a fasiszta német csapatoknak Jugoszlávia ellen intézett támadásával egyidejűleg utasítást küldött Telekinek, hogy az alig hat héttel előbb kötött szerződést bontsa fel. Gróf Teleki Pál, aki az ellenforradalmi

rendszernek mindvégig erős támasza és a fasiszta Németország hű kiszolgálója volt, erre 1941 áprilisában főbelőtte magát. *Öngyilkosságával félreállt az útból és ezzel még inkább teret nyitott annak a bűnös politikának, melynek megalapozásához alaposan hozzájárult.*

A fasiszta Németország ügynökének, *Bárdossynak* kormányrajutásával megindult a magyar hadsereg támadása Jugoszlávia ellen. A Horthy-rendszer Hitler újabb rablóháborújából ismét kivette a részét. Nők, gyermekek ezreinek legyilkolása jelezte Horthy hadseregének délvidéki útját.

A német fasiszta rablásokban és gyilkosságokban bűnrészes Horthy-rendszer a Jugoszlávia ellen indított támadással még jobban Hitler járszalagjára fűzte az országot.

Ilyenképpen, amikor 1941 júniusában Hitler-Németország megtámadta a Szovjetuniót, a magyar uralkodó körök ingadozás nélkül csatlakoztak a magyar nép érdekeivel gyökeres ellentétben álló szovjetellenes háborúhoz. A magyar finánctőkének, az uralkodóosztályoknak ezzel egy emberöltőn belül már másodszor sikerült belevinni a magyar dolgozó népet a számára idegen, a rabló német imperialista érdekeket szolgáló háborúba.

A klerikális reakció az ellenforradalom rendszerében

A klerikális reakció a magyar nagytőkés és nagybirtokososztállyal együtt mindent megtett, hogy a magyar dolgozó nép hatalmát, a Magyar Tanácsköztársaságot 1919-ben a nyugati imperialisták segítségével hátbatámadja, elbuktassa.

A fehér terror rémségeinek idején a klérus segítségére volt a »*darutollas vitézeknek*« — Horthy hóhérlegényeinek. Megindulhat az új rendszer berendezkedése, »*előbb azonban tisztogatni kell*« — fejtette ki 1920-ban a »*Mária kongregáció*« című lap, melyet a jezsuiták szerkesztettek.

Nem emelte fel tiltakozó szavát a klérus az ártatlanok ezreinek megkínzásáért, elpusztításáért, sőt egyetértett vele. A fehér terror kegyetlenkedése a »*keresztény erkölcs*« jelszavával, a »*kereszténység védelmében*« folyt.

Mikor a Horthy-rendszer konszolidálódásának kérdései kerültek előtérbe, *a klérus arra törekedett, hogy visszaállítsák a Habsburg-uralmat Magyarországon. IV. Károly* második sikertelen visszatérése alkalmával a *tihanyi apátságba menekült.*

A Habsburg-pártiak, a legitimisták ellen a Bethlen-kormány ugyan fellépett, de természetesen bizonyos korlátok között. Hiszen tudták, hogy a legitimisták az ellenforradalmi rendszer hű támaszai. A Habsburg-ház trónfosztása, a legitimisták ideiglenes háttérbeszorítása tartózkodóvá tette a klérust. Ez azonban rövidesen végetért.

A klerikális reakció tapasztalhatta, hogy a Horthy-rendszer végeredményben ugyanúgy biztosítja befolyását és a régi hatalmát, mint ahogy a Habsburgok. Mindamellett a klérus nem mondott le eredeti terveiről, a Habsburgok visszahozataláról.

A katolikus egyház a »Nagyatádi-féle földreform« során tapasztalhatta, hogy nagybirtokai továbbra is megmaradhatnak. De a klérus fellépett még egy korlátozott földreform ellen is. Azt hirdették a mammutbirtokos főpapok, hogy *»birtokreformot csinálni pénz nélkül nem lehet«, »az új földek átkot hoznak áldás helyett és vesztébe rántják a gazdát«.*

Ugyanakkor azon voltak, hogy a földbirtok »átka« továbbra is sujtsa a klérust.

1935-ben, tehát jóval a földreform után az *egri főkáptalan 67 ezer hold földbirtokkal, a kalocsai érsekség 60 ezer holddal, a veszprémi püspökség 50 ezer holddal* rendelkezett, *az esztergomi érsekség 36 ezer holddal* stb. Voltak egyes apátságok, melyek a »Nagyatádi-féle földreform« után még 1925-ben megnövelték földbirtokaik állományát. Igy a *zirci apátság még 1925-ben 46 ezer holddal rendelkezett, 1935-ben már közel 50 ezer holddal, a pannonhalmi főapátság földbirtokai ugyanezen idő alatt 56 ezer holdról 60 ezer holdra emelkedtek.*

A főpapok azonban nemcsak mint nagybirtokosok voltak érdekelve az ellenforradalmi rendszerben. Jelentős mezőgazdasági üzemekkel rendelkeztek. Számos szeszfőzde, cukorgyár, sörgyár, borpince és malom volt a klérus tulajdonában. *Az egyházi reakció résztvett az iparvállalatokban, bankokban, takarékpénztárakban. Egybefonódott a finánctőkével.* Mindez igen nagy jövedelmet jelentett a klérus számára.

A felsőház feltámasztásával a klérus politikai befolyása is régi fényében és formájában tért vissza.

A Tanácsköztársaság alatt állami kezelésbe került iskolákat a Horthy-rendszer visszaadta az egyháznak. A reakciós magyar iskolarendszer népellenes jellegére a klérus nyomta rá bélyegét.

A »valláserkölcs« jelszava alatt *»közös lelki kapcsolatot«* hirdettek, mely *»összefogja a társadalmat«*, elnyomót és elnyomatottat. *»Királyok és alattvalók, szegények és gazdagok, műveltek és műveletlenek a vallásban találkoznak«.* Ennek biztosítása érdekében *»a középiskolának minden nevelő erejét latba kell vetni«* — szólt az iskolai tanterv-utasítás a Horthy-rendszer

alatt. A természettudományos oktatást megakadályozták. »*A vallásos világszemlélet és tudományos kutatás határát nem szabad illetéktelen megjegyzésekkel megbolygatni*«, vagyis a tudományos kutatás eredményeit el kell titkolni a tanulóifjúság előtt — szólt az utasítás a tanárokhoz.

A klérus élén járt a revizionista uszításnak. A sovinizmus szításával a klérus segédkezet nyujtott az ellenforradalmi rendszer számára, hogy elterelje a tömegek figyelmét a kíméletlen tőkés és feudális kizsákmányolásról. *Számos fasiszta szervezet, így a Turáni Vadászok, Ébredő Magyarok, Kettőskereszt Egylet stb. álltak a klérus befolyása alatt. Mindezek az egyesületek az útszéli demagógiának, a munkásellenességnek, a Szovjetunió elleni uszításnak, a sovinizmusnak, az antiszemitizmusnak voltak a tűzfészkei.*

A nép elnyomásának, fékentartásának módszerei a Horthy-rendszer alatt sok tekintetben megváltoztak az 1918 előtti időkhöz képest. Ez egyrészt a fizikai terror, másrészt a lelki terror, a félrevezetés, a demagógia fokozott alkalmazását jelentette. Az utóbbi téren a klerikális reakciónak különösen kiemelkedő szerep jutott.

Még jóval az első világháború előtt XIII. Leó pápa felhívására a klérus megindította szervezkedését a munkások között. Az úgynevezett »*keresztényszocialista*« *mozgalom célja az volt, hogy az elnyomott, kisemmizett, jogfosztott munkásságot vallásos jelszavakkal a forradalmi munkásszervezetektől eltérítse, azokkal szembefordítsa, a munkásság egységét megbontsa, hogy az uralkodóosztályok a munkásmozgalmat így könnyebben összezúzzák.*

A keresztényszocialista mozgalom élén grófok, főpapok álltak és még sokan mások a legszélsőbb reakció, az ellenforradalom táborából.

A mozgalmat a Horthy-rendszer teljes erejéből elősegítette, támogatta, mint a kommunisták elleni harc fontos eszközét. Felismerték XIII. Leó szavainak nagy jelentőségét: »*Az államok sorsa függ tőle, jól oldjuk-e meg ezt a kérdést vagy rosszul.*« A reakciós nagytőkés és nagybirtokos állam mindent megtett, hogy »*ezt a kérdést*«, a forradalmi munkásmozgalom elnyomását — »*jól oldja meg*«.

A börtönök, akasztófák éppen úgy hozzátartoztak a munkásmozgalom elleni harchoz, mint a kereszténvszocialista mozgalom, mely a szociális demagógia fegyverével küzdött.

A klérus élenjárt a Szovjetunió elleni izgatásban, tevékeny részese volt a Szovjetunió elleni háború előkészítésének. A világ első szocialista államának megerősödése, az a hatalmas kultúrforradalom, mely milliókat emelt fel és fegyverzett fel a tudás erejével, félelemmel töltötte el a Vatikánt és magyarországi meg-

bízottait is. A klérus minden erővel arra törekedett, hogy a magyar népben gyűlöletet szítson a Szovjetunió ellen. A klérus újságainak, röpiratainak, egyházi ponyváinak fő tárgya a kommunizmus elleni küzdelem.

*A magyar katolikus főpapság a Horthy-rendszer hű kiszolgálójának, fenntartójának bizonyult. 1941-ben, a Szovjetunió megtámadása idején a klérus felszenteli a frontra kerülő zászlókat, ezzel is kifejezve örömét és hozzájárulását a bűnös háborúhoz, melyet a 20. század »kereszteshábor*ú*jának« nevezett el.*

4. A SZOVJETUNIÓ NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚJA (1941—1945)

A fasiszta Németország rablótámadásának előkészítése

Hitler-Németország Ausztria és Csehszlovákia elfoglalása után (1938—39), látva Anglia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok kormányköreinek támogatását, újabb agressziókra készült fel. A nyugati imperialista államok a fasiszta Németország felfegyverzését nemhogy tűrték, de segítették is, mert abban bíztak, hogy Hitler a Szovjetunió ellen fog fordulni.

Ennek érdekében az amerikai monopóliumok, melyeknek élén *Dupont, Morgan, Rockefeller* és mások állottak, mindent elkövettek a német nehézipar helyreállítására és fejlesztése érdekében. A versailles-i szerződés nyomása alatt Németország saját erejéből ezt nem tehette volna meg. *A Ruhrvidék vas-, fém- és hadiiparát Hitler az Amerikai Egyesült Államok és Anglia segítségével hatalmas mértékben kifejlesztette.* Ennek eredményeképpen rövid idő alatt óriási mennyiségben tudtak a német fasiszták sokezer harcikocsit, repülőgépet, ágyút, legújabb típusú hadihajókat és egyéb nagymennyiségű fegyvert gyártani.

A II. világháborút kirobbantó Hitler-agresszió:

1. Első és legfontosabb előfeltétele a német nehézipar és a hadiipar fejlesztése volt, *ami csupán az Északamerikai Egyesült Államok kormányzó köreinek közvetlen és nagymérvű pénzügyi támogatása révén vált lehetségessé.*

2. Előmozdította a Hitler-agresszió kirobbantását az angol és francia kormányköröknek segítő magatartása a fasiszta Németország egyre merészebb rablásaival szemben.

Csehszlovákia elfoglalása után a fasiszta Németország már egész nyíltan, az egész világ szemeláttára készülődött a háborúra.

1939 tavaszán és nyarán Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormányzókörei mindent elkövettek, hogy a háborúra készülő Hitler-Németországot a Szovjetunió ellen uszítsák. Ugyanakkor képmutató módon, hogy igazi terveiket leplezzék, tárgyalásokat folytattak a Szovjetunióval is.

A Szovjetunió vezetői, élén a bölcs Sztálinnal, keresztül láttak a nyugati imperialisták tervein, megnemtámadási szerződést kötöttek Németországgal és így másfél évvel kitolták a fasiszták szovjetellenes háborúját.

Hitler-Németország célja az volt, hogy megsemmisítse a Szovjetuniót, megszerezze a világuralmat, leigázzon minden más népet.

A német imperialisták először is sárbatiportak minden deklarációt, amelyet Franciaországgal és Angliával szemben a megnemtámadásra vonatkozóan tettek és 1939-ben Lengyelország és a nyugati imperialisták ellen kiprovokálták a háborút. A Szovjetunió megakadályozta Lengyelország teljes német megszállását, és a keleti frontot, mely vonalon a német támadásoknak előbb-utóbb be kellett következnie, nyugatabbra tolta.

A németek hosszabb előkészületek után 1940 áprilisában megszállták Dániát és Norvégiát. Május derekán a német csapatok betörtek Hollandiába, Belgiumba és Luxemburgba. Május 21-én a németek eljutottak a La Manche-csatornához. Május végén az angol csapatok elhagyták Franciaországot és visszatértek Angliába. 1940 június közepén elesett Párizs. Június 22-én Franciaország megadta magát.

Hitler-Németország tovább folytatta támadásait. 1941 márciusában elfoglalták Bulgáriát, áprilisban megtámadták Jugoszláviát és Görögországot.

A fasiszta támadás megindulása a Szovjetunió ellen

1941 június 22-én Hitler-Németország hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót.

A német fasiszta hordák hatalmas túlerővel indultak rohamra a Szovjetunió ellen. A fasiszta Németország mellett felsorakozott még Olaszország, Románia, Magyarország és Finnország.

A Szovjetunió népei Sztálin, a Bolsevik Párt vezetésével a legnagyobb elszántsággal és hősiességgel hazájuk védelmére sorakoztak fel. A német fasiszták rablóháborújával szemben *a szovjet nép igazságos, felszabadító háborút vívott*, hazája és a fasiszta elnyomás alatt sínylődő népek felszabadításáért.

Mire számított Hitler, amikor a Szovjetunió megtámadását előkészítette és megindította?

1. Arra, hogy a nyugati villámháborúk mintájára a Szovjetunióval is gyorsan »végeznek«.

2. Hogy a nyugati hatalmak a Szovjetunió ellen fognak fordulni.

A német fasiszták kegyetlenül csalódtak. Sem a villámháború terve, sem a nyugati hatalmaknak a Szovjetunió ellen való fordítása nem sikerült.

Bár az angol, amerikai reakciós körök elképzelései nem álltak messze Hitler terveitől, de a Szovjetunió ereje, mesteri módon vezetett diplomáciája és a nyugati kapitalista országok szovjetbarát tömegeinek akarata más irányt adott az eseményeknek.

Truman, az Egyesült Államoknak 1945-től elnöke, akkor még szenátora, egy nappal azután, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, kijelentette: »*Ha azt látjuk, hogy Németország győz, akkor Oroszországot kell segíteni, ha pedig Oroszország győz, akkor Németországnak kell segíteni, és ily módon hadd öljenek meg annyit, amennyit csak lehet.*«

Hasonló nyilatkozatot tett 1941-ben *Hoore Brabazon*, az akkori angol repülőgépipari miniszter, aki kijelentette, hogy: »*amennyiben Nagy-Britanniáról van szó, legjobb lenne, ha a keleti fronton a harc Németország és a Szovjetunió kölcsönös kimerülésével érne véget, aminek következtében Anglia uralkodó helyzetet foglalhatna el*«.

Azonban a Szovjetunió keresztülhúzta az amerikai és angol reakciós körök számításait is és nagy diplomáciai győzelemmel létrehozta a Hitler-ellenes koalíciót, melynek vezetője és főereje lett.

A villámháború csődje Keleten

A fasiszta Németország 170 hadosztállyal, a román, finn, olasz, magyar hadseregek támogatásával rátört a békés Szovjetunióra. A Szovjet Hadsereg a váratlan német fasiszta támadás után visszavonult és a szovjet terület egy részét elhagyta. De visszavonulva felőrölte az ellenség erejét és könyörtelen csapásokat mért rá. Sem a Szovjet Hadsereg katonái, sem a Szovjetunió népei nem kételkedtek abban, hogy ez a visszavonulás csak időleges, hogy a fasiszta támadókat előbb-utóbb meg fogják állítani és szét fogják zúzni.

A fasiszta támadók elbizakodottsága nem ismert határt. Moszkva, Leningrád közeli elfoglalását jelezték. Az elfoglalt területek lakosságát kegyetlenül sanyargatták, gyilkolták és rabszolgamunkára hajtották őket Németországba.

A fasiszták öröme azonban korai volt.

A villámháborúból Keleten nem lett semmi.

A Szovjet Hadsereg rövid időn belül az óriási front fő szakaszain támadásba ment át, súlyos csapást mért a német fasiszta csapatokra a Don folyó melletti Rosztov alatt, a Krim-félszigeten és Moszkva mellett. *A sztálini stratégia csak most kezdett kibontakozni a maga nagyságában.*

A németek Moszkva bekerítését, elfoglalását tervezték. *Moszkva előtt elkeseredett harcokban súlyos csapást mértek a németekre a Szovjet Hadsereg csapatai és nyugat felé vetették vissza őket. A kezdeményezés a Szovjet Hadsereg kezébe került, támadásba ment át, visszakergette a német csapatokat és négy hónap alatt (1942 tél-tavasz) több mint 400 kilométert nyomult előre.* A németeket súlyos ember- és anyagveszteség érte, óriási mennyiségű ágyút, gépkocsit, hadianyagot hagytak vissza útjukon.

A németek Leningrádot sem tudták elfoglalni.

A német fasiszta csapatok legyőzhetetlenségének nimbusza a Szovjet Hadsereg csapásai alatt szertefoszlott.

A német fasiszták azonban sehogy sem akartak lemondani Moszkva elfoglalásáról.

A német vezérkar tervét elősegítette az a körülmény, hogy *az angolok és az amerikaiak annak ellenére, hogy kötelezték magukat a második front felállítására 1942-ben, azt nem teljesítették.*

A második front halogatása egyáltalán nem volt véletlenség. Anglia és az Amerikai Egyesült Államok reakciós körei nem akarták megsemmisíteni a német fasizmust. Az ő érdekük az volt, hogy Németország erejét aláássák, és főleg az, hogy Németországot, mint veszélyes versenytársat a világpiacról kiszorítsák. De egyáltalában nem törekedtek arra, hogy felszabadítsák Németországot a reakciós erők uralma alól, melyek a fasizmus állandó hordozói, sem arra, hogy gyökeres demokratikus átalakításokat valósítsanak meg. Ugyanakkor a Szovjetunió meggyengülésére, súlyos vérveszteségére és teljes kimerülésére számítottak.

Anglia és az Egyesült Államok reakciós körei a második front halogatásával lehetőséget adtak Hitler-Németországnak arra, hogy Nyugaton csekély erőt tartson és a keleti fronton vonultassa fel hadseregének döntő zömét. Az első világháború 85 német hadosztályával szemben 1942-ben 179 német hadosztály vonult fel, ehhez járultak még a csatlós országok hadseregei 61 hadosztállyal, azaz összesen 240 hadosztály (1943-ra 257-re emelkedett).

A németek célja az volt, hogy Moszkvát keletről megkerüljék és elfoglalják.

Egy másik német támadás ugyanakkor délnyugati irányba tartott, a Kaukázus felé. Ezzel azt akarták elérni, hogy a Szovjet Hadsereg főtartalékait délen lekössék és ezáltal a moszkvai front meggyengüljön. A fasiszta csapatok behatoltak Voronyezs, Novorosszijszk, Sztálingrád körzeteibe. *A németek tervei azonban kudarcot vallottak. Moszkvát keletről nem tudták megkerülni és délen, Sztálingrád városánál megtorpant a német támadás.*

A sztálingrádi győzelem, a németek kiűzése a szovjet földről (1943—1944)

Közel másfél év telt el azóta, hogy a Szovjet Hadsereg a történelemben páratlanul álló hősies harcát folytatta, és a második front még mindig késett. Bár az angolszász hatalmak ígéretet tettek, hogy most már 1943-ban tényleg megvalósítják, ennek ellenére ez nem következett be s így a Szovjet Hadsereg egyedül viselte a háború egész terhét. De a Szovjet Hadsereg nemcsak ellenállt a fasiszta hadak nyomásának, hanem súlyos csapásokat is mért rájuk.

1942 novemberében kezdetét vette a háború történetének legnagyobb csatája Sztálingrádnál. A sztálini stratégia, a szovjet hősiesség a fasiszta német hadseregre később már ki nem heverhető döntő csapást mért. A Szovjet Hadsereg csapatai a németek 330.000 főből álló óriási válogatott haderejét Sztálingrád környékén bekerítették és megsemmisítették.

A sztálingrádi győzelem fordulatot jelentett a második világháború egész menetében. Megkezdődött a Szovjet Hadsereg győzelmes előrenyomulása, mely nemcsak a Szovjetuniót szabadította fel a fasiszták megszállása alól, de felszabadította Európa népeit is.

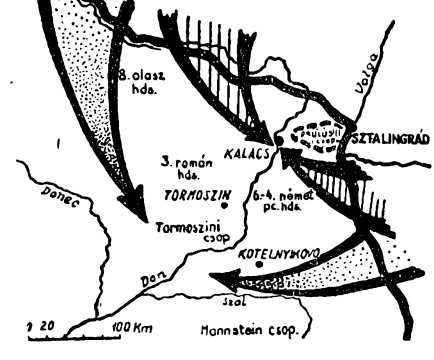

A sztálingrádi csata

1943 telén, a tél súlyos viszonyai között a szovjet csapatok 1500 km-es frontszakaszon támadásba lendültek, majd a nyár folyamán felszabadították a Donyec-medencét és Ukrajna leggazdagabb gabonatermő vidékeit. 1943—1944 telén a Szovjet Hadsereg szétzúzta a németek védelmi vonalát a Dnyeper

mentén, felszabadította Ukrajna keleti területeinek nagyrészét. *Teljesen felszabadították Leningrádot az ellenséges ostromzár alól. A szovjet föld kétharmad részét megtisztították a fasiszta hadaktól.*

A Szovjet Hadsereg páratlanul álló nagy győzelmeit a Bolsevik Párt, élén Sztálinnal irányította és vezette.

A szovjet nép akár mint sorkatona a hadseregben, akár mint partizán, akár mint a hátország dolgozója, a szívósság, a hősiesség soha nem látott példáját mutatta.

A hazaszeretet, a hősiesség, az önfeláldozás soha el nem évülhető példáit adták a fasiszta megszállók ellen küzdő hős partizánok, férfiak, nők, ifjak egyaránt. Nemcsak a szovjet nép, de a dolgozó magyar nép is örökre szívébe zárta *Zoját*, a hős moszkvai iskoláslányt, aki Sztálin nevével az ajkán halt meg. A magyar ifjúságot, a magyar dolgozó népet is hősi tettekre serkenti a krasznodari »*Ifjú Gárda*«, *Oleg Kosevoj* és bátor társainak példája. *A. Fjodorov, Sz. Kovpak, P. Versigora, Ignatov* hős szovjet partizánvezérek példát mutattak minden nép számára, hogyan kell kűzdeni a hódító, betolakodó imperialistákkal szemben, hogyan kell hazánkat önfeláldozóan védelmezni. A szovjet partizánok hőstettei megkönnyítették, a Szovjet Hadsereg számára a szovjet föld és Európa elnyomott népeinek felszabadítását.

A leningrádi győzelemmel kezdetét vette a sztálini tíz csapás, mely a fasiszta német hadsereget tönkrezúzta.

A második csapással Ukrajnának a Dnyepertől keletre eső része teljesen felszabadult.

A harmadik csapás a Krim-félsziget és Ogyessza felszabadulását hozta.

A negyedik csapással a finn csapatokat verték szét.

Az ötödik csapás következményeként felszabadult Fehér-Oroszország, a Szovjet Hadsereg elérte a Visztulát, felszabadította a szövetséges Lengyelország jelentékeny részét.

A hatodik csapással felszabadult Nyugat-Ukrajna.

A hetedik csapással szétverték a német-román csapatokat, kidőlt a sorból Románia, Bulgária és a Szovjet Hadsereg megkezdte Jugoszlávia felszabadítását.

A nyolcadik csapással felszabadult Észt-, Lettország, Finnország kidőlt a sorból, Poroszországban a németekre súlyos csapást mértek.

A kilencedik csapást a fasiszta hadseregre Magyarország területén mérte a Szovjet Hadsereg, a Duna—Tisza közén.

A tizedik csapás Észak-Finnországban érte a német haderőt.

A sztálini tíz csapás, mely megsemmisítette a német fasiszták és csatlósaik haderejét

A Szovjet Hadsereg hatalmas győzelmei a keleti fronton, előnyomulása Németország határai felé, végül is a német fasiszta hordák teljes katonai szétveréséhez, megsemmisítéséhez vezetett.

Magyarország részvétele a Szovjetunió elleni háborúban (1941—1944)

A második világháborúba, amely 1939 augusztusában vette kezdetét, Magyarország eleinte nem kapcsolódott be. Csak akkor lépett a háborúba, miután a fasiszta Németország megindította hitszegő módon rabló imperialista háborúját a Szovjetunió ellen. A magyar uralkodóosztályoknak ez a magatartása nem volt véletlen. Egyenes folytatása volt annak a szovjetellenes politikának, melyet 25 éven keresztül űzött a Horthy-rendszer.

A Szovjetunió, a magyar uralkodóosztályok agresszív politikájával ellentétben, mindig a békés kapcsolatok felvételére törekedett. Magyarországgal szemben soha területi követelései nem voltak.

A Szovjetunió 1941-ben megmutatta a jóindulatot Magyarország irányában, amikor visszaadta a Leningrádi Múzeumban őrzött 1848-as szabadságharc zászlóit. Ennek ellenére a Horthy-fasizmus, hogy valamiféle indokot találjon a háború megindítására, megrendezte a kassai provokációt, vagyis német repülőgépekkel bombázták Kassát, majd a támadással a Szovjetuniót vádolták. Bárdossy miniszterelnök, hogy minél zavartalanabbul és gyorsabban cselekedhessen, a hadüzenetet nem is vitte a parlament elé és még saját hívei előtt is eltitkolta, hogy *Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa 1941 júniusában Kristóffy moszkvai magyar követ útján üzenetet küldött a magyar kormánynak, melyben igen kedvező feltételek mellett kérte Magyarország semlegességét.*

Németország nem kívánta Magyarország azonnali belépését a háborúba. Horthy és a magyar uralkodóosztályok hallani sem akartak azonban arról, hogy kimaradjanak a nagy, »bolsevizmus elleni kereszteshábórúból«, hogy lemaradjanak a nagy zsákmányszerzésről. Különben is revíziós követeléseik alátámasztására érdemeket akartak szerezni a szovjetellenes háborúban.

A Horthy-reakció az egész országot befogta Hitler szekerébe. Eladták az ország függetlenségét, kiszolgáltatták az ország gazdasági életét, feláldozták a magyar nép százezreit a német fasizmus szolgálatában. Soha a magyar történelem során nem volt még háború, mely ennyire ellentétes lett volna a magyar dolgozó nép érdekeivel.

A magyar uralkodóosztályok mindent elkövettek, hogy Hitler terveit, a gyors villámháborút, a Szovjetunió eltiprását elősegítsék. A magyar kormány nemcsak katonaságot küldött a rablóháborúba, de tömegével küldte az élelmiszervonatokat Németországba. Ennek következménye volt, hogy Magyarországon a fejadag 30%-kal lett kisebb, mint Németországban. A magyar hadigyárakat beállították a német hadigépezet szolgálatába.

A mielőbbi gyors siker reményei egyre elhalványultak a magyar uralkodóosztály előtt. *Moszkvát nem tudták a németek elfoglalni, sőt mint ismeretes, 1941 telén a Moszkva alatt megindult szovjet ellentámadás súlyos vereséget mért a fasiszta csapatokra.* A német visszavonulás hatása alatt a magyar uralkodóosztályok bizonyos csoportjai egyre inkább gondolnak az angolszászok felé való közeledésre, abban a reményben, hogy így át tudják menteni uralmukat. Mindez persze nem korlátozta a magyar uralkodóosztályokat abban, hogy egyidejűleg teljes erővel támogassák a fasiszta Németországot.

A Moszkva alatti német vereségek hatására Bárdossy kormánya megbukott. Gaztettei és a délvidéki gyilkosságok miatt az egész országban gyűlölték. Utóda, *Kállay Miklós* alatt (1942 március 10—1944 március 19) a magyar uralkodóosztályok hintapolitikája még jobban előtérbe lépett. A kormány »hintapolitikája« a német fasizmus és az angolszász imperialisták közt korántsem hozott változást a német fasizmust kiszolgáló politikában. Csak arról volt szó, hogy ugyanazt a politikát, melyet Bárdossy vitt, Kállay más eszközökkel folytatta. A Szovjetunió és a dolgozó nép elleni gyűlöletben teljesen egységes álláspontón voltak. A Kállay-kormány hűséges kiszolgálója volt a hitleri Németországnak és kegyetlen eltiprója a békemozgalmaknak, a Kommunista Pártnak. A Kállay-kormány alatt a kommunisták üldözése a legnagyobb erővel és vadállati kegyetlenséggel folyt.

A magyar uralkodóosztályok egyre inkább kénytelenek tudomásul venni, hogy gyors győzelemre nincs kilátás. Erről 1942—43 telén alaposan meggyőződhettek, amikor a Szovjet Hadsereg halálos csapást mért a fasiszta német támadókra Sztálingrádnál.

A Horthyék által a szovjet frontra küldött hadosztályok — melyek résztvettek a megszállásban, a hős szovjet partizánok elleni kegyetlenkedésekben — 1942/43-ban a Szovjet Hadseregnek Sztálingrád körzetében megindított offenzívájával párhuzamosan, Voronyezsnél teljesen felmorzsolódnak. (A 2. magyar hadsereg 180.000 főnyi honvéd és 60.000 főnyi munkaszolgálatos állományából 100.000 ember pusztult el.)

A Kállay-kormány politikájával teljesen összefért, hogy míg az angolszász körök felé igyekezett tájékozódni, addig teljes mértékben kiszolgálta Németországot.

A Kállay-kormány alatt a magyar ipar teljes kapacitással dolgozott a német hadigépezet számára. A hadianyaggyártás alapját képező nyersvastermelés az 1938-as évi 3,350.000 q-ról 1943-ra közel 4,200.000 q-ra emelkedett. Az acéltermelés 6·5 millió q-ról közel 7·8 millió q-ra, a nehézipari vas- és gépgyárak száma az 1938. évi 535-ről 1943-ra 610-re emelkedett. A fegyverkezési és repülőgépipar megfeszített erővel dolgozott, hogy a fasiszta Németország igényeit mindenben ki tudják elégíteni. A mezőgazdasági termelvények legnagyobb részét kivitték Németországba.

A magyar finánctőke hitelszervezete gondoskodott a Németországba folyó szállítások finanszírozásáról még akkor is, amikor Németország már semmi ellenértéket nem volt képes, vagy nem volt hajlandó adni a teljesített szolgáltatásokért. Németország milliárdokkal adósodott el Magyarországgal szemben. A magyar kivitel Németország felé egyre nőtt (1942-ben az egész magyarországi kivitel 78%-a Németországba és az általa megszállt területekre, 14%-a pedig Olaszországba irányult,) anélkül, hogy a Németországból való behozatal ezzel lépést tartott volna, sőt csökkent. A fasiszta Németország kiszipolyozta Magyarországot, melyhez a magyar uralkodóosztályok és kormányok készségesen nyujtottak segédkezet.

Végül is a *fasiszta Németország*, hogy megakadályozza Magyarország esetleges kilépését a háborúból, *1944 március 19-én formailag is megszállta az országot*. Az a vétkes és bűnös politika, amelyet a Horthy-reakció folytatott, Magyarország teljes és korlátlan megszállásához vezetett. Horthy, a kormány, Kállayval az élén és a fasiszta tisztikar meg sem kísérelték az ellenállást, szolgai módon megalkudtak a helyzettel.

Hiába szálltak Magyarország felé a Szovjetuniónak, magának Sztálinnak figyelmeztető felszólításai, hogy szakítson idejekorán a fasiszta Németországgal, különben az őt is magával rántja a kikerülhetetlen pusztulásba, Magyarország reakciós urai még arra sem voltak képesek, hogy a kedvező lehetőséget felhasználva, kiragadják az országot a teljes végromlással fenyegető hitlerista háborúból.

A Szovjet Hadsereg győzelmes előnyomulása az egész fronton, a fasiszta seregek kiűzése a szovjet földről, Románia kilépése a fasiszta blokkból és csatlakozása a fasisztaellenes táborhoz (1944 augusztus 23), a szovjet csapatok további előretörése a Tisza felé, már éreztette a magyar uralkodóosztályokkal, hogy helyzetük teljesen reménytelen. Hogy a szovjetellenes rablóháborúban való részvétel bűnös felelősségétől szabaduljanak, félve a rájuk váró büntetéstől, Horthy és hívei végül is elszánták magukat, hogy kilépnek a háborúból, hogy fegyverszünetet kötnek a Szovjetunióval.

Ezt az elhatározást azonban olyan ingadozó és felemás tettek követték, hogy sikeres keresztülvitele meghiúsult. Horthy és köre, mint a 25 éven keresztül általában, a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett a dolgozó nép iránt, nem mert az ellenállási mozgalomra — melynek motorja az illegális Kommunista Párt volt, — az antifasiszta néptömegekre közvetlenül, minden fenntartás nélkül támaszkodni.

1944 október 15-én nem sikerült a kilépés a háborúból és a német fasiszták legaljasabb szolgái, a nyilas banditák kerültek a kormányra Szálasi vezetésével. Az ország népe ahhoz hasonló szomorú hónapokat, melyek a nyilas uralom tobzódását jelentették, alig élt át. Szálasi és gyilkos bandája azonban nem véletlenül került uralomra, gyökerei a huszonötéves ellenforradalmi korszakba nyúlnak vissza. Véres terrorjuk, pogromjaik, Siófok és Orgovány, Horthy fehér terrorjának egyenes leszármazói. A nyilas lapok teljes joggal írták a háború kitörésekor: »*A szegedi gondolattól egyenes út vezet a nyilas mozgalomhoz.*«

Horthy és hívei maguk nevelték, táplálták éveken keresztül a nyilas söpredéket. Ha voltak is köztük bizonyos ellentétek, ennél jóval több volt az érdekazonosság. Horthyék a magyar reakció végső tartalékának tekintették Szálasi bandáját a dolgozó nép, a kommunizmus elleni harcukban.

Ilyen körülmények között a Horthy-fasizmus nem volt képes a német fasizmussal való tényleges szakításra. 1944 október 15-e után a magyar uralkodóosztályok tovább folytatták Hitler-Németország oldalán a bűnös háborút a Szovjetunió és a magyar nép létérdekei ellen. A Horthy-rendszer vezető személyiségei október 16-án egyik napról a másikra felesküdtek Szálasira. *Igy hűségesküt tettek a nyilas hazaáruló gyilkosoknak: a magyar főrendiház elnöke, a magyar képviselőház elnöke, a magyar tisztikar vezető rétegei.*

A német fasiszta hordák és a nyilas banditák közös pusztításaiért, vérengzéseiért, Magyarország kifosztásáért és kirablásáért, a magyar nép egymillió halottjáért a 25 éves Horthy-rendszer, a magyar uralkodóosztályok Szálasi és társaival együtt felelősek.

Függetlenségi mozgalom

Az ellen a nemzetgyilkos és hazaáruló politika ellen, melybe az országot a Horthy-fasiszták Szálasival együtt juttatták, a dolgozó magyar nép legjobbjai, *élén az illegális Kommunista Párttal, teljes erejükkel küzdöttek.* A Dolgozók Lapja, a Kommunista Párt illegális újságjának 1937 áprilisi első száma a demokratikus erők

egységfrontjának megteremtésére hívta fel a dolgozó népet a fasizmus ellen.

A Kommunista Párt tisztán látta, hogy a Horthy-reakció hová vezeti az országot. Ennek megakadályozása érdekében demokratikus nemzeti egységfront megteremtését tűzte ki céljául, melynek magját a dolgozó parasztsággal szövetséges, a kispolgárság, a haladó értelmiség és a németellenes polgárság rétegeivel együttműködő munkásosztálynak kellett képeznie.

A SzDP jobboldali vezetői minden erővel azon dolgoztak, hogy a nemzeti egységfront létrehozását megakadályozzák. Peyer továbbra is a fasizmus előtt való teljes behódolás politikáját képviselte. A Kommunisták Magyarországi Pártja nemzeti összefogást sürgető politikáját, a jobboldali szociáldemokraták mellett, a Független Kisgazdapárt jobbszárnya, nagybirtokos és kulák elemei akadályozták. Ennek ellenére a kommunisták nem mondtak le sem a szociáldemokrata munkástömegekkel, sem a paraszti tömegekkel való együttműködésről. Horthy hadbalépése után a háborúból való kiválásra, Hitlerrel való szakításra, a különbéke kiharcolására mozgósították a tömegeket.

A munkásifjúság 1941 október 6-án a KMP vezetésével a Batthyány-emlékműnél háborúellenes tüntetést rendezett, majd *október 31-én* a Kerepesi-temetőben vonult fel a munkásság és *megkoszorúzta Kossuth Lajos és Táncsics Mihály sírját.*

A magyar függetlenségi mozgalom ettől az időtől kezdve jelentős mértékben kiszélesedett. *Nagy, felmérhetetlen segítséget nyujtott a mozgalomnak Rákosi Mátyás vezetésével a moszkvai emigráció.*

Nagy csapást jelentett a Horthy-fasizmus számára a kommunista emigráció által szervezett *Kossuth Rádió.* A moszkvai magyar emigráció a háború egész ideje alatt naponként többször szólt a nemzethez, iránymutatást adva, erőt öntve a dolgozó néptömegekbe.

A Kossuth Rádió elszánt harcot folytatott Magyarországnak a német szövetségből való kiválásáért. Figyelmeztette a nemzetet, hogy az ország a németek oldalán a biztos pusztulásba rohan. A magyar nép fasiszta propagandától félrevezetett rétegeit igyekezett felvilágosítani arról, hogy a Szovjetunió az elnyomott európai népek természetes szövetségese és barátja, s nemzeti függetlenségünket, szabadságunkat csak a Szovjetunió népeivel szövetségben vívhatjuk ki és biztosíthatjuk.

1941 karácsonya a függetlenségi mozgalom megerősödését

hozta. Ekkor jelent meg a kommunisták és baloldali szociáldemokraták együttműködése eredményeként a Népszava karácsonyi száma, hangot adva az összes németellenes irányzatok képviselőinek. *A függetlenségi mozgalom erejét nagy mértékben növelte a Kommunista Párt központi lapjának, a Szabad Népnek a megjelenése 1942 február 1-én.* A Párt földalatti nyomdájában készült újság szerkesztője *Rózsa Ferenc* volt. Az első vezércikket *Schönherz Zoltán* írta.

Illegális Szabad Nép fejléce

Időközben a Kommunisták Magyarországi Pártja kezdeményezésére *1942 február végén megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság*, amely, mint központi szerv, maga köré tömörítette a fasizmus elleni harc szempontjából számbajöhető erőket.

A Történelmi Emlékbizottság egyes tagjainak ingadozása, a Szociáldemokrata Pártnak az utolsó pillanatban történő visszalépése ellenére, a Kommunisták Magyarországi Pártjának sikerült március 15-re mozgósítani a munkásság és a dolgozók nagy tömegeit. 8—10.000 ember tüntetett a háború ellen. »*Vesszen Hitler, különbékét, szovjet-magyar barátságot!*« *jelszavak hangzottak el Budapest utcáin.*

1942 május 1-ének megünneplésére szintén felkészült a Kommunisták Magyarországi Pártja. De a fasiszta rendőrség tudomást szerzett róla és tömeges letartóztatásokat hajtottak végre. *A 600 letartóztatott között volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának két központi titkára, Schönherz Zoltán és Rózsa Ferenc.* Rózsa Ferencet borzalmas kínzásokkal meggyilkolták. *Schönherz Zoltánt* szörnyű kínzások után kivégezték. *Schönherz Zoltán* a Margit-körúti (ma Mártírok-útja) fogház udvarán halt meg, *utolsó szavával is a független, szabad, demokratikus Magyarországot éltette.* 1943-ban kínozták halálra Szamosfalván a csendőrnyomozók Józsa Bélát, az erdélyi román és magyar dolgozók bátor kommunista harcosát.

Az 1942—43-as nagy letartóztatásokat követőleg a függetlenségi mozgalom gyengeségét növelte, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja ideiglenesen feloszlatta magát. Ez a lépés súlyos hiba volt, mert megfosztotta a függetlenségi mozgalmat attól a biztos irányító erőtől, mely motorja, vezetője volt a fasizmus elleni küzdelemnek. A Kommunista Internacionálénak 1943 tavaszán történt felosztását tévesen értelmezve jutottak a KMP

itthoni vezetői az említett elhatározásra. A Párt újjáalakulásáig, a fasizmus elleni harc vezetője a Békepárt volt, melynek keretében a magyar kommunisták önfeláldozóan küzdöttek tovább.

1944 március 19-e, Magyarország teljes német megszállása után a Békepárt sztrájkot, szabotázst, fegyveres ellenállást szervezett és rövidesen létrejött a kommunisták kezdeményezésére a magyar demokratikus erők harci szövetsége, a *Magyar Front.*

1944 júliusában megkezdődött a Magyar Front fegyveres szervezkedése. A nemzeti ellenállás szervezői ellen megindult a fasiszták vad hajszája. 1944 július 27-én a Gestapo (a német titkos rendőrség) magyar csendőrnyomozói tűzharcban megölték *Ságvári Endrét,* a Kommunista Ifjúsági Szövetség vezetőjét.

Az ellenállásba bekapcsolódtak hazafias érzésű középiskolás és egyetemi diákok is. A legnagyobb nehézségek között másolták és terjesztették Lenin és Sztálin munkáit. A magyar ifjúság legjobbjai a kegyetlen elnyomás ellenére kivették részüket Magyarország függetlenségéért, a fasizmus ellen folytatott harcból.

1944 szeptemberében újjáalakult a Magyar Kommunista Párt. Ezzel a függetlenségi mozgalom ereje, ütőképessége nagy mértékben fokozódott. Az illegális *Szabad Nép* újra megjelent, úgyszintén a Kommunista Ifjúsági Szövetség lapja, a *Szabad Ifjúság.*

Létrejött az egységfront a Kommunista Párt és a SzDP baloldala között, megszilárdult az együttműködés a nemzeti egységfronton belül. Megkezdődött a népi bizottságok szervezése. Feladatuk a háborúból való kilépés, a fasiszta német megszállók és magyar cinkosaik elleni küzdelem minél szélesebb alapra való helyezése. A szervezkedések azonban, minden erőfeszítés ellenére, elszigeteltek maradtak, hatásuk nem hozott döntő fordulatot.

»*A magyar munkásmozgalom szakadása, a Szociáldemokrata Párt áruló peyerista vezetése, a sovinizmus mérge volt a döntő oka a paraszti és kispolgári tömegek tétlenségének és ingadozásának, a demokratikus erők gyengeségének és elkésett szervezkedésének a nemzetellenes háború és a hazaáruló Horthy-rendszer ellen.*« (MDP programmnyilatkozata, 1948.)

Ennek ellenére a Magyar Kommunista Párt mindent megtett, hogy a magyar nép becsületét, melyet a Horthy-fasizmus és a nyilas banditák bemocskoltak, hősi harcával megmentse.

A Szovjet Hadsereg előnyomulása, győzelmei lendületet adtak a magyar partizánmozgalomnak is. A partizáncsoportok között az élvonalban a Szovjetunióban kiképzett egységek harcoltak, amelyek *Kárpátalján, a salgótarjáni szénmedencében, Ózd környé-*

kén és Erdélyben könnyítették meg a Szovjet Hadsereg előnyomulását. *Soraik között ott voltak a magyar kommunista mozgalom régi, kipróbált harcosai.*

1944 őszén fegyveres ellenállási csoportok alakultak *Budapesten*, főleg a főváros környékén, *Újpesten*, *Kőbányán*, *Kispesten is*. Számos kisebb-nagyobb sikeres akciót hajtottak végre, mint a Gömbös-szobor október 6-i felrobbantását, vasútvonalak megrongálását, a nyilasok városi színházi gyűlésének megzavarását stb. A partizánakciók azonban minden sikerük mellett is csak elszigeteltek maradtak és nem tudtak nemzeti felszabadító harccá kiszélesülni.

»*A magyar ellenállási mozgalom egyes hősies tettei sem változtathattak azon, hogy az ország felszabadításához a német elnyomók és magyar zsoldosaik uralma alól, a magyar nép csak kevéssé járult hozzá. A magyar felszabadulást a Szovjet Hadsereg fegyverei hozták meg.*« (MDP programmnyilatkozata, 1948.)

A magyar uralkodóosztályok Hitler-Németország oldalán a nyilas banditákkal együtt az utolsó percig kitartottak. A hős Szovjet Hadsereg hatalmas győzelmei szabadították fel hazánkat a németek igája alól és verték le népünk kezéről az elnyomás bilincseit.

Magyarország felszabadítása (1944 október—1945 április 4)

A Szovjet Hadsereg győzelmesen előrenyomuló csapatai 1944 őszén Magyarország területén mérték *a fasiszta német hadseregre a sztálini kilencedik csapást, melynek következtében hazánk felszabadult Hitler-Németország elnyomása alól és egyben a régi reakciós állam is pozdorjává tört.*

A 3. ukrán hadseregcsoport csapatai *Tolbuhin marsall* vezetésével Szeged (október 11) felszabadítása után tovább törnek előre nyugat felé, *Mohács* alatt átkelnek a Dunán; ennek eredményeképpen *Pécs* (november 29), *Dél-Dunántúl a Balatonig felszabadul*. Északnyugati irányba tovább törve előre, a 3. ukrán hadsereg csapatai december 24-én elérték *Párkányt, a Garam-folyó torkolatát*, és egyesültek a *Hatvan* felől előrenyomuló, az *Ipolyt*, majd a *Garamot* elérő *Malinovszki* marsall vezetése alatt álló 2. ukrán hadsereg csapataival.

A győzelmes előrenyomulás után körülzárták a Budapest térségében álló fasiszta német és nyilas bandákat. A Szovjet Hadsereg mindent elkövetett, hogy hazánk fővárosát az ostrom borzalmaitól megkímélje. Parlamentereket küldtek a város békés átadása feltételeinek megbeszélésére, de a fasiszták orvul legyilkolták a fehér zászlóval érkező két szovjet katonát. Hitler Buda-

pestet feltétlenül fel akarta áldozni, hogy ezzel pár nappal késleltesse a Szovjet Hadsereg előrenyomulását Bécs felé.

A bekerített fasiszta hadsereget a szovjet csapatoknak szinte utcáról utcára kellett kiverni a fővárosból. *Sztálin utasítást adott ki, hogy a Szovjet Hadsereg nehéz tüzérséggel ne lője a fővárost, hogy ezzel is megkíméljék az amúgyis sokat szenvedett Budapest népét és hazánk legnagyobb, legszebb városát.*

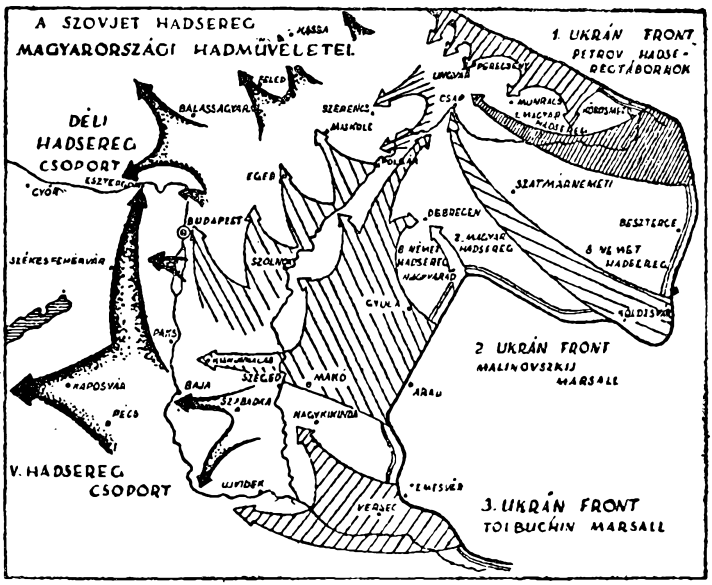

Hazánk felszabadítása (A vonalkázott nyilak a Szovjet Hadsereg hadműveleteinek első szakaszát, a pontozott nyilak a második szakaszát mutatják)

Ugyanakkor a fasiszta hordák és nyilas segédeik szörnyű vandalizmussal, tehetetlen dühvel pusztították, felégették, kirabolták Budapestet. Gyönyörű, világhírű dunai hidainkat barbár módra levegőbe röpítették. Kegyetlenül gyilkolták a főváros lakosságát, a munkásmozgalom, az ellenállási mozgalom kipróbált harcosait. Szökött katonák, leventék ezreit végezték ki. Zsidók tömegeit ölték meg a Duna partján, vadállatiasságuk nem ismert határt. De kegyetlenül gyilkolták a kényszermunkára beosztott román, ukrán és szerb dolgozókat is.

De végül is a Szovjet Hadsereg csapatai 1945 február 13-án teljesen felszabadították fővárosunkat a fasiszták rémuralmától

és visszaadták népünknek Budapestet. A magyar nép soha el nem múló hálával és szeretettel gondol a hős szovjet katonákra, akik, ha kellett, életük feláldozásával is, nemcsak hogy megszabadították népünket a német fasiszták és nyilasok uralma alól, de egyben leverték kezünkről az évszázados elnyomás bilincseit és szétzúzták a népelnyomó reakciós nagybirtokos és nagytőkés államhatalmat.

Rendkívüli kiadás

30 FILLÉR

Uj Szó

SZERDA

KIADJA A HADRAKELT VÖRÖS HADSEREG POLITIKAI OSZTÁLYA

BUDAPEST SZABAD

Sztálin marsall napiparancsa

a 2. ukrán hadseregcsoport parancsnokának Malinovszkijnak, a Szovjetunió marsalljának, a hadseregcsoport vezérkari főnökének Zacharov vezérezredesnek és

a 3. ukrán hadseregcsoport parancsnokának Tolbuchinnak, a Szovjetunió marsalljának, a hadseregcsoport vezérkari főnökének Ivanov altábornagynak

A Szovjet Hadsereg lapja Budapest felszabadításáról. 1945. február 13.

A hős szovjet csapatok Budapest felszabadítása után gyors ütemben megtisztították hazánkat a német és nyilas fasiszta hordáktól és *1945 április 4-én Magyarország teljesen felszabadult.*

Ez a nap népünk legnagyobb nemzeti ünnepévé vált. *Április 4 az örök szovjet-magyar barátság ünnepe.* Ezen a napon Magyarország dolgozói még fokozottabban fordulnak a hős szovjet nép és annak nagy vezetője, Sztálin felé.

Népünk ünnepli ezen a napon a nagy felszabadító Szovjetuniót és bölcs vezérét, a nagy Sztálint, akinek szabadságát, függetlenségét és társadalmi újjászületését köszönheti.

A Szovjetunió gigantikus erőfeszítései, áldozatkészsége, a fasizmus teljes leverése, a szabadságszerető népek felszabadítása érdekében Hitler-Németország teljes katonai, politikai, gazdasági vereségét idézte elő.

A keleteurópai népek felszabadulása után a Szovjet Hadsereg csapatai a fasiszta fenevadat saját otthonában semmisítették meg és 1945 május 7-én kitűzték Berlinben a vörös lobogót.

A szovjet nép önfeláldozó harcával megmentette a világot a fasiszta barbárságtól, visszaadta az elnyomott népek milliói-nak a szabadságot. A szovjet nép győzelme a szovjet rendszer, a szocializmus fölényét, magasabbrendűségét bizonyította be.

A Nagy Honvédő Háború a Szovjetunió jelentőségét, tekintélyét rendkívüli mértékben megnövelte. A Szovjetunió volt a fasiszta Németország és Japán megsemmisítésének vezető ereje. A Szovjetunió körül tömörültek az egész világ haladó erői. A szocialista állam kiállta a háború legnagyobb megpróbáltatásait és győztesen került ki a legerősebb ellenséggel vívott hatalmas viaskodásból.

XIII.

A NÉPI DEMOKRÁCIA GYŐZELME, A MÁSODIK PROLETÁRDIKTATÚRA, A SZOCIALIZMUS ÉPITÉSE MAGYARORSZÁGON (1945—)

Magyarország elnyomott dolgozóit a dicsőséges Szovjet Hadsereg szabadította fel a német fasiszták és nyilas bérenceik uralma alól. A Szovjet Hadsereg győzelme Hitler-Németország felett egyben szétzúzta a reakciós Horthy-rendszert, a nagytőkések és nagybirtokosok államát, *kiszakította Magyarországot az imperializmus rendszeréből és ezzel a szocializmust építő nemzetek sorába léphettünk.*

A Szovjet Hadsereg győzelme visszaadta függetlenségünket, lehetővé tette, hogy a magyar munkásosztály, a dolgozó parasztság, elnyomott népünk végre maga vegye kezébe sorsának irányítását.

A magyar munkásosztály a felszabadító Szovjet Hadsereg győzelme nyomán és a Szovjetunióra támaszkodva, a Kommunista Párt vezetésével és szoros szövetségben a dolgozó parasztsággal:

1. fokozatosan kiszorította az államhatalomból az imperialistákra támaszkodó nagytőkés és nagybirtokos-osztály maradványait, megteremtette népi köztársaságunkat, alkotmányt adott hazánknak, és *megszilárdította államunkat: a proletariátus diktatúráját népi demokrácia formájában;*

2. fokról-fokra, harcban megszerezte a gazdasági élet összes döntő pozícióit; a nép tulajdonába vette a bányákat, a bankokat, a gyárakat, elindította hazánkban a kultúrforradalmat, *megkezdte a szocializmus építését Magyarországon;*

3. felépítette a háborúban rombadőlt hazánkat, újjáépítette iparunkat, helyreállította mezőgazdaságunkat, két és fél év alatt

megvalósított hároméves tervünkkel elindította útjára a szocializmus építését hatalmas mértékben előrevivő ötéves tervet.

1. »A MAGYAR DEMOKRÁCIÁÉRT« (1945—1947 augusztus 31)

A demokratikus Magyarország megszületése

Mialatt a Szovjet Hadsereg győzelmesen előrenyomuló csapatai bekerítik Budapesten a német fasiszta hadsereget nyilas cinkosaikkal együtt, és teljesen szétzúzzák a magyar népet évszázadok óta rabigábantartó kizsákmányoló osztályok államát, azalatt Debrecenben megszületik az új demokratikus Magyarország.

A Szovjetunió, Sztálinnal az élén, nem azonosította népünket a magyar kizsákmányoló osztályokkal, melyek beletaszították hazánkat a bűnös szovjetellenes háborúba, hanem lehetőséget adott dolgozó népünknek a felemelkedéshez. *A Szovjetunió tette lehetővé, hogy 1944 december 22-én összeüljön Debrecenben az ideiglenes nemzetgyűlés, hogy megalakuljon az Ideiglenes Kormány.* 1944 december 22-e nemzetünk történelmének nagy fordulópontja.

Az Ideiglenes Kormány előtt mérhetetlenül nagy feladatok állottak.

A német fasiszták és nyilasok pusztításai

A német és magyar fasiszták rombadöntötték az országot. Kifosztották, kirabolták gyárainkat, romhalmazzá változtatták fővárosunkat, hídjainkat és országútjainkat felrobbantották és tönkretették. A vonatközlekedés az egész országban szünetelt. A városi lakosságnak a szó szoros értelmében nem volt mit ennie. A fasiszta német és nyilas bandák Németországba hurcolták a gyárak legjobb felszereléseit, az értékes nyersanyagokat, elrabolták vagónállományunk több mint 50%-át, 500 mozdonyt, 104 uszályhajót stb. *A magyar nemzeti vagyonnak mintegy 17 milliárd aranypengő értékű részét rabolták el, az összes háborús károsodás pedig, amely ennek az összegnek kétszerese, a nemzeti vagyon 40·2%-át tette ki.*

Az anyagi rombolásnál is hasonlíthatatlanul nagyobb volt az a kár, amit a nemzet vérben, katonában szenvedett. A német

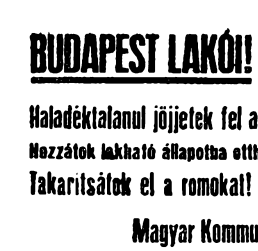

A Magyar Kommunista Párt Budapest népéhez 1945-ben

fasiszták és magyarországi segédei kegyetlenül legyilkolták a magyar nép legjobbjait, a Kommunista Párt és a többi ellenzéki pártok vezetőrétegeit. Sok tízezer magyar pusztult el a Gestapo börtöneiben, vagy németországi haláltáborokban. A zsidók százezreit, csecsemőt, aggot, asszonyt, gyermeket gyilkoltak le bestiálisan. Fiatalságunk tízezreit hurcolták ki Németországba.

A Magyar Kommunista Párt a nemzet élén

Ebben a nehéz helyzetben a Magyar Kommunista Párt, élén népünk szeretett vezetőjével, *Rákosi Mátyással*, utat mutatott a felemelkedés felé.

A Magyar Kommunista Párt, mely az illegalitásban is a nemzeti ellenállás fő szervezője és vezetője volt, *a felszabadulás első percétől kezdve a nemzet haladó, demokratikus erőinek összefogása mellett foglalt állást.* Létrehozta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Paraszt Párt, a Független Kisgazda Párt részvételével.

A Kommunista Párt Rákosi Mátyással az élén, résztvett az Ideiglenes Kormányban, mely fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval, hadat üzent a fasiszta Németországnak, és a német és magyar fasiszták ellen küzdő honvéd hadsereg megszervezéséhez látott hozzá.

A földreform

Még Debrecenben egyhangúlag elfogadta a minisztertanács a földreform tervezetét, majd 1945 március 15-én megjelent a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról szóló rendelet. Szerte az országban, a munkásosztály, a Kommunista Párt segítségével, a magyar parasztság valóra váltotta évszázados álmát, birtokába vette a földet. A feudális nagybirtokok, hitbizományok szétosztásra kerültek. Elsősorban a hazaárulók, nyilasok, Volksbund-tagok földjére került a sor. Felosztották mind a világi, mind az egyházi nagybirtokokat, de ugyanakkor mentesítették az alsó papság földjét és a paraszti birtokokat 200 holdig.

Sztálin

A szovjet hősök emlékműve Budapesten

Rákosi Mátyás

Szovjet katona kenyeret ad az éhező budapesti gyermekeknek

A Párt, a munkásosztály segítségével a föld azé lett, aki megműveli . . .

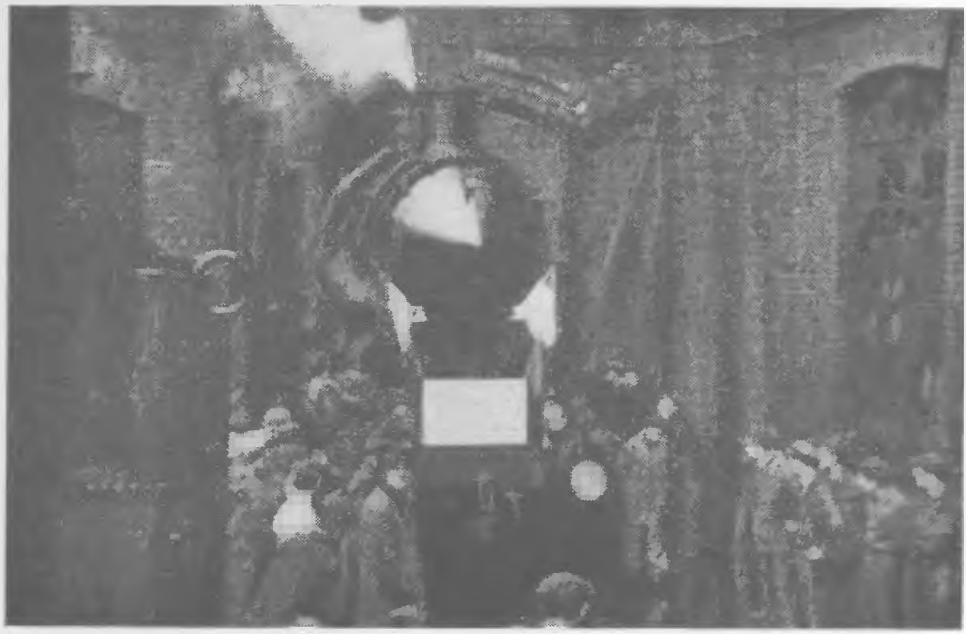

Arccal a vasút felé. Kifut az ötszázadik mozdony

A MKP kongresszusi nagygyűlése 1946-ban

A MKP a hároméves tervért

Ötéves tervvel a szocialista Magyarországért

„Hazánk nem rés, hanem erős bástya a béke frontján"

Hazánk függetlenségének és békéjének őre : néphadseregünk

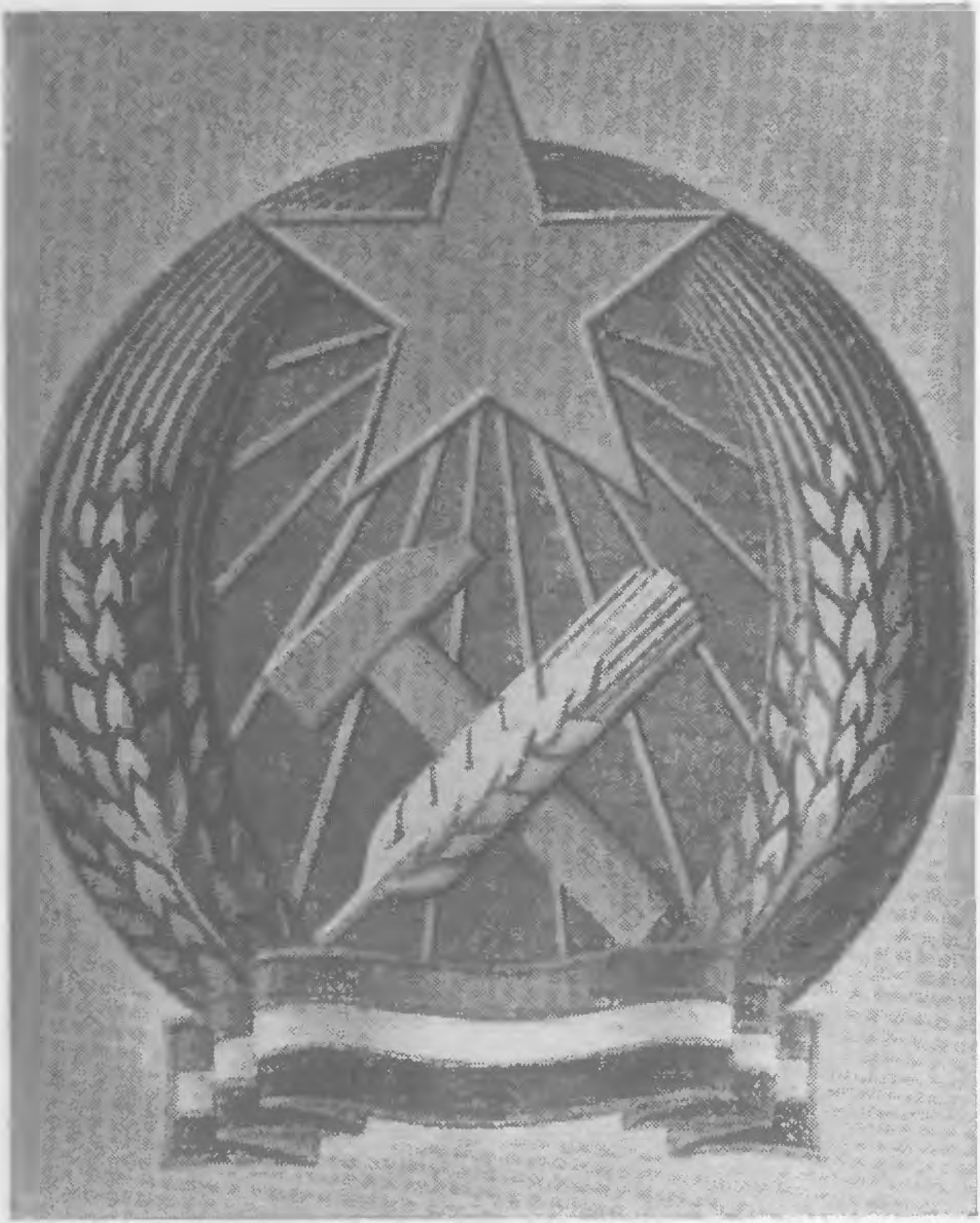

A Népköztársaság címere

A Magyar Kommunista Párt követelte, hogy a földosztást 1945 október 1-ig hajtsák végre. Már május 1-ig a földosztás munkájának zömét elvégezték. *Igénybe vettek és felosztottak 5·6 millió katasztrális hold földet, az ország megművelhető földterületének 34%-át. Közel 650 ezren kaptak földet, ebből több mint 300 ezer a földnélküli mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek száma.* A többi jobbára szegényparaszt volt. De kaptak földet kisbirtokosok és képesített mezőgazdászok is.

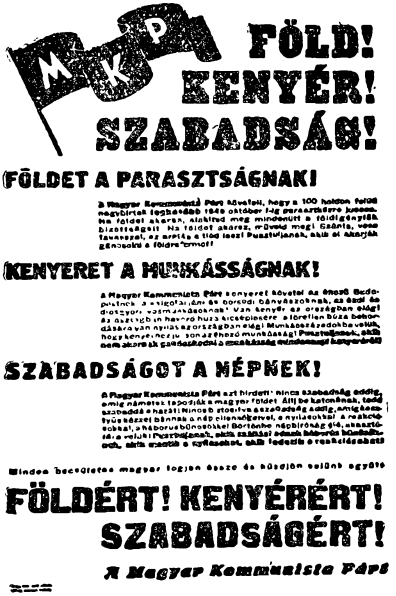

A MKP felhívása 1945-ben

A földreform sikeres végrehajtása megerősítette a munkásosztály és a parasztság szövetségét, súlyos csapást mért a reakcióra, kihúzta a gazdasági alapot a nagybirtokosok alól. 1848 befejezetlen forradalmát a munkásosztály, az ifjú magyar demokrácia fejezte be és fejlesztette tovább.

A Kommunista Párt tudatában volt annak, hogy a fejlődés útján csak az első lépést jelentette a földreform végrehajtása. *A fő célt, tehát a nagybirtokos és nagytőkés kizsákmányolás megszüntetését, a népi demokrácia megteremtését, a szocializmus építését nem tévesztette szem elől.*

A Kommunista Párt az újjáépítésért

A következő, legdöntőbb lépés az ujjáépítés megkezdése volt. A megoldandó feladatok óriásiak voltak, hiszen a háború következtében ipari termelésünk teljesítőképességének 30—35%-át elvesztette, állatállományunk több mint 50%-a hiányzott. A holdankénti átlagos termés 38%-kal alatta volt a békebeli eredményeknek. A bevetett terület is jóval alatta maradt a normálisnak, így a búza vetési területe 1944 őszén 56%-kal, a rozsé 47%-kal volt kisebb. Budapest, az ország ütőere, ahol a gyáripar legnagyobb része volt elhelyezve, romokban hevert.

A Kommunista Párt a felszabadulás első perceiben, amikor az ország összes többi pártja megdermedve és tanácstalanul állt a fasizmus által rombadöntött hazánk előtt, kiadta a jelszót: »*Lesz magyar újjáépítés!*«

Rombadőlt fővárosunk lakosságát a kommunisták hívják fel először pincéikből, hogy lássanak hozzá a munkához. Kommunisták járnak elől az új élet építésében, a termelés megindításában és szervezésében. Munkásosztályunk, dolgozó népünk éhezve, fázva fog hozzá a termeléshez. Míg a nagytőkések, nagybirtokosok a fasiszta hadakkal együtt nyugatra menekültek vagy nem mertek előbújni, félve és érezve bűnösségüket, azalatt dolgozó népünk a kommunisták vezetésével hozzálátott az ország újjáépítéséhez. *A Szovjetunió segítő keze minden vonalon éreztette hatását. Az éhező Budapest a Szovjetunió segítségével jutott először nagyobb mennyiségű élelemiszerhez.*

Magyarország teljes felszabadulása után pár nappal az Ideiglenes Kormány Budapestre költözött. A Kommunista Párt nem hátrált meg a nehézségek előtt. *Rákosi Mátyás szembeszállt azokkal, akik eleve kilátástalannak ítélték a helyzetet, és csak amerikai, angol kölcsön segítségével remélték az ország újjáépítését.* A Párt tudta, hogy az ilyen kölcsönök, miként azt az ellenforradalmi korszak világosan megmutatta, az ország gazdasági és politikai függését jelentenék az imperialista hatalmaktól és az ott bekövetkezendő gazdasági válság a magyar gazdasági életet is rombadöntené.

A Magyar Kommunista Párt a magyar munkás áldozatkészségére, szorgalmára, hazaszeretetére támaszkodott, a dolgozó parasztokra, akik nem hagyták éhezni városainkat. *De döntő támaszt talált hazánk a felszabadító Szovjetunióban, mely segítő kézzel sietett meggyorsítani rombadőlt országunk újjáépítését.* Rövid idő alatt épült újjá szétrombolt közlekedésünk, vasúthálózatunk. A lerombolt hidak helyébe újak kerültek. Kiégett, szétrombolt gyáraink egymásután épültek fel.

Az újjáépítéssel párhuzamosan kezdetét vette az új államszervezet kiépítése. A régi vezető államhivatalnokok, falusi jegyzők stb. jelentős része nyugatra menekült, úgyszintén szétmállott a reakciós állam rendőrsége és csendőrsége is. Az utóbbinak feloszlatása 1945 április 18-án, az első pesti minisztertanácson rendeletileg is megtörtént. A reakciós államapparátus helyébe azonnal megindult az új államszervezet kiépítése. *Falvakban, városokban megalakultak a Függetlenségi Front helyi bizottságai.* Pest megye Nemzeti Bizottsága 1945 március 21-én alakult meg. *A régi rendőrség helyébe megalakult a nép rendőrsége, melynek első szervezője*

szintén a Kommunista Párt volt. A fasiszta maradványok, nyugatról visszaszivárgott reakciósok ellen demokratikus rendőrségünk biztos kézzel védte meg fiatal demokráciánkat.

Az újjáéledt reakció tervei és céljai

Az első nagy lendület, az újjáépítés szédítő iramа közben a régi reakciós rendszer hívei lassan magukhoz tértek és újból hozzáláttak soraik rendezéséhez. Pártjaik eltűntek, így nyílt szervezkedéshez, vagy legalább is olyan szervezkedéshez, mely céljaikat nyiltan bevallaná, nem kezdhettek.

Egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a földjüket vesztett többezerholdas nagybirtokosok nem fognak simán belenyugodni abba, hogy a parasztság felossza nagybirtokaikat. A nagytőkések, akik szintén hűségesen kiszolgálták Hitlert, nem nyugodtak bele hatalmuk elvesztésébe. A reakciós állam vezető hivatalnokai, régi aktív katonatisztek, csendőrök és a nép egész sor egyéb ellensége még nem tette le a fegyvert, csak taktikát változtatott.

Kikre támaszkodtak, miben reménykedtek és hogyan akarták céljaikat elérni?

A régi rend kizsákmányoló osztályai külföldön főleg az Amerikai Egyesült Államok és Anglia reakciós köreire, akik a Hitler-fasizmus nyomába léptek, belföldön a Függetlenségi Front keretén belül a Független Kisgazda Párt, a Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt nyilt vagy burkolt reakciós elemeire, a demokratikus pártokba beépített egyes kémeikre, ügynökeikre támaszkodtak. Reménykedtek a nyugati kapitalista államok és a Szovjetunió közötti ellentétek elmélyülésében és egy közeli háborúban. Támaszkodtak még a meglevő saját gazdasági hatalmukra és politikai befolyásukra és számítottak a Horthy-rendszer nevelése folytán félrevezetett rétegek tájékozatlanságára.

Céljaikat elsősorban úgy akarták elérni, hogy a Kisgazda Pártba, mely a reakció előtt szélesre tárta kapuit, befészkelik magukat, felborítják a koalíciót, a nemzeti összefogást szolgáló Függetlenségi Frontot, a Kommunista Pártot elszigetelik és kiszorítják a kormányból.

Az Ideiglenes Kormányba Debrecenben a munkásosztály és a folgozó parasztság képviselői mellett bekerültek a zsírosparasztok ds a burzsoázia németellenes képviselői is. Mikor demokráciánk a fejlődésben továbbhaladt, határozottabb irányt kezdett venni, akkor a burzsoázia és zsírosparasztság képviselői egyre inkább akadályt gördítettek a nemzet haladása elé, saját szűk osztályérdekeiket

szembehelyezték a nemzet érdekeivel. A külföldi és belföldi reakció elsősorban ezekre az elemekre támaszkodott.

Az 1945 november 4-i választások

Az 1945 november 4-én lezajlott választásokon a reakció terveinek első része sikerült. A Kisgazda Párt nagybirtokos és nagytőkés elemei a vezetést a kezükben tartották és szélsőséges demagógiával sikereket értek el az ország legelmaradottabb vidékein, Budapest reakciós többségű kerületeiben. Az új képviselőházban a kisgazda képviselők még többségben voltak. De ugyanakkor 70 kommunista képviselő is bejutott a képviselőházba.

A Kisgazda Párt előretörése ellenére a választások megmutatták a Kommunista Párt egyre növekvő befolyását, szavazói a város és a falu legforradalmibb, legharcrakészebb elemeiből kerültek ki. A Kommunista Párt aránylag rövid idő alatt mind számbelileg, mind befolyását illetően megerősödött.

A reakció a választások után nyeregben érezte magát. Úgy gondolták, hogy most már közeledik terveik második felének végrehajtási időpontja is. A Függetlenségi Front elfogadott programmját a Kisgazda Párt semmibe vette. Az államosításokhoz nem akartak hozzájárulni, a közigazgatás demokratizálását elgáncsolni igyekeztek, a földreform végrehajtását el akarták odázni, sőt annak revízióját emlegették, vagyis a kiosztott földek lassú visszavételét a parasztoktól és a nagybirtokosok kezére juttatását.

Megkönnyítette a reakció aknamunkáját a háború következtében bekövetkezett pénzromlás, infláció, melyet a tőkések még jobban növeltek. A reakció arra törekedett, hogy az infláció következtében elkeseredett és nehézségekkel küzdő dolgozókat a demokrácia ellen fordítsa.

A Kommunista Párt ebben a helyzetben a reakció támadásaival szemben a legfontosabb feladatként a nemzet elé tűzte a köztársaság megteremtését. *1946 február 1-én kikiáltották a köztársaságot.* A köztársaság védelméről szóló törvény teljes szigorral sujt le a köztársaság ellenségeire.

A Kisgazda Párti reakció ellen megalakult a Baloldali Blokk 1946 március 7-én a Kommunista Párt vezetésével. A dolgozó tömegek hatalmas utcai tüntetéseken követelték a reakció megfékezését, kiszorítását a koalícióból. A Baloldali Blokk fellépésére, a tömegek erélyes nyomására végül is a Kisgazda Párt balszárnya rászánta magát bizonyos mértékű tisztogatásra, de ezt olyan felemásan és következetlenül végezték, hogy a jobb-

szárny csak látszólag gyengült meg, befolyását továbbra is megtartotta a Kisgazda Pártban.

A Kommunista Párt, a Baloldali Blokk politikai győzelmét követően, keresztülvitte a nehézipari nagyüzemek állami kezelésbe vételét, a földreform vívmányainak biztosítását.

A jó pénz : a forint

Rákosi Mátyás 1946 május 8-án az angyalföldi munkások nagygyűlésén bejelenti a forint, az új pénz közeli megteremtését, az infláció mielőbbi felszámolását. A reakció minden mesterkedése ellenére, aggályaival szemben, hogy csak külföldi kölcsönnel stabilizálhatunk, *1946 augusztus 1-én megjelent a jó pénz : a forint.* Dolgozó népünk határtalan lelkesedéssel, örömmel és bizalommal fogadta az új pénzt. *A forint megteremtése a magyar demokrácia életképességét, a Magyar Kommunista Párt helyes politikáját igazolta. A reakció súlyos gazdasági és egyben politikai vereséget szenvedett.* A stabilizáció lehetővé tette, hogy megtegyük az első lépéseket a tervgazdálkodás kiépítésének irányában.

Még 1946 szeptember 29-én ült össze Budapesten a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa, mely kijelölte a Párt legfontosabb feladatait a népi demokrácia megszilárdítása terén. Rákosi Mátyás rámutatott arra, hogy a stabilizációt, az új pénzt dolgozó népünk áldozatkészsége, a Szovjetunió segítsége tette lehetővé. Az egyre jobban megszilárduló gazdasági élet nem lehet a tőke vadászterülete. A Kommunista Párt kiadta a jelszót : »*Nem a tőkéseknek, a népnek építjük az országot !*« De ahhoz, hogy ezt biztosítani tudjuk, le kell számolni a Függetlenségi Frontba befurakodott reakcióval, tehát: »*Ki a nép ellenségeivel a koalícióból !*«, ez az előfeltétele annak, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság hatalma, a népi demokratikus állam megszilárduljon.

A kisgazdapárti reakció összeesküvésének leleplezése

A nagybirtokos- és nagytőkés-osztály nemcsak a Kisgazda Párt legális szervezeteit használta fel a demokrácia elleni támadásra és áskálódásra, a másik ütőkártyája az illegális szervezkedés volt. *Az Amerikai Egyesült Államok mindenben támogatták a Magyar Köztársaság ellenségeit, így ebben az időszakban elsősorban a kisgazdapárt jobbszárnyára támaszkodtak.*

A sikeres stabilizációval a gazdasági fronton elért győzelmet betetőzte a reakcióra mért politikai csapás, mellyel lelepleződött a

Kisgazda Párt reakciós vezetőinek, köztük Nagy Ferencnek köztársaságellenes összeesküvése. *Az egész dolgozó nép előtt világossá vált, hogy a régi rend hogyan akarta a Kisgazda Párton keresztül megdönteni a demokráciát, visszahozni a nagybirtokosok és nagytőkések uralmát és megsemmisíteni a demokrácia minden vívmányát.*

Az Egyesült Államok ellenséges magatartása a magyar demokráciával szemben a széles tömegek előtt világossá vált. *Kiderült, hogy az összeesküvők az Amerikai Egyesült Államok segítségével akarták terveiket keresztülvinni.* De ebben a tekintetben az amerikai reakciósok csak addigi politikájukat folytatták.

Az USA reakciós kormánykörei, ahol csak lehetett, ártottak hazánknak. *A nyilasok és német fasiszták által elrabolt gyári berendezéseket, nyersanyagokat, dunai hajókat, melyeknek legnagyobb részét Németország amerikai megszállott övezeteibe szállították, nem voltak hajlandók visszaadni a demokratikus Magyarországnak.* Ezzel is gátolni igyekeztek az újjáépítés ütemét. De világosan megmutatkozott az Amerikai Egyesült Államok ellenséges magatartása Magyarország irányában a párizsi béketárgyalások idején is. *Az Egyesült Államok Magyarországot jóvátétel fejében 8 milliárd békepengővel akarták megterhelni.* Mint ismeretes, ez ellen a Szovjetunió erélyesen fellépett. Visinszkij az amerikai-angol diplomatákkal szemben kijelentette, hogy: »*A szovjet kormány arra törekszik, hogy Magyarországnak könnyebb legyen talpraállni, hogy Magyarország is résztvehessen Európa újjászületésében.*« *Visinszkij követelte, hogy az amerikaiák adják végre vissza Magyarországnak a németek és nyilasok által elrabolt javakat.* A Szovjetuniónak nagy küzdelem után sikerült az angolszászok által követelt jóvátételi összeget annak 66%-ára csökkenteni. A Szovjetuniónak fizetendő jóvátételi összeg az angolszászok eredeti követelésének nyolcadrészét tette ki. *Ennek az összegnek is a felét a Szovjetunió később elengedte Magyarországnak, hogy megkönnyítse a hároméves terv gyorsabb végrehajtását.*

Sztálin Rákosi Mátyás kérésére még a békeszerződés érvénybelépése előtt utasítást adott ki a magyar hadifoglyok hazaszállítására. 1947 folyamán több mint százezer hadifogoly tért haza családjához, később fokozatosan, gyors ütemben valamennyien hazatértek.

A békeszerződés aláírása 1947 február 17-én történt Párizsban. Magyarország a Szovjetunió felszabadító harcának és állandó segítségének eredményeként visszaszerezte állami függetlenségét, szuverenitását, melyet évszázadok óta nélkülözött.

A jó pénz megteremtése, a békekötés, az összeesküvés felszámolása a belső és külső konszolidálódás útjára vitték hazánkat. A jövő világos képét ekkor ismét a Kommunista Párt tárta a nemzet elé.

A hároméves tervvel építsük újjá Magyarországot, hozzuk rendbe háborúsujtotta hazánkat, állítsuk helyre iparunkat és mezőgazdaságunkat, emeljük fel népünk életszínvonalát a háborúelőttinek 108 százalékára.

A Magyar Kommunista Párt vezetésével és irányításával elkészült a hároméves terv, mely azt a célt tűzte ki, hogy három esztendő alatt 6581 millió forintot ruházzunk be népgazdaságunkba, ipari termelésünk színvonalát az utolsó békeév, 1938—39 termelési színvonalának 27%-ával magasabbra emeljük, mezőgazdasági téren pedig elérjük a háborúelőtti tíz év átlagos színvonalát.

A reakció gyűlölettel fordult szembe a tervvel, kilátástalannak és keresztülvihetetlennek tartotta, külföldi kölcsön felvételét sürgette. Rákosi Mátyás 1947 május hetedikén az angyalföldi munkások nagygyűlésén ezzel szembeszegezi: »*Fizessenek a gazdagok!*«, »*Vagyondézsmát a háborús és inflációs nyereségekre!*«, »*Államosítsák a legnagyobb bankokat és a Magyar Nemzeti Bankot!*«

Az ország dolgozó népe lelkesen kiállt a kommunisták által kidolgozott hároméves terv mellé és a külföldi kölcsön helyett a nagyvagyonok megadóztatása mellett foglalt állást.

1947 augusztus 1-én az egész ország népének örömünnepeként elindult útjára a hároméves terv és ezzel hazánk a tervgazdálkodás útjára lépett.

2. »A FORDULAT ÉVE«
(1947 augusztus 31—1948 június 12—14)

Az 1947 augusztus 31-én megtartott választásokon a Magyar Kommunista Párt az ország első pártja lett. A reakció apró pártokra hullva, szétszakadt. A reakció a koalíció megbontását és a Kommunista Párt elszigetelését tervezte. Az a kísérlete, hogy a kisgazdapárt és a szociáldemokratapárt reakciós elemeivel összefogva felrobbantsa a Függetlenségi Frontot, meghiúsult. Több mint százezren tüntettek Budapest utcáin 1947 szeptember 5-én a fasiszta pártszervezkedések ellen. Tíz héttel a választások után teljesen megsemmisültek a fasiszta jellegű pártszervezkedések.

Miután ezzel újabb csapás érte a nép ellenségeit, gazdasági téren is támadásba ment át a demokratikus tábor. *1947 november 29-én bekövetkezett a nagybankok és a Magyar Nemzeti Bank államosítása.*

A jobboldali szociáldemokraták megsemmisítése

Ezután került sor a Szociáldemokrata Párt reakciós jobbszárnya elleni harcra. A jobboldali szociáldemokratákhoz az amerikai imperialisták ebben az időben a legtöbb reményt fűzték. Háromhónapos kemény küzdelem után a szociáldemokrata jobboldal lelepleződött és kiszorult a szervezett pártkeretekből, népellenes áruló tevékenysége megvilágosodott az egész munkásosztály előtt. *A szociáldemokrata munkások zöme a Kommunista Párt helyes politikája, az egységes munkáspárt mellett foglalt állást.*

A jobboldali szociáldemokraták vereségét nyomon követte a 100 munkásnál nagyobb üzemek államosítása és még ezt megelőzőleg a Weiss Manfréd-gyár felhívására kezdetét vette 1948 februárjában a munkaversenymozgalom, melyhez az ország legtöbb üzemének munkásai csatlakoztak. Az államosított gyárak élére került új munkásvezetők a nehéz feladatok ellenére megállták a helyüket és rövid időn belül jó munkájukkal elősegítették a termelés növelését.

A reakció sorozatos vereségei és a demokrácia sikerei minden téren éreztették hatásukat. Népi demokráciánk politikai súlya, megbecsülése egyre jobban növekedett. Megjavult a munkafegyelem, meggyorsult a termelés tempója. A középparasztság egyre inkább a demokrácia oldalára állt és a Kommunista Párt felé fordult.

Népi demokráciánk megbecsülésének, elért eredményei elismerésének jelét láthattuk abban, hogy a Szovjetunió hazánkkal barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyujtási egyezményt kötött (1948 február 18) és ezzel függetlenségünk és békénk védelme szilárd alapra helyeződött. Hasonló kölcsönös segélynyujtási szerződést kötöttünk még előzőleg Romániával, majd később a többi népi demokratikus országokkal is. Az amerikai imperializmus egyre kardcsörtetőbb háborús készülődéseivel szemben a béketábor egyre erősödött, s ennek Magyarország is szilárd tagja lett, miután a belső reakcióra súlyos csapásokat mért.

A Magyar Dolgozók Pártja megalakulása (1948 június 12—14)

Demokratikus rendünk szilárdságát, a reakció vereségét betetőzte a két munkáspárt egyesülése a Kommunista Párt ideológiája, a marxizmus és leninizmus elvi alapján, a kommunisták programmja alapján.

A jobboldali szociáldemokraták veresége, a szociáldemokrata munkások átáramlása a Kommunista Pártba megteremtették az előfeltételét a szerves munkásegységnek. *Az 1948 június 12—14-én megtartott kongresszuson létrejött a magyar munkásosztály egyetlen pártja, a marxizmus-leninizmus alapján álló Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyás vezetésével.*

A Magyar Dolgozók Pártja mint a munkásosztály élcsapata maga köré tömöríti a nemzet legjobbjait, a magyar munkásosztályt, a dolgozó parasztságot, a haladó értelmiséget, egész dolgozó népünket.

A munkásegység megvalósulása fordulópontot jelentett nemcsak a magyar munkásmozgalomban, de az egész magyar demokrácia fejlődésében. Minden téren rohamos változások következtek. Meggyorsult a szocializmus építésének iráma. A kisgazdapárti összeesküvés leleplezésétől, *az 1947 augusztusi választásoktól a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulásáig a fordulat évéről beszélhetünk.* Ennek az időszaknak eseményei győzték meg végkép népünket, hogy a magyar népi demokrácia nem átmeneti állapot, hanem maradandó. Népünk széles tömegei előtt megvilágosodik Rákosi Mátyás szavainak mély igazsága: »*Tiéd az ország, magadnak építed!*«

Rákosi Mátyás még a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948 januári országos értekezletén tartott beszédében rámutatott arra, hogy az utóbbi időben »*a magyar demokrácia gazdaságilag, bel- és külpolitikailag olyan sikereket ért el, amelyek alapjaiban és struktúrájában változtatják meg demokráciánk eddigi jellegét.*« (Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Tiéd az ország, magadnak építed. Szikra, 1948. 276. old.) »*A mi helyzetünket az jellemzi, hogy a reakció jobban tudatában van veresé*[illegible]*ének, mint a demokrácia saját győzelmének.*« (U. o. 286 old.)

»*Tudatosítani kell a munkásban is, a parasztban is, a haladó értelmiségiekben is azt a felismerést, hogy végre saját népi államukat építik*« — mondotta Rákosi Mátyás. (U. o. 286. old.)

A fordulat éve hozta el népi demokráciánk megszilárdulását, a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság hatalmának megerősödését. Azáltal, hogy a tőkés- és nagybirtokos-osztályok

maradványait, a kulákok képviselőit kiszorítottuk az államhatalomból, népi demokratikus államhatalmunk, mely már addig is a proletariátus diktatúrájának elemeit tartalmazta és jegyeit hordta magán, határozott alakot öltött. *Világossá vált, hogy a népi demokratikus állam, melyet a Szovjetunió győzelmével és a német fasizmus vereségével kialakult új nemzetközi osztályviszonyok hoztak létre, nem más, mint a proletariátus diktatúrájának egyik formája. A népi demokrácia annak a nagy történelmi korszaknak egyik államformája, mely biztosítja az átmenetet a kapitalista és kommunista társadalom között.*

3. »ÉPITJÜK A NÉP ORSZÁGÁT« (1948. június—)

A fordulat éve nagy lendületet adott az újjáépítés ütemének. Dolgozó népünk a hároméves tervnek két év és öt hónap alatt való befejezését vállalja. A Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása a kormányzás menetét símábbá, gördülékenyebbé tette. Megerősödik a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a magyar nők egysége. *1948 novemberében köztársaságunk külön törvénybe iktatja a nők teljes egyenjogúságáról szóló törvényt*, biztosítva ezzel még jobban a demokráciánk életében egyre inkább érvényesülő gyakorlati egyenlőséget. Ifjúságunk oly sokáig késett egysége helyreállt, 1948 március 15-én, a szabadságharc százéves évfordulóján a magyar ifjúság, méltóan 1848 márciusának örökségéhez, egységesen sorakozik fel a 48-as forradalmat befejező és továbbfejlesztő népi demokráciánk mellett. A magyar ifjúság forradalmi hagyományait tette magáévá és fejleszti tovább a MDP vezetése alatt álló *Dolgozó Ifjúsági Szövetség*, mely a magyar ifjúság legjobb elemeit tömöríti magába, a szocializmus építéséért folyó küzdelemben.

Dolgozó parasztságunk egységes szervezetben, *a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségében* tömörül. Napirendre kerül a szocializmus építése a falun is. Mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek mellett *a termelőszövetkezetek is egyre szaporodnak, számuk 1948 végén már 300 fölé emelkedett.* A falu kizsákmányolóinak, a kulákoknak korlátozása egyre erőteljesebb lesz. Középparasztságunk a demokrácia felé fordul. *Nagy segítséget jelent a faluk dolgozó népének az állami mezőgazdasági gépállomások fokozatos kiépülése.*

Népi demokráciánk egyre növekvő sikerei súlyos csapást jelentettek mind a belföldi, mind a külföldi reakciónak. Mivel a kizsákmányoló osztályok legális úton már nem is gondolhattak régi

hatalmuk visszaállítására, a szabotázs, a kémkedés, az összeesküvés útján próbálkoztak.

Ennek egyik kirívó esete volt az ú. n. MAORT-szabotázs, mely 1948 november 22-én került napvilágra. A Magyar—Amerikai Olaj Részvénytársaság reakciós vezetői *amerikai utasításra csökkentették Magyarország olajtermelését, hogy ezzel is hátráltassák a hároméves terv munkálatait.*

Az iskolák államosítása, a klerikális reakció

Mind a belföldi, mind a külföldi reakció megfelelő támaszt talált a katolikus főpapság reakciós elemeiben. Súlyos csapást mért a klerikális reakcióra az iskolák államosítása, mely már 1848-ban Kossuth Lajos, 1867-ben Eötvös József követelése volt. Az iskolák államosításával köztársaságunk elsősorban azt akarta elérni, hogy a demokrácia iskoláiban a demokrácia hívei és ne ellenségei neveljék az ifjúságot.

A klerikális reakció, mely már eddig is szemben állt dolgozó népünkkel és nem ismerte el a földreformot, a köztársaságot, az államosítást, szembeszállt az iskolák államosításával is. Emellett már jóval előbb, éveken keresztül visszaéltek a demokrácia türelmével és jóakaratával. *Mindszenty József*, aki a Horthy-időszak alatt Hitler és Mussolini magasztalója volt, az esztergomi érseki székből állt ki a nagybirtokosok és nagytőkések védelmére. *Mindszenty demokratikus vívmányainkat megsemmisíteni igyekezett, az Amerikai Egyesült Államok részére rendszeres kémszolgálatot végzett, összeesküvést szőtt a dolgozók hatalmának, köztársaságunknak megdöntésére, és a magyar népet évszázadokon át elnyomó Habsburgokat akarta visszahozni.* Terveit, levelezését sikerült az esztergomi érseki palota pincéjében egy tokban elásva megtalálni. *Mindszenty*, akit a magyar nép felelősségre vont tetteiért, *a bíróság előtt mindent töredelmesen bevallott, többek között azt is, hogy az Egyesült Államok utasításai szerint cselekedett.*

A klerikális reakcióra mért súlyos csapást követőleg megalakult 1949 februárjában a *Függetlenségi Népfront a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével, Rákosi Mátyás elnöklete alatt.*

Népfrontgyőzelem (95.6%)

1949 május 15-én lefolytatott választásokon népünk, azt lehet mondani, egységesen állt a békét, jólétet, ötéves tervet jelentő Népfront mellé. *A választók 95·6%-a, több mint 5 millióan a Magyar Dolgozók Pártja által vezetett Népfrontra adta le szavazatát.*

Népi demokráciánk ereje a Magyar Dolgozók Pártjának megerősödésével párhuzamosan növekedett. Dolgozó népünk egyre szélesebb rétegei látták és saját tapasztalatukon keresztül ismerték meg a kommunisták nemzetépítő áldozatkész munkáját. Népünk egyre inkább tapasztalhatta a kommunista vezetés helyességét, mely hazánkat a háború pusztulásából felemelte és a szocializmus útjára vezette. *Rákosi Mátyás* megígérte a földreformot, a jó pénzt, az újjáépítést — és valóban, a földet felosztották a dolgozó parasztság között, megszületett a forint és a hároméves terv két év és öt hónap alatt megvalósult.

Szocialista munkaversenyek

A munkásosztály hatalmának megszilárdulása, a bányáknak, bankoknak, a gyáraknak a nép tulajdonába vétele megváltoztatta dolgozó népünk viszonyát a termeléshez. Egyre inkább tudatosodott népünkben, hogy most már nem a kizsákmányoló, elnyomó tőkés és feudális osztályoknak dolgozik, hanem önmagának, saját jólétét növeli a több és jobb termeléssel.

A kizsákmányolás döntő mértékű felszámolása a gyáriparban megvetette az alapját az új munkásosztály kialakulásának. A munkához való új viszony tükröződött vissza abban is, hogy *1948 második felében* dolgozó népünk lelkesen csatlakozott az *5 hónapos munkaversenyhez*, mely nagy mértékben elősegítette a hároméves tervnek két év és öt hónap alatt való befejezését. Munkásosztályunk egyre erősödő öntudatának bizonyítékát láthattuk abban, hogy *1949 márciusában a Diósgyőri Vasgyár munkásainak felhívására nagy lendületet vesz a szocialista munkaverseny*, melyhez a felhívás után 24 órával lelkesen csatlakoztak az üzemek az ország minden részéből.

A termelés lendülete egyre jobban fokozódik, mind több élmunkás és kiváló munkás emelkedik ki dolgozó népünk soraiból. Népünk egyre inkább megérti, hogy »*a munka nálunk dicsőség és becsület dolga*«, hasonlóan a Szovjetunióhoz és a többi népi demokratikus országokhoz.

Elindult útjára hazánkban is, a Szovjetunió példájára, a Sztahanov-mozgalom. Százával jelentkeznek az észszerűsítők, a munkásújítók, a szakmák legjobb munkásai, hogy áttörve a régi kapitalista világ elavult munkanormáit, új, magasabb, a szocialista termelés követelményeinek megfelelő normákat állítsanak a helyükbe.

A szocializmust építő, új, átalakulóban lévő munkásosztályunk öntudata, munkához való megváltozott viszonya jut kifejezésre a magyar Sztahanov-mozgalom sikereiben.

Új parasztság van kialakulóban. A munkásosztállyal szövetséges dolgozó parasztság egyre inkább felismeri, hogy egyéni jóléte, felemelkedése a társas gazdálkodás útján biztosítható. Népi demokratikus államunk minden segítséget megad a százával alakuló fiatal termelőszövetkezeteknek, gépállomások kiépítésével segíti dolgozó parasztságunkat.

Új értelmiség van kialakulóban, mely minden tudását és erejét a szocializmus építésének meggyorsítására fordítja. Értelmiségünk sorai felfrissülnek a munkásosztálynak, a dolgozó parasztságnak egyre nagyobb számban továbbtanuló gyermekeiből.

Népköztársaságunk Alkotmánya (1949 augusztus)

Az országunk gazdasági és társadalmi szervezetében végbement alapvető változásokat fejezi ki, a további fejlődés útját jelöli meg a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, amelyet 1949 augusztusában fogadott el a Magyar Országgyűlés és iktatott törvénybe.

Az Alkotmány kimondja, hogy »*a Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama*«, hogy : »*minden hatalom a dolgozó népé*«. A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka és »*minden munkaképes polgárnak joga és kötelessége és becsületbeli ügye, hogy képessége szerint dolgozzék*«, és ennek megfelelően »*a Magyar Népköztársaság megvalósítani törekszik a szocializmus elvét : Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája után*«.

Népköztársaságunk az egész országban kiépülő helyi tanácsoktól a legfelsőbb állami kormányzati szervekig egyesíti a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. Az Alkotmány biztosítja a helyi tanácsok és a dolgozó tömegek közötti szoros kapcsolat kiépítését. *A képviselők kötelesek a választóknak működésükről rendszeresen beszámolni.* Amennyiben a nép választottja nem felel meg a hozzáfűzött reményeknek és nem teljesíti a néppel szemben vállalt kötelezettségét, választói által visszahívható. A választás elve érvényesül a legmagasabb kormányszerveknél is, így az országgyűlés választja a minisztertanácsot és az országgyűlés jogait gyakorló Elnöki Tanácsot is. Az Elnöki Tanács az elnökön kívül két helyettes elnökből, titkárból és tizenhét tagból áll.

Népköztársaságunk Alkotmánya biztosítja polgárai számára *a munkához való jogot és a munkateljesítménynek megfelelő munkabért.*

A mi alkotmányunk a Sztálini Alkotmányhoz és a népi köztársaságok alkotmányaihoz hasonlóan, törvénybe foglalja a dol-

gozók jogait, gondoskodik azoknak a feltételeknek a biztosításáról is, melyek a jogok gyakorlását lehetővé teszik.

Igy a munkára való jogot tervszerű gazdálkodás és megfelelő munkaerőgazdálkodás biztosítja. 1949 decemberében a sikerrel lezárt két év és öt hónap alatt megvalósított hároméves terv lényegében felszámolta a munkanélküliséget. A terv utolsó évében számos területen már jelentékeny szakmunkáshiány mutatkozott.

Az Alkotmány biztosítja *a dolgozók jogát a pihenéshez és az üdüléshez.* Ezt a törvényes munkaidő, a fizetéses szabadság és a dolgozók üdültetésének megszervezése teszi lehetővé.

A dolgozók egészségvédelme érdekében a társadalombiztosítás egységes vezetés alá került.

A művelődés joga ma már a dolgozóké. A régi osztott iskolarendszerrel szemben kiépült az ingyenes és kötelező egységes iskolák hálózata. A Dolgozók Iskolájával, szakérettségi tanfolyammal lehetővé vált a továbbtanulás azok számára is, akiket ebben a régi reakciós rendszer akadályozott. Megnyíltak a főiskolák, egyetemek kapui a nép fiai és leányai előtt.

Az Alkotmány biztosítja *a polgárok törvény előtti egyenlőségét,* a törvény szigorúan bünteti a polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint. *Az Alkotmány biztosítja minden nemzetiség számára az anyanyelvén való oktatást, és a nemzeti kultúra ápolásának lehetőségét. Alkotmányunk mélységes internacionalista jellege mutatkozik meg abban, hogy biztosítja a menedékjogot mindazon idegen állampolgárok számára, akiket demokratikus magatartásukért vagy a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek.*

A nők a férfiakkal egyenlő jogokat élveznek. Az anyaság és a gyermek fokozott védelemben részesülnek. *Népköztársaságunk külön gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére.* Tanoncotthonok, kollégiumok kiépítésével, az ifjúsági szervezetek támogatásával és ezernyi más formában következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit.

Népköztársaságunk hathatósan támogatja a dolgozó nép ügyét szolgáló tudományos munkát. Az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia a tudományos kutatás tervszerűségének biztosításával új korszakot nyitott a magyar tudományos élet fejlődésében.

Az Alkotmány biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát. Ennek érdekében az egyházat különválasztja az államtól. A dolgozók szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságát az Alkotmány védelmezi.

A polgárok szent kötelessége a Népköztársaság, a haza védelme, megtiszteltetést jelent a magyar hadseregben szolgálni, mely hazánk függetlenségét, népünk érdekeit és a békét védelmezi.

Alapvető kötelessége minden magyar állampolgárnak *a nép vagyonának*, a társadalom tulajdonának megvédése.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya nemzetünk történetében nagy fordulatot jelent. Alkotmányunk védelme és megtartása, minden jó hazafinak elsőrendű kötelessége.

Népi demokráciánk erősödése, a szocializmus építésének gyors üteme népünk ellenségeit még elkeseredettebbé, elszántabbá s vakmerőbbé tette.

Megvédjük a békét

A reakció, az imperialisták elleni küzdelem azonban túlmegy Magyarország határain, a dolgozó milliók világszerte harcot folytatnak a haladás ellenségeivel. *A második világháború után két tábor alakult ki. Az imperialisták*, a háborúban meggazdagodott *Amerikai*

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

SZABAD NÉP

A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJÁNAK KÖZPONTI LAPJA

TÁNTORÍTHATATLANUL HELYTÁLLUNK
A SZOVJETUNIÓ VEZETTE BÉKEFRONTBAN

A fővárosi dolgozók hatalmas nagygyűlése zárta be az Országos Békekonferenciát

A béketábor legyőzhetetlen . . .

Egyesült Államokkal az élen, a világ reakciós, fasiszta elemeit maguk köré tömörítve, új háború kirobbantásán fáradoznak. Ebből a célból az úgynevezett Marshall-tervvel az USA csatlósaivá tette a nyugateurópai kapitalista államokat, létrehozta az északatlanti katonai szerződést, a haditámaszpontok sorozatát építette ki szerte a világon. Az imperialista országok kormányai a hadikiadásokat állandóan fokozzák. Az USA a népellenes reakciós kormányokat hadianyaggal látja el, a német és japán fasizmus feltámasztására, felfegyverzésére törekszik. Az Amerikai Egyesült Államok és a többi imperialista hatalmak mindezt azért teszik, hogy előkészítsék a háborút a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen, hogy meghosszabbítsák a halálra, pusztulásra ítélt kapitalizmus életét.

Az imperialista, háborúra készülő táborral szemben áll *az imperialistaellenes tábor*, a békéért harcoló milliók, *élén a hatalmas Szovjetunióval.* A béketáborhoz tartoznak a népi *demokratikus államok*, köztük a *470 milliós Kína, melynek népei az amerikai imperialisták és reakciós kínai csatlósaik feletti aratott történelmi győzelemmel kiszakították a hatalmas birodalmat a világimperializmus rendszeréből és a szocializmus útjára tértek.* Az imperialistaellenes tábort erősíti a kapitalista országok munkásosztályainak harca kizsákmányolóik ellen, a gyarmati népek küzdelmei függetlenségük kivívásáért. A béketábor erejét növelte a Német Demokratikus Köztársaság megalakulása, mely a Szovjetunióra és a népi demokra-

A kommunista pártok a békeharc élén . . .

tikus országokra támaszkodva, az egységes, demokratikus, békeszerető Németország megvalósítására törekszik.

Nagy erőgyarapodást jelentett az egész béketábor számára, hogy 1947 szeptemberében megalakult *a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája*, a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjával az élén, melynek az a célja, hogy a békéért folyó harcot vezesse, élén álljon a háborúra készülő imperialisták elleni küzdelemnek, mozgósítsa a dolgozó milliókat világszerte a béke megvédésére, biztosítsa a kommunista és munkáspártok tapasztalatainak kicserélését. A Tájékoztató Iroda lapja, a *Tartós békéért, népi demokráciáért*, az egész nemzetközi munkásmozgalom vezető lapjává vált, útmutatásai megkönnyítik a munkásosztály harcát az imperializmus ellen.

A Tájékoztató Iroda leplezte le *Titót és társait*, akik az imperialisták megbízásából és utasításai szerint épültek be a Jugoszláv Kommunista Pártba és telepedtek a jugoszláv nép nyakára. Az imperialisták már a háború alatt, látva a kommunista mozgalom

nagyarányú megerősödését, beküldték kémeiket, megbízottaikat az egyes munkáspártokba, hogy ott kommunista álarcban, a dolgozó népet félrevezetve akadályozzák meg a munkásosztály hatalmának megerősödését az egyes országokban, és biztosítsák a tőkés és nagybirtokos osztályok uralmát.

Tito és társai azt a szerepet kapták az amerikai imperialistáktól, hogy a népi demokratikus országokat szakítsák ki a béketáborból, fordítsák szembe felszabadítójukkal, a Szovjetunióval.

Az amerikai imperialisták és Tito utasításai szerint cselekedtek a Magyar Dolgozók Pártjába beépült Rajk és társai is Magyarországon, amikor meg akarták dönteni népköztársaságunkat, kémkedtek az USA és Tito számára, meg akarták gyilkolni népünk vezetőit, vissza akarták állítani a régi nagybirtokos, nagytőkés rendet.

Hogy hazánk a Tito—Rajk összeesküvés kapcsán nem vált az imperialisták véres kalandjának színterévé, az elsősorban annak köszönhető, *hogy mögöttünk állt a hatalmas Szovjetunió, hogy a Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyással az élén, kellő pillanatban csapott le és fedte fel az összeesküvés szálait,* nagy szolgálatot téve ezzel nemcsak hazánknak, hanem egyben az egész nemzetközi munkásmozgalomnak, a béketábornak is.

Magyarország továbbra is teljes mértékben kiveszi részét a békéért folyó harcból, s mint Rákosi Mátyás mondta : *»nem rés, hanem erős bástya a béke frontján«.*

Ezt bizonyította a Standard-gyár angol, amerikai kémeinek leleplezése is 1949 végén, mely újabb csapást jelentett az imperialistákra.

A hároméves terv befejezése 2 év és 5 hónap alatt

Dolgozó népünk nagy lelkesedéssel és fáradhatatlanul dolgozott hároméves tervünknek két év és öt hónap alatt való befejezéséért. A szocialista munkaverseny különösen nagy arányokba bontakozott ki Sztálin 70. születésnapja alkalmából. (1949 december 2.) Munkásosztályunk, egész dolgozó népünk eddig soha nem látott lelkesedéssel vett részt a sztálini munkaversenyben, fellendült a magyar Sztahanov-mozgalom. Mindez jelentékeny mértékben hozzájárult ahhoz, hogy hároméves tervünket még 1950 január 1-e előtt sikerrel befejezhettük.

A hároméves terv két év és öt hónap alatt történt befejezése újjáépítette a háborús romokból hazánkat. A Magyar Dolgozók Pártja, a kommunisták vezetésével kidolgozott hároméves terv sikerrel befejeződött, a reakció minden gáncsoskodása, összeesküvései ellenére. A hároméves terv kezdetén előirányzott 6585 millió

Magyarország közigazgatási térképe

forinttal szemben 7·8 milliárd forintot ruháztunk be. Ipari termelésünk a tervezett 27% helyett 40%-kal haladta meg a békebeli színvonalat. *A magyar nehézipar 1949 végére az 1938-as termelés 174%-át érte el. A gyáripar és bányászat termelése 1949-ben 20·6%-kal haladta meg a hároméves terv utolsó évére előirányzott termelést.* A közlekedés szintén teljes mértékben újjáépült, a németek és nyilas cinkosaik által felrobbantott régi dunai hidak helyébe felépült a Kossuth-hídon és a Szabadság-hídon kívül a réginél szebb és nagyobb Margit-híd és a fővárosunkhoz annyira hozzánőtt százéves Lánchíd. De újjáépültek hidaink szerte az egész országban, úgyszintén úthálózatunk is. A tehergépkocsik száma 1938-hoz képest két és félszeresére emelkedett.

A hároméves terv keretében többek között újjáépültek és részben újjáalakultak a *csepeli, diósgyőri, ózdi nehézipari üzemek, a három Ganzgyár, az Egyesült Izzó.* Ugyanakkor újjáépültek erőműveink, így a mátravidéki, továbbá a csepeli nagynyomású erőmű és más erőművek egész sora. Új textilgyárak létesültek, jelentékenyen fejlődött a textil- és gyógyszeripar teljesítőképessége. Villamosítottak 455 községet, 25 tanyaközpontot, 84 gépállomást, 29 állami gazdaságot. 26 ezer katasztrális hold öntöző területté lett.

Mezőgazdaságunk általában elérte a második világháború előtti színvonalat. Emellett új növények termesztése honosult meg. A rizstermő területek 9 ezer katasztrális holdról 25 ezer katasztrális holdra növekedtek. *A hároméves terv időszakában megkezdődött a mezőgazdaságban is a szocializmus alapjainak lerakása. Több mint 1500 termelőszövetkezeti csoport működött 1949 végén 350 ezer kat. hold területen. Emellett 221 gépállomás 3800 traktorral és nagyszámú más géppel és szállítóeszközzel állt a termelőszövetkezeti csoportok rendelkezésére 1949 végén.*

Dolgozó népünk életszínvonala a tervezett 8% helyett 1938-hoz viszonyítva 40%-kal emelkedett, ugyanakkor a nemzeti jövedelem 1938-hoz viszonyítva 24%-kal. A hároméves terv jelentősen megnövelte a nemzeti jövedelmet, megváltozott elosztása is a dolgozó nép javára. Mindez azért vált lehetővé, mert döntő mértékben megszűntek a munkanélküli jövedelmek, a kizsákmányolás a gyáriparban, a bank- és hiteléletben, a kül- és nagykereskedelemben.

A hároméves terv nem hanyagolta el dolgozó népünk kulturális szükségleteit sem. 1324 általános iskola épült újjá. De új egyetemek és főiskolák is alakultak, így az *Állami Műszaki Főiskola,* a *Közgazdaságtudományi Egyetem,* a *Gazdasági* és *Műszaki Akadémia,* az *Agrártudományi Egyetem,* megkezdődött a miskolci és veszprémi műegyetemek kiépítése. Új kórházak, szanatóriumok létesültek; napközi otthonok, bölcsődék, fürdők, üdülőotthonok százai mind a magyar dolgozó nép egészségét, jobb életét biztosítják. Az olcsó könyv, a mozi, a színház, a hangverseny

és múzeumok a dolgozók tömegének kulturális felemelését szolgálják. Jelentős előrehaladás történt a volt uralkodóosztályok műveltségi monopóliumának teljes felszámolására.

A hároméves terv sikere a tervgazdálkodás fölényét, magasabbrendűségét bizonyította az anarchikus kapitalista termeléssel szemben. Bebizonyította a magyar kommunisták igazát, hogy hazánk újjászületése, a szocializmus alapjainak lerakása csakis a tervgazdaság útján lehetséges. Népi köztársaságunk a Szovjetunióra, a népi demokratikus országokra és a részvételükkel megalakult Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsára támaszkodva, biztosítani tudja a tervgazdálkodás további sikerét, és meg tudja óvni hazánkat a kapitalista világ elkerülhetetlen gazdasági válságaitól.

Az ötéves terv

A hároméves népgazdasági terv főfeladata abban állott, hogy a fasiszta háborúban erősen széthullott és jelentékeny mértékben elpusztult gazdaságunk újjáépüljön, helyreálljon.

A Magyar Dolgozók Pártja még jóval a hároméves terv befejezése előtt kidolgozta az új ötéves tervet, melyet rövid időn belül országgyűlésünk törvényerőre emelt. Dolgozó népünk az ötéves tervkölcsön jegyzésével megmutatta, hogy minden erejével azon van, hogy sikerre vigye az ötéves tervet. Az előirányzott *500 millió forintos összeg helyett több mint 750 millió forint értékű tervkölcsönt jegyeztek*, vagyis az eredeti előirányzatot több mint 50%-kal túlteljesítették.

A fő feladat az, hogy az ötéves terv megvalósításával lerakjuk a szocializmus alapjait egész népgazdaságunkban, nemcsak a városban, hanem a falun is; hogy lényegében győzelemre vigyük a szocializmus ügyét az egész magyar népgazdaságban.

Az ötéves terv fő feladata egész népgazdaságunk újjáalakítása, új alapokon való megszervezése. A fő feladat az, hogy országunk iparosításának meggyorsításával és elsősorban a nehéz- és gépipar gyors fejlesztésével biztosítsuk a könnyűipar nagyarányú fejlődését, közlekedésünk korszerűsítését, mezőgazdaságunk gépesítését, honvédelmünk, nemzeti függetlenségünk megszilárdítását, népünk további anyagi és kulturális felemelkedését. A fő feladat az, hogy iparunk gyorsított fejlődésével egyidejűleg felszámoljuk mezőgazdaságunk évszázados elmaradottságát. *Fő feladatunk az, hogy országunkat agrár-ipari országból ipari-agrár országgá változtassuk, tehát olyan országgá, amelyben az ipar súlya a döntő, de amelynek* fejlett, korszerű mezőgazdasága van.

A Magyar Dolgozók Pártjának II. Kongresszusa 1951 február 25— március 2-án lemérte a szocialista építés eddigi sikereit és munkásosztályunk, egész dolgozó népünk szorgalmára, kezdeményezésére, alkotó erejére támaszkodva, *az ötéves terv eredeti előirányzatait messze túlszárnyaló feladatokat tűzött a magyar nép elé.*

Az ötéves terv eredetileg, a kitűzött feladatok végrehajtására, 50·9 milliárd forint beruházási összeget irányzott elő. Az ötéves terv első évének sikerei azonban azt mutatták, hogy az eredeti célkitűzések alacsonyak voltak és a szocialista ipar lehetőségei és tartalékai módot adnak az eredeti tervek jelentékeny mértékű kiszélesítésére. Így *az új átdolgozott ötéves terv a beruházások összegét 80—85 milliárd forintra emelte.* Az új terv s›kkal többet ruház be a nehéziparba, ezen belül a vas-, acél-, szén- és villamosenergia termelésbe. *A nehézipar eredeti 18·3 milliárd forint beruházási összegét az új terv 37—38 milliárdra emelte.* Az ötéves terv alatt gyáriparunk a felemelt terv szerint 200%-kal fog többet termelni, mint 1949 végén. A mezőgazdaság beruházását az új terv 40%-kal emelte fel. A tervezett 22.800 traktor helyett 26.000—28.000 traktort kap a mezőgazdaság. Az új tervek szerint természetesen megnövekedett a munkaerőszükséglet is. A terv végrehajtásához az eredetileg szükségesnek tartott 480.000 új munkás és alkalmazott helyett 600.000—650.000 munkás és alkalmazott szükséges, köztük 11.000 új mérnök és 17.000 új technikus. *Az új ötéves terv a nemzeti jövedelem 120%-os növekedését irányozza elő, ami dolgozó népünk életszínvonalának és kultúrájának további emelését biztosítja.*

Az ötéves terv át fogja gyökeresen alakítani a falu társadalmát, fordulatot hoz a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén, biztosítja a szocializmus alapjainak felépítését, a mezőgazdaságban, és ezzel a dolgozó parasztság felemelkedését és szoros szövetségét, szilárd összekapcsolását a munkásosztállyal.

A falu évszázados politikai, gazdasági és kulturális elmaradottságának felszámolása egész nemzetünk életébe gyökeres, döntő változást hoz. Csakis a társasgazdálkodás útján haladva emelkedhet dolgozó parasztságunk jóléte, biztosítható kulturális felemelkedése. Ezen az úton haladva jutunk el a város és a falu közti különbségek megszüntetéséhez.

Az ötéves terv első évének sikerei — szocialista gyáriparunk növekedése, a falu szövetkezeti gazdálkodásának erősödése, kultúrforradalmunk előrehaladása — még jobban lelkesítik dolgozó népünket újabb győzelmekre, hazánk megerősítéséért, a szocializmus minél gyorsabb felépítéséért. Népi demokratikus államhatalmunk erejét, szilárdságát nagy mértékben fokozta a tanácsok működésének megkezdése, több mint 200 ezer dolgozó megválasztása és bekapcsolódása államunk irányító szerveibe.

Dolgozó népünk öntudatának növekedését, munkához való megváltozott viszonyát bizonyítja, a szocialista munkaverseny, a Sztahanov-mozgalom, az újítómozgalom megerősödése. Egyre

inkább elmondhatjuk, hogy népünk széles tömegei értették meg és tették magukévá *Lenin és Sztálin* tanítását: *a munkaverseny a szocializmus építésének kommunista munkamódszere.*

Sikereink, eredményeink a kommunisták irányító, áldozatkész munkája nyomán egyre inkább fokozódnak. Döntő segítséget jelentett és jelent számunkra a Szovjetunió állandó támogatása. A szovjet munkások, mérnökök, írók, tudósok fáradtságot nem kímélve adják át a szocializmus építésében szerzett gazdag tapasztalataikat népünknek, hogy ezzel is gyorsítsák a szocializmus felépítését hazánkban.

A magyar nép 6 év alatt történelmének eddig soha nem látott fordulatát élte át. A Szovjetunió felszabadító harca, állandó segítsége nyomán, dolgozó népünk, a kommunisták vezetésével nemzetünk évszázados elmaradottságát számolta fel. Népi demokráciánk az 1848—49-es szabadságharc és az 1919-es első proletárdiktatúra méltó örökösének és továbbfejlesztőjének bizonyult. A nagybirtokos és nagytőkés elnyomástól és kizsákmányolástól megszabadult, szocializmust építő népünk alkotóereje most már szabadon kibontakozhatott.

*

A hatalmas Szovjetunió, a béketábor segítsége és támogatása nélkül hazánk, miként 1919-ben, a világuralomra törő imperialisták martalékává vált volna. Hazánk védelme, függetlenségünk megőrzése, helytállásunk a béketáborban, ma legszentebb kötelességünk.

Az amerikai imperialisták, csatlósaik, zsandár-seregeik: az újjászervezés alatt álló fasiszta német és japán hadseregek és Tito zsoldoscsapatai segítségével háború kirobbantásán fáradoznak, világuralomra törnek.

A kínai és a koreai nép hősi harca már méltó választ adott a távolkeleti háborút kirobbantó, agresszív amerikai imperialistáknak. A kínai és koreai nép győzelmes felszabadító harca erősítette a béketábort, növelte az egész világ dolgozóinak egységét és szilárd eltökéltségét, hogy keresztül húzzák az amerikai imperialisták háborús terveit.

Az egész dolgozó magyar nép a legnagyobb elszántsággal áll helyt a Szovjetunió vezette békefrontban, melynek élén a nagy *Sztálin* áll. Igazi hazafias gyűlölettel fordul szembe népünk a háborúra készülő imperalistákkal és déli határainkon áskálódó Tito-banditákkal. *Népünk a kommunisták, Rákosi Mátyás vezetésével, a béketábor erejének és legyőzhetetlenségének tudatában kész arra, hogy megvédje szocialista hazáját, szabadságát és függetlenségét minden támadással szemben.*

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK JEGYZÉKE

EGYETEMES TÖRTÉNET ÉS A SZOVJETUNIÓ NÉPEINEK TÖRTÉNETE

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Története. (Szikra, Budapest, 1950.)

Pankratova : A Szovjetunió története. 3 kötet. (Szikra, Budapest, 1950.)

Misulin : Az ókori világ története. (Szikra, Budapest, 1949.)

Koszminszki : A középkor története. (Szikra, Budapest, 1949.)

Jefimov : Az újkor története. (Szikra, Budapest, 1949.)

Hvosztov—Zubok : A legújabb kor története. (Szikra, Budapest, 1949.)

MAGYAR TÖRTÉNET

Andics Erzsébet : Munkásosztály és nemzet. (5. kiadás. Szikra, Budapest, 1949.) A III—XIII. részhez.

Mód Aladár : 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. (6. kiadás. Szikra, Budapest, 1951.) A IV—XIII. részhez.

Révai József : Marxizmus, népiesség, magyarság. (3. kiadás. Szikra, Budapest, 1949.) A VI—XIII. részhez.

A Magyar Dolgozók Pártjának programmnyilatkozata és szervezeti szabályzata. (Szikra, Budapest, 1948.) A VIII—XIII. részhez.

I. rész.

Engels : A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Marx—Engels: Válogatott Művek II. Szikra, Budapest, 1949.)

Sztálin : Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 63. szám, Szikra, Budapest, 1950.)

Molnár Erik : A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (2. kiadás, Szikra, Budapest, 1949.)

László Gyula : A honfoglaló magyar nép élete. (Budapest, 1944.)

Magyar Anonymus (Pais Dezső fordításában, Budapest, 1926.)

II. rész.

Marx jegyzetei a magyar történelemről. (Lándor Béla cikke a Történettudományi Intézet Értesítőjében. 1950. 1—3. sz.)

Engels : A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Marx—Engels: Válogatott Művek II. Szikra, Budapest, 1949.)

Engels : A Mark. (Engels : A német parasztháború. A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 49—51. szám, III. számú melléklet.)
Molnár Erik : A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (2. kiadás. Szikra, Budapest, 1949.)
Tagányi Károly : A földközösség története Magyarországon. Molnár Erik előszavával. (Athenaeum, Budapest.)
Acsádi Ignác : A magyar jobbágyság története. (Szikra, Budapest, 1950.)
A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. II. kötet. (Budapest, 1896.)

III. rész.

Marx jegyzetei a magyar történelemről. (A Történettudományi Intézet Értesítője. 1950. 1—3. és 10—12. sz.)
Engels : A német parasztháború. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 49—51. szám. Szikra, Budapest, 1949.)
Engels : A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (A német parasztháború II. számú melléklete.)
Porsnyev : A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom »alapvető jellegzetességére« vonatkozóan. (A Történettudományi Intézet Értesítője. 1950. 1—3.)
Molnár Erik : A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. (Szikra, Budapest, 1949.)
Vita *Molnár Erik :* »A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig« című könyvéről. (Társadalmi Szemle, 1950 május.)
Lederer Emma : Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon. (Századok 83. évf., 1949. 1—4. szám.)
A magyar parasztháborúk, 1437—1514. Összeállította Geréb László, a bevezetőt írta Székely György. (Hungária, Budapest, 1950.)
Acsády Ignác : A magyar jobbágyság története. (Szikra, Budapest, 1950.)
Paulinyi Oszkár : A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. (Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933.)
Paulinyi Oszkár : A sóregále kialakulása Magyarországon. (Századok, 1924.)
Teleki József : Hunyadiak kora Magyarországon. (Budapest, 1852—1863.)
Márki Sándor : Dózsa György. (Magyar Történeti Életrajzok, XXIX. 1—5., Budapest, 1913.)
Tóth-Szabó Pál : A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. (Budapest, 1917.)
Tóth Zoltán : Mátyás király idegen zsoldosserege. (Budapest, 1925.)
Fógel József : II. Lajos udvara, 1516—1526. (Budapest, 1917.)
A Magyar Nemzet Története III. kötet. (Budapest, 1895.)
Mohács Magyarországa, Burgio pápai követ jelentései. (Budapest, 1926.)

IV. rész.

Marx : A Tőke. I. kötet. 24. fejezet. (Szikra, Budapest, 1949.)
Engels : A német parasztháború. (Szikra, Budapest, 1949.)
Porsnyev : A középkor története és Sztálin elvtárs tanítása a feudális társadalom »alapvető jellegzetességére« vonatkozóan. (A Történettudományi Intézet Értesítője. 1950. 1—3. sz.)
Acsády Ignác : A magyar jobbágyság története. (Szikra, Budapest, 1950.)
Végvári vitézek, szegénylegények. (Művelt Nép, Budapest, 1951.)

Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. (Szikra, Budapest, 1951.)
Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Kiadta Rónai Horváth Jenő. (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891.)
II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. (Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1951.)

V. rész.

Marx: A Tőke. I. 24. fejezet. (Szikra, Budapest, 1949.)
Engels: A német parasztháború. (Szikra. Budapest, 1949.)
Porsnyev, B. F.: A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom »alapvető jellegzetességére« vonatkozóan. (A Történettudományi Intézet Értesítője. 1950. 1—3.)
Horváth Mihály: Magyarország történelme. VII. (Pest, 1873.)
Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. (Szikra, Budapest, 1950.)
Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam, 12. kt. 1896.)
Kató István: »Tépjétek le a sötétség bilincseit«. (XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházról. Hungária. Budapest, 1950.)
Márki Sándor: Péró lázadása. (Budapest, 1893. Akadémia. Értekezések a történeti tudományok köréből XV. 11.)
Pach Zsigmond Pál: Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. (II. Századok, 1949.)
Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. (Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1933.)
Szilágyi Ferenc: A Hóra-világ Erdélyben. (Pest, 1871.)

VI. rész.

Sztálin: Marxizmus és nemzeti kérdés. (Művei II. Szikra, Budapest 1949.)
Révai József: Kölcsey Ferenc, (Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, Budapest, 1949.)
Révai József: Kossuth Lajos. U. o.
Révai József: Magyar szabadság — világszabadság. U. o.
Horváth Mihály: Magyarország történelme VIII. (Pest, 1873.)
Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből... I—III. (Pest, 1868.)
Fényes Elek: Magyarország statisztikája. (Pest, 1842. 3 kt.)
Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. (Szikra. Budapest, 1950.)
Takács Mária: Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830—47. (Budapest, 1909.)
Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848. (Történettudományi Intézet. Budapest, 1948.)
Spira György: A tehetetlen kor. (Valóság, 1948.)
Martinovics nyílt levele Ferenc császár és királyhoz 1792. (Századok, 1949.)
A magyar jakobinusok kátéja. (Irodalomtörténet, 1950.)
Kató István: A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. (Századok, 1950.)
Tarlé, Jevgenij V.: Napoleon. (Budapest, 1946.)
Széchenyi István: Hitel. (Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1930.)

Balásházy János : Az 1831-dik esztendői felsőmagyarországi zendülések történeti leírása. (Pest, 1832.)
Kölcsey Ferenc : Országgyűlési napló. (Olcsó könyvtár. Budapest, 1883.)
Wesselényi Miklós : Balítéletekről. (Bukarest, 1833.)
P. Zsigmond Pál : A tőkés termelés feltételei a magyar mezőgazdaságban 1848-ban. (Társadalmi Szemle, 1948.)
Kossuth Lajos Iratai XII—XIII. (Budapest, 1906—1911.)
Táncsics Mihály : Népkönyv. (Lipcse, 1846.)
Táncsics Mihály : Nép szava isten szava. (Pest, 1848.)
Táncsics Mihály : Életpályám. (Révai, Budapest, 1949.)
Ellenőr (Politikai zsebkönyv). (Németországban, 1847.)

VII. rész.

Engels : Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. (Budapest kiadó, Bp. é. n.)
Révai József : Marx és a magyar forradalom. (Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, Budapest, 1949.)
Révai József : Petőfi Sándor, u. o.
Révai József : 48 útján. (Szikra, Budapest, 1948.)
Mód Aladár, Ember Győző, Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Hanák Péter, Waldapfel József és *Kenyeres Júlia :* Forradalom és szabadságharc 1848—1849. (Szikra, Budapest, 1948.)
Horváth Mihály : Magyarország függetlenségi harcának története. I—III. (Pest, 1872.)
Negyvennyolcas kalendárium 1848—1948. (Budapest kiadó, Budapest, 1948.)
Pap Dénes : Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I—II. (Pest, 1868—69.)
Pap Dénes : A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. I—II. (Pest, 1866.)
Pap Dénes : A parlament Debrecenben 1849-ben. I—II. (Lipcse, 1870.)
Deák Imre : 1848. A szabadságharc története levelekben. (Budapest, 1943.)
V. Waldapfel Eszter : A forradalom és szabadságharc levelestára. (Közoktatásügyi Kiadó, Budapest, 1950.)
Kossuth Lajos Iratai XI. (Budapest, 1905.)
Kossuth Lajos : Fel mindnyájan a hon védelmére! (Művelt nép, Budapest, 1951.)
Petőfi Sándor versei.
Táncsics Mihály : Életpályám. (Révai, Budapest, 1949.)
Madarász József : Emlékirataim. (Budapest, 1883.)
Petőfi Sándor : Lapok — naplójából. (Petőfi Sándor összes művei. Franklin, é. n. 1311—1327. old.)
Fekete Sándor : Vasvári Pál válogatott politikai írásai. (Budapest kiadó, Budapest, é. n.)
Az 1848. évi törvénycikkek, Magyar Törvénytár 1836—1868. (Budapest, 1896.)
Fekete Sándor : A márciusi fiatalok. (Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1951.)
Andics Erzsébet : Hám János hercegprímás hazaárulóvá nyilvánításának előzményei. (Századok, 1948.)

Mérei Gyula : Munkásmozgalmak 1848—49. (Népszava, Budapest, 1948.)
Kovács Endre : Bem József és a magyar szabadságharc. (Századok, 1950.)
Táncsics Mihály : Új alkotmány-javaslat. (Debrecen, 1849.)
Táncsics Mihály : Forradalom. (Debrecen, 1849 és Pest, 1849, hírlap.)
1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. (H. és é. n.)
I. Tóth Zoltán : Bălcescu Miklós válogatott írásai. (Hungária, Budapest, 1950.)
Hanák Péter : 1849 tavasza. (Társadalmi Szemle, 1949.)
I. Tóth Zoltán : A magyar-román szövetség kérdése 1848-ban. (Századok, 1948.)
Gerőné Fazekas Erzsébet : Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása. U. o.

VIII. rész.

Andics Erzsébet : Egyházi reakció 1848—49-ben. (Szikra, Budapest, 1949.
Révai József : 48 útján. (Szikra, Budapest, 1948.)
Révai József : Kossuth Lajos. (Szikra, Budapest, 1945.)
Kossuth Lajos : Irataim az emigrációból. I—X. (Budapest, 1880-tól.)
Táncsics Mihály : Életpályám. (Révai, Budapest, 1949.)
Bölöni György : Hallja kend Táncsics. (Szikra, Budapest, 1946.)
Berzeviczy Albert : Az abszolutizmus kora Magyarországon. I—IV. (Budapest, 1922—1937.)
Kónyi Manó : Deák Ferenc beszédei. I—VI. (Budapest, 1886—1903.)

IX—X. rész.

Andics Erzsébet : Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika. (Szikra, Budapest, 1947.)
Révai József : Ady. (Szikra, Budapest, 1949.)
A magyar munkásmozgalom kialakulása. 1848—1890. A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. (Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, 1951.)
Andics Erzsébet : A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt. (Történelmi Társulat. Budapest, 1950.)
Szántó Béla : Magyar munkásmozgalom 1914-ig. (Budapest, 1947.)
Nagy Imre : Agrárproblémák. (Szikra, Budapest, 1950.)
Ecseri Lajos : Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. (Budapest, 1898.)
Bodrogközi Zoltán : A magyar agrármozgalom története. I. rész. (Budapest, 1929.)
Eörsi Béla : A magyar földműves szegénység kialakulása. (Budapest, 1938.)
Rácz Gyula : A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. (Budapest, 1906.)
Beksics Gusztáv : I. Ferenc József és kora. (Magyar Nemzet Története. X. köt. Budapest, 1896.)
Kemény G. Gábor : A magyar nemzetiségi kérdés története. I. (Budapest, 1947.)
Ady Endre : Jóslások Magyarországról. (Budapest, é. n.)
Ady Endre : Összes versei. (Budapest, é. n.)

XI. rész.

Rákosi Mátyás: Harmincéves a Magyar Kommunista Párt. »Építjük a nép országát.« (Budapest, 1949. 62—73.)
A Magyar Tanácsköztársaság 1919. 2. kiadás. (Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, Budapest, 1950.)
Andics Erzsébet: A Magyar Kommunista Párt 30-ik évfordulójára. (Társadalmi Szemle, 1948 december.)
Andics Erzsébet: Demokrácia és szocializmus 1918—19-ben. (Társadalmi Szemle, 1947 december.)
Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság 1919. (Szikra, Budapest, 1950.)

XII. rész.

A Rákosi-per. (Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Szikra, Budapest, 1950.)
Rákosi Mátyás: A magyar jövőért. (2. kiad. Szikra, Budapest, 1947.)
Révai József: A Rákosi-per. (Társadalmi Szemle, 1950 június.)
Andics Erzsébet: Ellenforradalom és a bethleni konszolidáció. (2. kiad. Szikra, Budapest, 1948.)
Vas Zoltán: Tizenhat év fegyházban. (7. kiad. Szikra, Budapest, 1950.)
Réti László: A Magyar Kommunista Párt harca az elnyomás éveiben. (Budapest, 1947.)
Dimitrov Georgi: A munkásosztály a fasizmus ellen. (Szikra, Budapest, 1949.)
A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanui. (Szikra, Budapest, 1946.)
Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. I—II. (Révai, Budapest, 1949.)
Zsigmond László: A második világháború előzményei. (Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1950.)
József Attila versei. (Budapest, 1948.)

XIII. rész.

Rákosi Mátyás: A magyar demokráciáért. (4. kiad. Szikra, Budapest, 1948.)
Rákosi Mátyás: A fordulat éve. (2. kiad. Szikra, Budapest, 1948.)
Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. (Szikra, Budapest, 1949.)
Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. (Szikra, Budapest, 1950.)
Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. (Szikra, Budapest, 1949.)
Farkas Mihály: A béke arcvonalán. (Szikra, Budapest, 1949.)
Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek. (1945—1949.) (Szikra, Budapest, 1949.)
Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. (Szikra, Budapest, 1950.)
Révai József: A magyar népi demokrácia jellege és fejlődése. (Szikra, Budapest, 1950.)
A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. (Szikra, Budapest, 1951.)
A szocializmus építésének útján. A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusának anyagából (Szikra, Budapest, 1951.)

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

i. e. 2—1. évezred. Népünk kialakulásának finn-ugor korszaka.
i. kezdete körüli évszázadok. Áttérés a félnomád állattenyésztésre.
i. u. 5. század. A magyarság elődei a Kubán-vidéken. Hun-bolgár kapcsolatok.
6—7. század. Türk kapcsolatok.
8—9. század. Kazár kapcsolatok.
9. sz. eleje. Őseink »Levédiá«-ban.
9. sz. vége. »Etelköz«-ben.
895. A honfoglalás.
10. sz. első fele. Kalandozások.
955. Augsburgi vereség.
970 (?)—997. Géza fejedelem.
1000—1038. I. István.
1046. Vata-féle lázadás.
1051. } III. Henrik német császár sikertelen betörései.
1052. }
1060. Vata fia János lázadása.
1077—1095. I. László.
1095—1116. Kálmán.
1099. Przemysl-i vereség.
1102—1105. Horvátország és Dalmácia elfoglalása.
1172—1196. III. Béla.
1205—1235. II. András.
1213. Bánk összeesküvése.
1217. II. András keresztes hadjárata.
1222. Az első aranybulla.
1224. Andreanum.
1231. A második aranybulla.
1232. A zalai oklevél.
1233. A beregi egyezmény.
1235—1270. IV. Béla.
1240. Kiev eleste.
1241 április 11. A mohi csata.
1278. Morvamezei csata.
1280. Hódtavi csata ; a kunok leverése.
1301. Az Árpádház kihalása.
1308—1342. Károly Róbert.
1312. Rozgonyi ütközet.
1330. Bazarába győzelme Károly Róbert felett.
1335. A visegrádi kongresszus.
1342—1382. Nagy Lajos.

1347—1349. Nagy pestisjárvány.
1351. Ősiség, kilenced.
1387—1437. Zsigmond.
1389. Rigómezei csata.
1396. Nikápolyi vereség.
1404. Placetum regium.
1405. A városok és mezővárosok küldötteinek tanácskozása.
1414. Konstanzi zsinat.
1415. Husz János megégetése.
1434. Lipani ütközet.
1436. Az inkvizició Dél-Magyarországon.
1437—1439. Erdélyi parasztfelkelés.
1437 július 6. Az első kolozsmonostori egyezmény.
szeptember. A kápolnai unió, az apáti csata.
október 6. A második kolozsmonostori egyezmény.
december. A kolozsvári csata.
1438. Tordai egyezmény.
1439. Szendrő eleste; Hunyadi János szörényi bán.
1441. Hunyadi János erdélyi vajda és temesi főispán.
1442. Hunyadi harcai a törökkel Erdélyben és Havasalföldön.
1443—44. A téli »hosszú hadjárat«.
1444. július. Szegedi béke.
november 10. A várnai vereség.
1446—1452. Hunyadi János kormányzósága.
1448. Rigómezei vereség.
1453. Konstantinápoly eleste.
1456. Nándorfehérvári diadal. Hunyadi János halála.
1457. Hunyadi László kivégzése.
1458—1490. Hunyadi Mátyás.
1463. Jajca bevétele.
1467. Pénzügyi reformok. Erdélyi összeesküvés.
1476. Sabác ostroma.
1479. Olmützi béke.
1485. Bécs elfoglalása.
1488. Szövetség III. Ivánnal.
1514. A magyarországi parasztháború. A temesvári csata. Dózsa György kivégzése. A parasztság röghözkötése.
1517. Luther fellépése.
1520 körül. A reformáció megjelenése Magyarországon.
1524—1525. Német parasztháború. Münzer Tamás.
1525. Francia-török szövetség.
1525—1526. Besztercebányai bányászsztrájk és felkelés.
1526 augusztus 29. Mohácsi csata.
1526—1527. Cserni Jován felkelése Dél-Magyarországon.
1532. Kőszeg ostroma.
1541 augusztus 29. Buda török kézre kerül.
1543—1544. Fehérvár, Esztergom, Nógrád, Hatvan stb. török kézre kerül.
1552. Temesvár, Szolnok eleste. Szondi György hősi halála Drégelynél. Dobó István megvédelmezi Egert.
1561. Arany Tamás mozgalma Debrecenben.
1562. Közszékelyek felkelése.
1566 szeptember 8. Zrínyi Miklós hősi halála. Szigetvár eleste.

1567—1570. Dávid Ferenc és Meliusz Juhász Péter hitvitái.
1569—1570. Karácsony György felkelése Debrecen környékén.
1571—1573. Horvátországi parasztfelkelés; Gubecz Máté.
1571—1576. Báthory István erdélyi fejedelem.
1576—1586. Báthory István lengyel király.
1591—1606. Tizenötéves török háború.
1601—1604. Básta császári hadvezér rémuralma Erdélyben.
1604—1606. Bocskai István függetlenségi harca.
1605 április. Szerencsi országgyűlés.
1606 június 23. Bécsi béke.
november 11. Zsitvatoroki béke.
december 29. Bocskai halála.
1612 után. A katolikus reakció megerősödése Magyarországon.
1613—1629. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.
1618. Nyitramegyei parasztmozgalom.
1618—1648. 30 éves háború.
1618—1620. Csehország nemzeti függetlenségi harca.
1619—1621. Bethlen Gábor függetlenségi harca.
1620. Besztercebányai országgyűlés. A hazaáruló Pázmány és a jezsuiták száműzése.
1622. Nikolsburgi béke.
1623 augusztus. Bethlen második támadása.
1626 augusztus. Bethlen harmadik támadása.
1630—1648. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem.
1631—1632. Császár Péter felkelése.
1638. A magyar presbiteriánus mozgalom megindulása.
1643. Nógrádmegyei parasztmozgalom.
1644—1645. I. Rákóczi György függetlenségi harca.
1645. Linzi béke. Protestáns parasztok vallásgyakorlatának biztosítása.
1648—1660. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem.
1650-es évek. Horvátországi parasztmozgalmak.
1653—1659. Apáczai Cseri János működése Erdélyben.
1657—1705. I. Lipót uralkodása.
1657. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata.
1658—1660. Erdély pusztulása.
1660. Parasztmozgalmak a Tiszántúlon, Arad és Szatmár megyében.
1664. Szentgotthárdi csata.
Vasvári béke.
Zrínyi Miklós halála.
1670. A Wesselényi-féle összeesküvés bukása.
1671. Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc kivégzése.
Lipót nyílt abszolutizmusa.
1672-től. A jobbágyok és bujdosók harcai a labancok ellen.
1674. A Habsburg-és katolikus reakció vésztörvényszékei.
1678—1685. Thököly Imre felvidéki fejedelemsége.
1683. Bécs ostroma.
1684. »Szent Liga«.
1686. Buda visszafoglalása.
1687. Országgyűlés. Magyarország »örökös királyság«.
1688. Munkács vára a császár kezére kerül.
1690. Órás András mozgalma Ugocsában.
1695. Bujdosók a lengyel határon.

1697. Hegyaljai parasztfelkelés.
Parasztmozgalmak a Dráva vidékén és a Duna—Tisza-közén.
1699. Karlócai béke.
1700—1701. II. Rákóczi Ferenc levelezése XIV. Lajossal, elfogatása.
1702. Nagyobbarányú parasztmozgalmak a Tisza-vidéken.
1703—1711. Rákóczi-szabadságharc.
május 12. Rákóczi kiáltványa »nemes és nem nemes magyarokhoz«
1703 június 16. Rákóczi átlépi a magyar határt.
1703—1704. A kuruc seregek győzelmes harcai.
1704. Az első fegyvergyárak felállítása.
1705. Rákóczi megbeszélést tart a kereskedőkkel.
1705—1711. I. József uralkodása.
1707. Ónódi országgyűlés.
A Habsburg-dinasztia trónfosztása.
II. Rákóczi Ferenc fejedelem.
Szövetség Nagy Péter cár és Rákóczi között.
1708. Trencséni vereség.
1710. Romhányi csata.
1710 október 17. Szolnok eleste.
november 30. Eger eleste.
1711—1740. III. Károly uralkodása.
1711 április 30. Szatmári béke.
1712—1715. Országgyűlés.
1716—1718. Török háború.
1718. Pozsarevaci béke.
1722—1723. Országgyűlés.
1723. Pragmatica sanctio.
1733—1735. Lengyel örökösödési háború.
1735. II. Rákóczi Ferenc halála.
Parasztfelkelés.
1740—1780. Mária Terézia uralkodása.
1740—1748. Osztrák örökösödési háború.
1741. Országgyűlés (vitam et sanguinem).
1751. Parasztmozgalom Belényesen.
1753. Parasztfelkelés.
1754. Vámszabályzat.
1755. Parasztfelkelés Horvátországban.
1756—1763. Hétéves háború.
1760. Az államtanács felállítása.
1764 január 6. A mádéfalvi veszedelem.
Parasztmozgalmak főleg a Dunántúlon.
1767. Úrbéri rendelet.
1775. Új vámszabályzat.
1780—1790. II. József uralkodása.
1781. A pápa befolyásának korlátozása.
Türelmi rendelet.
1782. Egyes szerzetesrendek feloszlatása.
1784. A magyar korona Bécsbe szállítása.
Népszámlálás elrendelése.
A német nyelv hivatalossá tétele.
Parasztfelkelés Erdélyben.

1785. A közigazgatási rendszer átszervezése.
Parasztzendülés Hont megyében.
Jobbágyrendelet.
1787. Újabb szerzetesrendek feloszlatása.
Telekkönyvi központi hivatal felállítása Budán.
1788—1791. Török háború.
1788. Új vámszabályzat.
1789 július 14. A Bastille bevétele.
1789. Megyei ellenállás.
1790 január 28. II. József visszavonja rendeleteit.
február 20. II. József halála.
1790—1792. II. Lipót uralkodása.
1790—1791. Országgyűlés.
1790 július. Osztrák-porosz megegyezés.
szeptember. Fegyverszünet a törökökkel.
Parasztmozgalmak.
A horvát rendek Declaratiója.
Szerb kongresszus Temesvárott.
1791 augusztus. Béke a törökökkel.
Supplex libellus Valachorum.
1792—1835. Ferenc uralkodása.
1792—1815. Harcok a francia forradalom és Napoleon ellen.
1794. Az első magyar köztársasági mozgalom.
1795 május 20. Az első magyar köztársasági mozgalom vezetőinek kivégzése.
1809 május 15. Napoleon kiáltványa a magyarokhoz.
Nemesi felkelés.
június 14. A győri vereség.
1811 február 20. Devalváció.
1811—1812. Országgyűlés.
1812—1825. Országgyűlés nélküli kormányzás.
1822. Ezüstforintban fizetendő adó követelése.
1822—1823. Megyei ellenállás.
1825—1827. Országgyűlés.
1825. A Magyar Tudományos Akadémia alapítása.
1830. Országgyűlés.
Széchenyi István: Hitel.
A Magyar Gazdasági Egyesület megalakítása.
1831. »Koleralázadás.«
1832—1836. Országgyűlés.
1833. Kollár, Ján: Sollen wir Magyaren werden?
Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításai-nak indulása.
1835—1848. V. Ferdinánd uralkodása.
1836. Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósításai-nak indulása.
1837. Kossuth elfogatása.
Lovassy László bebörtönzése.
1839. Wesselényi elítélése.
1839—1840. Országgyűlés.
1840. Közkegyelem.
1841. A Pesti Hírlap megindulása.
1843—1844. Országgyűlés.
1844. A Védegylet és a Magyar Kereskedelmi Társaság megalakítása.

1845. Széchenyi kinevezése a helytartótanács közlekedési osztályának vezetőjévé.

1846. A galiciai felkelés.
Apponyi György kinevezése másod-főkancellárrá.
Táncsics Mihály : Népkönyv.
Táncsics Mihály bebörtönzése.
A Konzervatív és az Ellenzéki Párt megalakítása.

1847. Ellenzéki Nyilatkozat.
Táncsics Mihály : Hunnia függetlensége.

1847—1848. Országgyűlés.

1848 február 24. A párizsi forradalom.
március 3. Kossuth felirati javaslata.
március 11. A tizenkét pont elkészítése.
március 13. A bécsi forradalom.
Petőfi Sándor : Nemzeti Dal.
március 14. Kossuth felirati javaslatának kibővítése.
március 15. A pesti forradalom.
március 17. Batthyány Lajos kinevezése miniszterelnökké.
március 18. A milánói és a berlini forradalom.
Az országgyűlés elfogadja a közteherviselést, megszünteti a jobbágyok földesúri és egyházi szolgáltatásait.
március 19. A Március Tizenötödike megindulása.
(Ekkor lett volna a rákosi népgyűlés.)
március 20. A püspöki kar beadványban követeli az egyházi tized visszaállítását.
március 22. Josip Jellašić kinevezése horvát bánná.
március 29. Királyi leirat az országgyűléshez a robot azonnali megszüntetése, valamint a had- és pénzügyminisztérium felállítása ellen.
március 30. Tömegtüntetés Pesten.
április 2. Táncsics Mihály Munkások Újságá-nak megindulása.
április 7. A király kinevezi az első független felelős magyar kormányt.
április 11. A király szentesíti a törvénycikkeket.
Törvénycikkek :
III. a független felelős minisztériumról,
IV. az országgyűlés évenkénti tartásáról,
V. a népképviseletről,
VI—VII. Magyarország és Erdély egyesüléséről,
VIII. a közteherviselésről,
IX—XIII. az úrbéri viszonyok megszüntetéséről, a kármentesítésről,
XV. az ősiség eltörléséről,
XVIII. a sajtószabadságról,
XX. a vallásszabadságról,
XXII. a nemzetőrség felállításáról.
június 3. A szerb felkelés kezdete.
június 9. Klauzál Gábor célrendelete.
június 12. A rögtönítélő bíráskodás bevezetése.
július 5. Az első népképviseleti országgyűlés megnyitása.
július 11. 200 ezer katona és 42 millió forint hitel megajánlása.
augusztus 14. Milánó eleste.

1848 augusztus 31. A király leirata az országgyűléshez az önálló had- és pénzügyminisztérium megszüntetéséről.
szeptember 4. A király dícsérő levele Jellašićhoz.
szeptember 11. Jellašič átkel a Dráván.
szeptember 22. István nádor szökése.
Az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakítása.
szeptember 24. Kossuth toborzókörútra indul.
szeptember 25. Lamberg kinevezése királyi biztossá.
szeptember 28. Lamberg halála.
szeptember 29. A pákozd—sukorói győzelem.
október 3. A király elrendeli az országgyűlés feloszlatását és Jellašićot kinevezi királyi biztossá.
október 6. A második bécsi forradalom.
október 30. A schwechati vereség.
október 31. Bécs eleste.
december 2. V. Ferdinánd lemondása, Ferenc József törvénytelen trónralépte.
december 13. Windischgraetz átlépi a magyar határt.
december 23—március 28. Bem győzelmes erdélyi hadjárata.

1849 január 1. A kormány Debrecenbe teszi át székhelyét.
január 20. A püspöki kar Windischgraetzet támogató pásztorlevele.
február 27. A kápolnai vereség.
március 4. Az olmützi »alkotmány«.
április 2—26. A dicsőséges tavaszi hadjárat.
április 14. A függetlenségi nyilatkozat.
május 2. A Szemere-kormány megalakulása.
május 4—21. Buda ostroma.
május 22. Ferenc József és I. Miklós találkozása Varsóban.
július 28. A nemzetiségi törvény megalkotása.
július 31. A segesvári vereség; Petőfi hősi halála.
augusztus 13. Görgey leteszi a fegyvert Világosnál.
október 6. 13 honvéd tábornok kivégzése Aradon.

1853 március 2. Az udvar nyílt parancsa az úrbérrendezés végrehajtásáról.
1853—1856. A krimi háború..
1855 november 5. Concordatum.
1857—58. Gazdasági válság.
1859 augusztus. Bach Sándor bukása.
1860 április. Benedek tábornagy Magyarország kormányzója.
augusztus. Táncsics Mihályt 15 évi börtönre ítélik.
október 20. Az októberi diploma.
1861 február 26. A februári pátens.
Jobbágyfelszabadítás Oroszországban.
április 1. Az országgyűlés megnyitása.
május 8. Teleki László öngyilkossága.
1861 augusztus—1865. december. A provizórium korszaka.
1862 május 1-én jelent meg az »Alleanza« c. milánói újságban Kossuth Lajos nagy Dunakonföderációs terve.
1864. Az I. Internacionále megalakulása.
1865 április 16. Deák Ferenc húsvéti cikke a Pesti Naplóban.
1866 június—augusztus. Porosz-osztrák háború.
július 3-án Königgrätznél megverik az osztrák hadsereget.
1867. Megjelent Marx »Tőke I.« kötete.

1867 május 29. A magyar országgyűlés elfogadja a kiegyezést (1867. XII. tc.)
1868. A 48-as párt megalakulása.
február 14. Megalakul az Általános Munkásegylet.
június 25. Horvát-magyar kiegyezés (XXX. tc.).
november 30. A képviselőház elfogadja a nemzetiségi törvényt (XLIV. tc.).
1869 január 2. Megindul Táncsics Mihály »Arany Trombita« c. lapja.
*1870-ben született Lenin Szimbirszkben (*mai Uljanovszk).
1870. Megalakul az Általános Munkásbetegsegélyző Pénztár.
1870—71. A porosz-francia háború.
1871. március 18. A Párizsi Kommün győzelme.
1873. Gazdasági válság.
1875. A Szabadelvű Párt megalakulása.
1875—1890. Tisza Kálmán kormánya.
1876. Frankel Leó hazatér.
Az I. Internacionále megszűnik.
1877 április. Kitör az orosz-török háború.
1878. Frankel hívei »a választásra nem jogosultak pártja« kongresszusra ülnek össze.
A san-stefanói béke.
április. Az Egyesült ellenzék megalakulása.
július—szeptember. A Monarchia megszállja Boszniát és Hercegovinát.
1879 október 7. Az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország szövetsége (Zweibund).
1880. Megalakul a Magyarországi Általános Munkáspárt.
1882. Olaszország csatlakozása a Zweibundhoz (Dreibund).
1883. Románia csatlakozása a hármas-szövetséghez.
1884. Megalakul a Függetlenségi és 48-as párt.
1889. A II. Internacionálé megalakulása.
1890. Megalakul a Magyarországi Szociáldemokrata Párt.
1891 május 1—2. Orosházán, Békéscsabán, Battonyán a csendőrök megtámadják a mezőgazdasági munkásokat.
1892—94. Egyházpolitikai küzdelmek.
1894 március 20. Kossuth Lajos halála.
április 22. Hódmezővásárhelyen sztrájkoló földmunkások harca a csendőrséggel.
A memorandum-per.
1895—1899. Báró Bánffy Dezső kormánya.
1897. A kormány megfosztja a mezőgazdasági munkásságot sztrájkjogától.
SzDP tagjainak fokozott üldözése (Bánffy-korszak).
1898. A Szakszervezeti Tanács megalakulása.
Oroszországi Szociáldemokrata Párt megalakulása.
1900—1903. Gazdasági válság.
1902—1903. Nagy sztrájkhullám az egész országban.
1903—1905. Gróf Tisza István kormánya.
1904. Létrejön az angol-francia entente.
1905—7. Polgári demokratikus forradalom Oroszországban.
1905 január. A választáson a koalíciós pártok győznek.
Az építőmunkások és vasmunkások sztrájkja.
június 19. A Fejérváry-kormány kinevezése.

1905 szeptember 15. A »Vörös pénteken« több mint százezren tüntetnek az általános titkos választójogért.
1905—1906. Nagy aratósztrájkok az egész országban.
1906 február. A kormány katonai és csendőri erőkkel feloszlatja az országgyűlést.
1906—1910. A koalíció uralma, Wekerle-kormány.
1906—1909. A Monarchia vámháborúja Szerbiával.
1907. A csernovai sortűz. A csendőrök megölnek kilenc szlovák parasztot.
Angol-orosz-francia szövetség.
október 10. 200.000 munkás sztrájkol az országban.
1908. Bosznia-Hercegovina annektálása.
március. Tüntetések a plurális választójog ellen.
október. 62.000 budapesti munkás sztrájkja.
1910. Megalakul a Munkapárt, Tisza vezetésével.
1912 május 23. Forradalmi jellegű tüntetés Budapest utcáin.
június 4. Tisza letöri a parlamenti obstrukciót, kierőszakolja a véderőtörvény megszavazását.
október 18. Bulgária és Szerbia hadat üzen Törökországnak.
1913 június 29. Kitör a második Balkán-háború.
1914 június 23. Szarajevóban megölik Ferenc Ferdinándot.
július 28. A Monarchia hadat üzen Szerbiának.
augusztus 5. A Monarchia hadat üzen Oroszországnak.
1916 június. Bruszilov offenzívája. A lucki áttörés. A Monarchia hadseregének pusztulása a keleti fronton.
augusztus 27. Románia belép a háborúba az ántánt mellett.
nov. 21. Meghal Ferenc József.
1917 február 25. A polgári forradalom győzelme Oroszországban
1917 november 7. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Lenin és Sztálin vezetésével.
1917 november. Budapest dolgozói tüntetnek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme mellett.
1918 október. A Monarchia békét kér.
október 25. Megalakul a Magyar Nemzeti Tanács.
október 30—31. Polgári forradalom Magyarországon.
1918—1920. Az imperialista államok intervenciós háborúja a szovjet köztársaságok ellen.
1918 november 16. Kikiáltják a köztársaságot.
1918 november 20. Megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja.
december 7. Megjelenik a Vörös Újság.
1919 március 21. A proletárforradalom győzelme. Az első magyar proletárdiktatúra kikiáltása. Megalakul a Tanácsköztársaság.
A Kommunista Internacionálé megalakulása.
április 7. Az ország népe a választásokon hitet tesz a Tanácsköztársaság mellett.
május 1. Az első szabad május 1. ünneplése.
május 3—4. Több mint 90.000-en lépnek be a magyar Vörös Hadseregbe.
június. A magyar Vörös Hadsereg nagy győzelmei.
július 16. Megalakul a Szlovák Tanácsköztársaság.
július 21. A Vörös Hadsereg támadása a Tisza-vonal áttörésére.
augusztus 1. A Tanácskormány lemondása.
augusztus 2. Szamuelly Tibor meggyilkolása.

1919—21. A fehérterror vérengzései.
1919 december. Korvin Ottó, László Jenő, Krámmer Sándor kivégzése.
1920 június 4. A trianoni béke.
1921—1931. Gr. Bethlen István kormánya.
1921 december. Bethlen—Peyer-paktum.
1924 január 21. Lenin halála.
december. Rákosi Mátyás hazatér illegálisan az emigrációból.
1924-től kezdve rendszeresen kiépülnek a KMP szervezetei.
1925 április 14. Megalakul a Magyarországi Szocialista Munkáspárt.
augusztus 18. A KMP újjáalakuló kongresszusa Bécsben.
szeptember 25-én elfogják Rákosi Mátyást.
november 14—16. Rákosi Mátyás az ellenforradalom vésztörvényszéke előtt.
1925—26. A Szovjetunió vezetésével az egész haladó világ tiltakozik Rákosi Mátyás elítélése ellen.
1926 július 12-én megkezdődik a Rákosi-per törvényszéki tárgyalása.
július 31. Rákosi Mátyás az utolsó szó jogán beszél.
augusztus 4. Rákosi Mátyást az ellenforradalom bírósága 8 és félévi fegyházra ítélte.
1929—33. Gazdasági válság.
1930 szeptember 1. Nagy tüntetés Budapesten a KMP vezetésével.
1932 július 29. Kivégzik Sallai Imrét és Fürst Sándort, a KMP két vezetőjét.
1933. Dimitrov pere a fasiszta német bíróság előtt.
1935. A Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa.
január 21. Az ellenforradalmi rendszer bírósága megkezdi Rákosi Mátyás második perének tárgyalását.
február 7. Rákosi Mátyás beszél az utolsó szó jogán.
február 8. Rákosi Mátyást életfogytiglani fegyházra ítélik.
A Szovjetunió vezetésével a világ munkásosztálya tiltakozik Rákosi Mátyás másodszori perbefogása és elítélése ellen.
július 1. A Tábla helybenhagyja Rákosi Mátyás elítélését életfogytiglani fegyházra.
1936. A Sztálini Alkotmány.
1939 augusztus. Németország megtámadja Lengyelországot. Kitör a II. Világháború.
1940 október 30. Rákosi Mátyást a Szovjetunió kiszabadítja börtönéből.
1941 június 22. Hitler-Németország megtámadja a Szovjetuniót.
október 6. Háborúellenes tüntetés Budapesten a Batthyány-örökmécsesnél a KMP vezetésével. Fellendül a függetlenségi mozgalom.
október 31. Háborúellenes tüntetés Budapesten a kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírjánál.
december 7. Japán belép a háborúba.
1942 február. Megjelenik az illegális Szabad Nép.
február. A KMP vezetésével megalakul a Magyar Történelmi Emlékbizottság.
március. Létrejön a Magyar Front a kommunisták vezetésével.
március 15. A KMP vezetésével nagy tüntetés Budapesten Hitler és a háború ellen.
március. Kommunisták nagyarányú letartóztatása.
Kivégezték a KMP két központi titkárát, Schönherz Zoltánt és Rózsa Ferencet.

1942. tél—1943. tavasz. A Szovjet Hadsereg ellentámadása.
november 19. Kezdetét veszi a győzelmes sztálingrádi csata. Megkezdődik a szovjetföld felszabadítása.
A Kommunista Internacionálé feloszlatása.

1944 március 19. Németország nyíltan megszállja Magyarországot.
július 27. Tűzharcban megölik Ságvári Endrét, a kommunista ifjúsági mozgalom egyik vezetőjét.
szeptember. Újjáalakul a Magyar Kommunista Párt.
október 15. Szálasi és nyilas bandája a német fasiszták segítségével kormányra kerül.
Rákosi Mátyás hazatér Magyarországra.
december 22. Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés.
december 23. Megalakul az ideiglenes kormány.
december 28. A Szovjet Hadsereg bekeríti Budapest térségében a fasiszta német és nyilas csapatokat.
december 28. Magyarország kilép a háborúból és hadat üzen Németországnak.

1945 január 20. Magyarország aláírja a fegyverszüneti egyezményt.
A MKP az ország újjáépítésének az élén.
február 13. A Szovjet Hadsereg teljesen felszabadítja Budapestet.
március 15. Megjelent a földreformrendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmívesnép földhözjuttatásáról.
április 4. A Szovjet Hadsereg teljesen felszabadítja Magyarországot.
május 7. A Szovjet Hadsereg elfoglalja Berlint.
november 4. Választások.
november 11. A nemzetgyűlés törvényerőre emeli a debreceni ideiglenes kormány rendelkezéseit a földreformról.
december 6. A nemzetgyűlés egyhangú határozata a bányák államosításáról.

1946 február 1. Kikiáltják a Köztársaságot.
augusztus 1. Megjelent a jó pénz: a forint.
november 29. A MKP III. Kongresszusa Budapesten.

1947 január. A kisgazda jobbszárny összeesküvésének leleplezése.
február 10. Magyarország Párizsban aláírja a békeszerződést.
augusztus 1. Elindul a hároméves terv.
szeptember 5. Nagy tüntetés Budapesten a reakciós pártszervezkedés sek ellen.
november 29. Államosítják a nagybankokat, a Magyar Nemzeti Bankot.
szeptember. Megalakul a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája.

1948 február. Csapás a szociáldemokrata árulókra.
február 18. A Magyar Köztársaság barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyujtási szerződést köt a Szovjetunióval.
február. A Rákosi Mátyás Művek dolgozóinak felhívására kezdetét veszi a szocialista munkaverseny-mozgalom.
március 15. Nagy ünnepségek országszerte az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 100. évfordulója alkalmából.

1948 március 27. 100 munkáson felüli gyárak államosítása.
április 8. A Szovjetunió elengedi a hátralevő magyar jóvátétel felét.
május 1. Az első élmunkáskitüntetések szétosztása.
június 12—14. Megalakul a Magyar Dolgozók Pártja Rákosi Mátyás vezetésével.
június. A Tájékoztató Iroda leleplezi Titót és társait, az imperialisták ügynökeit.
december 23. Mindszenty Józsefet hazaárulásért őrizetbe veszik.

1949 január 20. A Szovjetunió és a népi demokráciák megalakítják a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát.
január 29. A Nemzeti Bizottságok feloszlatása.
február 9. Mindszenty hazaárulási pere.
március 5. Rákosi Mátyás bejelenti az ötéves tervet.
május 15. Választások, az MDP vezette Népfront 95·6%-kal győz.
június 11. Az MDP Központi Vezetősége leleplezi Rajk és társainak imperialista kémtevékenységét.
augusztus 14. Világifjúsági találkozó Budapesten.
szeptember 16. Rajk és társai hazaárulási perének főtárgyalása megkezdődik.
A kínai néphadsereg végleg szétveri az amerikai imperialisták és kínai csatlósainak hadseregeit.
Peking, Kanton felszabadult.
Megalakul a Kínai Népköztársaság
december 21. Sztálin 70. születésnapját az egész ország dolgozói szocialista munkaverseny jegyében ünneplik.
december. A hároméves terv sikeres befejezése 2 év és 5 hónap alatt.

1950. Elindul útjára az ötéves terv.
október 22. Helyi tanácsok választása.

1951 február 25—március 2. A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusa.

TARTALOM

Előszó 5

I. *Az őstársadalom és bomlása (a 10. század végéig)* 7
1. A magyar nép kialakulása és vándorlása 7
2. A honfoglalás. Magyarok és szlávok 11
3. A katonai demokrácia felbomlása (10. század) 14

II. *A feudalizmus kezdetei. A magyar állam kialakulása és megszilárdulása (11—12. század)* 19
1. Az államalapítás és az egyház megszervezése (István király kora) 19
2. A magyar állam a 11. század derekán (Trónviszályok. — Német támadások. — Pogány lázadások.) 26
3. Az osztályrend és az állam megszilárdítása (László és Kálmán kora) 30
4. A feudális viszonyok általánossá válása. — Küzdelem a bizánci hódító törekvések ellen (12. század) 34

III. *A feudalizmus teljes kibontakozása Magyarországon. — Kísérletek a központosított monarchia megteremtésére (1200—1526)* 40
1. Az aranybulla korának társadalmi harcai 40
2. A tatárjárás 46
3. A feudális anarchia erőinek felülkerekedése az utolsó Árpádok alatt 51
4. A hűbéri rend újjászervezése. — Az Anjouk feudális monarchiája 54
5. Zsigmond kora. — Huszita háborúk 64
6. Az 1437. évi parasztfelkelés 71
7. Hunyadi János küzdelme az oligarchákkal. — Harcai a török ellen 76
8. Hunyadi Mátyás kísérlete a központosított monarchia megteremtésére 85
9. A központosított monarchia kísérletének bukása (a Jagellók kora) 94
10. Az 1514. évi magyarországi parasztháború 98
11. A parasztháború leverésének következményei. — Mohács. — A független magyar állam bukása 107

IV. *Függetlenségi harcok a török- és Habsburg-hódítás korában (1526—1711)* 114
1. A magyar állam három részre szakadása 114
2. Antifeudális mozgalmak és az erdélyi fejedelmek függetlenségi harca 129
3. Ellenállási kísérletek és függetlenségi harcok a 17. század második felében 144

4. A Rákóczi-szabadságharc 154
V. *Magyarország teljes gyarmatosítása (1711—1790)* 165
1. A magyar nagybirtokosok árulása, a gyarmatosító osztrák hatalom berendezkedése Magyarországon 166
2. Antifeudális és osztrák-ellenes parasztfelkelések 177
3. A magyar ipar és kereskedelem elsorvasztása 180
4. A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság elnyomorodása 183
5. II. József kísérlete Magyarország teljes beolvasztására 186
VI. *A feudális viszonyok mélyreható válsága a gyarmati helyzetben levő Magyarországon (1790—1848)* 190
1. A magyar közép- és kisbirtokos nemesség harca és megalkuvása az osztrák gyarmatosítókkal 1790-ben 191
2. Az első magyar köztársasági mozgalom 195
3. Magyarország a francia forradalom és Napoleon elleni háborúkban 198
4. A függetlenségért és a polgári átalakulásért folyó harc összefonódása 202
5. Kossuth harca nemzeti egységfront megteremtéséért 215
6. A nemesi reformpolitika válsága 228
VII. *Polgári forradalom és nemzeti szabadságharc (1848—1849)* 235
1. A márciusi forradalom 235
2. A kormány a forradalom továbbfejlesztése ellen 247
3. A szeptemberi fordulat 257
4. A honvédsereg dicsőséges harcai 261
5. A szabadságharc bukása 269
6. A marxizmus-leninizmus klasszikusai a magyar forradalomról 275
VIII. *Az abszolutizmus kora és a kiegyezés (1849—1867)* 280
1. Megtorlás és a Bach-rendszer (1849—1859) 281
2. A kapitalizmus fejlődése és korlátai 285
3. Kísérletek az abszolutizmus megdöntésére (1849—1867) 290
4. Az októberi diploma és az 1861-es országgyűlés 298
5. A provizórium és a kiegyezés 301
IX. *A szabadversenyen alapuló kapitalizmus kora Magyarországon (1867—1900)* 305
1. A kapitalizmus kibontakozása 306
2. A kiegyezés politikai következményei (1867—1900) 316
3. A monarchia külpolitikája és a magyar uralkodóosztályok (1867—1900) 331
4. A kezdeti magyar munkásmozgalom és a Szociáldemokrata Párt (1867—1900) 332
5. A nemzetiségi kérdés (1868—1900) 348
X. *Az imperializmus kifejlődése Magyarországon és az első világháború (1900—1918)* 357
1. A finánctőke uralmának megerősödése Magyarországon .. 361
2. A kiegyezés bomlása, politikai küzdelmek élesedése (1899—1914) 369
3. Magyarország az első világháborúban (1914—1918) 390
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és hatása Magyarországon (1917—1918) 402

XI. *Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom és az első proletárdiktatura Magyarországon (1918—1919)* 408
1. Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom.... 408
2. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és első harcai (1918. november 20.) 412
3. A Tanácsköztársaság, az első proletárdiktatúra Magyarországon (1919. március 21—augusztus 1.) 417
XII. *Ellenforradalom és fasizmus Magyarországon (1919—1945)* 431
1. Az ellenforradalom hatalomrajutása (1919—1921.)..... 431
2. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációja (1921—1929) 438
Rákosi Mátyás hazatérése, a KMP ujjászervezése 448
3. A fasizmus és a németbarátság megerősödése Magyarországon (1929—1941.) 454
A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a fasizmus ellen 468
4. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja (1941—1945) .. 476
Magyarország részvétele a Szovjetunió elleni háborúban.. 483
XIII. *A népi demokrácia győzelme, a második proletárdiktatura, a szocializmus építése Magyarországon (1945—)* 494
1. »A magyar demokráciáért« (1945—1947. aug. 31.) 495
2. »A fordulat éve« (1947. aug. 31—1948. június 12—14.).. 503
3. »Építjük a nép országát« (1948. június—) 506
Ajánlott olvasmányok jegyzéke..... 519
Időrendi áttekintés 525